Şah İsmail ve Sultan Selim

İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-'Avâm

MUHAMMED ARİF ISPANAKÇI PAŞAZADE

Tercüme ve Notlar: Namiq Musalı

SAFEVÎ TARİHİ DİZİSİ

Bilge
Kültür·Sanat

Muhammed Arif Ispanakçı Paşazade

ŞAH İSMAİL VE SULTAN SELİM

İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-'Avâm

YAYIN NO: 1132

ŞAH İSMAİL VE SULTAN SELİM
İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-'Avâm
Muhammed Arif Ispanakçı Paşazade

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 50417

1. Basım: Ağustos 2023

ISBN: 978-625-8274-32-5

Editör: *Şefaattin Deniz*
Kapak: *Deniz Şensöz*
Sayfa Tasarımı: *Nurel Naycı*
Kapak Minyatürü: *Çaldıran Savaşı, İsfahan Çihil Sütun Sarayı*
Baskı-Cilt: *Çevik Matbaacılık*
Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 501 30 19
Kapak Baskı: *Şekil Ofset*

BİLGE KÜLTÜR SANAT
Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx)
bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

SAFEVİ TARİHİ DİZİSİ

Muhammed Arif Ispanakçı Paşazade

ŞAH İSMAİL VE SULTAN SELİM

İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-'Avâm

Çeviri ve Notlar:
NAMİQ MUSALI

Editör:
ŞEFAATTİN DENİZ

Bilge
Kültür·Sanat

Namiq Musalı

17 Eylül 1979 tarihinde Bakü'de doğdu. 1995-1999 yıllarında Bakü Devlet Üniversitesi'nin Tarih Fakültesi'nde lisans eğitimi gördü. 1999-2001 yıllarında aynı fakültede yüksek lisans yaptı. 2001'de Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi (AMBA) Tarih Enstitüsü'nün Azerbaycan'ın Orta Asırlar Tarihi Şubesi'nde doktora öğrencisi ve araştırma görevlisi olarak faaliyete başladı. 2006 yılında "Azerbaycan Safevîler Devleti I. Şah İsmail'in Hâkimiyeti Devrinde (Târîh-i 'Âlemârâ-yı Şah İsmail eseri esasında)" konulu doktora tezini savundu. 2010 yılına kadar AMBA'nın Tarih Enstitüsü'nde görev yaptı. 2010-2014 arası AMBA'nın Elyazmalar Enstitüsü'nün Fars Dilli Elyazmaların Tetkiki Şubesi'nde çalıştı. Ayrıca 2012-2014 yıllarında Hazar Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Bölümü'nün öğretim üyesi oldu. 2014 yılı Mart ayından itibaren Kastamonu Üniversitesi Tarih Bölümü'nde görev yapmaktadır. 2013 yılında doçent, 2018 yılında ise profesör unvanını almıştır.

N. Musalı, başlıca uzmanlık sahası olan Safevî tarihinin yanı sıra Son Ortaçağ Azerbaycan tarihi, Türk hanedanlarının İran üzerindeki hâkimiyeti, Türk tarihinin Farsça ve Rusça kaynakları alanlarında da çalışmalar yürütmektedir. Bu alanlarda sekizi kitap olmak üzere bazı ilmî eserlerin müellifidir. Çalışmaları Azerbaycan'da, Türkiye'de, İran'da, Rusya'da, Almanya'da, Gürcistan'da ve Özbekistan'da basılmıştır. Ulusal ve uluslararası düzeyde yapılmış olan bilimsel toplantılara konuşmacı olarak katılmıştır. Farsçayı, Rusçayı ve İngilizceyi araştırma yapacak seviyede bilmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Pandemi döneminde hazırladığım bu çeviri eseri,
COVID-19 nedeniyle vefat eden tarihçi meslektaşım
Doç. Dr. Dilaver Azimli'nin aziz hatırasına ithaf ediyorum.

–Namiq Musalı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 11

GİRİŞ 13
- Muhammed Arif'in hayatı ve eserleri 14
- İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm isimli eserin başlıca özellikleri 25
- İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm'ın kaynakları 31
- Muhammed Arif'in tarihçilik anlayışı 46

İNKILÂBÜ'L-İSLÂM BEYNE'L-HAVÂS VE'L-AVÂM'IN TERCÜMESİ 58

MUKADDİME 58
- Bu kitabın kaynakları 61
- Müellifin İsfahan nüshası üzerindeki hatıra yazısı 61

ŞAH İSMAİL ES-SAFEVÎ EL-HÜSEYNÎ 63
- [Şeyh Safiyeddin'den önce Safevîlerin ataları] 63
- Şeyh Safiyeddin Erdebilî 66
- [Şeyh Cüneyd ve Safevî Hangâhı'nın siyasi faaliyetlerinin başlangıcı] 73
- Bayındırlı Yakub Bey'in mektubunun sureti (Sultan Haydar'a karşı savaşın fetihnamesi) 79
- Sultan Bayezid'in Yakub Bey'e cevabî mektubu 83
- Haydariyye tarikatına dair müellifin ara sözü 86
- [Şeyh Haydar'ın oğullarının kaderi] 88
- [Bayındırlı şehzadelerinin vaziyeti] 92
- Ali Bey'in arzuhâlinin sureti 93
- Şah İsmail'in ayaklanmasının anlatımı 97
- Ara söz (Bayındırlı Devleti'nin yıkılışının sebebi üzerine) 99
- [Şiî mezhebinin resmîleştirilmesi] 102
- Sultan Bayezid'in mektubunun tercümesi 107
- Şah İsmail'in Bayezid'e mektubunun sureti 111
- Sultan Bayezid Han'ın Şah İsmail'e cevabı 113
- Şah İsmail'in mektubunun sureti 114
- Sultan Bayezid'in Şah İsmail'e mektubu 115
- [Şah İsmail'in Şeybek Han'la savaşı] 118
- Yavuz lakaplı Sultan Selim Han'ın hayat hikâyesi 125
- Rum'da sûfilerin ortaya çıkışı ve onların ahvali ve itikadı üzerine 127
- Sultan Bayezid'in mektubunun özet bir şekilde tercümesi 131
- Sultan Bayezid'in hayat hikâyesi 134

SULTAN I. SELİM'İN SALTANAT DÖNEMİNİN OLAYLARI ÜZERİNE 137
- [Şah İsmail ve Sultan Selim] 140
- Sultanın mektubunun sureti 143

[Haydar Çelebi'nin anlatımında Çaldıran Savaşı günlüğü] 145
[H. 920 yılının (26.02.1514-14.02.1515) olayları] 147
Sultan Selim'in Ubeyd Han'a mektubunun sureti 147
Sultan Selim'in Şah İsmail'e ilk mektubu 154
Sultan Selim'in Mehmed Bey'e mektubunun sureti 158
920 yılı Rebîülâhir ayının (26.05-23.06.1514) olayları 161
Sultan Selim'in Şah İsmail'e ikinci mektubu 162
920 senesi Cemâziyelevvel ayının (24.06-23.07.1514) olayları 166
920 senesi Cemâziyelâhir ayının (24.07-21.08.1514) olayları 170
Mehmed Bey b. Ferruhşad Bey'in arzuhâlinin sureti 171
Sultan Selim'in azarlama mektubunun sureti 172
Şah İsmail'in mektubunun sureti 175
Sultan Selim'in Şah İsmail'e dördüncü mektubu 177
920 yılı Recebü'l-mürecceb ayının (22.08-20.09.1514) olayları 180
Çaldıran vadisinin topografik vaziyeti 182
[Osmanlı tarihçilerinin anlatımında Çaldıran vakası] 189
Ara söz (Çaldıran yenilgisinin Şah İsmail'e tesiri üzerine) 193
[Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı Fetihnamesi] 194
[Osmanlı ordusunun İran'dan fevri olarak çekilmesinin nedenleri] 200
[Şiîlerle savaşa itirazda bulunmaları konusunda yeniçerilerin arzuhâli] 201
[Şiî mezhebine dair Sünnî ulemanın fetvası] 202
920 yılının Şabânü'l-mükerrem ayının (21.09-19.10.1514) olayları 204
920 yılının Ramazânü'l-mübarek ayının (20.10-18.11.1514) olayları 205
920 yılının Şevvâli'l-mükerrem ayının (19.11-17.12.1514) olayları 206
920 yılının Zilkadetü'ş-şerîfe ayının (18.12.1514-16.01.1515) olayları 208
Necm-i Sânî ile Özbeklerin macerası 208
Ubeyd Han Özbek'in Sultan Selim'e mektubu 213
Bu yılın (920/1514) siyasi olaylarının özeti 218
921 yılının (15.02.1515-04.02.1516) olayları 219
921 yılı Muharremü'l-haram ayının (15.02-16.03.1515) olayları 219
921 yılı Saferü'l-hayr ayının (17.03-14.04.1515) olayları 219
921 yılı Rebîülevvel ayının (15.04-14.05.1515) olayları 219
Söz arası (Kemah Kalesi'nin fethi üzerine) 220
921 yılı Rebîülâhir ayının (15.05-12.06.1515) olayları 221
921 yılı Cemâziyelevvel ayının (13.06-12.07.1515) olayları 222
[Şah Süleyman için yazılmış olan Kemah Kalesi fetihnamesi] 223
921 yılı Cemâziyelâhir ayının (13.07-10.08.1515) olayları 225
921 yılının Recebü'l-mürecceb (11.08-09.09.1515) ayının olayları 228
Açıklama (Kazasker Tacizade'nin öldürülmesinin nedeni üzerine) 230
921 yılı Şabânü'l-muazzam ayının (10.09-08.10.1515) olayları 233
921 yılının Ramazânü'l-mübarek ayının
(09.10-07.11.1515) olaylarının açıklanması 237
921 yılının Şevvâli'l-mükerrem (08.11-06.12.1515) ayının olayları 240
Şah İsmail'in Sultan Selim'e mektubu 241
[Osmanlı ve Memlûkler arasında ihtilafın başlaması] 244

921 yılı Zilkade ayının (07.12.1515-05.01.1516) olayları 248
921 yılı Zilhicce ayının (06.01-04.02.1516) olayları 251
Hoca İsfahânî'nin (Fazlullah b. Rûzbihân Huncî)
manzum mektubunun sureti 252
Fazlullah b. Rûzbihân Huncî'nin hâlinin şerhi 253
Hoca İsfahânî'nin kasidesinin sureti 254
Sultan Selim'in Ubeyd Han Özbek'e gönderdiği mektubun tercümesi 257
Sultan Selim'in Şirvanşah'a mektubunun tercümesi 260
Geçen iki yılın olaylarının ve siyasi uygulamalarının özeti ve
değerlendirilmesi 262
922 yılının (05.02.1516-23.01.1517) olayları 265
922 yılı Muharremü'l-harâm ayının (05.02-05.03.1516) olayları 265
922 yılı Saferü'l-muzaffer ayının (06.03-03.04.1516) olayları 265
922 yılı Rebîülevvel ayının (04.04-03.05.1516) olayları 268
Açıklama (Kızılbaşların Diyarbakır üzerine hamlesine dair) 270
Garip bir olay 272
922 yılı Rebîülâhir ayının (04.05-01.06.1516) olayları 273
[Kızılbaşların Rûmîler karşısında Diyarbakır'da
yenilgiye uğramalarının anlatımı] 273
922 yılı Cemâziyelevvel ayının (02.06-01.07.1516) olayları 276
[Sultan Selim'in Mısır'a doğru hareketi] 277
Üsküdar'dan Mısır'a değin padişahın ordusunun sefer
menzillerinin açıklanması 277
[Sultan Selim'in Kansu Gavri'ye mektubu] 278
922 yılı Cemâziyelâhir ayının (02.07-30.07.1516) olayları 280
Mısır sultanının Osmanlı sultanına cevabî mektubu 283
Sultan Selim'in Mısır sultanına cevabî mektubu 284
922 yılı Recebü'l-mürecceb ayının (31.07-29.08.1516) olayları 287
Mısır sultanının mektubunun özet bir şekilde tercümesi 287
Sultan Selim'in mektubunun tercümesi 289
Sultan Selim'in azarlama mektubunun tercümesi 293
[Sultan Selim'in Kansu Gavri ile savaşı] 296
922 yılı Şabânü'l-muazzam ayının (30.08-27.09.1516) olayları 300
922 yılı Ramazânü'l-mübarek ayının (28.09-27.10.1516) olayları 302
922 yılının Şevvâli'l-mükerrem ayının (28.10-25.11.1516) olayları 304
922 yılının Zilkadetü'l-haram ayının (26.11-25.12.1516) olayları 305
Padişahın Şam'dan Mısır'a doğru seferinin başlaması 307
922 yılı Zilhiccetü'l-haram ayının (26.12.1516-23.01.1517) olayları 309
Canberdi Gazâlî'nin Sinan Paşa ile savaşının tafsilatı 309
Kahire'deki savaş durumunun anlatımı 315
923 yılının (24.01.1517-12.01.1518) olayları 318
Muharremü'l-haram ayının (24.01-22.02.1517) olayları 318
[Kahire'de şehir savaşı] 318
[Sultanın meşruiyetinin Abbasî halifesi tarafından teyit edilmesi] 322
923 yılı Safer ayının (23.02-23.03.1517) olayları 323

923 yılı Rebîülevvel ayının (24.03-22.04.1517) olayları 326
Sultan Selim'in Şirvanşah'a göndermiş olduğu Mısır Fetihnamesi 332
Şirvanşah'ın Sultan Selim'e cevabı 343
Ara söz (Memlûkler Devleti) 346
Memlûkler Devleti 348
923 yılı Rebîülâhir ayının (23.04-21.05.1517) olayları 351
923 yılı Cemâziyelevvel ayının (22.05-20.06.1517) olayları 352
923 yılı Cemâziyelâhir ayının (21.06-19.07.1517) olayları 355
923 yılı Recebü'l-mürecceb ayının (20.07-18.08.1517) olayları 356
923 yılı Şabânü'l-muazzam ayının (19.08-16.09.1517) olayları 359
923 yılı Ramazânü'l-mübarek ayının (17.09-16.10.1517) olayları 363
923 yılı Şevvâli'l-mükerrem ayının (17.10-14.11.1517) olayları 366
923 yılı Zilkadetü'l-haram ayının (15.11-14.12.1517) olayları 369
923 yılı Zilhiccetü'l-haram ayının (15.12.1517-12.01.1518) olayları 369
Geçen iki yıldaki siyasi olayların özeti 373
H. 924 yılının (13.01.1518-02.01.1519) olayları 375
Muharremü'l-haram ayının (13.01-11.02.1518) olayları 375
924 yılı Saferü'l-hayr ayının (12.02-12.03.1518) olayları 376
924 yılı Rebîülevvel ayının (13.03-11.04.1518) olayları 379
924 yılı Rebîülâhir ayının (12.04-10.05.1518) olayları 380
924 yılı Cemâziyelevvel ayının (11.05-09.06.1518) olayları 382
[Osmanlı sultanının şerî hilafeti] 385
Sultan Selim'in cevabî mektubunun tercümesi 386
Şirvanşah'ın cevabî mektubunun sureti 388
Şirvanşah'ın mektubuna Sultan Selim'in yazdığı cevabın sureti 389
H. 925 yılının (03.01-22.12.1519) olayları 392
H. 926 yılının (23.12.1519-11.12.1520) olayları 393
[Sultan Selim'in İran'la savaşmak için hazırlanması ve ansızın ölmesi] 394
ŞAH İSMAİL'İN ÖMRÜNÜN GERİ KALAN KISMININ ÖZETİ 401
H. 927 yılının (12.12.1520-30.11.1521) olayları 402
H. 928 yılının (01.12.1521-19.11.1522) olayları 402
H. 929 yılının (20.11.1522-09.11.1523) olayları 403
Şah İsmail'in Sultan Süleyman'a mektubu 403
Sultan Süleyman'ın Şah İsmail'e cevabî mektubu 405
H. 930 yılının (10.11.1523-28.10.1524) olayları 406
Mühim bir tarihî mesele 408
Kanuni Sultan Süleyman'ın mektubunun sureti 410
HATİME, MUHAKEME VE NETİCE 413
[Osmanlı Devleti'nin teşekkülü] 413
[İranlılar ile Osmanlılar arasında ilk savaş] 415
[İran'ı Osmanlıların elinden korumak için Safevî Devleti'nin kurulması] 418
[Osmanlıların İran'ı istila etme niyetleri] 418
[Safevî İranı'nda Şiî mezhebinin revaç bulmasının sebebi] 420
[Sultan Selim'in Safevîlere karşı düşmanlığının asıl sebebi] 428
GENEL DİZİN 434
EKLER 448

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale
Bkz. : Bakınız
c. : cilt
Çev. : Çeviren
E.T. : Erişim tarihi
H. : Hicri
Haz. : Hazırlayan
İA : İslam Ansiklopedisi
Krş. : Karşılaştırınız
M. : Miladi
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö. : Milattan Önce
M.S. : Milattan Sonra
nşr. : neşreden
s. : sayfa
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
TTK : Türk Tarih Kurumu
vb. : ve başkaları
vd. : ve diğerleri
vs. : ve saire
Yay. : Yayınları

GİRİŞ

XVI. yüzyılın başlarında vuku bulmuş olan Timurlu – Şeybânî, Safevî – Akoyunlu, Safevî – Şeybânî, Osmanlı – Safevî ve Osmanlı – Memlûk savaşları, Türk-İslâm dünyasının siyasi haritasını yeniden şekillendirdi ve Şark âleminde yeni bir düzenin kurulmasına yol açtı. 1501 yılında Türk Kızılbaş boylarının desteğiyle Azerbaycan topraklarını kendi hükmü altına alarak Tebriz'de taç giyen ilk Safevî hükümdarı Şah İsmail, çok geçmeden Fırat Nehri'nden Ceyhun Irmağı'na, Kafkas dağlarından Basra Körfezi'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyayı fethetmek suretiyle kendi devletini büyük bir imparatorluğa dönüştürdü. Bu süre zarfında Şirvanşahlar ve birtakım diğer mahallî yönetimler Safevîlere boyun eğmek zorunda kalırken, Akkoyunlular bir devlet olarak tarih sahnesini terk ettiler, Şeybânîler de yine Safevîler karşısında yenilerek Horasan'dan çekildiler. Nihayetinde fetihlere doyamayan genç Safevî hükümdarı Çaldıran Ovası'nda Osmanlı'nın ateşli gücü ve üstün kuvvetleri karşısında ilk ve son yenilgisini almış oldu.

Görünürde mezhepsel sloganlar eşliğinde yürütülen Safevî – Osmanlı savaşları, asıl mahiyeti itibarıyla siyasi çıkarlar ve ekonomik menfaatler çatışmasıydı. Asya boyunca uzanarak Anadolu'ya ve oradan da Avrupa'ya ulaşan uluslararası ticaret yollarının kontrol edilmesi uğruna Antik Çağ'dan itibaren değişik devletler tarafından verilen mücadeleler bu dönemde Safevîler ile Osmanlılar arasında devam etmekteydi. Bu iki hanedan arasındaki rekabet, XVI. yüzyıldan günümüze kadar pek çok esere konu olmuştur. Bu eserlerden biri de XIX. yüzyılın sonlarında Muhammed Arif Ispanakçı Paşazade tarafından kaleme alınmıştır. Adı geçen yazarın *İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm* veya kısaca *İnkılâbü'l-İslâm* diye adlandırılan Farsça kitabı, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Türk-İslâm âleminde yaşanan güç mücadelesini aksettiren ve özellikle de Şah İsmail ile Sultan Selim arasındaki husumeti ele alan hacimli çalışmalardandır. Zikredilen eserin Tahran'da bulunan yazma nüshası, daha 1950'li yıllarda İranlı tarihçi Nasrullah Felsefî tarafından Çaldıran Savaşı ile ilgili olarak yürütülen bir araştırma kapsamında kullanılmıştır.[1] 2000 yılında eserin İran'da basılması üzerine Türkiye'de

1 Nasrullah Felsefi. *Ceng-i Çâldırân*. Tahran: Çâphâne-i Dânişgâh, 1332, s. 6, 10, 35, 36, 51, 54-58, 65, 66, 71, 77.

de muhtelif tarihçilerin söz konusu kaynaktan yararlandıkları görülmüştür.[2] Fakat *İnkılâbü'l-İslâm*'ın Türkçeye çevrilmemesi, bu eserin Türkiye'de daha kapsamlı bir şekilde bilinmesine ve kullanılmasına engel olmuştur. Bu çalışmamız çerçevesinde bahse konu eseri Türkçeye kazandırmakla bu eksiğin giderilmesini amaçlamış bulunuyoruz.

Muhammed Arif'in hayatı ve eserleri

XIX. yüzyılın bilgin ve mütercimlerinden olan Hacı Muhammed Arif b. Hacı Muhammed Şerif Bey Ispanakçı Paşazade, aslı itibarıyla Erzurumludur ve Osmanlı tebaasındandır.[3] Hayatı hakkında bilgilerimizin kısıtlı olduğunu itiraf etmeliyiz. Kendisinin doğum tarihi ve yetiştiği ortam belli değilse de, zamanına göre iyi bir eğitim gördüğünü, Farsça ve Arapçayı yüksek seviyede öğrendiğini, inşa, tercüme ve şiir sanatlarında deneyim sahibi olduğunu, eserlerine bakarak anlamaktayız.

Muhammed Arif, XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti hizmetinde bulunmuş ve Sultan Selim'in Safevîler aleyhine politikasının yürütülmesinde yararlıklar sağlamış olan Ispanakçızade Hayreddin Çavuş'un soyundan gelmektedir. Yazarın kendisi, *İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm* başlıklı eserinde H. 921 senesinin Şaban ayı olaylarından bahsederken büyük dedesinin Edirne'den Anadolu'ya gönderildiği hakkında aşağıdaki bilgileri aktarmaktadır: "Ayın 24'ünde (03.10.1515) dîvân toplantısı oldu. Hünkâr hazretleri ata binerek ava gitti. Kızılbaş elçisinin karşılanması için bu tarih kitabının yazarı Muhammed Arif Mütercim'in mensup bulunduğu ailenin büyük dedesi olan ve Ispanakçı Paşaoğlu lakabıyla

2 Mehmet Çelenk. *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Safevî Şiiliği*. Doktora Tezi. Uludağ Üniv. SBE, Bursa, 2005, s. 65, 120, 137, 141, 143, 144, 154, 158, 161, 175, 221; Babak Javanshir. *İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî dönemi – I Şah Tahmasp hâkimiyetinin sonuna kadar / 1576)*. Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv., 2007, s. 42-43; Serkan Taflıoğlu."İran Türk Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi", *TURAN-SAM: Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergi*, Cilt: IV, Sayı: 13, 2012, s. 110, 115; Yılmaz Karadeniz. "Safevi Tarikatı'nın Seyyidliği ve Şiîliği Meselesi", *Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 75, Ankara, 2015, s. 24, 27; Namiq Musalı. "Şeyh İbrahim Safevî Döneminde Erdebil Tekkesi", *Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 80, Ankara, 2016, s. 14, 20, 29; İlgar Baharlu. *Şah'ın Bahçesinde (Şah İsmail Öncesi ve Sonrası Kızılbaşlık)*. İstanbul: Kitabevi Yay., 2021, s. 194-195, 221.

3 Her ne kadar ismini Mehmed Arif diye telaffuz etmek mümkünse de, İran'da çalıştığını ve eserlerini Farsça yazdığını göz önünde bulundurarak ve İran muhitinde Mehmed değil de Muhammed diye anılması ihtimalinin yüksek olduğundan yola çıkarak bu şahsı Muhammed Arif şeklinde isimlendirmeyi uygun bulduk.

bilinen Hayreddin Çavuş Anadolu'ya gönderildi."[4] Yine aynı eserde H. 922 yılının Cemâziyelâhir ayının 23'ünde (24.07.1516) vuku bulan hadiseler anlatılırken; "Ispanakçızade Hayreddin Çavuş doğudan gelerek iki dil (esir) getirdi" diye bilgi verilmektedir.[5]

Sultan Selim'in Safevî ve Memlûklere karşı seferlerine bizzat katılmış bulunan Haydar Çelebi'nin *Rûznâme*'si ile de teyit edilen bu bilgiler,[6] Muhammed Arif'in Osmanlı topraklarında iyi bilinen saygın bir aileden geldiğini kanıtlamaktadır. Bu arada, XVIII. yüzyılda çavuşbaşılık, kapıcıbaşılık, Keban-Ergani maden eminliği ile Erzurum, Şam, Karaman, Diyarbakır, Rakka ve Bağdat valilikleri gibi önemli görevlerde bulunmuş ve vezir rütbesine kadar yükselmiş olan Ispanakçızade Hafız Mustafa Paşa'nın (ö. 1777) da zikri geçen aileye mensup olduğunu belirtmekte yarar vardır.[7]

Muhammed Arif, hayatının önemli bir bölümünü Tahran'da geçirmiş ve Türk Kaçar hanedanından olan Nâsıreddin Şah'ın hâkimiyeti döneminde (1848-1896) bu padişahın sarayında faaliyet gösteren devlet tercüme merkezinde (Dârü't-Tercüme-i Hassa-i Hümâyûnî) münşî ve Osmanlı Türkçesi mütercimi olarak çalışmıştır. İranlı araştırmacı Nasrullah Sâlihî'nin verdiği bilgilere göre söz konusu tercüme kurumunun temelleri 1287/1870 yılında atılmışsa da, orada önceleri Avrupa dillerinden yapılan çevirilere önem verilmiş, Türkçe ve Arapçadan tercüme faaliyetleri ise 1297/1880 yılından itibaren yürütülmeye başlanılmıştı. Kaçar dönemi İran devlet salnamelerine göre tercüme kurumu çalışanları arasında Muhammed Arif'in ismi 1299/1882 yılından itibaren Osmanlı Türkçesi mütercimi Arif Han veya Arif Bey olarak geçmektedir. Kendisi vefat etmiş olduğu 1310/1893 tarihine kadar 11 yıllık bir süre zarfında bu kurumda görev almıştır.[8]

---

4 Muhammed Arif Ispanakçı Paşazâde. *İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm*. Be kûşiş-i Resul Caferîyân. Kum: İntişârât-ı Delîl, 1379, s. 142.

5 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 177.

6 Bkz. Feridun Ahmed Bey. *Münşeâtü's-Selâtîn*. I. c. İstanbul: Takvimhâne-i Âmire Matbaası, 1274, s. 470, 478.

7 Bkz. Murat Alanoğlu. "XVIII. Yüzyılda Maktûl Bir Osmanlı Vezîri: Bağdad Valisi Hâfız Mustafa Paşa (Ispanakçızâde) ve Katli Meselesi", *CIEPO-22: Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Sonrası Çalışmaları Komitesi*, II. c., Trabzon, 2018, s. 527-543.

8 Nasrullah Sâlihî. "Tercüme ez zebân-ı Türkî-i Osmânî be Fârsî der devre-i Nâsırî (mutâla'a-i mevridî: tercümehâ-yı Muhammed Ârif Ispanakçı Paşazâde)", *Mutâla'ât-ı Âsyâ-yı Sagir*, Şümâre-i 3, (1396), s. 67-70 (63-82). Atıfta bulunduğumuz bu makalenin Türkçe çevirisi de mevcuttur: N. Salihi. "Nâsırüddin Şah Döneminde Osmanlı Türkçesinden Farsçaya Tercüme: Mehmet Arif Ispanakçı Paşazade ve Tercümeleri", *Türkoloji Dergisi*, No. 5 (103), Türkistan, 2020, s. 127-145.

Muhammed Arif'in aşağıda sıralayacağımız telif ve tercüme eserleri arasında yazım tarihleri belli olan en eski çalışmalarının 1883 yılına denk geldiğine tanık olmaktayız. Çalışmalarının elyazması hâlinde sürekli olarak Nâsıreddin Şah'a takdim edilmesi ve bu nüshaların padişahın bizzat kendisi tarafından okunarak incelendiğini gösteren bazı kayıtların bulunması, Muhammed Arif'in Tahran sarayındaki faaliyetlerine İran Devleti tarafından en yüksek düzeyde değer verildiğini ortaya çıkarmaktadır. Erzurumlu mütercimin tercüme etmiş olduğu *Hive Seyahatnamesi* isimli kitabın ilk cildinin günümüzde İran Milli Kütüphanesi'ne mahsus olan F/1770 kayıt numaralı yazma nüshasının başlangıç sayfasına Nâsıreddin Şah'ın kendi eliyle; "Tonguz Yıl'ın başlarında, 1304 senesi Receb ayında (26.03-24.04.1887) tamamen okundu ve incelendi" şeklinde bir not düşmesi bu tespitimizi kanıtlamaktadır. Ayrıca adı geçen seyahatnamenin İran Milli Kütüphanesi'nde F/1661 arşiv numarası ile muhafaza edilen ikinci cildinin ilk sayfasına ve çevirisini yapmış bulunduğumuz *İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm* adlı eserin yine aynı kütüphanede korunan F/1634 sayılı elyazmasının başına da Nâsıreddin Şah tarafından "Tamamen incelendi" diye bir açıklamanın yazılması bu bağlamda dikkate şayan hususlardandır.[9]

Yine Muhammed Arif'in eserlerinin giriş kısımlarındaki notlara veya hazırlamış olduğu kitapların yazma nüshalarının hediye edildiği kişilerin isimlerine bakıldığında, Yezd ve İsfahan hâkimi olan Zıllü's-Sultan (Sultanın gölgesi) lakaplı Şehzade Mesud Mirza Kaçar ve dönemin İntibâ'ât veziri ve Dârü't-Tercüme reisi olan Muhammed Hasan Han İtimâdüssaltana gibi devlet adamları tarafından kendisine özel bir ilgi gösterildiğini fark ediyoruz. *İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm* isimli eserinin başlarındaki açıklamalara binaen Muhammed Arif, bu eser de dâhil olmak üzere kendisinin sekiz adet kitabının yazma nüshasını Nâsıreddin Şah'ın oğlu olan Zıllü's-Sultan'ın özel kütüphanesine hediye etmişti.[10]

Muhammed Hasan Han İtimâdüssaltana'ya gelince, Muhammed Arif doğrudan bu vezire bağlı bulunan bir kurumda görev yapmış, kendisinin birçok çalışmalarını onun talimatıyla hayata geçirmiş ve eserlerini yine de bahsi geçen devlet adamının aracılığıyla Nâsıreddin Şah'a sunmuştur. İranlı âlim Resul Caferîyân'ın açıklamalarına bakılırsa

9 Bahsi geçen nüshalar ve kayıtlar hakkında bkz. Seyyid Abdullah Envâr. *Fihrist-i nüsah-ı hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i İran*. IV. c. Tahran: Çâphâne-i Armağan, 1371, s. 115-117, 137, 227-229.

10 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 19.

İtimâdüssaltana, kendisinin 1306/1889 tarihinde bitirdiği *el-Meâsır ve'l-Âsâr* isimli eserinde Muhammed Arif'ten "Arif Han, münşî ve mütercim-i Türkî" diye söz etmiştir. Yine İtimâdüssaltana'nın *Hâtırât*'ına göre "Arif Han Efendi" diye anılan Muhammed Arif, sarayda bu vezirin yanında yıllarca çalıştıktan sonra 23 Receb 1310 (10 Şubat 1893) gecesinde vefat etmiş ve onun ölümü Muhammed Hasan Han'ı çok üzmüştü. Muhammed Arif, İran'da faaliyet göstermesine karşın kendisinin Osmanlı tebaası olduğunu unutmamış ve Nâsıreddin Şah'a sunduğu *İnkılâbü'l-İslâm*'da Şiîlikten "hak mezhep" diye söz etmek zorunda kalmasına rağmen Sünnî (Hanefî) mezhebine bağlılığını gizli veya açık bir şekilde sürdürmüştür.[11]

Dârü't-Tercüme'de görev yaptığı için Muhammed Arif'in kaleminden çıkmış olan eserlerin büyük bir bölümünü Osmanlı Türkçesinden Farsçaya yapılmış olan tercümeler oluşturmaktadır. Fakat iyi bir edip ve bilgin olan Muhammed Arif, çoğu zaman çevirisini yaptığı eserlere bile azımsanmayacak sayıda açıklamalar, yorumlar ve notlar eklemiştir. Bu ilaveler, bazen İranlı okuyucular için anlaşılması zor olan terimlerin ve olayların aydınlatılmasına hizmet ederken, bazen de mütercimin kendi görüşünü beyan etme veya çevirisi yapılan eserin malumatını diğer kaynakların bilgileriyle zenginleştirme ihtiyacından doğmuştur. İçeriklerinde kimi zaman Türkçe ve Arapça bazı pasajların bulunmasına rağmen Muhammed Arif'in eserlerinin tamamı genel olarak Farsça yazılmışlardır.

N. Sâlihî, Muhammed Arif'in çalışmalarını; a) tercüme, b) telif ve c) tercüme ile telifin bir arada olduğu eserler diye üç gruba ayırmış; ilk gruba dair numuneler sırasında yazarın gazetelerden yaptığı çevirileri, ikinci grubun tek örneği olarak İslâm coğrafyası hakkında kitabını, üçüncü gruba misal olarak da *Mirkātü'z-Zamân fî Ahvâl-i Selâtîn-i Âl-i Osmân* ve *İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm* adlı eserlerini göstermiştir.[12]

Değişik kataloglara ve yayınlara dayanarak, Muhammed Arif'in kaleminden çıkmış olan eserleri, yazım kronolojisine riayet etmek suretiyle aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1. Osmanlı gazete ve dergilerinden yaptığı tercümeler; Muhammed Arif'in Tahran sarayındaki ilk çalışmaları Osmanlı basın organlarından yapmış olduğu çevirilerden ibaret olmuştur. İran kütüphanelerinde bu çevirileri içeren bazı yazma nüshalar bulunmaktadır.

Bunlardan birisi, *Hulâsa-i Rûznâmecât-ı İslâmbol* (İstanbul gazetelerinin hulasası) başlığı altında toplanmış olup, 5 Zilhicce 1300 / 7 Ekim

11 Bkz. *İnkılâbü'l-İslâm*, R. Caferîyân'ın mukaddimesi, s. 9-10.

12 N. Sâlihî, "Tercüme ez zebân-ı Türkî-i Osmânî...", s. 78-80.

1883 ve 10 Muharrem 1301 / 11 Kasım 1883 tarihleri arasında dünyada ve aynı zamanda İran'da vuku bulmuş olan olaylarla ilgili haberlerin tercümesini kapsamaktadır. Âşûrî diye bilinen ve Muhammed Arif'in pek çok diğer eserlerinin de müstensihi olan Muhammed Kazvînî tarafından 1301 yılının Safer ayında nestalik hattıyla istinsah edilerek Nâsıreddin Şah'a sunulmuş olan bu nüsha, 26 varaktan oluşmakta ve F/1788 arşiv numarasıyla Tahran'daki İran Milli Kütüphanesi yazmaları arasında bulunmaktadır.[13]

Tercüme-i Artiklî ki Bâis-i Ta'tîl-i Rûznâme-i Tercümân-ı Hakikat Şüd (Tercümân-ı Hakikat gazetesinin tatil edilmesine neden olan makalenin tercümesi) adıyla Farsçaya çevrilmiş olan bir başka yazı 11 Muharrem 1301 / 12 Kasım 1883 tarihinde Tahran'da tamamlanmıştır. İngilizlerin Mısır'da yürütmüş oldukları politikadan ve General Wood'un bölgeye gelişinden bahseden makale nestalik hattıyla kaleme alınmış olup, 6 varaktan ibarettir ve F/1791 arşiv numarasıyla İran Milli Kütüphanesi'ne aittir.[14]

İran Milli Kütüphanesi'nde bulunan bu çevirilerin yanı sıra yine Tahran şehrindeki İran İslâmî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi'nde de Muhammed Arif'in 1301 / 1883-1884 tarihinde Osmanlı gazetelerinden yaptığı tercümeleri içeren üç yazma nüsha tespit edilebilmektedir. Bunlar, adı geçen kütüphanede No. 3701, 3702 ve 3704 şifreleriyle kayıt altına alınmış olup, sırasıyla 34, 18 ve 48 sayfadan ibarettirler ve nestalik hattıyla yazılmışlardır.[15]

Bunların dışında Kum şehrindeki Âyetullah Maraşî Kütüphanesi'nde No. 6798 şifreli bir yazma nüshada *Hulâsa ez Rûznâme-i Vakit ve Tercümân-ı Hakikat* (Vakit gazetesi ve Tercümân-ı Hakikat'ten hulasa) başlığı altında Muhammed Arif'in çevirilerine yer verilmiştir. Siyasi olaylar hakkında haberlerin çevirisini ihtiva eden bu elyazmasında, adı anılan basın organlarıyla beraber İstanbul'da yayımlanan *Havâdis* gazetesinden de bazı parçaların tercümesi yer almaktadır. Nestalik hattıyla yazılmış olan metin 25 varak hacmindedir.[16]

2. *Keyfiyyet-i İmârât-ı Saltanatî-i Devlet-i Rus* (Rus Devleti'nin saltanat saraylarının niteliği) ve *Der Beyân-ı İmârât-ı Hükümdârân*

13 S. A. Envâr, *Fihrist-i nüsah-ı hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i İran*, IV. c., s. 245.

14 S. A. Envâr, *Fihrist-i nüsah-ı hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i İran*, IV. c., s. 247.

15 Abdülhüseyin Hâirî. *Fihrist-i Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî*. X. c. (Bahş-ı sevvüm). Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Meclis, 1348, s. 1612-1614.

16 Seyyid Mahmud Maraşî ve Seyyid Ahmed Hüseynî. *Fihrist-i nüshahâ-yı hattî-i Kitâbhâne-i Umûmî-i Hazret-i Ayetullahü'l-Uzmâ Necefî Maraşî*. XVII. c. Kum: Çâphâne-i Hayyâm, 1368, s. 334.

ki Kabl ez İmparâtûrî-i Rus der Memâlik-i Rusiyye Hükûmet ve Saltanat Kerdeend (Rus İmparatorluğu öncesinde Rusya memleketlerinde hükûmet ve saltanat sürmüş olan hükümdarların sarayları beyanında); Rusya devlet saraylarının XVIII. yüzyıldan önceki ve sonraki durumu hakkında bilgiler içeren ve İran İslâmî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi'nde No. 1159 şifresiyle kayıt altına alınmış bulunan bu eser de ketebeden anlaşılacağı üzere bir tercüme çalışmasıdır. 1301 yılının Receb ayında (27.04-26.05.1884) Dârü't-Tercüme-i Hassa-i Hümâyûnî münşîsi Muhammed Kazvînî Âşûrî tarafından nestalik hattıyla istinsah edilmiş olup, 37 varaktan ibarettir.[17] Bu risalenin ikinci bir nüshası, ileride sözünü edeceğimiz İsfahan Umumi Kütüphanesi'ne ait bir mecmua içinde *İmârât-ı Saltanatî-i Devlet-i Fahîme-i Rus* (Büyük Rus Devleti'nin saltanat sarayları) adıyla yer almaktadır.[18]

3. *Coğrafyâ-yı Hartum ve Sudan* (Hartum ve Sudan'ın coğrafyası); Ahmed Midhat Efendi tarafından Osmanlı Türkçesinde yazıldığı söylenen bu eser Muhammed Arif tarafından Farsçaya çevrilmiştir. Tercümenin elyazması İran İslâmî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi'ne (No. 3700) mahsus olup, Muhammed Kazvînî Âşûrî tarafından 1301 / 1883-1884 tarihinde istinsah edilmiştir. 34 sayfadan müteşekkildir.[19] Adı geçen kütüphanedeki 8110 numaralı bir yazma kitap içinde bu coğrafi risale tercümesinin bir başka nüshası da yer almaktadır. Söz konusu mecmuada sırası itibarıyla ikinci eseri oluşturan risale 116-132 sayfaları arasına yazılmıştır.[20] Aynı risalenin bir yazması daha İsfahan Umumi Kütüphanesi'nde korunan ve Muhammed Arif'in farklı çalışmalarını kapsayan bir mecmua dâhilinde bulunmakta olup, bu mecmua üzerine aşağıda bilgi verilecektir.[21]

4. *İttilâ'ât-ı Fenniyye Râci' be Bağdâd* (Bağdat'a ilişkin bilimsel bilgiler); Söz konusu risale, başlıca olarak Osmanlı Türkçesinde yazılmış olan bir eserin Farsça çevirisinden ibarettir. Bahse konu eser, Bağdat vilayetinin coğrafi, etnografik, istatistiksel ve tarihî vaziyetinin

17 Muhammed Taki Dânişpejûh ve Bahâeddin İlmî Enverî. *Fihrist-i kütüb-i hattî-i Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî*. Şümare-i düvvüm. II. c. Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, 1359, s. 149.

18 N. Sâlihî, "Tercüme ez zebân-ı Türkî-i Osmânî...", s. 74.

19 Abdülhüseyin Hâirî. *Fihrist-i Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî*. X. c. (Bahş-ı sevvüm). Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Meclis, 1348, s. 1610-1612.

20 Cevad Beşerî. *Fihrist-i nüshahâ-yı hattî-i Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî*. XXVII. c. (Bahş-ı evvel). Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Meclis, 1388, s. 196-199.

21 N. Sâlihî, "Tercüme ez zebân-ı Türkî-i Osmânî...", s. 74

açıklanmasına yönelik bir risale olup, Berlin Antlaşması (1878) sonrasında Sultan II. Abdülhamid Han'ın emri üzerine bölgeyi iyi bilen bir heyet tarafından hazırlanarak, İstanbul'daki *Tarik* gazetesi tarafından basılmıştır. Muhammed Arif de H. 1301 yılında bu esere dayanarak, Bağdat üzerine Farsça risalesini hazırlamış ve İtimâdüssaltana'nın aracılığıyla Nâsıreddin Şah'a sunmuştur. Aşağıda anlatacağımız üzere bu risalenin 107 sayfadan ibaret bir nüshası İsfahan Umumi Kütüphanesi'ne mahsus elyazması bir mecmua içinde mevcuttur.[22] Eserin iki nüshası daha vardır. Bunlardan birisi 170 sayfa hacmindedir ve *Şerh-i Irak-ı Arab* başlığıyla Gülistan (Saltanat) Kütüphanesi'nde 1981 sayılı nüsha olarak korunmaktadır. İstinsahı Âşûrî lakaplı Muhammed Kazvînî tarafından 5 Zilhicce 1301 / 26 Eylül 1884 tarihinde tamamlanmıştır.[23] Şahsen incelediğimiz diğer nüsha ise 6962 şifresiyle İran Milli Kütüphanesi'nde kayıtlı olup, 111 sayfadan ibarettir. *Şerh-i Irak-ı Arab* başlığını taşıyan nüsha, nestalik hattıyla kaleme alınmış ve 25 Zilhicce 1301 / 16 Ekim 1884 tarihinde tamamlanmıştır.

5. *Tercüme-i Cihânnümâ-yı Hacı Halife Kâtib Çelebi;* Meşhur Osmanlı bilgini Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ* isimli eserinden Horasan hükümdarlarının tarihinin anlatıldığı kısmın çevirisini kapsamakta olup, Los-Angeles Üniversitesi Kütüphanesi'nde M-732 numarasıyla kayıtlıdır. Nestalik hattıyla yazılmıştır ve 39 sayfadan ibarettir.[24] Bu eserin bir diğer nüshası da İsfahan Umumi Kütüphanesi'ne mahsus bir mecmua içinde *Zikr-i Ahvâl-i Hükümrânân-ı Horasan* (Horasan hükümdarlarının ahvalinin zikri) ismiyle yer almaktadır. İranlı bazı araştırmacılar bu risalenin Abdurrahman Câmî tarafından tertip edilmiş olan Herat Tarihi konulu bir eserden nakledildiğini düşünmektedirler.[25] Oysaki Los-Angeles nüshasının bilgilerinden de görüldüğü üzere Muhammed Arif'in hazırladığı bu eser, tercüme bir risale olup, Kâtib Çelebi'nin zikri geçen kitabının Horasan'a dair bölümünden çevrilmiştir.

6. On dört risale ve kitapçığı kapsayan bir mecmua; N. Sâlihî'nin malumatına bakılırsa, 1302/1885 yılında hazırlanmış olup, Muhammed Arif'in tercüme veya tercüme-telif eserlerini ihtiva etmektedir. Mütercimin Kaçar hanedanı hizmetinde geçirdiği ilk yıllardaki çabalarının

22 N. Sâlihî, "Tercüme ez zebân-ı Türkî-i Osmânî...", s. 73.

23 Bedri Atabay. *Fihrist-i târîh*, *sefernâme*, *seyahatnâme*, *rûznâme ve coğrafya-yı hattî-i Kitâbhâne-i Saltanatî*. Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Saltanatî, 1397 h.k., s. 623.

24 Muhammed Taki Dânişpejûh ve İsmail Hâkimî. *Nüshahâ-yı hattî*. XI-XII. c. Tahran: Müessese-i İntişârât ü Çâp-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1362, s. 17.

25 N. Sâlihî, "Tercüme ez zebân-ı Türkî-i Osmânî...", s. 74

sonuçlarını içeren mecmua, İsfahan Umumi Kütüphanesi'nde 11426 kayıt numarasıyla muhafaza edilmektedir. Bu mecmua, Muhammed Arif'in Osmanlı Türkçesinin yanı sıra Arapçadan da çeviriler yaptığını göstermektedir. Yukarıda tanıtımını yaptığımız eserler cümlesinden olan Bağdat (Irak-ı Arap) vilayetine, Hartum ve Sudan coğrafyasına, Rusya'nın devlet saraylarına ve Horasan hükümdarlarına dair risalelerin birer kopyalarını bu mecmua içinde bulabiliyoruz. Bunların dışında İstanbul'da yayımlanan Arapça *el-İnsan* dergisinden tercüme edilmiş olan *Sâhibü'l-Gār fi'l-Merv* başlıklı yazı, *Vaz'-ı Hâliyye-i Vilâyât-ı Haleb ü Bağdad ü İran ü Türkistan* (Halep, Bağdat, İran ve Türkistan vilayetlerinin şimdiki vaziyeti) adlı bir seyahatnamenin İran'a dair kısımlarının *Havâdis* gazetesinden alınarak yapılmış olan çevirisi, *Ahvâl-i Madam Lavalt-i Fransevî* (Fransız Madam Lavalt'in ahvali), Ahmed Midhat Efendi'den tercüme edilmiş bulunan *Muhadaât-ı Siyasiyye-i Yek Zen: Mâr ü Zîbâ* (Bir kadının siyasi hilesi: yılan ve güzel), Dr. Debay'dan çevrilmiş olan *Hüsn ü Âniyyet* gibi hikâyeler, *Târîh-i Kāime-i Bank* (Banka kaimesi tarihi), *Tohm-ı Morg-ı Sun'i* (Yapay yumurta), *Keyfiyyet-i Fenniye vü Târîhiyye-i Meşrûbâtü'l-Külliyye* (Genel meşrubatın teknolojik ve tarihî keyfiyeti) isimli anlatılar söz konusu mecmua içinde yerini bulmuştur. Mecmuada karşımıza çıkan iki risale dahi dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi *Târîh-i Karaçiyân* (Çingenelerin tarihi) adını taşımakta olup, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü Ahmed Midhat Efendi tarafından yazılmış ve Muhammed Arif tarafından tercüme edilmiş, ikinci bölüm ise Muhammed Arif'in kendisi tarafından eklenmiştir. *Keşf-i Cedîdî der Amerika* (Amerika'da yeni bir keşif) diye isimlendirilen ikinci risalede ise Avrupalıların Amerika'ya gelişinden önce orada var olan medeniyet eserlerinden söz edilmektedir. Muhammed Arif, çeşitli gazete ve neşriyattan topladığı malumatı tercüme etmesi neticesinde bu risaleyi hazırlamıştır.[26]

7. *Sefername-i Hivek* (Hive Seyahatnamesi); 1873'te Rus ordusunun Hârizm'e saldırısı sırasında St. Petersburg'dan Hive'ye gitmiş ve orada yürütülen askerî operasyonlara tanıklık etmiş bulunan Amerikalı gazeteci, New York'ta yayımlanan *Herald* gazetesinin muhabiri A. Mac Gahan konu ile ilgili gözlemlerini kendi seyahatnamesinde ele almıştır. Bahse konu seyahatname, *Campaigning on the Oxus and the Fall of Khiva* (Oxus / Amuderya Harekâtı ve Hive'nin Düşüşü) adıyla 1874 yılında Londra'da neşredilmiştir. Osmanlı Deniz Kuvvetleri subayı Ahmed Şükrü Efendi'nin bu kitabı İngilizceden Türkçeye çevirmesi, Osmanlı aydınlarından Esad

26 N. Sâlihî, "Tercüme ez zebân-ı Türkî-i Osmânî...", s. 73-75; *İnkılâbü'l-İslâm*, R. Caferîyân'ın mukaddimesi, s. 10-11.

Efendi'nin bunu tashih etmesi ve *Basiret* gazetesi yazarlarının Hârizm ile ilgili açıklamalarının da buraya eklemesi üzerine eser, *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi* başlığıyla 1293 / 1876 yılında basılmıştır. Daha sonra ise Nâsıreddin Şah Kaçar, bu eserin Osmanlı Türkçesinden Farsçaya çevrilmesini emretmiştir. Neticede bu seyahatname, 1303-1304 / 1885-1887 yıllarında Muhammed Arif tarafından tercüme edilmiştir.

Hive Seyahatnamesi tercümesi iki ciltten ibarettir. Günümüzde İran Milli Kütüphanesi'nde F/1770 numarasıyla bulunan ilk cildi kapsayan nüshası Nâsıreddin Şah'a takdim edilmiş ve ilk sayfasındaki kayda göre adı geçen hükümdar tarafından 1304 senesi Receb ayında (26.03-24.04.1887) tamamen okunmuştur. 1304 / 1886-1887 tarihinde nestalik hattıyla yazılmış olan bu elyazması 201 varaktan oluşmaktadır.[27] Kitabın ikinci cildi ise aynı kütüphanede F/1661 arşiv numarasıyla kayıt altına alınmıştır. Bu nüsha da 1304 / 1886-1887'de Âşûrî diye bilinen Muhammed b. Hacı Muhammed Kulu Kazvînî tarafından Tahran'da nestalik hattıyla 222 varak hacminde istinsah edilerek Nâsıreddin Şah'a sunulmuş ve üzerindeki nota binaen padişah tarafından baştan başa incelenmiştir.[28] İki cildin bir arada bulunduğu ve tek kapak içine alındığı iki nüsha daha mevcuttur. Bunlardan birisi Tahran'daki Melik Milli Kütüphanesi'ne aittir ve orada No. 4085 sayılı elyazması olarak korunmaktadır. 1307 / 1889-1890 yılında nestalik hattıyla çoğaltılmış olan nüshanın hacmi 383 varaktır.[29] Diğeri ise yine nestalik hattıyla yazılmış olup, 407 varaktan oluşmakta ve F/1753 şifresiyle İran Milli Kütüphanesi'ne mahsus bulunmaktadır.[30]

8. *Târîh-i Kaşgar* (Kaşgar Tarihi); Osmanlı tophanesi müstevfîsi Mehmed Âtıf Bey tarafından yazılmış ve 1300 / 1882-1883 tarihinde İstanbul'da yayımlanmış olan *Kaşgar Tarihi ve Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garîbesi* adlı kitabın Türkçeden Farsçaya tercümesini ihtiva etmektedir. Söz konusu çeviri Nâsıreddin Şah'ın emri üzerine 1304-1306 / 1886-1889 yılları arasında yapılmıştır. Muhammed Arif, kitabın İstanbul baskısını Farsçaya çevirmekle kalmamış, kendisi de bazı eklemeler yapmıştır. Bu eserin bir nüshası 197 varaktan ibaret olup, 1307 / 1889-1890 yılında Mirza Rıza b. Ali Cerrah Sâvecî tarafından Tahran'da nestalik hattıyla istinsah edilmiş ve Nâsıreddin Şah'a sunulmuştur. Hâlihazırda söz konusu

27 Seyyid Abdullah Envâr. *Fihrist-i nüsah-ı hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i İran*. IV. c. Tahran: Çâphâne-i Armağan, 1371, s. 227-229.

28 S. A. Envâr, *Fihrist-i nüsah-ı hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i İran*, IV. c., s. 137.

29 Muhammed Taki Dânişpejûh ve İrec Afşar, *Fihrist-i nüshahâ-yı hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i Melik*. III. c. Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Millî-i Melik, 1361, s. 461.

30 S. A. Envâr, *Fihrist-i nüsah-ı hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i İran*, IV. c., s. 211-213.

nüsha Tahran şehrindeki İran Milli Kütüphanesi'nde F/1690 kayıt numarasıyla muhafaza edilmektedir.[31] Muhammed Arif tarafından hazırlanmış olan *Kaşgar Tarihi*'nin diğer bir nüshası İran İslâmî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi'ne mahsustur. Kayıt numarası 232 olan bu elyazması, 1314 / 1896-1897 tarihinde nestalik hattıyla istinsah edilmiş olup, 138 varaktan oluşmaktadır.[32] Tahran'daki Gülistan Kütüphanesi'nde de bu kaynağın 2293 kayıt numaralı bir nüshası mevcuttur. Mirza Rıza b. Ali Cerrah Sâvecî tarafından 1306 / 1888-1889 yılında nestalik hattıyla istinsah edilmiş olan bu kitap, 497 sayfadan müteşekkildir.[33] Yine H. 1306 yılında Zıllü's-Sultan'ın münşîsi ve hizmetkârı Muhammed Ali Kayserî Âştiyânî'nin eliyle kopyalanmış olan bir diğer elyazması İsfahan Umumi Kütüphanesi'nde 11407 arşiv numarası ile kayıtlıdır.[34]

9. *Mirkātü'z-Zamân fî Ahvâl-i Selâtîn-i Âl-i Osmân* (Osmanlı sultanlarının ahvali üzerine zaman basamakları); Muhammed Arif, Osmanlı kaynaklarından derleme ve tercüme yoluyla kaleme aldığı bu eseri, Nâsıreddin Şah'ın Muhammed Hasan Han İtimâdüssaltana aracılığıyla kendisine ilettiği sözlü emir üzerine 1305 yılının Zilhicce ayının ilk gününde (9 Ağustos 1888) yazmaya başlamıştır. Bahsi geçen çalışma, aslında Osmanlı'nın 35 padişahının hayatını anlatmalı ve dört ciltten müteşekkil olmalı iken sadece ilk 7 sultanın hayatını kapsayan ilk cildi hazırlanabilmiştir. Bu cildin yazımı, 1306 yılı Receb ayının 5'inde (8 Mart 1889) Tahran'da tamamlanmıştır. Eserin 1307 / 1890 yılında Zıllü's-Sultan'a takdim edilmiş olan nüshası 595 sayfadan ibaret olup, hâlihazırda İsfahan Umumi Kütüphanesi'nde 11417 numara ile kayıtlıdır.[35] Bu cildin Muhammed Rıza b. Ali Cerrah Sâvecî tarafından 1306 / 1889 yılında Tahran'da nestalik hattıyla istinsah edilmiş ve Nâsıreddin Şah'a sunulmuş olan nüshası ise İran Milli Kütüphanesi'nde F/1691 şifresiyle korunmaktadır.[36]

---

31 S. A. Envâr, *Fihrist-i nüsah-ı hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i İran*, IV. c., s. 163.

32 Yusuf İ'tisâmî. *Fihrist-i Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî*. II. c. Tahran: Matbaa-i Meclis, 1311, s. 129; Charles Ambrose Storey. *Persidskaya literatura: bio-bibliografiçeskiy obzor*. Perevel s angliyskogo, pererabotal i dopolnil Y. E. Bregel. Çast II. Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, 1972, s. 1208.

33 B. Atabay, *Fihrist-i Târih*..., s. 369-371.

34 Muhammed Taki Dânişpejûh ve Îrec Afşar. *Nüshahâ-yı hattî*. V. c. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1346, s. 315; C. A. Storey, *Persidskaya literatura*..., III. c., s. 1511.

35 N. Sâlihî, "Tercüme ez zebân-ı Türkî-i Osmânî...", s. 75-76; C. A. Storey, *Persidskaya literatura*..., III. c., s. 1515-1516.

36 S. A. Enverî, *Fihrist-i Nüsah-ı Hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i İran*, IV. c., s. 163-165.

10. *İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm;* Farsçadan Türkçeye çevirmiş olduğumuz bu eser hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi verilecektir.

11. *Coğrafya-yı Âlem-i İslâm* (İslâm âleminin coğrafyası); İran Milli Kütüphanesi'nde F/501 sayılı yazma eser olarak korunmaktadır. 6 Safer 1309 (10 Eylül 1891) Perşembe gününde muhtemelen yazarın kendi eliyle tamamlanarak Nâsıreddin Şah'a sunulmuştur. Nestalik hattıyla 74 varak üzerine yazılmış olan eserde İslâm memleketleri ve Müslüman topluluklar hakkında bilgi verilmiştir.[37] Muhammed Arif sarayda mütercim görevinde bulunmasına rağmen bu çalışma kendisinin telif eserlerindendir ve 9 fasıldan oluşmaktadır: 1) İslâm âleminin coğrafi durumu beyanında; 2) İslâm âleminin kadim ve şimdiki ahvâli beyanında; 3) İslâm âleminin siyasi ahvâli beyanında; 4) İslâm âleminin mezhebî durumu beyanında; 5) İslâm urefâsının tarikatlarının miktarı ve şerî mezheplerle irfanî tarikatlara ilişkin bazı hususlar beyanında; 6) İslâm'ın eski ulemasının ahvâli beyanında; 7) İslâm âleminde yaygın olmuş ve olmaya devam eden ilimlerin ve fenlerin isimleri beyanında; 8) İslâm âleminin umumi dilleri beyanında; 9) İslâm âleminin ilmî ve edebî dilleri beyanında. Bahse konu eser, Sıddıka Sultânîfer tarafından tashih edilerek 1990 (1369 h.ş.) yılında Tahran'da basılmıştır.[38]

12. Yukarıda zikrettiklerimiz dışında Muhammed Arif'in kaleminin ürünü olan diğer çalışmalar da günümüze ulaşmıştır. Nâsıreddin Şah'ın sarayında nedimbaşı ve müstevfî-i has görevlerinde bulunan Efdalü'l-Mülk Gulam Hüseyin Kirmânî'nin tertip ettiği *Kürrâsetü'l-Ma'î* isimli bir mecmuada Muhammed Arif'in bazı çalışmalarına yer verilmiştir. Bunların arasında *Tercüme-i İmtiyâznâme vü Kanunnâme-i Bank-ı Osmânî* (Osmanlı Bankası'nın imtiyazname ve kanunnamesinin tercümesi), *Mirâtü'l-Menâm-ı Nâsırî* (Nâsıreddin Şah'a ithaf edilen *Rüya Aynası* isimli risale), *Muvâzene-i Mâliyye-i Devlet-i Rus der sâl-ı 1288* (1288 / 1871-1872 yılında Rus Devleti'nin maliye dengesi), İran'ın yabancı ülkelerle ticari münasebetlerine ilişkin layiha, İran Devlet-i Aliyyesinin askerî gücüne ilişkin kanunname, Osmanlı saray teşrifatı (Osmanlı'da vezirlik kurumu), Enzeli'den Tahran'a ve Fars (Basra) Körfezi'ne uzanacak demir yoluyla ilgili Fabius Buvatal'in layihası, Osmanlı Devleti'nin resmî teşrifat kanununun muhtasar tercümesi, Osmanlı vezirlerinin tertibi, Emmâme Kalesi'nin haritası, Levâsân'daki

37 Seyyid Abdullah Envâr. *Fihrist-i nüsah-ı hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i İran*. II. c. Tahran: Çâphâne-i Armağan, 1369, s. 1.

38 N. Sâlihî, "Tercüme ez zebân-ı Türkî-i Osmânî...", s. 72.

Emmâme köyünün topoğrafyası, Hoy'un Kotur adlı yerine ve Kürdistan'a dair bir kitapçığın tercümesi, *Hurûf-ı Kûfî* (Kûfî harfler), Türkçe birkaç kelimenin tahkiki, 1300 (1882-1883) senesinde Osmanlı postası bütçesinin hulasası, *Kitabçe-i İnhisar-ı Duhâniyyât* (Tütün tekeli kitapçığı), Osmanlı sultanının Gülhane Fermanı'nın tercümesi vs. gibi konuları ihtiva eden makale ve risaleler bulunmaktadır.[39]

Yine Efdalü'l-Mülk, adı geçen mecmuasında, Muhammed Arif'in hat türleri üzerine *Kitâb-ı Kenzü'l-Mefâtîh* (Anahtarlar Hazinesi Kitabı) adlı bir risalesinin olduğunu ve kendisinin de şahsen bu risaleyi gördüğünü zikretmektedir.[40]

Böylece Muhammed Arif, çok sayıda gazete yazıları, resmî belge ve edebî eserleri Farsçaya çevirmesinin yanı sıra başlıca olarak tarih ve coğrafya alanlarında da telif ve tercüme eserler vermiştir. Kendisinin tarih çalışmaları içinde Şah İsmail ile Sultan Selim arasında geçen vakalara temas eden *İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm* başlıklı eseri özel bir yere sahiptir. Zira Muhammed Arif, Osmanlı tebaası olmasına rağmen İran sarayında çalışmış ve her iki tarafın kaynaklarını incelemek suretiyle bu eserini meydana getirmiştir.

İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm isimli eserin başlıca özellikleri

Muhammed Arif, bu eserini 1307 yılının Ramazan ayının 18'inde (8 Mayıs 1890) yazmaya başlamış ve 5 Muharrem 1308 (21 Ağustos 1890) tarihinde Tahran'da tamamlamıştır. Böylece eserin yazımı, müellifin yüz günden fazla zamanını almıştır. Elbette ki kaynakların toplanması ve tasnifi süreci bu müddete dâhil değildir. Eserin birisi Tahran'da, diğeri de İsfahan'da olmak üzere iki yazma nüshası mevcuttur.[41] Tahran nüshası Nâsıreddin Şah'a takdim edilmiş ve padişahın kendisi bizzat nüshayı inceleyerek, bu konuda ilk sayfaya bir not düşmüştür. İsfahan nüshası ise Şehzade Zıllü's-Sultan için hazırlanmış ve onun İsfahan'daki özel kütüphanesine hediye edilmiştir.

Eserin Tahran nüshası hâlihazırda İran Milli Kütüphanesi'nde F/1634 numarasıyla kayıtlıdır.[42] Deri kapak içine alınmış ve Avrupa üretimi kâğıtlara nestalik hattıyla yazılmış olan nüsha, her bir sayfasında 13

39 N. Sâlihî, "Tercüme ez zebân-ı Türkî-i Osmânî...", s. 76-78.

40 N. Sâlihî, "Tercüme ez zebân-ı Türkî-i Osmânî...", s. 76.

41 C. A. Storey, *Persidskaya literatura*..., III. c., s. 1474-1475.

42 S. A. Enverî, *Fihrist-i Nüsah-ı Hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i İran*, IV. c., s. 115-117.

satır olmak üzere 652 sayfadan ibarettir. Eserin mukaddimesini içeren ilk beş sayfa Arap harfleriyle (elif, be, cim, dal, he) fakat Latin alfabesinin sıralanması mantığıyla numaralandırılmış, Şah İsmail'in atalarını anlatan bölümden itibaren sayfalar rakamlarla numaralandırılmaya başlanmıştır. Nüshanın sonuna kadar bu sıralamaya riayet edilmiş ve son sayfaya 647 numarası koyulmuştur. Elyazmasının müstensihi, Muhammed Arif'in diğer bazı eserlerini de istinsah etmiş olan Âşûrî lakaplı Muhammed b. Hacı Muhammed Kulu Kazvînî'dir. Adı anılan kâtip, eserin istinsahına 1307 yılının Zilhicce ayının 1'inde (19 Temmuz 1890) başlamış ve 1308 yılının Muharrem ayının 21'inde (6 Eylül 1890) bu işi bitirmiştir. Bu tarihlerden de anlaşılacağı üzere Muhammed Arif, eserin yazımını daha bitirmeden önce, elinde hazır bulunan kısımları istinsah etmesi için Âşûrî'ye vermiş ve müstensih de yazardan bu kısımları alarak temize çekmeye başlamıştır. İstinsah sürecinin yazar güdümünde yapılması, bu nüshanın müellif iradesini yansıtması açısından güvenilirliğine işaret etmektedir.

İsfahan Umumi Kütüphanesi (şimdiki ismiyle İbn Miskeveyh Umumi Kütüphanesi) nüshası da aynı kâtip (Hacı Muhammed Kulu Kazvînî'nin oğlu Muhammed Âşûrî) tarafından çoğaltılmış olup, 631 sayfadan oluşmaktadır.[43] Elyazmasının istinsahı 15 Muharrem 1309 / 21 Ağustos 1891 tarihinde sona ermiştir. Bu nüsha da şehzadeye sunulmak üzere müellifin denetimi altında hazırlandığından dolayı ehemmiyet taşımaktadır.

1991 (1370 h.ş.) yılında Şehid Behiştî Üniversitesi'nde Şükûhü's-Sâdât-ı A'râbî tarafından bu kaynak üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmışsa da yayımlanmamıştır.[44] İranlı din adamı ve tarihçi Resul Caferîyân, İsfahan nüshasını esas almak suretiyle 2000 (1379 h.ş.) yılında bu kaynağı neşretmiştir. Bu baskı toplam 307 sayfa hacmindedir. Adı geçen araştırmacı, Tahran nüshasını da görmüş ve bu iki nüsha arasındaki bazı farklılıklara gerek giriş kısmında ve gerekse de kaynağın metnine eklediği dipnotlarda değinmiştir. R. Caferîyân, aynı kâtibin kaleminden çıkmış olan bu iki nüsha arasında büyük ihtilafların olmadığı kanaatindedir. Bununla birlikte musahhihin kendisi iki nüshayı karşılaştırmak suretiyle tenkitli bir metin hazırlama çabasında bulunmadığını ve başlıca olarak İsfahan nüshasını yayınlama amacı güttüğünü itiraf etmektedir.[45]

Eseri Türkçeye çevirirken, R. Caferîyân tarafından hazırlanmış olan matbu metnin yanı sıra Tahran nüshasından da yararlandık, özellikle de

43 *İnkılâbü'l-İslâm*, R. Caferîyân'ın mukaddimesi, s. 14.

44 N. Sâlihî, "Tercüme ez zebân-ı Türkî-i Osmânî...", s. 71.

45 *İnkılâbü'l-İslâm*, R. Caferîyân'ın mukaddimesi, s. 14.

eksiklerin giderilmesi için söz konusu elyazmasına başvuru yaptık. Bu karşılaştırmalar sırasında dikkatimizi çeken ilk husus, eserin baskısında yer almayan bazı bölüm, pasaj ve anlatılara Tahran nüshasında yer verilmesiydi. Örneğin Şeybek Han'ın Şah İsmail'e göndermiş olduğu mektubun metni, H. 920 yılı Cemâziyelevvel ayının 16'sından 20'sine kadar (09.07-13.07.1514) geçen olayların anlatımı, 920 / 1514 yılının özeti, el-Mütevekkil Alellah'ın ölümü ve Mısır Abbâsîleri konusunda kısa bilgiler, Şirvanşah'ın elçisi Hacı Mahmud Bâkûyî'nin Osmanlı sarayındaki misyonu, Sultan Selim ile Şirvanşah II. İbrahim arasında teati edilen mektupların metni, Sultan Selim'in zimmîlere yönelik politikasının içeriği ve değişik Şiî fırkalarının ele alındığı kısım, eserin baskısında bulunmadığı için tarafımızca Tahran nüshasından tercüme edilerek metne eklenmiştir. Ayrıca baskıda yer almayan bazı ifadeler ve cümleler yazma nüshaya bakılarak çevirimize ilave edilmiş ve yine baskıda eksik veya yanlış bir biçimde yazılmış olan özel isimler veya kelimeler yazma nüsha aracılığıyla düzeltilmiştir. Bahse konu tashihlerin ayrıntıları dipnotlarda belirtildiği için burada bu mevzuya daha fazla temas etme gereği duymuyoruz.

Sözünü ettiğimiz kaynağın ismi, İsfahan nüshasında *İnkılâb fi'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm* ("Seçkin ve sıradan insanlar arasında İslâm'daki dönüşüm") iken, Tahran nüshasında *İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm* ("Seçkin ve sıradan insanlar arasında İslâm'ın dönüşümü") diye geçmektedir. Eserin ismindeki inkılap kelimesi olumsuz anlamda dönüşümü yani altüst olmayı, karışıklığı ve kargaşayı ifade etmektedir. Havâs ve avâm kelimeleri ise birbirinin karşıtı olup, ilki seçkin insanları, ikincisi ise sıradan kişileri ifade etmek için kullanılan birer tabirdirler. Lakin R. Caferîyân, bu ifadeleri hususiler ve umumiler diye anlamanın doğru olacağı kanaatindedir. Adı geçen müellife göre burada hususiler (havâs) adıyla İslâm âlemindeki Şiî azınlık, umumiler (avâm) terimiyle ise Sünnî çoğunluk kastedilmektedir.[46] Eğer bu varsayımı doğru kabul edersek, o zaman Muhammed Arif'in bu eserinin ismini "Şiî ve Sünnîler arasında İslâm'ın dönüşümü (veya altüst olması)" şeklinde anlamlandırabiliriz. Bu mana, bahsi geçen kaynağın genel ruhuyla da örtüşmektedir.

Eser Farsça kaleme alınmasına rağmen burada Arapça ayet, hadis, şiir ve mektuplara, Türkçe şiirlere, ayrı ayrı kelime ve ıstılahlara (sahlov, göç, il, ılgar, yaylak, yörük, ordu, koşun, elçi, yasak, alaçık, kışlak, oba, çapar, nöker, oturak, yurt, bel, tuğra, oğlan, kapıcıbaşı, yeniçeri, arpa, tüfek, topçu, saçma, ahtarma, yangın, kadagan, çapavul, çapulcu, yasa vs.) rastlıyoruz.

46 *İnkılâbü'l-İslâm*, R. Caferîyân'ın mukaddimesi, s. 13.

İnkılâbü'l-İslâm'ın baskısı birçok bölümlere ayrılmıştır. Bölüm başlıklarının bir kısmı Muhammed Arif tarafından koyulmuşsa da, bazılarını metnin daha iyi anlaşılması için R. Caferîyân parantez içinde eklemiştir. Fakat kaynağı başından sonuna kadar incelediğimizde bu eseri başlıca olarak aşağıdaki kısımlara ayırabiliriz:

- Mukaddime (dîbâçe);
- Şah İsmail'in ataları, saltanata yükselişi ve fetihleri (1512'ye kadar);
- Sultan Selim'in hâkimiyeti dönemi, onun Safevî ve Memlûkler ile münasebetleri (1512-1520);
- Şah İsmail'in ömrünün geri kalan kısmı (1520-1524);
- Hatime, muhakeme ve netice.

Mukaddimede Allah'a hamd, Peygamber'e, onun soyuna ve sahabilerine saygı ifade edildikten sonra Nâsıreddin Şah Kaçar'ın ismi övücü ifadelerle anılıyor ve onun için hayır duada bulunuluyor. Söz konusu kaynağın hangi sebepten dolayı yazıldığı, mukaddimede açıklanmaktadır. Şöyle ki yazar, kitabın telif sebebini izah ederken, Nâsıreddin Şah'ın boş vakit buldukça tarih kitaplarını okumayı sevdiğine ve eserin de bu padişahın siparişi üzerine yazıldığına vurgu yapmaktadır. Yine mukaddimede yer alan malumata göre daha önceki tarihçiler tarafından Şah İsmail ve Sultan Selim arasındaki olayların tarafgir bir şekilde ele alındığını, neticede bu mesele üzerine objektif ve kapsayıcı bir eser bulunmadığını fark eden Nâsıreddin Şah'ın işaretiyle İntibâ'ât veziri (Basın-Yayın bakanı) ve Dârü't-Tercüme-i Hassa-i Hümâyûnî (Padişahın hassa tercüme kurumu) reisi Muhammed Hasan Han İtimâdüssaltana bu konuda bir eser yazılmasını Muhammed Arif'e havale etmiştir.

Şah İsmail – Sultan Selim mücadelesi hakkında bir eser hazırlanması görevinin Muhammed Arif'e verilmesi, herhâlde kendisinin hem Osmanlı hem de Safevî kaynaklarına ve her iki tarafın hâline iyice vâkıf olması ile alakalıydı. İlk bakışta bir avantaj olarak görülen bu durum, kendisinin itirafına göre müellifi çetin bir seçenek ve zor bir imtihan karşısında bırakmıştı: "Bin tane diğer konuyu yazmaya ve hazırlamaya nazaran bu eseri derleyip toplamak, bazı hususlar nedeniyle bu hizmetkâr açısından daha zor ve daha çetin idi. Fakat ubudiyet ve memuriyetten dolayı âli emre boyun eğip itaat ettim". Muhammed Arif'in burada sözünü ettiği problem, hiç kuşku yok ki kendisinin Osmanlı tebaası ve Sünnî mezhepli olduğu hâlde İran sarayında ve Şiî ağırlıklı bir ülkede çalışmasından kaynaklanmaktaydı. Bu şartlar dâhilinde Şah İsmail – Sultan Selim mücadelesi gibi hassas bir konuyu ele almak, Muhammed Arif'in şahsı açısından hiç de kolay olmayacaktı.

Müellif, kendinden önceki tarihçilerin bu tema ile ilgili eserlerinin muhteva bakımından eksik ve bakış açısı itibarıyla sorunlu olduğunu belirterek mevcut literatürü eleştirel bir gözle değerlendirmektedir: "Şimdiye kadar tarih ve rical âlimlerinden olan hiçbir müellif, Şah İsmail b. Şeyh Haydar es-Safevî el-Musevî el-Hüseynî el-Alevî'nin ve Sultan Selim b. Sultan Bayezid b. Sultan Mehmed el-Fatih el-Osmanî'nin biyografisini; onların inkılap içinde geçen zamanının olaylarının sıralanmasını ve sonu kötü biten davranışlarını kapsayacak bir şekilde kaleme almadı. O dönemin tarihçilerine gelince, onlar da bizim zamanımızda olduğu gibi yazmış oldukları eserlerde yalakalık yaparak kendi metbularını (emrinde bulundukları hükümdarı) övmüş, onun rakibini ise ayıplamışlardır ve mühim vakaların çoğunu kaydetme konusunda gereğini yerine getirmemişlerdir." Böylece Muhammed Arif, tenkit etmiş olduğu eski tarihçilerden farklı olarak bu iki padişahın "ahvaline, faaliyetlerine, efkârına ve tavırlarına ilişkin ince noktaları aydınlatacak, hakikatleri keşfedecek, sonraki nesillere faydalı olacak ve majestelerine (Nâsıreddin Şah'a) arz edilebilecek mükemmel bir eser" hazırlamak amacı gütmüştür.[47]

Bu pasajlardan da belli olduğu gibi eserin ana gayesi Şah İsmail ve Sultan Selim'in hayat ve faaliyetlerini ve bunların arasında vuku bulmuş olan rekabet ve mücadeleyi okuyuculara anlatmaktır. Bu temel amacın yanı sıra konuyu aydınlatmaya yardımcı olacak diğer bazı olay ve süreçlerin kaleme alınması ve yukarıda zikri geçen başlıca mevzu kapsamında bulunan birtakım problemlerin daha ayrıntılı bir biçimde izah edilmesi gibi hususlar da eserin telif maksatlarını oluşturmaktadırlar. Kitabın farklı bölümlerinde bununla ilgili notlara rastlıyoruz.

Sıradaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere eserin hazırlanmasının amaçlarından biri de Şah İsmail'in ataları olan Safevî şeyhlerinin anlatımıdır: "Bu sülalenin tarihî ahvalinin bilinmesi muhterem okurlar açısından vacip işlerden biri ve çokça gizli saklı sırları aydınlatıcı olacağı için Şah İsmail'in biyografisinin yazımına başlamazdan önce bu hanedanın ileri gelen şahsiyetlerinin hususi ahvalinin ve siyasi faaliyetlerinin kısaca anlatımının arz edilmesi gerekli bulundu ki şeyhlik seccadesinin saltanat tahtına hangi uygulamalar ve tedbirlerle tebdil edildiği iyi bir şekilde anlaşılsın."[48]

Muhammed Arif, aynı zamanda Akkoyunlu (Bayındırlı) Devleti'nin çöküşü sürecini, Safevî saltanatının kuruluş nedenlerini ve

47 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 17-18.

48 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 21.

Müslüman hanedanlar (Safevîler ile Şeybânîler, Safevîler ile Osmanlılar, Memlûkler ile Osmanlılar) arasında münakaşanın meydana gelmesini açıklamayı hedeflediğini ifade etmektedir: "Bu tarih kitabının yazılmasındaki maksat, o kadar azamet ve kudret sahibi olan Bayındırlı Devleti'nin yıkılışının sebebini, Safeviyye Şeyhleri Devleti'nin istiklalinin nedenini ve İslâm sultanları arasında husumetin ortaya çıkışını layıkıyla anlatmaktır."[49] Yine eserin bir diğer yerinde müellif; "Bu tarih kitabını yazmaktaki maksadımız menhus Çaldıran Savaşı ile ilgili hakikatleri izhar etmektir" diye bir yorum yapmaktadır.[50]

Eserin hatimesinde ise yazar tekrar başlıca gayesine geri dönerek, Şah İsmail ile Sultan Selim'in şahsiyetinin ve bu iki hükümdar arasındaki münasebetlerin incelenmesini, kitabın hazırlanmasındaki ana hedef olarak takdim etmektedir: "Bizim üzerimize düşen başlıca vazifeler, ahalisi muhtelif kavim ve milletlerden ve değişik din ve fikir sahiplerinden oluşan İran memleketinde Şah İsmail gibi 14 yaşındaki bir gencin bir saltanat tesis etmesinin sebeplerinin ne olduğunu, hangi mecburiyetlerin bu sûfîzadeyi Şiî mezhebini kabullenmeye ve yaygınlaştırmaya ittiğini, Sultan Selim'in Şah İsmail'e karşı savaşmayı neden Frenklerle savaşmaktan daha önemli ve daha faydalı bulduğunu, bu inkılaptan (karışıklıktan) İran için ve özellikle de Hz. Fahrü'l-Enâm'ın (Peygamber Efendimizin) ümmeti için nasıl bir sonucun doğduğunu garazsız bir biçimde tahkik ve tetkik ederek gereken eleştirmeleri yapmak ve bunları gerçeğe uygun bir biçimde bu eserin muhterem okuyucularına arz etmektir."[51]

Böylece eserin Şah İsmail ve Sultan Selim karakterleri etrafında şekillenmesi hedeflenmiş ve diğer Safevî şeyhlerinin hayat ve faaliyetleri, Akkoyunlu Devleti'nin yıkılışı vd. mevzuların aydınlatılması, bu esas hedefe ulaşmak için bir vasıta olarak tasarlanmıştır. Bu çerçevede Çaldıran Meydan Muharebesi, söz konusu sürecin bir doruk noktası olarak kabul edilmiş, bu muharebeye giden yol, savaş sonucunda oluşan siyasi manzara ve netice itibarıyla bunun İslâm âlemi üzerindeki menfi etkileri ele alınmıştır. Buna rağmen Sultan Selim'in Mısır seferinin anlatımı sırasında bu ana hedeften uzaklaşıldığını ve Osmanlıların Memlûk topraklarını fethetmesine, gerektiğinden daha fazla yer verildiğini gözlemliyoruz. Bu husus, Muhammed Arif'in Sultan Selim devrinin rûznâme ve menzilnâme şeklindeki kaynaklarından yararlanması ve hatta

49 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 40.

50 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 77-78.

51 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 275.

bu eserlerden sayfalar dolusu bilgileri aynen aktarması ile ilgili olmalıdır. Zira *İnkılâbü'l-İslâm*, müellifin kendi itirafına binaen öncelikle derleme bir tarih kitabıdır. Bu konuda Muhammed Arif kendi mukaddimesinde aşağıdaki bilgileri vermektedir: "Diğerlerinin sözlerini aktardığımdan ve bunun üzerine kendimden hiçbir şey eklemediğimden dolayı saygıdeğer okurlardan istirhamım şudur ki metinde yazılı olan ve her iki tarafın karşılıklı husumetinin ne derecede olduğunu gösteren kaba ifadelerden ötürü bu bendeyi kınamasınlar ve beni mazur görsünler."[52]

Lakin Muhammed Arif'in bu eseri sıradan bir derleme ve tercüme eseri değildir. Zira müellifin kendisinin konuya ilişkin belli amaçları, görüşleri ve tutumu vardır ve yeri geldikçe kendi düşüncelerini aktarmaktan, okuyucuyu yönlendirmekten ve açıklayıcı bilgiler vermekten geri durmamaktadır.

İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm'ın kaynakları

Yazar, kendi mukaddimesinin ardından bir kaynakça sunmuşsa da bu bibliyografya, eserin yazımı sırasında yararlanılmış olan kaynakların tamamını içermemektedir. Biz, söz konusu kaynakça ile beraber metnin diğer bölümlerindeki bilgilerden de yola çıkmak suretiyle Muhammed Arif'in kullanmış olduğu kaynakların daha kapsamlı bir listesini hazırlamaya çalıştık. Böylece yazarın istifade ettiği mehazları aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz.

a) Safevî dönemi tarihçilerinin Farsça eserleri:

- Horasanlı tarihçi Gıyâseddin Hândmîr'in (ö. 942 / 1535-1536) *Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer* isimli eseri.

Muhammed Arif, bu eserin ismini hem mukaddimenin ardından yer alan kaynakçada hem de Sultan Selim'in vefatının anlatıldığı bölümde anmıştır.[53] Hândmîr'in babası Timurlu devlet adamlarından Hoca Hümâmeddin Muhammed, annesi ise döneminin ünlü tarihçilerinden olan Mîrhând'ın kızıdır. Herat muhitinde yetişmiş olan Hândmîr, önceleri Timurlulara, ardından da Şeybânîlere hizmet etmiş, Şah İsmail'in Horasan'ı fethetmesini müteakip buradaki Safevî yönetiminin himayesi altında bulunmuştur. 935 / 1528 yılında Babür'ün hizmetine giren müellif, daha sonra onun oğlu Hümâyûn'un nezdinde çalışmaya devam etmiştir. Kendisinin *Habîbü's-Siyer fî Ahbâri*

52 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 19.

53 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 19, 266.

Efrâdi'l-Beşer başlıklı eseri umumi tarih nitelikli bir çalışma olup, 927-930 / 1521-1524 yılları arasında yazılarak, Safevîlerin Herat'taki valisi olan Durmuş Han Şamlu'nun veziri Hoca Habibullah Sâvecî'ye sunulmuştur.[54] Eserde Safevî şeyhlerinin faaliyetlerine ve Şah İsmail'in hâkimiyeti dönemine geniş bir şekilde yer verilmiştir.[55]

- Seyyid Mir Yahya Kazvînî'nin (885-962 / 1481-1555) *Lübbü't-Tevârîh* isimli eseri.

İnkılâbü'l-İslâm'da Safevî şeceresinden bahsedilirken bu esere başvuru yapılmış ve onun yazarı olan Mir Yahya "güvenilir tarihçi" diye tanımlanmıştır.[56] Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb'ın hizmetinde bulunmuş olan *Lübbü't-Tevârîh* yazarının babası Abdüllatif Hüseynî el-Kazvînî'dir. Mir Yahya kendisini Şiî olarak tanıtmışsa da, aslında Sünnî mezhebine bağlı bulunduğu ifade edilmektedir. Ömrünün son yıllarını İsfahan'da hapiste geçirmiş ve orada iken vefat etmiştir. Onun *Lübbü't-Tevârîh* adını taşıyan eseri genel bir tarih kitabı olup, 948 / 1542 tarihinde telif edilmiş ve Şah İsmail'in oğlu Şehzade Behram Mirza'ya sunulmuştur.[57] Eserin son kısmı Safevî tarihine ayrılmıştır.[58]

- Kadı Ahmed Gaffârî'nin (ö. 975 / 1567) *Târîh-i Cihânârâ* veya *Nüsah-ı Cihânârâ* adlı eseri.

Kazvin'de doğmuş olan Kadı Ahmed'in babası Muhammed de dâhil olmak üzere ataları kuşaklar boyunca kadılık yapmışlardır. Gaffârî'nin kendisi de Şah Tahmasb döneminde kadı makamında bulunmuştur. *Nigâristân* ve *Târîh-i Cihânârâ (Nüsah-ı Cihânârâ)* adlı iki adet tarih eserinin müellifidir.[59] Safevîlerin şeceresinden ve atalarından bahsederken

54 Hândmîr ve eserleri hakkında bkz. İsmail Aka. "Hândmîr", *TDV İA*, Cilt: 15, İstanbul, 1997, s. 550-552; C. A. Storey, *Persidskaya literatura*..., I. c., s. 379-393; Altan Çetin ve Kaan Dilek. *Safevi Tarihinin Kaynakları*. Ankara: İraniyat Yay., 2017, s. 30.

55 Gıyâseddîn Hândmîr. *Târîh-i Habîbü's-Siyer*. Bâ mukaddime-i Celâleddîn Hümâyî. IV. c. Tahrân: İntişârât-ı Hayyâm, 1380, IV. c., s. 406-618.

56 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 21.

57 Rıza Kurtuluş. "Kazvînî, Mîr Yahyâ", *TDV İA*, Cilt: 25, Ankara, 2002, s. 158; C. A. Storey, *Persidskaya literatura*..., I. c., s. 399-403; A. Çetin ve K. Dilek, *Safevi Tarihinin Kaynakları*, s. 32-33.

58 Bu kısım Türkçeye tercüme edilmiş, fakat eserin kapağında yazarın ismi yerine yanlışlıkla babasının adı yazılmıştır. Bkz. Abdüllatif Kazvinî. *Safevî Tarihi*. Çev. Hamidreza Mohemmednejad. Ankara: Birleşik Yay., 2011.

59 Sadiq Sajjadi. "Gaffârî", *TDV İA*, Cilt: 13, İstanbul, 1996, s. 280-281; C. A. Storey, *Persidskaya literatura*..., I. c., s. 408-413; A. Çetin ve K. Dilek, *Safevi Tarihinin Kaynakları*, s. 35-36.

Gaffârî'nin ismini anan Muhammed Arif,[60] onun bu eserlerinin hangisinden yararlandığını belirtmemişse de, kendisinin *Târîh-i Cihânârâ*'dan faydalandığını düşünüyoruz. Zira Muhammed Arif'in atıfta bulunduğu konular Gaffârî'nin 959 / 1552 yılında yazdığı *Nigâristân*'da değil, telif tarihi 972 / 1564-1565 olan *Târîh-i Cihânârâ*'da yer almaktadır. *Târîh-i Cihânârâ* da daha önce anlattığımız müelliflerin eserleri gibi umumi tarih çerçevesine sahip bir eser olmasına rağmen burada Safevî tarihinin anlatımına özel bir yer ayrılmıştır.[61]

- Hasan Bey Rumlu'nun (ö. 985 / 1578'ten sonra) *Ahsenü't-Tevârîh* isimli eseri.

Muhammed Arif aslında ne Hasan Bey'in ne de onun eserinin ismini anmıştır. Lakin R. Caferîyân'ın tespit ettiği üzere *İnkılâbü'l-İslâm*'da *Ravzatü's-Safeviyye*'den aktarıldığı belirtilen birçok pasajlar gerçekte *Ahsenü't-Tevârîh*'ten alıntılanmışlardır.[62] Bizim de yapmış olduğumuz karşılaştırmalar R. Caferîyân'ın bu tespitlerini doğrulamaktadır. Şöyle ki Şah İsmail'in ağabeyi Sultan Ali'nin ölümü, Çaldıran Savaşı arifesinde gerçekleşen olaylar ve bu savaşın gidişatı, Necm-i Sânî komutası altındaki Kızılbaşların Orta Asya'daki Karşı Kalesi'ni ele geçirmeleri, Osmanlıların Kemah Kalesi'ni fethetmeleri, Rumlu Nur Ali Halife'nin ölümü, Osmanlı ordusunun Diyarbakır şehrine girişi, Fazlullah b. Rûzbihân Huncî'nin vefatı, Kara Han Ustaçlu ile Osmanlı askerleri arasındaki savaşlar ve Kara Han'ın öldürülmesi gibi gelişmelerle ilgili olarak Muhammed Arif'in *Ravzatü's-Safeviyye*'yi referans göstermesine rağmen zikri geçen anlatıların *Ahsenü't-Tevârîh*'ten iktibas edildiği gözlemlenmektedir.

Ahsenü't-Tevârîh'in yazarı, Safevî hizmetindeki Türk Kızılbaş topluluklarından olan Rumlu taifesine mensuptur ve ünlü komutan Emîr Sultan Rumlu'nun torunudur. 937 / 1530-1531 tarihinde İran'ın Kum şehrinde doğan Hasan Bey Rumlu, çocukluk yıllarının bir kısmını Kazvin'de geçirmiştir. 946 / 1539-1540 tarihinden itibaren askerî eğitim programına tâbi tutulan yazar, uzun bir süre zarfında Şah Tahmasb'ın hassa birliği olan korucular (kurçiler) sırasında bulunarak bu padişahın maiyetinde seferlere katılmıştır. 1578 yılında hayatta olan Hasan Bey'in

60 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 21-22.

61 Söz konusu bölüm, bu satırların yazarının danışmanlığıyla hazırlanmış olan bir tez çalışması çerçevesinde Türkçeye kazandırılmıştır: Buket Gündüz. *Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ İsimli Eserinde Türk Hanedanları (Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler)*. Yüksek Lisans Tezi. Kastamonu Üniv. SBE, 2019.

62 *İnkılâbü'l-İslâm*, R. Caferîyân'ın mukaddimesi, s. 12.

sonraki akıbeti bilinmemektedir. Kendisinin *Ahsenü't-Tevârîh* adlı eseri aslında umumi tarihi kapsayan hacimli bir vekayiname iken günümüze sadece 807-985 / 1404-1578 yıllarının olaylarını ihtiva eden son iki cildi ulaşmıştır.[63] Şah İsmail'in saltanat yıllarından bahseden kısım, son cilt içinde önemli bir yer işgal etmektedir.[64]

• Seyyid Mirza Bey Cünâbedî'nin *Ravzatü's-Safeviyye* adlı kitabı.

İnkılâbü'l-İslâm'ın kaynaklar kısmında ve birçok sayfasında *Ravzatü's-Safeviyye*'nin ismi zikredilmişse de, sadece Şeyh Safiyeddin Erdebîlî'den ve Şeyh Cafer Safevî ile yeğeni Şeyh Cüneyd arasındaki rekabetten söz edilen bölümlerde fiilî olarak bu kaynaktan yararlanıldığı tespit edilebilmiştir.[65] Hasan el-Hüseynî'nin oğlu olan Mirza Bey Cünâbedî veya Cünâbezî, I. Şah Abbas döneminde (1587-1629) yaşamış olan Horasanlı bir tarihçidir. Kendisinin *Ravzatü's-Safeviyye* isimli hacimli eserini 1023 / 1614-1615 yılında yazmaya başlamış ve 1036 / 1626-1627 tarihinde Horasan'daki Kain şehrinde tamamlayarak I. Şah Abbas'a ithaf etmiştir. Bahse konu eser Safevî hanedanı tarihini ele almaktadır.[66] Mirza Bey, kendi vekayinamesinde Şah İsmail'in ve onun atalarının tarihine de kapsamlı bir şekilde yer ayırmıştır.[67]

b) Kaçar döneminin Farsça kaynakları:

• Celâleddin Mirza Kaçar'ın (1242-1289 / 1826-1872) *Nâme-i Hüsrevân* veya *Târîh-i Hüsrevân* başlıklı eseri.

Muhammed Arif kendi kaynakları arasında söz konusu eserin ismini anmakta ve Şah İsmail döneminde Kerbela şehitleriyle ilgili düzenlenmiş olan bir taziye merasimine ilişkin hikâyeyi bu kaynaktan aktarmaktadır.[68] Celâleddin Mirza, Kaçar Türkleri sülalesinden olan İran hükümdarı Feth Ali Şah'ın oğludur. Kendisinin *Nâme-i Hüsrevân* isimli

63 Yazar ve eseri hakkında bkz. Saleh Muhammedoğlu Aliyev. "Hasan-ı Rumlu", *TDV İA*, Cilt: 16, İstanbul, 1997, s. 346-347; Adnan Karaismailoğlu. "Ahsenü't-Tevârîh", *TDV İA*, Cilt: 2, İstanbul, 1989, s. 180; C. A. Storey, *Persidskaya literatura*..., II. c., s. 859-862; A. Çetin ve K. Dilek, *Safevi Tarihinin Kaynakları*, s. 33-34.

64 Eserin bu kısmı Türkçeye çevrilerek neşredilmiştir: Rumlu Hasan. *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't-Tevârîh)*. Çev. Cevat Cevan. Ankara: Ardıç Yay., 2004.

65 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 24.

66 C. A. Storey, *Persidskaya literatura*..., II. c., s. 884-885; Mîrzâ Bey Cünâbedî. *Ravzatü's-Safeviyye*. Be kûşiş-i Gulâm Rıza Tabâtabâyî Mecd. Tahrân: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1378, s. 17-18; A. Çetin ve K. Dilek, *Safevi Tarihinin Kaynakları*, s. 50.

67 Mîrzâ Bey Cünâbedî, *Ravzatü's-Safeviyye*, s. 63-360.

68 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 19, 271.

eseri 1868-1871 yıllarında Tahran'da üç cilt hâlinde basılmış olup, Eskiçağ'dan başlayarak Kaçarlara kadar İran'ı yöneten hükümdarlarla ilgili çeşitli anekdotları içermektedir.[69]

- Muhammed Hasan Han İtimâdüssaltana'nın (1259-1313 / 1843-1896) *Târîh-i Muntazam-ı Nâsırî* isimli eseri.

Muhammed Arif'in kaynakçasında bu eserin ismi geçmekte ve ayrıca Şeybek Han'ın Şah İsmail'e yazmış olduğu mektubun metninin bahse konu kaynaktan aktarıldığı belirtilmektedir.[70] *Târîh-i Muntazam-ı Nâsırî*'nin yazarı olan Marağalı Muhammed Hasan Han, Kaçarlar döneminin önemli devlet adamlarındandır. Yukarıda belirttiğimiz üzere kendisi uzun yıllar boyunca Basın-Yayın bakanı ve Devlet Tercüme Kurumu başkanı görevlerinde bulunmuş ve Muhammed Arif de kendi faaliyetlerini bu şahsın himayesi altında sürdürmüştür. Muhammed Hasan Han'ın Nâsıreddin Şah Kaçar'a ithaf ettiği *Târîh-i Muntazam-ı Nâsırî* isimli kroniği üç ciltten ibaret olup, Hicri takvimin başlangıcından 1300 / 1883 yılına kadarki olayları içermektedir.[71] Eserde I. Şah İsmail'in hâkimiyeti dönemine de temas edilmiştir.[72]

c) Osmanlı kaynakları:

- Feridun Ahmed Bey'in *Münşeâtü's-Selâtîn* isimli mecmuası.

Osmanlı döneminin münşî, şair ve hattatlarından olan Feridun Ahmed Bey (ö. 1583), XVI. asrın 50'li-70'li yıllarında ünlü devlet adamı Sokullu Mehmed Paşa'nın himayelerinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Meslek hayatına Rumeli Beylerbeyi nezdinde kâtip olarak başlayan Feridun Bey, ilerleyen yıllarda Dîvân-ı Hümâyûn kâtibi, reisü'l-küttâb ve nişancı gibi makamlara terfi etmiş, bir süre Semendire ve Köstendil'de sancakbeyi vazifesini yürütmüştür.[73] *Münşeâtü's-Selâtîn* adlı mecmuayı kendisinin nişancılık makamında bulunduğu sıralarda, 982 / 1574 yılında tamamlayarak, Sokullu Mehmed Paşa vasıtasıyla Sultan III. Murad'a sunmuştur. Yüzlerce resmî belgeyi, özellikle de

69 C. A. Storey, *Persidskaya literatura*..., II. c., s. 705-706; III. c., s. 1455-1456.

70 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 19; *İnkılâbü'l-İslâm*, Tahran nüshası, s. 80-82.

71 Rıza Kurtuluş. "Muhammed Hasan Han", *TDV İA*, 30. c., İstanbul, 2005, s. 539; C. A. Storey, *Persidskaya literatura*..., I. c., s. 488-494.

72 Muhammed Hasan Han İtimâdüssaltana. *Târîh-i Muntazam-ı Nâsırî*. Be tashîh-i Muhammed İsmail Rizvânî. II. c. Tahrân: Dünyâ-yı Kitâb, 1367, s. 742-770.

73 Franz Babinger. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992, s. 118-120; Abdülkadir Özcan. "Feridun Ahmed Bey", *TDV İA*, Cilt: 12, İstanbul, 1995, s. 396-397.

padişahlar arasında teati edilmiş olan mektupları içeren bu mecmua daha XIX. yüzyılda iki cilt hâlinde iki kez İstanbul'da yayımlanmıştır.[74]

İnkılâbü'l-İslâm'da en fazla yararlanılmış olan kaynağın Feridun Bey Münşeâtı olduğuna dair hiçbir kuşkumuz yoktur. Şöyle ki Muhammed Arif, kaynaklar listesi de dâhil olmak üzere pek çok yerde Feridun Bey'i anmış, Osmanlıların Akkoyunlular, Safevîler ve Memlûkler ile yaptıkları pek çok yazışmaların metnini *Münşeâtü's-Selâtîn*'den alarak kendi eserine dâhil etmiştir.[75] Ayrıca Muhammed Arif'in kaynak olarak kullandığı bir rûznâme ile bir menzîlnâme de Feridun Bey Münşeâtı'nda yer almaktadır. Bu iki kaynak hakkındaki bilgileri aşağıda takdim ediyoruz.

- Haydar Çelebi'nin *Rûznâme*'si.

Rûznâme, günlük kayıt anlamına gelmiş olup, Osmanlı padişahlarının günlük faaliyetlerini yansıtan eserlere de rûznâme adı verilmiştir.[76] Yavuz Sultan Selim döneminin dîvân kâtibi Haydar Çelebi tarafından yazılmış olan rûznâme, H. 920 senesi Muharremü'l-haram ayının 23'ü (20.03.1514) günüyle yani Sultan Selim'in Şark Seferi'ne çıkmasıyla başlamış olup, 9 Şevval 926 (22.09.1520) tarihinde Sultan Selim'in ölümüyle son bulmaktadır. Haydar Çelebi altı buçuk yıl süre zarfında sadece kayda değer olayların (sefer sırasında inilen mühim konaklar, devlet makamlarına yapılan atamalar, yabancı elçilerin kabulü, savaşlar, casusların getirdikleri önemli haberler vs.) gerçekleştiği günlerin anlatımını kendi rûznâmesine dâhil etmiştir.[77]

Muhammed Arif, Haydar Çelebi Rûznâmesi'ni Osmanlı Türkçesinden Farsçaya çevirerek kendi eseri içine almıştır. Bu çeviri, *İnkılâbü'l-İslâm*'ın önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Bu konuda Muhammed Arif'in kendisi aşağıdaki bilgileri vermektedir: "Bu tarih kitabını yazmaktaki maksadımız menhus Çaldıran Savaşı ile ilgili hakikatleri izhar etmek olduğundan ve bu konuda Dîvân-ı Hümâyûn münşîsi (kâtibi) Haydar Çelebi'nin devletin evrak hazinesi için o zamanlarda Türkçe yazmış olduğu ve Feridun Bey Münşeâtı'nın ilk cildinde yer

74 İlk baskı: Cemâziyelâhir başları 1264 – Rebiülâhir sonları 1265 / Mayıs 1848 – Mart 1849; İkinci baskı: Cemâziyelâhir sonları 1274 – Rebiülâhir başları 1275 / Şubat-Kasım 1858.

75 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 19, 31, 41, 55, 63, 78, 156, 173, 218, 268, 273.

76 Fikret Sarıcaoğlu. "Rûznâme", *TDV İA*, Cilt: 35, İstanbul, 2008, s. 278-281.

77 Ferîdûn Ahmed Bey. *Münşeâtü's-Selâtîn*. I. c. İstanbul: Dârü't-Tıbaatü'l-Âmire, 1274, s. 458-500. Bu eserin 1970'lerde günümüz Türkçesine yapılmış olan bir çevirisi de mevcuttur: *Haydar Çelebi Ruznamesi*. Haz. Yavuz Senemoğlu. İstanbul: Tercüman Yay.

alan günlük anılarından daha iyi ve daha doğru bir kaynak bulunmadığından dolayı hiçbir eksiltme ve artırma olmaksızın bu eserin tercümesine burada yer vermeyi gerekli bulduk. Buna ilaveten, teati edilen mektupları, bazı sahih tarihî ve coğrafi konuları, bu mühim olayların anlatıldığı kaynaklarda yer alan ricalin yaşam öykülerini alıntılayarak bu tarih kitabına yazmayı uygun gördük."[78]

Her ne kadar Muhammed Arif, Haydar Çelebi'nin günlüğünü hiçbir değişikliğe yer vermeden tercüme ettiği iddiasında bulunmuşsa da, bu iki eseri karşılaştırdığımızda durumun böyle olmadığı kanaatine varıyoruz. Şöyle ki Mühammed Arif, kendisinin de itiraf ettiği üzere *Rûznâme*'de geçen olayları tercüme ederken bunların arasına Feridun Bey Münşeâtı'ndan ve diğer kaynaklardan aldığı belgeleri eklemiş, yeri geldiğinde bazı mühim hususlar hakkında yine de diğer mehazlara dayanan ek bilgiler vermiştir. Kendisi İstitrâd (ara söz), İzah vs. başlıklarla okurlara sunmuş olduğu bu eklemelerin yanı sıra doğrudan Haydar Çelebi Rûznâmesi'nin metnine de müdahalelerde bulunmuş ve bazı yerlerde metni birebir çevirmek yerine kendi yorumlarını da satır aralarına katmıştır.

Böylece *İnkılâbü'l-İslâm*'a dâhil edilmiş olan *Rûznâme* çevirisi yapıcı bir tercümedir. Muhammed Arif bazı şehirler ve mekânlar (İzmit, İznik, Yenişehir, Konya, Sivas, Kemah, Erzincan, Çoban Köprüsü, Kayseri, Edirne, Diyarbakır, Harput, Halep, Şam, Kudüs, Kahire, Mısır piramitleri, Mardin vs.) hakkında *Rûznâme* metninde yer almayan açıklamaları kendi eserine ilave etmiştir. Ayrıca Seyyid Battal Gazi, Gedik Ahmed Paşa, Timurlu Bediüzzaman Mirza, Safevî devlet adamı Yâr Ahmed Necm-i Sânî, Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey, müverrih ve şair Fazlullah b. Rûzbihân Huncî gibi tarihî şahsiyetler ve Memlûk Devleti ile ilgili olarak ek bilgiler sunmuştur. Türkçede esir getirmek anlamındaki dil getirmek ve tuğ kelimeleri üzerine yapılan izahlar, Haydar Çelebi Rûznâmesi'nde Osmanlı akçesiyle ifade edilen meblağların XIX. yüzyıl İran parasıyla karşılığının yazılması, Nil timsahlarının özelliklerine dair yorumlar vs. de Muhammed Arif'in eklemelerindendir.

Haydar Çelebi tarafından özet olarak anlatılmış olan bir dizi olaylara Muhammed Arif mufassal bir biçimde yer vermiştir. Özellikle de Çaldıran Meydan Muharebesi'nin gidişatı, bu savaşın öncesinde ve sonrasında gerçekleşmiş olan birçok hadiseler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Safevîlerle Osmanlılar arasında yaşanan çarpışmalar, Osmanlı kazaskeri Tacizade'nin ve Karaman beylerbeyi Hemdem Paşa'nın idamı, Osmanlı – Memlûk Savaşı'nın sebepleri, Sultan Selim'in kendi

78 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 77-78.

kız kardeşlerini evlendirmesi, Memlûk sefiri Yusuf Kaytan (veya Kaptan) Bey'in elçilik görevi vs. gibi gelişmelerle alakalı olan detaylar *İnkılâbü'l-İslâm*'da karşımıza çıksa da, bu ayrıntılara *Rûznâme*'de rastlamıyoruz. Hemdem Paşa'nın katlinin anlatımına dair Haydar Çelebi Rûznâmesi'nden ve Muhammed Arif'in eserinden yaptığımız karşılaştırma bunun bariz bir örneğidir:

Rûznâme, Münşeâtü's-Selâtîn içinde, s. 460	İnkılâbü'l-İslâm, s. 95.
قرامان ولایتنک بگلربگیسی اولان همدم پاشا سیاست پادشاهی یه مظهر واقع اولدی. بگلربگیلک قپوجی باشی اولان زینل پاشایه ویرلدی. بعض بگلر دخی تبدیل قلندی.	همدم پاشا که بیگلربیگی ولایت قرامان و در طفولیت هم بازی سلطان بود، در همین روز، در شهر ارزنجان مقتول گردید. چون قبل از این که اردوی سلطانی داخل حدود ایران شود، همدم پاشا را با ابو ابجمعی خود، مأمور تفتیش معابر اردو کرده بودند. پاشای مشار الیه، چند روز طی منازل و قطع مراحل نموده، جز خرابی و بیابی چیزی ندیده برگشت و شکایت از خرابی راهها و پریشانی لشکر نمود. سلطان دید که اگر اعتنا به حرفهای همدم پاشا نکند، در آینده کار مهم سوق الجیش گرفتار صعوبت خواهد شد. گریه‌کنان حکم به قتلش داد و منصب بیگلربیگی ولایت قرامان به زینل پاشای قاپوجی باشی مرحمت گردید. و مناصب و مأموریت بعض امرا نیز تبدیل و تغییر یافت
Transkripsiyon: Karaman vilayetinin beylerbeyisi Hemdem Paşa, siyaset-i pâdişâhîye mazhar vâki oldu. Beylerbeyilik kapıcıbaşı olan Zeynel Paşa'ya verildi. Bazı beyler dahi tebdil kılındı.	**Tercüme:** Çocuk iken sultanın oyun arkadaşı olan Karaman vilayetinin beylerbeyi Hemdem Paşa aynı gün Erzincan şehrinde katledildi. Zira bundan önce sultanın ordusu İran hududuna dâhil olunca, Hemdem Paşa'yı kendi birliğiyle beraber ordunun geçeceği yerleri teftiş etmek için görevlendirmişti. Adı geçen paşa, birkaç gün boyunca konakları ve durakları katederek harabelikten ve çöllükten başka bir şey görmemiş, geri dönerek yolların bozukluğu ve askerin perişanlığı konusunda şikâyette bulunmuştu. Sultan baktı ki eğer Hemdem Paşa'nın sözlerine kayıtsız kalırsa gelecekte ordu sevki gibi mühim bir iş sekteye uğrayacaktır, bu yüzden ağlayarak onun katli konusunda hüküm verdi. Karaman vilayetinin beylerbeyilik mansıbı ise kapıcıbaşı Zeynel Paşa'ya lütfedildi. Bazı emîrlerin de mansıp ve memuriyetleri değiştirildi.

Muhammed Arif, söz konusu ilavelerin kendisi tarafından yapıldığını bazı yerlerde belirtirken bazen de bu hususu açıklamamayı tercih etmiş olup, bir nevi Haydar Çelebi Rûznâmesi'ni diğer kaynakların ve kendi kişisel yorumlarının yardımıyla zenginleştirme ve daha mükemmel bir sefer günlüğü oluşturma çabası göstermiştir. Bu anlamda onun Haydar Çelebi Rûznâmesi ile Sultan Selim'in Mısır Seferi'ni konu eden bir *Menzilnâme*'yi sentez etmesi dikkate şayandır. Bahse konu *Menzilnâme* ile ilgili bilgi aşağıda yer almaktadır.

- *Mısır Seferi Menzilnâmesi*

Yavuz Sultan Selim'in Memlûk Devleti aleyhine gerçekleştirdiği askerî sefer sırasındaki yolculuğunu anlatan bu küçük hacimli eser, ismi meçhul bir müellif tarafından kaleme alınmıştır ve Haydar Çelebi Rûznâmesi gibi bu günlük de Feridun Bey Münşeâtı'na dâhil edilmiştir. *Menzilnâme*, 4 Cemâziyelevvel 922 (05.06.1516) tarihinden 924 senesi Receb ayının 17'sine (25.07.1518) kadarki olayları içine almaktadır.[79] Muhammed Arif, Mısır Seferi'nden bahsederken Haydar Çelebi Rûznâmesi ile bu *Menzilnâme*'deki bilgileri birbirine karıştırmaya çalışmıştır. Kendisi "Mahsusen bir arz" başlığıyla bu duruma işaret etmiştir: "Bu seferi (Mısır Seferi'ni) de bir şahıs günü gününe kaleme almış ve onun bu notları da daha önce tercüme ettiğimiz kayıtlar (Haydar Çelebi Rûznâmesi) gibi Feridun Bey Münşeâtı'nda yer almıştır. Sırf saygıdeğer okuyucuların bilgi kapsamını genişletmek adına bu iki günlükteki kayıtları birbirine karıştırıp bir tek günlük hâlinde tercüme etmeyi ve buraya aktarmayı uygun bulduk."[80]

- Hoca Sâdeddin Efendi'nin (943-1008 / 1536-1599) *Tâcü't-Tevârîh* isimli eseri.

Hoca Sâdeddin'in dedesi olan İsfahanlı Hafız Muhammed, Yavuz Sultan Selim'in Tebriz Seferi sırasında Şah İsmail'den ayrılarak Osmanlı saflarına katılmıştır. Hafız Muhammed'in oğlu ve Hoca Sâdeddin'in babası olan Hasan Can da Sultan Selim'e nedimlik yapmıştır. İyi bir eğitim görmüş olan Hoca Sâdeddin, yıllarca müderrislik yapmış, ardından sarayda göreve başlamış ve ömrünün sonunda şeyhülislâmlık makamına

79 Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 450-458; Mısır Seferi Menzilnâmesi, Haydar Çelebi Rûznâmesi ve yine Yavuz Sultan Selim dönemine ait diğer sefer notları bir tez çalışması çerçevesinde bazı kusurlara rağmen transkripsiyon yapılmışlardır. Bkz. Ali Seslikaya. *Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzilnâmeleri (Çaldıran, Kemah, Dulkadiroğlu ve Mısır Menzilnâmeleri) ve Haydar Çelebi Ruznâmesi: Transkripsiyon ve Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniv. SBE, 2014.

80 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 173.

kadar yükselmiştir. Kendisinin *Tâcü't-Tevârîh* isimli eserinde başlangıçtan 1520 yılına kadarki Osmanlı tarihi anlatılmıştır.[81] Muhammed Arif, bu kaynağın ismini kendisinin yararlandığı eserler listesine eklemiştir. Büyük bir ihtimalle o, *Tâcü't-Tevârîh*'in 1280 / 1863-1864 tarihinde İstanbul'da basılmış olan ikinci cildinden yararlanmıştır. Zira Sultan Selim'in hayatı ve faaliyetleri söz konusu cilt içinde anlatılmıştır. Muhammed Arif somut olarak hangi olayları Hoca Sâdeddin'den naklettiğini belirtmemişse de, genel olarak Osmanlı müverrihlerine dayandırdığı askerî ve siyasi hadiselerin bir kısmını (bilhassa Çaldıran Savaşı ile ilgili bazı hususları) *Tâcü't-Tevârîh*'ten alıntıladığı gözlemlenmektedir.

• Kâtib Çelebi'nin (1017-1067 / 1609-1657) *Cihânnümâ* adlı eseri.

Muhammed Arif, kendi kaynakları arasında andığı bu esere Şeyh Safiyeddin Erdebîlî'nin hayatını anlatırken atıfta bulunmaktadır.[82] Kâtib Çelebi XVII. asrın önemli Osmanlı bilginlerinden olup, asıl ismi Mustafa, babasının adı Abdullah'tır. Kendisi Hacı Halife diye de bilinmektedir. *Cihânnümâ* onun coğrafyaya dair meşhur eseridir. Bu eser 1145 / 1732 yılında İstanbul'da basılmıştır.[83] *Cihânnümâ* ile yakından ilgililenen Muhammed Arif, yukarıda belirttiğimiz üzere söz konusu kaynağın Horasan hükümdarlarına dair kısmını da Farsçaya çevirmiştir.

• Doktor İbrahim Efendi'nin *Misbâhi's-Sârî ve Nüzheti'l-Kārî*'si.

İbrahim Efendi et-Tabib veya İbrahim Bey en-Neccâr diye bilinen bu müellif, 1822 yılında Lübnan'ın Deyrü'l-Kamer köyünde doğdu. 1838-1842 yılında Kahire'deki Tıp Okulu'nda eğitim gördü. Bir süre İstanbul'da doktor olarak çalıştı ve ardından Avrupa seyahatine çıktı. Daha sonra Beyrut'taki askerî hastaneye başcerrah olarak atandı. İlk cildi 1275 / 1858-1859 tarihinde Beyrut'ta Arapça olarak yayımlanmış olan *Misbâhi's-Sârî ve Nüzheti'l-Kārî* isimli eserinde kendisinin Mısır ve İstanbul'daki hayatını, Osmanlı sultanlarını ve onların Avrupa devletleriyle olan münasebetlerini anlattı. Eserin ikinci cildinde ise Mısır'ın eski tarihini, kendisinin Avrupa'ya seyahatini, Suriye'nin tarihi ve âsâr-ı atikasını ele aldı.[84] Muhammed Arif, Dr. İbrahim Efendi'nin bu eserinin ismini

81 F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s. 137-141; Şerafettin Turan. "Hoca Sâdeddin Efendi", *TDV İA*, Cilt: 18, İstanbul, 1998, s. 196-198.

82 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 19, 24.

83 Orhan Şaik Gökyay. "Kâtib Çelebi", *TDV İA*, Cilt: 25, Ankara, 2002, s. 36-40; O. Ş. Gökyay. "Cihannümâ", *TDV İA*, Cilt: 7, İstanbul, 1993, s. 541-542; F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s. 214-223.

84 A. N. M. A. Hasan. *Western Influences in the Arabic Literature of Egypt and Syria Between 1820 and 1879*. PhD Dissertation. University of London, 1931, p. 161-163.

kendi kaynakları listesine almış ve Mısır piramitlerini anlatan kısmı da muhtemelen bu kaynaktan aktarmıştır.[85]

• Vehbi Efendi'nin (ö. 1320 / 1902) *Meşâhîr-i İslâm* başlıklı eseri.

İstanbul'da doğmuş olan bu şahsın adı Vehbi Hamid Efendi'dir. Adapazarlı âlimlerden Mehmed Hilmî Efendi'nin oğludur. Eğitiminin ardından Yemen'de ve İstanbul'da gazetecilik yapmıştır. Kendisinin *Meşâhîr-i İslâm* isimli kitabı dört cilt hâlinde 1301 / 1883-1884'te İstanbul'da basılmıştır.[86] Muhammed Arif bu eserin ismini kendi kaynakları arasında anmıştır.[87]

• Mehmed Zihnî Efendi'nin (1846-1913) *Meşâhîrü'n-Nisâ*'sı.

İsmine *İnkılâbü'l-İslâm*'ın kaynakçasında rastladığımız bu eserin yazarı, Kaymakam Mehmed Reşid Efendi'nin oğludur. İyi bir eğitim görmüştür. Son dönem Osmanlı bilim adamlarından ve müderrislerinden olmuş, bir süre devlet katında da çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. Kendisinin *Meşâhîrü'n-Nisâ* isimli eseri, tarih boyunca ilim, edebiyat ve siyaset alanında meşhur olmuş Arap, Türk ve İranlı 1165 kadar hanımın biyografisini içeren bir ansiklopedidir. 1294-1295 / 1877-1878 yıllarında iki cilt hâlinde İstanbul'da yayımlanmıştır. Zamanın kız öğretmen okullarında okutulmak üzere Maarif Nezâreti'nin isteği üzerine hazırlanan bu eseri Muhammed Hasan Han İtimâdüssaltana *Hayrât-ı Hisân* adıyla Farsçaya çevirmiş ve 1304-1307 / 1886-1890 yıllarında üç cilt içinde Tahran'da basmıştır.[88]

• Yağlıkçızâde Ahmed Rıfat Efendi'nin (ö. 1895) *Lügat-i Târîhiyye ve Coğrafiyye* adlı ansiklopedisi.

Bu ansiklopedinin müellifi, Ispartalı Mehmed Emin Efendi'nin oğlu olup, uzun bir süre zarfında maliye memuriyeti yapmış, bu alanda çeşitli görevlerde bulunmuştur. *Lügat-i Târîhiyye ve Coğrafiyye* adlı ansiklopedik kitabı yedi ciltten ibaret olup, 1881-1883 yılları arasında İstanbul'da basılmıştır.[89] Bu eserin ismini kendi kaynakçasında anmış bulunan Muhammed Arif, tarihî devletler, şahsiyetler ve coğrafi

85 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 217.

86 Mehmet Arslan. "Vehbî Hamîd", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vehbi-vehbi-hamid-istanbullu (E.T. 11.01.2022).

87 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 19.

88 Hulusi Kılıç. "Mehmed Zihni Efendi", *TDV İA*, Cilt: 28, Ankara, 2008, s. 542-543.

89 Abdülkadir Özcan. "Ahmed Rifat Efendi", *TDV İA*, Cilt: 2, İstanbul, 1989, s. 130-131.

mevkiler üzerine yaptığı açıklamaların bazılarını söz konusu ansiklopediden almıştır.[90]

- Şemseddin Sami Bey'in (1850-1904) *Kāmûsü'l-A'lâm* isimli ansiklopedisi.

Yanya'da Hâlid Bey'in ailesinde doğmuş olan Şemseddin Sami Bey iyi bir tahsil almış, İstanbul'a yerleşerek burada gazeteci ve memur olarak çalışmış, aynı zamanda edebî eserler yazmış, ilmî araştırmalar yürütmüş, özellikle de dilbilimcilik ve lügat alanında önemli eserler bırakmıştır.[91] Kendisinin *Kāmûsü'l-A'lâm* isimli ansiklopedisi altı ciltten oluşmaktadır. İlk iki cilt 1306 / 1889 yılında basılmış iken üçüncü cildi 1308 / 1891 tarihinde, diğer ciltler ise 1316 / 1899 yılına kadarki süre zarfında neşredilmiştir. Muhammed Arif, bu ansiklopediyi kendi eserinin kaynakları sırasına almışsa da, sadece ilk iki cildinden yararlanmış olmalıdır. Çünkü diğer ciltler *İnkılâbü'l-İslâm*'ın kaleme alındığı 1890 yılından sonra yayımlanmışlardır. *İnkılâbü'l-İslâm*'da yer alan bazı şahısların biyografisinin ve şehirler hakkında açıklayıcı malumatın bir kısmının kaynağı *Kāmûsü'l-A'lâm*'dır.[92]

- İsmail Bey Tevkîî'nin *Hakikatü't-Tevârîh* isimli eseri.

Muhammed Arif, Şah İsmail'in Şiîliği resmî ideoloji hâline getirme amacıyla düzenlediği toplantıdan, Sultan II. Bayezid'in Şah İsmail'e nasihat içeren bir mektubundan, Çaldıran Savaşı sonrasında Safevî casuslarının Sultan Selim'e karşı suikast planından ve Sultan Selim'in vasiyetnamesinden bahsederken bu esrarengiz kaynağa başvuru yapmış ve bunu kendi eserinin kaynakçasına da almıştır.[93]

Lakin Yavuz Sultan Selim'in vasiyetnamesi olduğu iddia edilen belgenin içeriğinin[94] şaibeli olduğunu söylemeliyiz. Bu metin daha çok Şark Meselesi'nin ortaya çıktığı bir dönemde, XIX. yüzyılda bu durumdan kaynaklanan endişelerden yola çıkılarak hazırlanmış gibi görünüyor. Sanki XIX. yüzyıldan geriye bakılarak tarihten dersler çıkarılıyor, bu süre zarfında neyin yapılması ve neyin yapılmaması gerektiği

90 Örneğin Sivas hakkındaki malumata bkz. Ahmed Rıfat. *Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*. IV. c. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1300, s. 111-112. Krş. *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 92-93.

91 Abdullah Uçman. "Şemseddin Sâmî", *TDV İA*, Cilt: 38, İstanbul, 2010, s. 519-523.

92 Örneğin Gedik Ahmed Paşa maddesine bkz. Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*, I. c., İstanbul: Mihran Matbaası, 1306, s. 791-792. Krş. *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 101-102.

93 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 19, 47, 67, 115, 285.

94 Bkz. *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 285-286.

konusunda sonuçlara varılıyor ve elde edilen kanaatler Yavuz Sultan Selim'in dilinden aktarılmak suretiyle bu hükümdarın ne kadar da bilge ve ileriyi gören bir şahsiyet olduğuna vurgu yapılmak isteniyor.

Hakikatü't-Tevârîh'i ne Türkiye ne de İran yazma eser kataloglarında bulmamız mümkün oldu. Ayrıca Şemseddin Sami'nin *Kāmûsü'l-A'lâm*, F. Babinger'in *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Bursalı Mehmed Tahir Bey'in *Osmanlı Müellifleri* başlıklı kitaplarında, MEB ve TDV tarafından hazırlanmış olan İslam Ansiklopedilerinde İsmail Bey Tevkîî adlı tarihçi ve kendisinin *Hakikatü't-Tevârîh* adlı eseri hakkında bilgiler arasak da hiçbir malumata ulaşamadık.

d) Edebî ve dinî eserler:

- Ferideddin Attâr'ın (ö. 618 / 1218) *Esrârnâme* isimli mesnevisi.

Nişabur doğumlu meşhur bir şair ve sûfî tarafından Farsça yazılmış olan bu manzum tasavvufî eser, Muhammed Arif'in kaynaklar listesinde geçmekte ve *İnkılâbü'l-İslâm*'da Şeyh Safiyeddin'in biyografisi anlatırılırken genel olarak tasavvufî dünya görüşünden bahsedildiğinde *Esrârnâme*'den bazı beyitler aktarılmaktadır.[95]

- Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin (604-672 / 1207-1273) *Mesnevi-i Manevi* adlı eseri.

Muhammed Arif yine de Şeyh Safiyeddin'in sahip olduğu inanç sistemi ve manevi değerleri açıklamak bağlamında Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinden bir beyit örnek sunar.[96]

- Devletşah Semerkandî'nin (XV. yüzyıl) *Tezkire*'si.

Timurlu döneminde yaşamış olan Devletşah'ın Farsça yazan şairler hakkında tertip ettiği *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* adlı eseri sadece kültür ve edebiyat tarihi açısından değil, siyasi tarih bağlamında da önemli bir kaynaktır.[97] Muhammed Arif, yararlandığı kaynaklar arasında bu tezkirenin ismini zikretmiş ve XV. yüzyıl sûfîlerinden Seyyid Nimetullâh-ı Veli ve Seyyid Kasım Envâr'ı anlatırken söz konusu esere dayandığını belirtmiştir.[98]

---

95 Bu eserin Türkçe çevirisi için bkz. Ferîdüddîn Attâr. *Esrârnâme*. Çev. Mehmet Kanar. İstanbul: Ayrıntı Yay., 2013.

96 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 25. Mesnevî'nin Türkçe tercümesi için bkz. Mevlânâ. *Mesnevi*. Çev. Veled Çelebi İzbudak. I-II. c. İstanbul: Doğan Kitap, 2016.

97 Bu tezkire Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Devletşah. *Şair Tezkireleri (Tezkiretü'ş-Şuarâ)*. Çev. Necati Lugal. İstanbul: Pinhan Yay., 2011.

98 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 26.

- Muhammed Fuzûlî'nin (ö. 963 / 1556) *Hadîkatü's-Su'adâ* isimli eseri ve *Beng ü Bâde* manzumesi.

Ünlü şairimiz Fuzûlî'nin adı geçen eserleri de *İnkılâbü'l-İslâm*'a kaynaklık etmişlerdir.[99] Kerbela Faciası'ndan bahseden *Hadîkatü's-Su'adâ*'nin ismi gerek kullanılmış olan kaynaklar sıralanırken ve gerekse de Şah İsmail'in dinî politikasına açıklık getirilirken anılmakta ve bu eserden örneklerin Farsça tercümesi sunulmaktadır.[100] Kitabının bir başka yerinde *Beng ü Bâde* manzumesine hatırlatma yapan Muhammed Arif, bu eserde Şah İsmail – Sultan Selim mücadelesine işaret edildiğini belirtmiştir.[101]

- *Debistân-ı Mezâhib*

Adı geçen kaynak, 1650'li yıllarda Hindistan'da Keyhüsrev-i İsfendiyar adlı bir Mecûsî tarafından kaleme alındığı düşünülen ve çeşitli din ve mezheplerden bahseden bir eserdir.[102] *İnkılâbü'l-İslâm*'da mezhepler konusunda malumat verilirken bu kaynağa müracaatta bulunulmaktadır.[103]

- *Tezkiretü'l-Urefâ*

Safevîlerin atası olan Şeyh Safiyeddin Erdebîlî'nin mürşidi ve kayınpederi Şeyh Zâhid Geylânî'den söz ederken Muhammed Arif bu kaynağın ismini anmış fakat yazarını belirtmemiştir.[104] İran İslâmî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi'nde *Tezkiretü'l-Urefâ* adlı bir risalenin yazma nüshası bulunmaktadır. Anonim bir yazar tarafından telif edilmiş olan bu eserde 12 evliyanın hayatı anlatılmışsa da, bunların arasında ne Şeyh Safiyeddin'in ne de Şeyh Zâhid'in ismine rastlanıyor.[105] Bu isimle bir diğer eser de İran Büyük İslâm Ansiklopedisi Merkezi'nde bulunmaktadır. Bu eserin de yazarının ismi meçhuldür. Fakat burada 52 arif ve şeyhin biyografisi

99 Bunların neşirleri mevcuttur: Fuzûlî. *Hadikatü's-Süeda*. Haz. Şeyma Güngör. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1987; Fuzûlî. *Beng ü Bâde*. Haz. Murat Kaymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.

100 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 19, 271-272.

101 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 272.

102 Mehmet Aydın. "Debistân-ı Mezâhib", *TDV İA*, Cilt: 9, İstanbul, 1994, s. 65-66. Adı geçen kaynağın muhtevası için bkz. Şahin Ahmetoğlu. "Keyhüsrev Esfendiyar b. Azerkeyvan'ın Debistân-ı Mezâhib Adlı Eseri", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 3, (2011), s. 271-285.

103 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 46.

104 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 23.

105 Ali Sadrâyî Hôyî ve Abdülhüseyin Hâirî. *Fihrist-i nüshahâ-yı hattî-i Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî*. 37. c. Kum: Merkez-i Mutala'ât ü Tahkîkât-ı İslâmî, 1377, s. 387-389.

anlatılmıştır.[106] Anlaşılan şu ki kimliği belli olmayan müelliflerce tertip edilmiş olan, değişik sayıda sûfî şeyhlerinin hayat ve öğretileri konusunda bilgiler veren ve *Tezkiretü'l-Urefâ* başlığını taşıyan risaleler mevcut imiş ve Muhammed Arif de bunların birinden yararlanmıştır.

Muhammed Arif'in *Münşeâtü's-Selâtîn, Hakikatü't-Tevârîh* ve *Târîh-i Muntazam-ı Nâsırî*'ye dayanarak bazı belgelerin metnine yer verdiğine yukarıda değinmiştik. Bunların yanı sıra *İnkılâbü'l-İslâm*'da hangi kaynaktan alıntılandığı açıklanmayan belge ve bilgilere de rastlıyoruz. Sultan II. Bayezid'in Şah İsmail'e yazmış olduğu ilk mektubun metni bunun bir örneğidir. Sıhhatine güvenmediğimiz bu mektubun metnindeki bazı unsurlar XVI. asrın gerçekleriyle örtüşmüyorlar ve bunun XIX. yüzyılda tertip edildiğine yönelik tahminlere sahibiz. Şöyle ki Sultan II. Bayezid tarafından Şah İsmail'e gönderildiği iddia edilen Türkçe mektubun Muhammed Arif tarafından Farsçaya çevrilmiş olan metninde II. Bayezid, genç Safevî şahına "eşitliğe, adalete ve ahalinin meşru hürriyetine riayet etmesi" hakkında öğüt veriyor.[107] Bu öğüdü söz konusu metne ekleyen kişinin 1789 Fransız Devrimi'nin sloganı olan "Liberté, égalité, fraternité" (Özgürlük, eşitlik, kardeşlik) triosundan esinlendiğine dair ciddi şüphelerimiz vardır.

Bahsi geçen mektupla ilgili bir diğer kuşkumuz, tıpkı Muhammed Arif'in eserinin diğer yerlerinde olduğu gibi sürekli bir şekilde İran devlet geleneği ve İran milletinden bahsedilmesi, İranlılık vurgusu yapılmasıdır. Oysaki Şah İsmail döneminde İran devleti veya İran milleti gibi tabirlerin pek aktüel terimler olmadıkları aşikârdır. Zira I. Şah İsmail'in resmî tarihçisi olan Heratlı İbrahim Emînî'nin *Fütûhât-ı Şâhî* adını taşıyan hacimli eserinin tenkitli metninin sadece iki yerinde İran ismine rastlıyoruz ki söz konusu örneklerde de zaten bu coğrafi isim bir devlet veya millet adı olarak kullanılmamıştır.[108] Yine aynı mektupta yer alan, İranlıların kendi ülkelerinin kaderine sahip çıkmaları ve siyasetin veya iktidarın belirlenmesine iştirak etmeleri, saltanat sahibi olan hanedanın halkın taleplerini dikkate almak zorunda olması gibi hususlar XVI. yüzyılın ilk çeyreğindeki Şark dünyası açısından tam bir anakronizmdir. Bu gibi siyasi görüşler, olsa olsa XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı veya İran muhitindeki bazı aydın ve yenilikçi çevrelere has olabilir. Eğer gerçekten de böyle bir mektubun var olduğuna ihtimal verirsek bile

106 https://www.cgie.org.ir/fa/handwritten/220183 (E.T. 13.01.2022).

107 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 52.

108 Bkz. Emîr Sadreddin İbrâhîm Emînî Herevî. *Fütûhât-ı Şâhî*. Tashîh ü ta'lîk ü tevzîh ü izâfât: Muhammed Rızâ Nasîrî. Tahrân: Encümen-i Âsâr ü Mefâhîr-i Ferhengî, 1383, s. 242, 249.

belirtilen hususların buraya sonradan (XIX. yüzyılda) eklendiği görüşündeyiz. Bu tahrifatın mektubu istinsah eden herhangi bir kâtip veya bu belgeyi kendi eserine dâhil etmiş bulunan bir müverrih tarafından mı yapıldığı belli değildir. Belki de gerçekten Muhammed Arif'in yararlandığı fakat ismini açıklamadığı eserlerin birinde mektup bu hâliyle yer almış ve Ispanakçı Paşazade de bunu aynıyla Farsçaya aktarmakla yetinmiştir. Bir diğer ihtimalimiz de söz konusu mektup metninin tamamen veya kısmen Muhammed Arif tarafından uydurulduğu yönündedir. Her ne olursa olsun, XIX. asrın ürünü olduğuna kanaat getirdiğimiz meşrutiyet ve hürriyet yanlısı bu açıklamalar, kendi döneminin politikası hakkında kişisel düşüncelerini II. Bayezid'in arkasına saklanarak ifade etmiş olan bir şahıs tarafından yapılmış gibi gözükmektedirler.

Zikri geçen eserlerin yanı sıra Muhammed Arif, halk arasında dolaşan bazı latife, fıkra ve rivayetlere de yer vermiştir. Yavuz Sultan Selim'in "sakalına tarak uydurulması" ile ilgili fıkra bunlardan biridir.[109] Yazarın şahsî müşahedelerine dayanan saha çalışmaları da *İnkılâbü'l-İslâm*'a yansımaktadır. Çaldıran Ovası'nın topografik vaziyeti ile ilgili aktarılmış olan bilgiler bunun çok net bir örneğidir.[110] Kendisinin XVI. yüzyıl olaylarından söz ederken Küçük Asya, Ermenistan, Lazistan gibi ifadelere yer vermesi, belki de XIX. asır Avrupa literatüründen etkilenmesiyle izah edilebilir. Ayrıca Muhammed Arif, İstanbul şehrinin ismini çoğu zaman İslâmbol diye yazmaktadır.

Muhammed Arif'in tarihçilik anlayışı

Muhammed Arif, yararlandığı kaynaklardaki malumatı körü körüne tekrar etmekle kalmamış, yeri geldiğinde bu bilgileri karşılaştırmış, yorumlamış ve eleştirilerde bulunmuştur. Yazar, kendi kaynakçasını aktarmadan önce; "Aşağıda zikredilen kitaplardan derleme (iltikāt), sentez (telfîk) ve tenkit (intikād) etme ve temize çekerek yazma (tenmîk) yoluyla bu kitabı hazırlamaya başladım" şeklinde açıklamaya yer vererek, *İnkılâbü'l-İslâm*'ın hazırlanmasında takip ettiği metodu okurlara tanıtıyor.[111]

Muhammed Arif, Safevî – Osmanlı ilişkilerine dair bazı olayları her iki tarafın kaynaklarına dayanarak anlatıyor ve böylece bu iki devletin hadiselere yaklaşım şeklini ortaya koymaya çalışıyor. *İnkılâbü'l-İslâm*'da Safevî – Osmanlı Savaşı'nın sebepleri, Çaldıran Muharebesi'nin gidişatı, Kemah Kalesi'nin Osmanlı askerleri tarafından zaptı, Şah İsmail'in

109 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 264.

110 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 104.

111 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 18.

komutanlarından Nur Ali Halife'nin ölümü, Diyarbakır uğruna yapılan savaşlar, Safevîlerin Diyarbakır Beylerbeyi Kara Han Ustaçlu'nun katli gibi konular gerek Osmanlı ve gerekse de Safevî müverrihlerinin eserlerine binaen açıklanmakta ve okuyuculara mukayese imkânı sunulmaktadır.

İnkılâbü'l-İslâm'ın müellifi, zaman zaman kaynaklara eleştirel bir yaklaşım sergilemekte ve kendi yorumlarını katmaktadır. Örneğin Safevî tarihçileri Şah İsmail'in atalarından olan Muhammed el-Hafız'ın cinler tarafından kaçırıldığı ve yıllar sonra Kur'ân hafızı olarak geri döndüğü hakkında rivayetler aktarmışlarsa da, Muhammed Arif rasyonel bir bakış açısıyla bu bilgilerin sıhhatine güvenmediğini belirtmektedir. Ardından da kendisinin bu mesele ile ilgili görüşünü; "Muhammed ya babasının nasihati ya da kendi aklının sevki ile herkesten habersiz olarak gurbete gidip ortalıktan kaybolmayı tercih etmiş ve *Kur'ân-ı Kerîm*'i ezberledikten sonra vatanına geri dönmüştür" diye açıklamaktadır.[112]

Yine Safevî kronistleri tarafından İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han'ın Şiîliğe geçişinde Şeyh Safiyeddin Erdebîlî'nin rolüne dair öne sürülmüş olan iddialar da böyle bir bilginin İlhanlı kaynaklarına ters düştüğünü hatırlatan Muhammed Arif tarafından reddedilmektedir.[113]

Olayların sebeplerinin ve sonuçlarının aydınlatılmaya çalışılması, Muhammed Arif'in tarihçilik anlayışında önemli bir yer kapsamaktadır. *İnkılâbü'l-İslâm*'da Safevî – Şeybânî, Safevî – Osmanlı ve Osmanlı – Memlûk savaşlarının nedenleri ve neticeleri, Sultan Selim'in Tebriz'den geri çekilmesinin sebepleri üzerine yapılmış olan yorumlar bu eğilimin birer örneklerini teşkil etmektedirler.

Muhammed Arif'in *İnkılâbü'l-İslâm*'ı pragmatik (öğretici) tarihçilik anlayışının bir örneğini teşkil etmektedir. Belli olduğu üzere; "Geçmiş olaylardan ders almak, gelecekteki yolu doğru çizebilmek, okuyucuya ahlâkî ve millî duygular aşılayabilmek maksadıyla yazılan bu tarz tarih kitapları, öğretici bir mahiyet arz ettiklerinden öğretici veya pragmatik denilen tarihçilik akımı içinde yer alırlar."[114] Muhammed Arif'in de *İnkılâbü'l-İslâm*'ı bu duygular içinde kaleme aldığı sezilmektedir. Müellif, tarih yazımının esas gayesinin, yaşanan olaylardan ibret almak olduğunu düşünmektedir. *İnkılâbü'l-İslâm*'da tarihten ibret alınması gerektiğine birkaç kez vurgu yapılmıştır. Bu tarz açıklamalardan biri de Safevî devlet adamlarından olan ve Ubeyd Han tarafından idam edilmiş

112 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 22.

113 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 24-25.

114 Mübahat Kütükoğlu. *Tarih Araştırmalarında Usûl*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1991, s. 6.

bulunan Necm-i Sânî'nin ölümüyle ilgilidir: "Necm-i Sânî'nin vakası dikkat sahipleri için bir ibret dersi ve ikaz sebebi olduğundan dolayı Ubeyd Han'ın mektubunun suretini kaleme almadan önce özet bir şekilde Necm-i Sânî'nin ahvalini, savaşını, yenilgisini ve katlini dikkatli okurların nazarına sunmayı gerekli bulduk."[115]

Eserin hatimesinde yer alan aşağıdaki açıklamalar da yazarın pragmatik tarihçilik akımını temsil ettiğini bir kez daha göstermektedir: "Şehamet içinde bulunan bu tür şahısların biyografilerini yazmak ve onların sözlerini ve faaliyetlerini gözler önüne sermekteki maksat, saygıdeğer haleflerin kendi büyük atalarının hareketleri, hayalleri ve siyasetleri üzerine mükemmel bir bilgi elde ederek muhakeme yoluyla onların zaferlerinin, terakkilerinin, bedbahtlıklarının, gerilemelerinin, savaşlarının, çarpışmalarının, hizmetlerinin ve ihanetlerinin sebeplerini anlamalarını sağlamaktan ibarettir."[116]

Yukarıda belirttiğimiz üzere Muhammed Arif, *İnkılâbü'l-İslâm* isimli eserini Şah İsmail – Sultan Selim mücadelesini tarafsız bir bakış açısıyla anlatmak için yazdığını iddia etmektedir. Acaba kendisi bu amacına ne denli ulaşabilmiştir?

Öncelikle yazar gerek Şah İsmail'i ve gerekse de Sultan Selim'i uzun süreli bir husumete ve büyük savaşlara yol açan ve bütün Müslüman âlemine zarar veren politikalarından dolayı eleştiriyor ve bu iki hükümdarı aynı kefeye koymak suretiyle onları; "Her ikisi yarım milyon[117] Müslüman'ın kanını haksız bir şekilde akıtmalarının yanı sıra mezhep ve din taassubu adına İslâm ehlinin gönül tarlalarına ebedî fesat, adavet, ihtilaf ve felaket tohumunu eken, bu vesile ile İslâmiyet'in kuvvet ve kudretini kırıp zayıflatan, düşmanın bize galip gelmesine sebebiyet veren, ne ömürden ne de saltanattan bir hayır bulmaksızın çekip giden bu iki kâhir ve cebbar padişah" diye nitelendiriyor, onları "sonu kötü biten davranışları" nedeniyle şiddetle kınıyor.[118] Muhammed Arif'e göre Şah İsmail ile Sultan Selim'in askerî ve siyasi faaliyetleri netice itibarıyla İslâm dünyasını zayıf düşürmüştür: "Bu iki büyük padişahın müstebit hareketleri ve cihangirlik hayalleri her iki devletin fetih kuvvetini ve kudretini hakiki

115 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 122.

116 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 275.

117 Yazar, Sultan Selim ve Şah İsmail'in ikisinin birlikte yarım milyon insanı öldürdüğü iddiasında bulunuyor. Zira eserinin sonlarında Sultan Selim'in 250 bin kişinin ölümünden sorumlu olduğunu belirtiyor. Böylece müellifin iddiasına göre Şah İsmail de yaklaşık aynı sayıda insanı katlettirmiştir. Tarihî kaynakları incelediğimizde bu rakamların bir hayli abartılı olduğu anlaşılmaktadır.

118 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 18.

maksatları haricinde sarf etmesine ve İslâm dünyası içinde büyük bir husumete yol açarak, İslâm âleminin perişanlığına ve hasar görmesine, zillet ve hakarete uğramasına sebebiyet verdi."[119] Muhammed Arif'e göre Şark Meselesi'nin ortaya çıkış sebebi de Safevî – Osmanlı savaşlarıdır: "Gördüğümüz üzere humbara devrinden beri nice canlar yakmış olan ve her an patlamaya yakın bulunan Şark Meselesi de bundan sonra İslâm âleminin başına musallat oldu ve bunun etkileri daha sürecektir. Belki gaipten bir el çıkıp gelerek bir iş yaparsa bu gidişatı durdurabilir." [120]

Yazarın bu gibi yorumlarında gerçeklik payı olmasına rağmen kendisinin, Yeniçağ'da yeni dünya düzeninin kurulmasından kaynaklanan şartları görmezden gelmesi ve XVI. yüzyılın başlarından XIX. yüzyılın sonlarına değin neredeyse dört asırlık bir süre zarfında İslâm âleminin uğradığı bütün felaketleri Şah İsmail – Sultan Selim mücadelesiyle ilişkilendirmeye yönelik çaba göstermesi, bu iki büyük hükümdarın tarihin seyrine etkisini abartmaktan ve objektif gerçekleri göz ardı etmekten başka bir şey değildir.

İnkılâbü'l-İslâm'da Şah İsmail ve Sultan Selim'in tarihî rollerine yönelik genel olarak olumsuz ve eleştirel bir yaklaşım sergilenmişse de, eser müellifi bu iki hükümdarın her birine ilişkin özel görüşlerini de kaleme almayı ihmal etmemiştir. Muhammed Arif'in bu konuya dair bakışlarını incelediğimizde kendisinin Şah İsmail'e antipati, Sultan Selim'e ise daha çok sempati duyduğunu kesin bir şekilde söyleyebiliriz. Ancak buna rağmen yazar her iki hükümdarın olumlu ve olumsuz olarak nitelendirdiği yönlerini açıklamaktan geri durmamıştır. Şimdi kendisinin bu gibi değerlendirmeleriyle ilgili bazı örneklere göz atalım.

Muhammed Arif, Şah İsmail'i "yiğitlik ve kahramanlık kuvvetinin ve kol gücünün sayesinde İran memleketinde Safevî saltanatı binasının bânîsi ve adı geçen hanedanın ilk hükümdarı olan bu şehametli şah" diye tarif etmektedir.[121] Şah İsmail'i "çok çabuk kavrayan, âkil ve gönülleri kazanmaya mail" bir şahsiyet olarak tanımlayan Muhammed Arif, bu yüzden onun kısa bir müddette kendi müritlerinin sayısını büyük bir şöhret sahibi olan atalarının müritlerinin sayısına nazaran daha da artırmaya muvaffak olduğunun altını çizmektedir.[122] Bunun yanı sıra yazar, Şah İsmail'in Hatâî mahlasıyla Türkçe şiirler yazdığına ve Türkçe konuştuğuna dikkat çekmektedir. Fakat *İnkılâbü'l-İslâm* müellifi, şahın

119 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 286.
120 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 287-288.
121 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 21.
122 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 40.

olumlu özellikleri arasında daha çok kahramanlık yönünü ön plana çıkarmaktadır: "Kılıç vurmada, mızrak oynatmada ve at binmede eşsizdi. Şah İsmail'in kahramanlığı, cesareti ve yiğitliği Türkler arasında yaygın bir şekilde söylenmektedir. Av yapmayı ve özellikle de aslan ve kaplan avını severdi... Sadece bu tarz hayvanları avlamaya gider ve kılıçla hamle ederek onları öldürürdü. Meşhur bir söyleme göre düşmanının ve avının işini bir vuruşta bitirir, rakibini ikinci vuruşa muhtaç etmezdi. Hatta Çaldıran Savaşı'nda Malkoçoğlu'nun kafasını ve sağ elini tek vuruşta bedeninden ayırmıştı. Bunu gören Sultan Selim bile; 'İşte Haydarî (Hz. Ali'ye özgü) vuruş budur' diyerek onu övmüştü."[123]

Ayrıca Safevî saltanatını Türk boyları tarafından kurulmuş bir devlet olarak algılaması, Muhammed Arif'in isabetli tespitlerinden birini teşkil etmektedir. Şöyle ki *İnkılâbü'l-İslâm*'da Safevî saltanatı, İran üzerinde Selçuklu döneminden itibaren başlamış bulunan Türk iktidarı döneminin bir devamı olarak görülmektedir.[124] Bu kanaatin Kaçarlar devrinde yaygınlık kazandığını biliyoruz. Muhammed Arif'in çağdaşı olan ve Şah İsmail'in biyografisine dair eser kaleme almış bulunan Kaçar şehzadesi İmamkulu Mirza (ö. 1881), Şah İsmail'i "Sultân-ı cihân ve vâris-i mülk-i Alparslan" diye tanıtarak, Safevî hanedanını Büyük Selçuklu Devleti'nin bir devamı şeklinde takdim etmekteydi.[125]

Gerçekten de I. Şah İsmail'in tesis ettiği Safevî Devleti tüm Türk dünyası tarihinde isminden söz ettiren imparatorluklardan biri olmuştur. Merhum hocamız O. Efendiyev'in 1950'li yıllardan itibaren bu alanda yürütmeye başladığı araştırmalardan sonra Azerbaycan tarihçiliğinde Safevî Devleti'nin kuruluş ve gelişim süreci boyunca (I. Şah Abbas'ın reformlarına kadar) Azerbaycan merkezli bir Türk devleti olması kanaati oluşmuştur.[126] Rus tarihçiliğinde İ. P. Petruşevskiy'in çalışmalarıyla

123 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 270-271.

124 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 276-280.

125 İmamkulu Mirza Kaçar. *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*. İran İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi, nr. 6314/3, vr. 26a. Bu eser hakkında bkz. Namiq Musalı. "Bir Kaçar Şehzadesinin Tarihçilik Deneyimi: İmamkulu Mirza'nin Şah İsmail Üzerine Bilinmeyen Bir Eserinin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, Mart 2020, s. 51-85.

126 Oktay Efendiyev. *Obrazovaniye azerbaydjanskogo gosudarstva Sefevidov v naçale XVI veka*. İzdatelstvo Akademii Nauk, Baku, 1961; aynı müellif, "Le Rôle des tribus de langue turque dans la création de l'état Séfévide", *Turcica*, Tome VI, Paris-Strasbourg, 1975, p. 24-33; aynı müellif, *Azerbaycan Safevî Devleti (16. Yüzyıl)*, Çev. Ali Asker, İstanbul: TEAS Press, 2018.

Safevî Devleti'nin Türklerce yönetilen bir devlet olduğu düşüncesi ağırlık kazanmıştır.[127] F. Sümer'in Safevîlerle ilgili araştırmalarının ardından Türkiye akademik çevrelerinde de bu devletin bir Türk devleti olduğu gerçeği geniş bir yankı bulmuştur.[128] Pek çok Batılı müsteşrikler, Gaznelilerden Kaçarların çöküşüne kadar geçen yaklaşık bin yıllık bir süre zarfında İran'ın çeşitli Türk hanedanları tarafından yönetildiğini beyan etmişlerdir.[129] Öte yandan J. M. Smith, bizce de haklı olarak, Safevî hâkimiyetini "İran üzerindeki bin yıllık Türk iktidarı döneminin en muhteşem ve en etkin yönetimi" diye nitelendirmektedir.[130] Safevî İmparatorluğu'na Karakoyunlu ve Akkoyunlu hanedanlarından sonra üçüncü Türkmen konfederasyonu şeklinde bir yaklaşım sergilenmesinin, Avrupa tarihçiliğinde kendine sağlam bir yer edindiğini söyleyebiliriz.[131] P. Golden, Safevî Devleti'nin bariz bir Türk karakterine sahip olduğunun altını çizmekte,[132] J. L. Bacque-Grammont ise somut bir

127 İlya Pavloviç Petruşevskiy. "Azerbaydjan v XVI-XVII vekax", *Sbornik statey po istorii Azerbaydjana*, Vıpusk I, İzdatelstvo Akademii Nauk, Baku, 1949, s. 225-298; aynı müellif, *Oçerki po istorii feodalnıx otnoşeniy v Azerbaydjane i Armenii v XVI – naçale XIX vv*., İzdatelstvo Leningradskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Leningrad, 1949, s. 69-72; aynı müellif, *İslam v İrane v VII-XV vekax*, İzdatelstvo Leningradskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Leningrad, 1966, s. 372.

128 Faruk Sümer. *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: TTK, 1999.

129 Alessandro Bausani. *The Persians from the Earliest Days to the Twentieth Century*. Translated from the Italian by J.B.Donne. London: Elek Books Ltd., 1971, p. 129; Gerhard Doerfer. "İran'da Türkler", *Türk Dili (Türk Dil Kurumu Yayını)*, Sayı: 431, Ankara, 1987, s. 243; Richard Foltz. *Iran in World History*. London: Oxford University Press, 2016, p. 61.

130 John Masson Smith. "Turanian Nomadism and Iranian Politics", *Iranian Studies*, Vol. XI, 1978, p. 74.

131 Vladimir Minorsky. *"Tadhkirat al-Muluk": A Manual of Safavid Administration circa 1137 / 1725*. London: Luzac & Co., 1943, p. 30; Ann Lambton. *Landlord and Peasant in Persia*. London: Oxford University Press, 1953, p. 106; Peter Jackson and Laurence Lockhart (ed.). *The Cambridge History of Iran*. Vol. VI: The Timurid and Safavid Periods. Cambridge University Press, 1986, p. 331; Hans Robert Roemer. "Kızılbaş Türkmenler: Safevî Teokrasisinin Kurucuları ve Kurbanları", Çev. Harun Yıldız, *Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 38, Ankara, 2006, s. 85; Jean-Paul Roux. *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl*. Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007, s. 376.

132 Peter B. Golden. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992, p. 375.

şekilde Şah İsmail'in "Azerbaycan'da bir Türk Devleti kurduğunu" belirtmektedir.[133]

Muhammed Arif'in fikrince Azerbaycan, Anadolu ve Suriye'nin Türk boylarına dayanan Safevî hareketi kendi başarısını bu toplulukların askerî gücüne borçlu idi.[134] Yazara göre Safevî Devleti, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuya doğru yayılmacı politikasını engellemekten ötürü Türk aşiretleri tarafından kurulmuştu.[135] Müellif, Şah İsmail'in 14 yaşında iken saltanata yükselişinde Türk boylarının belirleyici rolüne aşağıdaki retorik soruyla açıklık getirmektedir: "Eğer bahsi geçen Türk kabileleri birbirlerinin maddi ve manevi gücüne dayanıp güvenmeseydiler ve İran'da bir saltanat tesis etme düşüncesinde bulunmasaydılar, Sultan Selim'in tabirince diyecek olursak sapkın, cahil, güçsüz ve aşiretsiz bir sûfî oğlan muhtelif millet ve kavimlerin yaşadığı İran gibi bir memlekette bu kadar kolay bir şekilde saltanat teşkil edebilir miydi?"[136] Zikredilen satırlar, Şah İsmail'in tarihî rolünü küçümseme çabası olarak görülseler de, gerçeklikten tamamen yoksun değillerdir. Şah İsmail'in "emîrlerinin ve hatta askerlerinin çoğunun Türk olduklarına" vurgu yapan Muhammed Arif, özellikle de "Anadolu'nun Türk ve Türkmen ahali ve boylarının çoğunun sûfî olup Erdebiloğlu Şah İsmail'e bağlı bulunduklarının" altını çizmektedir.[137]

Bir taraftan Şah İsmail'in bir devlet adamı, şair ve kahraman gibi meziyetlerini öven Muhammed Arif, diğer taraftan da bu padişahın şahsiyetini ve faaliyetini daha çok menfi yönden değerlendirmiştir. Şöyle ki yazar, Şah İsmail'in "çok hunhar ve gaddar birisi" olduğunu belirtmekte, "eziyet ve azap icat etmede Cengiz ve Timur ile meslektaş olduğunu" öne sürmektedir. Safevî saltanatı kurucusunun insanlara verdiği işkencelerle ilgili bazı iddialarda bulunan Muhammed Arif, bu hükümdarın "Şiî İmamiyye mezhebine revaç vermesine rağmen şarabı su yerine içtiğini" ifade etmektedir.[138] *İnkılâbü'l-İslâm*'da Şah İsmail;

133 Jean Louis Bacque-Grammont. "Padişah ve Şah: XVI. Yüzyıl Başında İyi Bilinmeyen Diplomatik Oyunlar Hakkında", *Ondokuz Mayıs Üniv. Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Samsun, 1987, s. 33.

134 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 28.

135 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 279.

136 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 280.

137 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 64, 271.

138 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 281. Şah İsmail, Müslüman Türk hükümdarları arasında şarap içen ilk ve son şahıs değildir. Selçuklu, Timurlu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Osmanlı vs. gibi sülalelere mensup diğer bazı padişahların da şarap içtiklerini biliyoruz.

Yezd, Tabes, Bağdat, Herat vs. gibi yerlerde Sünnîlerle karşı katliamlar yapmakla suçlanmaktadır.[139]

Lakin Muhammed Arif, Safevîlerin Şeybânîler ve Osmanlılar ile mücadelesinden söz ederken bu savaşların suçunu tek taraflı olarak Şah İsmail'in üzerine yıkmamış, diğer tarafların da işgal planlarının var olduğuna dikkat çekmiştir. Örneğin yazar, Özbek Şeybek Han ile Şah İsmail arasındaki husumetin sorumluluğunu bu iki hükümdarın omuzlarına eşit bir şekilde yüklemektedir: "Bu kanlı muharebenin meydana gelmesinin sebebi şudur ki Şah İsmail Horasan memleketini zapt etmeyi aklına koymuştu, Şeybek Han da İran memleketini Şah İsmail'den çekip almak istiyordu."[140] Aynı hususu Safevî – Osmanlı mücadelesi açısından da söyleyebiliriz. Şöyle ki yazarın kanaatince bu gerilimi tetikleyen bir sebep Şah İsmail'in dikbaşlılığı ve Anadolu'yu işgal girişimleri idiyse,[141] bir diğer neden de Osmanlı Devleti'nin doğu istikametindeki istilacı politikasıydı. *İnkılâbü'l-İslâm*'a göre daha Fatih zamanından itibaren doğuda büyük fütuhat hayalleri kuran Osmanlı yönetimi Akkoyunlu Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte umutlanmış, fakat Şah İsmail'in güçlü bir merkezî devlet otoritesini tesis etmesi Osmanlıların önünde büyük bir engel oluşturmuştur.[142] Yine bahsi geçen esere binaen Sultan Selim'in maksadı, Safevî Devleti'nin kuvveti daha fazla pekişmeden önce saldırıya geçerek bu genç imparatorluğun işini bitirmekti. Muhammed Arif'in Sultan Selim ile ilgili değerlendirmelerinde öne çıkan bir diğer husus da bu padişahın Şah İsmail'e karşı savaşının "mezhep adı altında yürütülen bir istila hareketi" olarak nitelendirilmesidir.[143]

Muhammed Arif, Sultan Selim'e sempati duymasına rağmen bu padişahı da tenkit etmekten geri durmamış, onu "bu taş kalpli ve yiğit padişah", "vücudunun hamurunda merhamet ve şefkat cevherinden bir zerre bile bulunmayan o kudretli sultan" diye tavsif etmiştir.[144] *İnkılâbü'l-İslâm*'a göre Sultan Selim, iyi bir eğitim görerek Fars, Arap, Türk ve Yunan edebiyatlarını ileri derecede öğrenmiş, şair olmasının yanı sıra harp ilmini, silah kullanımını ve at biniciliğini de benimsemişti. Lakin Muhammed Arif'in açıklamalarına binaen Hanefî fıkhı üzerine derin bir bilgi sahibi olan bu padişah; "Diğer mezheplerin takipçilerini sevmez ve Ehl-i Sünnet dışındaki mezheplerin takipçilerine

139 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 50, 58, 61-62.
140 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 59.
141 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 73, 111-112.
142 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 279-281.
143 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 283-284.
144 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 62, 284.

karşı sert bir düşmanlık beslerdi. Çok mutaassıp ve saltanat düşkünü birisiydi. İslâm dünyasındaki memleketler üzerinde bir hilafet teşkil etmeye çalışır ve saltanata geçtikten sonra İslâm ülkelerindeki hükümdarların ve emîrlerin tamamının vücudunu siyaset âleminden yok ederek kendi saltanatının çatısı altında bütün İslâm milletleri ve kavimleri için bir hilafet mercii oluşturmayı arzu ederdi."[145]

Muhammed Arif'e göre "çok kan dökücü birisi olduğundan dolayı Yavuz lakabıyla anılan" Sultan Selim; "Buna rağmen erdemli bir fakih, mükemmel bir mütekellim, belâgatli bir şair ve eşsiz bir münşî idi... Dünyada savaş, av, kitap okuma, ilmî sohbetler etme ve karşılıklı şiir söylemeden başka hiçbir şeyi sevmezdi. Ne şarap içer, ne şehvete köle ne de eğlenceye dost olurdu. Bahşiş ve ihsanı yerli yerinde ve hizmet mukabilinde verir, hizmeti olmayan hiçbir kimseyi mansıp ve nimetle ödüllendirmezdi. Lakin suçlular konusunda şiddete başvururdu... Herhangi bir emîri veya veziri sadrazamlık mansıbıyla ödüllendirip şereflendirseydi, aynı gün içinde o biçare kendi vasiyetnamesini yazarak evladına ve akrabalarına verirdi. Zira o günden itibaren kendisini ölülerden biri olarak görürdü... Kin ve gazap duygusu af, merhamet ve aman duygusuna galip gelirdi. İzzetinefsini ve kendi düşüncesinin istibdadını sevse de, devlet adamlarıyla meşveret etmeksizin hiçbir işe karar vermezdi."[146]

Sultan Selim'i Anadolu'da Alevîlere, Mısır'da Çerkezlere (Memlûklere) vd. karşı katliamlarda suçlayan Muhammed Arif, netice itibarıyla bu kıyımları, "yüce bir maksada" yani İslâm âleminin tek bir hilafet dâhilinde birleştirmeye hizmet ettiği gerekçesiyle tasvip ediyor. Oysaki yazara göre Şah İsmail sadece Şiîliği yaygınlaştırmak için çaba göstermiş ve gerçekleştirdiği savaşları ve katliamları da bu uğurda yapmıştır. Dolayısıyla Muhammed Arif, bu iki hükümdarın müspet ve menfi hususiyetlerini aktarırken kendi tercihini Sultan Selim'den yana kullanmaktadır. Zira bu müellifin kanaatince her ikisi Müslümanlara zulüm yapmış olan bu iki hükümdarın arasındaki en önemli farklılık, Şah İsmail'in bütün bu faaliyetlerinin İslâm âlemini bölmeye, parçalamaya hizmet ettiği, Sultan Selim'in çabalarının ise tam tersi bütün Müslümanları tek bir hilafet çatısı altında birleştirmeye yönelik olduğu ile alakalıdır.[147]

Böyle bir sonuca varması, aslında yazarın subjektif mezhepsel eğiliminden yani kendisinin de Sünnî olmasından kaynaklanmaktadır. Bu meseleye dikkat çeken R. Caferîyân'a göre bir taraftan Sultan Selim'i yaptığı

145 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 62-63.

146 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. Caferîyân, s. 264-265.

147 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. Caferîyân, s. 283-284.

katliamlar nedeniyle eleştiren Muhammed Arif, diğer taraftan da onun büyük bir İslâm Hilafeti oluşturma çabalarını takdir ederek kendisini yüceltmiştir. "Buna karşılık o, Şiîliği yaygınlaştırmaktan ötürü etkileyici bir telaş içinde bulunan Şah İsmail'i, çok kuvvetli bir ihtimalle kendi Sünnî mezhepli eğiliminden dolayı, sert bir şekilde yargılamış ve bu çerçevede doğal olarak Şah İsmail'in düşmanı olan Osmanlıların kaynaklarına dayanmıştır. Onun Şah İsmail hakkında nakletmiş olduğu düşmanlıkların ve haberlerin tamamının yeniden gözden geçirilmesi ve bunların orijinal Safevî metinlerine binaen değerlendirilmesi gerekmektedir."[148]

Sünnî olan Muhammed Arif'in dinî görüşlerinin etkisi *İnkılâbü'l-İslâm*'da açık bir şekilde hissedilmektedir. İran sarayında çalıştığı için İsnâaşerî Şiîliğine ılımlı yaklaşmak durumunda bulunan yazarın özellikle de Alevîlere karşı oldukça sert tavır sergilediğini söylemeliyiz. *İnkılâbü'l-İslâm*'da Anadolu Alevîleri, Şah İsmail'in babası olan Şeyh Haydar'ın adıyla Haydarîler diye isimlendirilmektedirler. Kızılbaş tacı hazırlayarak bunu kendi takipçilerine giydirmiş bulunan Şeyh Haydar'ın Anadolu Alevîleri üzerindeki nüfuzu inkâr edilemeyecek bir gerçeklik olsa dahi Alevîlerin Haydarîler diye tanımlanması elbette ki doğru değildir. Muhammed Arif'i bu tarz bir tanımlamaya iten asıl sebep, Sultan II. Bayezid'in Akkoyunlu Sultan Yakub'a yazmış olduğu mektupta Şeyh Haydar'ın taraftarlarını "Haydariyye'nin sapkın güruhu" diye isimlendirmesi olmuştur.[149] *İnkılâbü'l-İslâm*'da Haydarîler (Alevîler) ile Şiîler arasında ayrışmadan söz edilmekte ve bunların birbirinden farklı inanç grupları olduklarına dikkat çekilmektedir.[150]

Ispanakçı Paşazade, Haydarî ifadesinin yanı sıra Anadolu Alevîlerini Celâlîler olarak da tanımlamış ve bu ifadeyi Haydarî kelimesinin eş anlamlısı şeklinde kullanmıştır. Zira kendisinin ifade ettiği üzere Şeyh Haydar, Anadolu Alevîleri arasında Celâlü'l-Hak lakabıyla anılmakta idi.[151] Alevî topluluklarına bu adın verilmesi ise eserde Şeyh Haydar'ın halifelerinden olan Hasan Halife ve onun oğlu Şahkulu Baba'nın destekçilerinden olan Seyyid Celal'in teşebbüsüyle izah edilmektedir.[152] Yazarın bu gibi açıklamaları, Celâlî kavramının 1519 yılında Osmanlı'ya karşı başkaldırmış olan Bozoklu Celal ile ilişkilendirilmesi[153]

148 *İnkılâbü'l-İslâm*, R. Caferîyân'ın mukaddimesi, s. 13.
149 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 35.
150 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 31.
151 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 36.
152 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 65.
153 Mücteba İlgürel. "Celâlî İsyanları", *TDV İA*, 7. c., İstanbul, 1993, s. 252.

yönündeki görüşlerle örtüşmemekte ve Celâlî tabirinin daha önceki yıllara ait olduğunu ifade etmektedir.

Muhammed Arif, Sultan Selim'in Alevîlere karşı yapmış olduğu mezalimi görmezden gelmemiş ve kendi eserinde bu kıyımlarla ilgili malumata yer vermiştir. Lakin bununla birlikte yazar, Osmanlı padişahının bu eylemlerine hak kazandırmak yolunu tutmuş, bu yüzden de Alevîlere karşı her türlü iğrenç iftiraları dile getirmiş, örneğin uyuşturucu kullanmak, zina yapmak, eşcinsel ilişkide bulunmak vs. gibi gayriahlâkî tavırların Alevî inancına göre mubah olduğunu iddia etmiştir.[154] Muhammed Arif'e göre şeriatın farz kıldığı ibadetleri yapmayan bu topluluğun temsilcileri, Sünnîleri Müslüman olarak görmez ve Allah'ın Hz. Ali'ye hulul ettiğine inanırlardı. Yine aynı müellif, Sultan Selim'in talimatı üzerine ulemanın bu konuyu "dikkatli bir şekilde" araştırdıktan sonra Alevîlere karşı sert önlemlerin alınmasına dair fetva verdiğini belirtmişse de, diğer taraftan alınan bu kararların siyasi nitelik taşıdığını gizleyememiş ve ayrıca sahadaki memurların keyfî uygulamalarını kastederek, "Haydarîlerin ve Celâlîlerin pek çoğunun öldürülmesinin başlıca amacı onların kendisi değil de, mallarının, emlakinin, kız ve oğlanlarının ele geçirilmesiydi" şeklinde yorum yapmak suretiyle bu baskıların sadece dinî faktörlerden kaynaklanmadığına işaret etmiştir.[155]

Böylece *İnkılâbü'l-İslâm*, İran hükümdarı Nâsıreddin Şah Kaçar'ın talimatı üzerine, Osmanlı tebaasından olan ve Tahran sarayında münşî ve mütercim olarak görev yapan Erzurumlu Muhammed Arif Ispanakçı Paşazade tarafından 1890 yılında kaleme alınarak adı geçen padişaha sunulmuştur. Şah İsmail – Sultan Selim mücadelesini anlatmayı hedefleyen ve derleme bir eser olan bu çalışmada gerek Osmanlı ve gerekse de Safevî kaynaklarının bilgilerine yer verilmiş, önemli bulunan noktalarda karşılaştırmalar, eleştiriler ve yorumlar yapılmıştır. İlk kaynaklardan yapılan alıntılar ve birçok belgenin metnine yer verilmesi, yazarın her iki tarafın argümanlarına aşina olması ve zaman zaman her iki tarafı tenkit etmesi, bu eserin değerini belirleyen hususlardandır. Fakat kendisinin

154 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 36-37, 64. Esasında Eskiçağ'dan itibaren değişik toplumlardaki hâkim din anlayışına muhalif olan inanç grupları hakkında uydurulmuş olan bu tarz cinsel içerikli iftiralara, XVI. yüzyıldan başlayarak Anadolu Alevîleri de maruz kalmışlardır. Safevî yanlısı olarak görülen bu topluluk, Osmanlı Devleti tarafından yapılan baskılar ve ötekileştirme politikaları yüzünden bu tür asılsız suçlamaların hedefi hâline gelmiştir. Bkz. Doğan Kaplan. "Alevîlere Atılan 'Mum Söndü' İftirasının Tarihsel Kökenleri Üzerine", *Hitit Üniv. Hünkâr Alevilik Bektaşilik Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2, Çorum, 2014, s. 41-53.

155 *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 75.

mezhepsel temayülü sebebiyle daha çok Osmanlı yanlısı gibi tavır sergileyen Muhammed Arif, başlangıçta amaçladığının aksine olarak tarafsız bir eser ortaya koymayı başaramamıştır. İçerdiği subjektif mülahazalara rağmen Safeviyye şeyhleri, Şah İsmail'in saltanata yükselişi ve fetihleri, Çaldıran Savaşı, Sultan Selim'in Mısır Seferi ve bunlarla ilgili pek çok olay üzerine zengin bilgiler içeren *İnkılâbü'l-İslâm*'ın Türkçeye kazandırılmasının araştırmacılar, öğrenciler ve genel okuyucu kitlesi için faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Yukarıda belirttiğimiz üzere eserin çevirisini yaparken gerek matbu metinden ve gerekse de yazma nüshadan yararlandık. Sultan Selim ile Kansu Gavri arasında teati edilmiş ve ağdalı bir üslupla kaleme alınmış olan Arapça birkaç mektubun haricinde tercüme sırasında hiçbir ihtisara ve sadeleştirilmeye gidilmemiş, bire bir çeviri tercih edilmiştir. Klasik resmî yazışma geleneğinde mektubu yazdıran kişi karşı tarafa ikinci şahıs zamiriyle değil, üçüncü şahıs zamiriyle hitap etmektedir. Lakin biz, günümüz okuyucusu için anlaşılır olsun diye tercüme sırasında bu hitapları ikinci şahıs zamiriyle ifade ettik. Yine çeviri esnasında orijinal metinde bulunmayan, fakat cümledeki gayenin idrak edilmesi açısından gerekli olan kelimeleri köşeli parantezler içinde tercüme metnine ekledik. Farsça asıl metinde yer alan, ancak izaha ihtiyacı olan ifade ve tabirlere yönelik açıklamalarımıza ise normal parantezler arasında yer verdik. Ayrıca çevirmiş olduğumuz bazı ıstılahların orijinalinin nasıl olduğunu yine normal parantezler içinde sunduk. Kaynağın metnine dair yorumlarımızı sayfa altındaki dipnotlarda ifade ettik. Kur'ân ayetlerinin çevirisini ise Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanmış olan meâl çalışmasına dayanarak aktardık. Gerek kaynağın metninde ve gerekse de bizim yazmış olduğumuz giriş ve dipnotlarda Hünkâr, İran, İslâm, Muhammed Arif, Müslüman, Osmanlı, Safevî, Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim gibi ifadeler sık sık geçtiği için dizinde bu maddelere yer vermedik.

Son olarak, eseri yayına hazırladığım süre zarfında değerli tavsiyeleriyle bana yardımcı olan Prof. Dr. Ahmet Taşğın'a, Prof. Dr. Resul Caferîyân'ın öğrencilerinden olan ve daha 12 yıl öncesinde *İnkılâbü'l-İslâm*'ın Tahran baskısını bana hediye etmiş bulunan Doç. Dr. Esra Doğan Turay'a ve Arapça bazı mısra ve deyimlerin tercümesi sırasında desteklerini esirgemeyen Dr. Qiyas Şükürov'a derin şükranlarımı sunmayı kendime bir borç bilirim. Ayrıca kitabın editörlüğünü üstlenen kıymetli meslektaşım Doç. Dr. Şefaattin Deniz'e öneri ve desteklerinden dolayı ne kadar teşekkür etsem azdır.

İNKILÂBÜ'L-İSLÂM BEYNE'L-HAVÂS VE'L-AVÂM'IN TERCÜMESİ

MUKADDİME

Bismillahirrahmanirrahim.

Emin bir şekilde sitayiş ve övgü; kayyum, kādir ve âlim olan Allah Teâlâ'nın dergâhına yaraşır. İşte bu vahdet dergâhı, bu fani dünyada öylesine bir değişim ve dönüşüm meydana getirir ki akıllı siyasilerin en akıllısı ve materyalist bilginlerin en bilgini taaccüp parmağını ağızlarına koyarak, sonsuz tefekkür denizinde sersem ve şaşkın hâle gelir, hayret çölünde avare ve serseri durumuna düşer.

İşte O, suda bulunmuş bir çocuğu[1] korkak bir kavmin[2] kurtarıcısı yapar, firavunların en akıllı ve en cesur olanını onun yed-i beyzâsının[3] ve "hızla akan bir yılana dönüşen"[4] asasının mucizesi karşısında âciz bırakır ve hor görülen söz konusu kavmi, kuvvetli Amâlika[5] topluluğu üzerinde galip kılar.

İşte O, ümmi olan yetim bir çocuğu,[6] kertenkele yiyen, putlara tapan ve cehaleti kendisine şiar edinmiş olan vahşi bir kavmin içinden seçerek, "Eğer sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım" hadisi doğrultusunda risalet tacını ve "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[7] ayetine binaen nübüvvet tahtını ona bahşetti, onu İ'lâ-yi Kelimetullah (tevhid inancını yüceltip hâkim kılma) yolunda memur kıldı ve o da milyonlarca sapkını kurtuluş yolu olan Lâ ilâhe illallâh'a hidayet etmeyi başararak, putperestliğin, şirkin ve Hristiyanlığın yıkıcı seli önünde sağlam bir set oluşturdu.

---

1 Burada Hz. Musa'ya işaret edilmektedir.

2 Yahudiler kastedilmektedir.

3 Yed-i beyzâ (beyaz el), Hz. Musa'nın mucizelerinden biridir. Rivayete göre Hz. Musa, Allah'ın emri ile elini koynuna sokup çıkarınca eli güneş gibi parlardı. Bkz. İskender Pala. *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yay., 2004, s. 494.

4 Kur'ân-ı Kerîm, Tâhâ suresi, 20. ayet.

5 Amâlika, Yahudilerin düşmanı olan bir Eskiçağ kavmidir. Bkz. Sargon Erdem. "Amâlika", *TDV İA*, 2. c., İstanbul, 1989, s. 556-558.

6 Burada Hz. Muhammed'e (s.a.v.) işaret edilmektedir.

7 Kur'ân-ı Kerîm, Enbiyâ suresi, 107. ayet.

İşte O, öylesine bir padişahtır ki ne bir şeriki vardır ne de bir benzeri ve işte O, öylesine bir şahlar şahıdır ki ne bir vârisi vardır ne de bir veziri.

İşte O, "Dilediğini mutlaka yapandır"[8] ayeti doğrultusunda mutlak bir kudret sahibi olan hâkimdir ve hakkı yerine getirmede o kadar keskin ve âdildir ki buna "Niçin? Neden?" diyerek itiraz edenlerin dilini, "O, yaptığından dolayı sorgulanamaz, fakat onlar sorgulanırlar"[9] kılıcıyla keser.

Arı duru dualar öyle bir Peygambere layıktır ki bedevîlik ve cehalet sahrasının sâkinlerini İslâm medeniyetinin lezzetli şerbeti ile doyurdu, Mecûsîlerin ve müşriklerin kusurlu kalplerinde inkılap etmek için cihanın her tarafına hidayet yaydı. Akıbeti rahmet olan selam olsun onun soyuna ve ashabına ki her birisi bu inkılap sırasında iftihar ve övüncü hak eden hizmetler yerine getirdiler, tarih ve siyer âleminde isimlerinden olumlu manada söz ettirerek ebedî hayata ve sonsuz rahmete ulaştılar.

Ve daha sonra kader gibi kudretli, kaza gibi şevketli, yüce saray sahibi olan şahlar şahı, İslâm'ın koruyucusu olan padişah, Allah'ın yeryüzünde gölgesi, boylam ve enlem farkı olmaksızın bütün İslâm memleketlerinde Allah'ın halifesi, İran hükümdarlarının en âdili, en büyüğü, en bilgini ve en yiğidi, zamanın sahipkıranı,[10] sultan oğlu sultan oğlu sultan, hakan oğlu hakan oğlu hakan, galebe ve zafer sahibi Nâsıreddin Şah Kaçar – Allah onun mülkünü ve saltanatını ebedî kılsın ve Allah onun kendi devlet ve şevketini mahşer ve karar gününe değin izzet ve iftihar içinde sürdürmesini sağlasın – devlet, memleket ve millet işlerinin yönetilmesi, düzenlenmesi, arıtılması ve kolaylaştırılması gibi problemlerden fırsat bulduğunda saadetli vaktinin çoğunu, her biri devlet yönetimi ile ilgili birer örnek olan, memleket ve medeniyetin terakkisine ilişkin birer kılavuz teşkil eden ilmî ve siyasi ricalin biyografilerini, sahih tarihî hikâye ve rivayetleri, devletlerin şimdiki havadisini dinlemeye hasreder. Şimdiye kadar tarih ve rical âlimlerinden olan hiçbir müellif, Şah İsmail b. Şeyh Haydar es-Safevî el-Musevî el-Hüseynî el-Alevî'nin ve Sultan Selim b. Sultan Bayezid b. Sultan Mehmed el-Fatih el-Osmanî'nin biyografisini; onların inkılap içinde

8 Kur'ân-ı Kerîm, Bürûc suresi, 16. ayet.

9 Kur'ân-ı Kerîm, Enbiyâ suresi, 23. ayet.

10 Ortaçağ müneccimlerine göre kutlu yıldızlar olarak bilinen Zühre ve Müşteri yıldızlarının aynı burçta, aynı derecede ve aynı noktada kavuştuğu uğurlu bir saatte doğmuş olan bahtiyar şahıs Sahipkıran diye isimlendiriliyordu. Bu terim, bir hükümdar unvanı olarak Emîr Timur'u ifade etmek için yaygın bir biçimde kullanılmış, daha sonra ise İslâm dünyasının diğer bazı padişahları da bu unvanla anılmışlardır. Bkz. Hayrunnisa Alan. "Sâhipkıran", *TDV İA*, Ek-2, Ankara, 2019, s. 443-444.

geçen zamanının olaylarının sıralanmasını ve sonu kötü biten davranışlarını kapsayacak bir şekilde kaleme almadı. O dönemin tarihçilerine gelince, onlar da bizim zamanımızda olduğu gibi, yazmış oldukları eserlerde yalakalık yaparak kendi metbularını (emrinde bulundukları hükümdarı) övmüş, onun rakibini ise ayıplamışlardır ve mühim vakaların çoğunu kaydetme konusunda gereğini yerine getirmemişlerdir. Böylece tarih âleminde söz konusu tarihçiler, her ikisi yarım milyon Müslüman'ın kanını haksız bir şekilde akıtmalarının yanı sıra mezhep ve din taassubu adına İslâm ehlinin gönül tarlalarına ebedî fesat, adavet, ihtilaf ve felaket tohumunu eken, bu vesile ile İslâmiyet'in kuvvet ve kudretini kırıp zayıflatan, düşmanın bize galip gelmesine sebebiyet veren, ne ömürden ne de saltanattan bir hayır bulmaksızın çekip giden bu iki kāhir ve cebbar padişahın ahvaline, faaliyetlerine, efkârına ve tavırlarına ilişkin ince noktaları aydınlatacak, hakikatleri keşfedecek, sonraki nesillere faydalı olacak ve majestelerine (Nâsıreddin Şah'a) arz edilebilecek mükemmel bir eser bırakmamışlardır.

Bu ebedî müddetli devlette (Kaçar Saltanatı'nda) İntibâ'ât veziri (Basın-Yayın bakanı), Dârü't-Tercüme-i Hassa-i Hümâyûnî (Padişahın hassa tercüme kurumu) reisi ve Avrupa'nın muteber coğrafya cemiyetlerinin çoğunun şeref üyesi[11] makamlarında bulunan, celadetin sığınağı ve faziletin temeli olan cenap, tarihçilerin öncüsü ve coğrafyacıların dayanağı olan Ağa-yı Muhammed Hasan Han İtimâdüssaltanatü'l-aliyyetü'l-âliyye – Allah onun yüce şanını artırsın – hükümdarın işareti üzerine bu noksanı bertaraf etme görevini, haddim olmadığı hâlde, bu canını hiçe sayan fakir hizmetkârın uhdesine havale etti. Bin tane diğer konuyu yazmaya ve hazırlamaya nazaran bu eseri derleyip toplamak, bazı hususlar nedeniyle bu hizmetkâr açısından daha zor ve daha çetin idi. Fakat ubudiyet ve memuriyetten dolayı âli emre boyun eğip itaat ettim. H. 1307 yılı rahmet ayı olan Ramazan'ın 17'sinde (07.05.1890), Perşembe gününe denk gelen bugünkü günde aşağıda zikredilen kitaplardan derleme, sentez ve tenkit etme ve temize çekerek yazma yoluyla bu kitabı hazırlamaya başladım ve ona *İnkılâb fi'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm*[12] adını koydum.

Diğerlerinin sözlerini aktardığımdan ve bunun üzerine kendimden hiçbir şey eklemediğimden dolayı saygıdeğer okurlardan istirhamım

11 İtimâdüssaltana, Paris ve Londra Asya Cemiyetlerinin üyeliğine seçilmişti. Bkz. R. Kurtuluş, "Muhammed Hasan Han", s. 539.

12 Eserin ismi, Tahran nüshasında *İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm* diye geçmektedir.

şudur ki metinde yazılı olan ve her iki tarafın karşılıklı husumetinin ne derecede olduğunu gösteren kaba ifadelerden ötürü bu bendeyi kınamasınlar ve beni mazur görsünler. Özür, iyi kimseler nezdinde makbul olur. Muvaffakiyet sadece Allah'tandır. Bunu Muhammed Arif Erzurumî yazdı. Allah onu affetsin.

Bu kitabın kaynakları

- Seyyid Mirza Bey Cünâbezî'nin *Ravzatü's-Safeviyye*'si;
- *Habîbü's-Siyer*;
- İtimâdüssaltana cenaplarının *Muntazam-ı Nâsırî*'si;
- Celâleddin Mirza'nın *Târîh-i Hüsrevân*'ı;
- Hoca Sâdeddin'in *Tâcü't-Tevârîh*'i;
- İsmail Bey Tevkîî'nin *Hakikatü't-Tevârîh*'i;
- Vehbi Efendi'nin *Meşâhîr-i İslâm*'ı;
- Zihnî Efendi'nin *Meşâhîrü'n-Nisâ*'sı;[13]
- Sami Bey'in *Kāmûsü'l-A'lâm*'ı;
- Ahmed Rıfat Efendi'nin *Lügat-i Târîhiyye*'si;
- Kâtib Çelebi adıyla tanınan Mustafa Efendi'nin *Cihânnümâ*'sı;
- Doktor İbrahim Efendi'nin *Misbâhi's-Sârî*'si;
- Ahmed Feridun Bey'in *Münşeât*'ı;
- Fuzûlî mahlaslı Molla Muhammed'in *Hadîkatü's-Su'adâ*'sı;
- Şeyh Ferid Attâr'ın *Esrârnâme*'si;
- Devletşah'ın *Tezkire*'si.

Müellifin İsfahan nüshası üzerindeki hatıra yazısı

Güzel huy sahibi olan pek şerefli, şanlı, yüce, necip, saadetli ve cömert cenap, çok büyük ve çok ilimli olan âzâde şehzade, Tanrı'nın gölgesinin gölgesi,[14] dönemin memduhu ve mesudu, cennete benzer

13 Bu kaynağın ismi eserin baskısında yer almamış olup, Tahran nüshasının "he" sayfasından alınarak buraya eklenmiştir.

14 Birçok Türk-İslâm devletlerinde padişahlar, "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" anlamına gelen "Zıllullah fi'l-arz" unvanına sahiplerdi. Burada Muhammed Arif, İran hükümdarı Nâsıreddin Şah Kaçar'ın oğluna "Tanrı'nın gölgesinin gölgesi" diye hitap etmekle onun bir padişah oğlu yani şehzade olduğuna işaret etmek istemiştir. Bahsi geçen şahzade Mesud Mirza'nın lakabı (Zıllü's-Sultan) da zaten "Sultan'ın

İran'ın ışık saçan güneşi, İranlıların göz bebeği, Yezd[15] ve İsfahan hâkimi olan Yemînü'd-devle Emînü'l-mille Zıllü's-Sultan'ın – zamanın intihâsına ve devrânın inkırazına değin şevketi, kudreti ve zürriyeti artsın – kütüphanesi ilimlerin ve bilimlerin parlak mücevherlerinden oluşan bir hazine olup, hem yedi yüce ilmin hem de âlet ilimlerinin[16] türlerinden ve kısımlarından ibaret kitaplarla süslü ve doludur. Her zaman rahmete şayan, maddi ve manevi lütuf ve âtıfete mazhar olsun! Kendisi bu en hakir bendenin Farsça tercüme ve telif eserlerinden ötürü şahsî maarif hazinesinde bir duvar kitaplığı hazırlanmasını emretmişti. Bu kulun sekizinci eseri olan *İnkılâb fi'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm*, işte bu yüzden o mübareğin bol merhametli huzuruna takdim edildi. Dileğim şudur ki güzel bir şekilde kabul görsün ve bu düşkün hizmetkârın feyiz ve sevincine sebebiyet versin. Tâhâ (Hz. Muhammed s.a.v.) ve Âl-i Yâsin (Ehl-i Beyt) hürmetine âmin Ya Rabbim!

Dergâhın bendesi olan Arif.

---

gölgesi" demektir. Sultan'ın kendisi "Tanrı'nın gölgesi" olarak görüldüğünden dolayı onun oğlu da "Tanrı'nın gölgesinin gölgesi" şeklinde vasıflandırılmıştır.

15 Yezd, İran'ın merkezinde, İsfahan ve Kirman arasında bulunan bir şehirdir.

16 Medrese eğitiminde yüce ilimler (ulûm-ı 'âliyye) denildiğinde dinî ilimler, alet ilimleri (ulûm-ı âliyye) terimiyle ise dünyevi bilimler kastedilmekteydi. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: TTK, 1988, s. 20.

ŞAH İSMAİL ES-SAFEVÎ EL-HÜSEYNÎ

Yiğitlik ve kahramanlık kuvveti ve kol gücü sayesinde İran memleketinde Safevî saltanatı binasının bânîsi ve adı geçen hanedanın ilk hükümdarı olan bu şehametli şah, eski zamanlardan itibaren Erdebil'de irşat postnişini olup şeyhlik yapan, nübüvvet ve velayet soyuna mensup olan bir ailenin torunuydu. Bu sülalenin saltanatı zamanındaki tarihçiler, söz konusu şeyhler ailesinin soyağacı hakkında tahkik sahasına aşağıdaki şekilde kalem vurmuş ve güvenilir tarihçilerden olan Gaffârî ile Seyyid Yahya Kazvînî[1] de hiçbir itirazda bulunmaksızın, onların bu anlatımının gerçek olduğunu onaylamış ve imzalamışlardır:

Şah İsmail b. Sultan Haydar b. Cüneyd b. Sadreddin İbrahim b. [Hoca Ali b. Sadreddin Musa b.] Safiyeddin İshak b. Emineddin Cebrail b. Kutbeddin Salih b. Selahaddin Reşid b. Muhammed el-Hafız b. İvaz el-Havâs b. Firuzşah Zerrinkülah b. Şerefşah b. Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. İbrahim b. Cafer b. Muhammed b. İsmail b. Muhammed b. Ahmed el-A'râbî b. Ebû Muhammed el-Kasım Hamza b. İmamü'l-hümam (himmetli imam) Musa el-Kâzım Aleyhisselam.

Bu sülalenin tarihî ahvalinin bilinmesi muhterem okurlar açısından vacip işlerden biri ve çokça gizli saklı sırları aydınlatıcı olacağı için Şah İsmail'in biyografisinin yazımına başlamazdan önce bu hanedanın ileri gelen şahsiyetlerinin hususi ahvalinin ve siyasi faaliyetlerinin kısaca anlatımının arz edilmesi gerekli bulundu ki şeyhlik seccadesinin saltanat tahtına hangi uygulamalar ve tedbirlerle tebdil edildiği iyi bir şekilde anlaşılsın.

[Şeyh Safiyeddin'den önce Safevîlerin ataları]

Bu hanedanın tarihini anlatan tarihçilerin yazdığına göre Firuzşah Zerrinkülah, bu sülaleden Erdebil'e gelen ilk şahıstır. O, humûl[2]

1 XVI. yüzyıl Safevî tarihçilerinden olan bu iki tarihçinin aktarmış oldukları şecerelerle Muhammed Arif'in sunduğu soyağacı arasında bazı farklılıklar vardır. Bkz. Yahya b. Abdüllatif Kazvînî. *Lübbü't-Tevârîh*. Be hatt-ı Muhammed Bâkır Nîrûmend. Tahran: İntişârât-ı Bünyâd ü Gûyâ, 1363, s. 327; Kadı Ahmed Gaffârî. *Târîh-i Cihânârâ*. Be himmet ü sa'y-i Hasan Nirâkî. Tahrân: Kitâbfürûşî-yi Hâfız, 1343, s. 258.

2 Şöhret, makam ve mevki tutkusundan kurtulma, fakirliği ve fakirleri sevme anlamında tasavvuf ve ahlâk terimi. Bkz. Mustafa Çağrıcı. "Câh", *TDV İA*, Cilt: 7, Yıl: 1993, s. 14-15.

zaviyesine inâbet ve irşat hasırını döşeyerek, uzun bir süre zarfında irşat ve ibadetle meşgul oldu ve Rengin'de[3] "Rabbine dön!"[4] fermanına "lebbeyk" diye icabet ederek, mağfiret ve rahmet denizine gark oldu.[5] Onun muhterem oğlu İvaz el-Havâs, babasını çok sevdiğinden dolayı o ulu şahsiyetin irtihali nedeniyle aşırı derecede müteessir olup üzüldü, bütün dünyevi zevklerden vazgeçerek uzlet zaviyesine yerleşmek üzere Rengin'den ayrıldı, Erdebil'in köylerinden biri olan İsferencan köyüne[6] hicret etti ve ömrünün sonuna kadar orada halvette ibadetle meşgul oldu.

İvaz el-Havâs'ın vefatının ardından Muhammed el-Hafız diye bilinen oğlu Muhammed, babasının yerine geçti. Gaffârî ve *Ravzatü's-Safeviyye* yazarı, bahsi geçen Muhammed hakkında öylesine garip bir olay anlatırlar ki konusu maddi ve gözle görünür şeylerden bahsetmek olan bir tarihçinin bakış açısıyla onların aktardıkları bu hikâyeye inanmak mümkün değildir. Onlar diyorlar ki Muhammed yedi yaşında iken zahirî âlemden gaip âleme kadem basmış ve yedi yıl süren gaiplik döneminden sonra tekrar bir yerden zuhur etmiştir. Gaip olmasının sebebini sorduklarında; "Bu süre zarfında cinler tarafından alıkonulmuşum ve onların arasında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemişim" diye söylemiştir.[7]

Diğer tarihçiler gibi bu satırların yazarının da bu konuda inancı şöyledir ki Muhammed ya babasının nasihati ya da kendi aklının sevki ile herkesten habersiz olarak gurbete gidip ortalıktan kaybolmayı tercih etmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra vatanına geri dönmüştür. Bu sahte söylenti sebebiyle o, ümmetin safdillerinin gönüllerini kazanmış ve bu sayede çok sayıda insanı vefatına değin kendi muhabbet hangâhına çekerek şöhret bulmuştu.

Velhasıl, Muhammed'in vefatından sonra oğlu Selahaddin Reşid, babasının yerine inâbet ve şeyhlik seccadesini döşedi, zühd ve takvayı kendine meslek edindi, kendisine sunulan sadakaların bolluğundan ve zühdünün çok olmasından dolayı sahip olduğu nimetleri ihsan etme ve dağıtma yoluna gitti ve bu iyi davranış, onun meşhur olmasına

3 Günümüzde Erdebil eyaletine komşu olan Gilan eyaletinde, Lisar ve Heştper şehirleri arasındaki Cûkendân havalisinde Rengine-Hûnî adlı bir yaylak mevcuttur.

4 Kur'ân-ı Kerîm, Fecr suresi, 28. ayet.

5 Firuzşah Zerrinkülah'ın XI. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Bkz. Roger Savory. *Iran under the Safavids*. Cambridge University Press, 1980, p. 2.

6 Hâlihazırda Erdebil eyaletinin Kevser şehristanının merkez ilçesine bağlı Sencebed-i Garbî kırsal kesiminde İsferencan (Esferencan) isimli küçük bir köy mevcuttur.

7 Bu rivayet hakkında bkz. Kadı Ahmed Gaffârî, *Târîh-i Cihânârâ*, s. 258. Fakat *Ravzatü's-Safeviyye*'nin tenkitli baskısında bu anlatıya rastlamadık.

sebebiyet verdi. Günden güne müritlerinin sayısı arttı. Özellikle de o havalide nüfuslarının, servetlerinin ve şecaatlerinin çok oluşu ile ün kazanmış olan Kelhuran[8] halkı bütünüyle onun elinde tövbe ederek, şeyh hazretlerinin kulağı küpeli gulamlarına (kölelerine) dönüştüler.

Onun vefatının ardından şecaatli oğlu Kutbeddin, hırka ve taç sahibi olarak babasının yerini aldı. Şeyh Kutbeddin'in zamanına kadar bu sülalenin şeyhleri ne yabancılarla savaşmak kudretine ve kuvvetine sahip olmuş, ne de herhangi bir taife ile savaşmışlardır. Fakat adı geçen şeyhin zamanında bu aile savaşmak zorunda kalmıştır. Söz konusu olayın ayrıntıları şöyledir: O sıralarda İran memleketi, derebeyilerin atlı birliklerinin ayakları altında çiğnenmekteydi ve Azerbaycan'da da yabancı düşmanı defedebilecek bir hükûmet mevcut değildi. Zaman zaman Gürcüler bu memlekete saldırarak burasını yağmalıyorlardı. Günlerin birinde Gürcü çapulcularından oluşan bir kalabalık, aniden Erdebil hududuna girerek, yağma ve soygun yapmaya, insanları öldürmeye ve esir etmeye başladılar.

Hükûmetin hiçbir iş yapmadığını gören Kutbeddin cihat ilan ederek müritleriyle birlikte düşmanın karşısına çıktı, muharebe ve müdafaa işleriyle uğraşmaya başladı. Ancak Gürcülerin çokluğu ve cengâverliği dervişleri perişan etti. Kutbeddin ölümcül bir yara aldı ve kaçış imkânı bulamadığı için cesetlerin arasında saklandı. Bu tedbir sayesinde o, peşinde olan düşmanlar tarafından katledilmekten kurtularak, gece vakti savaş alanından çıkmak suretiyle kendisini güvenli bir yere ulaştırdı.[9] Tedavinin ardından yarası iyileştiyse de bir müddet sonra ölüm mürşidinin (Ezrail'in) işaretiyle ebedî çilehanede halvete oturdu

---

8 Kelhuran, Erdebil şehrinin 3 km kuzeybatısında bulunan bir köy iken şimdilerde şehrin sınırları içinde bir mahalleye dönüşmüştür.

9 Gürcülerin Erdebil'e saldırısı Azerbaycan Atabeyliği'nin hâkimiyetinin güç kaybettiği bir dönemde, 1210 yılında vuku bulmuş, 12 bin insanın şehit edilmesi ve şehrin yağmalanmasıyla sonuçlanmıştı. Bu saldırı hakkında bkz. Müverrih Vardan. "Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269)", Çev. Hrant D. Andeasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, Sayı: 1/2, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., 1937, s. 219; Marie-Félicité Brosset. *Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*. Notlar ve yayına hazırlayan: Erdoğan Merçil. Ankara: TTK, 2003, s. 414-416. Fakat *İnkılâbü'l-İslâm*'da Kutbeddin'in bir savaşçı ve hatta mücahitlerin komutanı olarak takdim edilmesi ana kaynaklardaki bilgilerle çelişmektedir. Zira dönemin kaynaklarına göre Kutbeddin şehrin müdafaasının teşkiliyle uğraşmamış, bu olaylar sırasında sadece kendisini ve ailesini kurtarmak uğruna çaba göstermiş, saklanmak için yeni bir sığınak aradığında tesadüf eseri Gürcü askerleriyle karşılaşarak yaralanmıştır. Bkz. İbn Bezzâz Erdebîlî. *Safvetü's-Safâ*. Mukaddime ve tashîh: Gulâm Rıza Tabâtabâyî Mecd. Tebriz: İntişârât-ı Peyâm, 1373, s. 73-75.

(vefat etti)[10] ve akabinde oğlu Salih,[11] Salih'ten sonra oğlu Emineddin ve Emineddin'den sonra da Şeyh Safiyeddin birbirinin peşi sıra irşat ve inâbet seccadesine oturdular.

Şeyh Safiyeddin Erdebilî

Şah İsmail, sûfîler devletini bu perhizkâr adama nispetle isimlendirmiştir. Şeyh Safiyeddin, bu hanedan içinde herkesten daha bilgili ve nüfuz sahibi olup, namlı, şanlı ve muteber bir şahıs idi. Bu perhizkâr şahsın nüfuzunun, itibarının ve şöhretinin artışının sebebi, Şeyhü'l-meşâyih-i İran (İran şeyhlerinin şeyhi) olarak bilinen Zâhid Geylânî'nin damadı olmasıydı. *Tezkiretü'l-Urefâ*'ya göre Zâhid Geylânî, Sühreverdiyye tarikatı şeyhlerinden biri olup, ismi İbrahim, lakabı Taceddin idi ve o, Hanefî mezhebinden olan bir Sünnî idi. Söz konusu kişinin tarikat silsilesi, Cemaleddin Tebrîzî, Şihabeddin Şîrâzî, Rükneddin Sücâsî, Kutbeddin Ebherî, Ebû Necib Abdülkahir Ziyaeddin Sühreverdî, Kadı Vahideddin[12] Ömer el-Bekrî, Şeyh Muhammed b. Ammûyetü'l-Bekrî, Şeyh Ebû Esved Ahmed ed-Dîneverî ve Şeyh Mümşâd Dîneverî vasıtasıyla Seyyidü't-tâife Cüneyd Bağdâdî'ye ulaşıyor ve Cüneyd'den de hak imam ve mutlak halife olan Hazret-i Emîrü'l-müminin Ali Aleyhisselam'a kadar varıyor.[13]

Şeyh Safiyeddin, gençliğinin başlarında ağabeyi Selahaddin Reşid'i ziyaret etme bahanesiyle babasından[14] izin alarak Şiraz'a yollandı ve Şeyh Ebû Abdullah Hafif'in hangâhına girerek, tecerrüt zaviyesine ibadet ve riyazet seccadesini döşedi. Orada bulunduğu müddetçe bazen Şeyh Muslihiddin Sadi'nin,[15] Rûzbihân Farsî'nin ve sûfî ricalinden olan diğer kimselerin sohbetine meylederek, onların meclisine gitti. Fakat

10 Kutbeddin, 1252'de doğmuş olan torunu Şeyh Safiyeddin'in çocukluk yıllarında daha hayattaydı. Bkz. İbn Bezzâz Erdebîlî, *Safvetü's-Safâ*, s. 75.

11 Safevîlerin diğer bazı şecerelerinde Kutbeddin'in ardından Salih isimli şahıs yer almamakta olup, Şeyh Safiyeddin'in babası olan Emineddin Cebrail doğrudan Kutbeddin'in oğlu olarak gösterilmektedir. Bkz. Şeyh Hüseyin Zâhidî. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*. Berlin: İntişârât-ı İranşehr, 1924, s. 10.

12 Diğer kaynaklarda Veciheddin diye geçer. Bkz. Cemâleddin Mahmud Hulvî. *Lemezât-ı Hulviyye Ez-Lemeât-ı Ulviyye*. Haz. Mehmet Serhan Tayşi. İstanbul: Semerkand Yay., 2013, s. 257.

13 Şeyh Tâceddin İbrahim Zâhid Geylânî'nin (1218-1301) irşat silsilesi, hayatı ve faaliyetleri hakkında bkz. Namiq Musalı. *Şeyh Zâhid Geylânî ve Menâkıbı*. Kastamonu: Hz. Pir Şeyh Şa'bân-ı Veli Kültür Vakfı Yay., 2019.

14 Aslında Şeyh Safi daha altı yaşında iken babası Emineddin Cebrail vefat etmiş ve o, gençlik çağında Şiraz'da oturan ağabeyi Selahaddin Reşid'i ziyaret etme iznini annesinden almıştı. Bkz. İbn Bezzâz Erdebîlî, *Safvetü's-Safâ*, s. 95.

15 Burada ünlü şair Sadi Şirazî'den (ö. 691/1292) söz edilmektedir.

bu süre zarfında Şiraz şeyhlerinin hiçbirisinin elinde tövbe etmedi ve görmüş olduğu bir rüya üzerine Gilan'a giderek, Zâhid Geylânî'nin hizmetinde bulunmayı can ü gönülden kabul etti. Zâhid'in onu irşat etmesi üzerine riyazeti, zühdü ve ibadeti kendisine meslek edinerek, şeyhlik yapma ve insanları irşat etme yeteneğini kazandı ve bu cihetle Zâhid'in damadı oldu.[16]

H. 700 yılında (16.09.1300-05.09.1301), kendi vefatı öncesinde Zâhid Geylânî irşat ve şeyhlik seccadesini Şeyh Safiyeddin'e vasiyet etti. Bu cihetle Şeyh Safi, Şeyhü'l-meşâyih-i Azerbaycan (Azerbaycan şeyhlerinin şeyhi) oldu. Çok mübarek bir insan olması ve güzel davranış sergilemesi nedeniyle şöhreti İran'a ve Küçük Asya'ya yayıldı.

Her ne kadar Safevî Devleti'nin tarihçileri ve bilhassa *Ravzatü's-Safeviyye* yazarı, Sultan Muhammed Hudabende'nin[17] 709 yılında (11.06.1309-30.05.1310) Şeyh Cemaleddin el-Mutahhar el-Hillî'nin[18] ve Şeyh Safiyeddin'in irşadıyla Şiî mezhebini kabullendiğini söylemişlerse de,[19] onların bu sözü tarihçilerin genel kanısına ters düşmektedir. Zira bellidir ki Sultan Muhammed Hudabende 709 yılında değil, 707 yılında (03.07.1307-20.06.1308) Seyyid Taceddin Âvecî'nin, Sâdeddin Kazvînî'nin ve Şeyh Cemaleddin Mutahhar Hillî'nin teşviki üzerine Şiî mezhebini kabullenmiş, fakat Seyyid Taceddin'i öldürdükten sonra bu mezhepten vazgeçmiştir.[20] Ayrıca İlhanlılar zamanına ilişkin tarih kitaplarının hiçbirisinde Şeyh Safiyeddin'in bu olaya iştirak ettiği konusunda bilgiye rastlanılmamaktadır.

Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ* adlı kitabının Sultaniye'den[21] bahseden bölümünde yazdığı üzere Olcaytu Sultan, Sultaniye'de kendi

16 Şeyh Safi, kendi mürşidi olan Şeyh Zâhid'in kızı Bibi Fatıma ile evlenmiştir.

17 Bir diğer ismi Olcaytu Han olan bu İlhanlı hükümdarı 1304-1316 yılları arasında saltanat sürmüştür. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli. "Olcaytu Han", *TDV İA,* 33. c., İstanbul, 2007, s. 345-347.

18 1250-1325 yılları arasında yaşamış olan Iraklı Şiî âlimidir. Bkz. Mustafa Öz. "Hillî, İbnü'l-Mutahhar", *TDV İA*, 18. c., İstanbul, 1998, s. 37-39.

19 Bu konuda bkz. Cünâbedî, *Ravzatü's-Safeviyye*, s. 64.

20 Muhammed Hudabende (Olcaytu Han) ölünceye değin Şiîlikten vazgeçmemiştir. Bu hükümdarın dinî eğilimleri ve Şiîliği kabullenmesi hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Ercan Gördegir. *Olcaytu Han ve Zamanı (1304-1316)*. Doktora Tezi. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniv. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019, s. 152-164.

21 Sultaniye, İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han (1304-1316) tarafından büyütülerek başkent konumuna getirilmiş olan bir şehirdir. Daha sonra ihtişamını kaybeden bu yerleşim yeri hâlihazırda Zencan – Kazvin otoyolundan 6 km güneyde bulunan bir kasabadır. Bkz. Vladimir Minorsky. "Sultaniye", *MEB İA*, 11. c., Eskişehir, 2001, s. 33-35.

kabrinin binasını inşa ettirdikten sonra âlimleri, şeyhleri, ileri gelenleri ve eşrafı Sultaniye'ye toplayarak orada bir ziyafet verdi. Şeyh Safiyeddin İshak Erdebîlî ve Şeyh Alaüddevle Simnânî de o meclise katılmışlardı. Alaüddevle yemek yiyor, Safiyeddin ise yemiyordu. Padişah, yüzünü Safiyeddin'e doğrultarak şöyle buyurdu:

– Sizin her ikinizin kutsal kişiliğinin ululuğu konusunda hiçbir şüphe yoktur. Lakin acaba neden o, bizim yemeğimizi yediği hâlde, siz kendi parmağınızı bile yemeğe dokundurmadınız?

Şeyh Safiyeddin cevap olarak şöyle söyledi:

– Alaüddevle bir denizdir ve hiçbir denizin bu kadar kirden korkusu olmaz.

Öte yandan Alaüddevle şöyle bir cevap verdi:

– Safiyeddin bir ankadır ve anka her lokmaya itina göstermez.

Sultan bu şakalaşmadan memnun kaldı ve onların her ikisine ikramda bulundu.[22]

Mamafih ariflerin yolunda mezhep seçmek küfürdür ve şeriatın zahirine riayet etmek vaciptir. İşte bu yüzden Celâleddin Rûmî şöyle buyurur:

> *Beyit*
> *Âşığın mezhebi diğer mezheplerden farklıdır,*
> *Âşıkların mezhebi ve milleti Allah'tır.*[23]

Ariflerin hakiki mezhebine gelince, tasavvuf çerçevesine dâhil olan ve Şeyh Muhammed Mağribî'nin[24] şiirlerini, Muhyiddin'in *Fusûsü'l-Hikem*'ini,[25] Celâleddin Rûmî'nin *Mesnevi-i Manevî*'sini, Mahmud Şebüsterî'nin[26] *Gülşen-i Râz*'ını, Şeyh Ferideddin Attâr'ın[27] *Esrârnâme*'sini ve diğer sûfîlerin eserlerini dikkatli bir şekilde inceleyen herkes bilir ki onlar mezhebe itina göstermemişlerdir.

---

22 Bkz. Kâtib Çelebi. *Cihannüma*. İstanbul: Müteferrika Matbaası, 1145/1732, s. 294.

23 Bkz. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. Çev. Derya Örs ve Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2015, s. 237 (no. 1759).

24 Ebû Abdullâh Muhammed Şîrîn b. İzziddîn b. Âdil et-Tebrîzî el-Mağribî (1348-1407), Muhyiddin İbnü'l-Arabî ekolüne bağlı olan Azerbaycanlı bir sufi şairdir. Bkz. Necdet Tosun. "Şîrîn-i Mağribî", *TDV İA*, 39. c., İstanbul, 2010, s. 192-193.

25 Büyük sufi düşünür Muhyiddin İbnü'l-Arabî (1165-1240) ve ünlü eseri *Füsûsü'l-Hikem* kastedilmektedir.

26 Şeyh Mahmud Şebüsterî (1288-1320) Azerbaycanlı meşhur bir sufidir. Bkz. Adnan Karaismailoğlu. "Şebüsterî", *TDV İA*, Cilt: 38, İstanbul, 2010, s. 400-401.

27 Şeyh Ferideddin Attâr (ö. 1221), Horasanlı meşhur şair ve mutasavvıftır. Bkz. M. Nazif Şahinoğlu. "Attâr, Ferîdüddin", *TDV İA*, Cilt: 4, İstanbul, 1991, s. 95-98.

Ayrıca eğer Şeyh Safiyeddin Şiî olsaydı, o zaman kendisinin bütün sikkelerine Dört Halife'nin ismini kazdırmış olan Sultan Ebû Said[28] gibi mutaassıp bir Sünnî, Emîr Çoban[29] ve Cengiziyye emîrlerinin çoğu adı geçen şeyhe mürit olarak bağlanmazlardı. Aksi takdirde onların da Olcaytu Sultan gibi Şiîliği kabullenmiş olmaları gerekirdi.

Bunun yanı sıra bugün Osmanlı memleketlerinin tamamında bilinen ve Hacı Bayram-ı Veli'ye mensup olan Bayramiyye tarikatının silsilesi Hacı Bayram Ankaravî, Şeyh Hâmid Kayserî,[30] Hoca Ali Erdebîlî[31] ve Sadreddin Erdebîlî[32] vasıtasıyla Şeyh Safiyeddin Erdebîlî'ye ulaşır. Bayramiyye tarikatı, insanları takvaya ve imana davet etmekte, lanet ve bedduadan sakınmayı dervişliğin temel yükümlülüklerinden biri olarak görmektedir. İşte bu yüzden Bayramiyye dervişleri Yezid'e ve hatta şeytana bile lanet etmezler. Onlar derler ki; "Biz, Allah'ın yarattıklarına lanet etmekten dolayı değil, kendi nefsimizi (varlığımızı) tanımamızdan ötürü yaratılmışız." Bu konuda Şeyh Ferideddin Attâr, kendi *Esrârnâme*'sinde Cenap Emîr Aleyhisselam'ı (Hz. Ali'yi) naatının ardından mutaassıpların niteliği hakkında şöyle der:

Ey taassup içinde canı giden!
Bir dolu günahla dîvâna giden!
Cahillikten gönlün hile hurda dolu,
Ali'ye, Ebû Bekr'e giriftar olmuşsun.
Bazen bu nezdinde makbuldür,
Bazen o işine yaramaz olur.
Bu veya o iyiymiş; sana ne?

---

28 1317-1335 yılları arasında hüküm sürmüş olan İlhanlı padişahıdır. Bkz. Abdulkadir Yuvalı. "Ebû Said Bahadır Han", *TDV İA*, 10. c., İstanbul, 1994, s. 218-219.

29 Emîr Çoban; Olcaytu ve Ebû Said dönemlerinde İlhanlı Devleti'nde emîrü'l-ümera (emîrlerin emîri) görevinde bulunmuş ve 1327 yılının Ekim ayında idam edilmiştir. Bkz. Abdulkadir Yuvalı. *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2017, s. 283-286.

30 Bir başka deyişle Somuncu Baba (ö. 1412), Safeviyye tarikatının Anadolu'daki halifelerinden olup, Hacı Bayram-ı Veli'nin de mürşidiydi. Bkz. Haşim Şahin. "Somuncu Baba", *TDV İA*, 37. c., İstanbul, 2009, s. 377-378.

31 Şeyh Safiyeddin'in torunu olup, 1392-1429 yılları arasında Safeviyye tarikatına mürşitlik yapmıştır. Bkz. Nihat Azamat. "Erdebîlî, Alaeddin", *TDV İA*, 11. c., İstanbul, 1995, s. 279.

32 Şeyh Safiyeddin'in oğlu ve mirasçısı olarak 1334-1392 yılları arasında Safeviyye tarikatının başında bulunmuştur. Bkz. Cihat Aydoğmuşoğlu. *Safeviyye Tarikatı Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2014, s. 54-58.

Sen kapının bir halkasısın; sana ne?
Ömür boyu bu mihnetle oturdun,
Bilmem Tanrı'ya ne zaman tapacaksın?
Heves düşkünlüğü daha ne kadar? Gir Tanrı yoluna!
Tanrı sorarsa bu hâli sana; beni söyle.
Eminim, yarın halkanın önünde,
Yetmiş iki fırka bir olacaktır.
Ne diyeyim? Hem kötüler hem iyiler hepsi,
Bakarsan iyice, O'nu ararlar.[33]

Şimdi ise tekrar asıl konumuza dönelim. Şeyh Safiyeddin öyle bir zamanda şeyhliğin saadetli ve şöhretli makamına oturmuştu ki Moğol ordusu İslâm âlemini hercümerç etmekteydi. Şeyh hazretlerinin müritleri olan Müslüman Moğol ve Tatar emîrleri söz konusu zatın vaazı ve irşadına binaen, cevir ve zulmün baş gösterdiği yerlerde Müslümanları zalim Moğol ve Tatar kâfirlerinin mezaliminden korurlardı. Bu bağlamda İslâm âlemi bugüne kadar söz konusu şeyhe minnettardır.[34]

Şeyh Safiyeddin'e nispet verilen keşif ve kerametler, Safevîlere dair kitapların çoğunda yazılmış ve zikredilmiştir. Adı geçen zatın müritlerinin ve fedailerinin sayısı, o zamanın birkaç hükümdarının askerî gücünün sayısına eşitti. Tarih kitaplarında zikredildiğine göre bir keresinde Emîr Çoban ona sormuş:

– Sizin müritleriniz mi daha fazladır, yoksa benim askerlerim mi?

Şeyh şöyle cevap vermiş:

– Sizin askerlerinizin tamamı benim müritlerimin bir kısmını oluşturmaktadırlar.[35]

---

33 Ferideddin Attâr'ın bu şiirinin çevirisi Mehmet Kanar'ın *Esrârnâme* tercümesinden alıntılanmış ve Muhammed Arif'in sunduğu Farsça metinle karşılaştırılmak suretiyle bazı küçük düzeltmelerde bulunulmuştur. Bkz. Ferîdüddîn Attâr. *Esrârnâme*. Çev. Mehmet Kanar. İstanbul: Ayrıntı Yay., 2013, s. 39.

34 Muhammed Arif'in bu tespitleri, Şeyh Safi ile şahsen tanışmış olan İlhanlı devlet memuru Hamdullah Müstevfî Kazvînî'nin 730/1329-1330 tarihli açıklamalarıyla doğrulanmaktadır: "Şeyh Safiyeddin Erdebilî hayattadır. Arif bir adamdır ve büyük bir kabul görmektedir. Şöyle ki Moğolların ona tam bir rağbeti vardır. O, bu kavmin (Moğolların) çoğunu halka eziyet etmekten alıkoyuyor ve bu, büyük bir iştir". Bkz. Hamdullah Müstevfî. *Târîh-i Güzîde*. Be ihtimâm-ı Abdülhüseyin Nevâyî. Tahran: İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, 1364, s. 675.

35 XVI. yüzyıl tarihçisi Şeref Han Bitlisî'ye göre Emîr Çoban'ın bu sorusu karşısında Şeyh Safi; "İran'da bizim müritlerimizin sayısı padişahın askerlerinin iki katıdır" şeklinde cevap vermiştir. Bkz. Şeref Han Bidlîsî. *Şerefnâme*. Be ihtimâm-ı Vladimir

Kısacası, 735 (1334) yılında Şeyh Safiyeddin vefat edince, oğlu Sadreddin onun yerine geçti ve o da babasının yolunu terk etmeyerek, ittika (günahlardan ve bütün kötülüklerden sakınma) ve mücahede (kendi nefsine karşı mücadele) tarikini sürdürdüğünden dolayı kendi atalarının şeyhlikten kaynaklanan nüfuzunu babası zamanında olduğunun iki katına çıkardı. Erdebil'deki Dârü'l-İrşâd haziresi Şeyh Sadreddin'in eserlerindendir. Canıbek Sultan,[36] Seyyid Kasım el-Envâr[37] ve diğer ünlüler onun müritlerindendiler. Hatta Emîr Timur Küregen bile onun ahlakına meftun olmuştu.

Seyyid Kasım el-Envâr o kimsedir ki Nimetullâhiyye tarikatının kurucusu olan Seyyid Nimetullâh-ı Veli'yi[38] kıskanmış ve Emîr Timur'un huzurunda Seyyid Nimetullâh-ı Veli'yi kötüleyerek, "Seyyid Nimetullâh-ı Veli başkaldırı yapmak iddiasındadır" demişti. Bütün İran ve Turan ahalisi, hatta diyebiliriz ki Emîr Timur'un ordusunun büyük bir kısmı Seyyid Nimetullâh'ın müritleri oldukları için Emîr Timur ondan korktu ve Horasan memleketini terk etmesi konusunda ricada bulundu. Bu sözü duyan Seyyid Nimetullâh; "Kasım'ın helvasını yemedikçe burayı terk etmem" diye buyurdu. Bu olayı kaleme almış olan eski yazarların, özellikle de tezkire yazarı olan Devletşah'ın anlatımına göre kısa bir süre sonra Seyyid Kasım, Tanrı'nın rahmetine kavuştu ve şeyh hazretleri (Seyyid Nimetullâh-ı Veli) de onun helvasını yedikten sonra Kirman'a[39] muhaceret etti.[40]

Bazı tarihçilere göre Emîr Timur, Yıldırım Bayezid'e galip geldikten sonra Küçük Asya ahalisinin bir grubunu esir ederek, Türkistan'a

---

Velyaminov-Zernov. II. c. Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1377, s. 133. Bir diğer kaynakta ise sadece bu mülkte (İlhanlı Devleti topraklarında) celadet ehlinden (asker) olan her bir kişinin mukabilinde iradet ehlinden (sufi) olan yüz kişinin bulunduğu ifade edilmektedir. Bkz. Cünâbedî, *Ravzatü's-Safeviyye*, s. 79.

36 1342-1357 yılları arasında Altın Orda hükümdarı olmuştur. Bkz. Akdes Nimet Kurat. *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: TTK, 1972, s. 132.

37 1355-1433 yılları arasında yaşamış olan Azerbaycanlı sufi şairdir. Bkz. Adnan Karaismailoğlu. "Kāsim-i Envâr", *TDV İA*, 24. c., İstanbul, 2001, s. 542-543.

38 1330-1431 yılları arasında yaşamış olan sufi şeyhi ve şairdir. Bkz. Mahmud Erol Kılıç. "Ni'metullâh-ı Velî", *TDV İA*, 33. c., İstanbul, 2007, s. 133-135.

39 Kirman, İran'ın güneydoğusunda, Kuhrud sıradağlarının güney kolu ile Kuhbenan sıradağları arasında yer alan bir şehirdir.

40 Devletşah Tezkiresi'nin (Pinhan Yay., 2011, s. 422-426, 438-443) Şah Nimetullah-ı Veli'den ve Kasım el-Envâr'dan söz eden kısımlarında bu rivayete rastlamıyoruz. Zaten bu olay, tarihî kronolojiyle de bağdaşmamaktadır. Zira yukarıdaki dipnotlardan da anlaşıldığı üzere Kasım el-Envâr, Şah Nimetullah-ı Veli'den iki yıl sonra vefat etmiştir.

götürmek maksadıyla Azerbaycan'a getirmişti. Esirler Azerbaycan'a geldikten sonra bazı kimseleri Şeyh Sadreddin'in hangâhına göndererek, onun kendilerine şefaatçi olmasını istediler. Şeyh de giymiş olduğu gül renkli çuhadan yapılmış olan cüppeyi parçalayarak ondan güller yaptı ki esirler içinde olan her bir taifenin reisleri bunları külahlarının üzerine dikmek suretiyle bir simge oluştursunlar. Onlar da şeyhin buyruğunu yerine getirdiler. Emîr Timur, şeyhin huzuruna vardığında şeyh ona şöyle dedi:

– Belli olduğu üzere bizim müritlerimizden oluşan bir grubu Rum'dan esir ederek, Türkistan'a göç ettirmek üzere İran'a getirmişsiniz. Hâlbuki onlar din mücahitleri ve İslâm sınırlarının muhafızlarıdırlar. Onların kendi vatanlarından uzaklaştırılmamaları lazım. Böylece Rumların (Bizanslıların) önünü kesmeleri için onların o hudutta bir garnizon olarak bırakılması gerekmektedir ki Müslümanlar, Rumların şerrinden korkmaksızın asayiş ve güven yatağında rahat etsinler.

O hayırsever mürşidin bu buyruğunu duyan Emîr Timur bunun İslâm'ın çıkarlarına uygun olduğunu görerek, onların yağmalanmış mallarını kendilerine fazlasıyla iade etti ve onları kendi vatanlarına geri gönderdi. Adı geçen şeyhten böylesine değerli bir iyilik gören muhacirler, can ü gönülden onun müridi olmayı kabul ettiler, biat etmek için ellerini ona doğru uzattılar ve onun elinde tövbe ettiler.[41]

Velhasıl, şeyhlik makamının sahip olduğu bu olağanüstü nüfuza bakılırsa, fırsat var iken Şeyh Sadreddin'in veya Şeyh Safiyeddin'in başkaldırı yapmak suretiyle kendi şeyhiyye devletlerini tesis etmeleri gerekirdi. Hâlbuki bu ulların hiçbirisi sultana karşı başkaldırı yapma ayıbını kabullenmemiş, kendi çağdaşları olan melikler ve sultanlar ile iyi bir şekilde muaşeret etmiş ve onlara nasihat vermişler; fakat iyi bir nam kazanmak, kendi itibarlarını ve manevi haysiyetlerini muhafaza etmekle yetinmişlerdir.

---

41 Safevî dönemi tarihçilerinden Kadı Ahmed Kummî, Emîr Timur'un Şeyh Sadreddin ile görüştüğünü yazmışsa da, İskender Bey Münşî bu buluşmanın adı geçen hükümdar ile Hoca Ali arasında gerçekleştiğini savunmuştur. Bkz. Kadı Ahmed Kummî. *Hulâsatü't-Tevârîh*. I. c. Tashîh: İhsan İşrâkî. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1383, s. 32; İsgəndər bəy Münşi Türkman. *Tarix-i aləmara-yi Abbasi*. I c. Farscadan tərcümənin, ön sözün, şərhlərin və göstəricilərin müəllifləri: Oqtay Əfəndiyev və Namiq Musalı. Bakı: Təhsil, 2009, s. 56-59. Fakat söz konusu olayın Şeyh Sadreddin'in ölümünden on yıl sonrasında vuku bulmuş olan Ankara Savaşı'nın ardından cereyan ettiğini göz önüne alırsak, Timur ile buluşan Safevî şeyhinin Hoca Ali olduğu sonucuna varırız. Araştırmacılar bu buluşmanın 1404 yılı Nisan ayında Hoca Ali ile Emîr Timur arasında gerçekleştiği kanaatindedirler. Bkz. Oktay Efendiyev. "Timur i sefevidskiy şeyx Xadje Ali", *İzvestiya Akademii Nauk Azerbaydjana (seriya istorii, filosofii i prava)*, Bakü, 1997, No. 1-4, s. 98-102.

Sadreddin'in vefatından sonra oğlu Sultan Hoca Ali şeyhlik makamına oturdu. Kısa bir müddet sonra ise hac vecibesini yerine getirmek için mağfiretle süslenmiş olan Hicaz'a yollandı ve ismi yukarıda anılmış olan Ankaralı Hacı Bayram-ı Veli'ye kendi eliyle şeyhlik icazeti verdi. O da Rum'da Bayramiyye tarikatını tesis etti.

[Şeyh Cüneyd ve Safevî Hangâhı'nın siyasi faaliyetlerinin başlangıcı]

Hoca Ali, hacdan dönüş yolunda Allah'ın rahmetine kavuşunca oğlu Şeyh İbrahim, babasını kefenleyip defnettikten sonra[42] Erdebil'e geldi ve babasının yerini aldı. Bir süre sonra o da hayata veda etti ve ebediyet hangâhında halvete çekildi.[43] Bu yüzden oğlu Sultan Şeyh Cüneyd şeyhlik makamına geçti. O, yüz binlerce insanın kendi dergâhına bağlı bulunduğunu görünce, başında saltanat havası esmeye başladı. Bu nedenle o, atalarının dervişlere özgü âdetini, kıyafetini ve davranışını terk ederek, padişahlara mahsus olan âdetlere odaklandı ve hükümdarlara ait olan şaşaalı elbiseler giymeye özendi.

O sıralarda İran'ın padişahı olan Karakoyunlu Cihanşah,[44] Sultan Şeyh Cüneyd'in durumu ve hareketleri hakkında bilgi edindiğinde, bu şeyhin şerrinin defedilmesini en önemli siyasi mesele olarak algıladı ve bu şeyhe bağlı bulunmayan vilayet hâkimlerine asker toplamaları konusunda hükümler gönderdi. Ordu Tebriz'e toplanınca, Cihanşah hiç kimseye kendi seferine ilişkin bilgi vermeksizin, ansızın Erdebil'e yöneldi. Sultanın ordusunun geldiği haberini alan söz konusu şeyh, kendi akıbetinin vehametini anladı ve hiçbir direniş göstermeksizin, ailesini ve akrabalarını yanına alarak, Dımaşk-ı Şam'a kadar kaçtı. Cihanşah da kendi ordusunu alıp Tebriz'e döndü.

---

42 Hoca Ali 1429'da Kudüs şehrinde vefat etmiş ve oraya gömülmüştür. Kabri hâlihazırda Kudüs şehrinde bulunmaktadır. Bkz. Ahmet Taşğın. "Erdebil Tekkesi İki Şeyhinin Seyahati ve Sonuçları: Dede Hoca Alaaddin Ali ve Torun Şeyh Cüneyt'in Erdebil Dışında Kalan Türbeleri", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, II. c., Ankara: Hacı Bayram Veli Üniv. Yay., 2018, s. 575-594.

43 Şeyh İbrahim'in 1429-1447 yıllarını kapsayan irşat dönemi için bkz. Namiq Musalı. "Şeyh İbrahim Safevî Döneminde Erdebil Tekkesi", *Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 80, Ankara, 2016, s. 9-30.

44 1438-1467 yılları arasında hüküm sürmüştür. Bu padişahın iktidar dönemi hakkında bkz. Ayşe Atıcı Arayancan. *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah ve Dönemi (Siyaset-Teşkilat-İktisad-Din-Kültür)*. Doktora Tezi. Ankara Üniv. SBE, 2010.

O esnada Akkoyunlu Emîr Hasan Bey[45] iktidara gelmişti ve Cihanşah'a karşı düşmanlık besliyordu. Şeyh Cüneyd ise Şamat'ta (Suriye'de) oranın ahalisinin gönüllerini kazanmakla, kendi müritlerinin ve yandaşlarının sayısını artırmakla meşguldü. Bununla birlikte o, dikkatli bakışlarını Azerbaycan'ın durumu üzerinden bir an olsun çekmiyor ve bu iki padişahın talihinin gücünü araştırıp tartıyordu. Nihayet, Hasan Bey'in baht yıldızını ikbalin zirvesinde görünce, bu padişahla kendisi arasında yazışma ve haberleşme kapısını açtı ve bu padişahın daveti üzerine Şamat'tan (Suriye'den) göç ederek Diyarbakır'a yollandı.

Hasan Bey ile Cihanşah birbirlerinin can düşmanı olduklarından dolayı Emîr Hasan Bey, Cihanşah'ın inadına söz konusu şeyhi tazim etmede ve ona saygı göstermede mübalağaya vardı, günden güne onun kadir kıymetini ve mertebesini yükseltti ve neticede, kendisinin özbeöz kız kardeşi olan Hatice Begüm'ü zevce olarak şeyhe vermek suretiyle ona olan hürmetinin derecesini yüz kat artırdı. Hasan Bey'in bu akrabalık bağından başlıca maksadı, komşu hükûmetlerin topraklarında kendisinin yardımcı ve destekçilerinin sayısını çoğaltmaktı. Zira biliyordu ki Diyarbakır ahalisinin yanı sıra Şamat'ın (Suriye'nin) Türk boyları, Dulkadirler, Karamanlılar, Anadolu'nun – Küçük Asya'nın – yörüklerinin çoğu, Azerbaycan ahalisinin ve boylarının ekseriyeti şeyhin müritleri ve fedaileridirler.

Acaba Karakoyunlu, Timurlu ve Osmanlı hükümdarlarını yıkıp yok etmek ve Akkoyunlu İmparatorluğu kurmak hayaline sahip olan Hasan Bey gibi bir padişah, böylesine bir şeyh ile akraba olmayı can ü gönülden kabul etmez miydi? Acaba o, bu akrabalık bağının, şeyhin Azerbaycanlı müritlerini yürekten etkileyeceğini ve Cihanşah'ın ordusunda ayrışmaya sebep olacağını önceden bilmez miydi?

Kısacası, şeyhin Hasan Bey ile akrabalık ilişkisi kurduğu konusunda haber Azerbaycan'da duyulunca, Azerbaycanlı müritler kendi muteber şahıslarından olan birkaç kişiyi mektupla göndererek, Şeyh Cüneyd'i Azerbaycan'a davet ettiler. Bu davet üzerine söz konusu şeyh, Hasan Bey'in yardımına ve kendi müritlerine güvenmek suretiyle korkusuz bir şekilde Erdebil'e giderek, zahirde mürşitlik ve şeyhlik minderini döşese de, bâtında hükümdarlık ve saltanat konusundaki planlarıyla ilgili hazırlıklar yürütmekle uğraştı.

Durumun böyle olduğunu gören Cihanşah, Azerbaycan'da herhangi bir karışıklığın meydana gelmemesi için zaruret yüzünden şeyhe

45 Uzun Hasan 1453-1478 yılları arasında Akkoyunluların başında bulunmuştur. Söz konusu olayların cereyan ettiği yıllarda o, Diyarbakır'da hüküm sürmekteydi. Uzun Hasan ile Şeyh Cüneyd arasındaki münasebetler için bkz. Walther Hinz. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*. Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu. Ankara: TTK, 1992, s. 23-36.

yapay bir hürmet ve ihtiram göstermeye başladı. Fakat Hasan Bey bazı olaylar nedeniyle şeyhin Azerbaycan'a gidişini yersiz buldu ve şeyhin ayrılışından müteessir olduğunu belirterek, özel bir memur aracılığıyla Erdebil'e bir mektup göndermek suretiyle onu Diyarbakır'a davet etti. Bu yüzden söz konusu şeyh, Erdebil Tekkesi'nin işlerini amcası Şeyh Cafer'e havale ederek, Diyarbakır'a geri döndü ve şeyhlik seccadesini serdarlık makamının üzerine döşedi.

Ravzatü's-Safeviyye[46] müellifine göre ise Cihanşah daha Şeyh Cüneyd'i[47] İran'dan kovmak için Erdebil'e asker sevk ettiği sırada Erdebil Tekkesi'nin şeyhlik seccadesine Şeyh Cafer'in oturmasını sağlamıştı.[48]

Velhasıl, bir süre sonra Hasan Bey'in de uygun görmesiyle Şeyh Cüneyd gaza sancağını yükselterek, cihat maksadıyla Lazistan'a yöneldi. Lazistan'ı yağmaladıktan ve çok sayıda ganimet ele geçirdikten sonra ise Çerkezlere karşı cihat azmiyle onların memleketine doğru hareket etti. Şeyh Cüneyd, Şirvanat[49] hududuna vardığında Şirvanat hükümdarı olan Sultan Halil[50] kendisine zahirde itaat gösterdiyse de, hayalindeki niyet başkaydı. Sultan Halil, düzenli bir ordu ile Şeyh Cüneyd'i karşılamaya çıkarak, ansızın bir şekilde onun ordusuna hamle etti.

Bazı tarihçilere göre Hasan Bey, şeyhin hareket ve hayalleri karşısında korkuya kapılmış ve kendisi onun katili olmak istemediğinden, kendisini dost gibi göstererek, aslında ise arabozuculuk yapmak suretiyle Şeyh Cüneyd'in Şirvanşah Sultan Halil'e düşman olmasını sağlamış ve şeyhi ona karşı savaşma konusunda teşvik etmişti.[51]

Kısacası, adı geçen şeyh rahat bir şekilde, yüzünü hedefe doğrultarak mesafeleri katetmekteydi ve olağanüstü bir hadise ile karşılaşacağını

---

46 Bkz. Cünâbedî, *Ravzatü's-Safeviyye*, s. 92.

47 Eserin metninde Şeyh Cüneyd yerine yanlışlıkla Şeyh Haydar yazılmıştır.

48 Şeyh Cafer ile Cihanşah arasında akrabalık ilişkisi vardı. Şöyle ki Cihanşah, kendi kızlarından birini Şeyh Cafer'in ikinci oğlu Seyyid Kasım'a vermişti. Bkz. W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 16.

49 Şirvan veya Şirvanat, Azerbaycan'ın tarihî coğrafyasının kuzeydoğu kısmını, Kura Irmağı'yla Hazar Denizi ve Derbend Seddi arasındaki toprakları kendi içine alan bir vilayetti. Burası Şirvanşahlar Devleti'nin yönetimi altında bulunmaktaydı. Şirvanşah unvanı daha VI. yüzyıldan itibaren Sâsânîlere bağlı yerel hâkimler sülalesine mahsus olmuş, İslâmî dönemde ise 861 yılında Şirvanşahlar Devleti kurulmuştur. Bu devlet yüzyıllarca bağımsız veya yarı bağımsız bir şekilde kendi varlığını sürdürmüş, nihayetinde 1538 yılında Safevî hükümdarı I. Şah Tahmasb Şirvanşahların hâkimiyetine son vermiştir. Şirvanşahlar hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Sara Aşurbəyli. *Şirvanşahlar dövləti (VI-XVI əsrlər)*. Bakı: Avrasiya Press, 2006.

50 Şirvanşah I. Halilullah 1417-1465 yılları arasında hüküm sürmüştür.

51 Okuduğumuz tarihî kaynaklarda böyle bir yoruma hiç rastlamadık.

zannetmiyordu. Böyle bir durumda ani saldırıya uğrayınca şaşkınlık ve hayret denizine gark oldu ve ister istemez düşmana karşılık vermeye başladı. Lakin Şirvanlıların şiddetli ve art arda gelişen hücumları neticesinde sûfîlerin direnişi kırıldı. Bu çarpışmada kendisine can alıcı bir okun isabet etmesi sonucunda Şeyh Cüneyd de fetihlerle dolu olan ruhunu Tanrı'nın dergâhına takdim etti (öldü). Müritler onun cesedini Kurnal'da defnederek geri döndüler.[52]

Bu musibet nedeniyle şeyhin müritleri Şeyh Cüneyd'in oğlu olan Şeyh Haydar'a biat ederek, onu şeyhlik makamına oturttular. Ancak Şeyh Haydar; Şeyh Safiyeddin ve Şeyh Sadreddin zamanlarında şeyhler sülalesinin sahip olduğu yücelik ve özgürlükten yoksundu. Zira Cihanşah'ın, şeyhin adamlarına güveni kalmamıştı, bir an olsun bunların hareketlerini ve ikametlerini takip etmekten geri durmuyordu. Bununla birlikte, Safevî ailesinin Azerbaycan'daki taraftarları Şeyh Cafer'e tâbi idiler ve Şeyh Haydar'ın düşmanıydılar. Bu cihetten, Şeyh Haydar kendi yerinde sakin ve sessiz bir şekilde oturarak ibadetle meşgul olma zorunda kalmıştı.

Böylesine kolu kanadı kırık ve perişan bir hâlde olmasına rağmen söz konusu şeyh (Haydar), görünürde Emîr Hasan Bey'in göz bebeği mesabesindeydi. Zira Hasan Bey, İran'ın ve Küçük Asya'nın zapt edilmesi sırasında şeyhin şahsının çok işe yarayacağını iyi biliyordu. İşte bu yüzden Emîr Hasan Bey, 872 yılında (02.08.1467-21.07.1468) Karakoyunlu Cihanşah'ı ve bir yıl sonrasında Sultan Ebû Said Küregen'i[53] yenerek katlettiğinde, yukarıda anlattığımız nedenle bu büyük fetihleri kendi askerî tedbirlerinin neticesi olarak görmüyormuş gibi davrandı ve bu başarıları Sultan Haydar'ın teveccühünün bereketi ve onun himmetinin tesiri olarak yorumladı, ona olan sevgi ve ihtiramını artırdı. Aslında yapmacık olan bu büyük dostluk nedeniyle Hasan Bey, kendi kızı Alemşah Begüm'ü zevce olarak söz konusu şeyhe verdi. Bu izdivaçtan Sultan Ali, Seyyid İbrahim ve 892 (1487) yılında, bir başka rivayete göre ise 893 (1488) yılında biyografisini burada anlattığımız Şah İsmail dünyaya geldiler.[54] Böylece Şeyh Haydar, Akkoyunlu Emîr Hasan Bey'in hem damadı hem de yeğenidir (kız kardeşinin oğludur).

---

52 Şeyh Cüneyd 3 Mart 1460 tarihinde öldürülmüştür. Türbesi Azerbaycan'ın Kusar ilçesinin Hazra köyünde bulunmaktadır. Bkz. Məşədixanım Nemət. *Azərbaycanda pirlər*. Bakı: Elm və təhsil nəşriyyatı, 2010, s. 95-97.

53 1451-1469 yılları arasında hüküm sürmüş olan Timurlu hükümdarıdır. Bkz. Hayrunnisa Alan. *Sultan Ebû Said Devri Timurlu Tarihi (1451-1469)*. Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv. SBE, 1996.

54 Şah İsmail 17 Temmuz 1487 tarihinde doğdu. Bkz. Tufan Gündüz. *Son Kızılbaş Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe Yay., 2010, s. 30.

Adı geçen şeyh, babasının intikamını Şirvanlılardan almanın dışında bu dünyada başka bir arzuya sahip değildi. Bu yüzden o, bu intikamın alınması için gerekli olacak araç gereçlerin tedarikinin yapılması suretiyle hazırlanmaya büyük çaba sarf etti ve bu iş için uygun bir zamanın gelip yetişmesini beklemeye başladı.

"Uzun" lakabına sahip olan Emîr Hasan Bey 882 yılında (14.04.1477-03.04.1478) Tanrı'nın rahmetine kavuştu ve oğlu Sultan Halil, babasının yerine geçti. Ancak Sultan Halil'in kardeşi Yakub Bey saltanata hak iddia ederek ağabeyinin üzerine asker yürüttü, onunla savaştı ve ağabeyi olan Sultan Halil'i savaş sırasında öldürerek padişahlık tahtına cülus etti.[55] 893 (1488) yılında Sultan Haydar fırsat bularak müritlerini ve taraftarlarını topladı. Onun emri üzerine bunların tamamı başlarına yedi dilimli derviş tacı, İran tarihçilerinin anlatımına göre ise kırmızı renkli yün kumaştan hazırlanmış olan on iki dilimli taç giydiler ki savaş meydanında düşman ordusundan seçilsinler ve o, bunları Kızılbaş sûfîler diye isimlendirerek, Osmanlı yeniçerilerinde olduğu gibi, her bin kişi için bir halife belirledi. Bunların topu yoktu ve silahları kılıçtan, baltadan, mızraktan, hançerden, ok ve yaydan ibaret olup, az sayıda da fitilli tüfekleri vardı. Ordunun çoğu süvarilerden müteşekkil olup, geriye kalanı ise hızla hareket eden yayalardan oluşmaktaydı.

Sözünü ettiğimiz şeyh, Gürcistan'a gaza akını yapmak bahanesiyle Şirvanat'a yöneldi. Şirvanşah Ferruh Yesâr b. Halilullah b. İbrahim,[56] şeyhin ordusunun gelişi konusunda öylesine bir vakitte haberdar oldu ki artık asker toplamak ve savunma hazırlıkları yapmak için fırsatı kalmamıştı. Bu yüzden o, kaleye sığınmayı uygun buldu ve kendi damadı olan Irakeyn[57] ve Azerbaycan Padişahı Yakub Bey b. Hasan Bey'den yardım istedi.[58]

Bu haber üzerine durumu değerlendiren Yakub Bey, akıbet endişesi yüzünden kendisinin ünlü komutanlarından olan Süleyman Bey Bijen adlı kişiyi dört bin[59] donanımlı süvari ile birlikte hızlı bir şekilde

55 Uzun Hasan 5 Ocak 1478 tarihinde vefat etmiş, onun oğulları olan Halil ve Yakub arasındaki savaş ise aynı yılın Temmuz ayında gerçekleşmiştir. Bu savaşı kazanan Sultan Yakub 1478-1490 yılları arasında Akkoyunlu Devleti'nin padişahı olmuştur. Bkz. John E. Woods. *Akkoyunlular*. Çev. Sibel Özbudun. İstanbul: Milliyet Yay., 1993, s. 203, 232.

56 Şirvanşah Ferruh Yesâr 1465-1500 yılları arasında iktidarda bulunmuştur.

57 Irakeyn (İki Irak), Bağdat merkezli Arap Irakı ile İsfahan merkezli Acem Irakı'nı ifade etmek için kullanılan bir coğrafi isimdir.

58 Şirvanşah Ferruh Yesâr'ın kızı Gevher Sultan, Akkoyunlu Yakub'un eşiydi. Bkz. S. Aşurbəyli, *Şirvanşahlar*, s. 298.

59 Diğer bazı kaynaklarda Şeyh Haydar'a karşı savaşmış olan Akkoyunlu askerlerinin sayısının on bin kişiden ibaret olduğu belirtilmiştir. Bkz. *Seyyahların Gözüyle*

Şirvanat'a gönderdi. Süleyman Bey Bijen'in ordusunun Şirvanşah'ın yardımına ulaşmasından önce Sultan Haydar kestirme bir yoldan yıldırım gibi ansızın bir şekilde Şirvanşah'ın üzerine yürüdü.

Şirvanşah çaresiz bir şekilde sığınmayı uygun gördüğü kalede kuşatma altına alındı. Kızılbaş sûfîler kuşatma altındakilerle savaşarak onları baskı altında tuttukları bir vakitte Süleyman Bijen gelip yetişti. Şirvanşah'a yardım geldiğini gören sûfîler, azıcık savaştıktan sonra yenildiler ve "Nereye gitmeli?" diyerek limana doğru kaçtılar. Onlar, şehir ve kalenin muhafaza edilmediğini gördüklerinde, oraya sığındılar. Ancak Süleyman Bey Bijen'in ordusu ve Şirvanşah askeri fevkalade bir süratle onların peşinden gelip yetiştiler ve onların diledikleri bir şekilde kaleyi tahkim etmelerine fırsat vermediler. Bu yüzden de onlar çaresiz kalarak dışarı çıktılar ve Taberseran[60] adlı mevkide savaş meydanına girerek çarpışmaya başladılar. Savaş esnasında Kızılbaş ordusu üstünlük kazandıysa da bir ok isabeti sonucunda Sultan Haydar öldürüldü ve bu olay Kızılbaşların yenilgiye uğramasına sebep oldu. On iki bin Kızılbaş, kan saçan kılıca yem oldu. Savaş ve çarpışma alanında Çin ve Hıtay'daki Kansu Irmağı'nı[61] andırır bir şekilde kan su yerine akmaya başladı.

Süleyman Bey Bijen'in emri üzerine Sultan Haydar'ı savaş alanı olan Taberseran'da diğer maktullerle birlikte defnettiler.[62] Sultan Haydar'ın oğulları olan Sultan Ali Mirza, Seyyid İbrahim ve Şah İsmail'e gelince, Yakub Bey'in fermanı doğrultusunda bunlar Erdebil'den alınarak Fars'a[63] gönderildiler ve Fars'ın İstahr Kalesi'nde hapiste tutulmaları için Melik Mansur Bey Pürnek'e teslim edildiler.

Sultanlar ve Savaşlar (Giovanni Maria Angiolello, Venedikli bir tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin seyahatnameleri). Çeviri ve notlar: Tufan Gündüz. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007, s. 177; Namiq Musalı. *I Şah İsmayılın hakimiyyəti ("Tarix-i aləmara-yi Şah İsmayıl" əsəri əsasında)*. Bakı: Elm və təhsil nəşriyyatı, 2011, s. 104.

60 Taberserân (Tabasaran), günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nin güneydoğusunda, Rubas Irmağı vadisinde tarihî bir vilayettir.

61 Muhtemelen burada Güney Çin Denizi'ne akan ve deltası Çin'in Guangzhou (Guanco) şehri civarında bulunan Guangdong Nehri'ne işaret edilmiştir. Bizce Muhammed Arif, bu ırmağın deltasının bulunduğu Guangzhou (Guanco) şehrinin isminden yola çıkarak, söz konusu nehri Kansu diye isimlendirmiş ve bir söz oyunu sonucunda bu ismi kan ve su kelimeleri ile özdeşleştirmiştir.

62 Söz konusu savaş 29 Receb 893 / 9 Temmuz 1488 tarihinde vuku bulmuştur. Şeyh Haydar öldürüldükten sonra Azerbaycan'ın Hızı ilçesinin Tıhlı köyü civarında defnedilmiştir. Bkz. M. Nemət. *Azərbaycanda pirlər*, s. 98-101. Daha sonra 1510 yılında ise oğlu Şah İsmail onun naaşını Erdebil'e intikal ettirerek Şeyh Safi Türbesi'ne gömmüştür. Bkz. İsgəndər bəy Münşi Türkman, *Tarix-i aləmara-yi Abbasi*, I. c., s. 69.

63 İran'da Şiraz merkezli bir eyaletin ismidir.

İşte tam bu noktada bu tarih kitabının müellifi, değerli okurların dikkatine mühim bir konuyu sunmayı uygun buluyor ve o konu şudur: Eğer Bayındırlı olarak da isimlendirilen Akkoyunlu Yakub Bey ile Osmanlı Sultanı II. Bayezid arasında teati edilen ve Sultan Haydar'ın katlini ele alan mektupları dikkatli bir şekilde incelersek görürürüz ki Sultan Haydar, Haydariyye adlı bir mezhep icat etmiş ve bu nedenle de o zamanın İslâm sultanları bu aileden (yani Safevîlerden) nefret etmeye başlamışlardı.[64] Fakat bilmeniz gerekir ki söz konusu mezhep, Şiî İmamiyye mezhebi değildir ve farklı bir tariktir. Biz bunu ileride açıklayacağız. Şimdi ise meseleyi aydınlatmak için söz konusu mektubun suretini Feridun Bey Münşeâtı'ndan[65] alıntılayarak, hiçbir kısaltma yapmaksızın, bu anlatımın ardından aktarmayı gerekli bulduk.

Bayındırlı Yakub Bey'in mektubunun sureti (Sultan Haydar'a karşı savaşın fetihnamesi)

"Cemşid[66] makamlı âlâhazret padişah, melek ordusuna sahip felek rütbeli Hünkâr, adalet uygulayan insaflı sultan, Güneş görünümlü ve Süreyya benzeri şehriyar, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, İslâm'ın ve

64 Şeyh Haydar'ın ve babası Şeyh Cüneyd'in Safeviyye tarikatında erkân değişikliğine gittikleri ve siyasete yöneldikleri doğrudur. Bkz. Ahmet Taşğın. "Şah İsmail ve Erkânı: Alevî Toplulukların Ortak Bir Program Etrafında Toparlanma Süreci", *Safevîler ve Şah İsmail*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2014, s. 11-44; Rıza Yıldırım. *Aleviliğin Doğuşu: Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri (1300-1501)*. İstanbul: İletişim Yay., 2017, s. 158-170. Fakat görünen şu ki Muhammed Arif, Sultan II. Bayezid'in aşağıda sunulan mektubunda kullandığı "Haydariyye güruhu" ifadesini Şeyh Haydar'ın kendi ismiyle yeni bir tarikat kurduğu şeklinde algılamıştır. Oysaki II. Bayezid bu ifadeye "Şeyh Haydar'ın taraftarları" anlamında yer vermiştir. Ayrıca İslâm âleminde Haydariyye adıyla iki farklı fırka mevcuttur. Bunlardan birincisi 1221'de öldüğü tahmin edilen Kutbeddin Haydar Zâvei'ye nisbet edilen bir tarikattır. Bkz. Tahsin Yazıcı. "Haydariyye", *TDV İA*, 17 c., İstanbul, 1998, s. 35-36. İkincisi ise Nusayrîlik'in kollarından biri olarak XV. yüzyıl Nusayrî liderlerinden Ali el-Haydarî'nin ismiyle anılmaya başlamıştır. Bu fırkanın diğer isimleri de Gaybiyye ve Şemsiyye'dir. Bkz. İlyas Üzüm. "Nusayrîlik", *TDV İA*, 33. c., İstanbul, 2007, s. 270-274. Fakat bu fırkalardan hiçbirisinin Şeyh Haydar Safevî ile doğrudan bir bağlantısı yoktur. Buna rağmen Muhammed Arif, Haydariyye tarikatının Şeyh Haydar Safevî tarafından kurulduğunu iddia etmiş ve hatta kendi eseri boyunca Anadolu Alevîlerini de Haydarîler olarak tanımlamıştır.

65 Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 309-311.

66 Cemşid veya Cem, İran'ın ünlü şairi Firdevsî'nin *Şehname* isimli eserine göre Eskiçağ'da İran'a hükmettiği belirtilen efsanevi Pişdâdîler hanedanının dördüncü şahıdır. Bkz. Nurettin Albayrak. "Cem", *TDV İA*, 7. c., İstanbul, 1993, s. 279-280.

Müslümanların medetkârı, Allah yolunda gazi ve Allah'ın dini uğruna mücahit olan, Allah'ın emriyle ayakta duran, Allah'ın kitabına göre davranan, Melikü'l-Mecid (Yüce Melik) olan Allah'ın katından yardım alan, saltanat, şevket, azamet, izzet ve saadet sahibi olan Sultan Bayezid'in – bu dünya döndüğü ve üzerinde insanlar yaşadığı müddetçe Allah Teâlâ onun şanını ruhani kokular ile kuşatsın ve cismani bahçeler içinde ona uzun ömürler versin – âlemi süsleyen düşüncesine; gönül açan senâ ve niyaz, sevinç artıran dua ve alkış, çeşit çeşit şevk ve tutku, nice nice sevgiler dolusu selamlar irsal ve iblağ edilir. Melikü'l-Mennân (ihsanı bol bir melik) olan Allah'ın yardımıyla devletin dostları mesut olsun; din düşmanlarının ise bahçeleri kırılsın ve düzenleri bozulsun!

Hünkâr'ın yüksek makamına malum olduğu üzere, ezel gününde İlâhî ihsan hazinelerinin ve sonsuz lütuf definesinin anahtarı, Âdemoğulları türünün hilafeti ve âlem ehlinin saltanatı emanet olarak bizim iktidarımızın eline ve irademizin avucuna verilmiştir. Bu Sübhânî ödüncü muhafaza etmek ve bu Rabbânî emaneti korumak için, iyiyi kötüyü birbirinden ayırt eden şeriatın doğru tarikini ve sağlam adaletin isabetli yolunu izlemişiz ve izlemekteyiz. İşte bu yüzden, istikamet ayağını itaat yolundan kenara koyan ve ihanet elini bu emanetin etrafına uzatarak onu ele geçirmeye çalışan her bir düşkün, "Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi"[67] ayeti gereğince, Tanrı'nın kahredici gazabı ve Allah'ın celalinin hiddeti ile intikam kınından çekilmiş olan acımasız kılıçtan geçirilmişlerdir. Böylece zamanın sahifesinin parlak ışınları, düşkünlük erbabının zulmünün zulmetini ortadan kaldırmışlardır.

Nazım
Her kim bizimle husumete başlarsa,
Felek onun ölümünü çok bekletmez.
Ve her kim bizim hükmümüze boyun eğmezse,
Görünmez el onu yere devirir.

"Biz suçlulara işte böyle yaparız".[68] Bu anlatımın doğruluğunun bir göstergesi de dalalet erbabının reisi olan Şeyh Haydar'ın macerasıdır. Kendisi nesep itibariyle evliyalar hanedanına ve sûfîler ailesine mensup olmasına rağmen, "Oranın bakımına ehil olanlar ancak Allah'a karşı gelmekten sakınanlardır" ayetinin[69] gereğince davranan bu soyun diğer haleflerine muhalif ve kendi atalarının tarikine mugayir idi.

67 Kur'ân-ı Kerîm, En'âm suresi, 45. ayet.
68 Kur'ân-ı Kerîm, Mürselât suresi, 18. ayet.
69 Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl suresi, 34. ayet.

Mısra
Nice iyi nam sahiplerini bednam eyledi.[70]

O, gaza yapmak için Gürcistan'a hareket edeceğini ve onlara karşı mücadele verip çarpışacağını arz etmek suretiyle o tarafa doğru yola çıktı. Dalavere ve aldatmaca sayesinde bir grubu kendine yoldaş edindi. "Bunlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir."[71] Daha sonra ise saltanat sahibi olan âlicenap Şirvanşah'la aralarında olan eski adavetten dolayı nefsani garazların belirtileri ve şeytani vesveselerin kafa karıştırıcılığı ile o, fitne ve fesat rüzgârlarını harekete geçirerek, kendi sapkın fırkasıyla beraber hızla ilerleyip bir bela gibi aniden Şirvanşah'ın üzerine çöktü ve saltanat sahibi olan o âlicenabı Şirvan kalelerinin birinde kuşatarak, Müslümanların mallarını talan etmek üzere zulüm ve cefa elini uzattı, önüne gelen herkesi, erkekleri ve kadınları, küçükleri ve büyükleri, hatta bebekleri ve süt emen yavruları bile elim azaplar ve büyük eziyetlerle öldürdü. Böylece onların sözünde ve amelinde küfür ve ilhâd (dinden çıkma) izleri göründü. Saltanat sahibi olan âlicenap (Şirvanşah), bu kötü insanların şerri yüzünden zor durumda kaldığı için bizim muzaffer askerlerimizin kendisine yardım etmesi konusunda ricada bulundu. O sıralarda bizim yüce şanlı maiyetimiz Irak yaylaklarındaydı. Bunun üzerine, yıldızlar gibi hareket eden maiyetimiz Azerbaycan diyarına doğru yola çıktı. "Kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren"[72] ayeti gereğince Süleyman Bey ile beraber saadetli emîrlerin bir kısmını adı geçen âlicenaba (Şirvanşah'a) yardım ve imdat edip destek vermek, zulüm ve ilhâd ehlinin fesadını defetmek üzere görevlendirdik. Şeyh Haydar, felek gibi heybetli bayrakların harekete geçtiğine ilişkin haber alınca, bu gelişmeler karşısında anladı ki gürleyen denizin dalgaları önünde yağmur damlalarının hiçbir belirginliği ve kıymeti olamaz ve güneşin var olduğu bir yerde zerreler ortaya çıkıp da kendilerini belli etmeye mecal bulamaz. O, bu kelamda belirtildiği üzere, her bir hâlde tam bir mağlubiyete uğrayacağını idrak ederek devletten (saadetten) yüz çevirdi, çaresizlik içinde "O ne

70 Bu mısrada Şeyh Haydar'ın, kendi faaliyetleri ile atalarının da ismini lekelediği konusunda bir görüş beyan edilmek istenmiştir. Sultan Yakub'un saray tarihçisi Fazlullah b. Rûzbihân Huncî de Şeyh Cüneyd öncesindeki Safeviyye şeyhlerine saygıyla yaklaşmasına rağmen Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'a karşı son derece negatif bir tutum sergilemiştir. Bkz. Derya Örs. *Fazlullâh b. Rûzbihân Huncî ve Târîh-i 'Âlem-Ârây-i Emînî'si*. Doktora Tezi. Ankara Üniv. SBE, 1999, s. 85-86.

71 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 9. ayet.

72 Kur'ân-ı Kerîm, Neml suresi, 62. ayet.

kötü duraktır!"[73] ayetinde işaret edildiği gibi bir yere kaçtı ve Derbend-i Bâbü'l-Ebvâb'a[74] yönelerek, bu şehri ele geçirip oranın kalesine sığınmayı düşündü. Bu şehir muhafızlardan yoksun olduğu için orayı zapt ettiler ve oranın kalesini kendi fitneleri ve kötülükleri ile kuşattılar. Muzaffer askerler de ecel melekleri gibi o bahtsız düşkünleri takip ederek Derbend yakınlarına vardılar. Kan içici timsahların baskın tufanının yükselen dalgaları karşısında çaresiz kalan o âciz güruh, canlarını kurtarmak için Derbend civarındaki dağın eteğine sığındılar ve sırtlarını güvenli bir şekilde o demir gibi metîn dağa yaslamak suretiyle gayet sağlam ve müstahkem bir şekilde mevzilendiler. Harp meydanının aslan yürekli kahramanları, Şeyh Haydar'la savaşmak için hücuma geçerek, tıpkı Hayber'in[75] kapısının koparılmasıyla sonuçlanan hamle gibi bu fesatçıların vakar dağını yerinden kıpırdattılar. Kontrolü kaybederek çaresizlik yoluna giren, on iki bin silahlı kişiden oluşan o isyankâr kavim ve o asi grup büyük bir muharebeye ve vahim bir çarpışmaya kadem bastı.

Zaruret vaktinde, kaçmak için fırsat kalmadığında,
El keskin kılıcın ucundan tutmak zorunda kalır.

Şöyle ki onların savaşmaya cüreti öğle vaktinden ikindi vaktine kadar ancak yetti. O fırkanın tamamının kafası savaş meydanında kılıçlarla kana boyandı ve keskin kılıç onların habis vücudunun pisliğini yaşam sayfası üzerinden söküp attı. Muharebe esnasında Şeyh Haydar öldürüldü ve helak dalgalarının çalkantısı yüzünden şeyhin hayat gemisi necat sahiline ulaşamadı. "Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir."[76]

O sapkın fırka ve dalalet topluluğu Nebevî şeriatın düşmanları, Murtazavî tarikatın hasımları, din ve devletin haricîleri, mülk ve milletin asileri oldukları için onların zelil olmalarının müjdesi ve kahredilmelerinin

73 Kur'ân-ı Kerîm, İbrahim suresi, 29. ayet.

74 Arapça kaynaklarda Bâbü'l-Ebvâb, Farsça eserlerde Derbend, Türkçede ise Demirkapı diye isimlendirilen bu şehir Ortaçağ'da Azerbaycan coğrafyasının en kuzey noktasında bulunan müstahkem bir kaleydi. Bahse konu dönemde Şirvanşahlara bağlı olan Derbend, günümüzde Dağıstan sınırları içinde kalmaktadır. Bkz. Yusif Vəzir Çəmənzəminli. *Tarixi, coğrafi və iqtisadi Azərbaycan*. Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 1993, s. 18-21.

75 Hayber, Medine'den Suriye'ye giden yol üzerinde bulunan ve sağlam surlara sahip olan bir Yahudi şehriydi. Bu şehir M. 628 yılında İslâm ordusu tarafından fethedilmiştir. Fetih sırasında Hayber'in kale kapısının Hz. Ali tarafından koparıldığı rivayet edilmektedir. Mektupta da bu olaya işarette bulunulmaktadır.

76 Kur'ân-ı Kerîm, Şuarâ suresi, 227. ayet.

muştusu din ve milletin mükemmel derecede sevincine; gerek devlet sahiplerinin gerekse de bizim emniyet ve huzur içindeki şehirlerimizin tüm sakinlerinin, adaletimiz ve ihsanımız altındaki memleketlerin bütün ahalisinin muazzam bir şekilde meserretine neden oldu. Bu mutlu müjdenin gelişi, ihsan eden Allah'a edilen şükürlerin ve adaleti kendisine ilke edinmiş olan devlet için okunan dualaların artışına sebebiyet verse gerek."

Sultan Bayezid'in Yakub Bey'e cevabî mektubu

"O'nun zikrini uğur sayarak Allah'ın adıyla başlıyoruz.

Nazım
Sabah vakti lacivert taht üzerindeki şahlar şahı
Felek misali olan, rüzgâr gibi koşan atına bindi.
Seherin gelişiyle kara yürekli cihanın yüzü
Zencinin gülüşüne benzer bir şekilde süt rengine boyandı.

Sabahın denizcileri ışık yelkenleriyle güneşin altın kayığını yeşil denizin (gökyüzünün) enginliklerinden ufkun sahilinin kenarına getirdiler ve güneşin Cemşid gibi mızrak vurucu askerleri ışınların parlak aydınlığı ile gecenin siyah beneğinin karanlığını gündüzün berrak yüzünden sildiler. Dünya üzerinde uçan şahbaz, doğudaki tan yeri yuvasından kalkarak altın kanatlarını varlık diyarının sakinlerinin başları üzerine açtı ve pek yüksek asumanın altında gül renkli otağın sultanı yalnızlığın halvet sarayının sığınağından çıkarak zuhur âlemine kadem bastı. Hizmetkâr ferrâş, rüzgârların ovalığı savurduğu gibi yaratılış ülkesinin köşe bucağını karanlık tozunun birikintisinden arındırdı ve mavi renkli feleğin bahçesindeki nergisler, sabahın rahatlık bahşeden nefesinin esmesiyle açıldı. Gecenin dünyayı gezip dolanan karayağız atına binmiş bulunan hızlı süvariler sabahın kılıcını cihanın değişik taraflarına ulaştırdılar ve "Gündüz alametini aydınlatıcı kıldık"[77] kelamının pehlivanları, kader meydanını çevreleyen karanlık setlerinin tamamını "Gece alametini giderdik"[78] mısraındaki gibi yıktılar. Lemyezelî (baki) olan hikmetin mimarları, menekşe renkli kümbetin küçük sarayının penceresini altın yaldızlı cam ile kapladılar ve zulmet gecesinde oturanlar, güneşin çehresindeki mumun ışığının yükselişinden dolayı murat sakisinin elinden sevinç badesini alıp içtiler. Kudret eli, cam mavisi rengindeki feleğin aynasının levhasını cila aleti ile aydınlattı ve nur gerdeğinin gelini, kendi cemalini hicabın nikabının

77 Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ suresi, 12. ayet.
78 Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ suresi, 12. ayet.

arkasından ortaya çıkardı. Feleklerin kafesinde mahpus olan gece kargasının kanadının altında bulunan gümüş yumurta ortaya çıktı. Sürekli dönen feleğin kulağındaki ve boynundaki parlak incilerin bağları o kadar süslü püslü iken, gökyüzünün eşsiz süvarisinin safları yaran hücumunun avazesinin keşmekeşi sırasında kırılıp dağıldı (yani güneşin doğmasıyla beraber parlak incilere benzer yıldızlar görünmez oldu). Keyvân'ın (Satürn gezegeninin) başının üzerine altın yaldızlı miğfer koydular ve yıldızların altın zillerini asumanın gürleyen devesinin yüzünden açtılar (yani yıldızlı gece sona erdi). Güneşin hararetli şafaklarının sıcağı, şeb-i yeldâ[79] misali simsiyah olan karanlık maddelerinin şiddetini ortadan kaldırdı. Takdir ayarının sahibi, batıda bulunan ve felek testisinde sabah vakti temizlenmiş olan dürüst yuvarlağını (güneşi) gökyüzünün tabağına koydu. Sabahın yakası yırtıldı ve feleklerin meydanının geniş arsası, zulmetin bulanıklığının lekelerinden açık kalplilerin gönlünün sahası gibi arınmış oldu. Dünyayı aydınlatan gündüzün yanağının hoş kokusu karanlık gecenin misk saçan saçının siyahlığından sıyrılarak ortaya çıktı ve nurlu sabahın alameti olan parıltıdan ibaret olgunluk çağının belirtileri (beyazlık) gecenin genç (siyah) kafasında belirdi. Binlerce zerre ile güneşin aydınlık aktarmasından dolayı feleğin ayağı koşmaya başladı ve temiz su (nur çeşmesi) müjde götürürcesine gökyüzünün yeşil çimenine akmaya başladı.[80]

Beyit
O zaman ki iyi bir günün habercisi olan sabah
Cihanı aydınlatma sancağını dikti.

İşte böylesine bir vakitte saltanatın sığınağı ve azametin temeli olan, şevket bayraklarını ikbal zirvesinde yükselten, zorbaların ve dalalet erbabının kafasını kıran, İran sultanlarının en kahramanı, Turan hakanlarının kaanı, düşmanları esir eden ve onların canını alan şahlar şahı, isteğine ulaşmış bulunan saygın padişah, mülkü süsleyen âdil hükümdar, hazineyi açan (dağıtan) cömert hüdâvend, çeşitli makbul huyları ve beğenilen vasıfları sayesinde akranı üzerinde üstün olan, saltanatın, dünyanın ve dinin hâmisi bulunan âlicenap Ebü'n-Nasr

79 Şeb-i yeldâ, 21 Aralık tarihine tesadüf eden yılın en uzun gecesidir.

80 Mektubun buraya kadarki kısmında Sultan II. Bayezid bir taraftan Şeyh Haydar'ın yenilgisi konusunda Sultan Yakub'un mektubunun bir sabah vakti kendisine iletildiğini belirtiyor, diğer taraftan da Şeyh Haydar'ın Akkoyunlular karşısında mağlubiyetini karanlık gecenin yok olup gitmesi ve yerini aydınlık gündüzün almasına benzetiyor.

Sultan Yakub – fetih çiçekleri hoş rüzgârdan dolayı tebessüm ettiği ve Akdeniz kıyısındaki cennet bahçesi kendi kudsiyetini koruduğu (sürdürdüğü) müddetçe Allah onun adaletinin gölgelerini yeryüzünde ebedî olarak devamlı kılsın, onu muhalifler ve düşmanlar üzerinde galibiyet ve zaferle desteklesin – latif huzurundan sabah yeli gibi koşan bir müjdeci ve tatlı sözlü bir dudu kuşu gelip ulaştı ve Üsküdar Boğazı'nda ay gibi hızlı giden gemilere binerek bir anda bu tarafa geçti. Büyük çavuşlar onu karşılayarak tam bir izzet ve sözle anlatılamayacak bir ikram ile murat etmiş olduğu menzil başına ulaştırdılar. Kendisini ağırlama şartlarını yerine getirip bol bol saygı ve lütufta bulunduktan sonra Dîvân-ı Hümâyûn'a getirerek eşiğimizi öpme şerefiyle müşerref ettiler. Bahsi geçen [elçi] de edebe muvafık ve mürettep usule uygun bir biçimde namlı nameyi kıymetli bir gonca gibi iki eliyle tutarak, bayağı bir alçak gönüllülükle âlemin merkezi olan tahtın eteğine ibraz etti. İkbal sahibi olan debir (kâtip) mektubu açtığında mahfilimizde hazır bulunanlar şaşıp kaldılar. Zira Cemşid-i Cem'in huzurundan yüz kat daha fazla amber ve buhur kokan meclisimize, bu mektubun açılmasıyla birlikte daha çok ıtır ve gāliye[81] kokusu saçıldı. Bu, öylesine bir mektup idi, sanki feleğin eli gül ve nesrin yapraklarından hamur yoğurarak kâğıt kalıbına dökmüş, onun içine behişt reyhanlarını sarmış, üzerine cennet menekşeleri ile o diyarın nesrinlerini sürmüş, yakut kalemiyle hatların yakutunu gönül okşayacak bir şekilde yazarak süslemiş, güneş ışınının kalem ve divitiyle beyaz sayfa üzerine altın yaldızlı bir hat ile hitap ederek ziynet vermiş, aralıktaki sevgiyi gösteren birlik beraberlik çizgisini doğudan batıya değin çizmiş olup, insan bedenindeki mana ruhlarının kalıpları gibi kelimelerinin lafızları dünyaya ve dünya ehline hayat bahşetmekteydi. Melek tabiatlı, gayretli melikin zatının sıhhatinin iyi olduğunu, onun kendi isteklerine dolu dolu ulaştığını, kendisinin saadet yıldızının ikbal derecesine yükseldiğini, bu uğurlu günlerini Nevruz'a özgü hil'at giyerek geçirdiğini ve Bayındıriyye'nin nâciyye (cehennem ateşinden kurtulmuş) fırkasının – Allah onların yardımcısı olsun – Haydariyye'nin sapkın güruhu – Allah onlara lanet etsin ve onları ortadan kaldırsın – üzerinde zafer ve galibiyet kazanmasını haber veren bu mektubun sevinç içeren mazmunu, cihan ehlinin ferahlığını artırdı ve söz konusu fetih ve başarının duyulmasının ışınlarından dolayı Rum ve Şam topluluğunun nuru ve sefası çoğaldı.

81 Siyah renkli, güzel kokulu bir macun.

Nazım
Eğer sûfî de lale gibi başkaldırırsa,
Kendi kızıl başı ile itatten çıkarsa,
Onun külahı ve kafası kana boyanmalıdır,
Zira onun katran gibi (siyah) kalbi, Tanrı'dan uzaklaşmıştır.

Kabul edilmesini dilediğimiz dua ve bu iki beyitle sözümüze son veriyoruz:

Güneş ve ay dolandığı sürece,
Gezegenler döndüğü sürece,
Senin baht yıldızın kutup gibi ayakta dursun,
Düşmanının başı ahbiyye[82] *gibi aşağı eğilsin.*

Evvel ve âhir olan, ortağı bulunmayan Allah'a hamd ve Allah'ın elçisi olan Muhammed'e, soyuna ve ashabına salavat olsun, zahiren ve bâtınen."[83]

Haydariyye tarikatına dair müellifin ara sözü

Bu tarikatın takipçileri bugün bile Anadolu'nun – Küçük Asya'nın – bazı yerlerinde Bektaşiyye kisvesinde görünürler. Bunlar Haydariyye, Râziyye ve Seb'aiyye diye bilinirler. Bu akımlara mensup olan dervişler, üzerinde yedi dilim olan kırmızı renkli mahruti (konik) külahı başlarına takar ve kırk parçadan oluşan hırka giyerler. Çoğunlukla ellerinde teber (balta) veya bir çubuk tutarlar. Keşkül yerine, kemerlerine deriden yapılmış olan sofra asarlar. Toplumun gözünde menfur olarak görülen ve ayıplanan haşiş piposu ve diğer malzemeyi bu sofranın arasında saklarlar.

Onların düşüncesine ve itikadına göre Tanrı'nın ulûhiyetinin parçalarından olan bir parça, Hz. Ali Aleyhisselam'a hulûl etmiştir ve işte bu kuvvetin sayesinde o, Hayber kapısını koparmayı başarmıştır. Ondan sonra bu kuvvet Seyyidü'ş-Şühedâ'ya (şehidlerin efendisi olan Hz. Hüseyin'e), ondan da İmam Zeynelabidin'e, İmam Muhammed Bâkır'a, İmam Cafer es-Sadık'a, Ebü's-Sâdât (seyyidlerin babası) İmam Musa el-Kâzım Aleyhisselam'a ve ondan sonra da Şeyh Safiyeddin'in şanlı ceddi olan İmam

82 Ahbiyye veya Sa'dü'l-Ahbiyye, İslâmî nücum ilminde Ay'ın 25. menzili olup Kova (Delv) Burcu'nda yer almaktadır. Kendi mevkiinden dolayı şiirde bir teşbih olarak kullanılmıştır. Bu terim hakkında bkz. Yavuz Unat. "Mıntaka", *TDV İA*, 29. c., Ankara, 2004, s. 551-552.

83 Mektubun orijinal metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 311-312.

Ebû Muhammed el-Kasım Hamza'ya[84] ulaşmıştır. Lakin İmam Ebû Muhammed el-Kasım Hamza'dan sonra imamet sona ermiş ve şeyhliğe dönüşmek suretiyle önce Ahmed el-A'râbî'ye, onun vasıtayla da Celâlü'l-Hak Haydar-ı Sânî'ye (Hakk'ın celali olan II. Haydar'a)[85] hulûl etmiştir. Celâlü'l-Hak istedi ki bu kuvveti zahire çıkararak sergilesin. Ancak Cenab-ı Hak tarafından bunu yapmak için icazeti olmadığından dolayı maksadına ulaşamadı. Hz. Şah İsmail ise Tanrı'nın icazetiyle zuhûr ederek, öncelikle atalarının katillerini öldürmek suretiyle intikamını aldı. Daha sonra ise hak mezhebi yaygınlaştırdı. Fakat o muhteremden sonra zahir ehli olan ulemanın kandırmacasıyla insanlar yeniden dalalet vadisine düştüler.[86]

Onlar uyuşturucuyu sırların aynası, şarabı aşk coşkusu, haşiş (esrar) içmeyi dem almak, şarap içmeyi sevinç kaynağı, mahbubu Allah'ın cemalinin aynası, öpüş almayı gül dermek, eşcinsel ilişkide bulunmayı ruhun kavuşması, mahbubeyi kalplerin cilası ve kucaklaşmayı yaratılış diye isimlendiriyorlar. Onların tarikatında her iki tarafın rızası olmak şartıyla eşcinsel ilişkide bulunmak mubahtır. Eğer nikâhlı bir kadın kendi mehrinin yarısını kocasına bağışlarsa, kocasının yanında bulunmadığı vakitlerde geçici olarak diğer birisinin eşi olmakta serbesttir. Gerek ziyafet ve gerekse de savaş esnasında yeterince çok miktarda şarap içerler. Dua ve zikir sırasında ise haşiş içerler. Kendilerini aşk ve tutku sardığında vahdet ayranı içerler. Zaruret vaktinde, gece iken her iki tarafın rızasıyla ince bir mendili öncelikle kendi mahremleri olan kadınların[87] vajinasına sokarlar ve ardından onlarla cinsel ilişkide bulunmaları mubah olur. Allah bizi nefsimizin şerrinden korusun!

---

84 Safevî şecerelerine göre Musa el-Kâzım'ın oğlu Ebü'l-Kasım Hamza, onun da oğlu Ebû Muhammed el-Kasım'dır. Fakat Muhammed Arif bu iki şahsın ismini birbirine karıştırmıştır. Bkz. Namiq Musalı. "Safevî Hanedanının Kökeni: Tarikattan Saltanata Giden Yol", *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Alevîlik Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Alevî İnanç Birliği Vakfı, 2018, s. 22.

85 Burada II. Haydar derken, Şah İsmail'in babası olan Şeyh Haydar Safevî'ye işaret edilmektedir. I. Haydar ise Hz. Ali'dir.

86 Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb'ın zamanından itibaren Safevî Devleti'nde Şiî ulemanın etkisi artmış ve bir devlet ideolojisi olarak Kızılbaşlığın rolü azalmıştı. Bkz. Mehmet Dağlar. *Şah Tahmasb'ın Dinî Siyaseti (1524-1576)*. Doktora Tezi. Sakarya Üniv. SBE, 2017.

87 Burada anne, kız kardeş vb. gibi yakın akrabadan oldukları için kendileriyle evlenilmesi haram olan kadınlar kastedilmektedirler. Eserin Farsça orijinal metnini yayımlamış olan R. Caferîyân, "Bu tür cinsel içerikli ithamlar, muhtelif fırkaların temsilcileri tarafından kendilerine muhalif olan fırkaya karşı yönlendirilmekteyse de genel olarak bunların herhangi bir dayanağı bulunmamaktadır" diye yorum yapmak suretiyle Muhammed Arif'in bu konudaki suçlamalarını reddetmiştir. Bkz. *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 37.

Haydariyye ailesinden olan kemer-beste şeyh, kölelerin sahibi gibidir. O, müritlerinin canları, malları, eşleri ve çocukları üzerinde yetki sahibidir ve bu insanların kâr ettikleri her bir şeyden beşte birini (humus) alma hakkına maliktir. Şeyh isterse bu humusu aynî bir şekilde ve isterse de nakit para ile alır. Kılıç kullanan müritler seferde ve hizmet sırasında kendileri ve hayvanları için yiyecek hakkına sahiptirler. Savaşta elde edilen ganimetler ve esirler onların sahibine (onları ele geçiren şahsa) aittir. Lakin o, bunun beşte birini aynî veya para bedeli şeklinde şeyhe takdim etmek zorundadır. Bunlara göre, köpek diye isimlendirdikleri bir Sünnî'yi öldürmek, beş muharip kâfirin katlinden daha sevaptır. Sünnîlerin nikâhı sahih değildir, onların kanı hederdir, malları helaldir ve onların hamile kadınlarının karnını yararak erkek çocuklarını mızrağa geçirmek vaciptir. Sünnîleri köle olarak alıp satmak helaldir, çünkü onlar İslâmî hürriyetin haricindedirler.

Oruç, namaz, hac ve zekât şimdi vacip değildir. Zira Allah Teâlâ, Sünnîlerin orucunun, namazının, haccının ve zekâtının sevabını Haydarîlere verecektir. Selam, Bismillah, Be-fermâ (Buyur!) gibi kelimelerin yerine, ayrıca tevâzu gösterirken, hareket ederken, ayağa kalkarken, otururken, içeriye girerken ve içeriden çıkarken Ali diyorlar. Her sabah yüz on kez Ali'nin ismini söylemek ve lanet gülbangını bir kez okumak vaciptir. Kardeşler haricinde diğer insanlara karşı takiyye yapmak sağlam bir sünnettir.

Şeyh Fazlullah adlı birisi, Kozan'daki yörük kabileleri arasında bu konuda *Haydar-ı Sânî* adlı bir kitabı yaygınlaştırmıştı. Celâlîlere dair fasılda mufassal bir şekilde arz edileceği üzere bu kitabın bir nüshası müfettişler tarafından Yavuz lakaplı Sultan Selim'in eline ulaştırılmış, o da Çaldıran Savaşı öncesinde ulemanın fetvası üzerine, bu inançta olan kırk binden fazla kişiyi katliam etmiş,[88] onların kadınlarını, kızlarını ve bülûğa ermemiş olan erkek çocuklarını kendi askerlerine dağıtmıştı.[89] Bitti.

[Şeyh Haydar'ın oğullarının kaderi]

Kısacası, 898 yılında (23.10.1492-11.10.1493)[90] Sultan Yakub Bey b. Emîr Hasan Bey vefat edince oğlu Mirza Baysungur, Azerbaycan ve

88 Bazı araştırmacılar bu sayının sıhhatinden şüphe etmektedirler. Bkz. Tufan Gündüz. *Kızılbaşlar*, *Osmanlılar*, *Safevîler*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015, s. 176-182; Feridun M. Emecen. *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Yitik Hazine Yay., 2010, s. 95-100.

89 Kemalpaşazade'nin Kızılbaşlar aleyhinde fetvası için bkz. Halil İbrahim Bulut. "Osmanlı – Safevî Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazâde Örneği", *Dinî Araştırmalar*, Cilt: 7, Sayı: 21, Ankara, 2005, s. 179-195.

90 Akkoyunlu Sultan Yakub 24 Aralık 1490 tarihinde vefat etmiş, yerine geçen oğlu Baysungur da 28 Mayıs 1492 tarihinde Rüstem Mirza tarafından tahttan indirilmişti. Bkz. N. Musalı, *I Şah İsmayılın hakimiyyəti*, s. 108.

Irakeyn padişahı oldu. Rüstem Bey b. Maksud Bey b. Emîr Hasan Bey kendisinin saltanata layık olduğunu düşünerek ayaklandı. Mirza Baysungur ona karşı direniş göstermekten âciz kalarak Şirvan'a kaçtı ve elbette ki kendisinin anne tarafından dedesi olan Şirvanşah Ferruh Yesâr'a sığındı. Bayındırlı emîrleri arasında hercümerç meydana geldi. Alemşah Begüm, Rüstem Bey'in özbeöz halası olduğundan, kendi oğullarının serbest bırakılmasını Rüstem Bey'den rica etti. O da bu ricayı kendi politikasına uygun buldu ve Şah İsmail ile ağabeylerini İstahr Kalesi'nden salıvererek annelerinin yanına gönderdi. Şeyhzadelerinin serbest bırakıldığını gören sûfîler Şeyh Haydar'ın büyük oğlu Sultan Ali Mirza'yı, o tarihe kadar dört sene boyunca şeyhsiz kalmış olan Erdebil Tekkesi'ne götürerek irşat postuna oturttular ve kendisine biat ettiler.

O esnada Şirvanşah, kendi kızı tarafından torunu olan Baysungur'u yeniden hâkimiyete yükseltmek azmiyle bir ordu topladı ve Tebriz'e doğru yola çıktı. Rüstem Bey bu haberi duyunca Sultan Ali Mirza'dan yardım istedi ve o da sûfîleri toplayarak Rüstem Bey'in taraftarlarıyla birlikte düşman ordusunun üzerine yürüdü. İki ordu Hazar Denizi'ne akan Kür (Kura) Irmağı sahilinde karşı karşıya geldiler ve savaşmaya başladılar. Henüz galip ve mağlup belli olmadan, belirsiz bir sebep yüzünden Baysungur Mirza Şirvanat'a geri döndü.

899 yılında (12.10.1493-01.10.1494) İsfahan hâkimi Hacı Bayındır, Rüstem Bey'den yüz çevirerek, Baysungur Mirza'nın adına hutpe okutup sikke bastırdı, Irak-ı Acem ordusunu müttefik edinerek, bu gelişmeleri bir arzuhâl ile Baysungur Mirza'ya bildirdi ve onu İran'a davet etti. O da etrafına asker toplayarak Irak'a yöneldi. Rüstem Bey onların gelişinden haberdar olunca, iki güçlü düşman arasında kaldığını anlayarak yeniden halası oğlu Sultan Ali Mirza'ya müracaatta bulundu. Meşveret ve karar aşamasının ardından Kara Piri Tavaçı – askerin hazır edilmesi konusunda hâkimlere haber ulaştıran kimseye tavaçı derler – komutasında Azerbaycan ordusu, Hacı Bayındır'ı defetmek amacıyla Irak'a (Irak-ı Acem'e) gönderildi. Sultan Ali Mirza ve İbrahim Sultan Ayba[91] komutasında ise Kızılbaş sûfîler ve Türkmenler Baysungur'a karşı cenk etmeye yollandılar. İki ordu Gence'de[92] karşılaştı, harp edip savaşmaya ve birbirlerini öldürmeye başladılar. Çokça kan aktıktan

91 İbrahim Sultan veya Ayba Sultan, Akkoyunlu hanedanına mensup ünlü komutanlardandır. Kimi araştırmacılar, Ayba lakabını İbrahim isminin kısaltılmış şekli olarak İbe diye okumayı önermişlerdir. Bkz. F. Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 14.

92 Gence, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuzeybatısında yer almaktadır ve bu ülkenin ikinci büyük şehridir.

sonra Mirza Baysungur katledildi ve ordusu hezimete uğrayarak perişan oldu. Kara Piri ise Dergüzin'de[93] Köse Hacı Bayındır ile savaşarak onu öldürdü ve ordusunu da yenilgiye uğrattı. Bu fütuhattan dolayı Rüstem Bey'in Azerbaycan, Kirman, Irakeyn, Fars, Arran[94] ve Muğan[95] üzerindeki saltanatı, daha fazla çekişme olmaksızın tam bir istikrara kavuştu.

Saltanat rakiplerinden kurtulan Rüstem Bey, Sultan Ali Mirza'yı Erdebil'e gönderdi ki orada kendi atalarının hângâhında insanları irşat etmek ve doğru yola yönlendirmekle uğraşsın. Sultan Ali Mirza'nın Erdebil'e geldiğini duyan sûfîler her taraftan onu ziyarete ve huzurunda tövbe etmeye koştular. Günden güne sayıları çoğaldı ve şeyhin durumunun ihtişamı arttı. Şeyhin bu göz alıcı faaliyetleri konusunda bilgi edinen Rüstem Bey endişeye kapıldı ve mahsusen Erdebil'e adamını göndererek Sultan Ali Mirza'yı ve kardeşlerini yanına çağırdı. Onlar da hükümdarlarının emrine itaat ederek çağrıya uydular. Rüstem Bey, şeyhzadelerin gelişinden memnun kalarak gözaltına alınmalarını ve hiçbir sûfînin onların hizmetinde (huzurunda) bulunmamasını emretti. O kış mevsiminde Rüstem Bey, Hoy'da[96] kışlak yaptı, yazda ise yaylağa gitti ve Sultan Ali Mirza'yı öldürmeye niyetlendi. Sultan Ali Mirza'nın dostları onu Rüstem Bey'in bu niyeti konusunda bilgilendirdiler. O da kardeşleriyle birlikte Erdebil'e kaçtı. Onların firar ettiği haberini alan Rüstem Bey, dayısı oğlu olan Hüseyin Bey Alihanî'yi Ayba Sultan ve kalabalık bir ordu ile birlikte firarilerin arkasından tutuklamak ya da öldürmek üzere yolladı.

---

93 Dergüzin (Dercezin), İran'ın Hemedan ve Kazvin şehirleri arasında bulunan bir kenttir.

94 Arran, Azerbaycan'da, Kura ve Aras ırmakları arasında tarihî bir vilayettir.

95 Muğan, yaklaşık 8-8,5 bin km^2 yüzölçümüne sahip olan ve Aras Irmağı'nın aşağı mecrâsının güney tarafında, bu ırmakla Talış sıradağları arasında bulunan, doğuda Hazar Denizi'ne kadar uzanan bir ovanın ismidir. Hâlihazırda Muğan Ovası'nın büyük bir bölümü Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, bir kısmı da İran İslam Cumhuriyeti'nin sınırları içindedir. Bkz. Vladimir Minorsky. "Mugan", *MEB İA*, 8. c., Eskişehir, 2001, s. 446-450.

96 Hoy, günümüzde İran sınırları içinde bulunan Batı Azerbaycan eyaletinde bir şehristan merkezidir. Hoy şehrinin tarihi için bkz. Ali Rıza Mukaddem. "Ahi Evren Veli'nin Doğduğu Şehir Hôy: Arapça ve Farsça Kaynaklara Göre", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 10, Kış 2010, s. 470-477; Cevdet Yakupoğlu. "Azerbaycan'ın Hôy Yöresinde Türk Egemenliği (XI.-XVI. Yüzyıllar)", *History Studies*, Cilt: 10, Sayı: 2, Samsun, 2018, s. 177-195; C. Yakupoğlu. "Güney Azerbaycan'ın Hôy Yöresinden Çıkmış Bilginler (XII-XV. Yüzyıllar)", *Ankara Üniv. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 66, Ankara, 2019, s. 170-191.

Ravzatü's-Safeviyye yazarının anlatımına göre Sultan Ali, kendisinin savaşta katledileceğini anlayarak bari Şah İsmail kurtulsun diye onu yanından ayırıp Erdebil'e göndermişti. Sonra da üzerine gelen orduya karşı savaşa hazırlandı. Ayba Sultan münasip bir yerde askerlerinin bir kısmını pusuya yatırmıştı. Birkaç saat süren muharebenin ardından Ayba Sultan kaçmayı tercih etti. Sultan Ali Mirza onları takip ederken, önündeki hendeği göremeyen atı tökezleyince ikisi birlikte çukura düştüler. Ayba Sultan'ın pusuya yatmış olan askerleri de yerlerinden çıkarak, yanında üç yüz süvarisi bulunan Sultan Ali Mirza'yı kılıç aslanına yem ettiler.[97]

Şah İsmail küçük bir çocuk olduğundan Hüseyin Bey (Alihanî) onu öldürmekten vazgeçti. Fakat Rüstem Bey, Hüseyin Bey'e sert bir hüküm göndererek Şah İsmail'in de kellesini istedi. Şah İsmail'in dostları bunun böyle olacağını önceden anladıkları için onu saklamışlardı. Bir ay boyunca kadınlar Şah İsmail'i Erdebil'de gizlediler. Sonunda hiç kimseye haber vermeksizin, onu geceleyin Kergân'a [98] gönderdiler. O, üç gün Kergân'da kaldı. Lakin bazı nedenlerden dolayı o hanedanın muhipleri orada kalmasını uygun bulmayıp onu Reşt'e götürdüler. Lahican[99] Valisi Kârkiyâ Mirza Ali, Safevîlerin samimi taraftarlarından olduğu için Reşt'te birkaç gün kaldıktan sonra Şah İsmail'i Lahican'a götürdü ve bir dakika bile olsun ona hizmet etmekten geri durmadı. Şah İsmail oraya yerleşti. Her taraftan ve bilhassa Rum diyarından, Karacadağ'dan,[100] Meşkin Tümeni'nden[101] ve diğer yerlerden sûfîler ve müritler nezirler ve hediyelerle Lahican'a gidiyorlardı. Ancak şartlar Lahican'da uzun süre kalmalarına müsaade etmiyor, hediyeleri ve nezirleri

97 Sultan Ali'nin ölümü, burada anlatıldığı şekliyle *Ravzatü's-Safeviyye*'de değil, *Ahsenü't-Tevârîh*'te 900 / 1494-1495 yılı hadiseleri içinde yer almaktadır. Bkz. Hasan Bey Rumlu. *Ahsenü't-Tevârîh*. Tashîh ve tahşiye: Abdülhüseyin Nevâyî. Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1389, II. c., s. 901-902.

98 Erdebil şehrinden 22 km güneydoğuda bulunan bir köydür.

99 Reşt ve Lahican, İran'ın Gilan eyaletinin önemli şehirlerindendirler. O dönemde Gilan; merkezi Reşt olmakla Biye-pes ve merkezi Lahican olmakla Biye-piş diye iki emîrliğe ayrılmıştı. Sefirdud (Kızılüzen) Irmağı bu iki idari bölge arasında sınır hattını teşkil etmekteydi. Reşt'te İshâkîler, Lahican'da ise Kârkiyâ sülalesi yarı bağımsız bir şekilde hüküm sürmekte idiler. Bkz. İlya Pavloviç Petruşevskiy. "XV əsrdə Azərbaycan dövlətləri", *Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Tarix və Fəlsəfə İnstitutunun Elmi Əsərləri*, I c., Bakı, 1951, s. 104.

100 Karacadağ veya Karadağ, Güney Azerbaycan'da, Tebriz'den kuzeydoğu istikametinde bulunan tarihî bir vilayettir.

101 Meşkin Tümeni, Güney Azerbaycan'da, Erdebil'den kuzeybatı yönünde yer alan tarihî bir bölgedir.

sunduktan sonra vatanlarına geri dönüyorlardı. Şah İsmail'e gelince o, Lahican'da son derece izzet ve ihtiram ile yaşamaktaydı.

Meşhur Haydarîlerden ve söz konusu tarikatın kemer-bestelerinden olan Lahican Valisi Kârkiyâ Mirza Ali, Şah İsmail'in terbiyesi konusunda hiç kusur etmiyor, onu Haydariyye tarikatının nükteleri ve sırları hakkında mükemmel bir şekilde bilgilendiriyordu. Şah İsmail çok çabuk kavrayan, âkil ve gönülleri kazanmaya mail olduğundan, kısa müddette, müritlerinin sayısı, Müslüman Asya'da tam bir şöhret sahibi olan atalarının müritlerinin sayısını fazlasıyla aştı.

Ara söz: Bu tarih kitabının yazılmasındaki maksat, o kadar azamet ve kudret sahibi olan Bayındırlı Devleti'nin yıkılışının sebebini, Safeviyye Şeyhleri Devleti'nin istiklalinin nedenini ve İslâm sultanları arasında husumetin ortaya çıkışını layıkıyla anlatmak olduğu için Şah İsmail'i kendi başkaldırı tarihi olan 905 yılına (08.08.1499-27.07.1500) değin Lahican'da şeyhcilik ve irfancılık oyunu oynamakta bırakmayı ve Bayındırlı şehzadelerinin ve hanlarının ahvali konusunda da muhtasar bir şekilde bilgi vermeyi gerekli bulduk.

[Bayındırlı şehzadelerinin vaziyeti]

Bu konunun tafsilatı şöyledir: Hasan Padişah ve Uzun Hasan diye de isimlendirilen Emîr Hasan Bey'in ve Emîr Yakub Bey'in vefatından sonra Akkoyunlu emîrleri ve şehzadeleri ayrışarak istiklal elde etme ve memleketleri kendi aralarında paylaşma hevesine kapıldılar ve her birisi farklı bir memlekete kendi hâkimiyet minderini döşedi. Bunlar resmen İran padişahı olan Rüstem Bey'e[102] zahirde itaat gösterseler de, bâtında bu durumdan hoşnut değillerdi. Zira emîrlerin her birinin hayali, sultan hazretlerine yaklaşma, her vesileyle diğer emîrleri yok etme, Bayındırlı saltanatının yönetiminde bir ayrıcalık kazanma ve neticede saltanat makamına münhasır olarak sahiplenmek suretiyle Irakeyn, Azerbaycan, Şiraz, Diyarbakır ve Kirman padişahı olma yönündeydi.

902 yılında (09.09.1496-29.08.1497) Diyarbakır, Harput, Mardin, Siirt, Cizre ve diğer yerlerin hâkimi makamında bulunan ve Bayındırlıların namlı emîrlerinden olan Ali Bey, Rüstem Bey'den rencide oldu ve adı geçen padişahtan incinmiş olan diğer emîrlerle ittifak akdi yaptı. Akabinde Ali Bey, Osmanlı Sultanı II. Bayezid'in sarayına

102 Rüstem Bey veya Rüstem Mirza 1492-1497 yılları arasında Akkoyunlu padişahı olmuştur. Bkz. İlhan Erdem ve Kazım Paydaş. *Akkoyunlu Devleti (Siyasi Tarih ve Yönetim Yapısı)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2021, s. 182-185.

ve Göde Ahmed Bey b. Uğurlu Muhammed b. Hasan Bey'e arzuhâl yazarak onu (Göde Ahmed Bey'i) İran saltanatının başına geçmeye davet etti. [Göde Ahmed Bey], amcası olan Yakub Bey'in vefatının ardından Karabağ'dan İslâmbol'a kaçarak, II. Bayezid'in sarayına sığınmış ve sultanla akraba olma şerefine ulaşmıştı.[103] Bayındırlı emîrlerinin politikası ve Osmanlı Devleti'nin Bayındırlı Devleti ve İran memleketi konusunda emelleri belli olsun diye Sultan Bayezid'e yazılmış olan ve Feridun Bey Münşeâtı'nda yer alan[104] arzuhâli aşağıda aynen yazarak aktarıyoruz.

Ali Bey'in arzuhâlinin sureti

"Allah, Hünkâr hazretlerinin mülkünü ve saltanatını devamlı kılsın! Yüce eşiği öptükten sonra Allah'ın gölgesi, hilafetin sığınağı, memleket sahibi, Rahmanî halife, Süleyman gibi ihtişamlı ve dünyanın fatihi olan hazretin pek yüksek tahtının eteğinde duranlara arz edilir ki bu memleketin durumu gayet kederlidir ve reayanın ahvali muzdariptir. Şöyle ki altı bin Müslüman kadın Gürcü kâfirlerinin elinde esirdir. Kim ne isterse yapıyor ve bu, otoritenin olmamasından kaynaklanmaktadır.

Şimdi nihayetsiz lütuflarınızdan dileğimiz şudur ki adalet gözüyle bu memleketin reayasına merhamet ediniz ve himmet buyurarak âlicenap Şehzade Ahmed Mirza hazretlerini bu tarafa gönderiniz. Çünkü o şehzade gelmeyince bu memlekette istikrar olmayacaktır. Nitekim bendeniz ve ayrıca Diyarbakır'ın ve diğer yerlerin küçüklü büyüklü tüm emîrleri adı geçen şehzadeyi candan seviyorlar. Vallahi, billahi ve sümme vallahi ki bu sözde bir saç teli kadar olsun yalan yoktur ve olmayacaktır. Eğer tarafınızdan şehzadeye himmet gösterilirse, memleketimizle sizin ülkeniz arasında birlik hâsıl olur, sevgi ve dostluktan gayrı asla başka bir olay yaşanmaz ve bu diyarın reayasının ahvali müreffeh olur. Zira bu şehzade, âdil padişahın gölgesinde terbiye görmüştür. Şimdi bu işin gerçekleşmesi Allah'ın gölgesi olan Hazret'in (Sultan II. Bayezid'in) himmetine bağlıdır.

---

103 Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Muhammed 1474'te babasına karşı isyan ederek Osmanlı'ya sığınmış ve Fatih Sultan II. Mehmed'in kızı Gevherhan Sultan ile evlenmiştir. Bu evlilikten Göde Ahmed dünyaya gelmiştir. Uğurlu Muhammed 1477'de Uzun Hasan'ın adamları tarafından Erzincan'da pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Eda Geyik. *Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinde Hanedan Üyelerinin Katli*. Yüksek Lisans Tezi. Kastamonu Üniv. SBE, 2021, s. 125-133.

104 Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 332.

Mesnevi
Ey şah, senin himetin felekten daha yüksektir,
Himmet ve adalet senin bahtının tacıdır.
Senin himmetin ile bizim şahımız ve şehzademiz
Yeterince yücelik buldu.
Cihan büyükleri himmet hakkında,
Bir inci delir gibi söylemişler ki:
Dönen kümbetin (çarkıfeleğin) yaptığı iş değildir,
Her ne yaparsa insanların himmeti yapar.

Hak her şeyi bilendir. "Şahit olarak Allah yeter."[105] Dergâhınızın kulu yani ben Ali Bey, adı geçen şehzade hazretlerinin Hazine-i Âmire'si (devlet hazinesi) için 80 bin tümen nakit para, üç yüz altın kılıç kemeri ve altın ürünleri ayırarak o hazret için muhafaza etmişim. Hilafetin sığınağı olan yüce hünkâr hazretlerinin yüksek işaretini bekliyorum. Kendileri nasıl emîr buyururlarsa, o şekilde takdim edeceğim. Nereyi işaret ederlerse, şehzadenin üzengisini öpmek için oraya giderim. Karar yüce Hazret'e aittir. Allah, Muhammed, onun soyu ve ulu ashabı hatırına gölgeniz ebedî zamanlar ve sonsuz yıllar boyunca yeryüzünde kalıcı olsun!" Bitti.

Göde Ahmed Mirza'ya yazdıkları arzuhâl de az çok yukarıda zikredilmiş olan arzuhâl mealindeydi.[106] Sultan Bayezid Han bu arzuhâli görünce çok memnun oldu. Zira sultanın kendi kızını Ahmed Mirza'ya vererek Bayındırlı hanedanıyla akrabalık bağı kurmaktaki başlıca amacı, öncelikle İran memleketini, daha sonra ise Turan mülkünü ve Hindistan'ı istila edip ele geçirmek arzusuydu. İşte bu yüzden Sultan Bayezid, Akkoyunlu emîrlerine ve ileri gelenlerine, İran ulemasına, seyyidlerine, salihlerine ve ahalisine hitaben bir hüküm yazdı ve yeterli sayıda Osmanlı askerini Şehzade Göde Ahmed Mirza'ya vererek, onu Hasan Ali Tarhan ile birlikte İran'a doğru yolladı.

Ahmed Mirza'nın İran'a doğru geldiğini duyan Rüstem Bey asker toplayarak kendi rakibini karşılamaya koştu. İki ordu Aras Irmağı kenarında karşı karşıya geldiler. Çetin bir savaş vuku buldu. Karşılıklı olarak çarpışmaların ve kan akıtılmasının ardından henüz galip ve mağlup belli değilken, Ayba Sultan, Rüstem Bey'in ordusundan yüz çevirerek

105 Kur'ân-ı Kerîm, Ra'd suresi, 43. ayet.

106 "Akkoyunlu beyleri tarafından Uğurlu Ahmed Bey'e gelen tazarruâtnâmenin (yakarış mektubu) sureti" başlıklı bu mektup için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 331-332.

Ahmed Bey'in ordusuna katıldı. Bu nedenle Rüstem Bey'in ordusu hezimete uğradı. Rüstem Bey'in kendisi de esir edilerek öldürüldü. Rüstem Bey meselesini hallederek rahatlayan Ahmed Mirza, Tebriz'e yönelerek saltanat tahtına oturdu[107] ve Osmanlı Sultanı II. Bayezid'e bir arzuhâl yazarak hediyeler ve bir sefirle birlikte Osmanlı askerleri eşliğinde İslâmbol'a gönderdi. Siyasi hayallerden yoksun olmadığı için Ahmed'in arzuhâlinin başlangıç kısmını buraya yazarak okurların dikkatine sunmayı gerekli bulduk:

"Allah'ın adıyla başlamayı uğur sayarak başlıyoruz. Allah Tebâreke ve Teâlâ buyurur: 'Onlar iman etmiş ve Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlardır. Dünya hayatında da, ahirette de onlar için müjde vardır. Allah'ın sözlerinde hiçbir değişme yoktur. İşte bu büyük başarıdır.'[108]

Nazım
Tanrı'ya şükür olsun ki Süleyman tahtı benim oldu,
Böylesine bir sultanlık tacı ile benim başım yükseldi.
Zamanımızın gazisi olan Rum sultanının himmeti bana yardımcı oldu,
Benim İran'da İkinci İskender diye anılmamı sağladı.
Onun ordusu ve himmeti bana refik ve yâr olduğu için
Hüsrevlik (şahlık) makamı ve İran mülkü bana teslim edildi.
O, benim bahtıma terbiye gözüyle baktığından dolayı
Nurlu güneş benim devletimi aydınlattı.
Ben bir şah olarak kendi davranışımda senin adaletini örnek alıyorum,
Tanrı'nın teyidi bu işte bana yardımcı oluyor.
Ben sana teşekkür etmede payidar olmak istiyorum,
Zira sen de vefa konusunda benim müstahkem olduğumu bilirsin" vs.[109]

Sultan Bayezid de cevabında Sultan Ahmed'i tebrik ederek, onu Gürcülerle savaşmaya ve Kürdistan'ı fethetmeye teşvik etti.[110] Ayrıca o, damadının zaferini, Sultan Ahmed Padişah'ın zevcesinin özbeöz biraderi olan ve Kefe vilayetinin hâkimi makamında bulunan Şehzade Mehmed'e özel bir mektupla bildirdi.[111]

---

107 Bu olay 1497 yılının Haziran ayında gerçekleşmiştir. Bkz. İ. Erdem ve K. Paydaş, *Akkoyunlu Devleti*, s. 185

108 Kur'ân-ı Kerîm, Yunus suresi, 63-64. ayetler.

109 Muhammed Arif bahsi geçen mektubun buraya kadarki kısmını aktarmakla yetinmiştir. Belgenin tam metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 333-335.

110 Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 335-336.

111 Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 336.

Tebriz'de tahta oturan Ahmed Padişah adalet kapısını açarak, zulmün, haksızlığın, gereksizce dağıtılan bahşişlerin ve israfın yolunu kapattı. Şarap içilmesini sert bir şekilde yasakladı ve her gün bir bahane ile zalim Türklerden[112] olan bir kişiyi cezalandırdı. Vaziyetin böyle olduğunu gören Bayındırlı emîrleri kendi akıbetlerinin nasıl olacağını anlayarak ayaklandılar ve ilk başta yenilgiye uğradılar. Ahmed Padişah'ın askerleri mağlup ordunun mallarını yağmalamakla meşgul iken İbrahim Sultan Ayba, Ahmed Bey'e hamle ederek onu öldürdü.[113]

Onun (Göde Ahmed Padişah'ın) saltanatının müddeti altı aydır. Kendisi ulemanın ve salihlerin, ilimlerin ve bilimlerin muhibbiydi. Bu padişahın başlıca amacı İran viranelerini mamur kılmak, zalim Türklerin can damarını kesmek, Gürcülere karşı gaza ve cihat yapmak, diyanetin alanını ve İslâm memleketini genişletmek idi. Ahmed Padişah'ın katlinin ardından galip emîrler, Murad Bey b. Yakub Bey'i padişah yaptılar. Kısa bir süre sonra onu da saltanattan azlederek hapse attılar ve Elvend Mirza b. Yusuf'u saltanat makamına getirdiler. Ancak kardeşi Muhammedî ayaklanarak Elvend Mirza'yı kovdu ve tahta oturdu. Emîrler onun padişah olmasına rıza göstermedikleri için Muhammedî'yi kovdular ve yeniden Murad Bey'i zindandan çıkararak tahta oturttular. Murad Bey de Muhammedî ile savaşarak onu öldürdü ve ordusuyla beraber Azerbaycan üzerine yürüdü. O, bu arada Tebriz'e gelerek orada saltanatı ele geçirmiş bulunan Elvend Mirza ile savaşmak istiyordu. Lakin Baba Hayrullah adlı birisi, bu iki padişahla görüşerek onları barış yapmaya ikna etti ve onlar da bu işe razı oldular. Varılan mutabakat sonucunda Azerbaycan, Arran ve Diyarbakır Elvend Mirza'nın, Irak-ı Acem, Fars ve Kirman ise Sultan Murad'ın oldu.[114]

H. 905 yılına (08.08.1499-28.07.1500) gelindiğinde Şah İsmail ülkeyi ele geçirmek azmiyle ayaklandı. 907 yılında (17.07.1501-06.07.1502) o, Elvend Mirza'yı kesin bir şekilde Azerbaycan'dan kovdu. Şah İsmail, Bağdat'a doğru yönelince Murad Bey de kaçarak 908 yılında (07.07.1502-25.06.1503) Osmanlı Devleti'ne sığındı ve Şah İsmail'e karşı savaşmak için kendisine asker verilmesini istedi. Fakat onun bu isteği kabul edilmedi. Oradan ümidi kesilince Alaüddevle Dulkadir'e sığınarak ondan yardım istedi ve Dulkadir ordusuyla birlikte İran memleketlerinden bazılarını ele geçirmeye muvaffak oldu. Ancak Şah İsmail onun üzerine yürüyünce

112 Akkoyunlu beyleri kastedilmektedir.

113 Bu savaş 13-14 Aralık 1497 tarihlerinde İsfahan yakınlarındaki Hocahasan-ı Mâzî adlı yerde vuku bulmuştur. Bkz. J. E. Woods, *Akkoyunlular*, s. 262.

114 Söz konusu taksim 906 senesi başlarında / 1500 yılının ortalarında yapıldı. Bkz. J. E. Woods, *Akkoyunlular*, s. 264.

Murad Bey hezimete uğradı. Bu olayların tafsilatı ve bu hanedanın sonraki ahvali ilerleyen yılların hadiseleri içinde arz edilecektir.

Şah İsmail'in ayaklanmasının anlatımı

İran memleketindeki karışıklığı gören Şah İsmail, Erdebil'e gitmeye ve oradan başlamak suretiyle ülkeyi ele geçirmeye niyetlendi. Bu nedenle Lahican Valisi Kârkiyâ Mirza Ali'nin yanına birisini göndererek izin istedi. Şah İsmail'in yaşının küçük, yardımcılarının sayısının az, düşmanın ise güçlü olduğundan dolayı Kârkiyâ onun ayaklanmasına pek de razı değildi ve izin vermedi. Şah İsmail, Kârkiyâ ile bizzat görüştü ve kendisinin bu konuda kararlı olduğunu belirtti. Kârkiyâ rıza göstermek zorunda kaldı ve Şah İsmail'i uğurlamak için iki fersah[115] yol boyunca ona eşlik etti. Şah İsmail, Deyleman'a[116] gitti ve oradan da Tarom'a[117] geçti. Burada artık Rum ve Şam sûfîlerinden oluşan bin beş yüz kişi Şah İsmail'in emrinde idi. Tarom'dan sonra Halhal'a[118] gitti ve bir süre Halhal'da ikamet etti. Ardından Erdebil'e geldi. Elvend Bey tarafından Erdebil'in hâkimi olan Sultan Ali Bey Çakirlü, Şah İsmail'e Erdebil'de kalmamaları gerektiği konusunda haber gönderdi, "aksi takdirde savaşa hazır olunuz" diye onu uyardı. Bu yüzden Şah İsmail, Erdebil'den göç ederek Karabağ ovalarında kışlak yaptı.[119]

Kış mevsimi sona erince Şah İsmail, Erdebil'e geldi, buradan Gence taraflarına koştu; yanındaki topluluğun sayısı sürekli artıyordu.[120] 906 yılında (28.07.1500-16.07.1501) Şah İsmail kendi taraftarlarıyla birlikte Şirvanşah Ferruh Yesâr'a karşı savaş kararı aldı, Kür (Kura) Irmağı kıyısına gelerek suyu geçti ve Şamahı'ya[121] yöneldi. O civarda Ferruh Yesâr'ın

115 Her bir fersah yaklaşık 6 km'ye eşittir. Bkz. Yusuf Halaçoğlu. "Fersah", *TDV İA*, 12. c., İstanbul, 1995, s. 412.

116 Deyleman yaylası Gilan'ın Reşt şehrinden güneybatıda yer almaktadır.

117 Tarom; Zencan ve Reşt şehirleri arasındaki bir yörenin ismidir.

118 Halhal, Erdebil'den güneyde bulunan bir şehirdir.

119 Diğer bilgilere göre Şah İsmail 905 / 1499-1500 yılının kış mevsimini Astara'nın Ercüvan köyünde geçirmişti (bu köy hâlihazırda Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmaktadır). Bkz. O. Efendiyev, *Azerbaycan Safevî Devleti*, s. 74.

120 Şah İsmail 1500 yılının ilkbaharında Erdebil'i ziyaret ettikten sonra Karabağ, Gökçe-Deniz ve Çukur-Saad'dan geçmek suretiyle Doğu Anadolu'ya yönelmiş ve Erzincan'da hazırlıklarını tamamladıktan sonra aynı yılın Temmuz veya Ağustos aylarında oradan ayrılarak Şirvan üzerine yürümüştü. Bkz. F. Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 17-20.

121 Şamahı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Bakü'den kara yolu ile 120 km batıda bulunan bir şehirdir. Şamahı, Şirvanşahlar Devleti'ne başkentlik yapmıştır.

ordusuyla Şah İsmail'in taraftarları arasında çetin bir savaş başladı ve her iki taraf çok çaba sarf etti. Sonunda Şah İsmail'in ordusu galip geldi ve Ferruh Yesâr'ı öldürdüler. Şah İsmail'in emri üzerine Ferruh Yesâr'ın cesedini yaktılar. Böylece Şirvanat memleketinin tamamı, sözünü ettiğimiz şahın (Şah İsmail'in) kontrolü altına girdi ve o, Şamahı tahtına oturdu.[122]

Tarihçiler, Şirvanşahiyye hükümdarları zümresinin soyunu aşağıdaki şekilde kaydetmişlerdir: Ferruh Yesâr b. Emîr Halil b. Sultan İbrahim b. Sultan Muhammed Keykubad b. Ferruhzad b. Menûçihr.[123] Burada adı geçen Menûçihr, Hakan diye bilinmekteydi ve Enûşirevân'ın neslindendi.[124] Ferruh Yesâr'dan sonra oğlu Behram Bey, ondan sonra da kardeşi Gazi Bey, Şirvanşah oldular.

Aynı yılın sonunda Şah İsmail Bakü ve Gülistan[125] havalisinde mücadele verirken, Emirzade Elvend'in donanımlı bir ordu ile birlikte savaş azmiyle Tebriz'den Nahçıvan'a geldiği konusunda haber ulaştı. Bu yüzden Şah İsmail vermiş olduğu mücadeleyi bırakarak Azerbaycan'a yöneldi.

907 yılında (17.07.1501-06.07.1502) Şah İsmail, Emirzade Elvend Mirza'nın ordusunun bir kısmını yenilgiye uğrattı ve ondan sonra Çukur-Saad'a[126] bağlı Şerur[127] mevkiinde Elvend Mirza'nın büyük ordusu ile karşı karşıya gelerek cenk ve cidal saflarını kurdu. Şah İsmail'in ordusu yedi bin sûfîden ibaret olup, Kaçar, Ustaçlu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Afşar, Dulkadir ve Varsak taifeleri ile Karacadağ sûfîlerinden ve diğerlerinden

122 Bu olay 1500 yılının Aralık ayında yaşandı. Bkz. Ghulam Sarwar. *History of Shah Ismail Safawi*. Aligarh: Muslim University, 1939, p. 35

123 Şirvanşahların burada yer alan şeceresi eksiktir. Aslında Ferruh Yesâr'ı Şirvanşah III. Menûçihr'e (1120-1160) bağlayan soyağacı aşağıdaki şekildedir: Ferruh Yesâr b. I. Halilullah b. I. İbrahim b. Sultan Muhammed b. Keykubad b. II. Ferruhzad b. II. Ahsitan b. III. Feribürz b. I. Gerşesb b. I. Ferruhzad b. III. Menûçihr. Bkz. Sara Aşurbəyli. *Şirvanşahlar dövləti (VI-XVI əsrlər)*. Bakı: Avrasiya Press, 2006.

124 Şirvanşahlar kendilerini Sâsânîlere bağlamaya çalışmalarına rağmen Arap kökenliydiler ve zamanla Türkleşmişlerdi. Şöyle ki artık XIII. yüzyıl Süryani tarihçisi Gregory Ebü'l-Ferec, Şirvanşah'ı bir Türk emîri olarak tanımlamaktaydı. Bkz. Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeues). *Abû'l-Farac Tarihi*. Türkçeye çeviren: Ömer Rıza Doğrul. I. c. Ankara: TTK, 1999, s. 318.

125 Gülistan, Şamahı şehrinden kuzeybatı yönünde yer alan bir Ortaçağ kalesidir.

126 Çukur-Saad (Çukur-ı Saad veya Saad Çukuru), Azerbaycan'ın tarihî topraklarının kuzeybatı bölümünü içine alan bir vilayetin ismidir. Safevî döneminde mevcut olan Çukur-Saad Beylerbeyiliği'nin idari merkezi İrevan (Revan) şehriydi. Bkz. Bəymirzə Şabıyev. "Çuxur-Səəd bəylərbəyliyinin ərazisi", *Tarix və onun problemləri*, Bakı, 2009, No. 1-2, s. 40-43.

127 Şerur, günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin ilçelerinden biridir.

müteşekkildi. Onlar üç kez kahramanca hamle etmek suretiyle Elvend Mirza'nın otuz bin kişiden oluşan ordusunu öylesine bir mağlubiyete uğrattılar ki Elvend Mirza sadece beş altı adamının eşliğinde bin türlü felaketle kendisini savaş alanından kurtarmayı başardı. "Kaçacak yer yok" diyerek kaçan Elvend Mirza Erzincan semtine koştu. Ordusuna mensup olan kılıç artıkları da kendilerini takip edenlerin saldırısından kurtulmak için ırmağa girerek [önemli kısmı] boğuldu. Neticede mağlupların ordu efradının sadece yüzde birinin canını kurtarmayı başardığını söyleyebiliriz.

Bu zafer nedeniyle Şah İsmail de saltanat erkânını tayin etmeyi kendi siyasi işlerine uygun bularak, Emîr Şemseddin Zekeriya'yı vezir-i azam (başvezir) makamına atadı ve ona Miftâh-ı Azerbaycan (Azerbaycan'ın anahtarı) lakabını verdi. Ulemadan Şemseddin Geylânî'yi, ümeradan ise Hüseyin Bey Şamlu ile Abdal Bey'i yüce vezâret mansıbıyla şereflendirdi.[128] Saltanat erkânını teşkil ettikten sonra, herhangi bir hadisenin baş göstermesinden önce kendi fetih ve zaferinin semeresini toplamak amacıyla vakit kaybetmeden Tebriz'e yöneldi ve hiçbir engel olmaksızın şehre girdi. Böylece o, kendi maksadına ulaşarak, izzet ve ikbal ile söz konusu başkentte tahta oturdu.[129]

Ara söz (Bayındırlı Devleti'nin yıkılışının sebebi üzerine)

Tarihçilerin hiçbirisi İran'ın o zamanki mülki, mali, siyasi ve dinî durumlarını sahih bir tertip içinde yazmadıkları, Bayındırlı Devleti'nin izmihlalinin ve Safevî Devleti'nin istiklalinin sebeplerini tarihî hikmet

---

128 Bu dönemde yapılan atamalar ve devletin idari teşkilatı hakkında bkz. N. Musalı. "I. Şah İsmail'in İdarî-Askerî ve İçtimaî-İktisadî Politikaları Üzerine Bazı Notlar ve Değerlendirmeler", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Sayı: 5 (14), İlkbahar 2018, s. 1-46.

129 Tarihçilerin çoğu bu olayın 907 yılı başlarında yani 1501 yılı Temmuz-Ağustos aylarında gerçekleştiği hususunda hemfikirdirler. Bkz. Tağı Musəvi. *Orta əsr Azərbaycan tarixinə dair farsdilli sənədlər (XVI-XVIII əsrlər)*. Bakı: Elm, 1977, s. 52; Richard Tapper. *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler (Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi)*. Çev. F. Dilek Özdemir. Ankara: İmge Kitabevi, 2004, s. 82; Laurence Lockhart. *The Fall of the Safavi Dinasty and Afghan Occupation of Persia*. Cambridge University Press, 1958, p. 19; Erika Glassen. *Die Frühen Safawiden nach Qazi Ahmad Qumi*. Freiburg: Klaus Schwarz Verlag, 1970, s. 85, Hans Robert Roemer. "Kızılbaş Türkmenler: Safevî Teokrasisinin Kurucuları ve Kurbanları", Çev. Harun Yıldız, *Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 38, Ankara, 2006, s. 86; F. Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 21; G. Sarwar, *History of Shah İsmail*, p. 38; Sultan Ali Asgar Rahîmzâde-i Safevî. *Şerh-i Cenghâ ve Târîh-i Zindegânî-i Şâh İsmâ'îl-i Evvel*. Tahran: İntişârât-ı Hayyâm, 1341, s. 147; R. Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, s. 280.

açısından muhakeme ederek tarihlere kaydetmedikleri için bu tarih kitabının derleyicisi bu mühim mevzuya dair birkaç kelimeyi okurlara arz etmeyi, ondan sonra olayların anlatımına başlamayı uygun buldu.

Bilmek gerekir ki o zamanlarda İran memleketi on sekiz hükûmete ayrılmış durumdaydı. Şah İsmail – Azerbaycan'da, Kürt emîrleri – Kürdistan'da, Arap şeyhleri – Irak Arabistanı'nda,[130] Maraşiyye seyyidleri – Mazenderan'da,[131] Kiyâlar – Gilanat'ta,[132] Sultan Murad – Irak-ı Acem[133] memleketlerinin çoğunda, Murad Bey Bayındır – Yezd'de, Luristan[134] ahalisinden olan Reis Muhammed Kerre – Eberkuh'ta,[135] Hüseyin Bey Çelâvî – Simnan,[136] Havar[137] ve Firuzkûh'ta,[138] Bârîk Bey Pürnek – Irak-ı Arap'ta, Kasım Bey b. Cihangir Bey – Diyarbakır'da, Kadı Muhammed ve Mesud Bîdgülî – Kâşân'da,[139] Sultan Hüseyin Mirza – Horasan'da, Emîr Zünnûn – Kandahar'da,[140] Timurlu Bediüzzaman Mirza – Belh'te,[141] Ebülfeth Bayındır – Kirman'da kendi saltanat minderlerini döşemiş ve ellerinde bulunan memleketlerde istiklal bayrağını yükseltirken tamburda "Benden başka kimse yoktur" diye çalıp okumaktaydılar.[142]

Bu zorbaların askerlerinin çoğu Türk boylarından oluşmaktaydı. Söz konusu boylar yazın çölleri gezer, ovaları dolaşır, kışın ise köylere iner, hiçbir zahmet çekmeksizin ve ücret ödemeksizin, biçare reayanın emek ve eziyetinin neticesine ortak olurlardı.

---

130 Irak-ı Arap (Arap Irakı), Bağdat merkezli bir vilayeti içine almaktaydı.

131 Mazenderan, Hazar Denizi'nin güney kıyılarında İran'a bağlı bir vilayettir.

132 Gilan veya Gilanat, Hazar Denizi'nin güneybatı sahillerinde bir vilayettir.

133 Irak-ı Acem (Acem Irakı), İran'da İsfahan merkezli tarihî bir vilayetin ismidir.

134 Luristan, İran'ın batısında tarihî bir vilayettir. Merkezi Hürremabad şehriydi.

135 Eberkuh, İran'ın Fars vilayetinde, İstahr – Yezd yolunun yaklaşık tam ortasında bulunan müstahkem bir şehirdi.

136 Simnan, İran'ın kuzeyinde, Tahran'dan doğu yönünde, Elburz sıradağlarıyla Deşt-i Kebir çölü arasında bulunan bir şehirdir.

137 Havar, İran'da Rey şehrinden 115 km doğuda, Rey ile Simnan arasında bulunan bir şehirdi.

138 Firuzkuh, İran'ın Tahran eyaletinde bir şehirdir. Tahran'la Simnan arasında yer almaktadır.

139 Kâşân, İran'ın Kum ve İsfahan şehirleri arasında bulunan bir şehirdir.

140 Kandahar, modern Afganistan'ın güneyinde, Argandab Irmağı'nın sol sahilinde yer alan bir şehirdir ve Ortaçağ'da İran'dan Hindistan'a ulaşan ticaret yolu üzerinde mühim bir varış noktasıydı.

141 Belh, Ceyhun Nehri'nden güneyde, Afganistan'ın kuzey kısmında, Mezar-i Şerîf şehrinin batı yönünde bulunan bir şehirdir.

142 Yazar, az önce 18 hükûmetten söz etmesine rağmen burada sadece 16 yönetim hakkında bilgi vermiştir.

Bu derebeyiler güçleri yettiği kadarıyla birbirlerinin memleketlerini işgal ve istila etmeye çalışır, bir an olsun birbirlerine saldırmaktan, etrafı tahrip etmekten geri durmazlardı. Yolların ve geçitlerin emniyeti kalmamış, memleketin mamurluğunu İranlı halk hayal bile edemez olmuştu. Fakirlik ve yoksulluk o raddedeydi ki biçare reaya bir dinar karşılığında kendi evladını satmaya razı oluyordu. Zira çoğu zaman ahalinin tarlaları süvari atlarının otlaklarına, bahçeleri ise askerlerin yiyeceğine dönüşüyordu ve şayet bu baskın ve talanların ardından mahsülden geriye bir şey kalmışsa, onun da üçte ikisini dîvân görevlileri alıp götürüyorlardı. Reayanın yoksulluğu ve yollardaki güvensizlik yüzünden dâhilî ve haricî ticaret kesat idi. Esnaf ve tüccarlar elleri koynunda şaşkın ve perişan hâldeydiler.

O zamanlarda Azerbaycan'ın, Gilan'ın, Mazenderan'ın ahalisinin çoğu, hatta Irak ve Horasan'ın bazı yörelerinin halkı Şiîlik iddiasında bulunmalarına rağmen kendi mezhepleri konusunda doğru bir bilgiye sahip değillerdi.[143] Zira onlar, hâkimlerin (idarecilerin) ve âmillerin (vergi memurlarının) baskı ve zulümlerinin korkusundan, takiyyeyi bir tarafa bırakıp da kendi mezheplerinin ahkâmına riayet edemiyorlardı. Bununla beraber Şiîler tek bir mezhep hâlinde değillerdi. Mazenderan ve Gilan Şiîleri Zeydî, Azerbaycan Şiîleri İsnâaşerî, Iraklılar ve Horasanlılar ise İsmailî idiler. Sünnîler de ekseriyet itibariyle Şâfiî olup, bir kısmı da Hanefîlik yolundan gidiyor, bazen de kendi ulemalarının tahrikiyle birbirlerine karşı saldırılarda bulunuyorlardı. *Debistân-ı Mezâhib* müellifine göre ahalinin bir bölümü de Mecûsî ve hatta Mezdekî[144] mezhebinden olup, kendilerini İslâm kılığına sokarak bu şekilde davranıyorlardı.

Kirman'da Nimetullâhiyye tarikatı, Şiraz'da Celâliyye-Devvâniyye tarikatı, Taberistan'da,[145] Gilanat'ta ve hatta Erdebil'in ta kendisinde

143 Aslında Safevî hanedanı iktidara yükselmeden önce İran ahalisinin çoğu Sünnî idi ve bu ülkede Şiîliğin yaygınlaşması Safevîlerin çabaları neticesinde mümkün olmuştur. Bkz. Said Amir Arjomand. "Safevî Dönemi İran'ında Dinî Taşkınlık (Gulüvv), Sûfîlik ve Sünnîlik (1501-1722)", Çev. Namiq Musalı, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 7, s. 161; M. Çelenk. *Safevî Şiîliği*, s. 113, 174; Doğan Kaplan. "Şiîliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safevîler Öncesi Arka Plan ve Safevî Dönemi Şiileştirme Politikaları", *Marife: Şia Özel Sayısı*, Yıl: 8, Sayı: 3, Konya, 2008, s. 183-203.

144 Mezdekiyye, İran'da Sâsânî Şahı Kubad'ın saltanatı döneminde (488-531 yılları arasında) Mezdek b. Bâmdâd tarafından kurulmuş olan düalist ve gnostik karakterli reformist dinî harekettir. Bkz. Kenan Has. "Mezdekiyye", *TDV İA*, 29. c., Ankara, 2004, s. 523-524.

145 Taberistan, Mazenderan'ın bir diğer ismidir. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli. "Taberistan", *TDV İA*, 39. c., İstanbul, 2010, s. 322-323.

Sühreverdiyye tarikatı, Irak-ı Arap'ta, Irak-ı Acem'de ve Kürdistan'da Kadiriyye tarikatı, Horasan'da, Türkistan'da, İran'da ve Diyarbakır'da Nakşibendiyye tarikatı yaygındı.

Diğer taraftan, dışarıdan da Osmanlı Sultanı II. Bayezid ve Şeybek Han Özbek[146] kendi memleketlerinin sınırlarını genişletme çabası içinde olup, hırslı bakışlar ve açgözlülükle İran memleketine bakıyor, oradaki karışıklık ve sahipsizlikten yararlanmak istiyorlardı.

[Şiî mezhebinin resmîleştirilmesi]

Şah İsmail, Tebriz'de tahta oturarak memleketin mülki, mali, siyasi, dinî durumlarını ve dış ilişkilerini böylesine elverişsiz bir vaziyette bulunca ve Bayındırlı Devleti'nin yıkıldığını, kendi bahtının ise iktidarını artırabilecek kapasitede olduğunu görünce, hâkimiyetini sağlamlaştırmak açısından son derece rahatladı. Lakin ahali arasındaki mezhep ve tarikatların çok sayıda olması zihnini meşgul ediyordu. Bu yüzden, bu işten anlayan bazı kimselerle meşveret etti. Halk arasındaki en yaygın mezhebi, umumi ve resmî mezhep olarak belirlemeye karar verdiler. Ahalinin çoğunun mezhebi ise Şiîlik idi. Bu mezhebi kabullenmek suretiyle bir başka faydayı da sağlamış olacaklardı; zira bu mezhep Osmanlıların İran'ı istila etmesi önünde manevi açıdan bir engel teşkil edecekti.[147]

Kısacası, *Hakikatü't-Tevârîh* müellifine göre şûrâ ehli (danışma kurulu) Şah İsmail'in emriyle meşveret meclisi tertip etti. Müzakere ve meşveretin ardından bazı sûfîler Haydarî tarikatının yaygınlaştırılmasını uygun buldular. Ancak mecliste bulunan birkaç âlim buna sert bir şekilde itiraz etti ve emîrler de onların itirazlarını kabul ederek sûfîlerin önerisini reddettiler. Nihayet İsnâaşerî Şiîliği mezhebini Sûfî Safevî Devleti'nin resmî mezhebi olarak belirlemeye karar verdiler. Onun revaç bulması ve yaygınlaşması konusunda çaba gösterecekler, böylece İran'ın Şiî ahalisini kendi saflarına çekerek bu memleketteki Sünnîleri de zorla Şiîlik yoluna girmeye mecbur edecekler ve İslâm âleminin

146 Orta Asya'da Şeybânîler Devleti'nin kurucusu olup, 1500-1510 yılları arasında hüküm sürmüştür. Bkz. Nurten Kılıç. *Siyasal Kültürde Değişim: Şeybani Han ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)*. Doktora Tezi. Ankara Üniv. SBE, 1999.

147 R. Caferîyân, Muhammed Arif'in bu yorumuna katılmıyor. Onun düşüncesine göre Şah İsmail'in Şiîliği resmî bir mezhep olarak ilan etmesi doğudan Şeybânîlerin ve batıdan Osmanlıların Safevîlere karşı saldırılarına yol açmıştır. R. Caferîyân, Şah İsmail'in Sünnî ağırlıklı İran'da Şiîliği resmî mezhep olarak kabul etmesinin sebebini onun siyasi değil, sırf dinî görüşleriyle bağlantılı olduğunu savunuyor. Bkz. *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 47.

diğer Şiîleri açısından da Sûfî Safevî Devleti'ni manevi bir merci konumuna getireceklerdi.

Tüm Şiîlerin bir merkezde ittihat etme konusunda acele etmelerini sağlamak amacıyla Şah İsmail buyurdu ki:

- Ezanda ve ikamede "Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah"ın ardından teşerrüfen ve teberrüken iki kez de "Eşhedü enne Emîrü'l-mü'minînen Aliyyen Veliyullah" desinler ve "Hayye ale'l-felâh"-tan da sonra iki kez "Hayye alâ hayri'l-amel" söylesinler.
- Sonra salavat ve selamın ardından lanet okusunlar, Resulullah'ın Ehl-i Beyt'inin haklarını gasbedenlere ve Ehl-i Beyt'in düşmanlarına lanet göndersinler.
- Bayram ve Cuma hutbelerinde de ilk üç halifenin isimlerini zikretmesinler, Peygamber Efendimizin – ona ve soyuna Allah'ın selamı olsun – isminden sonra on iki imamın – onlara selam olsun – şanlı isimlerini sitayiş diliyle söylesinler.
- Hutbenin sonunda ise Ömer b. Abdülaziz'in Benî Ümeyye (Emevîler) tarafından getirilen laneti yasakladıktan sonra hatiplere okumayı buyurduğu; "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor"[148] ayet-i kerimesinin yerine Hoca Nâsir Tûsî'ye mensup olan on iki darbı okusunlar.
- Çarşılarda kınama ve lanet okusunlar ve buna karşı gelen herkesin başını bedeninden ayırsınlar.

O zamanlarda Caferî mezhebinin meseleleri, on iki imam topluluğunun kanunları ve kuralları konusunda pek malumat yoktu. Zira İmamiyye fıkhının kitaplarından hiçbirisi ortada değildi. Şeyh Cemaleddin Mutahhar Hillî'nin eserlerinden olan *Kavâid-i İslâm* adlı kitabın ilk cildini elde ettiler.[149] Kadı Nasrullah Zeytûnî o kitaptan dinî meseleleri öğrenip öğretiyordu. O dönemin Ehl-i Sünnet ulemasından her kim karşı deliller öne sürmeye çalıştıysa, kendi kafasıyla oynadı (kendisini tehlikeye attı). Bu nedenle bazıları sessiz kalırken, bazıları da muhacerete yöneldiler.

Muhacirlerden birisi Bayındırlı Devleti'nin vekāyi-nigârı (tarihçisi) ve ileri gelenlerden olan İdris Bitlisî'dir. O, Rum'a hicret ederek, o

148 Kur'ân-ı Kerîm, Nahl suresi, 90. ayet.

149 Bu kitabın tam ismi *Kavâidü'l-Ahkâm fî Ma'rifetü'l-Helâl ve'l-Harâm* şeklindedir. Klasik bir fıkıh kitabıdır. Bkz. Mustafa Öz. "Hillî, İbnü'l-Mutahhar", *TDV İA*, Cilt: 18, Yıl: 1998, s. 38.

sıralarda şehzade ve Trabzon hâkimi olan Sultan Selim'e sığındı ve Şiîliğin yaygınlaşmasının tarihi konusunda "mezheb-i nâ-hakk" (haksız mezhep) ifadesini kullandı. Şah İsmail bu sözü duyunca huzurundaki ediplerden biri aracılığıyla adı geçen şahsa (İdris Bitlisî'ye) haber yollayarak, "Bu tarih sizin eseriniz midir yoksa başkasına mı aittir?" diye sordu. İdris Bitlisî inkâr etmedi, lakin cevabında şöyle yazdı: "Ben mezkûr tarihi Farsça değil, Arapça olarak söylemişim, yani 'mezhebünâ hakk' şeklinde demişim ki bu da 'mezhebimiz haktır' anlamına gelmektedir." Bu yüzden Şah İsmail ona bahşiş olarak bir miktar para gönderdi ve onu İran'a davet etti. Lakin o gitmedi, Şiî mezhebinin ve Haydariyye tarikatının reddi konusunda bir kitap yazdı, ayrıca Osmanlı Sultanı II. Bayezid'in emri üzerine sekiz Osmanlı padişahı döneminin olaylarını *Heşt Behişt* isimli bir tarih kitabında Farsça olarak topladı, Kürtlerin İran'a bağlı bulunan güçlü yirmi beş aşiretinin İran Devleti'nden yüz çevirerek Osmanlılara tâbi olmasını sağladı ve Sultan Selim'i Şah İsmail'e karşı harekete geçiren en önemli nedenlerden birisi de bizzat kendisi oldu. O, 925 (1519) yılında İslâmbol'da vefat etti ve Ebû Eyyûb Ensârî civarında defnedildi. Orada İdris'in eserlerinden olan bir köşk ve bir çeşme bulunmaktadır. Ayrıca bir mescit de ihya etmiştir. Zevcesi Zeyneb Hatun'dur.[150]

Bahsi geçen muhacirlerden birisi de Kadı Ömer'dir. O, Kızılbaşların ve Şiîlerin katli konusunda bir hüküm vermiş, Hârizm ahalisini Şah İsmail'in Hârizm'e gönderdiği ve oranın halkının da kabul ettiği darugaları (idarecileri) katletmeye tahrik etmişti. Onun bu sözü üzerine darugaların tamamı Hârizmliler tarafından hainceye kılıçtan geçirilmişti. Böylece o, Hârizm'in ebedî olarak İran'dan ayrılmasının müsebbibi olmuş, Türkistan'da İranlılara karşı adavet tohumunu ekmiş, Şeybek Han'ı İranlılarla savaşa teşvik etmiş ve Türkistanlıların İranlılar için barışılması mümkün olmayan bir düşman hâline gelmesini sağlamıştı.

Kısacası, Sultan Bayezid Han işten anlayan ve Allah yolunda cihat eden bir adam olduğundan dolayı kâfirlere karşı cihat etmeyi Şah İsmail'e karşı savaşmaktan daha önemli buluyordu. Bu yüzden o, kışkırtıcıların teşviklerine ve tahriklerine itibar etmedi. Belki de talihsizliğinden dolayı korkuyordu. Zira o muharebe işinde kendi babasına ve dedesine nazaran çok talihsizdi. Buna rağmen Bayezid o yıllarda Venediklilerle savaşarak İnebahtı, Modon, Koron vs. kaleleri, Mora adasını[151] fethetmekle meşguldü ve kardeşi olan Cem Sultan vasıtasıyla Frenklerin (Avrupalıların) Osmanlılara vermiş oldukları zayiatı telafi etmek istiyordu.

150 İdris Bitlisî hakkında daha ayrıntılı bilgi almak için bkz. Vural Genç. *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi: İdris-i Bidlîsî (1457-1520)*. Ankara: TTK, 2019.

151 Mora yarımadası olmalı.

908 yılında (07.07.1502-25.06.1503) Emirzade Elvend, Şah İsmail'e karşı savaşmak amacıyla bir iki kez asker topladı, fakat onun ordusu Şah İsmail'in karşısında tutunamadı. Bu yüzden Emirzade Bağdat'a yöneldi. Irak-ı Acem hükümdarı Sultan Murad b. Yakub ordu toplayarak yetmiş bin askerle Hemedan[152] semtine geldi ve Satılmış Bey de kendi askerleriyle beraber Sultan Murad'ın ordusuna katıldı. Şah İsmail, babasının Kamber adlı gulamını (kölesini) göndererek onları itaate davet etti. Lakin onlar kabul etmediler. Bu nedenle Şah İsmail Hemedan'a yöneldi. Söz konusu yörede iki taraf arasında çetin bir savaş vuku buldu.[153] Bir hayli insan öldürüldükten ve çok çaba sarf edildikten sonra Sultan Murad mağlup olarak Şiraz'a doğru kaçtı. Şah İsmail ise Hemedan çimenine indi ve Irak'ı (Irak-ı Acem'i) istila etti.

909 yılında (26.06.1503-13.06.1504) Şah İsmail kendi ordusuyla Şiraz üzerine sefere çıktı. Sultan Murad bu haberi duyunca onu korku sardı ve Bağdat'a yöneldi. Şah İsmail hiçbir zorlukla karşılaşmaksızın Şiraz'ı ele geçirdi[154] ve Şiî mezhebini kabul etmeye zorlamak maksadıyla ulemadan ve diğerlerinden binlerce insanı öldürdüler.[155] Aynı yıl Şah İsmail'in askerleri zorlu çarpışmaların ardından Gülhandan, Firuzkûh ve Usta[156] kalelerini fethettiler, Rüstemdar[157] ve Mazenderan'da çok sayıda fetihler yaparak, Mir Hüseyin Çelâvî'yi, Murad Bey Cihanşahlu'yu ve diğer emîrleri esir ettiler. Şah İsmail'in fermanı üzerine Murad Bey'i ve emîrleri ateşin önünde tutarak diri diri kebap yaptılar. Hüseyin Bey'i ise demir kafesin içine hapsettiler. Hüseyin Bey çok gururlu birisi olduğundan kendisini hançerle vurdu ve sonunda bu yaranın

152 Hemedan, İran'ın batı kısmında önemli bir şehirdir.

153 Bu savaşın 21 Haziran 1503 tarihinde gerçekleştiği öne sürülmektedir. Bkz. O. Efendiyev, *Azerbaycan Safevî Devleti*, s. 84; F. Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 23.

154 Şah İsmail Şiraz şehrine 24 Eylül 1503 tarihinde giriş yapmıştır. Bkz. G. Sarwar, *History of Shah Ismail*, p. 46.

155 R. Caferîyân ana kaynaklarda Şiraz'la ilgili böyle bir istatistiğin yer almadığını, ancak Kâzerun şehrinde direniş gösterildiği için katledilenlerin olduğunu ifade eder. Bkz. *İnkılâbü'l-İslâm*, nşr. R. Caferîyân, s. 50.

156 Kaynağın baskısında Usta (veya Asta) yerine yanlışlıkla Astara yazılmışsa da, biz İran Milli Kütüphanesi nüshasına (s. 60) bakarak bunu Usta Kalesi diye tashih etmişiz. Zira söz konusu olaylar sırasında bugünkü Azerbaycan – İran sınırında bulunan Astara şehri değil, Mazenderan'da yer alan Gülhandan, Firuzkûh ve Usta kaleleri fethedilmişti. Bkz. N. Musalı, *I Şah İsmayılın hakimiyyəti*, s. 154-156.

157 Rüstemdar, Mazenderan'ın bir bölümünü oluşturmakta, Şahrud ırmağı havzasında, Kazvin ve Amol şehirleri arasında bulunmaktadır.

tesirinden öldü.[158] Böylece Çelâvîler Devleti sona erdi ve toprakları da Safevîlerin memleketleri arasına katıldı. Ayrıca Ehl-i Sünnet fazıllarından olan Kadı Mir Hüseyin Yezdî de Şah İsmail'in emriyle katledildi.

910 yılında (14.06.1504-03.06.1505) Şah İsmail Yezd tarafına yöneldi.[159] Muhammed Kerre, şehri ona teslim etmeyerek kaleye sığındı. Üç ay boyunca sürekli bir şekilde memleketi savundu. Sonunda Şah İsmail kahramanca bir saldırıyla kaleyi fethederek Muhammed'i esir etti ve şehir ahalisini de katletti. Şah İsmail'in emri üzerine Muhammed Kerre'yi sonraları İsfahan'da yaktılar. Yezd işini hallettikten sonra Şah İsmail hızlı bir şekilde Tabes tarafına ilerledi. Oranın ahalisi muhalefet ettiği için onlardan yedi bin kişi katledildi. Oradan İsfahan'a geldi ve seyyidlerden olan Emîr Gıyas'ı, Şah Taki el-Hüseynî'yi ve Mir Hüseyin Meybüdî'yi öldürerek evlerini de yaktı.[160]

İran tarafından çok sayıda Sünnî Rum sınırına ve diyarına hicret etmiş ve Şah İsmail'in Sünnîlere yönelik gaddar hareketlerinden şikâyette bulunarak Sultan Bayezid'den yardım istemişti. Bu yüzden sultan da İran ahalisinin ahvalini teftiş ve tahkik etmek, özellikle de sûfîlerin Sünnîlere karşı baskı uyguladığı konusunda söylentileri araştırmak için Şah İsmail'e iki adet tuğraname (tuğralı mektup) yazılmasını emretti. Bunların her ikisi Irak (Irak-ı Acem) ve Şiraz'ın fethi nedeniyle tebrik içerse de, birisi baskılarla ilgili söylentilerin doğrulanacağı takdirde verilecek olup, söz konusu mektupta bu meseleden bahsedilmiş ve nasihatler verilmişti; diğer mektupta ise sadece tebrik ve aradaki dostluğun yenilenmesi nakledilmekteydi.

Aynı yıl içinde Osmanlı elçisi değerli hediyelerle beraber her iki mektubu da yanına alarak İran'a geldi.[161] Baskılara ilişkin söylentilerin doğru olduğunu görünce, hediyelerle birlikte tebrikin yanı sıra nasihat içeren mektubu da Şah İsmail'in dergâhına takdim etti. Bahse konu mektubun tercümesinin sureti aşağıda yer almaktadır.

---

158 Şah İsmail'in Mazenderan harekâtı Şiî mezhepli yerel emîrlerden olan Hüseyin Çelâvî'nin Safevî topraklarına karşı saldırılarına cevap olarak 1504 yılının Mart ve Mayıs ayları arasında hayata geçirilmiştir. Bkz. N. Musalı, *I Şah İsmayılın hakimiyyəti*, s. 154-156.

159 Bu olay, 1504 yılının Aralık ayında gerçekleşmiştir. Bkz. N. Musalı, *I Şah İsmayılın hakimiyyəti*, s. 157-158.

160 Safevî kaynaklarına göre Emîr Gıyaseddin Muhammed ve Şah Takiyeddin Muhammed, kıtlık sırasında depolarında tuttukları tahılı saklayarak satmadıkları için idam edilmişlerdi. Bkz. Kummî, *Hulâsatü't-Tevârîh*, I. c., s. 86-87.

161 Osmanlı elçisi 1505 yılının Şubat veya Mart ayında İsfahan şehrinde Şah İsmail'in huzuruna çıkmıştır. Bkz. N. Musalı, *I Şah İsmayılın hakimiyyəti*, s. 232.

Sultan Bayezid'in mektubunun tercümesi

"Emîrlik ve hükûmet sahibi olan, seyyid soyundan gelen, saltanat ve hâkimiyet uğruna mücadele eden, bol fetihler ve büyük zaferler kazanan, Şeyh Sultan Haydar es-Safevî'nin oğlu olan Emîr İsmail – Allah kıyamet gününe değin onun adaletinin ve faziletinin temellerini sağlamlaştırsın – bizim muhterem oğlumuz yerindedir. Kendisi yüce bir saltanatın temellerini atmış, yüksek bir devlet silsilesinin başı olmuş, Keyhüsrev ve Dârâ'nın[162] makamına oturmuştur. Evvela, padişahlık mevkiimizden sağlık dilekleri içeren selamlarımızı iletmek suretiyle kendisini onurlandırıyoruz. İkincisi, sitem ve hatta şikâyet kapılarını açarak şunları izhar ediyoruz:

Yüksek makam sahibi olan o evlat, Haydar'a (Hz. Ali'ye) benzer babasının (peder-i Haydar-siyer) intikamını almak azmiyle Gilanat'tan çıkarak Şirvanşah Ferruh Yesâr'la savaştı ve bahtın kendisine yâr olmasıyla birlikte zafer kazanarak düşmanını cezaya çarptırdı. Sonrasında yaramaz Elvend'le muharebe ederek onu hezimete uğrattı, şeref ve azamet ile güllü Tebriz'de Hüsrev Perviz'in[163] tahtına oturarak muradına erdi. Bu iki iyi haber Rum sınırına ve diyarına ulaştığında çok memnun oldum ve bize özel bir beşâretnâme (müjde mektubu) getirecek olan müjdecinin gelişini beklemeye başladım ki daha sonra özel bir elçi ile tebrik için bir cevap mektubu göndereyim. Çünkü bu tarz önemli olaylar konusunda birbirlerine haber vermek, hükümdarların başlıca yükümlülüklerindendir. Hâlbuki o taraftan henüz ne bir müjdeci ne bir müjde ne bir haber ve ne de bir işaret geldi. Bu arada memleketimizde bir başka müjde dolaşmaya başladı ve belli oldu ki o emîrlik sahibi geniş Irak ve Fars diyarını da zalim Bayındırlıların vücudundan arındırmış, oraları kendi bahtının güneşiyle parlatmış, uğur ve ikbal ile oraları da amirane bir şekilde fethettiği memleketlere katmıştır. Sevinç getiren bu haber kulağımıza ulaşınca ve o taraftan yine de herhangi bir beşâretnâme gelmeyince, o şehametli seyyidin art arda gerçekleştirdiği fetihleri tebrik edip kutlamayı, ihlas ve sevgi yolunu açma konusunda öncülük yapmayı ve aynı zamanda o velayet soyu mensubunun akıl kulağına garazsız olan bazı öğütleri de ulaştırarak, o emîrlik sahibinin açık zihninin dikkatini birkaç meselenin zararının titizlikle incelenmesi konusuna yönlendirmeyi gerekli bulduk.

---

162 Keyhüsrev ve Dârâ eski İran şahlarının isimleridirler.

163 Hüsrev Perviz (II. Hüsrev), Sâsânîlerin ünlü hükümdarlarından olup, M.S. 590-628 yılları arasında İran'a hükmetmiştir. Bkz. Ahmet Altungök. *Siyasi*, *İdari*, *İktisadi*, *Sosyal ve Kültürel Açıdan Sâsânî Devleti (MS. 226-652)*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniv. SBE, 2012, s. 85-92.

Birincisi, çok sayıda insanı katletmek ve bu konuda aşırıya kaçmak, ömrün azalmasına neden olur ve ebediyen kötü adla anılmaya sebebiyet verir. Ayrıca bu, şeriat ve akıl bakımından da beğenilmeyen ve ayıplanan bir iştir. Gençliğinizin nefsinin heveslerine uymayarak bu işten içtinap ediniz. Elbette ki Haccâc'ın,[164] Cengiz'in ve Timur'un adının gerek yüksek ve gerekse de aşağı sınıftan olan insanlarca nasıl bir şekilde anıldığını duymuş olmalısınız.

İkincisi, üç günlük dünya saltanatının işlerini yürütmek maksadıyla Müslümanların tamamına muhalif olan bir tarikatı terviç edip yaygınlaştırmayı bir alet olarak kullanmak suretiyle Hayrü'l-Beşer'in (insanların en hayırlısı olan Hz. Muhammed'in) ümmeti arasına nifak sokmak, bu ayrışma ve nefret vasıtasıyla Hazret-i Hayrü'l-Enâm'ın (mahlûkatın en hayırlısı olan Hz. Muhammed'in) zulme uğramış ve Allah'ın merhametine mazhar olmuş ümmetini kıyamete kadar birbirine düşman etmek, İslâm'ın maddi ve manevi gücünü zayıflatmak vesilesiyle din düşmanlarının Müslüman memleketlerini ele geçirmesine sebebiyet vermek yanlış bir iştir ve bunları yapmamak gerekir.

Üçüncüsü, kabirlere, mescitlere, tekkelere, zaviyelere ve eski sultanların, emîrlerin ve âlimlerin diğer eserlerine ait vakıfları kendi mülklerine dönüştürerek gasbetmek isteyen çok sayıda garazkârın tahrikleri ve kışkırtmaları ile bu eserlerin bazı cahil sûfîler tarafından yıkılmasına imkân vermeyiniz. Çünkü bunlar, İslâmiyet'in o memleketteki egemenliğinin belgeleri, kanıtları ve Hz. Resulullah'ın ümmetinin önde gelen şahsiyetlerinin güzel bir şekilde anılmasının vesileleridirler.

Dördüncüsü, adalet ve insaf sergilemek suretiyle ahalinin gönlünü kazanmak, baskı ve şiddet uygulamaktan ve kan dökmekten daha etkin bir yoldur. Daha iyisi şudur ki emîrlik sahibi her bir işte eşitliğe, adalete ve ahalinin meşru hürriyetine riayeti kendine meslek edinsin, temiz niyet ve güzel davranış ağıyla ahalinin gönül kuşunu avlasın, hiç kimseyi incitmesin ve öyle hüküm sürsün ki o diyarın halkı kendi atalarının vatanını terk etmesinler, diğer yerlere hicret etmesinler. Zira memleketin mamurluğu ve devletin bekası reayanın hükûmetten hoşnut olmasına bağlıdır. Eğer İranlılar Bayındırlı Türklerinin hükûmetinden hoşnut olsaydılar, o seyyid (siyâdet-meâb) bunca memleketi bu kadar kolaylıkla fethedemezdi.

İran öyle bir memlekettir ki bu ülkede İslâm öncesinde ve sonrasında muteber hükümdarlardan ibaret nice sülaleler saltanat atını

164 Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî (ö. 95/714), Emevîler döneminin zalim emîrlerinden ve valilerindendir. Bkz. İrfan Aycan. "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî", *TDV İA*, 14. c., İstanbul, 1996, s. 427-428.

koşturmuş, içlerinden bazıları da yeryüzündeki memleketlerin pek çok yerleşim yerinde söz konusu İranlıların yardımıyla çokça övülmeye değer fetihler yapmış, sultanlar arasında iyi bir nam kazanmak suretiyle farklılık göstermişlerdir.

Ayrıca İranlılar gerek geçmişte ve gerekse de şimdi öyle bir millettirler ki padişah, soylu bir aileden gelmezse ve kendilerinden olmazsa, ona boyun eğmez ve itaat göstermezler, isterler ki onların padişahı İran'ın payitahtlarından birinde otursun, kendisini İranlı olarak görsün ve İranlıları da hâkim bir millet yaparak adaletle davransın. Allah'a hamd ve minnet olsun ki İranlıların tamamından daha soylu ve daha necip olan, İran'ın en kadim, en meşhur ve en saygın ailelerinden birinin mensubu bulunan, yardımcılara ve destekçilere sahip olan o şehametli cenap, eğer adaleti kendine meslek edinirse ve daima reayanın ve halkın refahını ve rahatlığını düşünürse, İran ahalisi hevesle ve gönül rızasıyla, hatta Hindistan ve Türkistan ahalisi bile onun bir teveccühüyle bağlılık ve itaat yoluna gelecek, Sûfî Safevî Devleti'nin bekası ve yükselişi uğruna cansiperane bir şekilde çalışacaklardır. Ancak aksi takdirde kılıç gücüyle İran'a sahip olsanız bile doğudan ve batıdan kendi devletinizi ve memleketinizi bütün Müslümanların adavet okunun hedefi hâline getirecek, bütün İslâm hükümdarlarının ve emîrlerinin hücumları ve saldırıları karşısında bir an olsun rahat edemeyeceksiniz ve İran memleketi mahsur kalacak, ahalisi ise Müslümanların gözünde gazaba uğramış olacaktır.

Mısra
Niçin âkil birisi, sonu pişmanlık olan bir işi yapsın ki?!

Böylece memleket padişah ister, padişah da memleket ve reaya ister ve bunların her ikisi adaletle mamur ve müreffeh olur. Padişahın manevi ve uhrevi meselelerden olan din ve mezhep ile ne işi olur? Eğer o seyyid, bu cenabın şefkatli nasihatlerine kulak verip kabul ederse, hiç kuşkusuz, daima ebedî Osmanlı Devleti'ni kendi emîrliğinin ve hükûmetinin destekçisi ve yardımcısı olarak görecek, gerektiğinde ise fiilî olarak yardımımızı da alacaktır. "Bize düşen ancak apaçık bir tebliğdir."[165]

Şimdi bu sıralarda aradaki dostluğun temelini atmak, ittihat oluşmasını sağlamak, mümasil ve akranının uyduğu bu nasihatleri ulaştırmak amacıyla Mehmed Çavuş Balaban'ı – kadir kıymeti artsın – bu mektup ve bazı hediyelerle birlikte gönderiyoruz ki gitsin ve elçilik şartlarını ve dostluk ilişkilerini tarafımızdan gerektiği bir şekilde yerine

165 Kur'ân-ı Kerîm, Yâsîn suresi, 17. ayet.

getirinceye kadar bir dakika bile olsun yolda vakit kaybetmesin. Sözlü olarak anlatmasını istediğimiz hususları da izin verildiği sırada söyleyecek ve bu sözlerinde hiçbir yanlışa yol vermeyecektir. Çünkü o, eskiden beri sadakatiyle seçilen ve fıtrat itibarıyla doğru konuşan güvenilir adamlarımızdan ve hizmetkârlarımızdandır. Görüştükten, kabul ve rıza hasebiyle sefa kazandıktan sonra güzel bir şekilde icazet ve ruhsat alarak izzetli ve yüce Allah'ın tevfikiyle geri dönsün.

Kullarının Rabbi olan Allah'a döneceği güne değin adalet ve hükümdarlığınızın kapıları uzun ömür ve bahtiyarlıkla açılmış olsun!"[166]

Şah İsmail, Osmanlı elçisini son derece izzet ve ihtiram ile karşıladı ve sultanın mektubunu okunmak üzere ulema ve ümeradan ibaret bir meclise sundu. Şamlu ve Dulkadir emîrleri ile bazı Rumlu emîrleri sultanın nasihatlerini haklı bularak, mezhebin yaygınlaştırılmasında şiddet uygulamamayı, bu işi kendi doğal seyrine bırakmayı, yavaş yavaş yol almayı önerdiler. Ancak sûfîlerin çoğu ve özellikle de umumi çıkarları kendi şahsî menfaatlerine feda eden kimseler, sultanın nasihatlerinin kabul görmesi hâlinde Sünnîleri yağmalamaktan mahrum kalacaklarını anladıkları için buna yanaşmadılar. Onlar; "De ki: Hak geldi, bâtıl yok oldu. Şüphesiz bâtıl, yok olmaya mahkûmdur."[167] âyet-i kerimesini dile getirerek itirazda bulundular. Meşveretin ardından Osmanlı sarayına layıkıyla hediyeler gönderilmesi, mektubun cevabında da takiyye ile davranılması uygun görüldü. Meclisin kararına göre sultanın mektubuna bir cevap yazıldı ve Şamlu emîrlerinden biriyle birlikte sultanın elçisini Rum'a gönderdiler. Lakin Şah İsmail'in mektubunun sureti elimize geçmediği için burada aynen aktarılamadı.

O zamanlarda Sultan Bayezid Han, Frenklere (Avrupalılara) karşı cihat hazırlıklarıyla, memleketin düzen ve yönetim işleriyle uğraşıyordu. Bunun yanı sıra Mısırlılarla siyasi ilişkileri dostça değildi. Sultan, Mısırlılardan ve Rum'da yaşayan sûfîlerin sayısının çokluğundan çekiniyordu. İşte tüm bu sebeplerden dolayı sükûnetini koruyor ve iyi geçinmeye çalışıyordu. Bununla birlikte vilayet hâkimlerine sert bir şekilde hüküm yazarak gönderdi ki bundan sonra Osmanlı reayası olan hiçbir kimsenin İran'a gitmesine izin verilmesin, lakin İran'dan gelen muhacirler kabul edilsin, bu hükümden önce İran'a göç etmiş bulunan sûfîlerin emlaki, arazisi ve evleri de bu muhacirlere verilsin.

---

166 Mektupta XVI. yüzyıla has olmayan bir İranlılık vurgusunun bulunması ve 1789 Fransız İhtilali sonrası Avrupa'da yaygınlaşmış olan eşitlik ve hürriyet gibi kavramlara yer verilmesi, dikkatli bir araştırmacıyı bu vesikanın sahte olduğu sonucuna itiyor.

167 Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ suresi, 81. ayet.

911 yılında (04.06.1505-23.05.1506) Şah İsmail, Tarom'da kışladı ve babası Sultan Haydar'a karşı savaşta hazır bulunmaları bahanesiyle Irak ve Azerbaycan Sünnîlerinin katledilmesini, mallarına ve emlakine el koyulmasını, evlatlarının ve kadınlarının ise esir edilmesini emretti. Bu iş için, ümeradan olan Abdal Dede adlı birisini görevlendirdi. Haccâc misali Abdal'ın işe girişmesiyle Sünnîlerin birçoğu bir bahaneyle katledildi.[168] Ayrıca Şah İsmail, Şeyh Cüneyd'in sürülmesiyle ilgili Karakoyunlu Cihanşah'a karşı beslediği düşmanlık yüzünden, o padişah tarafından inşa edilmiş bulunan ve İslâm'ın mümtaz eserlerinden olan mescidin (caminin) kapısında ve duvarlarında halifelerin isimlerinin yazıldığını bahane ederek orasının harap edilmesi konusunda emir verdi. Onun emri üzerine Kazvin'de[169] Hâlidî olan yani Hâlid b. Velid'in[170] soyundan gelen şahıslardan hangi birisini ele geçirdiyseler öldürdüler. Oysaki bu ailenin üyelerinin çoğu ulemadan ve salihlerden idiler.

912 yılında (24.05.1506-12.05.1507) Şah İsmail Hoy'da kışlak yaptı. Kızılbaş askerleri Kürtlerin üzerine yürüyerek Kürt aşiretlerini yağmaladılar. Şah İsmail, Osmanlı sultanına bir mektup yazarak Rum sûfîlerinin Erdebil Tekkesi'ni ziyaret etmelerine engel olunmamasını rica etti. Söz konusu mektubu aşağıda aktarıyoruz.

Şah İsmail'in Bayezid'e mektubunun sureti

"Allah ehlinin virdi olabilecek bir duayı ve cihanın umut yeri olan sultanların dergâhına layık olabilecek bir senayı samimi bir ihlas ve iyilikseverlik, halis bir teveccüh ve sadakat ile hilafet iktidarına ve saltanat zirvesine sahip olan adaletli ve haşmetli hazret, İslâm sultanlarının sultanı, putlara tapanların kafasını kesen, dünya hakanlarının melcei, ümmetlerin meliklerinin sığınağı, Allah yolunda gazi olan, Allah katından yardım alan, bilgin ve âdil sultan, ârif ve kâmil hakan, Yüce Tanrı'nın

168 Safevî vekayinamelerinde bu olay aşağıdaki şekilde anlatılmaktadır: "Bu yılda (911 / 1505-1506) İskender gibi şanlı Hakan (Şah İsmail), düşmanlarla birlikte Sultan Haydar'a karşı savaşa katılmış olan herkesin katledilmesini emretti ve bu yönde soruşturma yapılması için o sıralarda korucubaşı olan Abdal Bey Dede'yi görevlendirdiler. Bu sebepten çok sayıda insan katledildi". Bkz. Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, II. c., s. 1011.

169 Kazvin, İran'da Elburz dağlarının güney eteğinde, Tahran'ın 150 km. kuzeybatısında ve denizden 1290 m. yükseklikte bulunan bir şehirdir. 1555-1598 yılları arasında Safevîlere başkentlik yapmıştır. Bkz. Marcel Bazin. "Kazvin", *TDV İA*, 25. c., Ankara, 2002, s. 154-155.

170 Hâlid b. Velid meşhur sahabilerden olup, M. 642 yılında vefat etmiştir. Bkz. Mustafa Fayda. "Hâlid b. Velîd", *TDV İA*, 15. c., İstanbul, 1997, s. 289-292.

inayetine mazhar olan, İslâm Hünkârı hazretleri Sultan Bayezid'in – Allah Teâlâ onun adaletinin gölgelerini Müslümanlar üzerinde daim kılsın, İslâm'ın ve müminlerin menfaati için onun hilafetinin günlerini (süresini) çoğaltsın – İslâm'ın sığınağı olan yüce eşiğine ve yüksek dergâhına sunuyorum. Her zaman mübarek vakitlerde ve mukaddes saatlerde peygamberlerin, evliyaların, ermişlerin kutsal ruhlarından ve bilhassa atalarım olan hazretlerin feyiz dolusu bâtınlarından medet isteyerek, İslâm'ın medârı olan Hünkâr hazretlerinin hilafetinin devamı, adaletinin ve merhametinin sürekliliği için dua ediyorum. O (Allah), işiten ve duaları kabul edendir.

Bunun ardından, adalet yolunda hizmet eden ve haşmetin melcei durumunda bulunan hükümdarın izzetli kulağına ve şerefli dikkatine şunu sunuyoruz: Cihanı süsleyen düşünceniz açısından gizli saklı değildir ki eski zamanlardan şimdiye kadar dünya memleketlerinin ahalisinin, özellikle de Rum diyarı halkının bizim hanedanımıza yönelik bağlılığı, itikadı, sevgisi ve desteği sabit ve muhakkaktır ve daima oradan talipler ve yol ehli, hidayetin kendisine yuva edindiği bu hanedana ve mekânları cennet olan şeyhlerin – Allah Teâlâ onların ruhlarını kutsasın – mukaddes hazirelerine gelmişlerdir. Onların her biri kendi fıtratının kabiliyeti kadarıyla manevi maksatlara ve uhrevi niyetlere ulaşmışlardır. Ancak bazı vakitlerde onların ziyarete gelişlerinde bazı aksaklıklar yaşanmış, etraftaki memleketlerin melik ve hâkimleri onlara karşı baskılar yapmışlardır (gelişlerini engellemişlerdir). Hilafetin sığınağı olan hazretin (Sultan II. Bayezid'in) hizmetkârlarının en iyi bir şekilde uygulamış oldukları adaletli davranış şekli bütün İslâm ehline ve bilhassa tarikat yolunun yolcuları ile hakikat memleketlerinin sahiplerine faydalı olduğundan dolayı umut ediyor ve bekliyoruz ki hanedanımızı ziyaret amacıyla yola çıkmak isteyen müritlerimize ve inananlarımıza izin vereceklerdir. Her taraftaki melik ve hâkimlerinize, sınır ve şehir muhafızlarınıza buyurunuz ki asla bu insanlara engel olmasınlar. Çünkü bu tarafa gelen herkes uhrevi niyetlerine ulaşır, davetleri çoğalır, ihtişamı yükselir, neticede hilafetinizin gücü ve onların fazileti artar inşallah.

Başlıca amacımız ihlas ve dualarımızı arz etmek olduğu için mektubumuzu dua ile ihtisar ediyor ve bitiriyoruz. Arz ve dua etmek için önemli taliplerimizden olan Muhammed'i cihanın sığınağı olan dergâhınızın hizmetine gönderiyoruz. Hz. Muhammed'in ve onun şanlı soyunun hatırına yüksek cenabınız her zaman dilek sahiplerinin melcei, haşmet ve ikbal ehlinin başvuru makamı olsun!" Bitti.[171]

171 Bu mektubun orijinal metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 345.

Sultan Bayezid Han'ın Şah İsmail'e cevabı

"Saltanatın sığınağı olan, hükûmet temeline ve şevket zirvesine sahip bulunan, saadetin melcei olan, seyyid soyundan gelen, saltanat, hükûmet, izzet ve ikbal uğruna mücadele veren cenap Şah İsmail! Allah kıyamet gününe değin adalet ve faziletinin temellerini sağlamlaştırsın! Halis sevgiden ve berrak niyetten yola çıkarak iblağ ve irsal ettiğimiz şahlara layık saf selamlarımız ve padişahlara özgü yeterli iletilerimiz, sabahları Allah'ı zikredenlerin kafilelerinin ve gece gündüz vird edenlerin kervanlarının armağan ve hediyeleri (duaları) ile birlikte size gönderiliyor. Hümâyûn gönlümüzün teveccühünün saadete ermiş cenabınıza yönelik olduğunu biliniz ve daima bizi kendi hayırlı ahvaliniz konusunda bilgilendirmek suretiyle iltifat gösteriniz!

Bu esnada dua ile dolu olan, sena ile sona eren, rica içeren, açılınca İrem gülistanı gibi güzel kokan mektubunuz pek uğurlu bir vakitte ve pek saadetli bir saatte huzurumuza varma şerefine kavuştu. Belagatli bir üsluba sahip bu mektupta zikredilen ve münderiç olan [içinde yer alan] her bir şey başından sonuna kadar tam bir şekilde okunarak size olan sevgimizin artmasına neden oldu. O sevap yoluna giden ziyaretçilerin engellenmesine son verilmesine ilişkin ricanız iyice araştırıldı. Belli oldu ki gaza ehli (mücahit) olan reayanın çoğu ziyaret bahanesiyle bu ülkeyi terk ederek atalet (tembellik) yolunun yolcusu oluyorlar ve bu sebepten sipahi toplama konusunda büyük bir sıkıntı meydana geliyor. Eğer büyük gazilerden birisi kendisinin eski reayasına rastlarsa, eski âdet üzere görür görmez onu tutuklayarak asıl vatanına geri götürür. Şerefli işaretiniz gelip ulaşınca hüküm buyurduk ki bu zümreden olan herhangi bir kişi ne zaman Allah'ın velîlerini – onlara rahmet olsun – ziyaret etmeye niyetlenirse, geri dönmeleri şartıyla hiç kimse onlara mani ve engel olmasın! Böylece her iki tarafın gönlünün isteği ve maksadı olan sevgi yolu mamur ve kullanılır durumda olsun ve dostluk ilişkisi kesintiye uğramaksızın, kırılmaksızın devam etsin.

Dost ve muhiplerin sadakat ve ihlas belirtileri aydınlık bir sabah ve kati bir ferman gibi açıkça belli olduğundan dolayı sözü daha fazla uzatmaya hacet görmedik. Bendelerin Rabbi hatırına İlâhî tevfik daima size saltanat ve saadet günleri nasip etsin!" Bitti.[172]

913 yılında (13.05.1507-01.05.1508) Şah İsmail'e haber verdiler ki Rum sultanına sığınmış bulunan Bayındırlı Sultan Murad kaybetmiş olduğu memleketlerini geri almak için kendisine asker verilmesini istemişse de, Sultan II. Bayezid buna yanaşmamış ve Sultan Murad bunun

172 Bu mektubun orijinal metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 345-346.

üzerine Alaüddevle Dulkadir'e sığınarak onun damadı olmuş, şimdi ise asker toplayarak kendi memleketlerini geri almaya hazırlanmaktadır. Şah İsmail bunu duyunca ordusunu toplayarak Dulkadir memleketine doğru yola çıktı ve resmî bir izin olmaksızın Osmanlı Devleti'nin sınırını ihlal ederek ansızın Kayseri ovasına girdi.[173] Şah İsmail'in ordusunun aniden ve beklenmedik bir şekilde geldiğini gören ahali, kendi tarlalarını, evlerini ve yaşam alanlarını bırakarak perişan oldu. Şah İsmail ahaliyi vaatlerle avutmaya çalıştıysa da, ahali ona itimat etmedi. Bu yüzden Osmanlı dîvânı ve ahalisi büyük zarar gördü.

Henüz Şah İsmail Kayseri havalisini terk etmeden önce, ziyaretçiler konusunda sultana yazmış olduğu mektubun cevabını getirdiler. Şah İsmail mektubun cevabından çok memnun oldu, sultanı kendinden küstürmemek için sınır ihlaline dair özürlerini ve dostluğunu içeren bir cevap yazarak, acil bir şekilde İslâmbol'a gönderdi. Ardından da Dulkadir memleketine yöneldi. Bu satırların yazarı, bahse konu mektubun ve onun cevabının suretini Feridun Bey Münşeâtı'ndan[174] istinsah ederek aşağıda sunuyor:

Şah İsmail'in mektubunun sureti

"Övülecek saltanata, hilafet makamına, Güneş kadar yüksek dereceye, Cemşid haşmetine, İskender şevketine sahip olan, mürüvvet ve insafın sığınağı durumunda bulunan, yiğitlik ve adalet üreten, dünyadaki kayserlerin metbuu bulunan, saltanat mülküne hem miras hem de liyakat açısından malik olan, kâfirlere ve putperestlere baş eğdiren, İslâm ordularını destekleyen, "Denizde akıp giden dağlar gibi yüksek gemiler"e[175] sahip olan, meliklerin ve sultanların en önde geleni, büyük hakanların en azametlisi, metîn bir şekilde hak bayrağını yükselten, apaçık fetih sancaklarını diken, izzet ve vakar tahtına oturan, mülk ve din havzasını koruyan, saltanat ve bahtiyarlık kurallarını belirleyen, ululuk ve hükümdarlık kanunlarını tesis eden, Allah yolunda gazi olan, "Nefsinin arzusunu ilah edineni"[176] cezalandıran, Mecid olan Allah'ın teyidiyle desteklenen, salta-

173 Dönemin Venedik kaynaklarına göre Şah İsmail'in Dulkadiroğulları aleyhine seferi 29 Temmuz – 15 Kasım 1507 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Yine Venedikli seyyahlara göre Şah İsmail bu sefer öncesinde Osmanlı padişahına Kulu Bey ve Memlûk sultanına da Zekeriya Bey adlı elçilerini göndererek, onları harekât hakkında bilgilendirmişti. Bkz. *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, s. 85-86.

174 Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 346-347.

175 Kur'ân-ı Kerîm, Rahmân suresi, 24. ayet.

176 Kur'ân-ı Kerîm, Furkan suresi, 43. ayet ve Câsiye suresi, 23. ayet.

natın, adaletin, haşmetin ve ikbalin hamisi olan Sultan Bayezid hazretlerine – Allah onun mülkünün temellerini mamur kılsın ve kendisine zafer ile mutluluk bahşetsin – dostluğun bolluğunu ihtiva eden ve mükemmel bir sevgiden kaynaklanan amber ıtırlı selamlar kervanı ve nergis kokulu dualar kafilesi armağan ve hediye edilir.

Mülkü süsleyen ve düğümleri çözen düşüncenizin malumu olsun ki Rebîülâhir ayının 12'si (21.08.1507) tarihinde Nahır Burnu[177] yurdunda bulunuyorduk. Oradan göç ede ede muhaliflerin üzerine gitmekte kararlıyız. Sizinle aramızda daha önce varılmış olan muhabbet ve ahit aynı şekilde varlığını sürdürmektedir ve buna hiçbir halel gelemez.

Dârü'l-İslâm Rum vilayetinden geçtiğimiz bu uğurlu vakitte büyük gaziler ve muzaffer askerler tarafından o diyarın reayasının ahvaline yönelik herhangi bir müdahalede ve taarruzda bulunulmasını mutlak bir şekilde yasakladık. Muzaffer askerlerimizin geçişi sebebiyle kaçıp dağılmış bazı insanlar vardı ki bunların da gönlünü alarak kendi mekânlarına ve makamlarına dönmelerini istedik. Zira bizim onlarla hiçbir işimiz yoktur.

Hıfzeden Allah'ın kendi sınırsız hikmetiyle aramızdaki bu muhabbeti pekiştirip koruyacağına ve talihin muvafakat muhafızını yüksek karanlıkların burcundan bunu gözetlemek için tayin edeceğine dair umutluyum. Bu ezelî armağanın menşei zâtî cibilliyet cevheri olduğundan (aramızdaki dostluk Allah tarafından belirlendiğinden) dolayı geçici arızaların taarruzundan ebediyen İlâhî hıfzın altında korunaklı ve güvenilir bir durumda olacaktır inşallah. Amacımız dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmek ve sevgi hususlarını telkin etmek olduğu için konuyu daha fazla uzatmaya gerek görülmedi. Kesin hüküm sahibi olan Allah'ın hatırı için devlet ve ikbalinizin çadırı yüksek, şerefinizin ve saadetinizin zirvesi ulaşılmayacak kadar yüce olsun!"

Sultan Bayezid'in Şah İsmail'e mektubu

"Büyük bir hükümdar, çok cömert bir taç sahibi, Acem memleketlerinin maliki, Türk ve Deylem diyarlarının noyanı,[178] devrin Cemşid'i,

177 Metinden anlaşıldığı üzere Şah İsmail'in kendisi bu mektubun yazıldığı esnada Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunmaktaydı. II. Bayezid'in aşağıda sunulan cevabî mektubunu incelediğimizde Şah İsmail'in bu sıralarda Kayseri havalisinde bulunduğu belli oluyor. Böylece mektupta Nahır Burnu diye isimlendirilen mevkiin de Kayseri civarında olduğunu kabul etmek gerekir. Malum olduğu üzere Şah İsmail, Dulkadiroğulları Beyliği'ne karşı düzenlediği sefer sırasında Kayseri'ye bağlı Sarız'dan geçmiştir. Bkz. Refet Yinanç. *Dulkadir Beyliği*. Ankara: TTK, 1989, s. 93.

178 Noyan, Moğolca komutan, prens, soylu kişi demektir.

zamanın Keyhüsrev'i olan, Allah katından yardım alan ulu melik Şah İsmail'in – Allah onun adaletinin ve ömrünün temellerini pekiştirsin ve kendi tevfiki ve yardımı ile onu desteklesin – belagatli bir üsluba sahip olan mektubu pek uğurlu bir saatte ve pek şerefli bir vakitte ulaştı ve onun mübarek maiyetinin himayemiz altındaki Kayseri'ye eriştiği konusunda bizi haberdar ve agâh etti. Allah'ın bize emaneti olan reayanın emniyet ve güvenlik içinde rahat yaşayarak her birimize ebediyen çok çok dualar etmelerini sağlamak için o hudutta ve o bölgede bulunan emîrlerimize sizinle dayanışma içinde olmaları konusunda talimat verdik, aramızdaki ittihat ve huzurun bir dakika bile olsun ortadan kalkmaması, her zaman her iki tarafın dostluğu, yararı ve rızası yolunda çalışmaları gerektiğini kendilerine bildirdik.

Saltanatın sığınağı ve adaletin temsilcisi olan şahsınızın sevgi ve uzlaşma konusundaki dayanıklılığı en mükemmel bir derecede belli olduğundan dolayı o hududun ve o bölgenin sakinleri, âdeti insaf olan kademlerinizin [ayaklarınızın] gelişinden rahatsız olmamış, her konuda hem hümâyûnun (Şah İsmail'in) saygısını gözetmeyi hem de bizim tarafımızı tutmayı önemsemiş ve buna riayet etmişler, bu görevlerin çok az bir miktarını bile ertelememiş ve geciktirmemişlerdir. İnşallah, sizin tarafınızdan da böylesine güzel bir şekilde davranış sergilenir ve ters bir durum söz konusu olmaz. Böylece her iki tarafın memleketlerinin sakinleri bu ulu nimetin (barışın ve dostluğun) faydalarından yararlanır ve bunun fazileti ile şükrü amel sayfalarımıza kaydedilmek suretiyle büyük bir sevap teşkil etmiş olur. Son olarak bendelerin Rabbi hatırına saltanat günleriniz her zaman muhabbet (sevgi) ile geçsin." Bitti.[179]

Velhasıl Şah İsmail, Alaüddevle Dulkadir'i muharebe meydanından kovduktan, Diyarbakır'ı ve Harput'u fethettikten sonra, ileride uğursuz Çaldıran vakasının vuku bulmasının başlıca müsebbiplerinden olacak Han Muhammed Ustaçlu'yu Diyarbakır memleketine yönetici olarak atayıp geri döndü.[180]

914 yılında (02.05.1508-20.04.1509) Irak-ı Arap hükümdarı Bârîk Bey Pürnek, Şah İsmail'e itaatini arz ederek başına Kızılbaş tacı giydi ve şah da ona aman verdi. Lakin şah, bizzat ona taahhüt etmesine ve aman vermesine riayet etmeksizin ordusuyla beraber Irak'a

179 Bu mektubun orijinal metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 347.

180 Şah İsmail döneminin en meşhur komutanlarından olan bu şahsın hayatı ve faaliyetleriyle ilgili bkz. N. Musalı. "Safevîlerin Diyarbakır Beylerbeyi Muhammed Han Ustaclu ve Anadolu'daki Faaliyetleri", *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, I. c., Diyarbakır Valiliği Yay., 2017, s. 495-521.

yürüdü.[181] Bârîk Bey, Şah İsmail'i engelleyemeyeceğini anladığından Halep'e kaçtı. Şah İsmail ise hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Bağdat'a girerek orada kan akıtmaya başladı. O, Şiîler dışında kimi ele geçirdiyse öldürdü, İslâm eserlerinin çoğunun ve Ehl-i Sünnet meşhurlarının kabirlerinin tahrip edilmesini buyurdu. Şah İsmail, Bağdat'ın idaresini Halifetü'l-Hulefâ unvanıyla birlikte Hâdim Bey'e vererek kendisi Huveyze'ye[182] yöneldi. O memleketin hükümdarı olan Sultan Feyyâz Müşaşaî kaçtı.[183] Şah İsmail bir kısım suçsuz insanları öldürdükten sonra Huveyze'yi zapt etti ve oranın yönetimini emîrlerden birine havale etti. Dizful[184] hâkimi ile Küçük Lur[185] hâkimi itaat göstererek Kızılbaş olunca Şah İsmail onların kendi yönetimlerini sürdürmelerine izin verdi.

Aynı yılda Han Muhammed Ustaçlu, Dulkadirlilerle savaşarak Alaüddevle'nin oğullarından Kör Şahruh ile Ahmed Bey'i ve Dulkadirli emîr ve askerlerin bir kısmını öldürdü. Han Muhammed'in bu zaferinin ardından Şah İsmail altın işlemeli bir taç ve kıymetli taşlarla süslü bir kemer göndererek, onun mertebesini daha da yükseltti.

915 yılında (21.04.1509-09.04.1510) Şah İsmail bir kez daha Şirvanat tarafına yönelerek, o vilayete bağlı bütün yerleri ve Derbend'i istila etti. Derbend'in idaresini Mansur Bey'e verdi, sadaret[186] mansıbını

181 Bârîk Bey, Akkoyunlu emîrlerinden olup, bu devletin çöküşü sürecinde Bağdat'ta fiilî olarak bağımsız bir şekilde hüküm sürmeye başlamıştı. Şah İsmail itaat için Bârîk Bey'in şahsen huzura gelmesi talebinde bulunmuş, fakat Bağdat hâkimi bu talebe uymayınca Safevî hükümdarı Irak-ı Arap üzerine sefere çıkmış ve 25 Cemâziyelâhir 914 / 21 Ekim 1508 tarihinde Bağdat'a dâhil olmuştur. Bkz. Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, II. c.1031.

182 Huveyze, İran'ın güneybatısında, Huzistan vilayeti topraklarında bulunan bir şehirdir.

183 Müşaşa hanedanının kurucusu Arap kökenli Seyyid Muhammed b. Fellah'tır. Mehdilik iddiasında bulunan bu şahsın önderliğinde başlayan Gulât nitelikli Müşaşa hareketi 1442 yılında Huveyze merkezli bir emîrliğin kurulmasına yol açmıştır. 1508 yılında buradaki müstakil hâkimiyetlerine son verilen Müşaşa ailesi bu tarihten sonra Safevîlere bağlı yerel yöneticiler olarak kendi varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bkz. Ayşe Atıcı Arayancan. "Tarihî Süreçte Muşa'şa'lar", *Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 72, Ankara, 2014, s. 175-188.

184 Dizful, İran'ın batısında, Hürremabad ile Ahvâz arasında bulunmaktadır.

185 Küçük Lur (Lur-ı Kûçek), 1184-1597 yılları arasında Luristan'ın kuzey ve batısında hüküm süren bir emîrlik veya atabeyliktir. İdari merkezi Hürremabad olan bu devletin hâkim hanedanı Hurşidîler idi. Bkz. Rıza Kurtuluş. "Lur-ı Kûçek", *TDV İA*, 27. c., Ankara, 2003, s. 226-227.

186 Safevîlerdeki sadâret mansıbı Osmanlı'daki sadrazam mevkiinden farklı bir görev olup, devletin dinî politikasını hayata geçiren en üst düzey makamdı. Bkz. Zülfiye

ise Emîr Seyyid Şerif Allâme'nin kızının oğlu olan Emîr Seyyid Şerif Şîrâzî'ye havale etti. Sadaret mansıbını vs. yüksek makamları elinde bulunduran Kadı Muhammed Kâşî ise ev bark yakan baskı ve mezaliminin çokluğu nedeniyle şah tarafından vazifeden azledilerek öldürüldü. Ayrıca Şah İsmail, muteber emîrlerden olup vefat etmiş bulunan Necmeddin Mesud'un yerini Emîr Yâr Ahmed Hûzânî'ye havale etti ve ona Necm-i Sânî (İkinci Necm) lakabını verdi.[187]

Aynı yılda yani 1509 yılının Eylül ayının 14'ünde[188] İslâmbol'da büyük bir deprem vukua gelerek 1070 evi, 109 cami ve mescidi, devlet konaklarından oluşan çok değerli bir semti ve İslâmbol şehrinin surlarını dağıtarak yerle bir etti. Denizin suyu yukarıya doğru kalkarak kale duvarları üzerinden şehre girdi. Eşi benzeri görülmemiş olan bu deprem 45 gün bu şehirde hüküm sürdü. Ahali ve sultan şehirden çıkarak dışarıda çadırların ve alaçıkların altında yaşadılar. Deprem sakinleştikten sonra sultan etrafa hükümler yazarak 15 bin inşaat ustası ve amele topladı ve tamirata başladı.

[Şah İsmail'in Şeybek Han'la savaşı]

916 yılında (10.04.1510-30.03.1511) Şeybek Han Özbek ile Şah İsmail arasında bir savaş vuku buldu. Bu kanlı savaşın sebebi; Şah İsmail'in Horasan memleketini zapt etmeyi aklına koymuş olması, Şeybek Han'ın da İran memleketini Şah İsmail'den çekip almak istemesiydi. Bu iddia yüzünden, art arda yaptığı fetihlerle de gurura kapılan Şeybek Han, Şah İsmail'e saygısızca sert bir mektup gönderdi ve ona "İsmail Daruga"[189] diye hitapta bulunurken, kendi şahsını ise hadden ziyade yüceltti ve övdü. Ardından ise şunları izhar etti: "Hac vecibesini yerine getirmeye niyetlendim. Gerektir ki İran'ın menzillerinde benim ordum

---

Veliyeva. *Safevî Devlet Teşkilatı (Tezkiretü'l-Mülük'e Göre)*. Doktora Tezi. Ankara Üniv. SBE, 2007, s. 402-410.

187 Yâr Ahmed Huzânî (Necm-i Sânî) 1509-1512 yılları arasında Safevî idari teşkilatında şahın vekili görevini yerine getirmiştir. Bkz. Roger M. Savory. "Şah İsmail Döneminde Safevî Devletinin Temel Kurumları", Çev. Emin Kırkıl, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 10, İstanbul, 2004, s. 204-205.

188 Diğer bilgilere göre bu olay 10 Eylül 1509 tarihinde gerçekleşmiştir. Elizabeth Angell. "Bir Şehir Manzarası: İstanbul'un Tarihinde Depremler", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: İstanbul'un Emperyal Dönüşümleri*, *Dünya Ölçeğinde İstanbul*, *Topoğrafya ve Yerleşim*, I. c., İstanbul, 2015, s. 513.

189 Moğolca reis anlamına gelen daruga, genelde şehir hâkimlerini ifade eden bir ıstılahtır. Bkz. Zabil Bayramlı. *Azərbaycan Səfəvi dövlətinin quruluşu və idarə sistemi*. Bakı: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti nəşriyyatı, 2006, s. 92. Şah İsmail'e daruga diye hitap eden Şeybek Han, rakibini bu şekilde aşağılamayı amaçlıyordu.

için azık toplayıp tedarik edesin, benim adıma sikke bastırıp hutbe okutasın ve kendin de yüce tahtımın önüne gelesin. Eğer bu hükme uymazsan ve karşı gelirsen, Moğolistan, Türkistan, Buhara-yı Sagîr ü Kebîr (Küçük ve Büyük Buhara),[190] Deşt-i Kıpçak, Kalmukistan[191] ve diğer yerlerin askerlerini falancanın, falancanın ve falancanın komutası altında göndereceğim, şöyle şöyle yapacağım, İran'ı viran edeceğim vs."

[Aşağıda] Şeybek Han'ın mektubunun sureti *Muntazam*'dan[192] aynen nakledilmektedir:[193]

"Sultanlığımızın nihayetsiz inayetiyle hususi bir şerefe layık görülmüş olan İsmail Daruga bilsin ki memleket işlerini halletmek, ülkeleri ele geçirmek, refahı artırmak ve düşmanları ortadan kaldırmak görevi ezelden beri Allah tarafından benim azametli, saadetli ve şehit ceddimin – Allah ondan razı olsun ve mekânını cennet eylesin – muktedir eline ve becerikli parmaklarına havale edilmiş, yücelik, şefkat ve hükümdarlık sarayındaki adalet ve merhamet tahtı bizim siyasetimiz sayesinde yükselmiştir, cesaret ve galibiyet darphanesindeki yiğitlik sikkesi bizim mübarek lakaplarımıza kesilmiş ve imamet (önderlik) sedası ve hilafet nidası Hâtif-i Gayb[194] tarafından bize ulaştırılmıştır.

Malum olduğu üzere Hz. Resul – ona ve soyuna Allah'ın selamı olsun – buyurmuştur ki; "Evlat kendi babasının mirasçısıdır." Bellidir ki babanın mirası oğluna kalmalıdır ve evladın buna hakkı vardır. Diğer bir aklî delil de şudur ki karanlık gece başladığında gökyüzünde yıldızlar görünür. Özellikle de Süheyl[195] yıldızı çıktığı dağ başından yaklaşık bir mızrak daha yukarıya ulaşır. Lakin Güneş'in doğuşunun heybeti yüzünden onun (Süheyl'in) rengi sararır ve bir saat boyunca

190 Büyük Buhara adıyla Batı Türkistan, Küçük Buhara adıyla da Doğu Türkistan kastedilmekteydi. Bkz. Emre Keser. "Tarih-i Buhara'ya Göre Buhara'nın Tarihî Coğrafyası Üzerine Birkaç Not", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 123, Sayı: 243, Kasım-Aralık 2019, s. 282.

191 Kalmukya, günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı bulunan, Hazar Denizi'nin kuzeybatı tarafında yer alan ve idari merkezi Elista olan özerk bir cumhuriyettir.

192 Burada *Muntazam* adıyla Muhammed Hasan Han İtimâdüssaltana'nın *Târîh-i Muntazam-ı Nâsırî* adlı eseri kastedilmektedir.

193 Söz konusu mektup, eserin baskısında yer almamış ve Tahran nüshasının haşiyelerine (s. 80-82) dayanılarak tercüme edilmiştir.

194 Hâtif-i Gayb, divan şiirinde gaipten gelen sesi ifade eden bir kavramdır. Bkz. Mine Mengi. "Divan Şairinin Görünmez Seslenicisi Hâtif", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 25, İstanbul, 2005, s. 187-201.

195 Süheyl, güney yarım kürede yer alan büyük ve parlak bir yıldızdır. Bkz. İ. Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 424.

titrer, sabah açıldığında ise tekrar çıktığı yere iner. Böylece bizim doğu tarafından zuhurumuzu Güneş'in doğuşu, kendinin batıdan ortaya çıkışını ise Süheyl'in çıkışıyla mukayese et!

Daha sonra Kâbe-i Muazzama'nın – Allah oranın şerefini ve şanını artırsın – ziyareti İslâm'ın başlıca rükünlerinden biridir ve Kâbe-i Muazzama'ya varan yolların tamamının onarılması bütün Müslümanlara farzdır. Bizim muzaffer askerlerimiz de bu ziyaretle müşerref olmak istiyorlar. İşte bu yüzden yolları tamir etmen, bizim için tedarik ve peşkeşler hazırlaman, darphanelerde bizim mübarek lakaplarımıza sikke kestirmen, her cumada camilerde bizim cihangir lakaplarımızı hutbede okutman ve bizim yüce tahtımızın huzuruna gelmen gerekmektedir.

Eğer bizim mübarek hükmümüze boyun eğmeyip de itaatsizlik gösterirsen, o zaman şerefli ve saadetli oğlum, saltanat ve hükümdarlık sahibi, muzaffer ve muktedir savaşçı olan İmadeddin Ubeydullah Bahadır Han'ı[196] – Allah Teâlâ onu korusun – Buhara, Semerkant, Hezâre, Nekûderî,[197] Gur[198] ve Garcistan[199] hududunun emîrleri ve askerleriyle birlikte senin üzerine göndereceğim ki seni cezalandırarak mahvetsinler. Eğer bu mümkün olmazsa, o zaman diğer bir oğlumu, şehirleri emniyet içinde koruyan, küfrü ve asiliği yok eden Ebü'l-Fevâris Timur Bahadır Han'ı – Allah onun ömrünü uzatsın – Kunduz,[200] Bağlan,[201] Hisar,[202] Bedahşan[203] hududunun ve Türkistan'ın diğer nahiyelerinin emîrleri ve askerleriyle birlikte o vilayete yollayacağız ki senin üzerinde zafer kazansın. Eğer, Allah korusun, bu kez de mümkün olmazsa, o zaman zafer bayrağını taşıyan ve fırsat bekleyen, savaş ormanının aslanı olan oğlum

196 Şeybek Han, Ubeydullah Han'ın amcasıdır. Ubeydullah Han'ın babasının ismi Mahmud'dur. Bkz. Abdulkadir Macit. *Şeybânî Hanlığı (1500-1599)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniv. SBE, 2015, s. 406.

197 Hezâre, Kâbil'le Herat arasında, Afganistan'ın merkezî dağlık kesiminde yer alan tarihî bir vilayettir. Hezâreler XIII. yüzyılda Moğol fütuhatı döneminde Moğolistan'dan gelerek Afganistan'a yerleşmiş olan savaşçıların soyundan gelen bir kavimdir. Nekûder Oğlan adlı Moğol komutan bunların ilk başbuğu olmuştur.

198 Gur veya Guristan, Afganistan'ın merkezi bölümünde, Herirud ırmağı boyunda tarihî bir vilayettir.

199 Garcistan, Afganistan'da, Murgab ırmağının yukarı boylarında, Herat'la Meymene arasında yer alan tarihî bir bölgedir.

200 Kunduz, Afganistan'ın kuzeydoğusunda bir şehirdir.

201 Bağlan, Afganistan'da, Kunduz'dan yaklaşık 70 km güneyde bulunan bir şehidir.

202 Hisar veya Hisar-ı Şâdmân, bugünkü Tacikistan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Düşenbe'den batıda yer alan bir şehirdir.

203 Bedahşan, bugünkü Tacikistan'ın doğusunu ve Afganistan'ın kuzeydoğusunu kapsayan tarihî bir vilayettir.

Ebü'n-Nasr Kemâleddin Sevincek (Süyünç) Bahadır Han'ı – Allah Teâlâ onun ömrünü uzatsın – bir grup emîrler ve mukarreplerle (yakın adamlarla) birlikte görevlendireceğim ve tacımın incisi, zamanın cengâveri, meydanda metanet Ceyhun'unun timsahı olan oğlum Hamza Bahadır Han sağ cenahta, dünyada mülkümün direği ve gerçek bir kahraman olan Selimeddin Mehdi Bahadır[204] sol cenahta, Endican, Taşkent, Şehr-i Sebz,[205] Ürgenç, Hârizm,[206] Ceyhun, Seyhun,[207] Kaşgar,[208] Kıpçak nahiyeleri,[209] Kalmak[210] ve diğer yerlerden olan din ve ikbal emîrleri, yiğitleri ve askerlerinden oluşan bir kalabalıkla birlikte düşmanlara karşı savaşmaları için görevlendireceğim. O savaşta hazır bulunacak olan devletimizin ileri gelenleri metîn bir şekilde kahramanlık meydanına ayak basacaklardır ve ola ki Allah Teâlâ'nın yardımıyla "Allah sana şanlı bir zaferle yardım edecektir"[211] hazinesinden karşımıza zafer çıkacaktır. Direniş yerinizin neresi olacağını bize bildiriniz! Vesselam!"

Bu mektupla asıl nüsha arasındaki farklılık, gereksiz bazı lakap ve kelimelerin buraya alınmamış olmasındadır.[212]

Şah İsmail bu mektubu okuyunca donanımlı bir orduyla birlikte Horasan'a doğru yola çıktı. Rey'den Damgan'a[213] doğru yöneldiğinde

---

204 Hamza Bahadır ve Mehdi Bahadır, Şeybek Han'ın akrabalarından olan Bahtiyar Sultan'ın oğullarıdırlar. Bkz. A. Macit, *Şeybânî Hanlığı*, s. 164.

205 Şehr-i Sebz, Semerkant'tan güneyde, Özbekistan'ın Kaşkaderya vilayetinde bir şehirdir. Emîr Timur burada doğmuştur.

206 Hârizm veya Hârezm, Orta Asya'da, Ceyhun (Amuderya) Nehri'nin aşağı boylarında tarihî bir vilayettir. Başkenti Ürgenç şehriydi. Bugün bu vilayetin bir kısmı Özbekistan, diğer bir bölümü de Türkmenistan sınırları içinde kalmıştır.

207 Ceyhun (Amuderya) ve Seyhun (Sırderya) Orta Asya'nın iki meşhur nehridir.

208 Kaşgar, Doğu Türkistan'da kadim bir Türk şehri olup, hâlihazırda Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Uygur Özerk Vilayeti dâhilindedir.

209 Burada Kıpçak nahiyeleri adıyla Deşt-i Kıpçak'tan söz edilmiş olmalıdır. Deşt-i Kıpçak, Ortaçağ'da Tuna Irmağı'nın mansıbından ve Karadeniz'in kuzey sahillerinden başlayarak Irtış Irmağı'na ve Balhaş Gölü'ne kadar uzanan, güneyde Hârizm vilayetine ve Sırderya'nın aşağı boylarına kadar inen, başlıca Kıpçak Türkleri tarafından iskân edilmiş olan devasa bir ülkedir.

210 Bir Moğol kavmi olan Kalmuklar kastedilmektedir.

211 Kur'ân-ı Kerîm, Fetih suresi, 3. ayet.

212 Bu not da Muhammed Hasan Han İtimâdüssaltana'nın *Târîh-i Muntazam-ı Nâsırî* adlı eserinden alıntılanarak, *İnkılâbü'l-İslâm*'ın İran Milli Kütüphanesi nüshasında yer almıştır. Şah İsmail ile Şeybek Han arasında geçen yazışmaların muhtevası ve değerlendirilmesi için bkz. Gülay Karadağ Çınar. "İki Büyük Türk Hakanı Şah İsmail ile Şeybani Han Arasındaki Söz Duellosu", *History Studies*, Vol. 3/2, 2011, s. 75-87.

213 Rey, Tahran yakınlarda bir Ortaçağ kentidir. Damgan ise İran'ın kuzeyinde, Simnan'dan kuzeydoğu yönünde bulunan bir şehirdir.

Şeybek Han'ın damadı ve aynı zamanda Damgan hâkimi olan Ahmed Sultan Herat'a kaçtı. Astarabad[214] hâkimi Hoca Ahmed Kunkurat da firar etti ve Astarabad'ın büyükleri peşkeşlerle birlikte Bistam'da[215] Şah İsmail'in huzuruna geldiler. Şeybek Han daima boş laf ederek derdi ki; "Yakın zamanda ordumu Irak ve Azerbaycan hududuna götüreceğim ve o memleketi aldıktan sonra Hicaz'a yöneleceğiz." Ancak o, Şah İsmail'in düzenli ve cengâver ordusunun kendi askerinden daha kalabalık olduğunu görünce korkuya kapıldı ve Receb ayının (04.10-02.11.1510) sonlarında Merv'e[216] kaçtı.

Şah İsmail mukaddes Meşhed'e[217] giderek sekizinci imam hazretlerinin – ona selam olsun – merkadini ziyaret ettikten sonra Merv'e doğru ilerledi. Şaban ayının 20'sinde (22.11.1510) ise Merv'in etrafına indi. Yedi gün boyunca Şah İsmail'in askerleri ile Şeybek Han'ın ordusu arasında savaş vuku buldu. Şaban ayının 28'inde (30.11.1510) Şah İsmail bir plan yapıp, mezkûr şehrin etrafından kalkarak, bu şehre üç fersah mesafede bulunan Mahmudî köyüne çekildi. Şeybek Han üç gün ihtiyatlı davranarak kaleden dışarıya çıkmadı. Üç günden sonra, kendi emîrleriyle, özellikle de Can Vefa Mirza ile meşveret etti. Emîrler Şah İsmail'in ordusunun takip edilmesine rıza göstermeyerek şöyle dediler:

– Ubeyd Han'ın ve diğer hanların ordularının gelişini bekleyelim ve onların gelişinden sonra Kızılbaşlara karşı meydan muharebesi yapalım. Zira Şah İsmail'in ordusuna nazaran bizim yanımızda bulunan askerlerin sayısı azdır ve biz daha güçsüzüz.[218]

Bu sözleri duyan Şeybek Han çok kızdı ve kötü kötü konuşmaya başladı. Şeybek Han'ın eşi Moğol Hanım kendi kocasına şöyle söyledi:

– Siz, Şah İsmail'e saldırganlık içeren mektuplar yazarak onu savaşa davet ettiniz. O da ordusuyla beraber İran'dan elli menzil mesafe katederek Merv'e geldi. Siz ise kaçarak bu kaleye sığındınız. O, savaşın ardından

214 Astarâbâd veya Esterâbâd, İran'ın kuzeydoğusunda Hazar Denizi'nden 36 km mesafede bulunan ve Gürgân olarak da bilinen bir şehirdir.

215 Bistam, İran'ın kuzeydoğusunda bulunan ve Şahrud şehristanının Püştbistam ilçesinin idari merkezi olan bir şehirdir.

216 Merv, bugünkü Türkmenistan Cumhuriyeti'nin güneydoğusunda, Bayramali şehrinden kuzeyde tarihî bir şehir ve kaledir.

217 Meşhed, İran'ın kuzeydoğusunda meşhur bir şehir olup, Şiîlerin sekinci imamı olan İmam Rıza'nın türbesi de buradadır.

218 Dönemin kaynaklarına göre bu sıralarda Şah İsmail'in 40 bin kişilik ordusuna karşılık Şeybek Han'ın sadece 20 bin askeri bulunmaktaydı. Bkz. Mirzâ Muhammed Haydar Duglat. *Târîh-i Reşîdî*. Tashîh: Abbâskuli Gaffârîferd. Tahran: Mîrâs-ı Mektûb, 1383, s. 365.

geri çekildi. Lakin siz namussuzluk toprağını başınıza saçarak onu takip etmediniz. Şimdi devletimiz açısından faydalı olan şudur ki korkuya ve dehşete kapılmaksızın, güçlü bir yürekle muharebe meydanına gidesiniz. Çünkü bu şekilde yüreksizce davranmanız erkekler için bir ayıptır.

Moğol Hanım'dan bu hakaretamiz sözleri duyan Şeybek Han'ın hamiyeti harekete geçti. Cuma günü sabahında, kendi ordusuyla beraber Merv'den çıkarak Şah İsmail'in ordusunu takip etmeye başladı. Ancak Kızılbaş askerlerinin savaşa hazır bir durumda olduğunu görünce bu yaptığına pişman oldu ve vezir Hoca Muhammed'i Can Vefa Mirza'nın yanına göndererek onu savaşa teşvik etti. Adı geçen Mirza, Şeybek Han'a karşı kötü sözler sarf etti ve ardından şöyle dedi:

– Han'a söyle ki karşımızdaki bu ordu çok güçlüdür. Komutamız altındaki bu kadar adamla onları mağlup edemeyiz. Maalesef bizim nasihatlerimizi dinlemedin, kendini ölüme attın ve bizim kadınlarımızı ve çocuklarımızı ise Kızılbaşlara esir ettin.

Bunun ardından o, savaş safını düzenledi. Şeybek Han ordunun kalbinde durdu, sağ kanadın idaresini Kamber Bey'e, sol kanadın idaresini ise Can Vefa Mirza'ya havale etti. Şah İsmail de safları tertip ederek, sağ ve sol kanatlara Emîr Necm-i Sânî, Bayram Bey Karamanlı, Çayan Sultan Ustaçlu, Dev Sultan Rumlu, Hüseyin Bey Lala, Abdal Bey Dede, Zeynel Han Şamlu ve Badıncan Sultan Rumlu gibi namlı emîrleri tayin etti.

Birbirine düşman olan taraflar cenk ve harp etmeye başlayarak top, tüfek,[219] ok, kılıç, mızrak ve şeşper (altı dilimli topuz) kullanmaya giriştiler ve cesetlerden tepeler oluşturdular. Sonunda Kızılbaş ordusu Özbeklere galip gelerek onları hezimete ve bozguna uğrattı. Mahmudî köyünün ırmağı insan ve hayvan leşleriyle doldu. Firariler leşlerin üzerine ayak basarak ırmağın öteki kıyısına geçiyorlardı. Kaçış esnasında Şeybek Han dört duvarla çevrelenmiş bir yere girdi ve oradan çıkış yolu bulamadı. Bir grup Kızılbaş, duvarla çevrelenmiş olan bu yeri kuşattı. Kalabalık yüzünden Özbekler birbirinin üzerine çıktılar. Şeybek Han da diğer bazı Özbekler gibi kalabalığın altında kalarak boğuldu.[220]

---

219 Merv civarında Kızılbaş ve Özbek orduları arasında vuku bulmuş olan savaşta her iki taraftan top ve tüfek gibi ateşli silahların kullanımına yönelik burada yer alan bilgiler, abartıdan başka bir şey değildir.

220 Bu savaş 1 Aralık 1510 tarihinde vuku bulmuştur. Bkz. Jean Louis Bacque Gramont. "Bir Osmanlı Vesikasına Göre Orta Asya'da 1510'da Cereyan Eden Olaylar", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: TTK, 1972, s. 288; Ramil Ağayev. *Azərbaycan və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin qarşılıqlı münasibətləri (XV-XVI əsrlər)*. Bakı: Kür nəşriyyatı, 2004, s. 103

Savaş bittikten sonra Kızılbaşlardan birisi Han'ı tanıyarak kafasını kesti ve Şah İsmail'in huzuruna götürerek onun atının ayakları altına attı. Şah İsmail, onun kafatasını altınla kaplattırdı ve daima bu kâseden şarap içerdi.[221] Ayrıca, Şeybek Han'ın derisinin içinin saman ve pamuk ile doldurulmasını emretti,[222] çok mağrurca bir fetihname yazarak bunu Şeybek Han'ın içi doldurulmuş olan derisiyle birlikte özel bir elçi aracılığıyla Osmanlı Sultanı Bayezid Han'ın sarayına gönderdi. İşte Çaldıran Savaşı'nın başlıca sebeplerinden birisi de bu olaydır; yeri geldiğinde bunun ayrıntılarını aktaracağız. Maalesef Şah İsmail'in fetihnamesinin sureti elimize geçmediğinden onu bu tarih kitabına alamadık.[223]

Şeybek Han'ın soyağacı şu şekildedir: Şeybek Han b. Budak Sultan b. Ebülhayr Han b. Devlet Şeyh b. İlti Oğlan [b. Fulad Oğlan] b. İbe Hoca b. Toktay b. Bolgay b. Şeyban b. Cuci b. Cengiz Han.[224] Annesi ise Kuzı Bere Begüm'dür.

Kısacası, bu savaşta Mâmûşî, Kadı Mansur, Özbek emîrlerinin ve ileri gelenlerinin tamamı ve yaklaşık 10 bin Özbek askeri katledildi. Şah İsmail, Merv'e dâhil oldu, mezkûr şehirde kalmış olan Özbekleri, ileri gelenleri ve ulemayı cezalandırdı, ahaliye ise aman verdi. Ayrıca Şeybek Han'ın mallarının ve paralarının Kızılbaş askerlerine dağıtılmasını emretti. Şah İsmail, Merv'in idaresini Abdal Bey Dede'ye vererek kışlamak için Herat'a yöneldi.

Şeybek Han'ın biraderzadesi Ubeyd Han kendi askerleriyle beraber öyle bir vakitte gelip yetişti ki artık amcasının ordusu yenilmiş ve kaçmıştı. Baktı ki iş işten geçmiş, Moğol Hanım'ı ve diğer emîrlerin zevcelerini de yanına alarak, kalbinde bin yara ile Buhara'ya yollandı.

---

221 Mağlup edilmiş olan düşmanın kafatasından kâse yaptırarak şarap içmek eski Türk geleneklerindendi. Bkz. H. R. Roemer, "Kızılbaş Türkmenler", s. 87.

222 Safevî kaynaklarına göre Şeybek Han'ın kafatasından kadeh yaptıran Şah İsmail, onun kafasının derisini yüzdürerek içine saman doldurmuş ve II. Bayezid'e göndermişti. Bkz. *'Âlemârâ-yi Şâh İsma'îl*. Bâ mukaddime yü tashîh ü ta'lîk-i Asgar Muntazır Sâhib. Tahran: Büngâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1349, s. 382-384; *'Âlemârâ-yi Safevî*. Be kûşiş-i Yedullah Şükrî. Tahran: Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1350, s. 329-331.

223 Şah İsmail'in Merv Savaşı ile ilgili Memlûk Sultanı Kansu Gavri'ye gönderdiği fetihname için bkz. Abdülhüseyin Nevâyî. *Şâh İsmâ'îl-i Safevî (esnâd ü mükâtibât-ı târîhî hemrâh bâ yâddâşthâ-yı tefsîlî)*. Tahran: Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1347, s. 93-96.

224 Diğer kaynaklarda ise Şeybek Han'ın dedesi olan Ebülhayr Han'ın soyağacı şu şekilde aktarılmaktadır: Ebülhayr Han b. Devletşeyh Oğlan b. İbrahim Oğlan b. Fulad Oğlan b. Mengü Timur b. Badakul b. Cuci Boğa b. Bahadır b. Şeyban Han b. Cuci Han b. Cengiz Han. Bkz. *Nasrullah Felsefî*. *Zindegânî-i Şah Abbas-ı Evvel*. *I. c. Tahran*, *1334*, *s. 156-157*. Şecerenin bir başka versiyonu için bkz. A. Macit, *Şeybânî Hanlığı*, s. 404.

Heratlılar bu savaşta tarafsız kalmış ve savaşa katılmamışlardı. Buna rağmen düşmanı neden kovmadıkları bahanesiyle Şah İsmail'in emri ile o memleketin şeyhülislâmı[225] da dâhil olmak üzere pek çoğu katledildi, malları ve emlaki zapt edildi, evlatları ve kadınları ise esir edildiler. Şah, Horasan'a dâhil olunca, orada itaat göstermeyenlerin katledilmesini emretti. Öldürülenler arasında İslâm'ın binlerce ünlü ilim, edebiyat vs. adamları vardı.[226]

Babası adına yıllarca Trabzon vilayetinin valilik görevini yürütmüş olan Şehzade Selim b. Sultan Bayezid bu yıl içinde Edirne vilayetine bağlı Tekfur Dağı (Tekirdağ) yöresinin Çorlu adlı yerinde babasıyla savaşarak yenilgiye uğradı. Sultan Selim'in yenildiği gün Şeybek Han'ın derisini getirmiş bulunan Şah İsmail'in elçisi Sultan Bayezid'in huzuruna geldi. Bu konu, en önemli tarihî meselelerden biri olduğu ve bu tarih kitabında zikredilen meselelerle tam bir şekilde bağlantılı olduğu için burada öncelikle Yavuz lakaplı Sultan Selim'in hayat hikâyesini, ardından ise bu vakanın meydana gelmesinin sebeplerini ve Çaldıran Savaşı ile ilgili diğer olayları, Mısır ve Şam fethini, Çerkezler (Memlûkler) Devleti'nin ve Mısır Abbâsî Hilafeti'nin yıkılış nedenlerini vs. hadiseleri sırasıyla değerli okurlara arz etmeyi gerekli bulduk.

Yavuz lakaplı Sultan Selim Han'ın hayat hikâyesi

Bu taş kalpli ve yiğit padişah M. 1470 yılına muvafık olan H. 875 yılında Velî lakaplı Sultan II. Bayezid'in çocuğu olarak dünyaya geldi. O zamanın yüksek bilimlerini ve âlet ilimlerini (dinî ve dünyevi ilimleri) tahsil ettikten sonra Fars, Arap, Türk ve Yunan edebiyatları alanında kendi döneminde emsalsiz bir adam olup, sözü tatlı olan bir edip ve dili ateş saçan bir şair idi. Bilimleri öğrenmekle uğraşmasına rağmen her gün o zamanın harp ilmini, silah kullanımını ve at biniciliğini öğrenmeye de belli bir zaman ayırırdı. O da ataları gibi Ebû Hanife Kûfî'nin mezhebinin takipçilerindendi ve bu mezhebin fıkhı konusunda engin bilgiye sahipti. Lakin diğer mezheplerin takipçilerini sevmez ve Ehl-i Sünnet dışındaki

225 Bu şahsın ismi Şeyh Seyfeddin Ahmed Taftazânî'dir. 30 yıl boyunca Herat'ın şeyhülislâmlığı görevinde bulunmuştur. Bkz. Kummî, *Hulâsatü't-Tevârîh*, I. c., s. 113

226 R. Caferiyân bu iddiaların asılsız olduğunu belirtmektedir. Bkz. *İnkılâbü'l-İslâm*, s. 62. Ancak dönemin tanıklarından olan Zeyneddin Mahmud Vâsıfî, Safevî birliklerinin Herat'ta yaptıkları mezalimi kendi eserinde ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Bkz. Robert W. Dunbar. *Zayn al-Dīn Mahmūd Vāsifī and the Transformation of Early Sixteenth Century Islamic Central Asia*. Doctoral Dissertation. The Department of Central Eurasian Studies, Indiana University, 2015, p. 135-156.

mezheplerin takipçilerine karşı sert bir düşmanlık beslerdi. Çok mutaassıp ve saltanat düşkünü birisiydi. İslâm dünyasındaki memleketler üzerinde bir hilafet teşkil etmeye çalışır ve saltanata geçtikten sonra İslâm ülkelerindeki hükümdarların ve emîrlerin tamamının vücudunu siyaset âleminden yok ederek kendi saltanatının çatısı altında bütün İslâm milletleri ve kavimleri için bir hilafet mercii oluşturmayı arzu ederdi.

Lazistan memleketinin yönetimi Sultan Bayezid tarafından bu genç şehzadeye verildiğinde ve o, Trabzon'a geldiğinde,[227] İran'ın padişahı Akkoyunlu yani Bayındırlı hanedanından Hasan Bey'in oğlu Yakub Bey idi. Şehzade Selim, İran'ın durumdan haber edinmek amacıyla Hızır Bey adlı birisini dostluk içeren bir mektupla birlikte Yakub Bey'in sarayına göndererek kendisinin Lazistan yönetimine geçmesi konusunda bilgi vermiş ve İran ile arasındaki ilişkilerin kapısını açmıştı. Bir an olsun elçi ve mektup göndermeyi ihmal etmezdi. Feridun Bey Münşeâtı'nın birinci cildinde Sultan Yakub ile Sultan Selim arasında teati edilen mektuplardan birkaçına yer verilmiştir.[228] Ayrıca Elvend Mirza zamanında Sultan Selim, Sultan Bayezid'in izniyle Gürcistan seferi için hazırlıklar yapmış ve adı geçen padişaha (Elvend Mirza'ya) bu konuda bir mektup yazarak bilgi vermiş, onu da Gürcistan'a karşı savaşa teşvik etmiş ve cevap beklediğini de bu mektubunda beyan etmiştir. Söz konusu mektup da yukarıda zikri geçen mektuplar gibi o kitapta (Feridun Bey Münşeâtı'nda) yer almaktadır.[229]

Sultan Selim'in bu resmî ve dostane ilişkileri yürütmekteki maksadı Bayındırlı Devleti'nin temellerinin sarsılmasından vakit kaybetmeden yararlanmak ve gelecekte İran'ın tamamını ele geçirmekti. Şah İsmail 905 yılında (08.08.1499-27.07.1500) ayaklanarak İran'ı karıştırmaya başladığı zamandan itibaren Sultan Selim onun askerî ve siyasi faaliyetlerini rekabet gözüyle sürekli izlemekte, gece gündüz onun yok olup ortadan kalktığına ilişkin bir haber beklemekteydi. Aksine Şah İsmail'in galibiyet haberleri geldikçe de hüzün ve eleminden rengi solar, üzüntüye kapılırdı. Özellikle de Şah İsmail'in Şiîliği izhâr etmesi ve Sünnîleri ortadan kaldırması yönündeki haberleri kendisine ulaştırdıklarında, çok kederlenerek şöyle demişti:

– Erdebil oğlanı İslâm toprağına öyle bir fesat tohumu ekti ki bundan sonra hayalini kurduğumuz şeyler gerçekleşmeyecektir. Bunun tek çaresi şudur ki İslâm'ın muktedir sultanları bugünden itibaren

227 Sultan Selim 1487 yılında Trabzon'a sancakbeyi olarak atanmıştır. Bkz. F. M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 32-33.

228 Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 368-370.

229 Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 372-373.

toplanarak, henüz kök atmamış olan bu tohumu ateşle yaksınlar ve külünü de fena rüzgârına savursunlar.

908 (1503) yılında Bayındırlı Murad Bey, Şah İsmail karşısında yenilerek Osmanlı Devleti'ne sığındı ve Şah İsmail'e karşı savaşmak için yardım istedi. Lakin Sultan Bayezid onun bu ricasını yerine getirmeyince, bu gelişme nedeniyle Yavuz Sultan Selim'in gönlü çok kırıldı ve saray adamlarına karşı kötü sözler söylemeye başladı. Zira Sultan Selim, Şah İsmail'in İran'da bağımsız bir devlet kurması hâlinde, bunun kendi maksatlarını hayata geçirmesi yolunda büyük bir engel oluşturacağını biliyordu. Bu nedenle de Sultan Selim, Bayındırlılarla, Şah İsmail'in daha da kuvvetlenmeden ortadan kalkması için iş birliği yaptı.

913 (1507) yılında Şah İsmail, hiçbir haber vermeksizin ve resmî bir izin almaksızın, Osmanlı sınırını ihlal etmek suretiyle Kayseri ovasına gelerek dîvâna, maaş alanlara (çîre-horân) ve reayaya büyük zarar verdi. Bu olay öncekilerden daha fazla Sultan Selim'in içine işledi. O, özellikle de babasının Şah İsmail'e yazmış olduğu cevap mektubunu babasının güçsüzlüğü şeklinde yorumlayarak, kendisiyle birlik olan biraderi Sultan Korkud'a babasını şikâyet eden mektuplar yazdı. Bununla da yetinmeyerek, sadrazama bir tevbîhnâme (azarlama mektubu) gönderdi. Sadrazam ise cevabında şöyle yazdı: "Anadolu'nun Türk ve Türkmen ahali ve boylarının çoğu sûfî olup Erdebiloğlu Şah İsmail'e bağlı bulundukları için onların çaresine bakmadan Osmanlı Devleti Şah İsmail ile savaşamaz. Bu yüzden devlet tarafından Anadolu sûfîlerinin, hâlihazırda Yunanistan Devleti'ne bağlı bulunan Mora Yarımadası'na göç ettirilmesine yönelik karar alınmıştır. Bu vesile ile hem Anadolu diyarı onlardan arınmış olacak hem de sakinlerinin tamamı Yunan olan Mora Yarımadası İslâm'ın kahredici kılıçlarının parlaklığıyla aydınlanacaktır."

Bu doğru cevap üzerine Sultan Selim'in kalbi rahatladı ve hükûmet de sûfîleri peyderpey Yunan memleketine göç ettirdi.

Rum'da sûfîlerin ortaya çıkışı ve onların ahvali ve itikadı üzerine

Osmanlı Devleti'nin Anadolu memleketinde sûfîlerin[230] ortaya çıkışı, Emîr Timur Küregen'in Rum'u terk etmesinden sonra vuku bulmuştur. Bu taife ilk başlarda kendilerini Sühreverdiyye tarikatının Safeviyye sûfîleri (Sûfiyye-i Safeviyye) isimli şubesi olarak tanıtmıştı. Önceleri merkez şehri (dârü'l-mülk) İzmir olan Aydın vilayetine bağlı Menteşe

230 Burada Erdebil Tekkesi'nin taliplerinden söz edilmektedir.

yöresindeki Teke Türkmenleri aşireti arasına yerleştiler.[231] Zaman ilerledikçe bu sûfîlerin faaliyetleri de ilerleme kaydederek şöhret buldu ve oradan diğer beldelere yayılmak suretiyle genel bir yaygınlık kazandı.

Safeviyye sûfîleri gitgide Bektaşiyye harâbâtîleriyle aralarında bağ kurarak, Sühreverdiyye ve Bektaşiyye tarikatları arasında duran bir tarikat icat ettiler. Onlar şarap içmenin, uyuşturucu kullanmanın, kendi aralarında kadınlarını değiştirmenin, eşcinsel ilişkide bulunmanın ve kendi mahremleri olan kadınlarla cinsel ilişkiye girmenin, bazı şartlar çerçevesinde mubah olduğuna karar verdiler.[232] Bunların itikadının tafsilatı yukarıda arz edilmiştir. Bilindiği üzere müritlerden nezirleri toplayarak pirin evine göndermek her bir tarikatta halifelerin başlıca görevlerindendir. En azından bir defa pirin evine gitmek, tarikat âyininde riyazet çekmek, sonra ise tarikatın sırlarına vâkıf olarak kemer-beste olmak da müridin yapması gereken vacip amellerdendir.

Şah İsmail'in babası Seyyid Haydar Erdebil'de irşat postuna oturduktan sonra Teke-ili'nden olan Hasan Halife iki kez Menteşe'den Erdebil'e giderek Seyyid Haydar'ın halvethanesine dâhil oldu. Safevî tarihlerine[233] göre Seyyid Haydar da onu kırk kişiyle birlikte erbaîn riyazeti çekmesi için çilehaneye gönderdi. Diğerleri gibi onun da kırk günlük maişeti için kendisine bir adet yuvarlak ve yassı arpa ekmeği ve hem içmesi hem abdest alması hem de taharet yapması için bir testi su verdi.

Çile çekenler bir erbaîni tamamladıktan sonra dışarıya çıktıklarında Hasan Halife, seyyidin kendisine vermiş olduğu ekmekle su testisini onlardan bir zerre ve bir damla olsun tüketmeksizin seyyide geri verdi ve kırk gün boyunca insan kalıbından çıktığını, maddi olmayan bir âlemde yaşadığını kanıtladı. Seyyid Haydar onun Cûkîlere[234] özgü bu riyazetini görünce kendisine hilafet tacı, saadet hırkası, iradet kemeri, şeyhlik postu ve davet alemi vererek, Teke-ili'ni irşat etmekle görevlendirip Menteşe yöresine yolladı.

---

231 Teke Türkmenlerinin memleketi Antalya bölgesiydi. Bkz. F. Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 46.

232 R. Caferîyân; "Bu türden olan ithamlar daima birbirlerine muhalif olan fırkalar arasında yaygın olmuştur ve bunlar konusunda herhangi bir tarihî ve ilmî kanıt bulunmadığı sürece kabul edilebilir değillerdir" diye bir yorumda bulunarak, Muhammed Arif'in bu yöndeki açıklamalarını haklı gerekçelerle eleştirmiştir (*İnkılâbü'l-İslâm*, s. 64).

233 Örneğin bkz. Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, II. c., s. 1062.

234 Cûkîler, Hindistan'da yoga yapan ve riyazet çekmeleriyle ün kazanmış olan bir topluluktur. Daha XIV. yüzyılda ünlü Arap seyyah İbn Battuta Hindistan'da bulunurken Cûkîlerle tanışmış ve onlar hakkında ilginç bilgiler vermişti. Bkz. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. Çeviri, inceleme ve notlar: A. Sait Aykut. II. c. İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2000, s. 775-776, 784-785.

Hasan Halife o diyara vararak kendi evine yerleşti. Seyyid Haydar'ın müritlerinden olan Pire Sinan adlı birisi onu görmeye gelen aşiret reislerine şöyle dedi:

– Ağalar! Hasan Halife, pirin evinden gelmiştir ama Teke-ili vilayetine yakıcı ateşle dolu bir yürek getirmiştir.

Aynı yılda onun bir oğlu oldu. Görmüş olduğu bir rüyaya binaen oğlunu Şahkulu diye isimlendirdi, bir an olsun ona terbiye vermekten geri durmadı. O, yazları Teke Rumlu aşireti arasında bulunur, kışları ise Teke Yakalu topluluğu ile geçirirdi.

Osmanlı tarihlerinin anlatımına göre Hasan Halife, Menteşe yöresine gelince şeyhlik ve hilafet seccadesini döşeyerek yaylak ve kışlak hangâhlarını kurdu. Varlıklı bir şahıs olduğundan dolayı misafirperverce sofralar açtı, geçit yerlerine kendi adamlarını yerleştirdi ve onlar yolda buldukları her bir misafiri mezhep farkı gözetmeksizin kendi hangâhlarına davet ettiler. Bu tedbir sayesinde ismi Küçük Asya'da iyi bir şekilde anılmaya başladı. Müritleri kasideler hazırlayarak köylerde ve obalarda okuyorlardı. Onun kerametler gösterdiğini ve sıra dışı işler yaptığını rivayet ediyorlar. Kendisinin okuma yazması yoktu.

Seyyid Celal adlı birisi ise fakih ve rint bir kimse olup, yörükler arasında saygın bir konumdaydı. O, çokça servet biriktirmek amacıyla Hasan Halife'nin evine giderek ilk başta onunla soru-cevap yaptı, sonra ise güya tartışmada yenilerek ona bağlanmak suretiyle müridi oldu. Bu olay Hasan Halife'nin vakar ve şanının artmasına vesile oldu. Halife de onu nezirleri toplamakla görevlendirdi. Böylece onlar yıllarca bilgisiz Türklerin mallarını nezir, dîg-cûş (kazan kaynatma), humus (beşte bir) ve hukuk-i fukarâ-yı birâderân (fakir kardeşlerin hakkı) adıyla talan ettiler.

Hasan Halife vefat edip oğlu Şahkulu Baba onun yerine geçtiğinde, Seyyid Celal onu da tıpkı babası gibi destekledi ve onun nüfuzunun yaygınlık kazanmasını sağladı. O, bağlılık kisvesini giyen her bir sûfîye birkaç yerden damga vurarak Celâlî diye isimlendirdi. Osmanlı Devleti, sûfîleri göç ettirmeye başlayınca, Şah İsmail'in daveti üzerine Teke aşireti İran'a doğru yola çıktı. İlk başta Osmanlı Devleti müsamaha gösterdi ve bu tür şahısların kendi sıkıntı ve fesatlarını da yanlarına alarak Rum'dan çekip gitmelerini Allah'tan diledi. Onlar ise devletten böylesine bir müsamaha ve itibarsızlık görünce bunu hükûmetin zaafı olarak yorumlayıp, insanları İran'a hicret etme yönünde teşvik ettiler ve kendileriyle beraber gitmek istemeyenlere karşı şiddet uygulayarak, mallarına, ırzına ve canlarına musallat oldular. Menteşe ve Germiyan hâkimi bu durumu görünce bin süvari ile birlikte onları takip ederek savaştı. Sayısı onlara nazaran daha az

olan Rûmîler (Osmanlılar) kendi komutanlarının katledilmesi sonucunda yenilgiye uğradılar. Rûmîlerin bir kısmı da Celâlîlere[235] esir düştü. Şahkulu'nun emri üzerine esirlerin boynunu vurdular. Ardından bugün Konya vilayeti diye bilinen Karaman vilayetine yönelerek, orada da yağmalama, yakma, ırza geçme ve insanları öldürme gibi davranışlarda bulundular.

Celâlîlerin zafer, baskın ve yağmalama haberlerini duyan eşkıyalar, düzenbazlar, alçaklar, hırsızlar, hilekârlar, işsizler ve arsızlar Anadolu'nun her köşesinden kalkıp, birbirlerini haberdar ederek gruplar hâlinde Celâlîlere katıldılar ve onların kudretini ve kuvvetini artırdılar.

Karaman vilayetinin hâkimi olan Karagöz Paşa onların kendi vilayetine girdiği konusunda bilgi alınca, acil bir şekilde asker toplayarak onların üzerine yürüdü. Lakin iki taraf karşılaştığında Karagöz Paşa'nın ordusu hezimete uğradı. Paşa Konya'ya doğru kaçtı.[236] Celâlîler de paşanın ordusunu yağmalayarak Konya şehrine yöneldiler. Onlar bir menzil yol katettikten sonra İslâmbol'dan bir Osmanlı ordusunun geldiğini Celâlî Şahkulu'ya haber verdiler. O, bu haberi duyunca Karaman'dan vazgeçerek, baskın yapma, yağmalama, yakma ve yıkma gibi faaliyetlerde bulunmak amacıyla Sivas'a yöneldi.

İslâm büyüklerinden, çok sayıda hayrat sahiplerinden ve temizlik ehlinden olan Sadrazam Hâdim Ali Paşa 917 (1511) yılında 40 bin süvari ile birlikte Sivas yolunda Şahkulu Baba'ya yetişti. İki taraf birbiriyle karşılaşarak balta, mızrak, ok, gürz (ağır topuz), şeşper (altı dilimli topuz) ve kılıç kullanmaya başladılar, ölülerden tepeler yaptılar ve maktullerin kanından yeryüzünde kan ırmakları akıttılar. Şahkulu ve yaklaşık 3 bin Celâlî katledildiler. Celâlîler yenilerek kaçtılar. Osmanlı ordusu onları takip ederek bir kısmını öldürdü ve kalanı da sınırdan dışarı kovdular. Ancak sadrazam ve Osmanlı'nın birkaç muteber serdarı da bu savaşta öldürüldüler.[237]

Celâlîler Erzincan şehrinin ovasına ulaştıklarında, Tebriz tüccarlarından olan 500 kişinin çok sayıda ticari malı Rum'a götürmekte olduklarına dair bir haber aldılar. Ansızın o biçarelere karşı saldırıya geçerek o

235 Celâlî tabirinin 1519'da Osmanlı'ya başkaldıran Bozoklu Şeyh Celal'in isminden geldiği bilinmektedir. Muhammed Arif kendi eserinde Celâlî kavramını asi ve Alevî kelimelerinin eş anlamlısı olarak kullanmaktadır.

236 Karagöz Paşa 22 Nisan 1511 tarihinde Kütahya yakınlarında vuku bulmuş olan savaşta yenilerek esir alınmış ve öldürülmüştü. Çağatay Uluçay. "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 9, İstanbul, 1954, s. 68.

237 Bu savaş 2 Temmuz 1511 tarihinde gerçekleşmiştir. Bkz. Ç. Uluçay. "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 9, s. 72.

suçsuz insanları kılıçtan geçirdiler ve kervandaki nakit paraları ve eşyaları yağmaladılar. Ardından İran'a gelerek, Horasan'dan geri dönmüş olan Şah İsmail'in ordusuna katıldılar. Tüccarların evlatları ve geride bıraktıkları, bu zalimlerden Şah İsmail'e şikâyette bulundukları için Şah İsmail Celâlîlerin serdarının öldürülmesini emretti. Onların efradını ise emîrlerin tümenlerine dağıttılar. Ancak yağmaladıkları malların bir dinarını bile onlardan almadı. Tarihçiler onların (Şah İsmail'e sığınan isyancıların) toplam nüfusunu 15 bin aile olarak kaydetmişlerdir. Bitti.

Aynı yılda Şah İsmail, Mâverâünnehir'deki şehirleri fethetmek amacıyla Herat'tan oraya doğru yola çıktı. Lakin Meymene[238] ve Fâryâb'da[239] Ubeyd Han'ın ve Timur Sultan'ın elçilerini ve hediyelerini kabul ederek, Belh, Şibirgan ve Endhûd'un[240] yönetimini Bayram Bey Karamanlı'ya verip geri döndü ve Kum'da kışlak yaptı. Necm'in (Necm-i Sânî'nin) eşikağasıbaşı[241] olan Muhammed Ağa, Babür Padişah'ın huzuruna gönderilmiş ve adı geçen padişahtan umduğunu bulamayınca hayal kırıklığı içinde geri dönmüştü. O, bu kin yüzünden Babür Padişah'ın isyan düşüncesinde olduğunu arz etti Bu nedenle Şah İsmail o tarafa ordu göndermeye karar verdi. Devletin vekili olan Necm-i Sânî bunun intikamını Babür Padişah'tan almak istediği için orduya bizzat serdarlık etmek üzere ricada bulundu. Şah da onu serdar tayin etti. Aynı yılda yani 917 (1511) yılında Necm-i Sânî Horasan'a doğru yola çıktı. Bu olayın ayrıntıları, yeri geldiğinde arz edilecektir.

Osmanlı Sultanı Bayezid'in aşağıda sunduğumuz mektubunu aynı yıl içinde Şah İsmail'e ulaştırdılar. Söz konusu mektubun meali Türkçe olarak *Hakikatü't-Tevârîh*'te kayıtlıdır ve bu satırların yazarı onu Farsçaya tercüme etmiştir.

Sultan Bayezid'in mektubunun özet bir şekilde tercümesi

Lakaplar sıralandıktan sonra: "Ey tecrübesi az olan genç! Bir daha babadan bir nasihat dinle! Bu yeni mezhebini kabul ettirmek için

238 Meymene, Afganistan'da Herat'la Belh arasında bulunan bir şehirdir.

239 Fâryâb, Meymene şehrinden kuzeydeki Devletâbâd şehrinin arazisinde bir Ortaçağ kalesidir.

240 Bu şehirler bugünkü Afganistan'ın kuzey kısmında yer almaktadırlar.

241 Eşikağasıbaşı, Safevî devlet teşkilatında sarayın teşrifat müdürü, eşikağası ise teşrifat memuru anlamına gelmektedir. Bkz. Z. Veliyeva, *Safevî Devlet Teşkilatı*, s. 200-202. Burada ismi anılan eşikağasıbaşının ismi diğer kaynaklarda Muhammedcan diye geçmektedir. Bkz. Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, IV. c., s. 522, 524; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, II. c., s. 1061.

Müslümanların kanını akıtma! "Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir"[242] şeklindeki uyarıyı dikkatten kaçırma! Ulu atalarının – Allah onların delillerini aydınlatsın – tarikatını kendine meslek edin! Şeybek Han'ın derisini göndermiş olman, Osmanlıların cesur sultanlarını korku ve telaşa kaptırmaz. Kötü davranış sahibi olan bazı şahısları bu memlekete göndermek, bu memleketin iyiyi ve kötüyü ayırt edemeyen cahillerini bunlar aracılığıyla gözden kaçırarak İran'a göç ettirmek, geçtikleri yollar üzerindeki köyleri yağmalatmak ve orada yerleşik olan ahaliyi katlettirmek hırsızların işidir, padişahların değil! İran memleketi, çok geniş olan iki İslâm ülkesi arasında bir köprü gibidir. Bu köprü, muktedir bir muhafıza muhtaçtır ki gerektiği anda köprü üzerinde İslâm düşmanının dizginini tutarak (önünü keserek), saldırganların bu köprü aracılığıyla diğer ülkeye hamle edip de tahribat yapmasını gazilerin yardımıyla engellesin. Sizin olağanüstü işlerinizin gidişatından anlaşılıyor ki mülkün sahibi olan Hazret (Allah Teâlâ) sizi bu köprüyü muhafaza için seçmiş, fetih yapmanızı ve zafer kazanmanızı sağlamıştır. Siz bu köprüyü mezhep ayrışması nedeniyle kapatmayınız, iki tarafın Müslümanlarının karşılıklı olarak gelip gitmelerine ve birbirleriyle görüşmelerine engel olmayınız. Bundan daha önce de belirttiğimiz üzere reaya adalet istiyor, sultan ise reayanın kendisine itaat etmesini bekliyor. Mezhep manevi bir iştir, saltanat ise maddi bir meseledir. Sultan adaleti kendine meslek edinmeli ve manevi meselelere karışmamalıdır. Ayrıca Rum memleketini istila etmeye yönelik umudunuzdan vazgeçiniz. Bunun yerine İran'da, Turan'da ve Hindistan'da bulunan derebeyileri yok etmekle uğraşmanız ve o ülkelerde çok kuvvetli bir saltanat tesis etmeniz daha iyi olur. Bundan sonra, Allah yolunda cihat eden ve İ'lâ-yı Kelimetullah (Allah kelâmını yükseltme) uğruna çaba gösteren Osmanlı gazilerinin intikam[243] kılıcını kılıftan çekerek İran üzerine hamle etmek ve orasını öncekine nazaran daha viran bir duruma getirmek zorunda bırakacak davranışlarda bulunmamanız gerekmektedir. "Bize düşen ancak apaçık bir tebliğdir".[244] Vesselam". Bitti.

Sultan Bayezid'in bu mektubu öyle bir vakitte Şah İsmail'in eline ulaştı ki Rum'un her tarafında ihtilal ateşi yükselmekteydi. Sultan Bayezid'in evlatları saltanat iddiasıyla birbirine karşı başkaldırmışlardı.

242 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ suresi, 93. ayet.

243 Eserin Farsça baskısında (s. 68) yanlışlıkla "intikal" diye yazmaktadır. Tahran yazma nüshası (s. 100) esas alınmak suretiyle metin üzerinde düzeltme yaptık.

244 Kur'ân-ı Kerîm, Yâsîn suresi, 17. ayet.

Şah İsmail fırsatı ganimet bilerek 918 (1512) yılında sûfîlerin önde gelenlerinden olan Nur Ali Halife Rumlu adlı birisini Osmanlı memleketlerine gönderdi ki Rum Celâlîlerini kendisiyle ittifak yapmaya davet etsin ve onların yardımıyla Rum memleketlerini yağmalasın. Nur Ali Halife de Tekelü Celâlîlerden oluşan bir grupla beraber Osmanlı memleketlerine duhul ederek, üstlendiği görevi yerine getirmeye başladı.[245]

Nur Ali, Şarkî Karahisar'a gelince, Şahkulu'nun katlinin ardından her biri o havalideki bir delikte saklanarak fırsat kollamakta olan Celâlîlerden ibaret üç dört bin kadar donanımlı süvari, kadınları ve çocuklarıyla birlikte saklandıkları yerlerden dışarıya çıkarak ona katıldılar. Bunları gören Halife, Malatya tarafına hareket ederek oralarda baskın ve yağmacılık faaliyetlerinde bulunmaya başladı. Sultan Selim tarafından orasının hâkimi olan Faik Bey[246] üç bin süvariyle birlikte onların karşısına çıkarak savaştı. Halife galip gelerek Tokat'a girdi ve Şah İsmail'in ismine hutbe okuttu. Oradan Ayna Pazarı'na[247] yönelerek Fırat'ı geçti[248] ve Kaz Çayırı'na[249] giderek orada Sultan Bayezid'in oğulları olan Sultan Ahmed, Sultan Korkud ve Sultan Selim arasındaki savaşın, çarpışmanın ve çekişmenin neticesini bekledi. Çünkü adı anılan bu şehzadeler o sıralarda birbirlerine ters düşmüşlerdi ve memlekette tam bir karışıklık meydana getirmişlerdi.

Devletin iyiliğini isteyenler ve yeniçeri ordusunun reisleri bir meclis teşkil ederek, bu iç karışıklığın ve Celâlîlerin şerrinin bertaraf edilmesinin çaresini aramaya başladılar. Sonunda, ihtiyarlığı yüzünden devlet işlerini kendi müsamahakâr ve kayıtsız tutumuyla aksatan Sultan II. Bayezid'i saltanattan indirerek şehzadelerden birini padişah yapmaya karar verdiler.

Şehzade Şehinşah'ın vefatından sonra Sultan Ahmed, Sultan Bayezid'in övgüsüne mazhar olmuş ve devletin veliahdı olarak seçilmişti. Lakin meclis katılımcıları onun safdilliğini ve eğlence ile meşgul olduğunu ileri sürerek padişahlığını kabul etmek istemediler. Sultan

245 Bu konuda bkz. N. Musalı. "Safevîlerin Erzincan Valisi Nur Ali Halife Rumlu ve Anadolu'daki Faaliyetleri", *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Erzincan Binali Yıldırım Üniv. Yay., 2019, s. 718-749.

246 Malatya şehri o yıllarda Memlûk Devleti'ne bağlıdır. Bizce burada Sivas şehrinden söz edilmiş olmalıdır. Çünkü Faik Bey o yıllarda Sivas'ta sancakbeyi görevinde bulunmaktadır. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 468.

247 Tokat'ın bugünkü Pazar ilçesi.

248 Burada bir yanlışlık vardır. Zira Fırat Irmağı Tokat'tan geçmemektedir.

249 Tokat ilindeki Kazova/Kaz Ovası kastedilmektedir.

Korkud'u da şiir ve edebiyatla uğraşan bir adam olduğu için istemediler. İkisinin de padişahlığa layık olmadığını söylediler. Çok düşündükten sonra Sultan Selim'in saltanata yükselmesini uygun bularak, ileri gelenlerin, ricalin, serdarların ve mansıp sahibi olan yeniçerilerin mührüyle mühürlenmiş olan bir davetnameyi Trabzon'a göndererek, adı geçen şehzadeyi İslâmbol'a davet ettiler.

918 yılının Safer ayının 18'inde (05.05.1512) Sultan Selim, İslâmbol'a gelerek tahta oturdu.[250] 32 yıl boyunca padişahlık yapmış olan 67 yaşındaki babası Sultan II. Bayezid'i saltanattan indirdi ve hapsetti. Rebîülâhir ayında çıkan bazı dedikodulara binaen onu hapisten çıkararak Dimetoka semtine gönderdi. Bu yaşlı padişah ağlayıp inleyerek Dimetoka semtine gitmekte iken Yahudi bir tabip aracılığıyla onu zehirlediler. Bu yüzden o, aynı yılın Rebîülâhir ayının 10'unda (25.06.1512) yolculuk esnasında Havza mevkiinde zehir nedeniyle vefat etti.[251]

Sultan Bayezid'in hayat hikâyesi

Bu padişah 851 yılında (19.03.1447-06.03.1448) Fatih Sultan Mehmed'in oğlu olarak doğdu. 886 yılının Rebîülâhir ayının 20'sinde (18.06.1481) babasının ölümünden sonra sultanlık tahtına oturdu. 32 yıllık saltanatının ardından, 67 yaşında iken, 918 yılının Safer ayının 18'inde (05.05.1512) padişahlıktan indirildi ve Rebîülâhir ayının 10'unda (25.06.1512) vefat etti. Sultan Bayezid, Osmanlı sultanlarının büyüklerinden ve erdemlilerindendi, lakin bedbahttı. Zira o, tahta oturmazdan önce Fatih'in sadrazamı olan Karamanlı Mehmed Paşa bu padişahın (II. Bayezid'in) küçük kardeşini saltanata yükseltmek istedi. Yeniçeriler ayaklanarak, adı geçen veziri öldürdüler ve onun yerine İshak Paşa'yı sadrazam yaptılar. Ardından Amasya'ya çapar (ulak) gönderdiler. Çünkü Bayezid kendi babasının hayatta olduğu sırada oranın hâkimiydi. Acil bir şekilde onun payitahta gelmesini istediler. Bayezid, dört bin süvariyle birlikte Boğaz'a vardığında, ordu ona, sadaret makamına atamak amacıyla beraberinde getirmiş olduğu Mustafa Paşa'yı yanından uzaklaştırıncaya kadar İslâmbol'a

250 Aslında Sultan Selim, 7 Safer 918 / 24 Nisan 1512 tarihinde saltanata yükselmiştir. Bkz. Selâhattin Tansel. *Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı*. Ankara: TTK, 2017, s. 343.

251 II. Bayezid, Havza yakınındaki Abalar köyünde 25 Rebiülevvel 918'de (10 Haziran 1512) vefat etmiştir. Bkz. S. Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı*, s. 346; Yaşar Yücel ve Ali Sevim. *Türkiye Tarihi*. II. c. Ankara: TTK, 1990, s. 231.

giremeyeceğini bildirdi. Bu yüzden ordunun korkusundan Mustafa Paşa'yı kendinden uzaklaştırdı ve payitahta duhul ederek tahta oturdu. Âdet olduğu üzere hizmetkârlara ve askerlere cülus bahşişi verdi ve onlara terakki (yükseltme) yaptı.

O sırada küçük kardeşi[252] Cem Sultan saltanat iddiasıyla başkaldırdı. Cem Sultan kendi babasının şehzadeliği zamanında doğduğu[253] için onu reayadan biri olarak görüyor ve kabullenmiyorlardı. Hâlbuki o, âlim, fazıl, şair ve münşî[254] olup, herkesten daha yiğit idi. Cem, iki kez biraderiyle savaştıysa da yenildi ve memleketi tıpkı taşınabilir mallar gibi ikiye bölme teklifinde bulundu. Fakat bu teklif kabul edilmedi. Ardından Mısır sultanına sığındı ve saygıyla karşılandı. Lakin asıl maksadına ulaşamadı. Daha sonra Rodos Adası şövalyelerine sığındı. Onlar da şehzadeyi mükemmel bir törenle karşıladılar ve kabul ettiler. Ancak Sultan [Bayezid]'in korkusundan onu orada tutamayarak Frenk'e (Avrupa'ya) yolladılar. Çokça görüşmeler yapıldıktan ve yüklü bir meblağ ödendikten sonra, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görülen Roma Papası Alexander zavallı şehzadeyi zehirledi. Onun cesedini İslâmbol'a getirerek defnettiler.[255]

II. Bayezid, kardeşinin vermiş olduğu rahatsızlıktan kurtulunca ordusunu Albanya'ya (Arnavutluk'a) sevk etti. Bu sefer esnasında derviş kılıklı bir şahıs, padişaha yaklaşarak onu öldürmek istedi. Lakin dervişi tutuklayıp öldürdüler.[256] O günden itibaren herhangi bir kimsenin silahlı bir şekilde sultanlara yaklaşmasına yasak koyuldu. 909 yılında (26.06.1503-13.06.1504) Sultan II. Bayezid, ordusunu Lehistan'a yürüterek zafer kazandı. Oradan 10 bin esir alarak geri döndü. Bu padişahın saltanat zamanının diğer olayları metinde anlatıldığı için bunların tekrar edilmesine gerek duymuyoruz.[257]

---

252 Metinde yanlışlıkla "büyük kardeşi" diye yazılmıştır.

253 Bu bilgi yanlıştır. Zira Cem Sultan, babası Fatih'in iktidarda bulunduğu 23 Aralık 1459 tarihinde doğmuştur. Bkz. Mahmut H. Şakiroğlu. "Cem Sultan", *TDV İA*, 7. c., İstanbul, 1993, s. 283.

254 Münşî, usta kâtiplere verilen bir unvandı. Ayrıca sarayda da yazışma işlerini yürüten memurlar olarak münşiler görev yapmaktaydılar.

255 Cem Sultan 25 Şubat 1495 tarihinde vefat etmiştir.

256 Bu olay 1492 yılında vuku bulmuştur. Bkz. S. Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı*, s. 194-195.

257 II. Bayezid'in Lehistan üzerine bu seferi konusunda diğer kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Bu dönemde Osmanlı – Lehistan ilişkileri için bkz. S. Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı*, s. 91-99.

Sultan II. Bayezid güçlü bir bünyeye ve büyük bir cüsseye sahipti. Bakışı ters, saçları siyah ve yumuşaktı. Âlimleri severdi. Ders müdavimi, belâgatli bir şair ve takva sahibiydi. Bu yüzden Velî lakabını almıştı. Ömrünün evvelinde şarap içerdi. Ama sonra tövbe etti. Ramazan'ın sonuna on gün kala inzivaya çekilerek ibadetle meşgul olurdu ve savaşlara şahsen katılarak orduya emirler verirdi. İyi ok atardı. Eğlenceye meyletmezdi. Mal mülk ve kılık kıyafette ziynet meraklısı değildi. Camiler, medreseler ve üç adet çok büyük ve sağlam köprü inşa etmişti. Her yıl Haremeyn fakirleri için yüklü meblağda para gönderirdi. "Kimin ayakları Allah yollarının tozuyla örtülüyse, ahiretteki ateş ona dokunmayacaktır" şeklindeki yüce hadise sımsıkı sarılarak, cihat yolunun tozunu yıkanmamış elbisesi üzerinden toplayıp saklamıştı. Saltanattan indirildiği gün o tozları vererek bir tuğla yaptırdı ve defni sırasında bu tuğlanın başının altına koyulmasını vasiyet etti. İstanbul'da yaptırdığı mescidin civarında kendisine ait olan türbeye defnedilmiştir. Allah rahmet eylesin. Bitti.

SULTAN I. SELİM'İN SALTANAT DÖNEMİNİN OLAYLARI ÜZERİNE

Sultan Selim Han, Osmanlı saltanatının tahtına oturduğunda, ağabeyi olan Ahmed de Anadolu'da yani otuz yıldan beri hüküm sürmekte olduğu Amasya'da tahta oturarak kendi adına hutbe okuttu ve oğlu Alaaddin'i muteber bir ordu ile göndererek, eski payitaht olan Bursa şehrini istila etti. Bu korkunç haber Sultan Selim'e arz edildiğinde, oğlu Sultan Süleyman'ı saltanat naibi olarak İslâmbol'da bırakarak, kendisi 70 bin savaşçıdan oluşan ordunun başında karadan Bursa'ya yöneldi ve 125 adet gemiyi de teçhiz ederek Marmara Denizi üzerinden Bursa yakınlarındaki liman şehirlerine yolladı.

Bu esnada biraderi Sultan Ahmed, kardeşler arasına nifak sokmak amacıyla Sultan Selim'in ordusunda bulunan kardeşi Sultan Mustafa'ya[1] mühürlü bir mektup göndererek, onu kendisine vezir atayacağını bildirmek suretiyle huzuruna davet etti. O da Ahmed'in davetini kabullenerek muvafık bir cevap yazdı. Lakin bu mektup Sultan Selim'in eline geçti. Mustafa'nın hayallerinden haberdar olan Sultan Selim, ailesini tutsak etmek için bir süvari birliği gönderdi. Süvariler de süratle hareket ederek, Mustafa'nın harem ehlini tutuklayıp Sultan Selim'e götürmek üzere yola koyuldular. Sultan Ahmed bu haberi aldığında, hiç vakit kaybetmeksizin Selim'in süvarileri üzerine yürüyerek, Şehzade Mustafa'nın eşini ve evlatlarını onların elinden kaçırdı.

Ancak Sultan Selim, bu vakayı Mustafa'ya belli etmeyerek, vezirlerin katılımıyla bir meclis düzenledi ve meclis ehline hil'at verdi. O sırada Mustafa'ya da siyah bir hil'at hediye ettiler. Sultan, onun vezirliği kabullenmesiyle ilgili mektubunu kendisine gösterdi. Daha sonra sultanın buyruğu üzerine, bahsi geçen mecliste onu kementle boğdular. Sultan meclis ehline şunları söyledi:

– Allah'a yemin ederim ki eğer benim biraderlerim sakin bir şekilde yerlerinde otursaydılar, onları canım kadar aziz bilirdim. Ama ne yapayım ki benimle rekabet etmektedirler?!

1 II. Bayezid vefat ederken sekiz oğlundan sadece üçü (Ahmed, Selim ve Korkud) hayattaydı. Burada ismi anılan Mustafa, Sultan Selim'in kardeşi olamaz.

Bu iş bittikten sonra Sultan Selim Amasya'ya ordu sevk etti. Sultan Ahmed Amasya'dan kaçarak dağlara çekildi. Sultan Selim onu takip etmeyerek Amasya'nın idaresini Davud Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'e verdi ve İslâmbol'a döndü. Ancak kış gelince Sultan Ahmed Amasya'ya geri döndü ve orayı zapt etti. Sultan Selim ülke haricinde hayallere (fetih planlarına) sahip olduğu için biraderiyle mücadeleye uzun zaman harcamak istemiyordu.

919 (1513) yılında Sultan Selim'in onayı ile deneyimli vezirler Sultan Ahmed'e arzuhâl göndererek Sultan Selim'in saltanatından şikâyetle bizar olduklarını beyan ettiler. Söz konusu dilekçede şahsî hizmetkârlarıyla beraber hemen İslâmbol'a gelmesi konusunda Sultan Ahmed'den ricada bulundular ve kabul ettiği takdirde kendilerinin Sultan Selim'i tahttan indirerek onu saltanata oturtacaklarını vadettiler. İleri gelenlerin ancak ahmakları aldatabilecek bu arzuhâli o cahile ulaştığında, o yalancıların yalanlarını hakikat ve sadakat diye yorumlayarak, ordusunun komutasını oğlu Sultan Murad'a havale edip kendisi beş yüz kişiyle birlikte İslâmbol'a yöneldi. İslâmbol'a vardığında, Sultan Selim onu karşıladı ve tabut tahtına oturtmak suretiyle ölüler memleketinin saltanatını ona verdi (onu idam ettirdi).[2]

Bu haber duyulmazdan önce Sultan Selim, yeğenlerinin (biraderzadelerinin) katli amacıyla muteber bir orduyu Amasya tarafına yolladı. Sultan Selim'in ordusu Amasya'ya geldiğinde, Sultan Murad'ın ordusuyla karşılaşıp cenge tutuştu. İki kanlı hamle sonucunda Sultan Murad'ın ordusunu bozguna uğrattılar ve onu kardeşleriyle birlikte firar etmeye mecbur bıraktılar. Böylece Anadolu memleketini şehzadelerin kargaşasından kurtararak Bursa'ya döndüler. Sinan Paşa'ya Sultan Murad'ı takip etmesi ve o havalide Celâlîlerin şerrine son vermesi konusunda sert bir hüküm gönderildi. Sinan Paşa bu yüzden Hüseyin Bey ve Taceddin Bey ile birlikte tam süratle Bursa'dan Anadolu'ya doğru yola çıktı.

İki bin savaşçısı ve kardeşleriyle birlikte firar eden Sultan Murad, Kaz Çayırı'na giderek Celâlîlerin ordusuna katıldı. Nur Ali Halife, şehzadenin gelişinden çok memnun oldu, onun gelişinin uğur getireceğini zannetti ve yaylaktan göç ederek Tokat'a yöneldiler. Ancak bu defa Tokat şehrinin halkı Celâlîleri ve firarileri kabul etmeyerek onlara karşı çıktı ve çok kan aktıktan sonra Celâlîler ve firariler hile ile ahaliye galip geldiler. Önce ahaliye saldırarak katliam yaptılar, daha sonra ise şehri yaktılar ve Malatya tarafına yönelerek bugün Aspoza diye

2 Şehzade Ahmed 8 Safer 919 / 15 Nisan 1513 tarihinde Yenişehir civarında öldürülmüştür. Bkz. Ç. Uluçay. "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 11-12, İstanbul, 1955, s. 197.

bilinen Yenişehir'e geldiler. Sultan Murad burada Nur Ali'den ayrılıp iltica amacıyla İran'a yöneldi.[3] Nur Ali de bir grup Celâlî'yi Şeyh Hasan aşiretine baskın yapmaya yolladı. Celâlîler gece vakti ansızın saldırarak, aşiret halkına karşı insanlık mürüvvetinden uzak, fakat Celâlîlere özgü olan her şeyi yaptılar ve sayısız mallar ele geçirerek kendi ordularına geri döndüler. Nur Ali de Erzincan'a yöneldi.

Celâlîlerin ordusu Eyüyazı mevkiine vardığında, Nur Ali'ye, on beş bin Osmanlı süvarisiyle birlikte Sinan Paşa, Hüseyin Bey ve Taceddin Bey'in, üzerlerine geldiğini haber verdiler. Hâlbuki onu takip eden Osmanlı süvarilerinin sayısı üç binden biraz fazla idi. Zira bunlar Nur Ali Rumlu'nun sultan ordusunun gelişinden haberdar olarak İran'a doğru kaçtığını duyunca, belirtilen sayıda süvariyle ordudan ayrılarak Nur Ali'yi takip etmişlerdi. Safevî tarihlerinde anlatıldığı üzere takipçilerin geldiğini gören Nur Ali geri döndü ve onların önünde kendi safını kurarak bir grubu da çarhçı (öncü birlik) tayin etti.

Bu taraftan Osmanlı emîrleri de tepenin başından şiddetle inerek sağ ve sol kanatları tertip ettikten sonra muharebeye başladılar. Osmanlı çarhçıları Celâlîlerin çarhçılarını önlerine katarak kılıç darbesiyle vurdular ve hasımlarının merkezine kadar ilerlediler. Ancak Celâlîler merdane bir duruşla Osmanlıların önünden kaçmadılar ve karanlık çökünceye kadar çarpıştılar. Karanlıkla birlikte geri dönüş davulları vurmaya başladı ve her iki taraf elini savaştan çekerek kendi ordugâhına döndü.

Osmanlı ordusu uzak yoldan geldiği için çok yorgundu. Ayrıca düşmanla karşılaştıkları gibi de cenge tutuşmuşlardı. Bu yüzden ordugâhlarına dönüp de çadırlarına girdiklerinde çoğu yorgunluk ve hâlsizlik nedeniyle yemek bile yemeden uyudu. Bunu fırsat bilen Celâlîler, karanlıktan yararlanmak suretiyle onların üzerine gece baskını yaptılar. Uykuda yakalanan askerler her birisi bir yana dîvâne gibi kaçıştılar. Ordugâhın bulunduğu tepenin bir tarafı ölümcül bir uçuruma varıyordu. Sinan Paşa da dâhil firarilerin çoğu, o tarafa yönelmişlerdi; uçurumdan düşerek helak oldular. Osmanlı tarihlerine göre Osmanlı tarafından yaklaşık iki bin kişi gündüz savaşında ve gece baskını sırasında ölmüştü.[4]

---

3 Şehzade Murad'ın Safevîlere ilticası ve ölümü hakkında bkz. N. Musalı. "İsyan ve Hüsran: Amasya'dan İsfahan'a Şehzade Murad'ın Hayatından Son Kesitler", *Uluslararası Amasya Sempozyumu (Tarih-Dil-Kültür-Edebiyat). Bildiriler Kitabı*, I. c., Amasya Üniv. Yay., 2017, s. 365-376.

4 Bu savaşta Osmanlı ordusunun iki bin kayıp verdiği arşiv belgelerince de teyit edilmekteyse de, Sinan Paşa'nın muharebe esnasında ölmediği ve harp meydanından sağ salim kurtulmayı başardığı anlaşılmaktadır. Bkz. Ç. Uluçay. "Yavuz Sultan

Osmanlı ordugâhını yağmalayan Celâlîler, ölülerin ve öldürülmüşlerin kafalarını ve eşyalarını alarak Erzincan'a yöneldiler ve orada ikamet ettiler. Kesik kafaları ise Şah İsmail'in dergâhına gönderdiler.

Şimdi ise vukuatın akışı kırılmasın diye hemen Nur Ali Rumlu'yu Erzincan'da garnizon (sahlov) görevi yapmakta, Osmanlı memleketlerini yağmalamakta ve serserileri (ayaktakımını) başına toplamakta bırakmamız ve size Şehzade Murad'ın, Şah İsmail'in ve Sultan Selim'in ahvalinden haber vermemiz gerekir.

[Şah İsmail ve Sultan Selim]

Şah İsmail, Sultan Selim'in cülusundan ve Sultan Ahmed'in katlinden haberdar olunca çok kederlendi. Zira o, içi saf, bedbaht, derviş tabiatlı Sultan Bayezid'den sonra Sultan Ahmed gibi tiryaki, itinasız, ahmak, cahil ve nefsine düşkün bir şahsın Osmanlı tahtına oturmasını istiyordu. Bu vesileyle de Şah İsmail ince hileler icra etmek suretiyle İran'da ve Anadolu'da hiçbir engel olmaksızın Safevî saltanatını tesis edip sağlamlaştıracak, daha sonra Türkistan ve Hindistan'ı ele geçirmeye çalışacaktı. Bu yüzden Sultan Ahmed'i severdi, her zaman onunla haberleşir, aynı zamanda onu desteklerdi. Şehzade Sultan Murad İran'a gelerek oranın devlet sarayına sığınınca Şah İsmail bundan çok memnun oldu, şehzadeye büyük saygı gösterdi, ona destek vereceğini ve yardım edeceğini vadetti.

Şah İsmail, Sultan Selim'i Şeybek Han Özbek ve Sultan Murad (Akkoyunlu) gibi hakir görüyor, Rum ordusunu da Türkistan ve Türkmen orduları gibi başıbozuk ve korkak zannediyordu. Birbirinin peşi sıra yapmış olduğu fetihler onu mağrur kılmıştı. Bu yüzden, Rum ordusuyla karşılaşmazdan önce onların karşısında peşinen kendini galip görüyordu. Lakin yine de ihtiyatlı davranmayı ihmal etmiyor, Sultan Selim'e karşı savaşta bir müttefik edinmeyi düşünüyordu. Bu nedenle de Sultan Ahmed'in küçük şehzadelerini, Mustafa'yı ve Şehzade Alaaddin'i yardım istemek için Mısır ve Şam Padişahı Sultan Gavri'nin sarayına yolladı, kendisi de bir miktar asker hazır edip yanında bulundurdu. Bu hazırlıklar içinde iken Sultan Murad'ı da Diyarbakır'a, Han Muhammed Han Ustaclu'nun yanına göndererek Anadolu memleketlerinde fitne uyandırdı.

Sultan Selim'in elçileri İran'a gelerek sultanın mektup ve hediyelerini Şah İsmail'e takdim ettiler ve Sultan Selim'in cülusu ile Sultan Bayezid'in vefatını resmen haber verdiler. Elçiler aynı zamanda Sultan Ahmed'in

---

Selim Nasıl Padişah Oldu?", *İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 10, İstanbul, 1954, s. 130.

şehzadelerinin ve [Osmanlı ülkesinden kaçmış olan] diğerlerinin teslim edilmesi konusunda ricada bulundular. Şah İsmail, Osmanlı elçilerine İran'ın hiçbir yerinde saygı göstermemişti. Bu mektup okunduğunda da mektubun hürmetle kaleme alınmış olmasına rağmen Sultan Murad'a elçilerin öldürülmesini işaret etti. Derhâl heyetteki kâtip haricinde elçilerin tamamı Sultan Murad'ın adamları tarafından katledildiler. Söz konusu kâtibi ise Şah İsmail, yanında Diyarbakır'a götürsün ve oradan İslâmbol'a göndersin diye Sultan Murad'a teslim etti.

Sultan Murad iki bini Rûmî ve üç bini İranlı olan beş bin donanımlı süvari eşliğinde İran'dan hareket ederek Diyarbakır'a geldi ve Osmanlı memleketlerinin basılarak yağmalanmasına dair Şah İsmail'in hükmünü Han Muhammed Ustaçlu'ya ulaştırdı. Han Muhammed Ustaçlu da tıpkı Şah İsmail gibi kendi şecaati ile övünen, zafer kazanacağına emin olan birisiydi. O, Şah İsmail'in hükmünü okuyunca, Sultan Selim'e istihzalı bir mektup yazdı, maktul elçilerin biçare kâtibinin kulağını ve burnunu kestikten sonra mektubu ona vererek yaya ve azıksız bir şekilde Osmanlı toprağına gönderdi. Biçare kâtip ağlayıp inleyerek, dilencilik yaparak, düşe kalka kendini Sivas'a ulaştırdı. Sivas hâkimi Faik Bey ona at ve para vererek İslâmbol'a yolladı.

Sultan Selim Han Avrupa devletlerinin hepsinden ve diğer coğrafyalardaki hükümdarlardan saygı içeren tebrik mektupları, saltanat makamına layık hediyeler almıştı. Açıkçası, İran padişahı tarafından da elçilerle birlikte tebrik mektubu bekliyordu. Lakin beklentilerin aksine olarak Han Muhammed Ustaçlu'nun mektubu geldi. Mektubu kulağı ve burnu kesilmiş olan kâtibin elinden alarak okuyan Sultan Selim tek parça ateşe dönüştü ve umumi dîvân toplantısının yapılmasını emretti. Vezirler, ulema ve devlet erkânı toplandıklarında, Han Muhammed Ustaçlu'nun mektubunu söz konusu kâtibin eline vererek dîvâna gönderdi ve kendisi de gizlice şûrâ ehlinin konuşmalarını dinlemek ve devlet erkânının bu konuda ne dediğini anlamak üzere saltanat sarayından dîvân köşküne gitti.

Dîvân üyeleri toplandıklarında, Han Muhammed Ustaçlu'nun mektubunu okudular ve o biçare kâtibi sorguya çekerek İran'ın vaziyeti, Şah İsmail'in ve Han Muhammed Ustaçlu'nun hâlleri ve hareketleri konusunda tam bilgi edindiler. Konuşup tartıştıktan sonra ayrılıp gece boyunca münferiden muhakeme ettikleri görüşlerini sabahleyin dîvânda müzakere edip nihai kararı sultana arz etmeye karar verdiler. Ertesi gün dîvânda toplandıklarında, babasından (Sultan II. Bayezid'den) kalma saray vezirleri arasında görüş birliğine varılamadı. Her biri diğerininkine aykırı görüşler beyan ederek, şahsî garazlarını ortaya çıkardılar. Sultan,

vezirlerin garazkârlığından ve bencilliğinden saltanat işinde rahatça icraat yapamayacağını, hedeflerine ulaşamayacağını açıkça görmüş oldu. Bu yüzden, aralarından birkaç kişinin katlini emretti. Ardından bazı deneyimli kişilerle meşveret etti. Onlar şöyle arz ettiler:

– Hâlihazırda Anadolu'nun genelinde kendini gizleyen veya belli eden Haydarîlik yolunda olan savaşçıların sayısı yüz bini bulabilir. Bunları hesaba katmaksızın Şah İsmail'le savaşırsan atan Yıldırım Bayezid ile Emîr Timur'un savaşında olduğu gibi harp meydanında yeniçerilerinle birlikte yalnız bırakılman, dolayısıyla Şah İsmail'e mağlup olman, ardından da Anadolu'nun büyük bir karışıklığa sürüklenmesi muhtemeldir. En iyisi şudur ki öncelikle haydutluğu meslek edinmiş olan bu adamların hakkından gelinsin, sonra Şah İsmail'e karşı savaşa girilsin.

Sultan Selim asrın ulemasını toplayarak Haydarîlerin katli konusunda fetva istedi. Ancak ulema sultanın sözüyle yetinmedi. Şöyle arz ettiler:

– Onların dinsizliği nurlu şeriatın mucibince kanıtlanmadığı sürece onların katline dair fetva veremeyiz.

Sultan onlara dedi:

– O zaman güvendiğiniz şahıs veya şahısları onların inançlarını teftiş ile görevlendiriniz. Tahkikatın ardından şeriatın hükmü neyse yerine getirirsiniz.

Ulema kendi içinden birkaç kişiyi tayin ederek Anadolu'ya gönderdi. Bunlar iyice araştırdıktan sonra Şeyh Fazlullah Haydarî'nin, ismi yukarıda anılmış olan, Haydarîlerin itikadından söz eden kitabının nüshasını ele geçirdiler ve onların inançlarının gerçek yüzünü öğrenerek İslâmbol'a döndüler. Öğrendiklerini o kitapla birlikte zamanın ulemasına arz ettiler.

Ulema hazırladığı fetvayı sultana takdim etti.[5] Fetvaya göre, kendi amellerinde ve itikadında bu kitabı örnek alan herkesin katli gerekiyordu. Sultan Selim bu fetvaya dayanarak, Anadolu vilayetlerinin hâkimlerine Haydarîlerin yani Celâlîlerin katledilmesine dair sert hükümler gönderdi. Anadolu hâkimleri de kendileri için mal mülk ele geçirmek

5 Osmanlıların meşhur ulemasından olan Kemalpaşazade ile Hamza Sarıgörez'in Kızılbaşlar aleyhinde fetvaları için bkz. Adel Allouche. *Osmanlı – Safevî İlişkileri (Kökenleri ve Gelişimi)*. Çev. A. Emin Dağ. İstanbul: Anka Yay., 2001, s. 188-190; Remzi Kılıç. *Kanuni Devri Osmanlı – İran Münasebetleri (1520-1566)*. İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık, 2006, s. 72-74. Bunların dışında Ali b. Abdülkerim, Hasan b. Ömer ve Molla Arap adlı din adamları da Kızılbaşlara karşı fetvalar vermişlerdir. Bilal Dedeyev. "Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı – Safevî İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6, Kış 2009, s. 131.

fırsatı doğduğunu görerek, kırk binden fazla insanı Celâlî ve Haydarî diye katledip mallarını da zapt ettiler. Ancak samimiyetle söyleyebiliriz ki Haydarîlerin ve Celâlîlerin pek çoğunun öldürülme sebebi itikat bozukluğu değil, mal mülklerinin, kız ve oğlanlarının ele geçirilmesiydi. Velhasıl, bu korkunç haber Şah İsmail'e ulaştığında, Sultan Ahmed'in oğlu Sultan Murad'ı Osmanlı padişahı ilan ederek savaşa hazırlanmaya başladı. Bu haberi alan Sultan Selim de Şah İsmail ile harp hazırlığına, İran seferi için araç gereç tedarikine girişti.

Bazı garazkârlar, sultana, biraderi Şehzade Korkud'un saltanat iddiasında olduğunu bildiriyorlardı. Bu yüzden sultan da denizden gemi ve karadan asker göndererek onu muhasara altına aldı. Biçare Korkud kendi kardeşinden (Sultan Selim'den) mutmain ve müfsitlerin fesadından habersiz olduğundan böylesine bir durumla karşı karşıya kalınca şaşırdı ve sultana bir arzuhâl yazarak, kendini temize çıkarmaya çalışıp aman istedi. Şehzade Korkud'un itaat mektubunu okuyan sultan, ona Türkçe cevabî bir mektup gönderdi. Söz konusu mektubun tercümesi aşağıda yer almaktadır.

Sultanın mektubunun sureti

"İzzetin sığınağı olan, kardeşlik derecesine sahip, muhabbetin mercii ve sevginin zirvesi konumunda bulunan, şevket kazanan, isteğine kavuşan ve muradına erişen biraderim Sultan Korkud'a – Allah Teâlâ onu korusun ve ömrünü devam ettirsin – bu yüce tevkî (tuğralı ferman) ulaşınca, şunu bilsin ki kendisinin eski ahdine sadık olduğunu belirttiği yalvarış mektubu (tazarruname) bize ulaştı. Bu konuda sen de biliyorsun ki benim saltanattaki maksadım fitne ve fesat ateşini söndürmektir. Ayrıca, geçenlerde Şeytankulu Celâlî'nin – Şahkulu Baba Tekelü'yü kastetmektedir – yaptığı kalkışmayı, Erdebiloğlu diye bilinen murdar İsmail'in doğudaki istilasını ve vaziyetini, onun Kayseri'ye değin gelerek din ve devlete ne kadar hasar ve zarar verdiğini biliyorsun. Şimdi ise Allah Teâlâ'nın inayetiyle ve doğru şeriatın izniyle doğuya doğru kutlu bir sefere çıkmaya karar verdik. Mademki siz eski ahdinize sadıksınız, o zaman bizim tarafımızdan ebediyen endişe etmeyiniz ve dua etmekle meşgul olunuz."[6]

Sultan Selim bu amannameyi (af mektubunu) hazırlattıktan sonra Rumeli ve Anadolu'nun hâkimlerine ve serdarlarına hükümler

6 Bu mektuba rağmen Korkud, 1513 yılının Mart ayında Sultan Selim'in emriyle öldürülmüştü. Bkz. Ç. Uluçay. "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 11-12, s. 191.

göndererek onların Yenişehir'e toplanmalarını emretti. Kendisi de Edirne ordugâhında çadır kurup, bütün mansıp sahiplerini, yeniçeri efradını ve diğer emîrleri toplayarak, Şah İsmail'e karşı savaşın gerekliliği üzerine hutbe okudu ve üç kez feryat ederek şöyle söyledi:

– Ey Müslümanlar! Erdebiloğlu'na karşı savaş dinî vecibelerdendir. Savaşmamız gerekmektedir.

Orada bulunanlardan hiç kimse sultana cevap vermedi. O, dördüncü kez feryat ettiğinde, yeniçeri efradından olan Abdullah adlı birisi kendisini sultanın ayaklarına atarak dedi:

– Kıblegâhım! Biz yeniçeriler Erdebiloğlu'na karşı savaşmaya hazırız!

Vezir Ali Paşa bu savaşın aleyhinde olduğu için ona ait olan Selanik'in idaresi söz konusu Abdullah'a verildi. Kötülüklerin müsebbibi olan bu savaşın meydana gelmesinin sebebi üzerine *Ravzatü's-Safeviyye*[7] adlı tarih kitabının müellifi 920 (1514) senesi olayları içinde şöyle yazmaktadır:

"Bu yıl Sultan Selim Padişah, Cemşid makamına sahip olan hakanın (Şah İsmail'in) saray adamlarına karşı geldi. Muhalif olmasının sebebi şuydu ki Han Muhammed Ustaçlu, Diyarbakır'ı istila etmiş, az sayıda adamıyla beraber Dulkadir ordusunu defalarca yenmiş, onun hizmetkârı olan Dev Durak[8] yetmiş süvariyle birlikte Mısır Padişahı Sultan Kansu Gavri'nin yiğitlikte büyük şöhret sahibi cündî (süvari savaşçı) diye isimlendirilen üç yüz kölesini mağlup etmişti. Bu şecaatler yüzünden Han Muhammed'in bencilliği, gururu, kibri, azameti ve kudreti hadden ziyade artmıştı. O, Sultan Selim'e tehdit ve korkutmacayla dolu mektuplar yollayarak onu savaşa ve mücadeleye teşvik ve tahrik etmiş, hatta fesat çıkmasına sebebiyet veren çadra vs. gibi şeyler göndermişti. Savaşın diğer bir sebebi ise Nur Ali Halife Rumlu'nun o diyarda (Anadolu'da) çokça tahribat yapması ve Tokat şehrini yağmalamasıydı. Bu olaylar Sultan Selim'i savaşa sevk etmiş ve o, Karaman, Anadolu, Menteşe, Germiyan-ili, Kefe, Trabzon, Semendire, Eflak, Bosna, Mora ve Sırp vilayetlerinden askerler toplayarak, yıldırım gibi darbe indiren, Süreyya yıldızları gibi birlik olan, sel gibi korkunç, deniz gibi şevketli, âdemoğlunun hayalinin onun sonsuz alaylarından ve sayısız silahlarından bir kısmını bile

7 Yazar burada ve diğer bazı yerlerde Hasan Bey Rumlu'nun *Ahsenü't-Tevârîh* başlıklı vekayinamesini Mirza Bey Cünâbedî'nin *Ravzatü's-Safeviyye* isimli eseriyle karıştırmış ve aslında *Ahsenü't-Tevârîh*'ten aldığı bilgilerin kaynağı olarak *Ravzatü's-Safeviyye*'yi göstermiştir.

8 Diğer kaynaklara göre bu şahsın ismi Deli Durak'tır. Bkz. Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, II. c., s. 1081; *Cihângüşâ-yi Hakan (Târîh-i Şâh İsma'îl)*. Mukaddime ve peyvesthâ: A. Muztarr. İslâmâbâd: Merkez-i Tahkîkât -ı Fârsî-i İran ve Pakistan, 1986, s. 480-484.

tasavvur etmekten âciz kaldığı ve dünyanın bütün iklimlerindeki insanların kalemlerinin onun sayısını yazmaya yetmeyecek kadar kalabalık olan, "Adet olarak zerreden ve sayı olarak damladan daha fazla; gökyüzündeki yıldızlardan ve denizlerdeki dalgalardan daha ziyade" beytindeki gibi nitelendirilebilecek bir orduyla, yaklaşık iki yüz bin süvari ve yaya ile birlikte Erzincan'a yöneldi ve İskender kadar şanlı hakanın dergâhına elçi göndererek kendisinin savaş azmiyle geldiğini bildirdi. Elçi Hemedan'da yüce dergâha ulaşarak Sultan Selim'in karşı geldiğine dair haberi arz etti. O hazret (Şah İsmail) cevap verdi ki biz de savaşa hazırız ve karşılaşma nerede vuku bulacaksa biz orada olacağız. Elçiye izin verdikten sonra Diyarbakır'a adam yollayarak Han Muhammed Ustaçlu'yu Diyarbakır askerleriyle birlikte acil olarak yüce dergâha çağırdı. O hazret (Şah İsmail) göz delen oku güneşin altın kubbesinde Süha yıldızının gözü önüne getiren, karanlık gecede yılanın gözünü karıncanın yüreği ile aynı ipliğe dizen, hardal ve haşhaş bitkisini mızrağın ucuyla yerden koparan yiğitlerle birlikte savaşa yollandı. Onlar Tebriz'e geldiklerinde, Sultan Selim'in göç ede ede korkusuzca ilerlemekte olduğu haberi ulaştı. Sahipkıran padişah (Şah İsmail), gururunun gücüne güvenerek kendisinden emin ve rahat bir şekilde ailesi ile birlikte atının dizginini düşmanına doğru çevirdi. Receb ayının başlarında, Tebriz'e yirmi fersah mesafede bulunan Çaldıran mevkiinde o iki şevketli ordu birbirleriyle karşı karşıya geldiler."[9] Bitti.

Ara söz: Bu tarih kitabını yazmaktaki maksadımız menhus Çaldıran Savaşı ile ilgili hakikatleri izhar etmek olduğundan ve bu konuda Dîvân-ı Hümâyûn münşîsi (kâtibi) Haydar Çelebi'nin devletin evrak hazinesi için o zamanlarda Türkçe yazmış olduğu ve Feridun Bey Münşeâtı'nın ilk cildinde yer alan günlük anılarından daha iyi ve daha doğru bir kaynak bulunmadığından dolayı hiçbir eksiltme ve ekleme olmaksızın bu eserin tercümesine burada yer vermeyi gerekli bulduk. Buna ilaveten, teati edilen mektupları, bazı sahih tarihî ve coğrafi konuları, bu mühim olayların anlatıldığı kaynaklarda yer alan ricalin hayat hikâyelerini alıntılayarak bu tarih kitabına yazmayı uygun gördük.

[Haydar Çelebi'nin anlatımında Çaldıran Savaşı günlüğü]

Mahlûkatın efendisinin (Hz. Muhammed'in) şeriat erbabının ve yaratılmışlar diyarının tarikat ashabının doğruyu gören ve hakkı buyuran düşüncesi âlem hakikatlerinin hazine kapısının anahtarı ve âdemoğulları türüne özgü mahiyetlerin güzel kokulu sabahının meşalesidir. Bu tarz düşüncesi olanlara malum ve bellidir ki eğer herhangi bir kimse şeriatın

9 Bkz. Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, II. c., s. 1081-1082.

aziz sahifesi üzerine siyah bir nokta koyarsa, İslâm ehlinin o noktayı gayret kılıcıyla kazıyarak o siyahlıktan hiçbir eser bırakmaması gerekir. Özellikle, "Allah, adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de (bunu ikrar etmişlerdir. Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilâh yoktur. Allah nezdinde hak din İslâm'dır."[10] fermanına binaen her şeyi bilen bir melik olan Allah'ın şahidi durumundaki İslâm dininin şerif kitaplarının tamamını bir kimseler tahrif, tebdil, tağyir ve tahvil etmeyi (değiştirmeyi ve bozmayı) amaç edinirlerse, bu tür inatçı bir taifenin, kâfir ve günahkâr kavimlerin yok edilmesi, ortadan kaldırılması, onların defedilmesi ve kendilerine engel olunması İslâm şeriatına bağlı bulunmakla şereflenmiş olan bütün şahıslara aklen ve naklen farzdır ve vaciptir.

Mademki bu iş böyledir, ufukların (dünyanın) sultanı, muktedir şahların efendisi, enine boyuna (geniş) memleketler sahibi, "Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık"[11] hitabına layık olan, hilafetin sığınağı konumundaki saadetli padişah, Allah'ın gölgesi Sultan Selim Şah – dilediğinden daha fazlasını kazansın – akıbeti sevinç olan bu hâlete dayanarak ve beğenilen bu hükme itina göstererek, mamur Acem vilayetinin eski zamanlardan ve geçmiş yıllardan itibaren bir süre öncesine kadar İslâm ehliyle dolu olup, ulu fazılları ve büyük şeyhleri ile ün kazandığını müşahede etmişti. Fakat şimdi sapkınlık içinde oturan ve ateş azabına uğrayacak yoldan giden zındık bir sûfî çocuk yani dalalete düşmüş olan Şah İsmail zuhur ederek, o şerefli diyarın izzet sahiplerini değersiz ve oranın âlîlerini ednâ kılmıştı. Bunun yanı sıra o, mahlûkatın efendisinin (Hz. Muhammed'in) şeriatının hükümlerini bertaraf ederek kendi müfsit düşüncesi doğrultusunda bâtıl bir tarikat kurmuş, nice İslâm hükümdarlarını bozguna uğratmış ve yok etmişti. İşte bu yüzden, Allah katından yardım alan padişah (Sultan Selim) mahlûkatın efendisinin (Hz. Muhammed'in) şeriatının gayreti ve İslâm dininin hamiyeti ile o melunun murdar kökünü o diyardan koparark o bölgede yeniden şeriatı ilan edip orayı müşerref ve bahtiyar kılmaya niyetlendi ve bu yönde bir kararlılık gösterdi.

Böylece H. 920 senesi Muharremü'l-haram ayının 23'ü (20.03.1514) Pazartesi gününde, Nevruz Bayramı gününde padişah (Sultan Selim) Edirne'den çıktı. Muharrem sonlarında aşağıdaki mektubu yazarak, elçi vazifesiyle görevlendirdiği hassa-i sultanî gulamlarından (sultanın özel kölelerinden) olan Mehmed Bey vasıtasıyla Kırım, Deşt-i Kıpçak, Hazar

10 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 18-19. ayetler.

11 Kur'ân-ı Kerîm, Sâd suresi, 26. ayet.

Denizi ve Deşt-i Hârizm üzerinden Türkistan'a, Semerkant hükümdarı Ubeyd Han b. Şeybek Han'ın[12] sarayına gönderdi.

[H. 920 yılının (26.02.1514-14.02.1515) olayları]

Sultan Selim'in Ubeyd Han'a mektubunun sureti

"Emîrliğin sığınağı olan, izzet derecesine, devlet zirvesine ve yüksek makama sahip, saadet kazanan, soylu bir aileden gelen, kendisi melik, tabiatı ise melek olan, felek kadar azametli, milletlerin ileri gelenlerini yöneten, en uzak devletlere kadar gidip ulaşan, apaçık haşmet bayraklarını yeşil kubbe üzerine diken, besbelli azamet sancaklarını ulu ve yüce zirveye yükselten, güvenlik ve emniyeti yayan, adalet ve ihsanı yaygınlaştıran, tarife, tavsife ve beyana ihtiyacı olmayan, Melik-i Müsteân'ın (Allah) çeşitli lütuflarına ve âtıfetlerine mazhar olan, devlet ve dünya büyüğü, kardeşimiz mertebesinde bulunan yüce cenap Ubeyd Han!

Şiir
Onu kendine arkadaş edinen daima ihtişam içinde bulunur,
Onunla adavet eden kimsenin nasibi ise keder olur.

Ezelî nezaketten haber veren ve ebedî dostluğa dayanan çok çok selamlarımızı ve maddi âlemden kenar olan, manevi meyillerden ileri gelen bol bol dualarımızı kabul ediniz. Daha sonra yüksek düşüncenize bildiriyoruz ki zevalsiz padişah (Allah Teâlâ), "O, rahmetini dilediğine has kılar"[13] ve "İşte Rabbin seni böylece seçecek"[14] ayetleri doğrultusunda "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten menedeer"[15] ayetinin tahtında oturanların (İslâm ümmetinin) arasında bizim şerefli şanımızı yüceltmiş ve "Senin nimetini tamamlayacaktır" [16] ayetinin kıymetli çelengini "Yeryüzünde sizi onların yerine getirdik",[17] "O, bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır",[18] "Allah dilediğini yapar"[19] ve "Allah istediği hükmü verir"[20] ayetlerine binaen bizim başımıza koymuştur.

12 Daha önce de belirttiğimiz üzere Ubeyd veya Ubeydullah Han, Şeybek Han'ın oğlu değil, yeğenidir. Ayrıca bahse konu yıllarda o, Semerkant'ın değil, Buhara'nın hükümdarı idi.

13 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân suresi, 74. ayet.

14 Kur'ân-ı Kerîm, Yusuf suresi, 6. ayet.

15 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân suresi, 110. ayet.

16 Kur'ân-ı Kerîm, Yusuf suresi, 6. ayet.

17 Kur'ân-ı Kerîm, Yunus suresi, 14. ayet.

18 Kur'ân-ı Kerîm, En'âm suresi, 165. ayet.

19 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân suresi, 40. ayet.

20 Kur'ân-ı Kerîm, Mâide suresi, 1. ayet.

"Lütuf Allah'ın elindedir"[21] ayetinin güzel bir şekilde nakşeden ressamı "Allah insanlar için ne rahmet açarsa, artık onu tutacak (engelleyecek) yoktur"[22] ayetinin gayret gösteren kalemiyle "Allah ona hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti"[23] ayet-i kerimesinin latif manasını günden güne genişleyen devletimizin kutlu kitabesine kaydetmiştir. "Bir işe hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir"[24] ayetinde belirtildiği şekilde talih ve kader ferrâşları (hizmetkârları) bizim azametimizin çadırlarını "Allah'ın öyle kulları vardır ki onları insanların ihtiyaçları için yaratmıştır" hadisinin münezzeh diyarında dikmiş ve zalimlerin dalaletine karşılık bu çadırı, "Sultan, Allah'ın yeryüzünde gölgesidir, her mazlum ona sığınır" âdetince ve "Allah onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti"[25] niyetiyle felekler feleğinin zirvesine kadar yükseltmişlerdir.

Her zaman bu cömert bahşiş ve cismani armağan karşılığında şükretmek açısından bizim yüce himmetimizin görevi şudur ki; "Şüphesiz Allah, adaleti ve iyilik yapmayı emreder"[26] ayetinin kabul ve kavrayışı içinde adalet ve insafın büyük güneşini azametli eşiğimizin ufkundan çıkararak, "Güneş gökyüzünün ortasında olsa da, onun ışınları ufuklarda görünüyor" deyimine uygun bir biçimde onu cihanın etrafında ve köşe bucağında, büyüklerin ve küçüklerin nezdinde her an parlatalım ve onun nurlarının ışınları, belirtilerinin şaşaası ve parıltılarının zerreleri nereye ulaşırsa, kendi kabiliyetiyle orayı aydınlatsın. "İman edip salih ameller işleyenlere gelince, Allah onların mükâfatlarını tastamam verecektir"[27] buyruğunun gereğince güzel amel sahipleri iyi bir şekilde himaye edilsin ve korunup kollansınlar, kötü amel sahipleri ise "İnkâr edenlere gelince, onlara şiddetli bir şekilde azap edeceğim"[28] ayetine uygun bir şekilde "Yapmakta olduklarına karşılık olarak"[29] elim eziyetlere ve büyük cezalara maruz kalsınlar. Nasıl ki güneş, taşı maden ocağında ve damlayı denizde kıymetli inci ve pahalı lal yapar, değersiz, tuzlu ve çöl olan toprağın bağrını ise ateş saçan ışınlarının cihanı yakan kılıcıyla parçalar. Böylece herhangi bir yerde herhangi bir müfsit, "Şeytan da yapmakta olduklarını zaten onlara süslü göstermişti"[30] ayetinde

21 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân suesi, 73. ayet.
22 Kur'ân-ı Kerîm, Fâtır suresi, 2. ayet.
23 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 251. ayet.
24 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 117. ayet.
25 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 247. ayet.
26 Kur'ân-ı Kerîm, Nahl suresi, 90. ayet.
27 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân suresi, 57. ayet.
28 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân suresi, 56. ayet.
29 Kur'ân-ı Kerîm, Secde suresi, 17. ayet.
30 Kur'ân-ı Kerîm, En'âm suresi, 43. ayet.

belirtildiği gibi şeytana kanarak başkaldırırsa, gerektir ki bizim şahane hamiyet elimiz onun murdar leşini, darağacının kıvrım kıvrım ve halka halka olan, başından ve kuyruğundan Merrih (Mars) ve Zühal (Satürn) üzerine uğursuzluk zehri saçan bir ejdere benzer sağlam urganına yem etsin (onu darağacında sallandırsın). Herhangi bir yerde İblis'e benzer şeytanlardan olan aşağılık bir soysuz, kurnazlık[31] ve hile yoluyla önderlik feleğinin zirvesine yükselmeye niyetlenir ve ululuk semasına kalkmaya meylederse, "Onu da delip geçen bir alev izler (ve yok eder)"[32] ayeti gereğince, bizim becerikli şahane okumuzun gücüyle onu ortadan kaldırmakla uğraşmamız gerekmektedir. Eğer, Allah korusun, mülhidlerin ve cahillerin taarruzundan dolayı, doğruyu yanlışı birbirinden ayırt eden şeriatın sağlam ipinde karmaşık bir düğüm meydana gelirse veya bidat ve dalalet erbabının zararı yüzünden din alanında bozulmaya neden olacak bir nokta bile ortaya çıkarsa, bizim doğruyu buyuran düşüncemizin, mızrak ve süngüye benzer parmaklarımıza, sivri hançer ve keskin kılıç misali tırnaklarımıza o düğümün çözülmesi ve o noktanın silinmesi için tam bir gayret göstermeleri yönünde emir vermesi vaciptir.

Dolayısıyla, bir müddettir ki Şark diyarının ahalisi baskıcı, murdar, günahkâr, yalancı, kötü ve hunhar bir sûfî çocuğun elinde canından bıkmıştır. O, "İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da ona ortak koşanlar vardır"[33] ayetini andıran sapkın bir taife ile ve "Onlar, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir"[34] ayetini hatırlatan uğursuz bir dalalet fırkasıyla birlikte zulüm alevini tutuşturmak suretiyle evleri yaktı, ayak bastığı her bir nahiyede tahribat yaparak fitne ve fesat yaydı. Sonunda o, fermana boyun eğen sıradan birisi iken, kendisi ferman sahibi olup başa geçti ve söz konusu diyarın yönetiminde Tersâ (Hristiyan) yazısı gibi ters olan bir yoldan gitmeyi kendine şiar ve meslek edindi. Muhterem ve saygın adamların kanlarını, namuslu ve iffetli kadınların vajinalarını mubah olarak gördü. Müslümanların ailesi ve malı mülkü, ekin yerleri, tarlalar ve hayvanlar yok edildi, büyüklerin ve küçüklerin hazinelerinin ve erzaklarının tamamı mahvoldu. O zalim ve zorbaların bu devirde mazlum miskinlere karşı yaptıkları kadar katletme, esir alma,

31 Eserin hem baskısında hem de yazma nüshasında "şeytânet" (kurnazlık) ifadesinin yerine yanlışlıkla "saltanat" diye yazılmış ve çeviri sırasında Feridun Bey Münşeâtı ile karşılaştırma yapılarak bu kelime tashih edilmiştir.

32 Kur'ân-ı Kerîm, Sâffât suresi, 10. ayet.

33 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 165. ayet.

34 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 27. ayet.

işkence ve eziyet gibi eylemler ne baskıcı Firavun hanedanı tarafından Benî İsrail'e ne de gaddar Buhtunnasr[35] tarafından Beytü'l-Mukaddes (Kudüs) sakinlerine karşı yapılmıştır. Bahtı uyumuş olan o insanların gözüne, devlet sahiplerinin uyanık bahtı gibi, uzun zamandan beri uyku gitmemiştir. Her ne kadar kendi işlerinin iyi gitmesi ve canlarının sağlığı için "Allah yolunda yardımcılarım kim?"[36] diyerek umutla imdat talep etmişlerse de, hiçbir himmet sahibinin zafer beyan eden kılıcının dilinden "Allah yardımcıları biziz!" diye şifa bahşeden cevap, o dertli insanların kulağına erişmemiştir.

Fakat Allah Teâlâ'nın sünneti şöyledir ki her durgunluğun ardından bir feyiz ve her solgunluğun ardından bir kalkınma gelir. Şimdi, "Bâtıl yayılır, sonra yok olur gider" hadisindeki şerefli mananın hayata geçme ve "Allah da onları günahlarıyla yakaladı"[37] ayetindeki aziz sırrın meydana çıkma vaktidir. Cihanı kasıp kavuran hadiselerin sıcağından yanmış olanlar, meydana çıkacak olan bayraklarımızın yüksek boylu bir ağacı andıran gölgesinde rahatlık bulacak, adalet ve insafın panzehri sayesinde zulmün ve haksızlığın zehrinden kurtulacaklardır.

Hâlihazırda zamanı gelip yetiştiği için nimet getirecek olan latif yeller esmeye başlamış ve Muhammed (s.a.v.) dininin gayretinin esintileri bizim padişahane öfkemizin ateşini körüklemiştir. Muhammed (s.a.v.) şeriatının namusunu koruma duygusu, cihana hükmeden güzel kokulu kalbimizi cihan sevabı kazanmaya teşvik ve sevk etmiş ve yüksek himmet sahibi olan usta at binici,[38] "Zalimden intikam almazsam, o zaman ben de zalimim" diyerekten harekete geçmiştir. Melik-i Müteâl (Ulu Tanrı) ile istihare ve faal aklımın ilhamıyla istişare ettikten sonra cihanı süsleyen düşüncemiz, o bencil müfsidin ve o benlikçi mülhidin ortadan kaldırılmasına karar verdi. Dağ gibi olup kendi başarısını ok yağmuruyla elde eden, sapkınlık ve husumet ehlinin kanını içtiği için yüzü kızaran bir kılıca benzeyen, sayı itibariyle hadden ziyade olan, askerlerinin her biri kılıç vurmada ve hançer kullanmada Güneş ve Behram (Mars gezegeni)[39] kadar dünyada meşhur olan, mızrak

35 M.Ö. 605-562 yılları arasında hüküm süren, Yahuda Devleti'ni ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mabedi'ni yakıp yıkan Bâbil kralıdır. Bkz. Ömer Faruk Harman. "Buhtunnasr", *TDV İA*, 6. c., İstanbul, 1992, s. 380-381.

36 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân suresi, 52. ayet.

37 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân suresi, 11. ayet.

38 Şehsüvar (usta at binici) derken Sultan Selim kendini kastetmektedir.

39 Müslüman literatüründe Behram veya Merrih diye bilinen Mars gezegeni kan gibi kırmızı renkte göründüğü için savaşın sembolü olarak ele alınmaktaydı.

oynatmada ve ok atmada meteor ve Simâk-i Râmih'i[40] andıran kalabalık bir ordu ve şevketli bir toplulukla birlikte yakın zamanda o şeytanlar ordusu kumandanının, o melun inatçılar önderinin, o kibir ve kin kafilesi rehberinin, o dünya ve din yolunu kesen eşkıyaların elebaşısının üzerine kutlu bir sefer düzenleme kararlılığı, ferah olan gönlümüzde kendisine sağlam bir yer edinmiştir. Hayata geçeceğine inandığım isteğim ve samimi dileğim şudur ki "Kim Allah'tan yana olursa, Allah da ondan yana olur" hadisinin yüce mazmununa uygun bir biçimde Tanrı'nın tevfiki bize refik, O'nun sınırsız desteği bize yoldaş, Âlemlerin Rabbinin inayeti bize yakın ve melekler yardımcı olacak, "Tan yeliyle (sabâ rüzgârıyla) desteklendim" hükmünde (hadisinde) belirtildiği üzere zaferin tan yeli "Andolsun, Allah birçok yerde size yardım etmiştir"[41] fezasında yükseklere uzanan sancaklarımızı dalgalandıracak ve bizim mübarek kademlerimizin uğurundan dolayı o sınırda ve o ülkede zulüm ve husumet dikeni yerine fetih ve zafer yelleri huzur ve emniyet çiçekleri açtıracaktır. Daima reaya korumamızın beşiğinde ve iktidarımızın avcunda rahat ve müreffeh olacaktır. Öyle bir durum meydana gelecek ki; güvercin şahbazın yuvasında yumurtlayacak, kartal kuyruk-sallayan kuşunun evinde muhafızlık yapacak, aslan ormanda çakala saldırmayacak, leopar ceylanı boğazlamaya çalışmayacak, akdoğan kendi gagasının makasıyla dağ kekliğinin cüppesinin eteğine zarar vermeyecek, şahin ise baykuş gibi gagası ve pençesiyle sülünün boyalı yakasını incitemeyecek ve yaralayamayacaktır. "Bu Allah'a hiç de güç gelmez."[42]

O sapkın taifeden Allah için nefret etmek, her bir muvahhit müminin yapması gereken mühim bir iş ve edinmesi gereken çok önemli bir amaç olmalıdır. Muhterem amcanızdan (Şeybek Han'dan) – Allah ona rahmet eylesin – dolayı şu hakikat yüksek cenabınıza herkesten daha çok malum ve açıktır ki ruhun pak cevheri fıtrat denizinde paha biçilmez bir incidir ve yaradanların en güzeli olan Allah'ın yaratıcı gücünden gayrı kimsenin eli ona ulaşamaz. İnsan öylesine şerefli bir zattır ki hayır ve cömertlik feyzini veren Allah'ın iradesinin muaveneti olmadan yokluk çadırından varlık hücresine kadem basması mümkün değildir. Bu şerefin

40 Batılıların Arcturus diye isimlendirdikleri çok parlak bir yıldızdır. Bkz. Francis Joseph Steingass. *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. New Delhi: AES Publications, 2005, p. 696. Mektubun bu satırlarında Osmanlı askerlerinin kılıç, hançer, mızrak ve oklarının parıltısı, Güneş'in vd. yıldızların saçtıkları ışığa benzetilmiştir.

41 Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe suresi, 25. ayet.

42 Kur'ân-ı Kerîm, İbrahim suresi, 20. ayet.

yanı sıra insan fertlerinin tamamına nazaran padişahlar ilave faziletlere ve bol bol meziyetlere sahiptirler. Şöyle ki iyi işler yapan padişahlar, Yaradan'ın merhametinin gölgesi ve Tanrı'nın yarattıkları arasında seçkin olan insanlardır. Ezelî ihsan taksim edildiğinde, hilafetin hüma kuşunun gölgesi (Allah'ın yeryüzünde halifesi olma görevi) ilk önce peygamberlerin, daha sonra ise yüksek makam sahibi olan sultanların üzerine düşmüştür. Böylesine akıllı, bilgili ve adaletli bir padişahın kanının heder olması, "Size kısas farz kılındı"[43] fetvasına binaen hiçbir mezhepte reva değildir. Allah katında ve insanlar nezdinde sergilenecek en temel tutum ve izlenecek en ilk yol, aklın imkânı, idrakin çerçevesi ve kuvvetin kapsamı dâhilinde bütün çabalarını sarf ederek hiç vakit kaybetmeden bu işe (Şeybek Han'ın intikamını almak için Şah İsmail'e karşı savaşa) başlamaktır. Belki bu minvalle doğru tedbir okları nişangâha koyularak güzel bir şekilde hedefe isabet edecektir.

Allah'ın inayeti ve güzel tevfikiyle aramızda ittifak, ittihat ve dostluğun kurulmasıyla birlikte gaip perdesinin arkasından öylesine hoş bir durum ortaya çıkacaktır ki fesat unsuru bertaraf edilecek, o sitemkâr zalimin murdar vücudu ortadan kalkacak ve onun bu zamanda estirdiği uğursuz rüzgârdan kalkan toz, dindar mücahitlerin ateş saçan (keskin) kılıcının suyuyla yatıştırılacaktır. Daha sonra aramızda samimiyet yolu açılacak, "Mezara kadar yazışmaya devam ediniz!" hükmünce geliş gidiş sebepleri artacak, yazışmalar ve haberleşmeler yapılacak, saygın elçilerle birlikte muhabbet göstergesi olan armağanlar ve sevgi belirtisi olan hediyeler gönderilecek, her iki tarafın birbirini daha yakından tanıması sonucunda karşılıklı şefkat meydana gelecek, aramızdaki dostluk ve ittihat bağı iki kat kuvvetlenecek, sadakat ve kardeşliğin yapısı günden güne pekişecek, işbirliğinin temeli her geçen saat Allah'ın övdüğü, hikmetin denediği ve şeriatın buyurduğu bir tarzda tekit bulacaktır.

Şimdi bu sıdk ve sefa vesikasını ve bu sevinçli haberi tebliğ etmek için hassa gulamlarımızdan olan Mehmed Bey'i – Allah ona uzun ömür versin – azametin sığınağı olan tarafınıza gönderiyoruz. İnşallah, sizin sevinç bahşeden huzurunuzda mülakat şerefine erişirse, hayırlı ve hızlı bir şekilde melek huylu zatınızdan gelecek hoş haberlerle birlikte geri dönsün. Kesin hüküm sahibi olan Allah'ın hatırı için Rabbanî inayetin, Sübhanî tevfikin ve İlâhî desteğin yardımı her zaman sizinle beraber olsun!

920 senesi Muharremü'l-haram ayının sonlarında (27.03.1514) yazıldı." Bitti.[44]

43 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 178. ayet.

44 Mektubun orijinal metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 374-377.

Bu mektubun gönderilmesinin ardından ordu hareket etti ve 920 senesi Saferü'l-hayr ayının 3'ünde (30.03.1514) İstanbul şehri yakınında bulunan Ebû Eyyûb Ensârî Türbesi civarındaki Despina Köprüsü'nün yukarı tarafında durdu. Yani padişahın maiyeti 11 günlük yolculuktan sonra Edirne'den İstanbul'a geldi ve ayın 22'si (18.04.1514) Pazartesi gününe değin sultan hazretleri kâh İstanbul'da kâh da ordugâhta kaldı. Ayın 22'si[45] (18.04.1514) Salı gününde sultan, Ebû Eyyûb Ensârî'nin, dedesi Fatih Sultan Mehmed'in ve babası Sultan Bayezid'in – Allah onlara rahmet eylesin – mezarlarını ziyaret etti, yeni hamama baktı, Odun Kapısı'ndan çıkarak Yalı üzerinden yine Despina Köprüsü'ne geldi. Çarşamba günü harekete geçerek oradan göç etti ve Beşiktaş çölünde durdu. Ertesi gün yani Safer ayının 24'ü (20.04.1514) Perşembe gününde Üsküdar'a geçerek orada çadır kurdu ve iki gün oturak olup dîvân toplantısı yaptı. Müzakerenin ardından Tacizade Cafer Çelebi'nin inşâsıyla Şah İsmail'e mektup yazıldı. Bir diğer mektup da İran'da bulunan ve Şah İsmail'in emîrlerinden olan Akkoyunlu Mehmed Bey b. Ferruhşad Bey'e[46] yazıldı. Aynı zamanda Sinan Paşa'nın makamı yükseltilerek Anadolu Beylerbeyi mansıbına atandı.

Ayın 27'si (23.04.1514) Pazar gününde Üsküdar'dan göç edilerek Maltepe menziline varıldı; oradan da merhum Sultan Mehmed'in (Fatih'in) vefat etmiş olduğu Gökboza'ya (Gebze'ye) gelinerek orada duruldu. Bir gün orada kalındıktan sonra Rebîülevvel ayının başlangıcına (26.04.1514) denk gelen Çarşamba gününde yıkık durumda olan Hereke Kalesi'ne, aynı ayın ikinci gününde ise İznikmid'e yani İzmit'e konuldu.

Not: Bu şehri (İzmit'i) Yunanlılar M.Ö. 1559 yılında Marmara Denizi'nin doğu sahilinde inşa etmiş ve ona Nikomedya ismini vermişlerdir. Hâlihazırda (1890 yılında) orada dört bin ev, sekiz büyük cami, dört hamam ve çok iyi durumda bulunan bir pazar vardır. Ayrıca orada bir kışla, bir hastane, bir telgrafhane ve bir tersane gibi devlet kurumları da bulunmaktadır. Arazisi çok mümbittir ve bu şehri faydalı ormanlar çevrelemektedir. H. 727 / M. 1327 yılında Orhan Gazi'nin komutanlarından olan Akça Koca adlı birisi burayı fethederek Osmanlı memleketlerine katmıştır. Sultan da bu memleketi irsî olarak intikal etmek şartıyla onun mülkiyetine vermiş ve Kocaeli diye isimlendirilmesini buyurmuştur. Bugün burası çok muteber bir liman ve sancak merkezi olup, bir demir yolu hattıyla Üsküdar'a bağlanmıştır. Bitti.

45 Eserin Tahran baskısında (s. 83) yanlışlıkla "ayın 23'ü" diye geçmektedir.

46 Ferruhşad Bey'in ismi bazı kaynaklarda Ferahşad Bey diye geçmektedir. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 381.

Ayın 3'ünde (28.04.1514) İznikmid köprüsünden geçildi ve Şah İsmail'in tutsak edilmiş olan Kılıç adlı casusunu salıvererek, Şah İsmail'e yazılmış olan mektubu onun aracılığıyla gönderdiler.

Sultan Selim'in Şah İsmail'e ilk mektubu

"Bismillahirrahmanirrahim.

Her şeyi bilen bir hükümdar olan Allah şöyle buyurur: "Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır."[47] "Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o, ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır."[48] "Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüde uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır."[49] Ey Allah'ım! Bizi yol gösterenlerden ve göstericilerden eyle! Sapkınlardan ve sapkınlık öncülerinden eyleme! Âlemlerin efendisi olan Muhammed el-Mustafa el-Emîn'e, onun soyuna ve sahabilerinin tamamına Allah'ın selamı olsun!

Dahası, bu beğenilen hitap, hilafetin sığınağı olan tarafımızdan yani kâfirlerin ve müşriklerin katili, din düşmanlarını mahveden, firavunların burnunu ezen, hakanların taçlarının miğferi, gaziler ve mücahitler sultanı, Feridun'un[50] şanına, İskender'in dergâhına, Keyhüsrev'in adalet ve insafına sahip, Dârâ gibi yüce soylu Sultan Selim Şah b. Sultan Bayezid b. Sultan Mehmed Han tarafından sana yani Acem hükümdarı, büyük kumandan (sipehsâlâr), muazzam serdâr, dönemin Dahhâk'ı, harp meydanının Dârâb'ı,[51] zamanın Efrasiyab'ı olan, Emîr İsmail diye tanınan kişiye gönderilir.

Haberdar ve agâh olasın ki Hakk'ın faal fiili ve mutlak olan Allah'ın cömert yaratıcılığı her ne kadar garaz ile şartlanmış değilse de, sınırsız faydalı işleri ve hükümleri içermektedir. Nitekim *Kitâbü'l-Mübîn*'de (*Kur'ân-ı Kerîm*) şöyle buyrulmaktadır: "Biz yeri, göğü ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık."[52] Mevcudiyetin gözü, cihanın cevheri ve âlemlerin özü olan insanın yaratılışının hikmeti, İzzetli ve Ulu Tanrı'nın

47 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân suresi, 19. ayet.

48 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân suresi, 85. ayet.

49 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 275. ayet.

50 Feridun, Firdevsî'nin *Şehname*'sine göre zalim bir hükümdar olan Dahhâk'ı yenerek iktidara geçen ve Cemşid'in soyundan gelen eski İran şahlarındandır. Bkz. Tahsin Yazıcı. "Ferîdun", *TDV İA*, 12. c., İstanbul, 1995, s. 396.

51 Ahemenişler hanedanından olan eski İran Şahı Dârâ kastedilmektedir.

52 Kur'ân-ı Kerîm, Enbiyâ suresi, 16. ayet.

"O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hâkim kimseler) yapandır"[53] ayetinde buyurduğu şekildedir. Lakin bu türün fertleri (insanlar) latif ruhu, kirli cismi ve Allah'ın isimlerinin karşılığı olan mazhariyeti kendinde birleştirme gibi bir kabiliyete sahip olduklarından dolayı nübüvvet ülkesi valisinin (Hz. Muhammed'in) – en güzel salavat ve en mükemmel dualar onun olsun – mukaddes şeriatına itaat etmeksizin onların bu gayeyi gözetmeleri ve kendi hilafetlerini gerçekleştirmeleri mümkün değildir. Elbette, Peygamber'in şeriatı her iki cihanda kurtuluş ve saadet bahşeder ve ebedî mağfiret sebebi olur. Böylece herhangi bir kimse, İlâhî hükümlere uymayacak, dinin emir ve yasaklarına itaat etmeyecek, din perdesini yırtacak ve metîn şeriatı yıkacak olursa, genel olarak Müslümanların tamamına ve özellikle de adaletli sultanlara vaciptir ki; "Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun"[54] ayetinin çağrısını akıl kulağıyla duyarak, o müfsidin düzenbazlığını defetmek ve fesatlarını ortadan kaldırmak için güçleri ve imkânları çerçevesinde can ü gönülden çalışsınlar.

Konuya bu şekilde giriş yapmadaki maksadımız şudur ki; Bayındırlı topluluğu içinde ayrışma meydana geldiğinde, "Ormanda aslanın narası duyulmadığında, çakal yiğitçe bağırmaya başlar" beytinin hükmüne binaen sen zorbalık yoluyla Doğu memleketlerinin yönetimini ele geçirdin ve fermana boyun eğmenin zillet köşesinden ferman vermenin haşmetli meydanına kadem bastın, zulüm ve adaletsizlik kapılarını Müslümanların yüzüne açtın, zındıklık ile ilhadı (dinden sapmayı) birbiriyle birleştirip uzlaştırdın, fitne ve fesat yaymayı kendine şiar ve ilke edindin, sitemkârlık (zalimlik) sancaklarını yükselttin, kendi nefsinin isteklerine ve kendi tabiatının tercihlerine uygun bir biçimde şahlığı ve hükümdarlığı şeriat bağlarını çözmek ve kanunları çiğnemek olarak gördün. İffetli kadınların namusuna dokunmak, saygın kimselerin kanını akıtmak, mescitleri ve minberleri tahrip etmek, mezarları ve türbeleri yakmak, ulemayı ve seyyidleri aşağılamak, kutsal mushafları (*Kur'ân* kitaplarını) dışkının içine fırlatmak, muhterem Şeyhayn'a[55] – Allah onlardan razı olsun – küfretmek gibi kabahatli işlerinin ve kötü hâllerinin hepsi açık bir şekilde belli oldu. Din imamları ve doğru yolda olan ulema – Allah onların tamamından razı olsun – da senin kendi bağlıların ve hizmetkârlarınla birlikte kâfir ve mürtet olduğunuza ve bunun ölümle cezalandırılması gerektiğine dair başlarına yeminle hep birlikte sözlü ve yazılı olarak fetva vermişlerdir.

---

53 Kur'ân-ı Kerîm, En'âm suresi, 165. ayet.

54 Kur'ân-ı Kerîm, Sâd suresi, 14. ayet.

55 Şeyhayn iki şeyh demektir. Bu terimle Hulefâ-yı Râşidîn'den olan ilk iki halife kastedilmektedir. Bkz. Mustafa Fayda. "Ebû Bekr", *TDV İA*, 10. c., İstanbul, 1994, s. 106.

İşte bu yüzden biz de dini kuvvetlendirmek, mazlumlara ve dertlilere yardımda bulunmak, İlâhî emirlere itaat etmek ve padişahlık namusunun gereğini yerine getirmek cihetiyle ipek ve nakışlı atlas yerine zırh ve kaftan giymişiz. Allah'ın inayeti ve güzel tevfikiyle zafere alışık olan bayraklar, galibiyeti kendisine şiar edinmiş olan askerler, gazap kınından kılıcı çeker çekmez talihsiz düşmanları keserek ufka doğru ilerleyen, kin yayına ok koyunca düşman bir bulut gibi Kavs (Yay) Burcu'na kaçmış olsa dahi onu orada yakalayan harp meydanının aslanları ve hançer vuran yiğitlerle birlikte Safer ayında – hayır ve zaferle bitsin – denizi geçtik. Niyetimiz şudur ki eğer izzetli ve ulu Tanrı bize yardım ederse, muradımıza erişerek güçlü kolumuzla senin zulmeden elini kolunu koparalım, kendi liderlik kudretimizle senin sersem kafandan kahramanlık sevdasını çıkaralım, âcizlerin ve miskinlerin başı üzerinden senin şerrini ve gürültünü kovalım ve evleri yaktığın ateşle senin kendi hanedanını yakalım. Rüzgâr eken fırtına biçer.

Kılıç kullanmazdan önce karşı tarafa İslâm'ı (teslimiyeti) kabullenme teklifinde bulunmak, Mustafa Aleyhisselam'ın şeriatının hükmü olduğundan dolayı bu şanlı mektup süslü bir şekilde yazıldı. "İnsanlar madenler gibidirler; kimi altın iken kimisi de gümüştür" hadisinde belirtildiği üzere Âdemoğulları kendi kişilikleri itibarıyla birbirlerinden farklıdırlar. İnkârcılık bazılarının tabiatındadır ve bunu değiştirmek mümkün değildir.

Mısra
Su ile yıkamakla zenci beyazlaşmaz.

Bazılarında ise utanma duygusu olmasına rağmen şehvetin tahrikinden, paraya mala düşkünlükten ve kendi tabiatını ihmalden kaynaklanan kötü davranışlar vardır ve bunu değişmek mümkündür. İşte bu yüzden demişlerdir ki; "Şer güruhunun tedip edilmesi ve talime tâbi tutulması, hayırlı kimselerin görevidir." Eğer kendini; "Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler"[56] ayetinde anlatılan zümre içinde görürsen, her bir durumda Allah Teâlâ'nın hazır bulunduğunu ve seni gözlemlediğini bilerek kötü işlerden, yanlış amellerden ve çirkin davranışlardan pişmanlık duyarsan, yüreğinin ve canının içinden samimi bir şekilde tövbe ve istiğfar edersen, eski zamanlarda arazisi bizim ordumuzun atlarının ayakları ve nahiyelerinin

56 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân suresi, 135. ayet.

her köşesi binek hayvanlarımızın nalları altında kalmış bulunan, ahalisi bize itaat halkasını kulaklarına takmış olan kale ve memleketlerin Osmanlı toprağı olduğunu kabul edersen,[57] o zaman azametin sığınağı olan eşiğimizin bendelerinin (kullarının) çok oluşundan daha çok mesut oluruz ve muradına ermiş bulunan naiplerimizden sana yönelik iyilikten, sevgiden, lütuftan ve güzel davranıştan başka bir şey görmezsin. Lakin eğer; "Kötü huy bir insanın tabiatına yerleştikten sonra ölünceye değin orayı terk etmez" mısralarında belirtildiği üzere kendi kabahatli amellerinde ve iğrenç faaliyetlerinde ısrar eder ve bunları tekrarlarsan, zorbalıkla ele geçirmiş olduğun o memleketin arazisinde inşallah yakın zamanda bizim muzaffer askerlerimizin çadırları ve ordugâhı kurulacaktır. Bir müddetten beridir ki gayet akılsız olduğun için kafanda serdarlık (önderlik) sevdasını besliyorsun ve kendi bencilliğin yüzünden cihangirlik ve fatihlik iddiasında bulunuyorsun. Eğer yiğitsen, er meydanına çık ki; "O gün buyruk, yalnız Allah'ındır"[58] ayeti gereğince kaderin perdesi arkasında saklı bulunan her şey ortaya çıksın. Hidayet yolunu tutanlara selam olsun!

920 senesi Saferü'l-muzaffer ayında (28.03-25.04.1514) İznikmid yurdunda yazıldı". Bitti.[59]

Rebîülevvel ayının 4'ü (29.04.1514) Cumartesi gününde Kazıklı Beli'ne, ayın 5'inde (30.04.1514) ise İznik şehri civarına inildi.

Not: Bugün burası Çenizlik diye bilinmektedir. Bu şehir Bursa şehrinden kuzeydoğu yönünde 50 km mesafede bulunmaktadır. Bugün orada beş binden daha fazla ahali yoktur. Ürünleri bazı kil kap kacaklardan, seramikten ve halılardan ibarettir. Bir zamanlar bu şehir Yunan şehirlerindendi. Hatta M. 1204-1261 yıllarında burası Konstantiniye kayserlerinin payitahtı olmuştur. H. 731 / M. 1330 yılında Sultan Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa burayı fethetmiştir. Meşhur ariflerden olan Eşref Rûmî'nin kabri bu şehirde bulunmakta ve ziyaret edilmektedir.

Akkoyunlu Ferruhşad Bey'in oğlu Mehmed Bey'e Farsça yazılmış olan mektup, Ferruhşad Bey'in hâcibi Ahmedcan Ağa aracılığıyla İznik'ten İran'a gönderildi. Bu mektubun sureti aşağıda sunulmaktadır.

---

57 Mektubun bu yerinde Erzincan ve Kemah başta olmak üzere Doğu Anadolu'da daha Yıldırım Bayezid tarafından ele geçirilmiş olan yerlerin Osmanlı'ya iadesi talep edilmektedir. Yavuz Sultan Selim'in bu yöndeki hassasiyeti için bkz. İdrîs-i Bidlîsî. *Selim Şâh-nâme*. Haz. Hicabi Kırlangıç. Doktora Tezi. Ankara Üniv. SBE, 1995, s. 223

58 Kur'ân-ı Kerîm, İnfitâr suresi, 19. ayet.

59 Mektubun Farsça orijinal metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 379-381.

Sultan Selim'in Mehmed Bey'e mektubunun sureti

"Eyaletin koruyucusu olan, saadet temeline ve saltanat zirvesine sahip bulunan Siraceddin Mehmed Bey b. Ferruhşad Bey – ikbali devamlı olsun – padişahane lütuflarımıza mazhar olmuştur. Herkese malum olduğu üzere, defalarca sağlam muhlisler ve yol ehli (yolculuk yapanlar) aracılığıyla ışıklı gönlümüze muhakkak bir şekilde ulaşmıştır ki cenabınızın atalarının eyalet yöneten hanedanı, akrabaları ve aşiretleri son derece Müslüman ve dindar insanlar olmuşlardır. Onların hükûmet mertebeleri ve emîrlik payeleri her zaman İslâm'ın kuvvetlenmesi, zulmün ve günahların ortadan kaldırılması ile güç bulmuştur. Cenabınızın aslî fıtratı Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat yolu üzerinedir ve himmetiniz güzel âdet ve taati kendine huy edinmiştir.

Mülhid Kızılbaş taifesinin faaliyetleri sonucunda, cenabınızın mülkü olan Diyarbakır eyaletinin kaybedilmesi, mecburiyet yüzünden vuku bulmuş bir olaydır. "Allah Teâlâ sizin suretlerinize ve amellerinize değil, gönüllerinize ve niyetlerinize bakar" hadisi gereğince, bizim ışıklı düşüncemize bellidir ki cenabınız hâlâ metîn bir şekilde Hak itikadı yolunda yürümektedir. Cenabınızın o zındık ve mülhid kavme bunca giriftar olmasına rağmen sizin dininizde ve diyanetinizde hiçbir bozulma meydana gelmemiştir. Bir zamanlar ulu sahabilerin müşrikler ve kâfirler elinde giriftar ve esir olması da sizin bu durumunuzu anlaşılır kılmaktadır. Ama Mustafa'nın dininin kemer-bestesi olanların, Murtaza'nın şecaatli karakterine bağlı bulunanların, dinî ve dünyevi açıdan bahtiyarların yiğitliği ve mertliğinin riayet etmesi gereken ilk iş, insanların haysiyetini ve namusunu gözetmektir. Irz ve namus karşıtı bazı eylemler sırasında İslâmî hamiyet ve gayret göstermek din adamlarının sünnetlerindendir.

Şimdi İslâm memleketlerinin hâlini ıslah etmeye niyetlendik. Özellikle de bu yolda bir başlangıç olarak İran diyarını dinsiz mülhidlerin zalim ellerinden çekip almaya ve o kâfir soylu zındıkların reisi olan sapkın şahı ortadan kaldırmaya karar verdik. Artık o memlekete doğru sefere çıkmamız kaçınılmaz oldu. İşte böylesine bir zamanda bu inayet mektubunu size gönderiyoruz. Biliniz ki her ne kadar iki taraf arasındaki mesafenin uzak olduğu belliyse de, cenabınızın Müslümanlığından ve dindarlığından beklentimiz, o memleketin dinî ve dünyevi işleri açısından uygun bir zamanda dergâhımızın has hizmetkârları ve muhlisleri sırasına katılacağınız yönündedir.

Beyit
Her kim eşiğimize itaat eder ve hizmetkârımız olursa,
Kendisinin bu himmeti sonucunda muradına erişir.

Her geçen gün bu temiz akidenize ve saf niyetinize yakışanı yerine getirirsiniz inşallah. Öncelikle cenabınız bu büyük devlete katılmaya hazır olsun. Böyle olursa, Allah'ın inayeti ve tevfikiyle sizi yüksek mertebelere eriştirecek, din ve dünya açısından yüce maksatlara ulaştıracağız ve sizin makamınızın derecesini atalarınızın mertebelerine ekleyerek saygınlık ve izzet semasının zirvesine yükselteceğiz.

920 senesi Saferü'l-hayr ayının sonlarında (25.04.1514) yazıldı." Bitti.[60]

Rebîülevvel ayının 6'sı (01.05.1514) Pazartesi gününde İznik'ten göç ederek, avlanmakla geçen dört günün ardından Yenişehir'e varıldı. Orada bir gün kalındıktan sonra ayın 11'inde (06.05.1514) Yenişehir önlerinde Rumeli ordusu ve Anadolu vilayetlerinin askerleri kendi emîrleriyle (komutanlarıyla) birlikte gelerek ordû-yı hümâyuna (sultanın ordusuna) katıldılar.

Not: Yenişehir 12 bin nüfusa sahip olan ve Bursa'ya 12 fersah mesafede bulunan bir şehirdir. Eski yapıtları arasında bir cami vardır ki kadim zamanlarda kilise idi. Ayrıca burada mescit ve medreseler gibi çok sayıda İslâm medeniyeti eserleri de mevcuttur. Burası H. 701 / M. 1301 yılında Osmanlı saltanatının kurucusu Osman Bey Gazi tarafından fethedilmiş ve onarılıp yenilendikten sonra payitaht olarak seçilmiştir. Bitti.

Mezkûr ayın 17'sinde (12.05.1514) Seyyid Gazi kasabasına gelindi. Hünkâr hazretleri kasabaya dâhil olarak Battal Gazi'nin kabrini ziyaret etti, hayrat ve hasenatta bulundu, kurban kesti ve sadaka verdi.

Not: Seyyid Battal, dillerde Battal Gazi diye meşhurdur. Bu gazi, Emevîlerin yiğit komutanlarından olup, meşhur kişilerden biridir. İsmi Ahmed Nureddin ve lakabı Battal'dır. İri yarı, sağlam ve çok güçlü bir adamdı. Ömrünü Rum kâfirlerine karşı cihatta sonlandırmıştır ve Hişâm b. Abdülmelik'in[61] saltanatı zamanında Rûmîlere (Bizanslılara) karşı yapılan bir savaşta öldürüldüğü söylenmektedir. Serdâr-ı küll (başkomutan) olan Mesleme b. Abdülmelik fethin ardından onu öldürüldüğü yerde defnetmiş, kabrinin üzerinde büyük bir kümbet yaptırmış, bir grup Müslüman'ı oraya yerleştirmiş ve bu köyü Büleydetü'l-Gazi diye isimlendirmiştir. Şimdi (1890'da) İzmir'e bağlı olan güzel ve iç açıcı bir kasabadır. Bu Battal, H. 98 (716-717) yılında Mesleme'nin vaadini yerine getirmek için barışçıl bir şekilde Konstantiniye'ye dâhil olmuş, Mesleme Ayasofya'dan dönünceye kadar şehrin kapısını kendi kontrolü altında

60 Mektubun Farsça metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 381-382.

61 724-743 yılları arasında saltanat sürmüş olan Emevî hükümdarıdır.

tutmuş ve yetmişinci kayser (imparator) olan Leon'un[62] bir kızını da İslâmbol Denizi'nde bulunan Kız Kulesi'nden kaçırarak kendi nikâhına almış olan gazidir. Bu gazi hakkında Türkçe manzum bir şekilde yazılmış olan kitap, *Rümûz-ı Hamza*[63] ve *Hüseyn-i Kürd*[64] türünden bir eser olup, Osmanlı askerlerini cesaretlendirmek için nazmedilmiştir. Bitti.

Ayın 19'unda (14.05.1514) bazı silahdarların,[65] tüfekdarların nökerleri (hizmetkârları) sultana mahsus (hassa) hayvanlara yem olarak ayrılmış bulunan arpanın bir kısmını yağmaladılar. Bu olayı sultana arz ettiklerinde, ceza ve adaletin uygulanması için gereken işlemler yapıldı. Diğerlerine ibret olsun diye söz konusu hizmetkârların kendi efendileriyle birlikte idam edilmelerine dair hüküm verildi. Bu menzilde çavuşbaşı Lütfü Bey mansıptan azledildi. Ulufeciler[66] başı Şüca Bey, çavuşbaşı oldu. Aynı günde sultanın ordusu Karaman vilayetinin hududuna girdi.

Ayın 25'inde (20.05.1514) gurebânın[67] sağ bölüğünün başı olan Rüstem Bey, ulufecilerin sol bölüğünün başı tayin edildi; gurebânın sol bölüğünün başı olan İshak Bey ise gurebânın sağ bölüğünün başı makamına yükseltildi. Ayın 27'sinde (22.05.1514) sipahi oğlanları[68]

---

62 717-741 yılları arasında iktidarda bulunmuş olan Bizans İmparatoru III. Leon.

63 Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında Peygamber Efendimizin amcası Hz. Hamza'nın hayatının ve kahramanlıklarının anlatıldığı destansı mahiyette eserlere rastlanmaktadır. Bu eserler *Sîret-i Hamza*, *Rumûz-ı Hamza*, *Hamzanâme* vs. diye anılmaktadırlar. Bu konuda bkz. Nurettin Albayrak. "Hamzanâme", *TDV İA*, 15. c., İstanbul, 1997, s. 516-517.

64 Hüseyn-i Kürd, Safevî döneminde yaşadığı iddia edilen Şebüsterli bir pehlivanın kahramanlıklarını ele alan bir destandır. Bkz. Muhammed Ali Ateş-Sevda. "Beresî-i Sâht-ı Dâsitân-ı Âmiyâne-i Hüseyn-i Kürd-i Şebüsterî", *Mecelle-i Zebân ü Edâbiyyât-ı Fârsî*, III/8, Pâyiz-i 1386, s. 9-50.

65 Silahdar, bazı Türk-İslâm devletlerinde sultanın silahları ile silahhanesinden sorumlu olan saray görevlisiydi. Osmanlı uygulamasında ise silahdarlık, bir saray kurumu olmanın yanı sıra devlet adamlarının maiyetlerinden bir kısmıyla kapıkulu bölüklerinden birinin adıdır. Bkz. Şerefettin Turan. "Silâhdar", *TDV İA*, 37. c., İstanbul, 2009, s. 191-193.

66 Ulufeciler, 6 bölükten ibaret kapıkulu süvarilerinin iki orta bölüğünü oluşturuyor, sağ ve sol ulufeciler olmak üzere iki kısma ayrılıyordular. Bkz. Abdülkadir Özcan. "Ulûfeciyan", *TDV İA*, 42. c., İstanbul, 2012, s. 126-127.

67 Gurebâ ifadesi Arapçada yabancı anlamındaki garip kelimesinin çoğuludur. Terim olarak, 6 bölükten oluşan kapıkulu süvarilerinin en aşağı iki bölüğünü oluşturan birliklerin adıdır. Bu iki birliğin birisi "sağ garipler", diğeri de "sol garipler" diye isimlendirilmekteydi. Bkz. Abdülkadir Özcan. "Gurebâ Bölükleri", *TDV İA*, 14. c., İstanbul, 1996, s. 201-202.

68 Sipahi oğlanları veya sipahiler, kapıkulu süvarilerinin en seçkin bölüğüydü. Bkz. Erhan Afyoncu. "Sipahi", *TDV İA*, 37. c., İstanbul, 2009, s. 256-258.

cemaatinin kethüdası olan Behram Bey, gurebânın sol bölüğünün başı görevine atandı. Sipahi oğlanları cemaatinin müşrifi (kâtibi) olan Musa Bey ise bu cemaate kethüda oldu. Fodula[69] müşrifi olan Ahmed Çelebi söz konusu cemaatin müşrifliğine, Şehabeddin Bey de fodula müşrifliğine tayin edildiler.

920 yılı Rebîülâhir ayının (26.05-23.06.1514) olayları

Bu ayın 2'sinde Dukakinoğlu Ahmed Paşa, Karaman atlılarından, Rumeli emîrlerinin birliklerinden, Rumeli ve Anadolu vilayetlerinin zeamet[70] sahiplerinden ve vezirlik makamı gereği kendisine mahsus atlılardan oluşan yirmi bin donanımlı süvarinin başında[71] Sivas tarafına gönderildi.

Ayın 4'ünde ... mevkiinde[72] Rumeli askerleri saf kurarak hünkâra selam verdiler. Ayın 7'sinde saray hizmetkârlarının her birine bin akçe yani 16 tümen ve 6 bin dinar bahşiş verdiler. Zira o zamanın her bir akçesi, İran'ın şimdiki 166 dinarına eşittir.[73] Aynı günde hünkâr hazretleri Konya şehrine vardı. Şehir ahalisi büyük bir kalabalık hâlinde hünkâr hazretlerini karşıladı.

Not: Konya şehrinin kadim ismi İkonomiyum'dur ve Karaman vilayetinin merkezidir. İzmir'den doğu yönünde 500 km mesafede bulunmakta ve 25 bin kişilik bir nüfusu barındırmaktadır. Şehrin etrafını taştan bir sur ile çevrelemişler ve surları kuvvetlendirmek için yer yer dörtgen burçlar yapmışlardır. Küçük mescitler haricinde minareye sahip 44 tane cami bu şehri süslemektedir ve muteber bahçeleri vardır. Burada her türlü hububat ve baklagiller yetiştirilmektedir. İhracatı tiryak, ipek, mazı, kitre, yün ve halıdır. Meram diye bilinen ve şehrin güneyinde bulunan mevkide iç açıcı bahçeler ile şehrin büyüklerinin ve ileri gelenlerinin

69 Osmanlılarda çeşitli kesimlere dağıtılmak üzere pişirilen pide şeklinde yassı bir çeşit ekmekti. Bkz. Feridun Emecen. "Fodula", *TDV İA*, 13. c., İstanbul, 1996, s. 167-170.

70 Zeamet, Osmanlı timar sisteminde 20 bin akçeden fazla dirlik tasarrufuna verilen addır. Bkz. Erhan Afyoncu. "Zeamet", *TDV İA*, 44. c., İstanbul, 2013, s. 162-164. Haydar Çelebi Ruznamesi'nde bu olaydan söz edilirken zeamet sahipleri yerine erbâb-ı tımar (tımar sahipleri) diye geçmektedir. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 459.

71 Haydar Çelebi Ruznamesi'ne göre "yirmi bin adamla". Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 459.

72 Bu mevkiin ismi gerek Muhammed Arif'in eserinin her iki nüshasında ve gerekse de Haydar Çelebi Ruznamesi'nde boş bırakılmıştır. Diğer kaynaklarla bir karşılaştırma yapılınca, burasının Konya civarındaki Gelemiç Beli olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 398.

73 10 bin dinar, 1 tümene eşit idi.

görkemli yazlık köşkleri bulunmaktadır. Ayrıca şehirde hükûmet dairesi, Dârülfünûn Medresesi, telgrafhane, memleket hastanesi, askerî kışla, yetimhane, mihmanhane (konukevi) vs. binalar vardır. Bu şehrin büyük oğlu, ulemanın sultanı Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin, Sadreddin Konevî'nin, Sultan Veled'in, Şeyh Kerimeddin'in, Seyyid Burhaneddin Muhakkik Tirmizî'nin, Çelebi Hüsameddin'in, müfessirlerden olan İmam Begavî'nin, İslâm meşhurlarından olan Selahaddin Zerkûb'un ve Rum (Anadolu) Selçuklu padişahlarının birkaçının mezarları bu şehirde bulunmaktadır ve ziyaret yeridir. Burada Mevleviyye tarikatının dervişlerine ait bir hangâh vardır. Bu hangâhta daima yaklaşık bin derviş riyazet çeker ki kemer-beste olarak irşat ile görevlendirilsinler. 467 (1074-1075) yılında Rum (Anadolu) Selçukluları Devleti bu şehri payitaht olarak seçmiş[74] ve Fatih Sultan Mehmed burayı Karamanlıların elinden alarak Osmanlı memleketlerine katmıştır. Bitti.

Üç gün Konya'nın dışında kalındı. Hünkâr hazretleri ariflerin öncüsü olan Mevlânâ Celâleddin Rûmî hazretlerinin – Allah onun sırrını kutsasın – mübarek merkadini ve Allah'ın diğer velilerinin mezarlarını ziyaret ederek hayrat yaptı ve sadakalar verdi.

Ayın 15'inde ferman verildi ki Rumeli ve Anadolu'nun zeamet[75] sahibi olan süvarileri, ordudan önce yola çıksınlar ve her yeni menzile varıldığında, onlar bir menzil önde olsunlar. Aynı günde yol esnasında, küçük bir kasaba olan Larende'nin ahalisi hünkâr hazretlerini karşılayarak, pahalı eşyalar ve çokça nakit paralar peşkeş çektiler. Esir edilmiş olan üç Kızılbaş'ı getirip geldiler. Onlara Şah İsmail'i sordular. Ardından Mevlânâ Mürşid-i Acem'in inşâsıyla Farsça bir mektup yazdırıldı. Orduda bulunan Kızılbaş esirlerden biri aracılığıyla gönderilmiş olan bu mektubun sureti aşağıda arz edilir.

Sultan Selim'in Şah İsmail'e ikinci mektubu

"Mektup Süleyman'dan gelmiştir. O, 'Bismillahirrahmanirrahim' diye başlamakta ve içinde 'Bana karşı büyüklük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin' denilmektedir."[76] Yaratılmışların en hayırlısı olan Muhammed'e, onun soyuna ve sahabilerinin tamamına Allah'ın selamı olsun! "Bu (*Kur'ân*) da bizim indirdiğimiz bereket kaynağı bir

74 Konya şehri I. Haçlı Seferi sırasında, 1097 yılında İznik şehrinin kaybedilmesi sonucunda Türkiye Selçukluları tarafından başkent olarak ilan edilmiştir. Bkz. Tuncer Baykara. "Konya", *TDV İA*, 26. c., Ankara, 2002, s. 183.

75 Haydar Çelebi Ruznamesi'ne göre tımar. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 459.

76 Kur'ân-ı Kerîm, Neml suresi, 30-31. ayetler.

kitaptır. Artık ona uyun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin."[77]

Zafer tuğralı bu mektup, semadan inen bir vahiy gibi, "Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz"[78] ayeti gereğince, bizim yüksek mertebeye malik olan hazretimizden yani Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki halifesi, "İnsanlara yararlı olan ise yeryüzünde kalıcı olur"[79] ayetinin tecessümü olan Süleyman'ın makamı ile İskender'in nişanına sahip, Feridun gibi zafer kazanarak parlak bir şekilde muzaffer olan, kâfirlerin katili, saygıdeğer ve dürüst bir biçimde kefil olan, galip ve muzaffer mücahit, aslan oğlu aslan oğlu aslan (el-leys bin el-esed bin el-gazanfer), adalet ve ihsan bayrağını açan Sultan Selim Şah b. Sultan Bayezid b. Mehmed Han'dan Acem mülkünün meliki, zulüm ve sitem ülkesinin maliki, kötülüklerin başı, fesatçıların reisi, zamanın Dârâb'ı, dönemin Dahhâk'ı, Kabil'in[80] benzeri olan Emîr İsmail'e gönderildi. Bilesin ki izzet bargâhından ve uluhiyet dergâhından (Allah tarafından) "Sen mülkü dilediğine verirsin"[81] yarlığını (fermanını), kader kalemi "Allah insanlar için ne rahmet açarsa, artık onu tutacak (engelleyecek) yoktur"[82] tuğrasıyla süslemek suretiyle bizim yüce adımıza yazmıştır. İşte bu nedenle yeryüzünde İlâhî kanunların emir ve yasakları ile şahenşahlık (imparatorluk) ahkâmının işlerini semavî kaza ve kader gibi etkin bir şekilde yerine getirme görevi bana verilmiştir. "İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir."[83]

Bazı şahısların anlattıklarından duyduk ki Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğru yolda olan topluluğunu kendi sapkın düşüncene tâbi etmişsin, metîn dinin temelini yıkarak adaletsizlik dayanağı üzerinde zulüm bayraklarını yükseltmişsin, kötülüklerden sakındırmayı (nehy-i münker) ve iyiliği emretmeyi (emr-i ma'rûf) şeriata mugayir olarak görüyorsun, kendinin alçak Şiîlerini iffetli kadınların namusuna dokunmaya ve saygın kişilerin kanını akıtmaya teşvik ediyorsun. "Onlar, yalanı çok dinleyen, haramı çok yiyenlerdir"[84] hükmünde belirtildiği gibi, yalan sözleri dinleyerek, haram buyrulan şeyleri yiyip içiyorsun.

77 Kur'ân-ı Kerîm, En'âm suresi, 155. ayet.

78 Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ suresi, 15. ayet.

79 Kur'ân-ı Kerîm, Ra'd suresi, 17. ayet.

80 Hz. Âdem'in oğlu olup, kendi kardeşi Habil'i öldürmesi sonucu kötü bir ün kazandığı rivayet edilir.

81 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân suresi, 27. ayet.

82 Kur'ân-ı Kerîm, Fâtır suresi, 2. ayet.

83 Kur'ân-ı Kerîm, Cuma suresi, 4. ayet.

84 Kur'ân-ı Kerîm, Mâide suresi, 42. ayet.

Mısra
Mescidi tahrip etmişsin ve büthane yapmışsın.

İslâm minberlerinin yüksek basamaklı yapısını zulüm eliyle yıkmışsın, *Kur'ân-ı Kerîm*'i öncekilerin esatiri diye adlandırmışsın, kötülüğün yaygınlaşmasına sebep olmuşsun ve kendi ismini kötüye çıkarmışsın. Her hâlükârda Ehl-i Sünnet topluluğu ulemasının aklî ve naklî fetvası mucibince bizim yüce himmetimize farz oldu ki; "Kullarına sınırsız nimetler veren Allah'ın dinine yardımda bulunmak, imanın en yüksek derecesidir" sözlerinin gereğini yerine getirerek, kadim bir gelenek olan bidat âdetlerini mahvedip kökünü kurutalım ve bunları bertaraf edip engelleyelim. Nasıl ki Peygamber Aleyhisselam söylemiştir: "Dinimize bidat getirilmesi asla kabul edilemez." Yine bir başka hadiste şöyle denmektedir: "Dinimize aykırı olan bir işin yapılması kabul edilemez."

Rabbanî kaza ve İlâhî kader, ileri gelen kâfirlerin ve sapkınların ecelini bizim iktidarımızın eline bırakmıştır. Bu kaçınılmaz kader yüzünden o diyara doğru yola çıktık. İnşallah, "Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!"[85] emrine uyarak, parlak şeriat bahçesinde bitmiş ve semizotu gibi neşvünema bulmuş olan dikenleri ve yabani otları yıldırıma benzer muzaffer kılıçla kökünden koparark zillet toprağı üzerine atacağım ki gelip gidenlerin atlarının ayakları altında kalsın. Tıpkı "Halkının ileri gelenlerini zelil hâle getirirler; işte onlar böyle yaparlar"[86] ayetinde anlatıldığı gibi. Kinli gürz vuruşuyla din düşmanlarının ham hayallerle dolu olan beynini gazanın yiğit aslanlarının yemine dönüştüreceğim. "Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir."[87]

Nazım
Ben kılıcımı kınından çekince,
Yeryüzünde kıyamet koparırım.
Erkek aslanların yüreğinden kebap yaparım,
Sabah şarabı yerine yiğitlerin kanını içerim.
Yayımın kargası kartalı avlar,
Kılıcımın korkusundan güneşin kalbi titrer.
Eğer sen beni savaşta az gördüysen,
Ve eğer dolanan felekten beni duymadıysan,

85 Kur'ân-ı Kerîm, Nûh suresi, 26. ayet.
86 Kur'ân-ı Kerîm, Neml suresi, 34. ayet.
87 Kur'ân-ı Kerîm, Şuarâ suresi, 227. ayet.

O zaman parlak güneşe benim at koşturmamı sor,
Behram'a ise benim mızrağımın keskinliğini sor.
Eğer senin tacın varsa, benim de kılıcım var,
Kılıcım olduğu için senin tacını ele geçireceğim.
Bahtımın gücünden umacağım şudur ki,
Düşmanın tacını ve tahtını alayım.

"Din nasihattir" hadisi mucibince, eğer meleklerin yuva edindiği ve ricalin başvuru yaptığı bir yer olan eşiğimizin ikbal kıblesine ve dilek Kâbe'sine yüzünü doğrultarak gelirsen, zulüm ve haksızlığın tekmeleri altında kalmış bulunan tebaaların üzerinden kendi baskıcı elini çekersen, kendini, "Günahtan tövbe etmiş bir kimse, günah işlememiş gibidir" hadisinde anılan zümre içine alırsan, "Ashâbım yıldızlar gibidir; hangisine tâbi olsanız hidayete erersiniz" hadisini kabul ederek mezhep açısından Hz. Muhammed'in – ona selam olsun, pâk soyunun ve Hak yolunda olan sahabilerinin tamamına Allah cenneti nasip etsin – yüce ve doğru sünnetine tâbi olursan ve o taraftaki (kendi elindeki) vilayetlerin tamamını koruma altındaki Osmanlı memleketlerinin bir parçası olarak görürsen, mutlaka bizim padişahlara özgü inayetimize ve şahenşahlara (imparatorlara) has lütfumuza layık görüleceksin.

Nazım
Her kim bizim kapımıza (eşiğimize) bir mühür gibi yüzünü koyarsa,
Biz onun başını adalet ve inayet gölgesi altına alırız.

Mısra
Ne mutlu o kimseye ki buna icabet eder.

Aksi takdirde, "Alışkanlık ikinci bir huydur (Alışkanlık da huy gibidir)" hükmünce şer ve fitne odağı olan tabiatına uyarsan, o zaman "Kalbi siyah olan bir kimseye vaaz etmenin ne faydası olur ki?!" mısraında anlatıldığı üzere seninle daha fazla konuşmanın hiçbir anlamı olmayacaktır. Allah'ın desteği ve O'nun güzel tevfikiyle her bir taç sahibinin[88] kafasından birer taç yapacağım ve yeryüzünü onların nüfusundan arındıracağım. "Şüphesiz Allah taraftarları galiplerin ta kendileridir."[89] "Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir"[90] ayeti

88 Burada "her bir taç sahibi" derken, başlarına Haydarî taçlar koymuş olan Kızılbaşlar kastedilmektedirler.

89 Kur'ân-ı Kerîm, Mâide suresi, 56. ayet.

90 Kur'ân-ı Kerîm, Fetih suresi, 10. ayet.

gereğince, yed-i beyzâ gibi kuvvetli bir şekilde zalimlerin elini bükerek kıracağım ki gaflet pamuğunu akıl kulaklarından çıkararak, kefenlerini omuzlarına alıp (ölüme) hazır olsunlar. "Şüphesiz size vadedilen şeyler mutlaka gelecektir"[91] ayeti mucibince muzaffer askerlerimiz "Duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanlar"[92] şeklinde, "Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler" ayetini okuyarak sanki bir ecel gibi "Onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün"[93] hükmünü yerine getirecek, senin hayat damarını koparacak ve seni o diyarda sağ bırakmayacaklardır.[94] "Önce de, sonra da emir Allah'ındır. O gün Allah'ın zafer vermesiyle müminler sevinecektir."[95] "Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur." [96] Bitti.[97]

920 senesi Cemâziyelevvel ayının (24.06-23.07.1514) olayları

Velhâsıl, söz konusu ayın 2'sinde merhum Hâdim Ali Paşa'nın Şahkulu Tekelü ile savaşarak şehit olduğu yere geldiler.[98] Ayın 3'ünde her biri bin akçe tiyul (tımar) maaşına sahip olan Rumeli ve Anadolu sipahilerinin maaşlarına ellişer akçe ilave edildi.

Ayın 5'inde Sinop Emîri Karaca Ahmed Paşa, Erzincan'a gönderildi. Ordudaki askerlerin sayıca çok fazla olması sıkıntılara neden oldu. Bu yüzden ayın 8'inde vezirler ve emîrlerin ordu mevcudu hakkında rapor vermesi buyruldu. Ayın 9'unda öncü olarak gönderilmiş bulunan Dukakinoğlu Ahmed Paşa kendi birliğiyle beraber sultanın ordusuna

91 Kur'ân-ı Kerîm, En'âm suresi, 134. ayet.

92 Kur'ân-ı Kerîm, Saf suresi, 4. ayet.

93 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ suresi, 89. ayet.

94 Cümlenin son kısmı Farsçada "der ân diyâr negüzârend" şeklinde ifade edilmektedir. Eğer buradaki "diyâr" kelimesini "deyyâr" olurak okursak, o zaman söz konusu alıntıyı "orada kimseyi sağ bırakmasınlar" şeklinde çevirebiliriz. Fakat bu tarz bir çevirinin isabetli olmayacağı kanaatindeyiz. Zira Sultan Selim, Safevî ülkesi üzerine sefere oradaki bütün halkı katliama uğratmak amacıyla değil, Şah İsmail'i bertaraf etmek maksadıyla çıkmıştı.

95 Kur'ân-ı Kerîm, Rûm suresi, 4. ayet.

96 Kur'ân-ı Kerîm, En'âm suresi, 45. ayet.

97 Mektubun Farsça orijinal metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 382-383.

98 Hâdim Ali Paşa, Sivas civarında öldürülmüştür. Bu olayın geçtiği yer Çubuk veya Gökçay olarak zikredilir. Haydar Çelebi Ruznamesi'nde bu varılan menzilin ismi Gedik Hanı olarak anılmaktadır. Bkz. *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, Haz. Yavuz Senemoğlu, Tercüman Yay., s. 137.

geri döndü. Asker sayısına ilişkin raporlardan, sultanın ordusunda yaklaşık dört yüz bin savaşçı bulunmakta olduğu anlaşıldı.[99]

Ayın 14'ünde, kendisine ait tiyul (tımar) maaşı yeterli olmayan sipahiler hakkında, bunların defterlere ve kitapçıklara dayanarak tespit edip ayrılması ve seferden muaf kılınarak İskender Paşa'nın oğluyla birlikte kendi vilayetlerine gönderilmesine dair ferman verildi.

Ayın 15'inde ordunun gereksiz yüklerini ve ağırlıklarını, hazine ve tiyul (tımar) kitapçıklarını ve ordunun kırk bin askerini Sivas Kalesi'nde bıraktılar. Böylece ordunun mevcudu ve yükleri hafiflemiş oldu.

Not: Sivas iç açıcı bir şehirdir. Osmanlı Asya'sında, Halis Irmağı (Kızılırmak) kıyısında bulunmaktadır. İslâmbol'dan 760 km uzaktadır ve Osmanlı Devleti'nin mamur vilayetlerinden birinin idari merkezidir. Burada zanaat ve ticaret gerektiği kadar gelişmemişse de, çok muteber bakır vs. madenleri bulunmaktadır. Bu şehir 16 bin nüfusu barındırmaktadır. Burada gerek Yunanlılar ve gerekse de İslâmiyet dönemlerine ait eski eserler mevcuttur. Kumandan Lucius,[100] Mihrdâd Eşkânî'yi[101] bu şehrin civarında yenilgiye uğratmıştır. Pontus Melikesi Pythodoris, Rum Kayseri Augustus'un[102] şerefine bu şehri Sebast diye isimlendirmiştir. 803 (1400) yılında Emîr Timur muhasaranın ardından burayı ele geçirmiş, katliam yapmış ve tahrip etmiştir. Bu vilayetin topraklarının uzunluğu 580 km, eni ise 270 km'dir. Vilayetin toplam nüfusu 850 bin kişiden ibarettir. 794 / 1391 yılında Osmanlı Devleti burasını Moğol Kadı Burhaneddin'in[103] sülalesinin elinden almıştır. Bitti.

Ayın 16'sında devlet cephanesi (Cebbehâne-i Âmire) açılarak, geleneksel Osmanlı âdetine göre orduya dağıtıldı ve bu merasim sona erinceye kadar yeniçeri birliği hünkâr hazretlerinin otağını çevreleyerek kâh nöbet çaldılar kâh da gülbank çektiler.

---

99 Aslında o sıralarda Sultan Selim'in ordusunda yaklaşık 140 bin asker bulunmaktaydı. Aşağıda da belirtileceği üzere bunların 40 bini Sivas yöresinde bırakılmış ve padişah 100 bin kişilik bir kuvvetle sefere devam etmiştir.

100 Lucius Cornelius Sulla M.Ö. 138-78 yılları arasında yaşamış olan Romalı devlet adamı ve komutandır.

101 Eşkânîler hanedanından olan Part Şahı II. Mihrdâd (Mithridates) M.Ö. 124-91 yıllarında hüküm sürmüştür.

102 Augustus M.Ö. 27 ve M.S. 14 yılları arasında Roma imparatoru makamında bulunmuştur.

103 XIII. yüzyıl başlarında Hârizm'den Anadolu'ya göç etmiş bir Oğuz (Salur) ailesinden gelen Kadı Burhaneddin'in Moğol olduğu yönünde burada aktarılan bilgi gerçeği yansıtmamaktadır. Bkz. Abdülkerim Özaydın. "Kadı Burhaneddin", *TDV İA*, 24. c., İstanbul, 2001, s. 74-75.

Ayın 18'inde Anadolu ordusu, bu diyarın beylerbeyinin komutası altında keşif ve karakol görevi yapmak üzere ileri gönderildi ve ağırlıkların da ordunun peşinden getirilmesi konusunda emir verildi.

Ayın 19'unda kapı kullarından olan iki kişi yasaklara uymayarak ağırlıkları önden götürdükleri için tutuklanarak idam edildiler.

Ayın 20'sinde İran'ın sınırını teşkil eden ve Çay-suyu diye isimlendirilen ırmağa ulaştılar.[104]

Ayın 21'inde Kızılbaşlar ve Celâlîler, özellikle de Nur Ali Halife Rumlu, sultanın gelişinden korkarak kaçtıklarından Erzincan şehrinin kethüdaları (ileri gelenleri) itaat izhar ettiler ve şehir için aman istediler. Ordu için yiyecek ve yem getirmeleri ve bunları defter mucibince memurlara teslim ederek ücretini de hazineden almaları şartıyla bu istekleri kabul edildi. Bu yüzden askerler tarafından oranın ahalisine herhangi bir zarar dokunmasın diye şehir muhafaza altına alındı.

Ayın 22'sinde sağlamlığı ve dayanıklılığı ile bilinen Kemah Kalesi'nin önlerine konuldu. Sivas hâkimi Faik Bey ile topçular kethüdası kaleyi harp ilmi bakımından gözlemleyerek keşif yaptılar.

Not: Bu kasaba (Kemah) Erzincan'a 35 km mesafede, şehrin güneybatısında ve Fırat Nehri'nin güneydoğu kıyısında bulunmaktadır. Eski zamanlarda burası sağlam ve müstahkem bir kaleye sahip iken şimdi bu kale harap durumdadır. Kalenin yapısından ve durumundan anlaşıldığı üzere kadim Romalılar İran'ın Rum topraklarına saldırısını önlemek maksadıyla asker sevki yoluna hâkim ve Fırat Nehri üzerinde hakiki bir geçit yeri olan bu noktada kaleyi inşa etmişlerdir. Bugün burası üçüncü dereceli bir yönetim merkezi olup, Erzincan'a bağlıdır ve 1500 aileyi barındırmaktadır. Bitti.

Ayın 23'ünde Kızılbaş taifesinden olan dört kişi tutuklandı. İşkenceyle konuşturulduktan sonra öldürüldüler.

Ayın 24'ünde daha önce Kılıç adlı casus aracılığıyla yollanmış olan mektuba, Şah İsmail'in, Diyarbakır hâkimi Muhammed Han Ustaçlu tarafından yazılıp gönderilmiş cevabı Trabzon hâkiminin adamları tarafından getirildi. Fakat mektubu getiren elçi ortada yoktu. Trabzon hâkiminin adamlarınca eşya ve paralarının gasbedilip öldürüldüğü anlaşıldı. Elçinin katilleri tutuklanıp işkence edildiler. Han Muhammed Ustaçlu'nun Şah İsmail'in dilinden yazmış olduğu cevabî mektubun suretine ulaşamadığımız için burada aktaramıyoruz.[105]

104 Ayın 16'sından 20'sine kadar geçen olaylar eserin baskısında yer almadığı için Tahran yazma nüshasından (s. 157-158) tarafımızca eklenmişlerdir.

105 Buradan Cemâziyelâhir ayının başına kadar geçen olaylar Tahran yazma nüshasında yer almamaktadır.

Mezkûr yılın Cemâziyelevvel ayının 25'inde sultanın ordusu Yassıçimen'in sonunda yer alan Kirmâne çimeninde konakladı. O arada Şah İsmail elçisinin adamları geldiler. Şah İsmail'in durumu hakkında bilgi edinebilmek için ince hilelerle sorguya çekildiler. Hiçbir şey öğrenilemeyince de işkenceye tâbi tutuldular. Buna rağmen herhangi bir bilgi elde edilemeyince hapse atıldılar. Tek söyledikleri, Trabzon hâkiminin adamlarınca mezkûr elçinin gasbedilerek öldürülmesiydi. Elçinin katillerinin öldürülmesine hükmedildi. O gece karakol görevi konusunda her gece olduğundan daha dikkatli davrandılar. Sultanın çadırı yeniçeriler tarafından sımsıkı çevrildi ve sabaha kadar ihtiyatla keşik (nöbet) tuttular.

Ayın 26'sında Fırat kıyısında muzaffer ordu tekmili birden donanımlı bir şekilde hünkâr hazretlerinin önünde geçit töreni yaparak kendilerini takdim ettiler. Anlatılamayacak kadar düzenli, teçhizatlı ve mükemmel bir orduydu. Samimiyetle söylemeliyim ki şimdiye değin kisralar (İran şahları) ve kayserler (Rum hükümdarları) arasında hiçbir hükümdar böylesine mükemmel, görkemli bir orduyu Fırat Irmağı'ndan geçirmemiştir. Aynı gün Türkmen emîrlerinden Ferruhşad[106] Bey, esir ettiği birkaç nökeriyle (hizmetkârıyla) birlikte Tercan hâkimi Ahmed Bey'i getirdi. Sorguladıktan sonra onları katlettiler. Ferruhşad Bey'i tebrik edip bahşiş ve ihsan ile ödüllendirdiler.

Ayın 27'sinde Bayburt ve Kemah nahiyelerine gitmiş bulunan çapulcular (Osmanlı ordusunun yağmacı birliği) sağ salim ve ganimetlerle birlikte geri gelerek orduya katıldılar.

Ayın 28'inde Mısır ve Şam sultanının büyükelçisi (sefir-i kebir) geldi. Sultanın hükmüyle askerler ordugâhın dışında, büyükelçinin (ilçi-i büzürg) yolu üzerinde bir cadde gibi saf kurdular ve fevkalade bir ihtiram ile elçiyi karşıladılar. Âdet olduğu üzere dîvân ve ziyafet tertip edildi.

Ayın 29'unda Kızılbaşların geldiğine dair ordu içinde şayia çıktı. Bu söylenti üzerine askerler telaşla kendilerini çadırlarından dışarıya atıp, ellerinde silah saf tuttular. Kısa sürede birkaç münafık tarafından uydurulmuş yalan bir haber olduğu anlaşıldı. İyice soruşturduktan sonra ibret olsun diye bahse konu münafıkları hünkâr hazretlerinin hükmüyle idam ettiler.

Mezkûr ayın son gününde Mısır sultanına cevabî mektup yazıldı. Elçiye ziyafet ve hil'at verildikten sonra geri dönmesi konusunda kendisine izin verildi. Ağır ve fazla çadırları, diğer gereksiz yükleri ve ağırlıkları münasip bir garnizon (sahlov) ile birlikte bu konakta bıraktılar. Hatta dîvânhane çadırlarını bile toplamadan orada kurulu bıraktılar.

106 Haydar Çelebi Ruznamesi'ne göre Ferahşad. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 460.

Arpa Emîni Mehmed Bey de binek ve yük hayvanları için yöre ahalisinden yem tedarik etmek amacıyla bu menzilde kaldı.

Müellif (Muhammed Arif) diyor ki; Şah İsmail'in hükmüne binaen Han Muhammed Ustaçlu ve diğer hâkimler o zamanlar İran'ın sınırını teşkil eden Fırat Irmağı'nın doğu ve güney kıyılarından başlayarak Tebriz'e kadar otlak ve ekin yerlerini yakmış, köyleri ve köprüleri tahrip etmiş, ahaliyi de ana güzergâhlar üzerinde bulunan yerlerden göç ettirmişlerdi.[107] Böylece ana yolu ve etrafını barınma imkânlarından mahrum bırakmış ve ahaliden arındırmışlardı. Lakin bu gibi durumlarda yol üzerindeki köylerin tahrip edilmesinin eskiden beri İranlıların aldıkları tedbirlerden biri olduğunu bilen Osmanlılar önceden cephane, çadır ve peksimet yükleyip taşımak için dîvândan altmış bin deve hazırlamışlardı ve bunlara ek olarak sultana ait katırlar ve develer, vezirlere, emîrlere ve ileri gelenlere mahsus yük hayvanları da ordunun hizmetine verilmişti. Osmanlı ordusunda taşımacılık işinin yerine getirilmesi için yaklaşık seksen bin baş hayvanın bulunduğunu söyleyebiliriz.

920 senesi Cemâziyelâhir ayının (24.07-21.08.1514) olayları

Mezkûr ayın ilk gününde sultanın ordusu Erzincan şehrine girdi.

Not: Bu şehir (Erzincan) Erzurum'dan güneybatı yönünde 36 fersah mesafede bulunmaktadır. Burası suyu az olan bir şehirdir. Bu şehrin bakır kap kacakları çok zarif ve makbuldür. Burada tenzîbe[108] benzeyen ince yün ihramlar dikerler. Buradaki Hacı İzzet Paşa Camii, İslâm'ın nadir eserlerinden biri olarak görülür. Burası Osmanlı'nın 4. Ordu'sunun merkezidir. Bu şehirde 15 bin ahali yaşamaktadır. Hükûmet dairesi, Askeriyye dairesi, muteber bir askerî kışla, hastane, üçüncü ve ikinci dereceli muallimhaneler, telgrafhane ve çok güzel evler bu şehre ziynet vermektedirler. Köyleri çok mamur ve bahçeli olup, ürünleri buğday, arpa, çavdar, pamuk, pirinç, tiryak ve ipektir. 4. Ordu'ya mahsus cephanelik atölyesi (kurhâne), bahçe (bağhane), çuha atölyesi (mâhût-bafthâne), bez atölyesi (kirbâs-bafthâne), terzihane (hayyâthâne) vs. askerî atölyeler de ahali için servet ve geçim kaynağıdır. Bitti.

---

107 Tarihte bu taktiğin ilk örneklerinden birini İskitler İran Şahı Dareios'a (Dârâ) karşı kullanmışlardır. Bkz. Serap Özkan Kılıç. "I. Dareios'un İskit Seferinin Nedenleri Üzerine", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 16, (2018), s. 301-316. Safevîler Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb'ın zamanında da Osmanlı ordusuna karşı aynı taktikten yararlanmışlardır. Bkz. F. Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 67.

108 Tenzîb, pamuktan yapılan ince bir kumaş türüdür.

Çocuk iken sultanın oyun arkadaşı olan Karaman vilayetinin beylerbeyi Hemdem Paşa aynı gün Erzincan şehrinde idam edildi. Zira bundan önce sultanın ordusu İran hududuna dâhil olunca, Hemdem Paşa'yı ordunun geçeceği yerleri teftiş için görevlendirmişti. Paşa birkaç gün boyunca konakları ve durakları katederek harabelikten ve çöllükten başka bir şey görmemiş, geri dönerek yolların bozukluğu ve askerin perişanlığı konusunda şikâyette bulunmuştu. Sultan baktı ki eğer Hemdem Paşa'nın sözlerine kayıtsız kalırsa gelecekte ordu sevki gibi mühim bir iş sekteye uğrayacak, bu yüzden içi yana yana onun katli konusunda hüküm verdi. Karaman vilayetinin beylerbeyilik mansıbı ise kapıcıbaşı Zeynel Paşa'ya lütfedildi. Bazı emîrlerin de mansıp ve memuriyetleri değiştirildi.

Şah İsmail'in hemen Osmanlılarla savaşa girmeyi düşünmediği, şimdilik sultanın ordusunun kullanacağı güzergâhı tahrip ederek, kar yağması ve erzakın tükenmesiyle birlikte Osmanlı askerinin bitkin düşmesini beklediğine dair casuslardan haberler geldi. Bu haber ordu içinde yayılmasın diye casusları hapsettiler. Bununla beraber devlet adamları casusların sözlerinin sıhhatli olup olmadığı konusunda tereddüt içindeydiler. Ancak Akkoyunlu Ferruhşad Bey'in oğlu Mehmed Bey tarafından soğan suyuyla yazılmış ve metni aşağıda sunulmuş olan arzuhâl de casusların sözlerini tasdik etti.

Mehmed Bey b. Ferruhşad Bey'in arzuhâlinin sureti

"Yüce Tanrı'nın yardımıyla daima yüksek olan azamet ve celal makamına (Sultan Selim'e) arz olunur ki bereketli Rebîülâhir ayının sonlarında şanlı babamın eski hâcibi, saygın kişilerin ve ileri gelenlerin öncüsü olan Ahmedcan – kadir kıymeti fazla olsun – ile birlikte kader gibi etkin fermanınız gizlice bu riyasız bendenize ulaştı. Bunu (fermanı) tenha bir köşeye çekilerek son derece tutkuyla yavaş yavaş açtım ve gizli gizli okudum. Her satırını şevk ve sevinçle inceleyerek, içinde cevherler saklı olan mazmununa vâkıf oldum. Diğer bir satıra geçmeden, öncekini göz yaşımla yıkadım ve bu yolla kıskanç kimselerin eğri gören gözünden sakladım. Kendi kendime sürekli olarak şöyle dedim:

Mısra
Korkarım bu mektup yüzünden kellem gidecek.

Tesadüfen, hiç kimse bu gizli sırdan haberdar olmadı. Gizli saklı bir yerde oturarak soğan suyuyla size cevap yazdık ve adı geçen ulağa verdik. Bu cevabı yazan kâtip bizim ocağımızın (ailemizin) yandaşlarındandır ve

bize olan bağlılığı çok sağlam ve güçlüdür. Kendisi mevzudan haberdar olsa da, onunla ilgili hiçbir endişemiz yoktur. Biz sadece kurtuluş kapılarının bağlı kalacağından ve hepimizin cezalandırılacağından korkuyoruz. Allah bana yeter, O ne güzel vekildir. Her konuda Allah'a tevekkül ederek, işleri yöneten Ulu Tanrı'nın, kendi kullarının sırrını kendi inayetiyle koruyup saklayacağına ve bizi maksadımıza ulaştıracağına umut beslemekteyiz. Muradımız O'dur. Yüce emir (hüküm) sizindir." Bitti.[109]

Devlet adamları Mehmed Bey'in bu mektubunu okuyunca, şaşkınlık ve hayret denizine gark oldular. Kendi aralarında meşveret ettikten sonra, sultanın adından Şah İsmail'e tuğralı olan üçüncü mektubu yazarak azarlamada bulunmaya ve bunun yanı sıra bir tesbih, bir hırka ve bir de keşkül göndererek onu savaşa tahrik etmeye karar verdiler. Bu nedenle aslı Türkçe yazılmış olan ve tercümesi aşağıda sunulan mektubu Kızılbaş esirlerden biri aracılığıyla yolladılar.

Sultan Selim'in azarlama mektubunun sureti

"İsmail Bahadır! Allah senin davranışlarını ıslah etsin! Boyun eğmen gereken bu ferman sana ulaştığında malumun olsun ki İslâm perdesini yırtmak ve mahlûkatın efendisi olan [Hz. Muhammed] Aleyhisselam'ın şeriatını bozmak yolunda tam gücünle çalıştığın, açıkça ortaya çıkmıştır. Bu yüzden bütün imamlar ve âlimler (ulema) – Allah onların emsalini ceza (kıyamet) gününe kadar artırsın – fetva vermişler ki senin fitne ve fesat dairesinin merkezi olan zararlı tabiatının tıynet noktasını zamanın sayfası üzerinden keskin bir hançere ve kılıca benzeyen tırnaklarla kazımak, genel olarak Müslümanların tamamının ve özellikle de yüce emir sahibi olan sultanların ve yüksek dereceli hakanların yapması gereken vacip işlerdendir. Buna binaen sırf Muhammedî dinin (İslâmiyet'in) kurallarını ihya etmek ve Ahmedî şeriatın namusunu ayağa kaldırmak maksadı ile, düşmanı avlayan sayısız askerlerle senin üzerine Şark diyarına doğru kutlu bir sefere çıkmış bulunmaktayım. Bundan birkaç ay önce gönderilmiş olan mektuplarımın şerefli mazmununda şöyle buyurmuştum: Şahlık cihetiyle senin elinde bulunan nahiyeler ve araziler benim fetih ayetli bayraklarımın büyük gölgesi altında saadet bulduğu esnada, eğer erkeksen meydana gel ki Hak Subhânehü ve Teâlâ'nın takdir ve iradesinin hangi şekilde olduğu ortaya çıksın.

Sana bu haberleri vermemdeki amacım şuydu ki bundan birkaç ay önce gafletten uyanarak hazırlanasın, sonra ileride bahane getirmeyesin,

109 Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 382.

"Ben habersizdim ve askerlerimi toplamaya vaktim olmadı" demeyesin.[110] Uzun bir müddetten beri ordumdaki kalabalığın zahmetinden cihanın nefesi daralmakta, binek hayvanlarımızın nallarından yeryüzü sanki demir elbise giymekte ve tunç borazanımızın çınlamasından gökyüzünün tası gürlemektedir. Bu esnada senden gizli veya açık, iyi veya kötü hiçbir cüret belirtisinin vaki olmaması çok şaşırtıcıdır. Özellikle de Azerbaycan'ın tepelerinin ve dağlarının muzaffer ordumuzun atlarının tırnak izleri nedeniyle hilal ile dolu bir semaya benzediği şimdiki vakitte hâlâ senin ne namın ne nişanın görülmekte, ne de vücudun belirmektedir. Öyle saklanmışsın ki varlığınla yokluğun belli değildir. Kılıç davası eden her bir kimsenin, göğsünü bir kalkan gibi keskin oka siper etmesi ve önderlik iddiasında bulunan herkesin bir miğfer gibi kafasını kılıç ve şeşper[111] yaralarından ve darbelerinden kaçırmaması gerekmektedir.

Sadece keskin kılıcın dudağına öpüş konduran kimse,
Mülk gelinini sımsıkı kendi koynuna alır.

Perde arkasında saklanarak kendi emniyetini ve sağlığını düşünenlere erkek demek yanlış olur. Ölümden korkan kimselerin at binmesi ve kılıç kuşanması uygun değildir.

Beyit
Sadece eyere oturup yerinden fırlayan kimse,
Ölümün kapısını bacağıyla vurabilir.

Şimdi neden köşe bucak kaçmak suretiyle adını sanını batırmanın sebebi anlaşılmıştır. Kuvvetle muhtemel bu kadar korkma ve ürkmenin nedeni muzaffer askerimizin çokluğundandır. Gerçekten öyle ise, sırf senin bu korkunu gidermek için kırk bin namlı askerimi muzaffer ordudan ayırarak, onlara Sivas ve Kayseri arasında ayrıca bir kampta kalmalarını emrettim.[112] Düşmana at koşturması için bundan daha geniş bir meydan vermek mümkün değildir. Eğer tıynetinde zerrece gayret ve hamiyet varsa, elbette bize karşı savaş meydanına gelerek ordumuzla

110 Safevî ordusunun önemli bir kısmı Doğu Cephesi'nde, Özbek sınırında bulunduğundan dolayı Şah İsmail isteseydi bile silahlı kuvvetlerinin tamamını veya mühim bir kısmını yanına alamazdı.

111 Altı dilimli topuz.

112 Sultan Selim, Memlûklerin olası bir saldırısına ve Anadolu'da isyan çıkması ihtimaline karşılık Sivas ve Kayseri arasında önemli bir kuvvet bırakmak zorunda kalmıştı. Ayrıca Şah İsmail'e karşı sefer sırasında 100 bin kişiden fazla ordunun beslenmesi ve yönetilmesinin zor olacağı düşünülmekteydi.

karşılaşırsın. İşte o zaman, ezel gününde biçilmiş olan kader ortaya çıkacaktır inşallah. Doğru yolda olanlara selam olsun!

920 yılının Cemâziyelevvel ayının sonlarında (23.07.1514) Erzincan yurdunda yazıldı". Bitti.[113]

Mezkûr yılın Cemâziyelâhir ayının 8'inde ordu Mama Hatun Kervansarayı'nda[114] konakladı. Fatih Sultan Mehmed'in Akkoyunlu Hasan Bey ile savaş sırasında ordugâh kurduğu yerde ordunun çadırlarını kurdular. Fatih Sultan Mehmed ile Akkoyunlu Hasan Bey arasındaki savaş, Osmanlılarla İranlılar arasındaki ilk savaştır.[115] Ancak söz konusu savaş ne din ne de mezhep savaşıydı. 878 (1473) yılında gerçekleşen bu savaşın sebebi, Hasan Padişah'ın gururu ve Firavun gibi kibir göstermesi; buna karşılık da Fatih Sultan Mehmed'in hazımsızlığı olmuştur. Neticede Emîr Hasan Bey yenilmiş, oğlu Zeynel Mirza katledilmiş ve kırk elli bin askeri de Osmanlılara esir olmuştur.[116]

Bu konakta iken Trabzon hâkimi Mahmud Bey ile Lazistan hâkimi Mustafa Bey bazı Rumeli ve Anadolu emîrleriyle birlikte Bayburt'u fethetmeye gönderildiler.

Ayın 9'unda karakol görevini yapan Taşeli hâkimi Bali Voyvoda, Karahisar hâkimi Mahmud Bey ve kardeşi Mehmed Bey, yaklaşık iki bin Kızılbaş süvarisinin uzaktan göründükleri ve kısa bir süre sonra gözden kayboldukları konusunda haber getirdiler.

Ayın 10'unda maktul Kızılbaş elçisinin adamları cezalandırıldı (öldürüldü). Ayın 16'sında sultanın ordusu Çoban Köprüsü'ne ulaştı.

Not: Bu köprüyü Emîr Çoban,[117] Aras Irmağı ve İran yolu üzerinde, Erzurum'un doğu tarafında ve bu şehre 12 fersah mesafede yaptırmıştır.

---

113 Mektubun Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan orijinal metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 383-384.

114 Erzincan'ın Tercan ilçesinde bulunmaktadır.

115 Aslında Akkoyunlular da Osmanlılar gibi bir Türk Oğuz hanedanıdır ve onları İranlılar diye tanımlamak son derece yanlıştır.

116 Burada ifade edilen esir sayısı abartılmış olmalıdır. Ana kaynaklara göre savaşın ardından Fatih Sultan Mehmed'in huzurunda 3 bin Akkoyunlu esirin boynu vurulmuş, bundan başka İstanbul'a doğru başlayan geri dönüş yolculuğu sırasında da her bir menzilde 400 esirin kafası kesilerek cesetleri yol üzerine atılmıştı. Bkz. Ebû Bekr-i Tihranî. *Kitab-ı Diyarbekriyye*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK, 2014, s. 380. Araştırmacılar Otlukbeli Savaşı'nda Uzun Hasan'ın ordusundan yaklaşık 7700 kişinin esir edildiğini ve bunların bir kısmı öldürülürken, bazılarının da serbest bırakıldığını öne sürmektedirler. Bkz. Yusif Agayev ve Sabuhi Ahmedov. *Akkoyunlu – Osmanskaya voyna (1472-1473 godı)*. Baku: Elm, 2006, s. 99.

117 Emîr Çoban, Olcaytu Han ve Ebû Said zamanlarında İlhanlı Devleti'nin başkomutanı (emîrü'l-ümera) olmuştur.

Ayın 18'inde Gürcistan hâkimi Mirza Çapuk'un elçisi geldi. Alaüddevle Dulkadir'in oğullarından bazıları bundan önce Kızılbaş memleketine gitmiş ve oradan da Gürcistan'a kaçmışlardı. Onlar da Mirza Çapuk'un elçisiyle birlikte geldiler ve iki bin kadar koyun, bir miktar yağ ve bal getirdiler. Şehsüvaroğlu Ali Bey, Çirmen askeriyle birlikte dil tutmak üzere karakol şeklinde görevlendirilerek gönderildi.

Not: "Dil" lafzı Türkçede "zebân" (dil) anlamını vermesine rağmen Türklerin harp sanatı terminolojisinde düşmanın hareketlerini anlamak amacıyla düşman ordusundan esir edilerek sorguya çekilen şahsı ifade etmek için kullanılmaktadır.

Ayın 20'sinde Rumeli Defterdarı Piri Paşazade, ordunun konaklama ve yiyecek işlerini düzenlemek üzere görevlendirildi. Yahya Bey, Kızılbaşlardan namlı birini dil olarak tutup getirdi ve ondan sahih haberler alındı. Onu Yahya Bey'e ihbar etmiş olan şahıs ise bu hizmetinden dolayı gurebâ cemaati içine dâhil edildi. Aynı gün Şah İsmail tarafından Şahkulu adlı birisi elçi sıfatıyla gelerek, aşağıda sunulan mektubun yanı sıra afyon getirdi.

Şah İsmail'in mektubunun sureti

"Yeşil cennetin sakini, İslâm'ın sığınağı, saltanat sahibi, Allah'ın lütfuna mazhar olan, devlet, saltanat, dünya ve din uğruna mücadele veren Sultan Selim Şah'a – Allah onun devletini ebedî ve saadetini sonsuz kılsın – muhabbetle dolu selam ve sevgiye yakın olan mesaj ithaf ve hediye ediyorum. Hasretinizi çektiğimi biliniz.

Dahası, "Bir şeyin ikincisi olmazsa, üçüncüsü de olmaz" mısraını andıran, birbirinin peşi sıra göndermiş olduğunuz şerefli mektuplarınız ulaştı. Onlar husumet içeren, cüret ve cesaretten haber veren bir muhtevaya sahiplerdi. Bunlardan çok haz aldıksa da, lakin [bu husumetin] sebebinin ve menşeinin ne olduğunu anlayamadık. Sizin cennet-mekân babanızın – Allah onun delilini aydınlatsın – zamanında Alaüddevle Dulkadir'in küstahlığı yüzünden Rum sınırına ve diyarına doğru kutlu bir seferimiz vaki olduğunda, iki taraf (Safevî ve Osmanlı) arasında dostluktan ve birlikten başka hiçbir şey yoktu. Zatıalileriniz de o zaman Trabzon valisiydiniz ve sizinle de dostluk içindeydik. Şimdi bu düşmanlığınızın sebebi bize malum değildir. Madem saltanat işleri gereğince bu yola girmişsin, sana kolay gelsin.

Şiir
Husumet, sözü o yere kadar götürür ki,
Eski bir hanedan viran olur.

Sizin davranışlarınıza aldırış etmememin iki tane nedeni vardır. Birisi şudur ki o diyarın ahalisinin çoğu bizim yüce soylu atalarımızın – Bağışlayan Allah onlara rahmet eylesin – müritleridirler. İkincisi ise şudur ki biz gaza ile uğraşan o hanedana (Osmanlılara) eskiden beri bir sevgi beslemekteyiz ve o ülkede Timur döneminde olduğu gibi bir karışıklığın meydana gelmesini istemiyorduk ve şimdi de istememekteyiz. Lakin kaderin böyle oluşuna da darılmıyoruz. Neden darılalım ki?! Zira sultanlar arasında husumet, kadim bir gelenektir.

Şiir
Sadece keskin kılıcın dudağına öpüş konduran kimse,
Mülk gelinini sımsıkı kendi koynuna alır.

Lakin uygunsuz sözlere hiç gerek yok. Muhtemelen o sözler, neşeleri az olduğundan dolayı beyinleri kurumuş olan uyuşturucu bağımlısı münşîlerin ve tiryaki kâtiplerin sapkın düşüncelerinden kaynaklanmış ve o şekilde yazıya aktarılmıştır. İşte o yüzden bu kadar geç kalmanız da gereksiz değildi sanırım. Bu nedenle lüzumunda kullanılmak üzere kaliteli afyonla dolu ve özel olarak kendi mübarek mührümle mühürlediğim altın bir hokkayı yakınlarımın öncüsü Şahkulu Ağa Boynöker – Allah ona uzun ömür versin – ile gönderdim. Çabucak geliniz ki kader perdesi arkasında saklı kalan her şey Allah'ın yardımıyla ortaya çıksın. Fakat gerçeğe odaklı düşününüz ve herkesin sözüne güvenmeyiniz. Gerçeği görerek endişe ediniz. Zira sonraki pişmanlık fayda vermez. Biz, bu mektubun yazıldığı sıralarda İsfahan civarında avlanmakla meşgul idik. Derhâl savaş hazırlıklarına başlayarak, dostluk yüzünden bu cevabı gönderdik. Hangi şekilde isterseniz, öyle davranınız.

Nazım
Bu etme bulma dünyasında yeterince tecrübe edindik ki,
Ali soyu ile her kim ters düştüyse, kendini mahvetti.

Elçimizi incitmeyesiniz ve dönmesine izin veresiniz. Çünkü "Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez."[118] Eğer bu iş savaşla sona erecekse, ertelemek ve gevşeklik göstermek caiz değildir. Lakin bunun akıbetini de düşününüz. Vesselam." Bitti.[119]

Sultan, bu mektubu okuyunca, onu gazap ateşi sardı ve buyruğu üzerine biçare Şahkulu Ağa'yı paramparça ettiler, onun Kızılbaş tacı

118 Kur'ân-ı Kerîm, En'âm suresi, 164. ayet.

119 Mektubun Farsça orijinal metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 384-385.

giymiş olan nökerlerini de katlettiler. Mektubun cevabını fevri bir şekilde Osmanlı Türkçesinde yazarak, bir adet kadın başörtüsü ve bir takım kadın elbisesi ile birlikte Şahkulu Ağa'nın Kızılbaş tacı giymemiş olan hizmetkârlarından biri aracılığıyla Şah İsmail'e gönderdi. Söz konusu cevabî mektubun tercümesi aşağıda yer almaktadır.

Sultan Selim'in Şah İsmail'e dördüncü mektubu

"İsmail Bahadır! Allah senin davranışlarını ıslah etsin! Cihanın boyun eğdiği yüce fermanım ve itaat etmen gereken şerefli hükmüm sana ulaştığında malumun olsun ki benim saadetli dergâhıma mektup göndererek, cüretle ilgili sözler sarf ettikten sonra izhar etmişsiniz ki cüret getirecek bir şey (afyon) yolluyorum ve çabucak gelerek bizi intizardan kurtarınız. Oysaki biz, kendi zatımızda bulunan bir hâleti ve kendi cibilliyetimizde var olan cüreti harekete geçirerek sayısız bir ordu ve fetih ayetli, zafer belirtili bayraklarla birlikte konakları ve durakları katederek uzak bir mesafeden sana karşı geldik ve senin hâkimiyetinde olan bir memlekete duhul eyledik. Muktedir sultanların örfü ve saygın hakanların töresince, padişahların hükmü altında bulunan her bir memleket onların nikâhlı kadınları gibidir. Erkeklikten bir pay edinmiş ve yiğitlikten azıcık nasibini almış olan, belki hiç olmazsa içinde bir parça cesareti olan hiçbir şahıs, bir başkasının kendi namusuna karşı taarruzda bulunmasına tahammül edemez. Hâl böyle iken kaç günden beri bizim muzaffer askerlerimiz senin memleketine girmişler ve burada hoş vakit geçirmektedirler. Lakin henüz ne senin nam ve nişanın görülmüş, ne de vücudun belirmiştir. Öylesine saklanmışsın ki ölü mü diri mi olduğun belli değildir.

Bu durum kendi kendiliğinden, ek cüret elde etmenin kime lazım olduğunu mükemmelen ortaya çıkarmaktadır. Hâlihazırda durum şöyledir ki şimdiye değin senden yiğitlik ve mertlik olarak yorumlanabilir hiçbir hareket vukua gelmemiştir. Yaptığın her bir iş, baştan başa düzenbazlık ve hiledir. Hiç kuşku yok ki zahiren cesaret gibi görünen davranışların da birer aldatmaca ve hileden başka bir şey değildir. Malum oldu ki sen müptela olduğun derdin devasını biliyorsun ve bu tür şeyleri kullanarak cesaret bulmaya çalışıyorsun. Böylece gayet tecrübe edindiğin o şeyi kullanmaya devam et! Belki de o, bizim karşımıza çıkma konusunda sana cesaret verecektir.

Şunu da biliyorsun ki bizim tarafımızdan sana yönelik büyük bir lütufta bulunulmuştur. Sırf senin korkaklığını bertaraf etmek için muzaffer ordumuzun kırk bin savaşçısını ayırarak, onlara Sivas ve Kayseri

arasında kalmalarını emrettik. Düşmana bundan daha fazla iyilik yapılamaz. Eğer bundan sonra da eskisi gibi korku zaviyesinde inzivaya çekileceksen, erkek adı sana haramdır ve bundan böyle miğfer yerine kadın başörtüsü, zırh yerine de çarşaf giymen, serdarlık sevdasını ve komutanlık hevesini bir tarafa bırakman gerekmektedir.

Mısra
Bu iş senden vukua gelemiyor, sen bu işi yapamıyorsun.

Hak yolunda olanlara selam olsun! 920 yılının Cemâziyelâhir ayının sonlarında yazıldı." Bitti.[120]

Cemâziyelâhir ayının 21'inde sultanın ordusu Bayezid'e bağlı Eleşkirt sahrasına vasıl oldu. Sol tarafta Kösedağ[121] göründü. Ayın 22'sinde sağ tarafta Aladağ gözüktü.

Ayın 25'inde sultanın ordusu Bayezid'e bağlı Sakallı isimli harabe köyün bulunduğu mevkie gelince, bu konakta yeniçeriler iki kez kötülük yapmak üzere ayaklandılar. Orduyu terk ederek geri dönmek istiyorlardı. Bu ayaklanmanın sebepleri sorulduğunda şöyle dediler:

– Bizi buraya savaşmak için getirmişsiniz. Hâlbuki önümüzde düşman görünmüyor. Peki bu harap memlekette daha ne kadar yolculuk yapacağız? Yiyecek azlığı, bizi de, süvari sipahilerin ve topçu askerlerin atlarını da güçsüz bıraktı. Eğer bitap düşmüş, perişan ordumuz kendi evinde rahatına bakan düşman ordusu ile karşılaşamıyor ve bu yüzden onlarla savaşamıyorsa, bunun suçlusu kimdir? Allah göstermesin, eğer Kızılbaşlar karşısında yenilgiye uğrarsak, bu utanç bizim için ölümden beter olacaktır. En iyisi, adam göndererek Erdebiloğlu (Şah İsmail) ile barış yapalım, eğer gelirse de savaşalım ve bu seferi bu şekilde sona erdirelim.

Bu yüzden karar verildi ki ordu Hoy'a varınca eğer Erdebiloğlu ulemanın tekliflerini kabul ederse onunla barış yapılarak Rum'a geri dönülsün, kabul etmezse o zaman savaş yapılsın.

Daha önce sahih haber getirmek üzere düşman tarafına gönderilmiş olan Şehsüvaroğlu Ali Bey bu esnada on iki tane kesik kafa gönderdi. Akkoyunlu emîrlerinden olan Ferruhşad Bey'in adamlarından Şeyh Ahmed adlı birisi daha Erzincan'da iken durumu araştırmak için ileri gönderilmişti. O da kesik kafalarla aynı günde geldi ve şu şekilde bir haber getirdi:

120 Mektubun Osmanlı Türkçesindeki metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 385-386.

121 Burada Eleşkirt yöresinde bulunan Kösedağ'dan söz edilmektedir ve buranın Sivas civarındaki Kösedağ ile karıştırılmaması gerekmektedir.

– Ucan Yaylağı'nda şahı gördüm. Beni tanıdığı ve Rum'dan İran'a geldiğimi bildiği için bana Osmanlı ordusunun durumunu, Anadolu ahalisinin beklentisini, düşüncesini sordu. Güvenilir deliller öne sürerek, Akkoyunlu Türkmen beylerinin beni Kıblegâh'ın (Şah İsmail'in) huzuruna gönderdiklerine onu inandırdım. Dedim ki Rumeli ve Anadolu memleketlerinin emîrleri kendi aralarında istişare ettikten sonra bendenizi yüce şah hazretlerinin huzuruna yollayarak, her iki memleketin (Rumeli ve Anadolu) ahali ve ordusunun şah hanedanının muhipleri, kulları ve taraftarları olduğu konusunda size bilgi arz etmeme karar vermişlerdir. Onlar Kızılbaş ordusunu karşılarında görür görmez hepsi Emîr Timur zamanında olduğu gibi hünkârdan yüz çevirerek sizin ordunuzun saflarında sağlam bir şekilde yer alacak, itaat ve fedakârlıkta kusur etmeyeceklerdir. İşte bu yüzden yüce şah hazretlerinin hiç vakit kaybetmeksizin harekete geçmesi ve hünkârın karşısına dikilmesi daha doğru olur. Bendenizin bu aldatmaca sözlerine binaen şah, ordusuyla birlikte harekete geçerek Hoy şehrine doğru yola çıktı. Şehre ulaştığımızda beni yanına çağırarak buyurdu ki git ve dostlarımıza benden selam söyle, benim adımdan onlara de ki Çaldıran sahrasında karşı karşıya geleceğiz, belli ki onlar da kendi sözlerini tutacak, vadettikleri işi yerine getireceklerdir.

Bu haber orduda yayılınca yeniçerilerin ayaklanmaları ve edepsiz davranışları yatıştı. Şeyh Ahmed için Hazine-i Hassa'dan maaş ve yiyecek tayin edilmesi buyruldu. Şehsüvaroğlu Ali Bey de, bugün bile İran'da bilinen para birimiyle bin flori ve önceleri Gedik Ahmed Paşa'ya mahsus olan bir altın kılıç ile taltif edildi.

Not: Gedik Ahmed Paşa, Osmanlı Devleti'nin yiğit ve tedbirli vezirlerinden biridir. Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı zamanında dört yıl sadrazamlık yaptı. Yeniçeri iken kendi şecaati, yeteneği ve dirayeti sayesinde günden güne terakki ederek, 878 (1473) yılında Akkoyunlu Hasan Bey ile savaşta sadaret mansıbına ulaştı. Bu mansıp, padişahlıktan sonra en yüksek maddi ve beşerî makamdır. Bu muktedir serdar, Karamanoğulları Beyliği'ni ortadan kaldırarak Karaman'ı Osmanlı memleketleri arasına kattı ve Trabzon Savaşı'nda da onun tedbirlerinin semeresinden Osmanlı Devleti için büyük menfaatler hâsıl oldu. Sadareti sırasında 300 gemiye komuta ederek Karadeniz'e yelken açtı, Cenevizlileri yendi ve bu denizin bütün sahil bölgelerini onların elinden alarak Osmanlı memleketlerinin sınırlarını genişletti. 882 (1477) yılında Arnavutluk'taki bazı kaleleri fethetmekle görevlendirildiyse de kabul etmedi. Bu yüzden azledildi ve tutuklandı. Yerine geçen adam Arnavutluk'ta bir başarı kaydedemediğinden dolayı bu vezirin (Gedik Ahmed Paşa'nın) sadakati ortaya

çıktı ve Hersekzade Ahmed Paşa'nın şefaati üzerine hapisten salıverilerek Rumeli'ye beylerbeyi atandı. Bu namlı serdar bazı vezirler gibi Rumeli'de boş durmayarak, ele geçirilmesi gereken birtakım kale ve şehirleri fethetti. 886 (1481) yılında Sultan II. Bayezid'in cülusu için İslâmbol'a gelerek, Cem Sultan olayında bu padişaha (II. Bayezid'e) hizmet etti. Lakin şiddete başvurma konusunda azıcık aşırıya kaçtığından Sultan Bayezid'i kendisinden küstürdü. Bu yüzden 887 (1482) yılında hamamda boğduruldu. İslâmbol'da çok iyi bir hamam ve bazı güzel hayır eserleri yaptırmıştır. Ayrıca İslâmbol'da bir mahalle bahsi geçen şahsın (Gedik Ahmed Paşa'nın) adını taşımaktadır. Bitti.

Kısacası, ayın 29'unda harekete geçildi. Geceyi ihtiyatlı bir şekilde atlattılar. Mezkûr gecenin sabahında doğu tarafında güneş tutulması gerçekleşti. Ordunun müneccimleri bu olayı İran Devleti'nin ikbal güneşinin tutulmasına bir işaret olarak algıladılar ve ordu ehline müjde verdiler.

920 yılı Recebü'l-mürecceb ayının (22.08-20.09.1514) olayları

Mezkûr ayın ilk gününde Kızılbaş ordusunun öncü karakol birliğinin uzaktan görüldüğü haberi ulaştı. Bu haberin gelmesi üzerine, ferrâşların[122] kurmuş oldukları sultan çadırının toplanması buyruldu. Ordu topyekûn harp sanatına muvafık, askerî taktik ve ordu sevki kurallarına mutabık olarak, donanımlı bir şekilde harekete geçti. Yaya ve süvari safları yavaş yavaş konakları katetmeye başladılar. Birdenbire "Savaşa hazır ol!" emri verildi. Beş dakika içinde mevkie ve arazinin sathına uygun bir düzen gereğince savaş meydanında yaya ve süvari safları kuruldu. Harp safını teşkil ederek sol ve sağ kanatları belirlediler. Topları gerekli noktalara yerleştirerek düşmanın gelişini beklemeye başladılar. Sonra anlaşıldı ki bu emir, tatbikat nedeniyle verilmiştir. Yeniden ordu safları asker sevki kurallarına uyumlu bir şekilde yola çıktı.

Sonunda o gün için düşmanla karşılaşmanın mümkün olmayacağı haberi ulaştı. Zira iki ordu arasında mesafe fazlaydı. Lakin sonraki gün mutlaka düşmanla karşılaşılacağı duyuruldu. Bu nedenle yavaş yavaş yol alarak gün batımına az kala yüksek bir yerde sultanın otağını kurdular. Ordu da tam bir ihtiyatla konakladı. Aynı gece gaziler birbirleriyle bayramlaştılar, müminlerin bayramı münasebetiyle el sıkıştılar ve

122 Ferrâş, saraylarda temizlik işleriyle uğraşan ve ortalığa çekidüzen veren hizmetçileri ifade eden bir terimdir. Bkz. Tahsin Yazıcı ve Mehmet İpşirli. "Ferrâş", *TDV İA*, 12. c., İstanbul, 1995, s. 408-409.

savaş araç gereçlerinin hazırlanmasına ilişkin hazırlıklarını ikmal ettiler. İslâm ordusunun zaferi için Fetih suresini vs. zafer dualarını okuyarak, sabaha değin Allah'ın dergâhına yalvarış ve yakarışta bulundular.

Açıklama: Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana savaştan önce ordu içinde askerin birbiriyle el sıkışıp kucaklaşması âdettendir. Derler ki yarın haşir ve neşir günüdür; cennet hurileri temiz şarapla dolu kâselerle şehitlerin ruhlarını karşılayacak, Allah'a yakın olan melekler ise biz gazilerin günahlarının affedilmesinin müjdesini ulaştırmak için savaş meydanında hazır bulunacaklardır. Böylece birbirlerinden helallik alırlar; sağ kalanların, Allah yolunda canlarını feda eden arkadaşlarının şehadet haberini akrabalarına, yakınlarına iletmesi rica edilir. Her biri abdest alarak günahlarından tövbe eder, Fetih ve Nasr surelerini okur, "Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih vardır. Müminleri müjdele!"[123] ayetini, "Ya Muhammed, Ya Ali!" gülbangini defalarca söylerler. Ordunun ulema ve kārîleri de Fetih suresini okurlar. Sabah namazının ardından ordu topyekûn iki rekât fetih namazı kılar, sonrasında harp meydanında herkes kendi yerini alır. Bitti.

Miladi takvimle 1514 yılına denk gelen 920 yılının Recebü'l-mürecceb ayının 2'sinde, sabahın başlangıcında çeliklerden yansıyan ışınlardan her iki tarafın askerlerinin gözleri kamaştı. Çaldıran sahrası bir cıva denizi gibi dalgalanmaya başladı. Kılıcın, mızrağın, şeşperin, tüfeğin, topuzun ve baltanın parıltısından feleğin denizi (gökyüzü) bir ateş vadisine dönüştü, dünyayı ışıklandıran güneşin şafaklarından havanın girdabı elmas küresi gibi ateş saçar oldu.

Nazım
Sarıp başlarına kanlı kefenler,
Felekler giydi hûnîn pîrehenler.
Şafak gülgün girîbânın kılıp çâk,
Kabâsın kana bandırmıştı eflâk.
İki leşker iki yandan göründü,
Güneş tozdan abâsına büründü.
Sedâ-yı tabl ü surnâ vü dühülden,
Garîv-i gaziyân cân ü gönülden.
Edip havf ü hirâsı mahv ü nâbûd,
O demde şahs-ı merg hem oldu mevcûd.

123 Kur'ân-ı Kerîm, Saf suresi, 13. ayet.

Kısacası, dünyanın sığınağı olan padişah (Sultan Selim) hazretleri de "Kim Allah'tan yana olursa, Allah da ondan yana olur" hadisinin anlamına uygun bir şekilde, kötü fikirli düşmana doğru harekete geçti. Kuşluk vaktinden sonra şeytanlar ordusunun sahibi olan şah da, heybetli bir heyetle birlikte gelerek kendi ordusunu iki kısma ayırdı, bir kısmının komutasını Diyarbakır hâkimi Han Muhammed Ustaçlu'ya vererek bunları sol kanatta görevlendirdi, diğer kısmın komutasını ise kendisi üstlenerek savaş safının sağında yer aldı.

Açıklama: *Rûznâme*'de savaş meydanının düzeni ve iki tarafın ordularının taktik hareketleri özet bir şekilde yazıldığı için kıymetli okurların bu konuda daha geniş bilgi edinmeleri amacıyla Çaldıran vadisinin topografik vaziyetinin açıklanmasının ardından her iki tarafın kaynaklarına dayanarak bu mevzuya dair ayrıntıları arz etmeyi gerekli bulduk.

Çaldıran vadisinin topografik vaziyeti

Bu menhus savaşın meydanı olan Çaldıran vadisi Hoy şehrinin kuzeybatı tarafında, oraya bağlı olan nahiyelerden biridir. Harita ölçülerine bakılırsa, bu iki nokta (Çaldıran ve Hoy) arasındaki mesafe on beş fersahtır. Akçay Irmağı'nın kollarından birisi de buradan akmaktadır. Bu vadiyi batıdan İran ve Rum (Osmanlı) memleketlerinin şimdiki sınırında bulunan tepeler, doğudan ise Akdağ kuşatmaktadır. Akdağ'ın batı eteklerinde bulunan ve Hoy'a bağlı meşhur köyler olan Kara Ayna ve Zeyve köyleri Çaldıran vadisinin doğu tarafının kuzeyinde ve güneyinde yer alırlar. Her iki köy Tebriz'den Erzurum'a giden İran kervanlarının konaklama yeridir.

Bu vadinin geometrik vaziyeti dikdörtgen olup, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanmaktadır. Orta kısmı yükseklikten oluşmaktadır. Mâkû Irmağı'na dökülen Kara Ayna Irmağı güneyden kuzeye doğru akmaktadır. Zeyve Irmağı ise sınırdaki tepelerden başlamak suretiyle iki koldan güneye doğru devam ederek Akçay'a dökülmektedir. Çaldıran'ın topografik vaziyetine gelince, alçak ve yüksek tepelerden, küçük bir ovadan, yukarıda anmış olduğumuz üç küçük ırmak yatağından müteşekkildir. Bu vadinin tamamının yüzölçümü 750 kilometrekare olup, Hazar Denizi'nden iki bin metre yüksekte bulunmaktadır ve umumi bakış açısına göre burası Kafkas dağlarının eteklerindeki vadilerden biridir.

Tarafların savaş planları şöyleydi: Osmanlı tarihçilerinin anlatımına göre sultanın ordusu şimdiki sınır üzerinde bulunan dağa sırtını yaslamış, Sultan Tepesi adlı mevkide sultan için gölgelik yapılmış, askerler bir top menzili mesafede savaş saflarını kurmuşlardı. Savaş Asya'da yapıldığı

için âdet üzere sağ kanat komutanlığı Anadolu yani Asya ordusunun serdarı olan Hâdim Sinan Paşa'ya havale edilmiş ve o, bütün Asya ordusuyla beraber sağ kanatta yerini almıştı. Rumeli yani Avrupa serdarı Hasan Paşa da sol kanat komutanı olarak atanmış, bütün Rumeli ordusuyla birlikte sol cenahta görevlendirilmişti. İki ünlü serdar da derhâl sağ ve sol kanatları teşkil etmişlerdi. Ordunun arkasını develer ve yüklerle tahkim ve takviye ederek, artçı kuvvetin komutasını Şadi Paşa'ya verdiler, Şehsüvaroğlu Ali Bey'i ise öncü kuvvet komutanı olarak görevlendirdiler. Sultanın kendisi merkez kumandanlığını üstlendi. Savaş arabalarını, yükleri ve büyük topları tekerleklerinden zincirlerle birbirine sıkıca bağladılar ve topları arabaların arkasındaki münasip noktalara koyarak tabya kurdular. Yeniçeri ordusunu zincirlenmiş topların arasında, yarı çember şeklinde, iki çizgi hâlinde, toprak siperlerin arkasında yerleştirdiler. Sultan Selim altı saftan oluşan merkez kuvvetlerinin arkasında, sultana mahsus bayrağın altında atının üzerindeydi. Sadrazam Hersekoğlu Ahmed Paşa, İkinci Vezir Dukakinoğlu Ahmed Paşa ve Üçüncü Vezir Mustafa Paşa Bıyıklı Çavuş, sultanın huzurunda kendilerine özgü mevkilerde yer alarak onun emrini beklemeye başladılar.

Ravzatü's-Safeviyye[124] adlı tarihî eserde şöyle yazılmıştır:

"Rum sultanlarının usulü şöyledir ki savaş sırasında ordularının etrafını arabalar ve zincirlerle kuvvetlendirerek kendileri için çok sağlam bir istihkâm yaparlar. Tüfekçiler onun içinden darbzen, top ve tüfek atarlar. Arabaların üzerine ejdere benzer küçük ve büyük kazganlar yani toplar koyarlar. Top ve tüfek atmada, gürültü çıkarmada ve darbzen fırlatmada o kadar maharetli ve yeteneklidirler ki göz ışığının ulaşabildiği çok küçük bir hedefi bile bir mil mesafeden nişan alırlar. Han Muhammed Ustaçlu, Nur Ali Halife Rumlu ve Rûmîlerin (Osmanlıların) alışkanlıklarından haberdar olan bazı adamlar muhaliflerin (Osmanlıların) kendilerini koruma altına almadan önce Çaldıran'ın yukarı taraflarında üzerlerine saldırıp işlerini bitirmeyi teklif ettiler. Durmuş Han Şamlu bu öneriyi reddederek Han Muhammed'e dedi ki; "Senin ağalığın Diyarbakır'da geçerlidir. Onlar (Osmanlılar) kendilerini korumak için ellerinden geleni yapıncaya kadar bekleyelim, ondan sonra savaş meydanına kadem basarak düşman ordusunun can damarını koparalım." İskender kadar şanlı olan hakan yani Şah İsmail, Durmuş Han'ın sözünü kabul etti (beğendi). Böylece Sultan Selim, Çaldıran tepesinden aşağıya inerek ordusunu iyice koruma altına aldı, kendi etrafını araba ve zincirlerle sararak kapattı.

---

124 Aşağıda aktarılan bilgiler aslında *Ahsenü't-Tevârîh*'ten alıntılanmıştır. Bkz. Rumlu, II. c., s. 1082-1088.

Araba, ahşap atlar gibi kullanıldı,
Rûmîler tıpkı çocuklar gibi onun üzerine bindiler.
Araba sanki fil idi ve üzerindeki tüfekler,
Kendinden geçmiş fillerin hortumlarına benziyordu.

Sultan Selim, on iki bin yeniçeriye safın önünde durarak görevlerini yerine getirmelerini emretti. Ordunun sağ ve sol kanatlarını Sinan Paşa, Bıyıklı Çavuş diye bilinen Mustafa Paşa,[125] Ferhad Paşa, Karaca Paşa, Şehsüvar Bey'in evladı olan Dulkadiroğlu Ali Bey gibi namlı paşalara havale etti. Malkoçoğlu'nu çarhçı (öncü birlik) komutanı yaptı, Mihaloğlu'nu ise mevcî (akıncı) görevine tayin etti. Maaşa bağlı, yılan görünümlü yüz binden fazla süvariyi harp meydanına gönderdi.

Bu taraftan da feleğin kendisine hizmetkârlık yaptığı hakan (Şah İsmail), atının üzerinde son derece görkemliydi.

Beyit
Kendi serkeş atına bindi yiğit,
Kızgın bir aslan gibi meydana yürüdü.
At üzerinde yüzü öylesine parlıyordu ki,
Sanki Tur Dağı'ndan tecelli görünüyordu.

Zaferi kendine ilke edinmiş olan hakan (Şah İsmail) sağ kanadı Durmuş Han Şamlu, Halil Sultan Dulkadir, Nur Ali Halife Rumlu ve Hulefâ Bey gibi namlı emîrlere havale etti. Sol kanatta ise Han Muhammed Ustaçlu ile Çayan Sultan Ustaçlu, Diyarbakır askerleriyle birlikte yer aldılar. Emîr Abdülbaki'nin, Seyyid Muhammed Kemûne'nin ve Emîr Seyyid Şerif'in merkezde bulunmasına, Korucubaşı[126] Sarı Pire'nin ise bir grup gazilerle beraber çarhçı (öncü birlik) olmasına karar verildi. O hazretin (Şah İsmail'in) kendisi de koruculardan oluşan bir grubu yanına alarak

125 Bıyıklı Mehmed Paşa, Safevî kaynaklarında Mustafa Paşa Bıyıklı Çavuş diye anılmaktadır. Bkz. O. Efendiyev, *Azerbaycan Safevî Devleti*, s. 94.

126 Safevî şahının hassa muhafız birliğinin askerleri korucu (korcu, kurçi), onların komutanı ise korucubaşı (korcubaşı, kurçibaşı) diye isimlendirilmekteydi. Burada ismi geçen Sarı Pire, Ustaçlu aşireti mensubuydu. Bkz. Masashi Haneda. "Safevî Hassa Birliklerinin Tekâmülü", Çev. İlker Külbilge, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, İzmir: Katip Çelebi Üniv., 2016, s. 125-150; Ahmad Quliyev. "Safavid Qorchi Corps", *Azerbaijan & Azerbaijanis*, Vol. 1-4, Baku: The Presidium of Azerbaijan National Academy of Sciences, 2006, p. 203-208; Eralp Erdoğan. "Safevî Ordusunda Bir Birlik: Kurçiler", *Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 55, Sayı: 2, Ankara, 2015, s. 75-88.

beklemeye başladı. Hangi tarafta bir zayıflık olursa, bu birlikle beraber oraya destek verecekti. Tamamı aslan gibi kızgın, kaplan gibi heybetli, fil gibi şevketli olan Kızılbaş askerleri, Rûmîlerin karşısında saf kurdular. Bu (Kızılbaş ordusu), öylesine azametli bir orduydu ki onun korkusundan dağ erirdi, gökyüzü onun karşısında güneşin kalkanını yere düşürürdü. Atların kişnemesi ve ordunun bağırtısından ay gökyüzünde yolunu kaybetti. Kös gürültüsünden namuslu feleğin çehresi senderus[127] gibi sarardı. Can korkusundan yiğitlerin bedeni rüzgâr karşısındaki söğüt yaprağı ve güneşin sudaki yansıması gibi titremeye başladı.

İlk önce Sarı Pire Ustaçlu, öncü birliğiyle düşman ordusunun üzerine at koşturdu ve onların öncü birliğini (mongolay) akıncılara doğru geri çekilmeye zorladı. Akıncıların komutanı olan Mihaloğlu, Sarı Pire'nin üzerine hamle ederek onu geri püskürttü. İskender gibi şanlı olan hakan (Şah İsmail), Rûmîlerin hamlesini gördüğünde gazap ateşi alevlendi ve kendi kahramanlıklarının gücüyle sabahın nefesini akşamın sinesinde kıran, kılıçlarının tehdidiyle güneşin hançerini karanlığın kınında saklanmaya mecbur bırakan yiğitlerle birlikte onlara saldırdı. Bu esnada cesaret denizinde bir timsah olan Malkoçoğlu o hazretin (Şah İsmail'in) karşısına gelerek boş sözler söylemek üzere ağzını açtı ve şöyle dedi:

Beyit
Ben savaş ve kin gününde,
Asumanı yere vurabilirim.
Ben bir okla karıncanın gözlerini birbirine dikerim,
Diğer bir okla da onu kusursuz bir şekilde çıkarırım.
Ben eğer düşmana öfkeyle bakarsam,
Zehirli bakışım yüzünden o, tatlı canını teslim eder.
Mızrağım düşmanın yan tarafından girip göbeğinden çıkar,
Ben yalan söylemiyorum, gerçek böyledir.

Ancak Malkoçoğlu oka, yaya, kılıca ve mızrağa el atamadan İskender misali şanlı hakan (Şah İsmail) onun kafasına bir kılıç darbesi indirdi. Beyni ve kafasını ikiye bölen kılıç onun gerdanına ulaştı.[128] Düşmanlar ömürleri boyunca böylesine bir darbeyi ne görmüş ne de duymuşlardı. Hayrete düşerek tarif edilemez bir korku içinde kendi ordularının

127 Senderus veya sandarak, bazı ağaçlardan elde edilen sarı renkli yağdır.

128 Malkoçoğlu Tur Ali Bey, Çaldıran Savaşı sırasında bizzat Şah İsmail tarafından öldürülmüştü. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Osmanlı Tarihi*. II. c. Ankara: TTK, 1988, s. 268-269.

merkezine doğru kaçtılar. Kızılbaş ordusunun sağ kanadı Rûmîlerin (Osmanlıların) sol kanadı üzerine saldırdı. Toz toprak ve bağırtılar havaya yükseldi. Harp ateşi alevlendi ve savaşçıların bedenlerini çer çöp gibi yaktı. Kan saçan kılıcın şulesi asumana dil uzattı ve mızrağın ateşinin dumanı Keyvan eyvanına (Satürn gezegenine) ulaştı.

Sinan Paşa'nın güçlü ve cesur komutasına verilmiş olan Rûmîlerin sol kanadı âşıkların yüreği ve mâşukların teli gibi perişan oldu ve Çaldıran tepesinin diğer tarafına çekildi. O gün Sultan Selim için hicran gecesi ve ayrılık eyyâmı gibi kara, kötü bir gündü. Sol kanattan da Sarı Pire ve Han Muhammed, Osmanlıların sağ kanadını geriye çekilmeye zorlayarak, onları merkeze doğru sıkıştırdı. Bu esnada Han Muhammed'e bir top mermisi isabet ederek onu öldürdü. Bununla cesaret bulan Osmanlı ordusu bir anda hücuma geçti. Kızılbaş ordusunun sol kanadını dağıtarak ordunun ortasına kadar ilerlediler. Böylece Kızılbaşların merkez kuvvetleri de bozulmuş oldu.

İskender misali şanlı hakan (Şah İsmail), Rum (Osmanlı) öncü birliklerini merkeze doğru çekilmeye zorladığında, onlar da gazileri (Kızılbaşları) tüfek atışlarıyla geri püskürttüler. O hazret (Şah İsmail) coşkun bir denizin timsahı gibi orada keskin kılıcını sallıyor ve kan selini Seyhun ve Ceyhun (Sırderya ve Amuderya) ırmakları gibi akıtıyordu. Kan denizi öylesine dalgalanıyordu ki hatta göğün yedinci katmanının sarayı Bedahşan lalinin [kırmızı] rengini almıştı. Göğün altıncı katmanının kadısının sincap (beyaz) renkli kürsüsü safran gibi kızardı, beşinci katmanın celladının mavi kılıcı güllük ve lalelik rengine boyandı ve balığın gümüşe boyanmış olan cevşeni (zırhı) kan neminden kırmızı söğüt rengini aldı.

Beyit
Atların hepsi o kan denizinde ıslandı,
Denizaygırları gibi hepsi yüzmeye başladı.
Kan yüzünden savaş alanı okyanusa dönüştü,
Oradaki kökler, mercan dalı gibi oldu.

O gün korkusuz Rûmîlerin (Osmanlıların) pek çokları şerefli padişahın (Şah İsmail'in) kılıç darbesiyle helak toprağı üzerine düştüler. Yiğitlerin kan şarabını içerek sarhoş olan kılıç, kafaları keserek yere atmaya başladı. Mızrak canları yağmalamak için saldırganca elini uzattı. Her ne kadar mızrak hamle ettiyse de, kalkan buna tahammül etti. Her ne kadar gürz kendi kudretini sergilediyse de, zırh dayanıklılık gösterdi. Gaziler (Kızılbaşlar) baskı yaparak atlarını arabalara kadar koşturdular. Yeniçeriler top ve tüfek atışlarıyla onları geri püskürttüler. Tüfek

kurşunu yıldırım gibi miğferi, kaftanı, cevşeni ve bergüstüvânı[129] delip geçiyor, sanki bir şimşek gibi savaş denizinin girdabında ateş yakıyordu.

Beyit
Savaştaki demir kılıç ve tüfeklerden dolayı,
Her bir köşede kin pazarı kızıştı.
Cenk ve cidalin bu sıcak pazarında,
Ecelden başka can satın alan yoktu.

Kızılbaş ordusunun yakınındaki bir tepede yaklaşık bin yeniçeri mevzilenmişti. Onlar da gazileri (Kızılbaşları) tüfek atışlarıyla yaraladılar ve öldürdüler.

Beyit
O meydanda savaşçılar açısından,
Tüfek [kurşunu] çerezdi, kan ise lale renkli şaraptı.
Tüfek yüzünden pehlivanlar yüreklerini kaybettiler,
Böylesine bir çerez yüzünden elsiz ayaksız kaldılar.

O gün dünyayı aydınlatan güneş ufuk kınından kılıcını çektiği andan başlayarak kızılımsı gökyüzünün ortasına ulaştığı zamana kadar savaş ateşi gittikçe şiddetlendi ve alevlendi. O hazret (Şah İsmail) yedi defa arabalara kadar yaklaşarak, kılıç darbesiyle zincirleri kesti. Düşmanlar saldırarak onu geri püskürttüler. Sonunda Rûmîler (Osmanlılar) o hazretin etrafını sararak onu kuşattılar. İskender misali şanlı hakan (Şah İsmail) atını şahlandırarak üzerlerine saldırdı. Hangi tarafa atını koşturduysa, düşman askerlerini yere serdi; hangi yöne hamle ettiyse, ölülerden ibaret tepeler oluştu. Şahın ateş saçan kılıcı hangi savaşçının gerdanına dokunuyorduysa, onu helak toprağı üzerine seriyordu ve şahın cehennem alevini andıran hamle ateşi hangi düşmanı buluyorduysa, onu cehennemin bir köşesine gönderiyordu.

Beyit
Hangi yöne kılıç salladıysa,
Biri iki, ikiyi de dört yaptı (lime lime doğradı).

Menteşe Sultan Ustaçlu ve diğer korucular kahramanca savaştılar. Rûmîler bir kez daha o hazrete (Şah İsmail'e) karşı saldırıda bulundular. İskender misali şanlı hakan (Şah İsmail) korucularla birlikte düşmanlara

129 Bergüstüvân, atlara giydirilen zırhtır.

hamle etti. Yılan görünümlü mızrak yiğitlerin kafasına saplandı. Ateş saçan tüfek cevşen ve zırh halkası üzerinde şimşek gibi parladı. Miğfer yiğitlerin başı üzerinde bir ateş küresi gibi ısındı ve dik başlıların kafasındaki beyin sobadaki gümüş gibi eridi. İskender misali şanlı hakan (Şah İsmail) kerenay çalınmasını emretti. Yaklaşık üç yüz süvari o hazretin başına toplandı. Bunun üzerine o, savaşı terk ederek, atının dizginini geri çevirdi ve Kızılbaş ordusunun merkez kuvvetlerini yenilgiye uğratmış olan Osmanlı birliklerinin arasına ulaşarak, saflarını yarıp geçti. Bu esnada o hazretin atı bataklığa saplandı. Hızır Ağa Ustaçlu kendi atını ona verdi ve hakan (Şah İsmail) bu ata binerek yoluna devam etti. Rum (Osmanlı) askerleri Sultan Ali Mirza Afşar'ı tutuklayarak, onun İskender misali şanlı hakan (Şah İsmail) olduğunu zannettiler. Onu Sultan Selim'in yanına götürdüler. Fakat o olmadığı anlaşılınca onu katlettiler. Rum (Osmanlı) ordusunun sol kanadını mağlup ederek arkadan dolanmış olan Kızılbaş ordusunun sağ kanadı geri dönerek Sultan Selim'in merkez kuvvetlerine saldırdılar ve yiğitçe çarpışarak harp meydanını terk ettiler. Sultan Selim, Kızılbaş ordusunun hile yapabileceğini göz önünde bulundurarak, onların takip edilmemesini ve kesinlikle yağmacılık faaliyetinde bulunulmamasını emretti. Geceye yakın o civarda Kızılbaş ordusundan hiçbir kimsenin kalmadığı malum oldu. Ancak bundan sonra onların bırakıp gittikleri malları ve eşyaları ele geçirmeye başladılar.

Bu savaşta Han Muhammed Ustaçlu, Korucubaşı Sarı Pire, Lala Hüseyin Bey, Emîr Abdülbaki, Seyyid Muhammed Kemûne Necefî ve Emîr Seyyid Şerif Şîrâzî şehit oldular ve her iki taraftan beş bin kişi katledildi. Bunların üç bini Sultan Selim'in ordusundan olup, iki bini de bizim tarafımızdandı.

İskender misali şanlı hakan (Şah İsmail) Dergüzin'e yöneldi ve Sultan Selim oradan (Çaldıran'dan) Tebriz'e geldi. Tebriz eşrafından olan bir grup insan onu karşıladı. Sultan Selim onların hepsine izzet ve ihtiram gösterdi. Ataları için imkânsız bir hayal olan bu başarı onun gözünde gerçeğe dönüştü. Öncelikle Sahibabad meydanındaki Hasan Padişah Camii'ne gitti ve namaz kıldı. Rivayete göre, hutbenin okunuşu esnasında padişahın isminin söylenmesine sıra geldiğinde hatip şöyle dedi: "es-Sultan ibnü's-sultan (sultan oğlu sultan) Ebü'l-muzaffer (zafer sahibi) Şah İsmail Bahadır Han." Rûmîler (Osmanlılar) onu katletmek istediler. Fakat Sultan Selim buna engel olarak, "Onun dili böyle söylemeyi âdet edinmiştir" dedi ve ardından şunları ekledi: "Ne yazık ki yüksek şan sahibi olan üç seyyid Çaldıran Savaşı'nda şehit oldu."[130]

130 Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail tarafında savaşarak öldürülmüş olan Emîr Abdülbaki, Seyyid Muhammed Kemûne ve Seyyid Şerif kastedilmektedir.

Sekiz gün sonra "Kalplerine büyük bir korku saldı"[131] ayetinin mucizevi kelamına uygun bir şekilde İlâhî lütfun yardımıyla şahın devleti karşısında Osmanlı ordusunun kalbini korku sardı. Aynı ayın (Receb ayının) sonunda Sultan Selim, geri dönüş davulunu vurarak Rum'a (Anadolu'ya) doğru yola çıktı ve Amasya'da kışlak yaptı. Zafere yakın olan şah Dergüzin'de bu haberi alınca Tebriz'e yöneldi ve Şaban ayında (21.09-19.10.1514) bu şehre yerleşerek kışlak yaptı."

[Osmanlı tarihçilerinin anlatımında Çaldıran vakası]

Ama Osmanlı tarihçileri mutabakat hâlinde kendi tarih kitaplarında şöyle yazmışlardır:

Şah İsmail bundan önce yaptığı savaş planının işe yaramayacağını ve sultan ordusunun yaptığı istihkâm yüzünden onların merkezine (kalbine) düzenleyeceği saldırının engelleneceğini gördüğü için bizzat sağ kanadın komutanlığını üstlendi, Mir Abdülbaki'yi ve Seyyid Şerif'i merkez kuvvetlerini yönetmek üzere tayin etti, Han Muhammed Ustaçlu'yu ise sol kanat komutanı olarak görevlendirdi. Şah İsmail'in ordu efradı on iki bin kişilik Kızılbaş ordusundan ve Kaçar, Ustaçlu, Şamlu, Tekelü, Varsak, Rumlu, Dulkadir ve Afşar boylarının, Karabağ, Rum vs. yerlerin sûfîlerinden, güçlü bir şekilde direniş gösteren diğer boyların kuvvetlerinden oluşmaktaydı. Ordu toplam seksen bin süvariden ve azıcık yayadan müteşekkildi.[132] Şah ordusunun silahları mızrak, kılıç, ok, balta, tüfek, tabanca,[133] gürz, şeşper ve hançer gibi her türlü saldırı ve savunma silahlarından ibaretti. Kızılbaş ordusunun atları sultan ordusunun atlarından yüz derece daha becerikliydiler.

Şah İsmail'in komutanları da kendi şahları gibi gül renkli şaraptan içerek sarhoş olmuş ve bu sarhoşluğun tesiriyle her biri namlı bir pehlivana dönüşmüştü. Sarhoşluk perdesi onların basiretini öylesine kapamıştı ki yol

131 Kur'ân-ı Kerîm, Ahzâb suresi, 26. ayet.

132 Batılı araştırmacılar Çaldıran Savaşı'nda 40 bin Kızılbaş askerinin 100 bin kişilik Osmanlı ordusuna karşı çarpıştığı kanaatindedirler. Bkz. R. M. Savory, *Iran under the Safavids*, p. 41; A. Allouche, *Osmanlı – Safevî İlişkileri*, s. 131-132; Michael J. McCaffrey. "Čâlderan", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. IV, Fasc. 6, Columbia University Press, 1990, p. 656-658. Osmanlı hizmetindeki İranlı bir müellif ise Sultan Selim'in 100 bin kişilik ordusuna karşı Şah İsmail'in 50 bin askere sahip olduğunu belirtir. Bkz. Abdüsselam Bilgen. *Adâ'i-yi Şîrâzî ve Selim-nâmesi*. Ankara: TTK, 2007, s. 80, 86.

133 Şah İsmail döneminde Safevî ordusunda sınırlı sayıda ateşli silahların bulunduğu bilinmekteyse de, Çaldıran Savaşı'nda Kızılbaşların yoğun bir şekilde bu tarz silahlar kullandıkları söylenemez. Şah İsmail zamanında Kızılbaş ordusundaki ateşli silahlar hakkında bkz. N. Musalı, *I Şah İsmayılın hakimiyyəti*, s. 334-335.

ile çukuru birbirinden ayırt edemez hâle gelmişlerdi. Safları tertip ettikten sonra şahın sağ kanadı sultanın sol kanadına hamle etti. Şahın hamleleri öylesine şiddetli ve yiğitçe idi ki onun bindiği atlar ardışık hamlelerin şiddeti yüzünden ya çatlıyor ya da takatlerini kaybederek hareket edemez hâle geliyorlardı. Yiğit ve usta bir at binici olan şah, bu savaş sırasında rüzgâr gibi hızlı yedi tane at değiştirmişti. Her bir hamlede bin türlü tehlike ve bela ile karşılaşmasına rağmen yeniden hamle etmekten ve savaşa atılmaktan geri durmamıştı. Kızılbaş ordusu "Şah" ve "Allah", yeniçeriler ise "Allah Allah" diyerek, birbirinin kanına susamış bir şekilde harp aletlerini (silahları) kullanmaktan bir an bile vazgeçmeksizin savaştılar.

Sultanın (Osmanlı ordusunun) sağ kanadına hamle etmiş bulunan Muhammed Han Ustaçlu sağ kanadı geri çekilmeye zorladı. Lakin saldırganlar topların ve tüfeklerin ateş menziline girdiklerinde, bir anda top atışlarına maruz kaldı ve Han Muhammed, adamlarıyla birlikte öldürülerek helak toprağı üzerine düşürüldü.

Bu esnada Şah İsmail, Hasan Paşa'nın ordusu üzerine bir bela gibi çökmüştü. Neticede sultanın ordusunun birtakım emîrleri öldürüldü. Bunların isimleri ileride anılacaktır. Rumeli ordusunun kumandanı olan Hasan Paşa ölümcül bir yara aldı ve savaş alanından iki adım uzaklaştıktan sonra öldü. Kendi ordusunun sol kanadının hezimete uğradığını gören sultan, hücuma geçmeleri için yeniçerilere emir verdi. Yeniçeriler tek hamlede İranlıları geri püskürttüler. Şah İsmail (Osmanlı ordusunun) artçı birliğine saldırdı. Ama Şadi Paşa öyle bir manevra yaptı ki saldırganlar develerin, arabaların ve yüklerin arasına girerek, halatlara ve zincirlere giriftar olup kaldılar. Osmanlılar da her taraftan Kızılbaşların etrafını sararak, ok, balta, mızrak ve hançer hamleleriyle bir kısmını öldürdüler. Bu arada Şah İsmail de omuzundan ve ayağından yaralandı ve atının dizginini çekerek kaçmaya başladı. Aniden atı kile saplandı ve o, baygınlık ve zayıflık yüzünden takatsiz bir şekilde yere düştü. Şehsüvaroğlu'nun süvarilerinden bazıları onu öldürmek istediler. Kızılbaş emîrlerinden olan Mirza Sultan Ali adlı birisi şahın üzerine kapanarak ona siper oldu ve kendisini Şah İsmail ismiyle tanıttı. Saldırganlar onun Şah İsmail olduğunu zannederek tutukladılar ve sultanın huzuruna getirdiler. İşin aslı ortaya çıktığında, sultan onun sadakatini takdir ederek, kendisine bol bol bahşişler lütfetti ve çekip gitmesine izin verdi. Ancak daha sonra belli oldu ki Hoy ve Merend arasında bazı hırsızlar bu biçareyi üzerindeki eşyalardan ötürü öldürmüşlerdir.[134]

134 Sultan Ali Mirza adlı bu bey Afşar boyundan idi. Fakat kendisinin Sultan Selim tarafından serbest bırakıldığı iddiası gerçekleri yansıtmamaktadır. Aslında Sultan Ali Mirza bizzat Sultan Selim'in emriyle öldürülmüştür. Bkz. *Cihângüşâ-yı Hakan*, s. 504.

Şah İsmail'e gelince, o, takatsiz düşmüş, kil ve çamura bulanmış bir şekilde toprağın üzerinde baygın hâldeydi. Hızır[135] isimli bir seyis, yanına giderek onu uykudan uyandırdı ve ata bindirdi. Kendi ordusunun durumundan haberdar olan şah, bir an bile savaş meydanında durmayarak kaçtı ve rahat bir nefes almak için Dergüzin'e çekildi.

Kızılbaş askerleri, kendilerinin Tanrı'yı tanımayan şahlarından habersiz oldukları için (Osmanlı ordusunun) merkezine hamle ettiler. Onların bu cesaretini gören sultan, merkez ordusunun yere yatmasını emretti. Ardından topçular bir anda topları ateşlediler. Saçmayla dolu olan toplar Kızılbaş ordusuna korkunç hasar verdi. Ondan sonra Kızılbaş ordusu bir yere toplanarak savaşı sürdüremedi. Tamamen mağlup ve perişan oldular. Şehsüvaroğlu Ali Bey onları takip etmekle görevlendirildi. Firar edenlerin bir kısmını öldürdüler ve gün batımında orduya geri döndüler.

Şah İsmail'in namlı emîrlerinden Kazasker Şerif es-Sadr, Vekilüssaltana Seyyid Abdülbaki, Bağdat hâkimi Hulefâ Bey, Horasan ve Herat hâkimi Lala Hüseyin Bey, Rumahiye hâkimi ve Necef-i Eşref'in nakibü'l-eşrâfı Muhammed Kemûne, Hemedan hâkimi Yegen Bey'in oğlu Sultan Ali Bey, Köse Hamza Bey, Korucubaşı Sarı Pire, Muğan hâkimi Ağzıvar Bey'in[136] kardeşi, Berde[137] ve Gence hâkimi Serdar Bey ve diğer adaletsiz, insafsız emîrler bu savaşta intikam kılıcına yem oldular. Onların habis cesetleri yılanların, karıncaların, vahşi hayvanların ve kuşların yiyeceği oldu. Allah her şeye kadirdir.

Sultanın devlet adamlarından ise muhterem emîrler emîri, Rumeli beylerbeyi ve serdarı olan Hasan Paşa, Rumeli ümerasından Mora[138] hâkimi Hasan Ağa, Sofya hâkimi Malkoçoğlu, Silistre[139] hâkimi Tur Ali Bey, Pürzerrin (Prizren)[140] hâkimi Süleyman Bey, Anadolu ümerasından

135 Hızır adlı bu şahıs Ustaçlu oymağındandı. Bkz. F. Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 46.

136 Ağzıvar Bey, Şamlu oymağından olan ünlü Kızılbaş komutanlarındandır. Sonraları Safevî hiyerarşisinde bey unvanından daha yüksek rütbeler olarak görülen sultan ve han unvanlarını alan bu emîr, ömrünün sonlarında Şah Tahmasb tarafından Horasan'a beylerbeyi ve Şehzade Sam Mirza'ya lala olarak atanmış, ardından şah aleyhine başkaldırı yapmış ve 941 / 1535 yılında Kandahar şehri uğruna Babürlü Şehzadesi Kâmrân Mirza'ya karşı giriştiği mücadelede öldürülmüştür. Bkz. B. Javanshir, *İran'daki Türk Boyları*, s. 388-391.

137 Berde veya Berda, Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde, Gence şehrinden güneydoğu istikametinde, otomobil yoluyla 90 km mesafede bulunan, zengin tarihe sahip bir şehirdir.

138 Yunanistan'ın güneyinde bir yarımada.

139 Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda, Tuna Irmağı kenarında bir şehir.

140 Kosova'da bir şehir.

Karesi hâkimi Mehmed Bey, Beyşehir hâkimi Üveys Bey ve ömür güneşleri zeval karanlığına ulaşmış bulunan diğer emîrler şehitler zümresine vâsıl oldular ve Ulu Tanrı'nın hükmüyle yüce makama eriştiler.

Beyit
Ölümden kurtuluş yoktur cihanda,
Bu derdi çekmez olmaz ins ü canda.
Kişinin ömrü çünkim âhir ola,
Yeğ oldur kim gaza yolunda öle.

Sapkın şahın peşine düşmüş olan Ali Bey, işe yarar adamlarının çoğunu öldürmüş ve esir etmişti. Kızılbaşları takiple görevlendirilmiş olan birkaç sipahi bölüğü de bazılarını öldürmüş, esir etmiş ve çok sayıda ahtarma (ganimet) getirmişlerdi.

Sultanın ordusu Kızılbaşlardan ele geçirilmiş olan ganimetlerle dolup taşmaktaydı. Muzaffer askerler sevinç ve mutluluk içindeydiler. Kızılbaşların güzel kadınları kendi dinsiz kocalarına layık değillerdi ve Kızılbaşlar kendi cesaretlerini artırmak ve gayretlerini pekiştirmek için onları da beraberlerinde getirmişlerdi. Bu kadınlar da Müslümanlara kısmet oldu. Ezcümle Bihruze Hanım ve Taçlı Hanım da esir edildiler. Bu iki hatundan birincisi Şah İsmail'in zevcesi, ikincisi ise sevgilisiydi.[141] Ulemanın fetvasıyla Sultan Selim Han, Bihruze Hanım'ı zevce olarak Tacizade lakabıyla bilinen Cafer Çelebi'ye verdi. Mesih Paşazade'ye esir olan Taçlı Hanım ise iki gece onun çadırında kaldıktan sonra, bir tanesi kırık olan saksağan şeklindeki bir çift küpesini kurtuluş fidyesi olarak verip, erkek kıyafetiyle ata binerek Tebriz'e doğru yola çıktı. Malumdur ki bahsi geçen küpenin birisini bir gece sarhoş iken Şah

141 Safevî kaynaklarında ve Venedik seyahatnamelerinde Şah İsmail'in Bihruze Hanım adlı bir eşinin olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Taçlı Hanım ise şahın sevgilisi değil, eşidir. Bu kadının savaştan kaçarak kurtulduğu ve 946 / 1539-1540 yılında Şiraz'da vefat ettiği iyi bilinmektedir. Bkz. Seyidağa Onullahi. "Taclı xanım", *Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Xəbərləri (dil, ədəbiyyat və incəsənət seriyası)*, Bakı, 1981, № 1, s. 44-51; *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, s. 101; F. Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 55; Roger M. Savory. "Taclu Hanum: Çaldıran Savaşı'nda Osmanlılar Tarafından Esir Alındı mı Alınmadı mı?", Çev. Osman G. Özgüdenli, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2, İstanbul, 2014, s. 221-235; Tufan Gündüz. "Şah İsmail'in Eşi Taçlı Begüm", *Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 51, Ankara, 2009, s. 223-234; Tahir Cəfiyev. "Taclı xanım hekayəti və ya Xoca Sədəddin Əfəndinin Osmanlı tarixlərində saldığı qarışıqlıq", *Azərbaycan – Türkiyə münasibətləri II Beynəlxalq elmi konfransının materialları*, Bakı, 12-14 oktyabr 2017, s. 149-153.

İsmail iki parmağıyla sıkarak kırmıştı. Velhâsıl, diğer kadınlar da ordu emîrlerince alıkoyuldular.

Ara söz (Çaldıran yenilgisinin Şah İsmail'e tesiri üzerine)

İran ve Osmanlı tarihçilerinin çoğu menhus Çaldıran Savaşı'nda hazır bulunan Şah İsmail'in o sıralarda yirmi yedi yaşında olduğu, bu savaşa değin hiçbir muharebede yenilmediği ve yara almadığı konusunda hemfikirdirler. Kendisini her zaman muzaffer ve galip, düşmanını ise mağlup ve yenik olarak gördüğü için yaşının gereğince yüreğinde gençlik gururu kendine yer edinmişti. Bu yüzden o, çağdaşı olan hükümdarların hiçbirisinin kendine rakip olabileceğini zannetmiyordu. Savaştığı her padişahı yenip yok edeceğini düşünüyordu. Ne var ki Sultan Selim karşısında yenilgiye uğradı, yaralı bir şekilde meydanı terk etti ve bin türlü belayı atlatarak Osmanlılara esir düşmekten kurtuldu. En çok sevdiği zevcesi de dâhil olmak üzere eşleri, çocukları ve namlı emîrlerinin Osmanlıların elinde esir olduğunu gördü.[142] Bunlara ilaveten onların (eşlerinin) düşmanlarla evlendirildiğini duyduğunda, tamamen kedere büründü ve yas tuttu. Cenkten, cihattan, kalelerin ve şehirlerin fethinden elini çekti. Başına siyah sarık sardı ve siyah elbise giydi. Seyyidlerin de siyah giymelerini ve başlarına siyah sarık sarmalarını emretti. Ayrıca bayrakların da siyah kumaştan yapılması ve üzerlerine beyaz renkte "el-kısâs" (intikam) yazılmasını buyurdu. Hatta o yıl doğan oğlunun adını da Elkas (el-kısâs) koydu. Gönül aynasından gam tozunu silmek için aşırı derecede şarap tüketmeyi âdet edindi. Bu yüzden, Şeybek Han'ın kafasından yapılmış olan kâseyi elinden düşürmez, sadece sarhoş olup uyuyunca onu bir kenara bırakırdı. Bitti.

Şimdi tekrar asıl konumuza yani Osmanlı tarihçilerinin rivayetlerine geri dönelim. Kısacası, gaziler (Osmanlı askerleri) altınları ve kalkanları kendi aralarında paylaşarak servet sahibi oldular. Sultanın muzaffer ordusu savaş alanında bir garnizon (sahlov) bırakarak ordugâha döndü. Sultanın mutfağından bütün orduya pilav ve helva dağıtıldı. Sultan hazretleri yaralıların çadırlarına giderek onları teselli etti ve ödüllendirdi. O geceyi sabaha kadar sevinç ve mutlulukla geçirdiler. Namazın ardından birkaç yeniçeri bölüğü ölüleri saymak ve defnetmek için savaş alanına gitti. Ölüleri defnettikten sonra orduya geri geldiler.

142 Şah İsmail'in çocuklarından ve namlı emîrlerinden hiçbirisi Osmanlıların elinde esir olmamıştır. Çaldıran Savaşı'nda bazı ünlü Kızılbaş komutanlar katledilmişlerse de canlı olarak ele geçirilememişlerdir.

Malum oldu ki her iki taraftan 8216 kişi öldürülmüştür ve bunların 2933 tanesi bizim ordumuzdandır. Eğer bizim ordumuz savunma yapmayarak Kızılbaş ordusu gibi saldırıda bulunsaydı, hiç kuşku yok ki bizim ölülerimiz onlarınkinden on kat daha fazla olurdu. Eğer Kızılbaş ordusu düzene sahip olsaydı, onların yeterli sayıda yaya birlikleri olsaydı ve sarhoş olmasaydılar, akıllı ve tedbirli bir şekilde hareket etseydiler, bu kadar kısa süre içinde yenilmez, sultanın ordusunu bir müddet uğraştırır, kışın gelip yetişmesiyle beraber de çekip gitmeye mecbur bırakırlardı.

Allah Teâlâ'ya hamdolsun! Kızılbaş ordusu yenildikten sonra ölüleri defnetmek ve işin neticesini anlamak için sultanın ordusu bir gün Çaldıran'da kalarak ardından harekete geçti. Receb ayının 3'ünde dîvân tertip edildi. Bu savaşta kahramanlık ve mertlik göstermiş olan büyüklü küçüklü herkes, araştırılıp ordudaki şahitlerce teyitlendikten sonra hak ettikleri derecede maaş, terfi, hil'at ve bahşiş ile ödüllendirildiler. Sultanın otağının önünde, Kızılbaş ordusundan olup da gazilerin eline esir düşen herkesin boynunu vurdular.

Mezkûr ayın 4'ünde sultanın ordusu Hoy'a geldi. Rumeli beylerbeyi mansıbı Sinan Paşa'ya, Anadolu beylerbeyi mansıbı ise Karaman vilayetinin eski hâkimi Zeynel Paşa'ya, Karaman'ın idaresi de Hüsrev Bey'e lütfedildi. Hoy'da iken fetihnameler yazılarak, elçiler ve müjdeciler aracılığıyla Mısır sultanının, nâibüssaltana (saltanat naibi) Sultan Süleyman'ın, Kırım hanının ve diğer emîrlerin huzuruna gönderildi.

[Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı Fetihnamesi]

Bu fetihnamelerin incelenmesi faydasız olmayacaktır. Bunların hepsinin muhtevası aynı şekildedir. Bu yüzden, Türkçe yazılmış ve Kırım hanına gönderilmiş olan fetihnamenin suretinin tercümesini kıymetli okurların dikkatine sunmayı uygun bulduk. Tercümesi şöyledir:

"Emîrliğin sığınağı, eyalete sahip, devlete mensup olan, saadet kazanan cenap, izzet ve celal memleketlerinin maliki, şeref ve ikbal yolunun yolcusu, azamet ve ululuk kadehlerinden olan en büyük kadehi dolduran, kullarına sınırsız nimetler veren Allah'ın çeşitli lütufları ve şefkatleri ile kuşatılmış bulunan babam Mengli Giray Han! Allah yüksekliğini artırsın ve şanını çoğaltsın! Size padişah inayetinden ve şahenşah (şahlar şahı) şefkatinden kaynaklanan bol bol selamlar ve çok çok dualar gönderiyoruz. Bunu okuyunuz, sizin hâlleriniz ve emellerinizle ilgili şanınıza layık şahane lütuf ve ihsanımızı biliniz.

Daha sonra sizin nurlu kalbinize şunu haber veriyoruz ki bundan önce Erdebiloğlu adlı mülhid; küfrü, ilhadı, fitneyi, fesadı, Tanrı kullarına eziyet etmeyi, şehirleri tahrip etmeyi kendine şiar ve amaç edinmişti. Bu sebepten tasalı insanlara yardımda bulunmak, mazlumları rahatlatmak, din kurallarını ihya etmek, iyiyi kötüden ayıran şeriatın namusunu ayağa kaldırmak maksadıyla Arap atlarına binmiş sayısız askerlerle onun üzerine Şark diyarına doğru yola çıktık. Denizi[143] geçtiğimiz günlerde ona bir hükm-i şerîf göndererek şöyle buyurduk:

İffetli kadınların namusuna dokunduğun, saygın kimselerin kanını akıttığın, mescitleri ve mabetleri tahrip ettiğin, mezarları ve türbeleri yaktığın ve sayısız miktarda bu tür kötü işler çevirdiğin açık bir şekilde belli olduğundan İslâm şeyhleri ve uleması, "Allah'ın haram kıldığı bir işi helal kılan kişi kâfirdir" kelâmı gereğince, şahitlerin ifadelerine dayanarak, senin kâfir olduğuna hükmettiler ve senin katledilmenle ilgili fetva verdiler. Ancak kılıç kullanmadan önce İslâm (teslim olma) teklifi Mustafa Aleyhisselam'ın şeriatının hükmü olduğu için bu cihetle bu mektubu sana gönderdim ki haberdar ve agâh olasın, eğer yaptığın kabahatli amellerden ve rezil davranışlardan samimi bir şekilde pişman olup da kötü huylarını değişirsen, Sünnî mezhepli bir Müslüman olursan ve bundan önceki zamanlarda muzaffer ordumuzun atlarının tırnaklarını öpme saadetine kavuşmuş bulunan nahiye ve arazilerin korunaklı Osmanlı memleketleri sırasına katılmasına razı gelirsen, saadete erişeceksin ve benim devletimin mesut naiplerinden iyilikten başka bir şey görmeyeceksin. Eğer kendi kabahatlerinde ısrarcı olursan, düşmanlık ve inat yolunu sürdürürsen, o zaman zorbalıkla kendi hâkimiyetin altına almış olduğun memlekete muzaffer ordumla gelirim. Eğer Tanrı'nın inayeti bana yâr olursa, Müslümanlara yapmış ve yapmakta olduğun baskı ve mezalimin karşılığında seni cezalandıracağım. Bir müddettir ki cihangirlik, önderlik, serdarlık ve kahramanlık iddiasında bulunuyorsun. Eğer ersen, meydana çık ki bu konuda Allah'ın iradesinin ne olduğu görülsün inşallah, dedik ona.

Ayrıca İlâhî hidayetin rehberliğiyle ordû-yı hümâyûnumuzun çadırları Azerbaycan nahiyelerinde kurulduğunda, iki kez yine hükm-i şerîf göndererek onu savaşa davet ettim. Lakin savaştan haber veren herhangi bir emare bir türlü görülmedi. Sonunda eski zamanlardan beri Acem sultanlarının tahtgâhı olan Tebriz şehrinin gaza ve cihat erbabınca ele geçirilmesine karar verildi. Ondan sonra [yolumuza öylesine hızlı bir şekilde devam ettik ki] fetih ayetli bayrağımızın direği üzerindeki ay (hilal) iki gün bile aynı yerde dikili olarak kalmadı. Tebriz'e yakın bir mevkie

143 İstanbul Boğazı'nı.

ulaştığımızda, Çaldıran sahrasında, Receb ayının başlarında Çarşamba gününde (23.08.1514) kuşluk vaktinden sonra (Erdebiloğlu) gelerek bizim muzaffer askerlerimizin karşısına çıktı. Bizim merkez kuvvetlerimize karşı koyacak bir güce sahip olmadığını anlayınca kendi ordusunun tamamını baştan ayağa demire gark etti, Diyarbakır hâkimi Muhammed Ustaçlu'yu ordusunun bir kısmına serdar tayin ederek bizim sağ kanadımıza karşı gönderdi. Kendisi ise askerinin geride kalanı ile birlikte bizim sol kanadımıza karşı geldi. İki ordu cenk ve cidale başladı.

Cenk tepesinin kaplanı ve harp denizinin timsahı olan Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa, Muhammed Ustaçlu'nun saflarını bir anda yerle bir etti. Bir gazi de onun (Muhammed Ustaçlu'nun) kafasını fetih ve zafer çevgeni olan atımızın ayakları altına bir top gibi attı. [Erdebiloğlu'nun] kendisi bizim sol kanadımıza hücum ettiğinde, cenk ve cidal ateşi alevlendi, kalplerin içinde savaş yangını şiddetlendi. Binek hayvanların tırnaklarındaki nallarla maktuller için toprak kazılmış oldu. Zırhın gözü kanlı yaş akıttı. Siyah toz nedeniyle gökyüzü mavi cüppesini omuzuna örttü. Uzun bir süre boyunca her iki taraf yüz yüze çarpıştı ve mücadele etti. Her iki taraftan yeterince emîrler ve serdarlar öldürüldü ve yaralandı. Ezcümle muhterem emîrler emîri (emîrü'l-ümera) olan Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa korkunç bir yara aldı. Düşman tarafından cüret gösterildiği anlaşılınca o istikametteki gurabâ cemaati ve ulufeciler zümresi onlara (Rumeli beylerbeyinin askerlerine) yardım etmek üzere gönderildi. Bendelerim (kölelerim) olan yeniçeriler din ve devlet düşmanlarına karşı top, tüfek, çark oku ve zemberek atışları yapmaya başladılar.

Hayırsız düşman bu durumu görünce daha fazla direniş göstermeye mecal bulamadı. Onların ikbali gitti ve yerini bahtsızlık aldı. "Kaçacak yer yok" diyerek firar etmeye başladılar. Savaş meydanının aslanları ve hançer vuran yiğitler takip ederek, onların bayraklarını ters döndürdüler ve baş aşağı indirdiler, emîrlerini ve serdarlarını ise tutuklayıp getirerek, oka hedef ve kılıca yem yaptılar. Kullarına yardım ve askerlerine izzet gösteren Allah'a hamdolsun! Ordû-yı hümâyûn bir gün o uğurlu mevkide oturdu, ikinci gün ise hareket dizginini Tebriz'e doğru çevirdi.

Dileğim şudur ki Allah Teâlâ, bu büyük fethi benim bundan sonraki bütün fütuhatımın başlangıcı kılsın, yakın zamanda o dinsizin ya kafasını ya da kendisini eli bağlı ve kolu kırık bir şekilde, dünyanın mercii (merkezi) olan tahtımın eteğine getirsinler.

İnşallah, değeri yüksek olan bu fetih, genel olarak mülk ve milletin tamamı, özellikle de din ve devlet açısından büyük bir sevinç kaynağı olduğu ve Hak katından büyük bir inayeti beraberinde getirdiği

için sizin hürmete layık cenabınıza bu konuda haber verilmiş oldu. Bu umumi belanın defedilişinin, Ulu Tanrı'nın büyük bir lütfu olarak görülmesi gerekmektedir. Bu fetihname tarafınıza ulaştığında camilerin minberlerinde bunu okutunuz ki aşağı ve yüksek dereceden olan insanlar, küçükler ve büyükler, zekiler ve kalın kafalılar, zenginler ve fakirler hepsi Hak Sübhânehü ve Teâlâ'nın dergâhına sınırsız bir şekilde hamd ve sayısız bir şekilde şükretsinler, can ü gönülden devletimizin devamı ve haşmetimizin sebatı için dua etsinler.

920 yılı Recebü'l-mürecceb ayının başlarında (1514 yılı Ağustos ayının sonlarında) Hoy yurdunda yazıldı."[144]

Kısacası, Receb ayının 9'unda beş yüz yeniçerinin komutanı olarak Piri Paşa cenapları Dukakinoğlu ile birlikte Tebriz'e gönderildi.[145] Görevleri bu şehri zapt edip muhafaza ve himaye altına almak, şehirde ele geçirdikleri her bir Kızılbaş'ı öldürmek, mallarına ise dîvân adına el koymaktı.

Ayın 10'unda Mîralem[146] Ferhad Ağa, Kapıcıbaşı Mehmed Bey ve Sinan Ağa her biri bir yere hâkim tayin edilip gittiler. Sonraları paşa rütbesini almış, fakat o sıralarda henüz küçük kapıcıbaşı olan Ferhad Ağa mîralem oldu. Küçük mîrâhûr[147] kapıcıbaşı görevine atandı, tüfekdarbaşı da sipahi oğlanlar ağası oldu. Tüfekdarlar kethüdası olan Karaçınoğlu tüfekdarbaşı, Bostancı Ali ise tüfekdarlar kethüdası tayin edildiler.[148] Kızılbaş ümerasından olan Hacı Rüstem, elli süvari ile birlikte

144 Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 387-389.

145 Haydar Çelebi bu sefer sırasında sekbanbaşının da onlara eşlik ettiğini yazmaktadır. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 463.

146 Mîralem veya emîr-i alem, Türk ve İslâm devletlerinde hükümdarın bayrağını taşımakla görevli bir komutan idi. Bkz. Abdülkerim Özaydın ve Erhan Afyoncu. "Mîr-i Alem", *TDV İA*, 30. c., İstanbul, 2005, s. 124-125.

147 Mîrâhûr veya imrahor, emîr-i âhûr (ahır emîri) ifadesinden gelmektedir. Bir terim olarak mîrâhûr, saray ahırlarının reisi anlamında bir makamı ifade etmek için kullanılmaktaydı. Bkz. Abbas Sabbağ ve Erhan Afyoncu. "Mîrâhur", *TDV İA*, 30. c., İstanbul, 2005, s. 141-143.

148 Muhammed Arif'in eserinin baskısında metnin bu kısmı biraz karışık ve eksik olup, Tahran nüshasına (s. 210) dayanılarak tarafımızca eklemeler yapılmıştır. Bahse konu tayinler Feridun Bey Münşeâtı'nda yer alan bir Çaldıran Seferi Menzilnamesi'nde şu şekilde aktarılmaktadır: "Yevm-i mezbûrda baş kapucıbaşı olan Ferhad Ağa mîralem ve Ahmed Bey mîrâhûr yerine geçüp ve anun yerine dahi içerüden çıkup ve çakırcıbaşı Koçi Bey ikinci kapucıbaşı olup, anun yerine dahi içerüden çıkup ve sipahiler oğlanı ağası Behram Bey küçük kapucıbaşı olup, anun yerine silahdarlar ağası Murad Bey geçüp, silahdarlar kethüdası Karaçınoğlu Ahmed Bey silahdarlar ağası olup, silahdarlardan Bostancı Ali cemaat-i mezbûre kethüdası oldı ve garib yiğitler ağası

sığınma talebiyle sultanın ordusuna geldi. Onun ahvali ve yoldaşları meçhul olduğu için hapsedildiler.

Ayın 11'inde bugün[149] honsâlâr olan, o sıralarda ise henüz Rumeli defter veziri (defterdarı) görevinde bulunan Hüsam Bey, Rumeli kethüdası makamına atandı. Numan Bey ise onun yerine vezir tayin edildi.

Ayın 12'sinde Şah İsmail'in Hacı Rüstem'i sultanı öldürmek için sözde sığınma talebiyle orduya gönderdiği belli oldu. Bu yüzden Hacı Rüstem'i yandaşlarıyla birlikte katlettiler.

Ayın 15'inde Kızılbaş ümerasından olan Hâlid Bey adlı birisi yüz elli kişiyle birlikte dîvâna gelerek itaat ettiğini bildirdi. Onlar da Hacı Rüstem'in görevini yerine getirme amacıyla geldikleri için dîvânhanedeki ziyafet esnasında sofra başında iken tutuklanarak öldürüldüler.

Açıklama: *Hakikatü't-Tevârîh*'in yazarı diyor ki Şah İsmail mağlup olduktan sonra düşünüp taşındı ve bu yenilginin utancını başka bir şekilde telafi etmek istedi. Şahı seven[150] efrat ve ümeradan birlikler oluşturulması ve bunların sığınma talebiyle sultanın ordusuna gitmesini planladı; sayıları iki üç bine ulaştığında da birbirleriyle haberleşip bir gece ansızın baskın yaparak sultanı öldürecek ve orduyu perişan edeceklerdi. Bu nedenle ilk başta Hacı Rüstem'i gönderdi. Ama şahın ordusunda bulunmuş olan Türkmen emîrlerinden biri bu hususu sultana gizlice arz etti. Mülteciler sorguya çekildikten ve bu sözün doğruluğu ortaya çıktıktan sonra sultan onların öldürülmesini emretti. Bitti.

Ayın 16'sında Acısu civarında Tebriz ahalisinden olan âlimler, salihler, fazıllar, zâhidler, âbidler, küçükler ve büyükler, gençler ve yaşlılar, cihangir padişahı (Sultan Selim'i) karşılayarak, atının ayakları altına güzel ipekler ve kıymetli kumaşlar döşediler, çeşitli armağanlar ve hediyeler peşkeş çektiler, tam bir tazim ve ihtiram ile onu Tebriz'e bitişik olan Surhab mahallesine getirdiler. Sultanın otağı orada kurulmuştu. Askerler de düzenli ve sistemli bir şekilde kendi çadırlarına yerleştiler.

Camilerde ve mescitlerde hünkârın şanlı adına hutbe okundu. Paraların üzerini de sultanın ünlü adıyla süslediler. Cihanşah Camii

---

Behram Bey, Merend muhafazasına gönderilüp, Rumeli defterdarı Hüsam Bey, şehid olan Rumeli kethüdası yerine nasbolup, anun yeri müteferrikalardan Numan Bey'e verildi" (Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 404).

149 Haydar Çelebi'nin Ruzname'ye son şeklini verdiği sıralarda.

150 R. Tapper, "Şahı seven" teriminin Safevî Şahı Sultan Muhammed Hudabende döneminden (1578-1587) önce kullanılmış olma ihtimalinin bulunmadığı kanaatindedir. Bkz. R. Tapper, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler*, s. 94.

ve Hasan Padişah Camii'nin her ikisinde Aşere-i Mübeşşere'nin[151] isimleri yazıldığı ve Ehl-i Sünnet'e mahsus olduğu bahanesiyle bu camiler tahrip edilmiş ve ahıra dönüştürülmüşlerdi.[152] Bunların çabucak temizlenmesi, bunlara halıların döşenmesi, bu iki caminin vakıflarını vs. mevkufâtı kendi mülkiyetine geçirmiş olan her bir gayrimüslimin,[153] diğerlerine ibret olsun diye öldürülmesi ve vakıfların tamamının tevliyet usulüyle Dîvân-ı Âli (Yüce Dîvân) tarafından yönetilmesi konusunda hüküm verildi.

Ayın 17'sinde[154] sultan hazretleri Tebriz'e duhul ederek, doğrudan Hasan Padişah Camii'ne gitti ve Cuma namazını kıldılar. Hatip de hutbeyi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat kaidesince okudu, hutbede sultanın ismini andı. Bu büyük camide cemaatin kalabalığı o dereceydi ki secde etmeye yer kalmamıştı. Çâryâr-ı Güzîn'in (Dört Halife'nin) ve Hz. Peygamber Efendimizin muhterem sahabilerinin şanlı isimleri anılınca, bir müddetten beri bu isimleri duymamış olan İslâm ehli ihtiyarsızca naralar attılar ve "doğrudur" diye bağırdılar. Bazıları ise kendilerinden geçtiler ve inilti, bağırtı ve ağlama seslerinden insanlar huzursuz oldular.

Belh'in eski hükümdarı olan ve Emîr Timur'un soyundan gelen Bediüzzaman Mirza, M. 1508 yılına denk gelen H. 914 yılında Şeybek Han Özbek'in galebesi yüzünden Astarabad'dan kaçarak Şah İsmail'in sarayına sığınmış ve tam bir ihtiram ile Tebriz'de yaşamaya başlamıştı. Sultan Selim Han kendi huzuruna davet ederek, ona hükümdarlara özgü hil'at giydirdi ve onu kendi tahtı yanındaki ayrıca bir kürsüde oturttu. Sultan, Emîr Timur'un saygısını gözeterek, bu şehzadenin hâline uygun bir meblağda ona günlük harçlık tayin etti.

Şah İsmail'in nakit paralardan, çok sayıda külçelerden, pahalı mücevherlerden, nefis kumaşlardan, kıymetli taşlarla süslü silah ve kaplardan ibaret hazine ve birikimleri ele geçirildi. Ordunun ihtiyaçlarının temin

151 Peygamber Efendimiz tarafından cennetle müjdelendiği rivayet edilen on kişi: Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Saîd b. Zeyd. Bkz. Abdullah Aydınlı ve İsmail Lütfi Çakan. "Aşere-i Mübeşşere", *TDV İA*, 3. c., İstanbul, 1991, s. 547.

152 Adı geçen camilerin ahıra dönüştürüldüğü yanlış bir iddiadır. Haydar Çelebi Ruznamesi'nde bu sıralarda sadece Hasan Han Camii'nin tamire ihtiyacı olduğu ve bundan dolayı Osmanlı tarafından onarım gördüğü yer almaktadır. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 463.

153 Burada gayrimüslim derken Kızılbaşlar kastedilmektedir.

154 *Ruzname*'ye göre ayın 18'inde (Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 463). Cuma günü de ayın 18'ine denk gelmektedir.

edilmesi nedeniyle Tebriz harekâtın çıkış noktası ve askerî bölgenin merkezi olarak seçildi. Sultanın bu düzenlemeleri yapmaktaki maksadı kış mevsimini Tebriz'de geçirmek, Azerbaycan ahalisini ya iyi davranış sergilemek ya da tam bir şiddet göstermek suretiyle kendisine müttefik etmek, ilkbahar geldiğinde de İran'ın diğer yerlerini zapt etmeye başlamaktı. Lakin iki önemli husus, sultanın bu emellerini gerçekleştirmesine mâni oldu.

[Osmanlı ordusunun İran'dan fevri olarak çekilmesinin nedenleri]

Bunun ilk nedeni erzak ve yem olmamasıydı. Zira İranlılar bütün köyleri ve depoları yakmış, yaşamak için gerekli her türlü malzemeyi imha etmişlerdi. Sultan hazretleri bu sıkıntının çaresini buldu ve gereken ürünlerin Gürcistan ve Kürdistan'dan satın alınmasını buyurdu. Bu, yapılması mümkün bir işti. Zira insanlar nakit parayı görünce evlatlarının ve eşlerinin boğazından keserek satarlardı. Bilhassa bir dinar kazanmak için türlü meşakkatlere ve mihnetlere katlanan Azerbaycan ahalisi bunu yapardı.

İkinci sebep ise Osmanlı askerlerinin İranlılarla savaşmaya meyletmemeleri ve Rum'a geri dönmek istemeleriydi. Sultan, askerlerin savaş konusundaki isteksizliklerinin sebebini vezirlere ve ordu emîrlerine sorduysa da, onlar kendi korkularından dolayı hâlin hakikatini arz edemediler. Sultan genel bir toplantı düzenleyerek, askerin bu konudaki isteksizliğinin sebebini dîvânda onların kendilerine sormak mecburiyetinde kaldı.

Ayın 20'sinde genel bir toplantı düzenlendiğini askerlere haber verdiler. Ordunun tamamı Sehend Dağı[155] eteğinde dört tane saf çekti. Her bir asker sınıfı düzene uygun bir biçimde kendi yerini aldı. Onların gönlünü almak için "Reşen"[156] maaşının yani Receb, Şaban ve Ramazan aylarına mahsus üç aylık maaşın ödemesi yapıldı. Askerler maaşı alsalar da çorba yemeye gitmediler. Sultan hazretleri yeniçeri ağasını çağırdı. O da geleneksel olarak yapılan yer öpme âdetini yerine getirdikten sonra tahtın önünde elini göğsüne koyarak durdu. Sultan sordu:

---

155 Tebriz'in güneyinde yer alan büyük bir dağdır.

156 Metinde yanlışlıkla "Beşen" diye yazmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren ulufeler (maaşlar) üç ayda bir ödenir, "kıst" adı verilen bu ödemeler, ait oldukları ayların baş ya da son harflerinin bir araya getirilmesinden ortaya çıkan bir kısaltma ile anılırdı. Muharrem, safer ve rebiülevvel aylarının ulufesine "masar"; rebiülâhir, cemâziyelevvel, cemâziyelâhir ulufesine "recec"; receb, şaban, ramazan ulufesine "reşen"; şevval, zilkade, zilhicce ulufesine "lezez" mevâcibi denirdi. Bkz. Mehmet Mert Sunar. "Ulûfe", *TDV İA*, 42. c. İstanbul, 2012, s. 124-126.

– Bu oğlanlar neden çorba almadılar? Maaşları vardı, zamanı gelmeden önce verdim. Fetih bahşişi vardı, iki kat fazlasını aldılar. Ganimetlerden de kendilerine düşen payı aldılar. Daha ne istiyorlar?

Askerler fikir birliği içinde şöyle arz ettiler:

– Padişahın mübarek vücudunun sağ salim olmasından başka herhangi bir isteğimiz yoktur.

Bu soru cevap üç kez tekrarlandı. Dördünce kez sorulduğunda şunları arz ettiler:

– Bizim ricamız şudur ki sultan hazretleri bu büyük fetihle yetinerek Rum diyarına doğru geri dönüş yoluna çıksın. Lakin emir şahenşah (şahlar şahı) hazretlerinindir.

Sultan onlara bu ricanın sebebini sorduğunda, şöyle arz ettiler:

– Bu sıkıntının sebepleri bir arzuhâl ile Allah'ın gölgesi olan yüce hazrete (sultana) bildirilecektir.

Sultan buyurdu:

– Eğer engel teşkil eden sebepler makul olursa, onları kabul edeceğim.

Sultanın bu vaadine binaen askerler kazanlara yönelerek kendi çorbalarını aldılar ve çadırlarına gittiler.

[Şiîlerle savaşa itirazda bulunmaları konusunda yeniçerilerin arzuhâli]

Sultan, ordunun bu itaatsizliği yüzünden çok üzüldü ve kalbi kırıldıysa da, içinde bulundukları zaman ve mekân onları cezalandırmasına engel oluşturduğu için ister istemez sessiz kalmayı tercih etti. Ertesi gün askerlerin arzuhâli sultana takdim edildi. Bu arzuhâlin mealinin özeti şu şekildedir:

"Bizim memleketimizde yaklaşık kırk bin can, İran toprağında da yaklaşık yirmi bin can Râfizîlik ve ilhâd suçlamasıyla zulüm ve adaletsizlik kılıcına yem edildi. Bizim mutaassıp ulemamız, Râfizîlik ve ilhâdın ne anlama geldiği konusunda bize kâmil bir bilgi vermedi. Onlar mübarek padişah hazretlerini kandırdılar, hürmete layık olan o kadar canın kanının akıtılmasının müsebbibi oldular ve bizi Müslümanları katletmeye tahrik ettiler. Acaba Ehl-i Sünnet'te olduğu gibi bir memlekette beş vakit Ezân-ı Muhammedî okunuyorsa, abdest alınıp cemaatle namaz kılınıyorsa, oruç tutuluyorsa, zekât veriliyorsa, Kur'ân tilavet ediliyorsa, hacca gidiliyorsa, Lâ ilâhe illallâh Muhammeden Resûlullâh kelime-i tayyibesi her zaman dile getiriliyorsa, o zaman bunları hangi şeri nedenle öldürebiliriz ki? Eğer elleri açık bir şekilde namaz kılmak, ezan ve ikamede Eşhedü enne Aliyyen veliyullâh (Şehâdet ederim ki

Ali, Allah'ın velisidir) ve Hayye alâ hayri'l-amel (Haydi, en hayırlı amele!) söylemek şeriata aykırı ise o zaman neden Şâfiîler bazen elleri açık bazen de elleri kapalı vaziyette namaz kılarlar? Eşhedü enne Aliyyen veliyullâh söylemek gerçi bidat olsa da mescitlere minare eklemek gibi bu da güzel bir bidattir. Biz hepimiz eminiz ve itiraf ediyoruz ki Ali, Allah'ın velisidir. Bizim müezzinler de sabah ezanlarında Hayye alâ hayri'l-amel[157] diyorlar. Sözün doğrusu budur. Biz İranlılarla din adına savaşmayacağız. Eğer bizim savaşımızın mülk uğruna olduğunu buyurursanız, o zaman bu viran memleket, onu zapt etmek için akıtılacak onca kana değmez, diyoruz." Bitti.[158]

[Şiî mezhebine dair Sünnî ulemanın fetvası]

Askerlerin bu arzuhâlini okuyan sultan, çok melul ve mahzun oldu. Ordudaki ulema ve kadıların toplanmasını emretti. Yukarıda zikri geçen meseleler konusunda fetva almak için onların fikirlerine başvurdu. O sırada gerçekleşen sual ve cevabın özeti şu şekildedir:

[Soru]: Acaba, Sûfîoğlu'nun (Şah İsmail'in) çabaları sonucunda İran'da yaygınlık kazanmış olan bu mezhep, İslâm'ın hak mezheplerinden biri olarak görülebilir mi görülemez mi?

Cevap: Bu mezhebin Kur'ân'a, sünnete ve icmâya muhalif olduğu, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebinin uleması nezdinde kanıtlanmıştır. Bu yüzden söz konusu mezhep bâtıldır ve İslâm'dan sapmıştır. Herhangi bir Müslüman bu tarikatı kabullenirse ve onun peşinden giderse mürtettir. Mürtetleri cezalandırmak ve İslâm memleketlerinde bu yanlış mezhebin yayılmasını ve revaç bulmasını engellemek, İslâm padişahına vaciptir. Zira Kur'ân kadim ve ezelî Tanrı'nın kelâmı, hem de mütekellime kaim (birinci tekil şahıs zamirinin anlatımına dayanan) bir kelâm olmasına rağmen onlar bunu hâdis ve mahlûk (ezelî olmayan ve sonradan yaratılan) olarak biliyorlar. Onlar onun mübarek manalarını te'vîl ediyorlar (farklı bir şekilde yorumluyorlar). Tartışmalı şeri meselelerde kıyası kabul etmeyerek Ehl-i Sünnet'in görüşlerinin aksine davranırlar ve bu ayrışmayı önemli bulurlar. Ümmetin icmâsını meşru olarak görmezler, Şeyhayn'ın (Ebû Bekr ve Ömer) ve Zinnûreyn'in (Osman) hilafeti gasbetmiş ve mürtet olduklarına karar verirler, onlar hakkında kötü sözler söylerler. Müminlerin annesi olan Aişe hakkında çeşitli iftira ve bühtan ederler, ona karşı çok çirkin

157 "es-Selâtü hayrun minen nevm" (Namaz uykudan hayırlıdır) olması gerekmektedir.

158 Bu belge Sultan Selim'in Doğu politikasının mahiyetini aydınlatmak bakımından büyük önem arz etmektedir.

suçlamalarda bulunurlar ve lanet okurlar. Muhterem sahabilerin, ezcümle Aşere-i Mübeşşere'nin, Ashâb-ı Suffe'nin,[159] Bedir [Savaşı] ve Tahte'ş-Şecere'de[160] yer almış olanların çoğunu tekfir ederler ve söverler. Ehl-i Sünnet'i savaşçı kâfirden beter olarak görürler, pak Müslümanların malını, canını ve ırzını kendilerine helal bilirler. Haram olan pek çok şeyi helal, helali de haram ederler, Kur'ân'ın hükümlerini değiştirirler.

Aralarından birisi hariç, mecliste hazır bulunan ulemanın geriye kalanı bu fetvayı mühürleyerek sultanın eline verdiler. Sultan bu fetvayı orduya göndererek herkese ilan etti. Bu yüzden askerler gerçi zahiren temkin gösterseler de gizli olarak (kendi aralarında) şöyle diyorlardı:

– Biz, İranlılara atfedilmiş olan bu sözlerin (iddiaların) hiçbirisini şimdiye kadar görmedik ve duymadık. Biz, kâfirlerle savaşırcasına İranlılarla savaşamayız.

Onların bu sözleri kıyıdan köşeden sultanın kulağına ulaşıyordu. Bu esnada İslâmbol'dan bir çapar (ulak) gelerek sultana öyle bir haber getirdi ki sultan geri dönmeye mecbur kaldı. O gece sultanın çadırına üç ok atıldı. Bu oklar sultanın oturduğu çadırı deldiler. Her ne kadar arasalar da bu işe karışan kimseleri bulamadılar.

Kısacası, Kızılbaşların mallarını zapt etmek için görevlendirilmiş bulunan Kapıcıbaşı Ahmed Bey çok sayıda mallar ele geçirerek getirdi ve dîvâna teslim etti.

Ayın 22'sinde azab[161] cemaatine izin verildi. Sapkın şahın Horasan'dan Tebriz'e getirmiş olduğu, toplam bin aileden ibaret zanaat ve sanayi ehli ile bir grup tüccar ve varlıklı insanlar, Bediüzzaman Mirza ve diğer Ehl-i Sünnet ileri gelenleri, sultanın hükmüyle İslâmbol'a gönderildiler. Zalim şahın şerrinden ve fitnesinden dolayı Azerbaycan memleketi harap olmuş, çöle dönüşmüş, baykuş ve karga meskeni hâline gelmişti.[162] Bu yüzden ordunun azık ve zahiresini tedarik etmek

159 Sözlükte "gölgelik" anlamına gelen suffe, Mescid-i Nebevî'nin giriş kısmında Medine'de evleri ve kalabilecek yakınları olmayan sahabilerin barınması için yapılan mekânın adı olmuştur. Burada kalan ve çoğunluğu muhacirlerden oluşan topluluğa "Ashâbü's-Suffe / Ashâb-ı Suffe" veya "Ehlü's-Suffe / Ehl-i Suffe" denilmiştir. Bkz. Mustafa Baktır. "Suffe", *TDV İA*, 37. c., İstanbul, 2009, s. 469-470.

160 Tahte'ş-Şecer veya Tahte'ş-Şecere ifadesinin anlamı "ağaç altı" demektir. Hicretin 6. yılında sahabilerin Hudeybiye'deki bir ağacın altında Peygamber Efendimize yaptıkları biat bu isimle anılmaktadır. Bahsi geçen olay Bey'atü'r-Rıdvân" (rıdvân yani râzı olma biatı) veya "Bey'atü'ş-Şecere" (ağaç altındaki biat) şeklinde de zikredilmektedir. Bkz. Mustafa Fayda. "Bey'atürrıdvân", *TDV İA*, 6. c., İstanbul, 1992, s. 39-40.

161 Azab veya azeb, Osmanlı askerî teşkilatında kara ve deniz hafif piyadeleri için kullanılan bir tabirdir. Bkz. İdris Bostan. "Azeb", *TDV İA*, 4. c., İstanbul, 1991, s. 312-313.

162 Yukarıda işaret edildiği üzere bu, Osmanlı ordusunu durdurmak ve geri çekilmeye zorlamak amacıyla uygulanmış olan bilinçli bir taktikti.

imkân haricindeydi. Bu kadar kalabalık adamla birlikte Azerbaycan'da kışlak yapılması zor olduğu için havaların henüz müsait ve zamanın muvafık olduğu bu mevsimde sultanın ordusunun Rum diyarına geri dönmesine karar verildi. Bunun üzerine Recebü'l-mürecceb ayının 25'inde sultanın ordusu uğur ve ikbal ile, zafer kazanmış ve ganimet ele geçirmiş bir hâlde Tebriz'den göç ederek Rum'a doğru yola çıktı.

920 yılının Şabânü'l-mükerrem ayının (21.09-19.10.1514) olayları

Şaban ayının başlangıcında Aras Irmağı geçildi. Irmağın suyu taşkın olduğundan dolayı ordu ehlinden ve atlardan birçoğu suda boğuldu. Boğulanların tamamı sultanın uygulamalarına itiraz eden şahıslardı.[163]

Ayın 2'sinde Nahçıvan'a ulaşıldı. Nahçıvan Kızılbaşları kendi taçlarını başlarından alarak takiyye etmek istediyseler de onların takiyyesine itibar edilmedi ve askerlere onları yağmalamak konusunda emir verildi.

Ayın 7'sinde İrevan (Revan) şehri civarında Yunanistan'daki Mora'nın hâkimi olan Mustafa Paşa yönetimden azledildi. Gece yarısı İrevan şehrini yağmalayarak oradan göç ettiler.

Ayın 15'inde Tâlîn Kalesi'ne[164] geldiler. Fakat kale ahalisi itaat göstermediği için bir gün içinde yeniçeriler kaleyi fethettiler, ahaliyi öldürdüler ve onların mallarını yağmaladılar. Sultanın ordusu daha Tebriz'de iken bu ordunun ihtiyaçlarının karşılanarak gönderilmesi hususunda Gürcistan şamhalına[165] buyruk yollanmıştı. Lakin o, hiçbir şey göndermemişti. Bu nedenle söz konusu menzilde dîvân kuruldu, keneş (istişare toplantısı) yapıldı ve sultanın ordusunun güzergâhı değiştirerek Gürcistan'a baskın yapmasına karar verildi.[166]

Ayın 17'sinde Gürcistan'dan gönderilen zahirenin Çoban Köprüsü'ne ulaştığı konusunda haber alındı. Bu yüzden Gürcistan'a gitmekten vazgeçip, kendi yollarına devam ettiler.

---

163 Bu parağrafın son cümlesini ihtiva eden açıklama Haydar Çelebi Ruznamesi'nde yer almamaktadır.

164 Bu kalenin, Kars ilinin Arpaçay ilçesine bağlı Akçakale köyü civarında bulunduğu belirtilmektedir. Bkz. İbrahim Hakkı Konyalı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*. İstanbul: Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yay., 1960, s. 42.

165 Şamhal, Kafkasya halkları arasında bey (mahallî hükümdar) unvanı olarak kullanılmaktaydı.

166 *Ruzname*'ye göre Tâlîn Kalesi'nin fethi Şaban ayının 11'inde gerçekleştirilmiş, Gürcistan konusunda toplantı ise ayın 14'ünde yapılmıştı. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 463-464.

Ayın 24'ünde Çoban Köprüsü civarında Gürcistan şamhalının üç bin koyundan oluşan zahiresi ulaştı.

Ayın 25'inde Erki-suyu menzilinde Mustafa Paşa'nın yerine Piri Paşa vezir olarak atandı. Anadolu Defter Veziri (defterdarı) Şemsi Bey Rumeli defter veziri oldu. Mevlânâ Abdülkerimzade ise Anadolu defter veziri tayin edildi. Müeyyedzade Rumeli kazaskeri makamından azledildi ve onun makamı Zeyrekzade'ye verildi. Tacizade Nişancı diye bilinen, sultanın huzurunda münşî olarak çalışan Cafer Çelebi Anadolu kazaskerliğine, Edirne'deki Yeni Medrese'de müderris olan Hocaoğlu Mehmed Çelebi de nişancılığa[167] atandı.

Ayın 27'sinde Piri Paşa cenapları kendi hizmetkârları (nökerleri ve gulamları) ile birlikte ordu için zahire tedarik etmek amacıyla Amasya'ya gönderildi. Ayın 28'inde Bayburt ve Kiğı fethedildi.[168]

920 yılının Ramazânü'l-mübarek ayının (20.10-18.11.1514) olayları

Mezkûr ayın 2'sinde Bayburt'u muhafaza etmek için top, üç yüz kişilik garnizon (sahlov) ve kûtvâl belirlendi ve kalenin korunması bunlara havale edildi. Ayın 4'ünde Bayburt önleri ordunun konaklama yeri oldu.

Ayın 5'inde Emîr-i Âhûr Bıyıklı Mehmed Bey, Karahisar ve Bayburt yönetimine yükseltildi ve kendisine bu devletin hududu üzerinde bulunan bu iki memleketi zapt etme ve yönetme görevi verildi. Bu amaçla yeniçeri birliklerinden beş yüz kişi ayrılarak gönderildi.

Ayın 6'sında iki bin yeniçeri haricinde diğer askerlere izin verildi. Ayın 7'sinde Kapıcıbaşı Ahmed Ağa mîrâhûr makamına tayin edildi. Ayrıca Koçi Bey kapıcıbaşı makamına, Behram Bey ise kapıcı görevine atandılar.

Ayın 9'unda sultanın maiyeti Şeyh Ahmed Zaviyesi'ne ulaştı. Bu menzilde bazı müfsitler köy evlerini yağmaladılar, daha sonra da yaktılar. Orduda disiplini sağlama konusunda ihmalcilik ve gevşeklik gösterdikleri gerekçesiyle Hersekzade ve Dukakinzade'nin çadırlarının iplerinin kesilerek bu çadırların onların başına yıkılması emredildi. Onların her ikisi kendi vazifelerinden azledildi ve bu fitnenin başı olan kişiler tutuklanarak öldürüldüler. Ahalinin yağmalanmış olan malları ve buna

167 Nişancı, Osmanlı merkez teşkilatında padişahın tuğrasını çeken, Dîvân-ı Hümâyun üyesi yüksek rütbeli bir memurdur. Osmanlı kaynaklarında tuğraî, tuğrakeş-i ahkâm, muvakki' ve tevkîî adlarıyla da geçer. Bkz. Erhan Afyoncu. "Nişancı", *TDV İA*, 33. c., İstanbul, 2007, s. 156-158.

168 *Ruzname*'ye göre Bayburt ve Kiğı ayın 27'sinde fethedilmişlerdi. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 464.

ilaveten onların uğramış oldukları zararın ücreti reayaya verilmiş oldu. Solak/şâtır[169] ve yeniçeri birlikleri[170] haricinde diğer kimselerin beyaz külah giymesi sert bir şekilde yasaklandı.

Ayın 14'ünde sultanın maiyeti Şarkî Karahisar'a geldi. Topların ve cephanenin tamamını bu şehrin depolarına yerleştirdiler. Sultanın ordusu bu menzile vardığında, 100 bin baştan fazla at, katır, deve ve beygir, 1105 asker ve hamal açlıktan ve bu seferin zahmetinden, zorluğundan av kuşu gibi can verdiler. Ama:

Şah âdil olursa, zahire azlığı karşısında
Şahların adaleti yılın ferahlığından daha iyidir.

Eğer bu uzun seferde ordû-yı hümâyûn içinde sultanın yüce hazretinin maiyeti bulunmasaydı, ordu ehlinden hiç kimse Karahisar'a kadar sağ salim ulaşamazdı. Zira Kızılbaşlar yol üzerindeki yerleşim yerlerini öylesine yakmış ve tahrip etmişlerdi ki kuru taş toprak haricinde gözle görülür hiçbir şey kalmamıştı. Yirmi fersah uzanan yol boyunca ot bile bırakmamış, hepsini ateşe vermişlerdi. Su kanallarını ve çeşmeleri tahrip etmiş, ırmaklar haricinde diğer suları kurutmuşlardı.

920 yılının Şevvâli'l-mükerrem ayının (19.11-17.12.1514) olayları

Ayın 4'ünde sultan ordusunun hazinesi ordudan önce leşker vezirleri[171] ile birlikte Amasya'ya vardı. Ayın 6'sında Amasya ahalisi hünkârı karşılayarak, kendisine layık olan peşkeşler çektiler.

Ayın 11'inde Mir Abdülvehhâb,[172] Kızılbaş tarafından elçi olarak geldi, mektup getirdi ve barış talebinde bulundu, bu bağlamda şahın

169 Solaklar, padişahın muhafız ve tören bölüğü görevini icra ediyorlardı. Muhammed Arif bu terimi Farsçaya şâtır olarak çevirmiştir. Şâtırlar ise törenler sırasında padişahın veya diğer yüksek makam sahiplerinin önünde ilerleyerek onlar için yol açan görevlilerdi.

170 *Ruzname*'de kapıcılar da bu listeye alınmışlardır. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 464.

171 *Ruzname*'ye göre defterdar. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 464.

172 Emîr Siraceddin Abdülvehhab seyyid kökenli bir ailenin evladı olup Semerkant doğumludur ve iyi bir eğitim görmüştür. Babası Emîr Abdülgaffar, Akkoyunlu Uzun Hasan Padişah'ın zamanında Azerbaycan'ın şeyhülislâmı olmuştur. Babasının vefatının ardından Abdülvehhab aynı görevi üstlenmiş ve Akkoyunlu prenseslerinden biriyle evlenmiştir. Azerbaycan'da Safevî hanedanı iktidara yükselince Horasan'a giderek Timurlu hükümdarı Sultan Hüseyin Mirza Baykara'nın hizmetinde bulunmuş,

esir edilmiş olan zevcesinin de iade edilmesini rica etti.[173] Sadrazam ve sultan için pahalı hediyeler getirmişti.

Ayın 13'ünde askerlere kışlak yolculuğuna hazırlanma konusunda izin verildi. Ayın 14'ünde kışın Ankara vilayetinde geçirilmesi ile ilgili bütün askerlere izin verildi ve ilkbahar mevsiminin başında sefere hazır olmaları emredildi.

Ayın 15'inde Kızılbaş elçisini dîvâna çağırdılar ve aşağıdaki cevabı sultanın adından elçiye iblağ ettiler:

"Sûfîoğlu'na yazınız ki hünkâr hazretleri şöyle demektedir: Onun karısını Ehl-i Sünnet ulemasının fetvası doğrultusunda evlendirdim ki Müslüman kadınları kendi kocalarının gözleri önünde Kızılbaşların koynuna atmanın ne demek olduğunu bilsin. Dinsiz ve dünyaperest mollaların tahrikiyle İran'ın Sünnî ulemasını ve ileri gelenlerini diri diri ateşe attırdığı, Müslüman bakireleri savaş ganimeti olan kâfir esirler gibi kendi şehvet ateşini söndürmek için kullandığı, onların tüysüz erkek çocuklarını mecliste şarap dağıtmaya, onları oğlancılar ve adi kimselerle eşcinsel ilişkiye girmeye mecbur bıraktığı günlerde bilmiyor muydu ki hakiki bir intikam alıcı olan (Allah) ondan intikam alacaktır?! Kendisi yanlış mezhepten dönmeyince, Müslümanların emlak ve mallarının zapt edilmesinin caiz ve helal olması, onların çocuklarının ve kadınlarının esir edilmesi, Müslümanların kanının haksız yere akıtılması, ilk üç halifeye, müminlerin anasına (Aişe'ye), Ashâb-ı Kirâm'dan ve Tâbiîn'den olan diğer şahıslara hakaret ve küfredilmesi konusunda fetva veren dinsiz mollaları (ahundları) dergâhımıza göndermeyince ve nurlu şeriata aykırı olarak yaygınlaştırdığı bidatleri menedip ortadan kaldırmayınca, onu ve ona bağlı bulunanları savaşçı kâfirden daha beter ve daha hakir görmeye devam edeceğiz. Bilindiği üzere, zaruret olmadan savaşçı kâfirlerle barış yapmak şeriata göre haramdır. İnşallah, ilkbahar başında yeniden onun memleketinin ortasında onunla karşılaşacağım ve ikinci kez birbirimizin bahtını sınayacağız." Bitti.[174]

---

onun vefatının ardından ise yeniden Azerbaycan'a gelerek Şah İsmail tarafından iyi karşılanmış ve Hasan Padişah vakıflarına mütevelli olarak atanmıştır. 1514 yılında Şah İsmail tarafından Sultan Selim'in huzuruna elçi olarak gönderilen Abdülvehhab orada tutuklanmış ve yıllarca hapiste kalmıştı. 1520 yılında Sultan Selim vefat edince Kanuni Sultan Süleyman bu zatı serbest bırakmış, lakin zindanda bulunduğu süre zarfında sağlığı bozulan Abdülvehhab Tebriz'e dönemeden İstanbul'da hayata veda etmişti. Bkz. A. Nevâyî, *Şah İsmail*, s. 231-234.

173 Şahın esir düştüğü iddia edilen eşi ile ilgili bu açıklama *Ruzname*'de yer almamaktadır.

174 Bu cevapta her ne kadar temelsiz cinsel içerikli suçlamalar öne sürülmüş ve Doğu Seferi mezhepsel farklılıklar üzerinden açıklanmaya çalışılmışsa da, bu savaşın

Ayın 18'inde Kızılbaş elçisini hapsettiler.[175]

920 yılının Zilkadetü'ş-şerîfe ayının (18.12.1514-16.01.1515) olayları

Mezkûr ayın 3'ünde Dukakinzade sadrazam oldu. Akdeniz Veziri[176] İskender Paşa ise saray veziri tayin edildi. Hünkâr hazretleri Amasya'da kışlak yaparak, memleket işlerinde adalet ve insaf sergilemekle, disiplin ve düzeni sağlamakla meşgul oldu. Ayrıca sefer araç gereçlerinin ve askerî mühimmatın hazırlanmasıyla uğraştı. Etraftan elçiler geldiler. Mesela Şeybek Han Özbek'in yeğeni (biraderzadesi) olan Ubeyd Han'ın elçisi Hurşid Bahadır, bundan önce sultan tarafından Turan'a (Orta Asya'ya) sefir olarak gönderilmiş bulunan Mehmed Bey ile birlikte gelmişti. Adı geçen elçi kendisiyle bir de mektup getirmişti. Bu mektupta Ubeyd Han kendisinin Necm-i Sânî üzerindeki zaferine işaret etmiş ve amcasının intikamını aldığının müjdesini vermişti. Necm-i Sânî'nin vakası dikkat sahipleri için bir ibret, ikaz sebebi olduğundan Ubeyd Han'ın mektubunun suretini kaleme almadan önce özet bir şekilde Necm-i Sânî'nin ahvalini, savaşını, yenilgisini ve katlini dikkatli okurların nazarına sunmayı gerekli bulduk.

Necm-i Sânî ile Özbeklerin macerası

Necm-i Sânî'nin ismi Yâr Ahmed'dir ve İsfahan'a bağlı Hûzân'ın ahalisindendir. Ömrünün başlarında kuyumculuk yapardı. Bununla beraber kendisi İsfahan düzenbazlarının ileri gelenlerinden biri olarak görülmekteydi. Şah İsmail İsfahan'ı zapt ettiğinde Yâr Ahmed başına Kızılbaş tacı giydi. Çok cesur ve yiğit birisiydi; savaşlarda mertlik ve kahramanlık gösterdi. Bu cüreti ve cesareti onun yükselişine yol açtı. 914 yılında (02.05.1508-20.04.1509) Şah İsmail'in vekili Necmeddin Mesud'un ölümü üzerine Necm-i Sânî lakabını alarak emîrler emîri

aslında siyasi maksatlar taşıdığını, yeniçeriler tarafından sultana yazılmış ve yukarıda aktarılmış olan mektuptan da açıkça görmekteyiz. Ayrıca Sultan Selim tarafından Kızılbaş elçisine söylendiği iddia edilen bu cevap, Ruznâme'de yer almamaktadır.

175 Seyyid Mir Abdülvehhab'ın riyaseti altında gönderilmiş olan Safevî elçi heyetine Kadı İshak, Mevlânâ Şükrullah Muğanî ve Hamza Halife de dâhildi. Bunların tamamı Sultan Selim'in emriyle hapse atılmışlardı. Bkz. Tofiq Nəcəfli. *Səfəvi – Osmanlı münasibətləri*. Bakı: Turxan nəşriyyatı, 2015, s. 159, 161.

176 *Ruzname*'ye göre Gelibolu kapudanı. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 464.

(emîrü'l-ümera) mansıbına tayin edildi.[177] Şah İsmail günden güne onun mertebesini yükseltti ve Dîvân-ı Âli'de onun mührünün herkesin mühründen daha yukarıya basılmasını emretti. Mutfağında her gün ziyafetlerde tüketilmek üzere yaklaşık yüz koyun pişirilir, yemek hazırlamak için on üç tane gümüş kazan kullanılırdı.

917 yılında (31.03.1511-18.03.1512) Necm Bey'in eşikağasıbaşı olan Muhammed Ağa'nın tahriki üzerine Şah İsmail, Babür Padişah'ı cezalandırmak için Semerkant'e asker sevki yapmaya karar verdiğinde, Necm-i Sânî görüş belirterek kendisinin bu ordunun komutanlığına getirilmesi konusunda ricada bulundu. Şahın vekili mansıbını taşıdığından Şah İsmail onun ricasını kabul etti ve namlı emîrlerden Zeynelabidin Bey Safevî'nin, Piri Bey Kaçar'ın ve Badıncan Bey Rumlu'nun onunla birlikte Mâverâünnehir'e gönderilmesini buyurdu.

Emîr Necm tam bir şevket içinde, idrakin ve sağlam düşüncenin sınırlarını aşan bir kibir ve gurur ile maksada doğru yola çıktı. 918 yılında (19.03.1512-08.03.1513) Ubeyd Han ile Canıbek Sultan, Babür Padişah üzerinde zafer kazandılar ve onu Semerkant'ten kovdular. Emîr Necm bu haberi duyunca, Özbeklerin üstesinden gelinmesini kendisine öncelikli vazife edinerek, 10 veya 12 bin süvari ile Horasan hududundan içeri girdi. Irak'tan da Lala Hüseyin Bey bir askerî birlikle beraber ona katıldı. Hep birlikte Mâverâünnehir üzerine yöneldiler ve yaklaşık yirmi gün boyunca Belh civarında konaklayarak, çok sayıda gemi (kayık) toplamaları için ırmak kenarına bir bölük gönderdiler. Ardından Emîr Necm yağmur damlalarından daha fazla olan bir ordu ile Ceyhun Irmağı'nı geçti, Emîr Muhammed b. Yusuf'u Babür Padişah'ın yanına gönderdi ve onun çabucak kendisine katılmasını istedi. Emîr Muhammed Hisar-ı Şâdmân'a giderek Necm'in bu iletisini Babür Padişah'a ulaştırdı. O da çok sayıda asker ile harekete geçerek, Derbend-i Âhenîn[178] mevkiinde Necm'in ordusuna katıldı.

Diğer taraftan Özbek sultanları, Necm ile Babür Padişah'ın gelişinden haberdar olunca, tahılları ve hububatı kaleye naklederek, burçlarda ve surlarda mevzilendiler. Emîr Necm Hisar tarafına giderek orasını

177 Aslında Necm-i Sânî emîrü'l-ümera değil, vekil mansıbına atanmıştı. Bkz. R. Savory, "Şah İsmail Döneminde Safevî Devletinin Temel Kurumları", s. 204.

178 Derbend-i Âhenîn, Farsçada "kapalı demir kapı" demektir. Burası Baysuntau dağlarında meşhur bir geçit yeridir. Buhara ve Semerkant'tan Belh'e giden ana yol buradan geçiyordu. Bkz. Mirza Muxammad Xaydar. *Tarix-i Raşidi*. Perevod s persidskogo A. Urunbaeva, R. Djalilovoy i L. Yepifanovoy. Taşkent: Fan, 1996, glava 6, prim. 49.

kuşattı. Muhasara altında kalmış bulunan Hisar hâkimi Polad Sultan anlaşmaya varıldıktan ve yemin edildikten sonra büyükler ve ileri gelenlerle birlikte kaleden çıktı. Lakin Emîr Necm bizzat onayladığı anlaşmayı ve etmiş olduğu yemini bozarak, onların ve kalede olan Özbeklerin katledilmesini, evlatlarının ve kadınlarının ise esir alınmasını emretti. Oradan da Karşı'ya[179] gittiler. Oranın hâkimi olan Şeyhüm Mirza kalede mevzilenerek, orasını savunmaya başladı. Kızılbaş ordusu top ve tüfek darbeleriyle kale surlarında delikler açtı. Kaleyi savaşarak ve güç kullanarak aldılar. Şeyhüm Mirza esir edildi ve Necm'in hükmü üzerine öldürüldü. Necm'in emriyle kale ahalisinden olan erkekler ve kadınlar, büyükler ve küçükler, toplamda on beş binden fazla insan, Kızılbaşların kılıçlarına yem oldular. O vilayetin seyyidleri kendi evlatları ve kadınlarıyla birlikte camiye sığındılar ve Emîr Muhammed b. Yusuf'un yanına birisini göndererek şöyle dediler:

– Biz, Aliyyü'l-Murtazâ'nın hanedanının mutaassıplarındanız. Elbette ki Kızılbaş askerleri kendilerini bizim ulu atamızın muhipleri olarak görüyorlar. En iyisi sen bizim durumumuzu Emîr Necm'e ileterek kadınlarımızı ve çocuklarımızı ölümden kurtar.

Emîr Muhammed b. Yusuf seyyidlerin ricasını Necm'e arz etti. Ona cevap olarak Necm şöyle dedi:

– Bizim askerimiz savaşarak aldığı bir mülkte büyük ve küçük, seyyid olan ve olmayan, âlim ve cahil ayrımı yapmaz, bunların hepsini katleder.

Onun bu sözünü duyan Kızılbaşlar camiye doğru yürüdüler ve seyyidlerin hepsini evlatları ve kadınlarıyla birlikte katlettiler. Kadınları öldürmeden önce ırzlarına geçtiler.[180]

Bu ahlaksızlığın, namussuzluğun ve katliamın ardından onlar Babür Padişah'ın önerisiyle Buhara'ya yöneldiler. Zira Ubeyd Han ve Canıbek Sultan Buhara'da idiler ve Kızılbaşlara karşı burada savaşmayı düşünüyorlardı. Emîr Necm-i Sânî Buhara'ya iki fersahlık bir mesafeye

179 Karşı, bugünkü Özbekistan'ın Kaşkaderya vilayetinin idari merkezi olan ve Buhara'dan 150 km güneydoğu yönünde yer alan bir şehirdir.

180 Muhammed Arif her fırsatta Kızılbaşlara karşı cinsel içerikli suçlamalar öne sürmektedir ki ana kaynakları incelediğimizde bu gibi ithamlarının asılsız olduğunu görmekteyiz. Necm-i Sânî, Orta Asya'da yapmış olduğu katliamlar nedeniyle Safevî kaynaklarında bile sert eleştirilere maruz kalmıştır. Belli ki Muhammed Arif, Karşı katliamı ile ilgili bu anlatımı *Ahsenü't-Tevârîh*'ten (II. c., s. 1065-1066) alıntılamıştır. Fakat bahsi geçen vekayinamede kadınların ırzına geçilmesiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamakta olup, sivil halka karşı katliam yapıldığı itiraf edilmektedir.

ulaşınca, Ubeyd Han'ın oğlu Timur Sultan'ın ve Küçüm Han'ın oğlu Ebû Said Sultan'ın çok sayıda askerle beraber Semerkant'tan yola çıktıklarını duydu. Emîr Necm, Karamanlı Bayram Bey'i onları defetmek üzere görevlendirdi. Onların gelişini haber alan Özbekler Gıcdüvân[181] Kalesi'ne çekilerek oraya sığındılar. Emîr Necm onları muhasara altına aldı. Timur Sultan ve Ebû Said Sultan kendi adamlarının bir kısmını Kızılbaşlarla savaşmaları için dışarıya gönderdiler. Kızılbaşlar onları karşıladılar. Uzun bir çarpışmanın ardından Özbekler yenilerek kaleye sığındılar. Ancak ertesi gün Özbekler yine kaleden çıkarak gün batımına kadar savaştılar ve gün batınca da kaleye döndüler. İki ordu arasındaki bu durum uzun sürdü ve Necm'in ordusunda erzak kalmadı. Bu yüzden Babür Padişah, Necm'e şöyle dedi:

– En iyisi Gıcdüvân'dan elimizi çekelim ve kışı Belh'te geçirelim. O zamana kadar kaledekilerin de erzakı bitecektir. Ondan sonra tekrar üzerlerine hücum ederek haklarından geliriz.

Fakat Emîr Necm bu öneriyi kabul etmeyerek:

– Yarın sultanlara layık bir savaş yapacağız, dedi.

Ramazan ayının 3'ü (12.11.1512) Pazar günü[182] sabah vaktinde Özbek ordusu ağaçlar arasından ortaya çıktı. İşin aslı ise Ubeyd Han ve Canıbek Sultan, Gıcdüvân'da Necm-i Sânî'nin durumunun iyi olmadığını duyunca çok sayıda asker toplayarak, hızlı bir şekilde oraya yönelmişlerdi. Gıcdüvân'a ulaştıktan sonra da Ebû Said Sultan ile Timur Sultan'a katılarak savaş meydanına gelmişlerdi. Hem açlıktan hem de Necm'in küfürlerinden ve kötü davranışlarından bıkmış olan bir kısım Kızılbaş askeri orduyu terk ederek Horasan'a yönelmişti. Necm-i Sânî ve Bayram Bey, Özbek ordusunun karşısına çıkarak savaştılar. Bu savaşta Bayram Bey katledildi. Necm'in ordusu yenilgiye uğradı. Necm-i Sânî ise Özbekler tarafından tutuklanarak esir edildi. Onu zincire vurulmuş bir hâlde Ubeyd Han'ın huzuruna götürdüler.

Emîr Necm, Ubeyd Han'ı gördüğünde, İranlıların geleneksel tarzından daha farklı; abartılı bir şekilde hanı tazim etti. Han bu duruma kızarak dedi:

– Ey Hâmân![183] Ben senin melun efendin gibi Firavun muyum ki bana secde edersin?

---

181 Gıcdüvân, günümüzde Özbekistan'da Buhara'dan 40 km kuzeydoğu yönünde bulunan bir şehirdir.

182 Yukarıda zikri geçen miladi tarih Cuma gününe denk gelmektedir.

183 Hâmân, Hz. Musa zamanında Firavun'un üst düzey saray adamlarından biri olmuştur. Bkz. Şaban Kuzgun. "Hâmân", *TDV İA*, 15. c., İstanbul, 1997, s. 436-437.

Hanın emri üzerine ensesine bir tokat vurdular. Hanın kendisi ise Allah'ın dergâhına secde etti. Ardından onun ismini sordu. Emîr Necm dedi:

– Hizmetkârın (gulamın) Yâr Ahmed.

Han söyledi:

– Allah göstermesin, Ar[184] Ahmed!

Akabinde sordu:

– Senin dinin nedir?

Dedi:

– Şiîyim.

Han gülerek söyledi:

– Kimin Şiîsisin?

Dedi:

– Aliyyü'l-Murtaza'nın.

Dedi:

– O zaman neden onun evlatlarına (soyundan gelenlere) karşı Allah'ın evinde canavarca katliam yaptın? Oysaki onlar kendi atalarını (Hz. Ali'yi) şefaatçi kılarak senden aman dilemişlerdi.

Dedi:

– Bizim âdetimiz şöyledir ki bir memleketi savaşarak alırsak, orada katliam yaparız.

Dedi:

– Peki, Hisar ahalisi itaat gösterdikleri ve senden söz alarak teslim oldukları hâlde onları ne diye katlettin?

Necm cevap vermedi. Han dedi:

– Söyle bakalım, insanların senin gibi kötü davranış sahibi olan bir komutana nasıl bir teklifte bulunmaları lazım? Zira itaat etseler, öldürüyorsun; aman dileseler, öldürüyorsun; savaşsalar, öldürüyorsun.

Necm cevap vermedi. Han sordu:

– Okuman yazman var mı?

Dedi:

– Hayır!

Dedi:

– Kur'ân'ı da mı okumadın?

Dedi:

– Hayır!

Dedi:

184 Ubeyd Han, esir edilmiş olan Yar Ahmed'i aşağılamak amacıyla kendisine Utanç Ahmed anlamına gelen Ar Ahmed adıyla hitap etmiştir.

–Fatiha'yı okuyabilir misin?

Dedi:

– Hayır!

Han yüzünü meclise doğrultarak söyledi:

– Efendiler! Bir şahın veziri ve vekili böylesine bir huy ve idrak sahibi olursa, o zaman bu şahın idraki ve insanlığı nice olur?

Ardından buyurdu:

– Bu uğursuzun vücudunu ortadan (şühûd âleminden) kaldırın!

Bu sözü duyan Necm ağlamaya başladı ve arz etti:

– Ey han! Beni öldürmeyiniz, hayatta bırakınız ve her ne arzu ederseniz, bana buyurunuz, ben şaha yazarım, ona kabul ettiririm. Eğer altın isterseniz, bendeniz zenginimdir, her ne kadar buyurursanız, size takdim ederim.

Han dedi:

– Ben kendi arzularıma Allah'ın izniyle kendi kılıcımla ulaşacağım ve Müslümanların selameti açısından seni öldürmemin altından daha faydalı olacağını düşünüyorum.

Ardından aldıkları emir üzerine cellatlar onu hanın dergâhından dışarı çıkararak darağacında astılar. Bu, ibretlik bir olaydır.

Ubeyd Han Özbek'in Sultan Selim'e mektubu

"Hilafetin sahibi, saltanatın sığınağı, yüksek dereceli, otağı feleğe benzer, ordusu yıldızlar kadar olan zatıalileri, cihan sultanlarının sultanı, zaman hakanlarının hakanı, ülkeleri fetheden ve düşmanları tutsak eden padişah, mülkü süsleyen muhterem şahenşah (şahlar şahı), Rum ve Yunan hükümdarı, yüce şan sahibi olan yöneticilerin efendisi, denizin ve karanın hâkimi, müzaffer hünkâr, gazilerin ve Müslümanların melcei, kâfirlerin ve müşriklerin katili, sapkınların ve mülhidlerin yok edicisi, kendisinden başka bir ilâh olmayan Allah'ın katından yardım alan, Ebü'n-nasr ve'l-feth (zafer ve fetih sahibi) Sultan Selim Şah'ın hizmetine! Yüce güneşleriniz güneş tutulmasından, parlak aylarınız da ay tutulmasından uzak olsun! İlâhî yardımların latif rüzgârı sayesinde zafer bayraklarınız her yerde dalgalanmaya devam etsin! "Yardım ancak Allah katındandır."[185]

Has meclisinizde hazır bulunanların ve yakın çevrenizdeki taraftarlarınızın burunlarına sanki cennet bahçelerinin esintilerini ulaştıracak olan güzel kokulu, şevkle yapılmış binlerce saf dualarımızı, çeşit çeşit selamlarımızı ve sevinç getiren fetihler için edilen çok çok virtlerimizi misk serpen,

185 Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl suresi, 10. âyet.

anber yüklü dostluk kafileleriyle ve sevgi beyan eden, nergis kokusu saçan ittihat kervanlarıyla birlikte size ithaf ve hediye olarak gönderiyoruz. Gerçekten de Allah'ın izzetine yemin olsun ki her zaman cihanın sığınağı olan o sultana (Sultan Selim'e) dostluk ve taraftarlık konumunda bulunmuşum ve bundan böyle de aynı konumda bulunmaya devam edeceğim. Buna "şahit olarak Allah yeter."[186] Zamanın o seçkin şahsiyetinin, dünyanın ve dünya ehlinin efendisinin (Sultan Selim'in) mübarek cemalini görmeyi can ü gönülden arzu etmekteyim. Allah Teâlâ'dan dileğim şudur ki sizinle yüz yüze görüşmemize vesile olacak bir ortamın hayırlı ve iyi bir şekilde ortaya çıkmasını sağlasın. "Allah kullarına çok şefkatlidir."[187]

Ondan sonra cihangirin (Sultan Selim'in) güneş misali nurlu kalbine ve feyizle dolu eşsiz ve ıtırlı hatırına belli olduğu üzere, "Hâlbuki Allah'ın nimetini saymaya kalksanız onu sayamazsınız"[188] âyetinde buyurulduğu gibi, Allah'ın bizim padişahlığımızın mübarek eyyâmına nispette bahşettiği nihayetsiz nimetlerin miktarı o kadar çoktur ki sadece çok az bir kısmı zamanın kâtiplerinin yazısındaki ve güzel konuşma yeteneğine sahip insanların anlatımındaki beyan diline sığabilir. İşte bu sonsuz lütfun karşılığında şâkirler ne kadar şükür ve zâkirler ne kadar zikir ederlerse etsinler, O'na hamd ve senâ etmenin üstesinden gelemezler.

Şiir
O'nun bize verdikleri karşılığında,
O'nu hamdet ve tekrar tekrar hamdet!
Bize cömertlik cüppesini giydirdiği için,
O'na şükret ve tekrar tekrar şükret!

Hz. Hâtemü'l-Enbiyâ (sonuncu peygamber Hz. Muhammed) Aleyhisselam bu mevzuda "Takatiniz yettiği kadar ibadet ediniz" diye buyurmuş, şükretme konusunda gaflete kapılmamayı emretmiştir. Eğer bir kimse, "Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım"[189] ayetinin harmanından başak dermezse, ahiret için zahire tedarikinde bulunamaz. "İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir."[190] Bu emre itaat etmenin bir yolu da su verilmiş (keskin) kılıcın damlaları ve rüzgârın yıldırım misali kahrının soğuk esintisiyle fitne ateşinin defedilmesi ve onun söndürülmesidir. Gaddar asi ve

186 Kur'ân-ı Kerîm, Ra'd suresi, 43. âyet.
187 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 207. ayet.
188 Kur'ân-ı Kerîm, Nahl suresi, 18. ayet.
189 Kur'ân-ı Kerîm, İbrahim suresi, 7. ayet.
190 Kur'ân-ı Kerîm, Cuma suresi, 4. ayet.

sapkınlardan oluşan zalimler, özellikle de serseri zındıklar ve mülhid Kızılbaşlar – Allah onları yok etsin ve yüzüstü bıraksın – vardır ki bunlar ortaya çıktıkları andan itibaren elsiz ayaksız (âciz) olan nice perişan ve felçli kimseleri baskı altına alarak onlara zulmetmiş, binlerce Müslüman'ı haksız yere öldürmüş, ırz sahiplerinin namusuna el uzatmış, kendi beyinlerinin kazanlarında ham bir hayal ile saltanat sevdası pişirmiş, dönemin sultanları ile eşit ve denk olma iddiasına düşmüşlerdir. Böylece bu kavmin defedilmesi ve ortadan kaldırılmasını dinî vecibelerden ve maddi gerekliliklerden olarak görüyoruz. Özbeklerin onlar konusunda hangi düşüncede oldukları ve onlardan nasıl nefret ettikleri tekrar tekrar saray görevlilerinizin kulağına erişmiş olmalıdır. Her ne kadar daha önceleri de gaflet yüzünden dinsiz melunlardan ve kötü itikat sahibi olan Râfizîlerden olumsuz davranışlar vuku bulmuşsa da, zatıalinize belli olduğu üzere o yırtıcılardan ve o köpeklerden herhangi birisi delirip de bir insana zarar vermek istediğinde mahalle ve belki de şehir halkı ona engel olmak için harekete geçer, hep birlikte kendilerini savunurlardı. Fakat bu güruh azınlık iken çoğunluk hâle geldi, bunların her biri delilikte dünya şöhreti buldu ve daima kan akıtmak ve kan içmekle vakit geçirmeye başladılar. "Onlar yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir"[191] ayeti onların her birinin durumunu ifade etmektedir. Bunların reisi ne Allah'tan utanır, ne şahtan ne de yoksuldan korkar. O, başkaldırarak ve Firavun gibi davranarak, kendisine bağlı olanlara hitaben, "Ben, sizin en yüce Rabbinizim!"[192] ayetinde belirtildiği şekilde bir iddiada bulunmuş ve cehennemi hak etmiş olan o topluluk da onun bu iblisane kelimelerini kabul etmişlerdir. Dünya ehlinin dili bunların hakkında şu şekilde bir açıklama yapmıştır:

Beyit
Biz, Allah'tan korkarız ve başka hiçbir kimseden korkmayız,
Bir de Allah'tan korkmayan bir kimseden korkarız.

Hâl böyle iken o büyük köpeğin vekâleti makamında bulunan, cehalet yüzünden kendisine Necm-i Sânî lakabı takılan ve kancık bir kadın ile evlendirilmiş olan küçük köpek yaklaşık seksen bin düzensiz Kızılbaş süvarisinin serdarı olarak, aslında ise kendi eceline koşarak, Turanlıları[193] perişan etmek amacıyla İran'dan çıktı. Amuderya

191 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 27. ayet.
192 Kur'ân-ı Kerîm, Nâziât suresi, 24. ayet.
193 Turan kelimesi burada Orta Asya anlamında kullanılmıştır.

Irmağı'ndan geçtikten sonra birçok şehir ve nahiyelerde kıyamet gününü andıracak şekilde katliam yaptı. O uğursuz bedbahtın gücü karşısında Kâbil ve Kandahar hâkimi Babür de ona itaat etti. Beraberce Kubbetü'l-İslâm Semerkant şehrinin kenarına kadar gelip ulaştılar. Aynı uğurlu günde, ikindi vakti öncesinde onlara karşı savaşa girdik. "Şüphesiz ordularımız galip gelecektir"[194] çağrısı gayb âleminden kulağımıza erişti ve zafere yakın olduğumuzu anladık. Bir anda onların hayat damarını kopardık.

Beyit
O hayırsızın yaptığı her bir zulmün karşılığında,
Yaklaşık yüz bin adamını öldürdük.

Gün batımına az kala düşmanın devlet güneşi inişe geçti. O uğursuz Necm bizim saadetli talihimiz sayesinde esir alındı ve onu sağ salim huzuruma getirdiler. Emîrleri ve askerleri de tamamen kırıldılar ve mahvoldular. Savaş alanından ırmak kenarına kadar uzanan, bir aydan fazla bir süre zarfında gidilebilecek yolda, can vermiş olan insanların cesetleri birbirinin üzerindeydi.

Uğursuz Necm'i eşeğe bindirmek suretiyle cezalandırdık ve onu itibarsızlaştırdık. Kılıçla boynu vurularak kanı akıtıldı. "Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."[195] Onun fahişe eşini birkaç deveci (şütürbân) eşliğinde bir deveye oturtarak, eğlenceli bir şekilde Tebriz'e ulaştırdık ki bedbaht kocasının yüzü kara durumunu açıkça arz etsin ve bu konuda hiçbir şey gizli saklı kalmasın.

Şimdi yüksek makam sahibi olan o padişahın kendi muzaffer ordusuyla birlikte o küçük grubu ortadan kaldırmak üzere harekete geçtiği bir zamanda bu muhip de hiç şüphesiz, sevinçli haberler getirmiş olan elçi Nizameddin Mehmed Bey'in – Allah Teâlâ onun ikbalini devamlı etsin – gelişini seçkin ve sıradan insanlara haber verdim. Güzel Semerkant şehrinin – Allah orayı korusun – civarından Taşkent sınırının sonuna kadar mirzalardan, hanlardan, sultanlardan, bahadırlardan, oğlanlardan,[196] ulus beylerinden, tümen emîrlerinden, zeamet sahibi askerlerden, merzübânlardan (sınır komutanlarından), Cengiz Han hanedanına bağlı bulunan Özbek ve Çağatay tebaadan ve tâbilerden oluşan kalabalığı tembih ettim ve onlara bu müjdeli haberi ulaştırdım. Saadetin yolunu gösterecek

194 Kur'ân-ı Kerîm, Sâffât suresi, 173. ayet.

195 Kur'ân-ı Kerîm, En'âm suresi, 45. ayet.

196 Oğlan, Çağatay ve Özbeklerde şehzadelere verilen bir unvandı. Bkz. Mustafa Kafalı. *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Ankara: Berikan Yay., 2005, s. 54.

olan müşavere amacıyla bir araya gelmemiz ve kurultay düzenlememiz, dalaletin başı ve mekruh bir zorba takımı olan Râfizîlerin – Allah onlara lanet etsin ve onları yok etsin – ortadan kaldırılması yolunda birlikte hareket etmemiz açısından Allah Teâlâ bizi ve sizi her bir işte, özellikle de bu hususta muvaffak ve başarılı kılsın, o zalimlerin fesadını ise cihanın ve cihan ehlinin üzerinden bertaraf etsin. "Allah kullarına çok şefkatlidir."[197]

Adı geçen elçi ile birlikte en önemli adamlarımızdan olan Hurşid Bahadır'ı – Allah ona uzun ömür versin – gönderiyoruz ki huzurunuzda yeri öptükten sonra çabucak geri gelsin, iki ordunun (Osmanlı ve Özbek ordularının) İsfahan ve Zinderûd[198] havalisinde bir araya gelmesine sebebiyet verecek ve Hüdavend'in (Sultan Selim'in) eseri olacak zafer haberini onun dostlarına ulaştırsın.[199] "Bu, Allah'a hiç de güç gelmez."[200] Gizli saklı olan diğer bilgileri de adı geçen elçiden alırsınız. Herhangi bir insanın dili onun kalbi hakkında konuşabildiği gibi o da bizim hakkımızda size o şekilde bilgi verecektir. Eğer Mehmed Bey cenaplarına – Allah ona uzun ömür versin – nispette yeterince hizmet gösteremediysek, mazur görünüz. Zira sizin felek kadar yüce sarayınızın hizmetkârlarına gönül istediği kadar layıkıyla hizmette bulunmak müşküldür ve bu konuda özür dilemek daha birincil ve münasip bir iştir. Sözü daha fazla uzatmaya ne hacet?! Kesin hüküm sahibi olan Allah'ın hatırı için feleğe benzer otağınızın ipleri tevfik direkleriyle müstahkem olsun ve muzaffer bayraklarınız fetih ve zafer yelleri ile dalgalansın!

920 senesi Cemâziyelâhir ayının sonlarında (1514 yılı Ağustos ayının ortalarında) yazıldı." Bitti.[201]

Ara söz: Tarih kitaplarının hiçbirisinde yazarın karşılaşmadığı çok mühim birkaç tarihî mesele Ubeyd Han Özbek'in bu mektubunun meali sayesinde açığa kavuşmaktadır. Birincisi, Şah İsmail'in kız kardeşinin Necm-i Sânî'nin eşi olduğudur ki bu mesele; "Hâl böyle iken o büyük köpeğin vekâleti makamında bulunan, cehalet yüzünden kendisine Necm-i Sânî lakabı takılan ve kancık bir kadın ile evlendirilmiş olan küçük köpek" şeklindeki cümleden anlaşılmaktadır.[202] İkincisi, bu

197 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 207. ayet.

198 Zinderûd veya Zâyenderûd, İsfahan bölgesinde bir nehrin ismidir.

199 Mektupta Ubeyd Han, İran'ın fethinden sonra bu ülkenin Osmanlı ve Şeybânî devletleri arasında İsfahan ve Zâyenderûd sınır hattı kabul edilmek suretiyle ikiye bölünmesini öneriyor.

200 Kur'ân-ı Kerîm, İbrahim suresi, 20. ayet

201 Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 377-379.

202 Mektupta bu kadının Şah İsmail'in kız kardeşi olduğuna dair herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Ana kaynaklardan belli olduğu üzere Şah İsmail'in dört kız

hanım kendi kocasıyla birlikte Ubeyd Han Özbek'e esir olmuştur ki bu olay da "Onun fahişe eşini birkaç deveci (şütürbân) eşliğinde bir deveye oturtarak, eğlenceli bir şekilde Tebriz'e ulaştırdık ki bedbaht kocasının yüzü kara durumunu açıkça arz etsin ve bu konuda hiçbir şey gizli saklı kalmasın" şeklindeki cümleden malum olmaktadır. Üçüncüsü, buradaki "fahişe" ve "eğlence" gibi lafızlardan belli olduğu üzere Özbekler bahsi geçen kadına karşı çok saygısızca ve belki de ismetsizce davranmışlardır.

Bu yılın (920/1514) siyasi olaylarının özeti

Bu yıl Horasan'da kıtlık o dereceye vardı ki insanlar birbirlerini yediler. Şah İsmail emîrü'l-ümera (emîrler emîri) mansıbını Çayan Sultan Ustaçlu'ya, dîvân nezaretini (vezirlik makamını) Mirza Şah Hüseyin İsfahânî'ye, sadaret mansıbını [önce] Mir Abdullah Lale Azerbaycanî'ye, daha sonra ise Emîr Celâleddin Muhammed Astarâbâdî'ye verdi. Ayrıca Diyarbakır'ın yönetimi Han Muhammed Ustaçlu'nun dayısı[203] olan Kara Bey'e vererek, onu han lakabıyla da ödüllendirdi.

Şah İsmail'in tarafından Urfa hâkimi olan Uca[204] Sultan Kaçar, Akkoyunlu Yakub Padişah'ın oğlu Sultan Murad ile savaşarak onu öldürdü. Bu nedenle Akkoyunlu hanedanı son buldu. Bu hizmetinin karşılığında Şah İsmail ona Kudurmuş Sultan[205] lakabını verdi.

Akkoyunlu hanedanından 13 kişi 101 yıl boyunca saltanat sürmüşlerdir. Bunların sıralaması aşağıdaki şekildedir:

Emîr Kara Yülük Osman, Tur Ali Bey, Sultan Hamza ve Cihangir Mirza. Bu dört kişi Diyarbakır'da hâkimiyette bulunmuşlardır.

Uzun diye bilinen Hasan Padişah, Sultan Halil, Yakub Padişah, Mirza Baysungur, Rüstem Bey, Uğurlu Muhammed Mirza oğlu Ahmed Bey, Elvend Mirza ve Sultan Murad.

---

kardeşi olmuş ve bu kadınlardan biri önceleri Muhammed Han Ustaçlu ile, onun ölümünün ardından ise Kara Han Ustaçlu ile evli bulunmuş, diğerleri Abdi Bey Şamlu'nun, Bayram Han Karamanlu'nun ve Hasankeyf hâkimi Sultan Halil'in eşleri olmuşlardır. Bkz. Hayâtî Tebrîzî. *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, İran Milli Ktp., nr. 15776, vr. 72b-73a; *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, s. 175, 209-210. Dolayısıyla Şah İsmail kız kardeşlerinden hiçbirisi Necm-i Sânî ile izdivaç hâlinde bulunmamıştır.

203 Aslında Kara Han, Muhammed Han Ustaçlu'nun dayısı değil, kardeşidir. Şah İsmail'in kız kardeşlerinden birisi daha önce Muhammed Han'ın eşi olsa da, Çaldıran Savaşı'nda kocasının öldürülmesinden sonra şah tarafından levirat usulüyle Kara Han ile evlendirilmişti. Bkz. *Alemârâ-yı Şâh İsmâ'îl*, s. 534; *Alemârâ-yı Safevî*, s. 504

204 Uca, Azerbaycan Türkçesinde yüce demektir. Fakat diğer kaynaklarda bu şahsın ismi Aca veya Karaca olarak geçmektedir. Bkz. Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, II. c., s. 1090.

205 Buradaki Kudurmuş ifadesi bir hakaret olmayıp, boyunu aşan işlere girişen çok cesur bir adam anlamında kullanılmıştır.

Fakat bunlardan sonra Bârîk Bey Pürnek beş yıl boyunca[206] Irak-ı Arap'ta hüküm sürmüştür.[207]

921 yılının (15.02.1515-04.02.1516) olayları

921 yılı Muharremü'l-haram ayının (15.02-16.03.1515) olayları

Muharremü'l-haram ayının 8'inde yeniçeriler başkaldırı yapmak suretiyle gece vakti Dukakinoğlu Ahmed Paşa'nın ve Piri Paşa'nın otağlarına giderek edepsizlik, saygısızlık ve arsızlık yaptılar ve ertesi gün de dîvâna gelerek orada bir hayli bağırıp çığırdılar. Onların disipline aykırı olan bu davranışları ayın 18'ine kadar sürdü. Sonunda hünkâr hazretleri, Dukakinoğlu Ahmed Paşa'yı huzuruna çağırarak, onu bir hançer darbesiyle yere düşürdü ve saray gulamları (kapı oğlanları) onun başını bedeninden ayırdılar. Verilen emir üzerine, maktul paşanın veziri (kethüdası) olan Hasan Bey de katledildi. Maktul paşa; Alaüddevle Dulkadir, Mısır sultanı ve Şah İsmail ile müttefik olarak hünkâr hazretlerinin aleyhinde davranmak ve gizlice onlara mektup ve elçiler göndermekle suçlanmış oldu. Amasya hâkimi Şadi Paşa'ya [askerî] toplanış yapma konusunda hüküm verildi.

921 yılı Saferü'l-hayr ayının (17.03-14.04.1515) olayları

Mezkûr ayın 14'ünde Abdülkerimzade leşker vezirliği (defterdar) görevinden azledildi. Sipahi oğlanlar ağası olan Murad Ağa vefat etti. Sultanın ordusu Kemah'ı fethetmek amacıyla Amasya'dan yola çıktı.

921 yılı Rebîülevvel ayının (15.04-14.05.1515) olayları

Ayın 5'inde sultanın ordusu Kemah Kalesi etrafına ulaştı. Kale muhafızları itaat göstermedikleri için fethi emredildi. Şimdiye kadar bu kaleyi fethetmek sultanlardan hiçbirisine nasip olmamıştı. Allah Teâlâ'nın lütfuyla burası varıldığı gün fethedilmiş oldu. Bazı yeniçeriler gökyüzüne yükselen müstecâb dua gibi Allahu Ekber diyerek burçlara

206 1503 yılında Akkoyunlu Sultan Murad'ın Şiraz'daki iktidarına Şah İsmail tarafından son verildikten sonra Bârik Bey Pürnek Bağdat'ı yönetmeye devam etmiştir. Fakat o, Akkoyunlu hanedanının üyesi değildir. Bârik Bey'in buradaki hâkimiyeti Kızılbaşların Irak-ı Arap'ı fethettiği 1508 yılına kadar sürmüştür. Bkz. *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*. Tercüme ve notlar: Tufan Gündüz. İstanbul: Yeditepe Yay., 2015, s. 37.

207 920 / 1514 yılının özeti, eserin baskısında yer almamış ve Tahran yazma nüshasına (s. 241-242) dayanılarak tercüme edilmiştir.

tırmandılar ve gökten gelen bir bela misali kaleye girdiler. Oradaki erkekleri kılıçtan geçirdiler, kadınları zincire vurdular ve çocukları esir ettiler. Malları yağmaladılar ve kalenin altını üstüne getirdiler.

Söz arası (Kemah Kalesi'nin fethi üzerine)

Ravzatü's-Safeviyye[208] adlı tarih kitabında Kemah Kalesi'nin istilası konusunda aşağıdaki şekilde bilgi verilmektedir:

"Bu yıl Sultan Selim, hareket bayrağını Kemah Kalesi'ne doğru yükseltti. İskender misali şanlı hakan tarafından o kalenin kûtvâli (reisi) olan Yusuf Bey Varsak orada kalmayı uygun bulmadı ve kendi mülazımı (hizmetkârı) olan Muhammed'i üç yüz kişiyle birlikte orada bırakarak, şahın dergâhına yöneldi. Sultan Selim yağmur damlalarından daha fazla olan donanımlı bir ordu ile kale havalisine indi, gazilerin (Kızılbaşların) yanına elçiler gönderdi ve onlara şöyle bir mesaj iletti:

– Münasip olan şudur ki sultanın iltifatına itimat etmek suretiyle itaat gösteresiniz ve hisarın kapılarını açasınız. Böyle yaparsanız, kıyameti andıran ordumuzun taarruzundan kurtulmuş olacaksınız ve saadetli ordugâhımızda vakit geçireceksiniz.

Lakin Varsak cemaati şöyle dedi:

– Velinimetimiz küçük bir yenilgiye uğradı diye o yüce padişahın (Şah İsmail'in) bizim üzerimizdeki hukukunu nasıl yok sayabilir ve onun bize emanet olarak bıraktığı kaleyi tıpkı ihanet ehli gibi size nasıl teslim edebiliriz ki?!

Elçiler duydukları bu cevabı Sultan Selim'e ulaştırdılar. Sultanın gazap ateşi alevlendi. O, atına bindi ve zırh giymiş olan yaklaşık yüz bin Rum (Osmanlı) süvarisi coşkulu bir şekilde onun önünde ilerleyerek kalenin yanına geldiler. Yeniçerilerin savaşa başlamaları emredildi. Rum (Osmanlı) ordusu değişik taraflardan hücuma geçti. Bir grup yeniçeri kale havalisinde bulunan bir tepenin üzerine çıkıp hisar halkına karşı tüfek ateşleri açmaya başladı.

Beyit
Tüfek dumanından dolayı güneş ile ay tutuldu,
Gökyüzü bir külhan gibi siyaha büründü.

Varsak gazileri ve gerçek yiğitler ok ve taş yağdırmaya başladılar. Rûmîler (Osmanlılar) hisarın burcunu yerle bir ederek cebren ve

208 Aşağıda aktarılan bilgiler aslında *Ahsenü't-Tevârîh*'ten (II. c., s. 1093-1094) alıntılanmıştır.

kahren kaleyi aldılar. Gaziler (Kızılbaşlar) mescide sığındılar. Rûmîler (Osmanlılar) peşlerinden gittiler. Varsaklar kılıçlarını çekerek mescitten çıktılar ve güçleri yettiği kadar savaştılar. Sonunda hepsi de mertçe öldürüldü. Sultan Selim ise kaleyi kendi adamlarına bırakarak, Alaüddevle Dulkadir'ün üzerine yollandı." Bitti.

Kısacası, ayın 6'sında hünkâr hazretleri saadet ve ikbal ile kaleye ulaştı. Oranın acayip mevzilerini ve garip mevkilerini seyretti. Mezkûr kaleyi (Kemah'ı) elde tutmak ve muhafaza etmek için kûtvâl ve muhafızlar atayarak, orayı Osmanlı kaleleri sırasına kattı. Bu fethin ardından sultanın ordusu şeref ve ikbal ile Sivas'a yöneldi.

921 yılı Rebîülâhir ayının (15.05-12.06.1515) olayları

Alaüddevle Dulkadir eski günlerden ve geçen yıllardan beri inat ve muhalefet yolunu tutmuş, çeşitli hileler çevirmek ve düzenbazlık yapmak suretiyle İslâm sultanlarını ve meliklerini birbirine düşürmüş, muhtelif fesatların ortaya çıkmasının müsebbibi olmuştu. Kezalik Kızılbaşlarla gizli ittifakı sebebiyle [Osmanlı ordusu için] bazı yerlerde toplanmış bulunan sefer ihtiyaçlarını, ürünlerin ve samanların bulundukları depoları basmış ve yakmış, açıkça Mısır hükûmetine bağlanmıştı. Bu yüzden sultan, Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'ya iki bin yeniçeri ve on bin süvariyle birlikte, ihanet eden o münafığı takip etmesi ve yaptıklarının cezasını vermesini emretti. Adı geçen paşa o havaliye yöneldiğinde, işe yaramaz düşman buna karşı koymak için kendisinde güç bulamayınca firar etmeye karar verdi. Paşa onu takip etti, mezkûr ayın 29'unda Maraş bölgesindeki Elbistan dağlarında firar edenlere yetişerek onları kılıçtan geçirdi ve cesetlerden oluşan tepeler yaptı. Bu çarpışma sırasında sipahilerin hizmetkârlarından biri Alaüddevle'ye yetişerek onu öldürdü ve kafasını kesti. Onun dört oğlunu dahi öldürerek, kesik kafalarını hünkâr hazretlerinin huzuruna gönderdiler.

Not: Alaüddevle b. Nâsıreddin b. Süleyman b. Melik Arslan. Bu dört kişi sülalece bu memlekette (Dulkadiroğulları Beyliği'nde) hüküm sürmüşlerdir. Bugün bu memleket Halep vilayetine bağlı bir sancağın yönetimi altındadır ve burasının merkezi Maraş şehridir. Sancak hâkiminin oturduğu bu şehirde 20 bin nüfus yaşamaktadır. Bu memleketin arazisinin uzunluğu 310 km, genişliği ise 220 km'dir. Ahalisinin tamamı yarım milyondur. Elbistan, Kars-ı Dulkadriyye ve Sis bu memleketin meşhur şehir ve kasabalarındandırlar. Toprağı mümbittir. Fetihten sonra Dulkadir ahalisi üç kısma ayrıldı: bir kısmı İran'a, bir bölümü Mısır'a gitti, kalabalık bir topluluk ise vatanlarında kaldı. Alaüddevle ile birlikte savaşa katılanlara gelince, bunlar tamamen katledildiler.

921 yılı Cemâziyelevvel ayının (13.06-12.07.1515) olayları

Hünkâr hazretleri, Kars-ı Dulkadriyye yöresindeki Çînî Kalesi'nde bulunduğu sırada, bahse konu ayın ilk gününde kesik kafaları getirdiler ve "Düşmanının kafası her zaman bu şekilde yuvarlansın!" diyerek bunları sultanın ayağının altına attılar. Sultan hazretleri, Alaüddevle'yi öldüren kişiye şöyle buyurdu:

– Her ne muradın var ise söyle, yerine getirilsin.

Fakat o bedbaht adam, zeamet sahibi olan ağasının mansıbını istedi. Hünkâr hazretleri şaşkın bir şekilde buyurdu:

– Bunun ağasını emîrler sırasına alınız, bunu ise ağasının yerine zeamet sahibi yapınız!

Böylece bütün Dulkadir memleketini kendi hükmü altına alarak, yönetimini de Alaüddevle Bey'in akrabası olan Şehsüvaroğlu Ali Bey'e lütfetti. Sinan Paşa'yı ise sadrazam makamına atadı. Ardından Kayseri tarafına yöneldi.

Not: Kayseri şehri bir sancak merkezidir ve halk arasında Ankûrî diye bilinen Ankara vilayetine bağlıdır. Bu şehrin kadim ismi Mazaka idi. Daha sonra ise Roma İmparatoru Sezar'a nispetle Sezaria-Urabia şeklinde de isimlendirildi. Kayseri [ismi] Sezaria'dan türemiştir. Valerian'ın imparator olduğu sıralarda Şâpûr[209] saldırıya geçmeden önce bu şehirde 400 bin nüfus yaşamaktaydı. Şimdi ise orada 50 binden fazla nüfus bulunmamaktadır. Burası Selçuklu emîrlerinden olan Kadı Burhaneddin'in torununun elinde iken H. 794 / M. 1391 yılında Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına alındı.[210] Bitti.

Ayın 13'ünde bu şehre vardılar. Diyarbakır vilayetine hamle ederek oranın kasaba ve beldelerini Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına alma konusunda serdarlara emir verildi.

Aynı gün kâtiplere saltanat naibi olan Sultan Süleyman'a, Kırım ve Deşt-i Kıpçak hükümdarı Mengli Giray Han'a, Semerkant hükümdarı Ubeyd Han'a ve Mısır sultanına mektuplar yazılarak, Kemah Kalesi'nin fethi ve Dulkadir memleketinin istilası konusunda resmî bilgi verilmesi emredildi. Bu mektupların hepsinin içeriği aynı tarzda olduğu için okuyuculara bu konuda bilgi vermek amacıyla saltanat naibi Sultan Süleyman'a hitaben Türkçe yazılmış olan mektubun tercümesini sunmakla yetiniyoruz.

---

209 Roma İmparatoru I. Valerian M.S. 253-260 tarihlerinde, Sâsânî Şahı I. Şâpûr ise 241-272 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir.

210 Aslında Kayseri, Kadı Burhaneddin'in ölümü üzerine 800 / 1398 tarihinde Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bkz. Mehmet İpşirli. "Kayseri", *TDV İA*, 25. c., Ankara, 2002, s. 97.

[Şah Süleyman için yazılmış olan Kemah Kalesi fetihnamesi]

"Pek muhterem, hayırlı, reşit ve şerefli evladım, azamet, saltanat ve padişahlığın göz bebeği, kemâl, memleket ve hükümdarlık bahçesinin nuru, insaf denizinin incisi, hilafet zirvesinin parıltısı, Allah'ın lütfuyla kuşatılmış bulunan oğlum Sultan Süleyman Şah! Allah sana uzun ömürler versin! Padişaha ait bu yüce ferman sana ulaştığında bilesin ki bu uğurlu yılın Rebîülâhir[211] ayının 5'i (19.05.1515) Cumartesi gününde Kemah Kalesi önlerine vardık. Oraya varır varmaz hiç vakit kaybetmeden her taraftan ejderhaya benzer ağır topları ve ateş saçan badeloşkaları[212] o kaleye doğrultarak, gök gürültüsü gibi seslenen ve yıldırım gibi çakan mermilerle burçları ve surları dövmeye ve tahrip etmeye başladık. Orayı korumakta olan bedbaht Kızılbaşların başı üzerinde kıyamet alametleri belirdi. Belli oldu ki onlar, üzerlerine yağan bu ateş yağmuru yüzünden korkarak, kılıç kabzasından, balta kullanmak ve ok atmaktan ellerini çekmişlerdir. Böylece düşman avcısı olan donanımlı askerlerimiz çekincesizce surlara ve burçlara tırmanarak, İslâm'ın muzaffer bayrağını o kalenin üzerine diktiler. İkindi vaktine az kala bu kale ele geçirilmiş oldu. Oranın kûtvâlinin kafası kesildi, Kızılbaşların kökü koparıldı ve bu sağlam kale, mülhidlerin kötülüğe bulaşmış olan vücudundan arındırıldı. "Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur"[213] ayetinde ifade edilmiş olan durum meydana geldi. Kale ahalisi İslâm ehli olduklarından onlara merhamet gösterdik. Bizim tarafımızdan oraya gerektiği kadar asker bırakıldı, gerekli olan diğer işler yapıldı ve oraya bir hâkim atandı. Ardından Sivas'a döndük.

Dulkadir hâkimi olan bedbaht Alaüddevle bundan önceki Çaldıran seferi sırasında bizim yanımızda yer almak ve hizmetimizde bulunmak görevini yerine getirmekten kaçınmış ve buna ilaveten serseri Kızılbaşlarla ittifak kurmuştu. Böylece onun vefasızlığı, ihaneti ve adavetleri açıkça ortaya çıkmış oldu. Bu yüzden onun ortadan kaldırılmasını dinî vecibelerden biri olarak gördük ve buna binaen harp ormanının kaplanı ve savaş denizinin timsahı olan, o vakitlerde Rumeli beylerbeyi makamında bulunan sadrazam Sinan Paşa'yı – ikbali devamlı olsun – on bin güzide asker ve bir miktar yeniçeriyle birlikte saadetli ordudan önce o tarafa gönderdik. Cesaret melcei olan şahsım da bir gün sonra saadetli ordumla

211 Eserin baskısında yanlışlıkla Rebiülevvel diye yazmasına rağmen Feridun Bey Münşeâtı (I. c., s. 409) esas alınmak suretiyle tarafımızca tashih edildi.

212 Osmanlı döneminde kullanılan bir top türüdür. Bkz. Mehmet Zeki Pekalın. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I. c. İstanbul: MEB Yay., 1993, s. 184.

213 Kur'ân-ı Kerîm, En'âm suresi, 45. ayet.

birlikte o tarafa doğru harekete geçtim. Yedi gün sonra Dulkadirlere tâbi olan Çînî Kalesi'ne vardık. Bir gün orada kaldık. Bu esnada adı geçen paşa düşmanla karşılaşarak savaştı ve bizim muzaffer askerlerimizin galibiyeti haberini bize arz etti. Ertesi gün yani mezkûr yılın Cemâziyelevvel ayının başlangıcında (13.06.1515), Çarşamba gününde bedbaht Alaüddevle'nin devletsiz (talihsiz) kellesini ve dört oğlunun saadetsiz kafalarını, Dulkadir eyaleti ümerasından otuz kişinin ve saray çavuşlarından olan birkaç Türk'ün başı ile birlikte gönderdi ve bunları saadetli atımın ayakları altında yere attılar. Bu zafer karşılığında; "Hamd, bizi buna eriştiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidayete ermiş olamazdık"[214] diyerek şükrettim. Oranın yönetimini onun (Alaüddevle Bey'in) akrabalarından olan ve bizim saadetli huzurumuzda sadakat göstermiş ve hizmet yapmış bulunan, canını bile vermekten çekinmemiş ve çekinmeyecek olan, eyalet ve saadet sahibi Adudü'd-devle ve'd-din (devletin ve dinin pazısı) Şehsüvaroğlu Ali Bey'e – yüceliği kalıcı olsun – verdim. Daha sonra oradan Kayseri'ye geldik.

İnşallah, siz de yakın zamanda baht tahtı olan Konstantiniye tarafına geri döneceğimizi biliniz. Bu güzel müjdeyi ve büyük başarıyı ilan etmek için has hizmetkârlarımızdan olan Bali Çeşnigir'i[215] – Allah onun ihtişamını artırsın – gönderiyorum. Bu ferman size ulaştığında, sevinç ve huzur içinde Allah'a şükretmeniz, bu fetihnameyi halk içinde okutmanız, sevinç ve mutluluk kapılarını ahalinin yüzüne doğru açmanız, bizim kadrimizin ve makamımızın daha da yükselmesi için dua etmeniz gerekmektedir.

921 yılının Cemâziyelevvel ayının ortalarında Kayseri şehrinde yazıldı".[216]

Kısacası, o sırada sultanın muzaffer askerleri, Allah Teâlâ'nın lütfu sayesinde Diyarbakır vilayetine bağlı bulunan bazı nahiyeleri, kasabaları, hisarları ve kaleleri de fethetti. Daha sonra padişah hareket dizginlerini İslâmbol tarafına çevirerek acil bir şekilde yola çıktı. Cemâziyelevvel ayının 29'u Çarşamba günü kuşluk vaktinde Tekfur Çayırı'ndan Dil'e geldi ve orada bir bostan kayığına bindi. Sadrazam Sinan Paşa da bir kayığa, Piri Paşa, sultanın özel kâtibi olan nişancı ve dışişleri veziri anlamına gelen reisü'l-küttâb ise başka bir kayığa, halvet ameleleri de diğer bir kayığa binerek denizi geçtiler. İkindi vaktinden önce sultan başarı ve ikbal ile sahile çıkarak, Bahçe Kapısı tarafından saltanat sarayına giriş yapıp, izzet ve azamet ile mübarek Osmanlı tahtına oturdu.

214 Kur'ân-ı Kerîm, A'râf suresi, 43. ayet.

215 Çeşnigir, padişahın yemeklerinin tadına bakan bir görevliydi.

216 Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 409-410.

921 yılı Cemâziyelâhir ayının (13.07-10.08.1515) olayları

Bu ayın 11'ine kadar dîvân toplantısı olmadı. Ama bu günlerde hünkâr hazretleri çölü ve denizi seyretmek için kâh ata binmek kâh da gemiye oturmak suretiyle İslâmbol'dan çıktı.

Ayın 11'inde dîvân toplantısı oldu. Yeniçeri ağası, paşalar, kazaskerler vd. dîvân sahipleri geleneksel ve eski tertip üzere huzura giriş yaparak hünkâr hazretleriyle görüştüler. Bugün Diyarbakır'dan bin tane kesik burun ile beraber Şah İsmail'in serdarlarından olan Nur Ali Halife Rumlu'nun kafasını getirdiler. Trabzon hâkimi Mustafa Paşa (Bıyıklı Çavuş), Çemişgezek havalisindeki dar bir yerde onu yakalamış, onu ve bin askerini öldürmüştü.

Ara söz. *Ravzatü's-Safeviyye*[217] müellifi bu yılın olayları arasında şöyle yazmaktadır:

"Mustafa Paşa (Bıyıklı Çavuş), Sultan Selim tarafından Trabzon hâkimiydi. O, hunhar Rûmîlerden oluşan kalabalık bir orduyla beraber Erzincan'dan yola çıktı. Nur Ali Halife Rumlu onun gelişi konusunda haberdar olunca Aykutoğlu Muhammed Bey ile birlikte hareket bayrağını o tarafa doğru kaldırdı ve muzaffer askerler Çemişgezek havalisine ulaştılar. Bıyıklı Çavuş yani Mustafa Paşa'nın da coşkulu bir şekilde geldiği görüldü. O, gazilerin (Kızılbaşların) karşısında kendi ordusunun saflarını dizdi. Nur Ali Halife sekiz yüz donanımlı süvariyle beraber on bin kişilik dev misali Rum (Osmanlı) ordusunun kalbine saldırdı ve mızrağın ucuyla bir grup düşman askerini varlık sayfasından söküp yok etti. Fakat sonunda Rûmîler (Osmanlılar) galip gelerek, Nur Ali Halife'yi öldürdüler. Aykutoğlu ise bir grup savaşçıyla birlikte oradan sağ salim kurtuldu." Bitti.

Ayın 12'sinde dîvân toplantısı oldu. Kırım ve Deşt-i Kıpçak hükümdarı Mengli Giray Han'ın elçisi, Halep Kalesi'nin hâkim ve kûtvâlinin elçisi, Ramazanoğlu'nun elçisi, Karaboğdan'ın vs. hükûmetlerin elçileri geldiler, fetihnamenin cevabıyla tebrikler getirdiler ve sultanın huzuruna çıkarak sırasıyla onun elini öptüler. Nur Ali Halife Rumlu'nun kafasını bin tane Kızılbaş'ın kesik burnuyla beraber Diyarbakır'dan göndermişlerdi. Ayrıca günahkâr kâfirlerin (Avrupalı şövalyelerin) kesik başlarını ve esirleri[218] de düşmanın başı aşağı ve toz toprak içinde kalmış bayrakları ile birlikte hünkâr hazretlerinin huzuruna getirip sırasıyla sunarak arz ettiler. Sultanın hükmüne binaen günahkâr esirleri şeypûr, kerenây, zurna

217 Aşağıda aktarılan bilgiler aslında *Ahsenü't-Tevârîh*'ten (II. c., s. 1094) alıntılanmıştır.

218 *Ruzname*'ye göre; "Engürüs'ten gelen başlar ve diri kâfirler". Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 465.

ve davul eşliğinde Galata'nın öbür tarafına götürdüler ve onları Galata Frenklerinin gözleri önünde kılıçtan geçirdiler.

Bu uğurlu günde öylesine bir dîvân tertip edildi ki Osmanlı istiklalinin başından bu yana böylesine bir dîvânı hiç kimsenin görmediğini söyleyebiliriz. Zira kulların ve küçüklerin tamamı, Bektaşîler-yeniçeriler resmî kıyafetlerini giyip, elleri birbiri üzerinde dizilmişlerdi. İslâmbol'un, Edirne'nin ve Bursa'nın ulemasına, şeyhlerine, seyyidlerine ve bütün fakirlerine bahşişler dağıtılmıştı. İslâmbol'un büyük ilim adamları sultanın hayırlı teşrifi sebebiyle tebriklerini sundular ve elini öptüler.

Ayın 13'ünde hünkâr hazretleri kutsal mezarları ziyaret niyetiyle ata binerek, ilk önce Ebû Eyyub Ensârî'yi – Allah ondan razı olsun – daha sonra dedesi Fatih Sultan Mehmed'i – ruhu şad olsun – ardından da babası Sultan Bayezid-i Velî'yi – kabri nur ile dolsun – ziyaret edip, saltanat sarayına geri döndü.

Ayın 14'ünde taç ve tahta layık olan bahtiyar şehzade Sultan Süleyman Şah – Allah uzun ömür versin – kuşluk vaktinde gelerek, izzet ve ikbal ile İslâmbol'a giriş yaptı. Yahya Paşa'nın sarayında oturan İskender Paşa, şehzade hazretlerinin gelişinin üzerine oradan kalktı ve eski evine gitti. Adı geçen sarayı geçici olarak şehzadenin ikameti için hazırladılar ve şehzade orada kaldı. Şehzadenin gelişi sırasında bütün vezirler, kazaskerler, defter ve leşker vezirleri (defterdarlar), diğer ağalar, dîvân üyeleri, saray halvetinin ameleleri ve asker takımları onu karşıladılar, tazimde bulundular ve saygı gösterdiler. Bu minval ile şehzadeyi devlet sarayına getirdiler.

Mesnevi
Ne denlü var ise ta'zîm ü iclâl,
Ederler, etmeyüp bir kılca ihmal.
Serâser şehr içinin hass ü 'âmı,
Bu istikbale çıkmıştı tamamı.

Hünkâr hazretleri bu teşrifatı seyretmekten çok hoşlanacağı için emîr-i alemi, emîr-i âhûru ve halvet amelelerinden olan birkaç kişiyi yanına alarak, Eyüp semtindeki münasip bir yerden teşrifatı seyretti. Şehzade hazretleri Silivri Kapısı'ndan şehre giriş yaptığı sırada tuğu taşıyan kişi dikkatsizlik yüzünden kazara tuğu kapının yukarı tarafına çarptı ve tuğun sapı kırıldı. Fakat çabucak onu ip ve kayışla bağladı ve teşrifat törenine herhangi bir halel gelmedi.

Ara söz: Tuğ ilk başta inek kuyruğuydu. Daha sonra yünden veya siyah ipekten büyük püsküllerı sırmayla süsleyerek bir çubuğa taktılar ve

o çubuğu da diğer bir çubuğun başına yatay bir şekilde dikerek emîrlerin, vezirlerin, şehzadelerin ve padişahın önünde götürmeye başladılar. Bu, Türk sultanlarına mahsustu ve Türkler Bağdat'ta etki sahibi olunca kendi âdetlerini İslâm âlemine yaydılar. Yeniçerilerin ortadan kaldırılması[219] zamanına kadar Osmanlı Devleti'nde de [tuğ] kullanılmaktaydı. Şühûd âleminde yeniçerilerin mevcudiyetine son verildikten sonra tuğun kullanımına da son verildi. Padişahın önünde dokuz, veliahdın önünde yedi, diğer şehzadelerin ve sadrazamın önünde beş, büyük vezirlerin önünde üç, beylerbeyilerin önünde iki ve emîrlerin önünde bir adet tuğ taşırlardı. Her bir tuğ sahibinin, [sahip olduğu] her bir tuğdan dolayı bir davul, bir zurna, bir cift sınç gibi o zamanın müzik enstrümanlarına sahip olma hakkı vardı ve nakkareciler grubunu mehterân, nakkarehâneyi de mehterhâne diye isimlendirmişlerdi. Bitti.

Ayın 17'sinde Dîvân-ı Âli toplantısı oldu. Şehzade hazretleri uğur ve ikbal ile dîvâna gelerek, ipek ve gülebetin (sırmalı) kumaşların her çeşidinden yedişer tane, ayrıca Frenk emtiaları, gümüş kap kacak ve dokuz baş Arap atı peşkeş çekti ve el öptü.

Ayın 18'inde dîvân toplantısı oldu. Şehzadenin adamlarından olan Lala Kasım Çelebi, Yakub Bey'in biraderi olan Vezir Sinan Bey ve [şehzadenin] hocası Hayreddin, hünkârın emrine binaen dîvâna gelerek el öptüler ve hil'at giydiler. Kırım ve Deşt-i Kıpçak hanının elçisi de geri dönmek için izin istemek amacıyla el öperek hil'at giydi ve Kırım'a gitti. Sonra Ramazanoğlu Mahmud Bey çok değerli peşkeşler takdim ederek el öptü. Dîvân toplantısının ardından hünkâr hazretleri Karadeniz'in Asya sahillerine geçerek Anadolu kasrına teşrif buyurdu ve avlanmaya meyil gösterdi. Ancak oradan dargın ve üzgün bir şekilde geri döndü ve hiç kimseye iltifat göstermedi. Günden güne sultanın gönlündeki sıkıntı ve üzüntü arttı.

Ayın 20'sinde kısa bir dîvân toplantısı oldu. Diyarbakır ümerasından Ahmed Bey Atak'ı, Sultan Ahmed Bey ise Haçik'i yönetme görevi alarak el öptüler ve hil'at giyerek kendi yönetim yerlerine yollandılar.

Ayın 23'ünde dîvân toplantısı oldu. Devlet erkânı sırayla dîvâna giriş yapmalarına rağmen kısa bir süre sonra muzdarip bir şekilde dışarıya çıkarak kendi makamlarına gittiler.[220]

---

219 Yeniçeri Ocağı'na 17 Haziran 1826 tarihinde Sultan II. Mahmud döneminde son verilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Maden. *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826)*. Ankara: TTK, 2018.

220 24 Cemâziyelâhir 921 tarihi ile ilgili Muhammed Arif'in eserinde hiçbir açıklama yer almazken, *Ruzname*'de şu kısa bilgiye yer verilmiştir: "Yirmi dördüncü günde dîvân olup, yine ızdırap ve hayretle çıktılar." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 466.

Ayın 25'inde dîvân oldu. Fakat hiç kimsenin içeriye giriş yapmasına izin vermediler. Devlet erkânı bu muameleler karşısında korkuya kapıldı.[221]

Ayın 28'inde şerbetdarbaşı[222] Ferruh Ağa katledildi.

921 yılının Recebü'l-mürecceb (11.08-09.09.1515) ayının olayları

Mezkûr ayın başlangıcında dîvân toplantısı oldu. Devlet erkânı sırasıyla dîvâna giriş yaptılar. Ama kazaskerler çok çabuk dışarı çıktılar. Vezirler bir müddet dîvânda kalsalar da hayret ve ızdırap içinde oradan ayrıldılar.

Ayın 2'sinde de dîvân toplantısı oldu. Bugün vezirler dünkünden daha beter bir hâlde dışarı çıktılar. Aynı gün Timurlu Bediüzzaman Mirza vefat etti. Cenazesinin tıpkı sultanların cenazesi gibi uğurlanması ve defnedilmesi buyruldu. Bu yüzden bütün kadılar, defter vezirleri (defterdarlar), müstevfîler[223] vd. büyük mollalar ve ulu şeyhler onun cenazesini alarak Ebû Eyyûb Ensârî civarına götürdüler ve oraya defnettiler.

Ayın 3'ünde yine dîvân toplantısı oldu. İlk önce vezirler dîvâna giriş yaptıysalar da hemen dışarı çıktılar ve kapı önünde oturdular. Çavuş göndermek suretiyle yeniçeri ağasını dîvâna çağırdılar. Yarım saat bile geçmeden o da dışarıya çıktı. Ardından çavuş gönderip sekbanbaşıyı,[224] yeniçeri ağası naibini, piyadebaşılardan (yayabaşılardan) on kişiyi ve acemi oğlanları ağasını davet ederek yeniden dîvâna giriş yaptılar. Hünkâr hazretleri yeniçerilerin Tebriz ve Amasya'da yapmış oldukları rezaleti hatırlatarak, fesatçıların ve suçluların teslim edilmesini isteyerek şöyle buyurdu:

– Eğer yeniçeriler sultanın emrine itaat göstermeyerek inat eder, fesatçıların kim olduklarını söylemez ve suçluları teslim etmezler ise o zaman ben sultanlığı terk ederim.

---

221 *Ruzname*'de ayın 26'sı ile ilgili olarak; "Yirmi altıncı günü yine dîvân oldu, içeri girilmedi." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 466.

222 *Ruzname*'ye göre kilercibaşı. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 466. Kilercibaşı, padişahın sofrasının hazırlanmasından sorumlu görevlilerin başıydı.

223 Müstevfî, mali işlerden sorumlu olan memurdur.

224 Sekban kelimesi Farsça kökenli olup, "köpek bakıcısı" anlamına gelmektedir. Önceleri saraya ait av köpeklerine bakıp onları eğitmek için oluşturulan sekbanlar daha sonra askerî amaçla kullanılmış ve böylece Osmanlı ordusunda sekban birliği meydana gelmiştir. Söz konusu birliğin komutanı sekbanbaşı diye isimlendirilmiştir. Bkz. Abdülkadir Özcan. "Sekban", *TDV İA*, 36. c., İstanbul, 2009, s. 326-328.

Daha sonra şöyle buyurdu:

– Siz cevap vermeyinceye kadar dîvân toplantısı yapılmayacaktır.

Ardından sultan ata binerek ava gitti.

Ayın 4'ünde dîvân toplantısı yapılmadı. Yeniçeriler kışlalarında bir araya gelerek ardından kendi ağalarının evine gittiler. Çok konuştuktan ve çok düşündükten sonra sultan hazretlerine; "Kullarınız arz ederler ki biz hepimiz suçluyuz. Padişah kendi fikrine muvafık ve şanına layık bir biçimde bizim hakkımızda icraat yapabilir" şeklinde bir açıklama yapmaya karar verdiler.

Ayın 5'inde yeniçeriler bu cevabı yeniçeri ağası ve sekbanbaşı aracılığıyla Piri Paşa'ya ulaştırdılar ki padişaha arz etsin. Adı geçen paşa bunu arz etti. Lakin padişah kabul etmedi.

Ayın 6'sında yeniçeriler tekrar kendi meşveret otağlarında istişare toplantısı yaptılar. Kendi aralarında çokça konuştuktan ve birbirlerini bol bol dinledikten sonra bir karara vardılar.

Ayın 8'inde dîvân toplantısı oldu. Öncelikle yeniçeri ağası eski usule uygun bir biçimde birkaç piyadebaşıyla birlikte padişahın ayağının tozuna yüz sürdüler.[225] Sonra kazaskerler huzura giriş yaptılar. Lakin kısa bir süre sonra dışarıya çıktılar. Fakat Zeyrekzade dîvâna gelerek, dîvâna ait konulardan birkaçını dinledi. Anadolu kazaskeri kendi evine gitti. Ardından vezirler dîvâna gelip bir süre oturdular. Sonra dîvândan çıkıp dîvânhane önünde oturdular ve sekbanbaşıyı çağırdılar. Sekbanbaşı geldiğinde, onunla birlikte yeninden huzura giriş yaptılar. Onlar huzurda bulunduklarında yeniçeri ağasını çağırdılar. Ağa gelerek huzura çıktı, fakat çok geçmeden huzurdan dışarıya çıkarak kendi evine gitti. Ancak Sekbanbaşı Balyemez huzurda kaldı. Bir an bile geçmeden Kapıcıbaşı Behram Ağa huzurdan dîvâna gelerek, Dîvân-ı Âlî'de Piri Paşa ile İskender Paşa'nın ellerinin bağlanması konusunda kapıcılara emir verdi. Daha sonra onları huzura götürdüler. Çok geçmeden Anadolu Kazaskeri Tacizade Cafer Çelebi'nin getirilmesi için çavuşlar gönderildi ve onu evinden dîvâna getirip hiç vakit kaybetmeden huzura götürdüler. Sadrazam Sinan Paşa dîvân görevlilerini dîvândaki vazifelerinden muaf kılarak kendi evine gitmek istedi. Lakin dîvân darugası bunu anlayarak ona engel oldu. Bir müddet sonra sadece Piri Paşa elleri açık bir şekilde huzurdan çıkarak doğrudan kendi evine gitti. Çavuşlardan ve

225 Eserin bazı yerlerinde Kızılbaşların Şah İsmail'e secde etmeleri (aslında saygıyla eğilmeleri) eleştirilmişse de, yukarıdaki cümleden anlaşıldığı üzere devlet görevlilerinin padişahın önünde eğilmeleri o dönemde yaygın bir âdet olup, Osmanlı dâhil olmak üzere diğer hanedanlarda da görülmekteydi.

diğer görevlilerden herhangi bir kişinin ona eşlik etmesine engel olundu. Çünkü kendisi vezâretten azledilmişti. Padişahın hükmü üzerine İslâmbol'u terk ederek kendi çiftliğine gitti.

Kısacası, kapıcıbaşı dîvâna gelerek Sadrazam Sinan Paşa'yı huzura götürdü. Çok geçmeden Sinan Paşa huzurdan çıkıp cellat çağırdı. Derhâl iki cellat ve birkaç kapıcı kendi kaftanlarını soyunarak dîvâna girdiler ve arz odasının penceresinin parmaklıkları karşısında durdular. Hünkâr hazretleri de aynı parmaklıkların arkasından orayı seyrediyordu. Önce İskender Paşa'nın, ardından Tacizade'nin, ardından Sekbanbaşı Balyemez'in idamı konusunda hüküm verildi. Bunların katlinden sonra yeniçeri ağası çağrıldı, talimatları dinledikten sonra tekrar evine gitti ve sadrazam da dîvândan çıkarak kendi evine yollandı.

Açıklama
(Kazasker Tacizade'nin öldürülmesinin nedeni üzerine)

Bazı tarihçiler Tacizade'nin katlinin yeniçerilerin çıkardıkları kargaşa ile ilgili olmadığını belirtmiş, sebebi Şah İsmail'in eşi olan ve o sıralarda zahiren Tacizade'nin eşi durumunda bulunan Bihruze Hanım'ın ondan hamile kalmasıyla izah etmişlerdir. Çünkü sultan, Bihruze Hanım'ı nikâh adıyla ona emanet etmiş ve şöyle buyurmuştu:

– Cafer! Ben seni güvenilir bir adam olarak tanıyorum. Bu kadın muta (geçici nikâhlı) değil, menkûha (nikâhlı) kadındır. Ben bunu size emanet olarak veriyorum. Sakın bu emanete ihanet edip de onunla ilişkiye girmeyesin. Ben sırf Erdebiloğlu'nun kalbini yakmak için bu kadını esir etmişim. Yoksa Lâ ilâhe illallah diyen nikâhlı bir kadına bu şekilde davranmak caiz değildir.

Bir müddet sonra Bihruze Hanım'ın hamile kaldığı belli oldu. Sultan kendi sırrı açığa çıkmasın diye susmayı tercih etti ve bu durumda eline bahane geçerek, onu diğerleriyle birlikte katletti. Bitti.[226]

Velhasıl, Rumeli'nin leşker veziri Şemsi Bey dîvân tarafından maktullerin mallarını zapt etmek üzere görevlendirildi. İskender Paşa'nın, Cafer Çelebi'nin ve Balyemez'in sahip oldukları her şey zapt edilerek

226 Bu rivayetin aslı yoktur. XVI. yüzyılda pek çok diğer şairler gibi Tacizade Cafer Çelebi'nin de biyografisini yazmış bulunan ünlü tezkireci Âşık Çelebi, adı geçen şahsın Şah İsmail'in herhangi bir eşiyle evliliğinden asla söz etmez ve idamının nedenini yeniçeri ayaklanmasıyla açıklar: "Amasya'da yeniçeri taifesinin tuğyanına tahrik töhmeti ile sadr-ı saadetten saff-ı ni'âl-i felakete ve serîr-i riyâsetten nat'-ı siyasete getirdiler". Bkz. *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ (İnceleme – tenkitli metin)*. Haz. Filiz Kılıç. Doktora Tezi. I. c. Ankara: Gazi Üniv. SBE, 1994, s. 217.

hazineye teslim edildi. Verilmiş olan hüküm üzerine Üsküp Kadısı Abdülkerim'i[227] saraya getirmek için oraya bir memur gönderildi. Zira yeniçerilerin yapmış oldukları fesatlara o da karışmıştı.

Ayın 9'unda çok ihtişamlı bir dîvân toplantısı düzenlendi. Şehzade hazretleri kendi vilayetinin mâliyâtını (vergilerini) sundu ve geri dönüş izni isteyerek el öptü.

Ayın 10'unda muhteşem bir dîvân toplantısı düzenlendi. Moskov elçisi gelerek el öptü ve ubudiyet arz etti. Getirmiş olduğu hediyeler; pahalı samur, vaşak ve siyah tilki postlarından, balık dişlerinden ve bir adet siyah balık dişinden, büyük, acayip ve garip av şahinlerinden ibaretti.

Ayın 11'inde dîvân toplantısı oldu. Edirne kadısı İslâmbol'a kadı olarak atandı. Bursa kadılığı Halifezade Şüca'ya verildi. Edirne kadılığı ise âlimlerin âlimi ve fazılların fazılı Kemalpaşazade'ye verildi.

Ayın 12'sinde dîvân toplantısı oldu. Piri Paşa affedilerek hil'atle ödüllendirildi, vezâret görevinde bırakılarak dîvânda oturdu ve doğu topraklarının işleriyle ilgili alınacak tedbirleri arz etti. Şehzade hazretlerinin birkaç gün daha kalması, kendi yönetim yerine gitmemesi, onun lalası Kasım Çelebi ve veziri Sinan Bey'in dîvâna çağrılarak, şehzadenin vilayetinin gelir ve giderlerinin hesabının araştırılması ve bunun sonuçlarının arz edilmesi hükmedildi.

Ayın 15'i gece yarısında bedesten civarındaki bozahane ateş aldı. Yangın etrafa sıçrayarak geniş bir çevreye yayıldı ve Gedik Ahmed Paşa Hamamı'na kadar vardı. Bu aralıkta ne kadar dükkân, ev vs. müstakil yapılar varsa hepsi ateş almış oldu. Öğle vakti binbir zahmet ile yangının etrafla teması kesilerek dizginlenmesi mümkün oldu. Bu büyük hadisenin vukua gelmesiyle alakalı olarak dîvân toplantısı yapılmadı. Zira dîvân görevlileri ve askerlerin tamamı evleri yakan bu yangının söndürülmesiyle uğraşmaktaydı.

Ayın 16'sında dîvân toplantısı oldu. Görevliler sırasıyla huzura çıkma şerefi buldular. Piri Paşa huzurda hazır bulunarak, bazı buyrukları aldıktan sonra yeniden dîvâna geldi ve şehzade hazretlerinin vilayetinin muhasebesini inceleyerek, bunun fezlekesini huzura takdim etti. Nizameddin de aynı gün içinde huzura çıkarak el öptü. Buyruldu ki dîvân görevlileri yangın yerine giderek, yangının vermiş olduğu hasarı deftere yazıp arz etsinler. Çabucak Kemah'a gitmemesi sebebiyle Sivas hâkimi Faik Bey yönetimden azledildi. Sinan Paşa'nın bir orduyla beraber doğu topraklarına gitmesi konusunda hüküm verildi.

227 *Ruzname*'ye göre Abdülkerimoğlu. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 467.

Ayın 17'sinde dîvân toplantısı oldu. Dîvân görevlileri sırasıyla huzura çıkma şerefi buldular. Hapiste olan Sinan Paşa oğlu Mehmed Bey affedildi. Hafiyye-nüvis (müfettiş), Karesi hâkiminin kötü işlerini arz ettiği için o (Karesi hâkimi) görevinden azledildi.

Ayın 18'inde yeniden dîvân toplantısı oldu. Devlet erkânı sırasıyla huzura çıkma şerefi buldular. Karar verildi ki Sinan Paşa yukarı yoldan Gürcistan'a duhul ederek akın yapsın. Tekrar defter vezirleri (defterdarlar) ve yeniçeri ağası bedestene giderek, yanmış olan eşyaları, malları ve emlakı kayıt altına aldılar.

Ayın 20'si Perşembe gününde dîvân toplantısı oldu. Bedestende teftiş yapmış ve yangın zayiatını kayıt altına almış bulunan paşalar vd. dîvân görevlileri dîvânda hazır bulundular ve şerefli memleketlerin durumunu müzakere ettiler. Rumeli askerinin tamamı beylerbeyinin maiyetinde bulunmak suretiyle, ayrıca Kayseri ve Kırşehir hâkimleri de kendi birlikleriyle beraber ve Dulkadir hâkimi Şehsüvaroğlu Ali Bey tarafından da iki bin süvarinin, Diyarbakır hâkimi Bıyıklı Mîrâhûr'a yardıma gitmesine karar verildi.

Ayın 21'inde dîvân toplantısı oldu. Rus elçisine hil'at, hediyeler ve cevabî mektupla birlikte memleketine gitmesine izin verildi. Aynı gün içinde Bosna Emîri Yunus Paşa'nın göndermiş olduğu Macar esirleri ve kesik başlar ulaştı. İsa Bey oğlu, Hersek yönetiminden azledildi ve onun yerine Evrenosoğlu İskender Bey atandı. Okçu Yusuf Bey, Karesi yönetiminden azledildi ve onun yerine Alanya'nın eski hâkimi Hüseyin Bey tayin edildi. Aynı gün çok şiddetli bir yağmur yağmaya ve çok sert bir rüzgâr esmeye başladı. Üç gün boyunca hiç ara vermeden bu şekilde devam etti.

Ayın 25'inde dîvân toplantısı oldu. Öğle yemeğinin ardından hünkâr hazretleri vezirler ve devlet erkânıyla beraber gezmeye çıktı. Şehzade hazretleri de iskeleden kadırgaya binerek, At Meydanı diye bilinen meydana teşrif etti. Daha sonra padişahın maiyetinde yeniden kadırgaya binerek Üsküdar'a geçtiler.

Ayın 26'sında hünkâr hazretleri tek başına ava gitti ve geceyi de av mekânında geçirdi.

Ayın 27'sinde av mekânında bulundukları için Kayalık adlı yerde çadır kurdular. Ama geceyi orada geçirmeyerek İslâmbol'a geri döndüler.

Ayın 29'unda dîvân toplantısı oldu. Moskov elçisi el öperek kendi memleketine geri döndü. Bugün Hersekzade sadrazam oldu ve saraya gelmesi için kendisine hüküm gönderildi. Dizdaroğlu Mehmed Çelebi Rumeli kethüdası mansıbına yükseltildi. Sultanın ordusunun

Edirne'de toplanması ve devlet erkânının askerlerden vd. yöneticilerden önce ordugâhta hazır bulunması konusunda karar verildi. Aynı gün içinde Ubeyd Han Özbek'in elçisi geldi ve mektubunun içeriğinden belli oldu ki Özbek ordusu Kızılbaşlara galip gelerek Horasan'ın tamamını ele geçirmiştir. Bu mektubun sureti kaynaklarda yer almadığı için buraya yazılamadı.[228]

921 yılı Şabânü'l-muazzam ayının (10.09-08.10.1515) olayları

Mezkûr ayın ilk gününde hünkâr hazretleri saadet ve ikbal ile İslâmbol'dan göç ederek Halkalı Pınar'a indiler.

Ayın 2'sinde Çatalca çayırına konuldu. Sırbistan kalelerinden birisinin fetih müjdesi sultana arz edildi. Aynı gün içinde Şirvanşah'ın[229] elçisi Kızılbaşların kudretsizliği ve bıkkınlığı hakkında haber getirdi. Kadim âdete göre eski Çavuşbaşı Şüca Bey'e bir perde alem vererek Kırım ve Kıpçak hanına gönderdiler.

Ayın 3'ünde Kabakçı-suyu kenarında ordugâh kuruldu. Hersekzade'den bir arzuhâl geldi; sadareti kabullenmekten affını arz ediyordu. Hünkâr hazretleri bu gelişme karşısında çok üzüldü. Bir fayton çağırarak bindi ve eğlenmek amacıyla gezintiye çıktı.

Ayın 4'ünde Çorlu-suyu konağına varıldı. Hünkâr hazretleri, kendi babasıyla savaşmış olduğu Kavak mevkiine ulaştıklarında, Sinan Paşa'ya ve Piri Paşa'ya öfkelenerek, kendisine eşlik etmemeleri ve aşağı yoldan gitmelerini buyurdu. Hünkâr, Hersekzade'nin sadaret yükünün

228 Ubeydullah Han'ın komuta ettiği Özbek birlikleri zaman zaman Horasan'a saldırsalar da burada kalıcı olamamışlardır. Safevî kaynaklarına göre 1515 yılında Özbek hanlarından olan Ubeyd Han 30 bin ve Canıbek Sultan 20 bin kişilik bir ordu ile Horasan'a saldırmış ve Safevîlerin Belh hâkimi Dev Ali Sultan Rumlu ile savaşmışlardı. Safevîlerin Horasan beylerbeyi olan Zeynel Han Şamlu'nun eyaleti iyi yönetememesi ve Özbek saldırılarını önlemek için gereken önlemleri almaması bölgedeki Kızılbaş emîrleri arasında hoşnutsuzluk meydana getirmişti. Neticede Özbeklerle muharebede yara alan Dev Ali Sultan Rumlu ile Kain hâkimi Emîr Han Musullu Türkman Tebriz'e giderek Şah İsmail'in huzuruna çıkmış ve Horasan'ın durumunu şaha anlatmışlardı. Bunun üzerine Şah İsmail de Zeynel Han'ı yönetimden azletmiş ve Horasan'ın beylerbeyliği makamını, oğlu Tahmasb'ın lalalığı ile birlikte Emîr Han'a vermişti. Bkz. N. Musalı. *Şah İsmayılın hakimiyyəti*, s. 225.

229 Burada sözü edilen kişi Şirvanşah Ferruh Yesâr'ın oğlu II. İbrahim Şeyhşah'tır. Kendisi 1502-1524 yılları arasında Şirvan'ı yönetmiştir. Şirvanşahlar bu dönemde bağımsız politika yürütmek istemişlerse de başaramamış ve Safevîlere bağlı olarak kendi varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bkz. O. Efendiyev. *Azerbaycan Safevî Devleti*, s. 97-101.

altına girmemesinden dolayı çok üzgün olduğu için onun çabucak bulunarak huzura getirilmesini emretti. Huzur münşîsi makamında bulunan Seydi Bey iki kez huzura çağrılarak Hersekzade için ferman yazdırıldı. Ona kendi adından da bir mektup yazarak, padişahın fermanı ile birlikte göndermesi konusunda talimat verildi. Adı geçen devlet adamı da yazarak gönderdi.

Ayın 5'inde hatırı hoş olsun diye Sadrazam Sinan Paşa'ya 300 bin akçe yani 4980 tümen para, bir adet murassa kılıç, sadarete mahsus iki adet çok değerli kaftan ve bir adet samur kürkü hediye edildi. Adı geçen vezir de bu hediyeler karşılığında teşekkür etmek amacıyla şahenşah (şahlar şahı) hazretlerinin huzuruna iki kabza kılıç, iki Frenk köle ve bazı pahalı eşyalar takdim etti. Adı geçen şahıs Diyarbakır seferine çıkmakla görevlendirildiği için cihan padişahı hazretleri onun bu hediyelerini kabul etmeyerek şöyle buyurdu:

– Onun harcamalarının çok olduğunu biliyorum. Benim böylesine bir zamanda kendi vezirimden peşkeş almam reva değildir. Ben bunları kabul ediyorum ve yeniden kendisine bağışlıyorum.

Ayın 6'sında sadaret müjdesiyle Hersekzade'ye gönderilmiş olan sultan kapıcıbaşısı geldi ve onun sadareti kabullendiği konusunda haber getirdi.

Ayın 8'inde Hasköy karyesine gelerek, orada hamama girdiler. Bosna hâkimi Yunus Paşa tarafından bir ulak gelerek, adı geçen paşanın Dalmaçya memleketine girdiği, varmış olduğu her bir yerleşim yerini basarak yaktığı, ganimetler ele geçirip zafer kazanarak Bosna'ya geri döndüğü haberini getirdi. Hersek'in eski hâkimi İsa Bey oğlu tarafından da ulak gelerek, Hırvatistan'a bağlı Kilis Kalesi'ni savaş yoluyla fethettiği ve Hırvat ordusunu hezimete uğrattığı haberini getirdi. Ayrıca Hersekzade tarafından sadareti kabullendiği hakkında cevap dilekçesi (arîza-i cevabiye) geldi.

Mezkûr ayın 9'unda hünkâr hazretleri izzet ve ikbal ile hilafet merkezi (dârülhilâfe) olan Edirne'ye giriş yaptılar. Söz konusu şehrin ileri gelenleri, eşrafı, büyükleri ve küçükleri hünkâr hazretlerini karşılayarak, tazim ve saygıda bulunma merasiminin gereğini yerine getirdiler. Hünkâr hazretleri de sultan sarayına teşrif getirerek, umumi bir kabul töreni düzenledi.

Not: Edirne mamur bir şehirdir. Kadim ismi Araste'dir (Orestia). Burasını Andre isimli bir imparator genişletip güzelleştirdiği için onun adıyla Andrenopol diye isimlendirildi.[230] İslâmbol'a kuzeybatı yönünde

230 Aslında burada bahsi geçen imparatorun ismi I. Adrian/Adrianus (M.S. 117-138) olmuş, şehir ise onun şanına Adrianopol/Adrianopolis diye isimlendirilmişti.

177 km mesafede, Avrupa kıtasında ve Meriç Nehri kıyısında bulunmaktadır. Rum kayserlerinin ve sonrasında Osmanlı emîr ve sultanlarının medeni ve dinî eserleri bu şehre ziynet bahşetmişlerdir. Özellikle de Sultan II. Selim'in, II. Bayezid'in ve II. Mehmed'in (Fatih) cami, medreseler, darüşşifa ve darülacezeler gibi eserleri, Âli Paşa Pazarı, eski saltanat sarayı akılları hayrete düşürmektedir. Yüz bin kişinin kışlaması için mükemmel ve sağlam askerî kışlalar, tophane, devlet ve millet hastaneleri, darülfünûnlar, ikinci ve üçüncü dereceli devlet ve millet medreseleri, telgrafhane, ıslahhane (ıslahevi), çuha (mâhût) dokumacılığı ve diğer tekstil atölyeleri, güzel görünümlü binalar, demir yolu istasyonu, düzenli bahçeler şehre revnak vermektedirler. 1284 (1867-1868) yılında bu şehir bir demir yolu hattıyla İslâmbol'a bağlanmıştır. Şehrin ahalisinin miktarı 120 bin kişi olarak sayılmıştır. H. 763 / M. 1361 yılında I. Murad'ın veziri Lala Şahin Paşa burayı fethederek Osmanlı memleketlerine katmıştır. Bitti.

Ayın 10'unda Mamak Pınarı diye adlanan ve harap durumda olan çeşmenin yeniden yapılması konusunda ferman verildi. Evleri yanmış olan Trabzon ahalisinin fakirlerine iane şeklinde 100 bin akçe yani şimdiki parayla 1660 tümen verilmesi buyruldu. 30 bin akçe yani 498 tümen para da Edirne'nin ulema ve şeyhlerine lütfedilmiş oldu.

Ayın 12'sinde Hersekzade hiçbir teşrifat yapılmaksızın, avlana avlana Maraş yolundan teşrif getirdi. Sinan Paşa, Piri Paşa, emîrler ve ağalar, sadrazamın cezire (ada) yolundan geleceğini zannettikleri için onu karşılamak amacıyla o tarafa gitmişlerdi. Hâl böyle olunca onlar maksatlarına ulaşamadan geri dönerek şehre geldiler. Bu arada at koşusu yapıldı.

Ayın 14'ünde dîvân toplantısı oldu. Hersekzade kendi oğullarıyla birlikte gelip el öptü. Getirdikleri peşkeşler beş at, beş katır, on deve, altından yapılmış dokuz adet şerbet sürahisi, dokuz adet altın tepsi, birkaç sandık çini kaplar, her birinden dokuz adet olmak suretiyle çeşit çeşit altın işlemeli kumaşlar vs. kıymetli eşyalardan oluşmaktaydı. Sonra onun dîvânda sadaret kürsüsüne oturarak hükümlerin icrasıyla meşgul olması emredildi. Geleneğe binaen Eflak hâkimi el öpmek üzere şehre gelerek devletin misafiri oldu. Malatya hâkimi tarafından bir arzuhâl geldi. Orada Erdebiloğlu'nun ahvali yazılmış ve şunlar anlatılmıştı:

"Horasan'da bulunan Dev Sultan Rumlu gelerek şaha yüz bin altın dinar vermiş, Horasan'daki sahipsizliği beyan etmiş, şah da oğlu Tahmasb'ı Emîr Han Türkman'ın ona lala olması suretiyle Horasan hâkimi olarak atamış, Simnan civarından Ceyhun Irmağı kenarına değin toprakları ona vermiştir. Şah; Çayan Sultan, Yusuf Tekelü ve Kazak

Sultan'ı da altı bin süvarinin başında Bitlis tarafına göndermiş, Osmanlı ordusunun korkusundan Çemişgezek'in yönetimini Yusuf Tekelü'ye, Arapgir'in yönetimini ise Kazak Sultan'a havale etmiştir. Amid şehri ahalisi Diyarbakır vilayeti hâkimi Kara Han'ın baskılarından usanarak, şahın huzuruna ulemadan üç kişiyi göndermek suretiyle hâkimden şikâyette bulunmuş ve onun azlini rica etmişlerdir. Fakat o memleketin ahalisi Sünnî olduğu için onların şikâyet ve ricasına itibar etmemiştir."

Bunun üzerine Kızılbaş elçisini Edirne'ye getirmek için bir memur gönderildi.

Ayın 15'inde dîvân toplantısı oldu. Eflak hâkimi gelerek âdet üzere Hünkâr hazretlerinin mübarek elini öptü ve çok süslü olan bir fayton takımı, dokuz çift at, dokuz adet doğan peşkeş çekti ve kendi memleketinin haracını hazineye teslim etti.[231] Merhum Hasan Paşa'nın oğlu da el öperek peşkeş çekti. Bosna hâkimi Yunus Paşa'ya Kilis Kalesi'ni tamamen fethederek Osmanlı memleketleri içine katma konusunda izin verildi. Şirvan hükümdarının mektubu padişahın huzurunda okundu. Hersekzade vezirlik hil'atini giyerek el öptü. İslâmbol'dan haber getirdiler ki ordugâhta bulunan, Kırım ve Kıpçak hükümdarı Saadet Giray'ın özbeöz kardeşi olan Mübarek Giray Üsküdar'a gelmiştir. Bunu padişaha arz ettiler. Onun ordugâhta hazır bulunması emredildi. Bu yüzden onun hazır olması için bir gulam (köle) gönderildi. Ayrıca Rumeli Beylerbeyi Şadi Paşa ile Beylerbeyi Mehmed Bey'in (Bıyıklı Çavuş) Amasya'dan çıkarak Diyarbakır tarafına yöneldikleri hakkında haber getirdiler. Bolu vilayeti hâkiminin[232] kendi birlikleriyle beraber Karaman'a giderek, oradan da ulufe alan yiğit gençlerden bin tane süvari seçip bunları orduya almaları ve ardından Bayburt'a gitmeleri buyruldu.

Ayın 17'sinde dîvân toplantısı oldu. Hünkâr hazretleri ata binerek ava gitti. Dîvân ehli de davaları dinlemekle meşgul oldular.

Ayın 18'inde Mamak Pınarı çeşmesinin yapımına başlanıldı.

Ayın 21'inde dîvân toplantısı oldu. Eflak hâkimi dîvânda hazır bulundu. Onun başına püsküllü samur külahı koyuldu, üzerine hil'at olarak çok süslü ve kıymetli bir Frenk şîbi[233] giydirildi. O, geri dönüş izni isteyip el öptü. Ferman olundu ki Ramazanoğlu Seyyid Mehmed'e 200

231 Bu cümlenin ardından yer alan kısım, *Ruzname*'de ayın 16'sında gerçekleşmiş olan olaylar diye zikredilmiştir. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 470.

232 Bu şahsın ismi, *Ruzname*'de Kızıl Ahmed Bey oğlu Mirza Mehmed Bey diye geçmektedir. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 470.

233 Şîb, esas kısmı altın tel, argacı ise gümüş tel ile dokunmuş olan bir kumaş çeşididir (R. Caferîyân'ın yorumu, *İnkılâbü'l-İslâm*, s. 142).

bin akçe yani 3320 tümen değerinde tımar (tiyul) verilsin ve o, bunun karşılığında her zaman padişahın maiyetinde savaşa hazır bulunsun ve beylerbeyilerden hiçbirisine tâbi olmasın. Macaristan hükümdarı tarafından mütareke isteğiyle özel bir elçi geldi ve resmikabul icra edildi.

Ayın 22'sinde dîvân toplantısı oldu. Hersekzade'nin ayağı ağrıdığı için dîvânda hazır bulunamadı. Beylerbeyi Mehmed Bey'den (Bıyıklı Çavuş) bir ulak gelerek, Kızılbaş tarafından elçinin geldiği ve ona bir ticaret kafilesiyle bir grup tüccarın eşlik ettikleri haberini getirdi. Sinan Paşa ve Piri Paşa, Hersekzade'nin evine giderek, Kızılbaş ve Macaristan ile savaş ve barış konusunda istişare toplantısı yaptılar ve karar verdiler. Sonra atlarına binerek Mamak çeşmesinin inşaatını teftiş etmeye gittiler.

Ayın 24'ünde dîvân toplantısı oldu. Hünkâr hazretleri ata binerek ava gitti. Kızılbaş elçisinin karşılanması için bu tarih kitabının yazarı Muhammed Arif Mütercim'in mensup bulunduğu ailenin büyük dedesi olan ve Ispanakçı Paşa oğlu lakabıyla bilinen Hayreddin Çavuş Anadolu'ya gönderildi.

921 yılının Ramazânü'l-mübarek ayının (09.10-07.11.1515) olaylarının açıklanması

Mezkûr ayın 5'inde dîvân toplantısı oldu. Ayak ağrısı nedeniyle bir müddetten beri dîvâna gelemeyen Hersekzade bugünkü müzakere ve müşaverenin ehemmiyetinden dolayı bir katıra binerek saraya geldi. Bosna vilayetinin yönetimi, vezirlikten azledilmiş olan Mustafa Paşa'ya verildi. Macaristan meselesinin istişare edilmesi için o memleketin (Bosna'nın) hâkimi olan Yunus Paşa sarayda hazır bulundu. Dîvânda gerçekleştirilen müşaverenin ardından Macaristan'la mütareke yapılmasına karar verildi.

Ayın 11'inde şehzadenin veziri, Allah Teâlâ'nın Şehzade Süleyman Şah'a bir oğul bahşettiği haberini getirdi. Vezirin ismi Murad olduğu için istiharenin ardından uğurlu olduğu düşünülerek, yeni doğmuş olan şehzadenin de Sultan Murad diye isimlendirilmesine karar verildi.

Ayın 12'sinde Mevlânâ Nureddin Edirne'ye geldi.

Ayın 13'ünde de dîvân toplantısı oldu. Ama Sinan Paşa gelmedi. Kırım ve Kıpçak hanının oğlu olan Mübarek Giray dîvâna gelerek el öptü. Ramazanoğlu'nun tiyul (tımar) mahalli belirlendiği için o, dîvânda hazır bulundu ve hil'at giyerek el öptü. Devlet tarafından yeni doğmuş olan şehzadeyi tebrik etmek için Şehzade Süleyman Şah'a bir mektup yazıldı ve gönderildi.

Ayın 14'ünde dîvân toplantısı oldu. Ama dîvân ehli huzurda kabul edilme şerefine kavuşamadı. Aynı günde Trabzon hâkimi ve Şark

serdarı tarafından ulak gelerek, arzuhâl ile birlikte Erdebiloğlu Şah İsmail'in halifelerinden olan Hamza Sultan ile Murad Sultan'ın kesik başlarını ve iki bin Kızılbaş'ın kesik burnunu getirdi. Arzuhâlde, ordû-yı hümâyûnun Amid yolundan Diyarbakır'a intikalle Amid Kalesi'ni fethetmiş olduğu, Şehsüvaroğlu Ali Bey'in de bu savaşta yiğitlik ve mertlik gösterdiği bildiriliyordu.

Ravzatü's-Safeviyye'de 921 yılının olayları arasında[234] şöyle yazar:

"İskender misali şanlı hakan (Şah İsmail), Diyarbakır yönetimini Kara Han Ustaçlu'ya verdiğinde, han Mardin'e yerleşerek, işlerin dizginini Ahmed Çelebi'nin muktedir eline bıraktı. Fakat Ahmed Çelebi, Amid'in vergisini Kara Han'a vermedi. Han ona karşı harekete geçti. Ahmed Çelebi bunu duyunca zatından kaynaklanan vefasızlık nedeniyle Bıyıklı Çavuş'un yani Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın yanına bir ulak gönderdi ve ona şunları arz etti:

– Olabildiğince hızlı bir şekilde bu diyara gelmen münasip olacaktır ve böylece kendi maksadına ulaşmış olacaksın.

Bıyıklı Çavuş şehir havalisine ulaştığında, Ahmed Çelebi kendisini karşıladı ve kalenin anahtarlarını ona teslim etti. Bıyıklı Çavuş şehre girerek oraya yerleşti." Bitti.

Osmanlı tarihleri de Diyarbakır'ın istilasının sebebini aşağıdaki şekilde kaydetmişlerdir: Kara Han Diyarbakır hâkimi olunca, ahaliye karşı zulüm ve baskı yapmaya başladı. Her gün bir bahane ile şehirdeki Sünnîlere işkence ve eziyet ediyor, mal mülklerine el koyup kendilerini ise öldürüyordu. Ahali bıkıp usanarak, ulemanın ileri gelenlerinden üç kişiyi Tebriz'e gönderip hâkimin kötü davranışından şikâyette bulundu. Ancak Diyarbakır'ın ahalisi Sünnî olduğu için onların şikâyetlerine kulak asan olmadı. Bir kez daha ahali hep birden Şah İsmail'e arîza göndererek; "Eğer şah hazretleri tarafından bizim başımızdan Kara Han'ın tasallutu kaldırılmazsa, buradan göç etmeye mecbur kalacak, kendi malımızdan, servet ve mülkümüzden elimizi çekeceğiz" diye bir açıklamada bulundular.

Şah sarayının muteber kimseleri, yapmış oldukları müşaverenin ardından, ahalinin şikâyetini dikkate almamaları hâlinde Diyarbakır halkının Osmanlı'ya sığınacağı, dolayısıyla bölgenin de kaybedileceğini anlamış oldular. Bu yüzden buranın şerî ve örfi idaresinin Kara Han tarafından Kadı Ahmed Çelebi'ye ve şehrin kethüdası Hüseyin Ağa'ya havale edilmesi, Kara Han'ın ise Mardin'de kalması yönünde karar verildi.

---

234 Aslında aşağıda sunulan parça *Ravzatü's-Safeviyye*'den değil, *Ahsenü't-Tevârîh*'tendir (II. c., s. 1097) ve H. 922 yılının olayları içinde yer almaktadır.

Ancak Kara Han'ın tamahı bu tarz bir idare şeklinin sürdürülebilmesine imkân vermedi. Zira o, her gün bir bahane ile kadı ve kethüdayı azarlayıp suçluyor, onlardan boş yere belli meblağlar ödenmesini talep ediyor ve herhangi bir iş için Mardin'e gelmiş bulunan Diyarbakır sakinlerini de memurları üzerinden çeşitli baskılara tabi tutuyordu. Ahali ve ileri gelenler Safevîlerin yönetimi altında rahat bir hayat süremeyeceklerini görerek Osmanlı padişahından yardım istediler. Bunun üzerine hünkâr hazretleri Şark serdarı Mehmed Paşa'yı Diyarbakır'ın zaptıyla görevlendirdi. Adı geçen paşa da ordusuyla harekete geçerek hiçbir engel olmaksızın şehri zapt ve tahkim etti. Bitti.

Not: Diyarbakır, Osmanlı Asyası'nda çok mamur bir şehirdir. Dicle Irmağı'nın batı kıyısında, bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Şehrin etrafını 72 burcu olan, siyah taştan yapılmış çok yüksek ve sağlam bir hisar çevrelemektedir. Bu kaleyi Romalılar yapmış, ardından gelen İslâm hükümdarları da tahkimatını artırmışlardır. Büyük cami ve mescitler, özellikle de Ulu Cami (Câmi-i Kebîr), Hüsrev Paşa Camii vs. güzel eserlerdendir. Şehirde 50 bin insan yaşamaktadır ve nüfusunun çoğu Müslümanlardan müteşekkildir. Yünden, pamuktan ve ipekten çeşitli kumaşlar dokuyarak Frenk'e kadar satarlar. Tatlılar hazırlamak, şerbet kaynatmak, çok zarif gümüş ve bakır kap kacak üretmek gibi işler gerçekten bu şehre mahsustur. Amid diye de bilinen Diyarbakır vilayeti 400 bin nüfusa sahip olup, ziraat ve ticaret yeridir. Hastane, askerî kışla, dârülfünûn, ıslahhane, devlet ve millete yararlı diğer binalar da mevcuttur. Bitti.

Ayın 15'inde dîvân toplantısı oldu. Ama hünkâr hazretleri avlanmak istedi ve Hersekzade de ona eşlik etti. Efendiye[235] bahşiş olarak bir öküz arabası takımı ve 20 bin akçe yani 332 tümen verilmesi emredildi. Ayrıca bir at arabası takımı, dokuz hacesaray, bir grup gulam (köle), 5 bin akçe yani 83 tümen yevmiye gönderilerek, Şah İsmail'in eşi olan ve maktul Kazasker Tacizade Cafer Çelebi'nin evinde bulunan Bihruze Hanım'ın İslâmbol'dan Edirne'ye getirilmesi, hacesarayların ve arabanın da onun malı olarak kalması yönünde talimat verildi.

Ayın 19'unda dîvân toplantısı oldu. Sarıgörez Efendi el öptü ve hil'at olarak bir samur kürkü ile ödüllendirildi.

Ayın 20'sinde hünkâr hazretleri ata binerek ava çıktı. Yolculuk esnasında maktul bir kişinin cesedini görünce canı sıkıldı. Katilin derhâl ele geçirilerek huzura getirilmesi ve hırsızların, düzenbazların ve eşkıyaların faaliyetlerinin önüne geçilmesi hakkında sert buyruklar verdi.

---

235 Burada adı yer almayan bu efendi, Hamza Sarıgörez'dir. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 470.

Ayın 20'sinde, Hersek'in eski hâkimi olan Vezir Mehmed Paşa'nın ahaliye zulmettiği tahkikatla anlaşıldı. Katırın kuyruğuna bağlanarak sürüklenmek suretiyle cezaya çarptırılması buyruldu.

Ayın 26'sında tertip üzere dîvân toplantısı oldu. Diyarbakır tarafından Küçük Ahmed Çavuş gelerek, Amid vd. Diyarbakır kalelerinin fethiyle ilgili resmî müjdeyi getirdi. Bu yüzden Şehsüvaroğlu Ali Bey için 100 bin akçe yani 1660 tümen para, bir adet şîb, bir adet frenkî,[236] dört sürahi şerbet, dört gümüş tepsi, parlak dikişli sekiz adet mintan ve on adet çuha kaftan gönderildi.

Ayın 27'sinde yeniden tertip üzere dîvân toplantısı oldu. Yolda öldürülmüş olan kişinin katili ele geçirilmişti. Kısas alınması emredildi. Sarıgörez Efendi el öperek, teftiş memuriyeti ile Semendire tarafına gitti. Diyarbakır Beylerbeyiliği on beş kere yüz bin (1,5 milyon) akçe yani 24.900 tümen nakit para ve 300 çeşit kumaş mukabilinde Beylerbeyi Mehmed Bey'e (Bıyıklı Çavuş) verildi. Bugün Hamid adıyla bilinen Amid onun yönetiminin merkezi olarak kaldı. Diyarbakır vilayetindeki 23 hükûmet adı geçen şahsa bağlanmış oldu. Beylerbeyi Mehmed Bey'e, sultanın adından Diyarbakır'da hil'at olarak dağıtsın diye 15 şîb, 15 frenkî elbise ve ipekten 15 hil'at gönderildi. İspir sancak oldu ve oranın yönetimi, Trabzon askerinin komutanı olan Bayraklıoğlu'na havale edildi. Bayburt, Trabzon ve Erzincan 650 bin akçe yani 10.790 tümen mukabilinde Bolu hâkimi Kızıl Ahmed oğlu Mirza Bey'e[237] verildi.

Ayın 29'unda Bursa'da yangın çıktığı ve ahalinin büyük bir hasara uğradığı konusunda haber ulaştı.

921 yılının Şevvâli'l-mükerrem (08.11-06.12.1515) ayının olayları

Hünkâr hazretleri bayramı kutlamak için bayramlaşma töreni düzenledi. Bayram namazını babasının camisinde kıldı. Ardından izzet ve ikbal ile devlet sarayına geri döndü. Aynı gün Kızılbaş elçisini şehre getirdiler.

---

236 Frenkî, kırmızı çuhadan dokunmuş olan sırmalı cübbedir (R. Caferîyân'ın yorumu, *İnkılâbü'l-İslâm*, s. 145).

237 Mirza (Mehmed) Bey'in babası Kızıl Ahmed Bey, Kastamonu merkezli Candaroğulları Beyliği'nin son temsilcisidir. Önceleri Fatih'in himayesi altına girmişse de ardından Karamanoğlu İbrahim Bey'e ve daha sonra Akkoyunlu Uzun Hasan'a sığınmış, II. Bayezid tahta cülus edince yeniden Osmanlı Devleti'ne iltica etmiştir. Oğlu Mirza Mehmed Bey, II. Bayezid'in kızlarından biriyle evlenmiştir. Bkz. Yaşar Yücel. "Candaroğulları", *TDV İA*, 7. c., İstanbul, 1993, s. 149.

Ayın 3'ünde dîvân toplantısı oldu. Şah İsmail'in elçisi dîvâna getirildi. Dîvânda vezirlerden ve yanındaki adamıyla birlikte elçiden başka kimse kalmadı. Diğerleri dışarıya çıkarıldılar. Elçi getirmiş olduğu mesajları iletti. Lakin el öpme âdetini yerine getirmedi. Alaüddevle Dulkadir'in devletsiz başını Mısır sultanına götürmüş olan Hasan Bey geri geldi, kendi elçilik görevinin neticesini arz ettikten sonra el öptü ve Mısır sultanının cevabî mektubunu takdim etti. Tercüme etsin diye bunu huzur münşîsine (nişancıya) havale ettiler. Küçük Ahmed Bey'e hükûmet (sancak) verdiler. Şarkî Karahisar yönetimi Biga hâkimi İskender Bey'in oğluna lütfedildi. Kürdistan'da Kürt emîrlerini Osmanlı Devleti tarafına çekmek üzere görevlendirilmiş olan Mevlânâ İdris Bitlisî'nin harcamaları için 2 bin altın flori yani 3600 tümen gönderildi.

Ayın 4'ünde dîvân toplantısı oldu. Hünkârın huzurunda Şah İsmail'in aşağıda sunulan mektubunu okudular.

Şah İsmail'in Sultan Selim'e mektubu

"Ulu mertebe ve âli menkıbe sahibi, saltanatın sığınağı, adaletin dayanağı, güneş kadar yüce, Cemşid kadar rütbeli, Feridun kadar şanlı, İskender kadar cesur olan hazret, memleketleri süsleyen Dârâ, Nâhid yıldızı (Venüs gezegeni) gibi faydalı, Bercis yıldızı (Jüpiter gezegeni) gibi yüksek, büyük sultanların iftiharı, ulu hakanların güvenci, mülk ve din bayraklarını yükselten, İslâm'ın ve Müslümanların hamisi, cihana adalet fermanlarını yayan, istihkak ufkunda hakkaniyet müjdesini belirten, Allah katından destek gören, saltanatın, adaletin, haşmetin, şevketin ve ikbalin yardımcısı olan Sultan Selim Şah! Allah senin mülkünün ve saltanatının bereketini ebedî kılsın ve mükemmel lütfu ve ihsanıyla sana yardım etsin!

"Gerçekten de zamanınızın günlerinde Rabbinizin esintileri vardır" [şeklindeki hadisin] nurlarından kaynaklanan, açtığı çiçeklerin tarâveti ve gül bahçesinin tazeliği sıdk ve sefa erbabının gönlüne rahatlık bahşeden, sadakat ve samimiyet ashabının ruhunu okşayan, gönül açan esintileri ruhlara ferahlık veren ve bağlı kapıları açan, sevgi belirtisi olan güzel duaların en şerafetlilerini ve dostluk alameti olan iyi niyetli selamların en letafetlilerini size ithaf, hediye, tebliğ ve eda ediyorum. Işıklı güneş gibi nurlu kalbim beyan ediyor ki eski günlerde babalık ve oğulluk alakasının bir gereği, fütüvvet ve mürüvvet bağlamındaki davranış şeklinin tamamlayıcısı olan muhabbet ve samimiyet temellerinin pekiştirilmesi, dostluk ve huzur ortamının oluşturulması gibi faaliyetler, mekânı cennet olan ve babam yerinde bulunan hazret (Sultan II. Bayezid) – Allah onun delilini nurlandırsın – tarafından

öylesine eksiksiz ve pek yakışır bir şekilde gerçekleştiriliyordu ki bunu müşahede eden ve gören diğer sultanlar çekemiyor, ülke hakanları haset ediyorlardı. Her zaman bu muhip (Şah İsmail), kendi yüce tabiatına uygun ve asil fıtratına muvafık olarak sapkınların ve düşmanların defedilmesi ve ortadan kaldırılması, asi ve serkeşlerin mahvedilmesi ile uğraşmış ve hiçbir şekilde kendisinden muhalefet ve husumet ihtimali görülmemiştir. Bilakis, hilafet mertebesine sahip olan hazret (Sultan II. Bayezid) bu muhiple münasebette daima samimi geleneksel muhabbet merasimini ihya etmek ve kadim hakiki sadakat sancaklarını yükseltmek yolunu izlemiş, onun parlaklığının ışınları da akıllarda ve gönüllerdeki yakınlık ve ittihadı aydınlatmıştır.

Fikirlerimizin arkasında saklı olan manalar şundan ibarettir ki; eğer saltanat işlerinde ve memleket meselelerinde o hazretin (Sultan II. Bayezid'in) adalet ve insafının bereketiyle davranılmış olursa, "Babaların dostluğu oğulların yakınlığıdır" ifadesinde buyrulduğu üzere bu işlerin hayra doğru yönelmesi ve sağlam bir temel üzerinde düzenlenmesi o denli apaçık bir hâl alır ki mülki ve millî vakalar, dinî ve dünyevi hadiseler sırasında iki taraftan birbirine yardım etmek vazifesi üstlenilmiş ve dayanışma sergilenmesinin gereği yapılmış olur. Şöyle ki dostlara karşı taarruz ve müdahale zannına kapılmak ve onlara karşı taassup ve mücadele tasavvurunda bulunmak hayret verici bir husustur. Bize göre aradaki ihtilafın nedeni fitne ve fesat erbabının bozuculuk faaliyetlerinden, garaz ve inat ashabının amellerinden başka bir şey değildir. Yalancıların bâtıl sözleri ve birtakım korkusuz garaz sahiplerinin boş uydurmaları, gayb nurlarının yansıdığı kusursuz akıl aynanızı kirletmiş ve nurlu kalbinizi irsî ve insani sefa ve vefa manalarının suretini aksettirmekten alıkoymuştur. Ayrıca şerefli cibilliyetiniz ve aradaki eski muhabbet göz önünde bulundurulduğunda, sağlam sütunlar üzerinde tesis edilmiş olan kaidelere ve müstahkem ayaklar üzerinde kurulmuş olan düzene rağmen bu gibi söylentilerin sizin ahvalinizi etkilemiş olması, tam şaşırtıcı bir durumdur. İşte bu yüzden her ne kadar muhabbet ve dostluğun gereğine aykırı bir şekilde sizin bu diyara doğru sefere çıkmanız konusunda muhtelif yönlerden haberler ulaşıyorduysa da, biz bunlara itimat etmiyor ve kulak asmıyorduk. Bu doğru sözümüzün kanıtı şudur ki bu gibi haberler kulağımıza ulaşmakta olduğu sıralarda etraftaki askerlerimizi toplamadık. Yalnız bu haberlerin gerçek olduğu ortaya çıktıktan sonra çevremde bulunan mülazımlardan oluşan birkaç hususi adamım ve Diyarbakır hududundaki kişilerden (askerlerden) ibaret küçük bir birlikle beraber zaruret vaktinde sizi karşılamak üzere harekete geçtim ve kadere muvafık bir şekilde gayb sayfaları üzerinde yazılı olan

hususlar zahir âleminin levhaları üzerine kendi şafaklarını saçmış oldu. Geri döndüğünüz (çekip gittiğiniz) esnada sizin ahval bahçenizden salah (iyilik) esintilerini içimize çektiğimiz ve ıslah ıtırlarını derinden kokladığımız için bütün himmetimizi ve cümle faaliyetimizi beldelerin emniyeti ve bendelerin (insanların) rahatlığına yönelterek bu doğrultuda sarf ettik ve İslâm hududunun korunması; himmet hazinemizin serveti ve niyet definemizin gömüsü oldu. Dindar sultanların birbirlerine karşı muhalefette bulunmaları din ve iman binalarının sarsılmasına neden olur, kâfirlerin ve isyan ehlinin cüret ve cesaret bulmasına sebebiyet verir.

Elbette, "İki kardeşten sulh için öne geçen kimse cennete girmekte de öne geçer" kelâmındaki hakikat gereğince kardeşlik hukukuna riayet ederek ve aradaki muhabbete inanarak, muvafakat belirtilerini hediye etmek ve sadakat söylemlerini ifade etmek istikametinde ilk adımı ben attım. "Uzlaşmak daha hayırlıdır",[238] "Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin"[239] ve "Sakın bozguncuların yoluna uyma"[240] ayetlerinin saadet içeren ve yol gösteren mazmununa teveccüh gösterdim ve gafletten uyanmak için bunları kendime rehber kılarak, seyyidlik ve nakiplik derecelerine, güzel konuşma yeteneğine sahip olan ve feyiz bahşeden Emîr Nurü's-siyâde ve'd-din Abdülvehhâb'ı ittihadın temelini tesis etmek, muhaliflik ve yabancılığı ortadan kaldırmak amacıyla o tarafa doğru gönderdim. Beklentimiz şu yöndeydi ki bütün insanların hâlinin ıslahı ve İslâm ehlinin dirlik ve düzenliği için oraya göndermiş olduğumuz adı geçen seyyidi kısa zamanda [geri] yollayarak, eskiden olduğu gibi layıkıyla zâtî ittihat hususiyetlerinizi izhar buyuracaksınız. Fakat şimdi bunun üzerinden bir müddet geçmesine rağmen bu beklentilerimiz gerçekleşmemiştir. Aklıma geldi ki bu esnada her iki tarafın bazı hudut emîrleri bilgisiz ve şuursuz bir şekilde saldırılarda bulunarak birtakım vakalar meydana getirmişlerdir ve bunların size yanlış bir biçimde aktarılması, beğenilen sıfatları haiz o seyyidin alıkoyulmasına sebebiyet vermiştir.

Bu yüzden emîrlik payesine ve yüksek dereceye sahip Kemâleddin Hüseyin Bey'i ve büyüklerin dayanağı Bayram Ağa'yı gönderiyoruz. Onlar bu hanedanın (Safevîlerin) seçkin ihlas erbabı arasında önemli bir yer işgal etmekte olup, durumun ayrıntılarını sözlü olarak size anlatmak için gerçek ve yeterli düzeyde bilgi sahibidirler, bizim güvenilir adamlarımızdırlar ve fırsat olduğunda durumu size arz etmeleri

238 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ suresi, 128. ayet.

239 Kur'ân-ı Kerîm, Hucurât suresi, 9. ayet.

240 Kur'ân-ı Kerîm, A'râf suresi, 142. ayet.

konusunda kendilerine talimat verdim. Elbette ki bütün insanların dirlik ve düzenliğini, cümle İslâm ehlinin işlerinin tanzim edilmesini göz önünde bulundurarak, rehavet kapılarını açıp, dostluk sebeplerini yaygınlaştırarak, gereğinin yapılmasını, mektuplar gönderilmesini, kafilelerin ve kervanların geliş gidişine cevaz verilmesini emredeceksiniz. Doğrusu, elçiler yollamakta, yazışmalar yapmakta, işbirliği ve mektuplaşma yönünde adımlar atmakta muradımız halkın tamamının ve reayanın hepsinin rahatlığı mülahazasından başka bir şey olmamış ve olmayacaktır. Allah'ın sonsuz inayetine olan inanç ve O'nun kusursuz keremine olan itimat, diğer tasavvurlardan üstündür.

Muhammed'e ve onun soyuna sonsuz ve ebedî dua ve salavat olsun! Tebriz mevkiinde yazıldı." Bitti.[241]

[Osmanlı ve Memlûkler arasında ihtilafın başlaması]

Ara söz: Mısır sultanının ve Hayır Bey'in[242] cevabî mektuplarının sureti, bu satırların yazarının yararlandığı kaynaklarda yer almadığı için biz onları tarihçemizde aktaramıyoruz. Bununla beraber söz konusu mektuplar iki saltanat yani Mısır ve Osmanlı arasında nifakın, ihtilafın ve adavetin ortaya çıkmasının başlangıcı, münakaşa ve savaşın meydana gelmesinin menşei olduklarından sırf saygıdeğer okuyucuların bilgi çerçevesini genişletmek amacıyla bu konuda biraz malumat vermeyi gerekli bulduk.

Doğru bilgiler aktaran tarihçilerin yazdıklarına bakılırsa, Mısır sultanının mektubunda görünürde her üç taraftan yani Mısır, Osmanlı ve İran hükûmetlerinden taraftarlık veya belki tarafsızlık adıyla her yıl boş yere para alarak böylesine yalan dolanla kendi siyasetini yürüten Alaüddevle'nin öldürülmesi nedeniyle Osmanlı sultanı tebrik edilmişti. Lakin Dulkadir memleketinin Osmanlı Devleti'ne katılmasına rıza gösterilmemiş ve sefire (Osmanlı elçisine) şikâyet izhar edilmişti. Hatta söz konusu mektupta Dulkadiroğullarının memleketine ilişkin herhangi bir ifade yer almıyordu. Zira Mısır yönetimi bu hususu Osmanlıların Mısır ile husumetinin belirtisi olarak algılamış ve Osmanlı sultanının Mısır memleketini istila etmeye karar verdiğini düşünmüştü.

Hayır Bey'in arzuhâline gelince, adı geçen emîr hem Sultan Gavri'nin hem de devlet erkânının kötü davranışından dolayı Mısır

241 Mektubun aslı için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 413-414.

242 Hayır Bey, Memlûk Devleti'nin Halep valisiydi. Bkz. Cihan Yüksel Muslu. *Osmanlılar ve Memlukler (İslâm Dünyasında İmparatorluk Diplomasisi ve Rekabet)*. Çev. Zeynep Rona. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, s. 222.

saltanatının çökeceği sonucuna varmış ve Osmanlıların cihangirce yürüttükleri faaliyetlerden yola çıkarak, Mısır saltanatının yerini alacağını anlamıştı. İstilalar sırasında yönetim ve hükümdarlıktan mahrum kalmamak için şahsî menfaatini kendi velinimetinin sunmuş olduğu ekmek ve tuzun (rızkın) hukukuna tercih etmiş, sadakat yolundan saparak ihanet yolunu meslek edinmiş, kale kûtvâlini de kandırarak yanına çekmiş ve Osmanlı Devleti'ne meyletmenin kapısını açarak, bu devleti her zaman Mısırlılarla savaşa tahrik etmiştir. Öte yandan da Mısırlıların zulme dayalı idare tarzını terk ederek Osmanlı'nın yolunu izlemeye başlamış, bağış yapmak için elini, iltifat etmek için dilini açarak, insanların kalbini Mısırlılara itaatten soğutmak suretiyle onları kendine çekmiştir. Bu yüzden sultan (Mısır sultanı) onu azletmekten çekiniyordu; zira hakkında azletme kararı verirse, aynı gün onun Osmanlılara biat ederek fitne ve fesat ateşinin yükselmesine neden olacağını biliyordu. Bu sebepten susmayı tercih ederek, münasip bir vaktin gelip çatmasını bekliyordu.

Lakin Sultan Selim öncelikle İran'ı istila etmeyi ve yeni tesis edilmiş olan Safevî Devleti'ni ortadan kaldırmayı düşünüyordu. Zira İran'da Şiîliğin daha fazla yaygınlaşması hâlinde bu fethin zorlaşacağını, hatta Safevîleri sonlandırmayı başaramayabileceğini biliyordu. Bu fırsatı kaçırırsa, kendisinden sonra İslâm hükümdarlarından hiçbirisinin İslâm âlemini birleştirmeye ve İslâm âleminde bir hilafet merkezi tesis etmeye muvaffak olamayacağını anlıyordu. Bu yüzden sultanın (Mısır sultanının) davranışlarını da Hayır Bey'in tahriklerini de dikkate almayacak ve yeniden İran üzerine yürümek için hazırlıklar yapacaktı. Ancak Rabbanî takdir, sultanın (Sultan Selim'in) planlarını değiştirmeye ve onu Mısır ile savaşmaya mecbur bıraktı ve ondan sonra da bu padişaha tekrar İran toprağına adım atarak kalbindeki niyeti gerçekleştirebileceği bir ömrü bahşetmedi. Bu vakaların ayrıntıları da inşallah gelecek yılların olayları içinde arz edilmiş olacaklardır. Bitti.

Tekrar konuya dönelim. Ayın 5'inde yeniden dîvân toplantısı oldu. Şah İsmail'in elçisi hapsedilerek Dimetoka'ya, elçinin hizmetkârları da Gelibolu Kalesi'ne ve diğer kalelere gönderildiler. Arapgir'in yönetimi Ahmed Çavuş'a verildi. Yiğit Ahmed oğlu kendi babasının yerine garip yiğitlerin kethüdası tayin edildi. Bolu'nun yönetimini Larende'nin eski hâkimi Mehmed Bey'e verdiler.

Ayın 6'sında hünkâr hazretleri ava gitti. Ayın 12'sinde ise avdan geri döndü. Paşalar dîvândan çıktılar, ama huzurda kabul edilme şerefine kavuşamadılar. Paşalar dîvânı terk ettikten sonra hünkâr hazretleri

Diyarbakır'a yollanacak olan Küçük Ahmed Çavuş'u çağırarak, tımar, maaş ve bahşiş fermanlarını onun elinden geri aldı, huzur münşîsini (nişancıyı) ve reisü'l-küttâbı çağırdı ve onlara isimsiz olarak yirmi iki tane tuğralı tımar fermanı, yedi tane tuğralı istimalet ve bahşiş fermanı ve bir tane beylerbeyilik fermanını sabaha kadar yazıp hazırlamalarını emretti. Hazine reisi, Hazine-i Âmire'den otuz tane sultanî tuğralı kâğıt getirerek huzur münşîsinin odasına gitti. Yatsıdan önce fermanlar tamamlandı ve mâbeyne götürülerek takdim edilmek istendi. Lakin sabahleyin teslim edilmesi yönünde emir geldi.

Ayın 13'ünde dîvâna gittiklerinde dîvân darugası, reisü'l-küttâbdan fermanları istedi ve alarak kapıcıbaşına teslim etti. Kapıcıbaşı fermanları takdim ettikten sonra dîvâna gelerek, bugün umumi dîvân toplantısının olmayacağını söyledi. Bu yüzden kazaskerler dîvândan kalkarak kendi evlerine yollandılar. Ardından hünkâr hazretleri hususi dîvân toplantısı yaptı. Vezirler huzura çıkma şerefi buldular. Meşveretin ardından Diyarbakır Beylerbeyi Mehmed Bey'e (Bıyıklı Çavuş) ve Mevlânâ İdris Bitlisî'ye hükümler yazdılar ve huzura takdim ettiler. Beğenildi. Küçük Ahmed Çavuş padişahın huzuruna çıktı. Ona Mevlânâ İdris için kını altından olan bir adet kılıç,[243] bir top kırmızı ve bir top da beyaz altın işlemeli Yezd kumaşı, bir samur kürkü, Beylerbeyi Mehmed Bey için iki adet altın işlemeli yaz çadırı, kını altından olan bir adet kılıç, iki bin altın flori yani üç bin altı yüz tümen bahşiş, iki adet isimsiz tuğralı tımar fermanı ve diğer emîrler için de beş adet kılıç verildi ki götürüp sahiplerine teslim etsin.

Ayın 14'ü gecesinde Piri Paşa'ya, Arap emîrlerine ve Hayır Bey'e cevabî mektup yazması buyruldu. Kasım Bey Çavuş, Arap emîrlerine yazılmış olan cevap mektubunun müsveddesini hünkâr hazretlerine ulaştırdı. İncelendikten sonra dîvâna getirdiler ve paşaların emriyle yazdılar (temize çektiler).

Ayın 16'sında daha önce savaşmak üzere Diyarbakır ordusuna katılmış olan Rumeli Beylerbeyi Şadi Paşa, Kırşehir hâkimi Karaca Paşa, Kayseri hâkimi Süleyman Bey ve Sivas hâkimi Faik Bey izinsiz bir şekilde mezkûr orduyu terk ederek kendi yönetim yerlerine gittikleri gerekçesiyle yönetimden azledildiler. Ulufeciler başı Behram Ağa onları tutuklayarak devlet sarayına getirmekle görevlendirildi.[244]

---

243 *Ruzname*'ye göre bu kılıç, Şah İsmail'in kılıçlarından biriydi. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 472.

244 Ayın 14'ü ve 16'sı, kaynağın baskısında eksik bir şekilde yer aldığı için tarafımızca Tahran yazma nüshası (s. 294-295) ile karşılaştırmalar yapılmış ve noksanlar

Bundan önce Şah İsmail'in emîrlerinden olan Arabşah Bey Diyarbakır eyaletine duhul ederek, Diyarbakır halkı ve o vilayetin diğer kalelerinin ve yerleşim yerlerinin ahalisi için şah tarafından istimaletname getirmişti. Lakin Karahisar-ı Sahip hâkimi Mehmed Bey onu tanımış ve tutuklayarak Diyarbakır [şehrine] göndermişti. Beylerbeyi Mehmed Bey (Bıyıklı Çavuş) de onu zincire vurulmuş bir hâlde çavuşbaşı ile birlikte saraya yollamıştı. Onlar bugün saraya ulaştılar. Aynı gün paşalar ve devlet erkânı tekrar Diyarbakır ordusu için düzenlenmiş olan yüksek askerî dîvânda orduyu teftiş ederek beğendiler ve bu teftişin neticesini [padişaha] arz ettiler.

Ayın 18'inde dîvân oldu ve Karaman vilayeti beylerbeyine, mezkûr vilayette kendi huzurunda hazır bulunan askerlerin başında çabucak Diyarbakır ordusuna katılması, ancak Karaman vilayetinin sancak beylerinin kendi yerlerini terk etmemeleri yönünde tekitname gönderildi. Niğde hâkimi Hüsam Bey sarayda hazır bulundu. Bosna Beylerbeyi Mustafa Paşa ve Hersek hâkimi Evrenoszade İskender Bey'e, yeni Müslüman olmuş Boşnak kabilesinden bin yeniçerinin acilen saraya gönderilmesine dair sert bir emir gönderildi. Sivas sancağını Ankara hâkimi Nasuh Bey'e verdiler. Alanya, Larende, Biga ve diğer birkaç yerin yönetimlerinde de değişim oldu. Diyarbakır ordusu için ulufeciler tayin edildi. Ulufeciler başı İshak Ağa 20 bin akçe yani 332 tümen maaş ile onlara komutan olarak atandı ve hil'at giydi.

Ayın 19'unda dîvân kuruldu. Rûznâmeci Mehmed Çelebi 80 bin akçe yani 1328 tümen maaş ile ordu tımarlarının müstevfîsi (defterdarı)[245] tayin edildi. Merhum Sultan Korkud'un cariyesinin (ümm-i veled) kocası olan Murad Çelebi Anadolu askeri vezirliğine yükseltildi. Sivas hâkimliğini Bursa'nın eski hâkimi olan Yahşi oğlu Ahmed Bey'e verdiler. Koçi Bey Bursa hâkimliğine atanırken, Ankara hâkimi Nasuh Bey de Kayseri hâkimi oldu. Süleyman Bey gulambaşı (kullar ağası) tayin edildi. Rüstem Ağa beylik lakabına layık görüldü.[246] Acazade Bursa kadısı

---

giderilmiştir. Haydar Çelebi ise ayın 14'ü ve 15'inde geçen olayları daha ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır: "Ol gece nişancıdan Piri Paşa'ya gelinip, Arap beylerine cevap emrolundu. On dördüncü gününde Arap beylerinin kâğıdı paşalara okundu. Bazı ahvalle tecdid buyruldu ve Küçük Ahmed çıkıp gitti. On beşinci gün Arap mektubu Ahmed Paşa'ya gösterilip, ba'dehü ağaya gönderildi. Reis-i küttâb, kapıcıbaşıyla ba'dehü Piri Paşa'ya gelip haber verdim. Ba'dehü Ahmed Paşa'nın kapıcıları kethüdası Derviş Ali Bey, Çavuş Kasım Bey ile sûret-i mektubu Hüdâvendigâr'a gösterip paşalara gönderdikten [sonra] paşalar emriyle yazmağa getirildi ve yazıldı." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 472.

245 *Ruzname*'ye göre: "Anadolu tımar defterdarı". Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 472.

246 Son iki cümle, *Ruzname*'de şu şekilde yer almaktadır: "Karındaşı Süleyman Bey

oldu. Rumeli Veziri Mehmed Çelebi 400 kişiyi ulufeci olarak listeye aldı. Diyarbakır ordusuna gitmeleri için onların maaşları dîvânda belirlendi.[247] Amid Kadısı Ahmed Çelebi ve adı geçen şehrin veziri (kethüdası) Şah Hüseyin Ağa'nın ihanet ettikleri anlaşılınca, her ikisi de saraya getirildiler. Hoca Efendi'ye bahşiş olarak 8 hükûmet mülkü[248] lütfedildi ve ambarların eminine de arpalık (tiyul) verildi.

Ayın 22'sinde İshak Ağa'yı Diyarbakır ordusuna yazılmış olan yeni ulufecilerin reisi tayin ettiler ve o da kendi birliğiyle beraber Diyarbakır'a yollandı.

Ayın 24'ünde dîvân toplantısı oldu. Sipahi oğlanlar ağası Lütfü Bey, Behram Ağa'nın yerine kapıcıbaşı olarak atandı. Koçi Bey ise ulufeciler başı Behram Ağa'nın yerine tayin edildi.[249] Kapıcılar kethüdalığından azledilmiş olan Sinan Çelebi sipahi oğlanları ağalığına tayin edildi. Tekgöz (Yekçeşm) Bali Bey silahdarbaşı yani halvet ferrâşlarının başı oldu. Aynı gün sancak yönetimlerinde değişiklikler yapıldı. Bütün emîrlerin kendi askerleriyle birlikte Nevruz-ı Sultanî'nin (Nevruz Bayramı'nın) başında gelerek, hükûmet kasırlarında ikinci bir emre kadar beklemeleri emredildi. Bu yüzden bütün emîrlere ve hâkimlere buyruklar gönderildi.

Ayın 25'inde dîvân toplantısı oldu. Yine de sancak yönetimlerinde değişiklikler icra edildi. Rûznâmeci Mehmed Çelebi'nin yerine Bayezid Çelebi, onun yerine Ömer Çelebi, onun da yerine Kara Bali Çelebi,[250] onun da yerine İskender Çelebi rûznâmeci olarak atandılar.

Ayın 26'sında dîvân toplantısı oldu. Yine sancak yönetimlerinde değişiklikler yapıldı. Nevruz-ı Sultanî gününde bütün gemilerin sefere hazır olmaları emredildi.

921 yılı Zilkade ayının (07.12.1515-05.01.1516) olayları

Ayın 2'sinde dîvân toplantısı oldu. Hünkâr hazretleri vezirlere kızdı. Kendileriyle evlenilmek istenen veya evlenmeye kabil bulunan, şehzade

---

yerine silahdarbaşı oldu. Rüstem Ağa, Niğde sancağı beyi oldu". Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 472.

247 *Ruzname*'deki ek bilgi: "... ve beş yüz dahi erbâb-ı tımardan buyruldu ki anda gideler". Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 472.

248 *Ruzname*'ye göre sekiz binlik bir mülk. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 472. Belli ki Muhammed Arif, *Ruzname* metnindeki "sekiz binlik" ifadesini "sekiz beylik" şeklinde anlamıştır.

249 *Ruzname*'ye göre: "Sipahi oğlanları ağası Lütfü Bey, kapıcıbaşı oldu Behram Ağa yerine ve ol Koçi Bey yerine ağa oldu". Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 472.

250 *Ruzname*'ye göre Kara Bali oğlu. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 473.

hanımlardan olan her bir kadın ve kızın kendileri için koca seçmeleri ve bu konuda sadrazama bilgi vermeleri konusunda sert bir emir verildi.

Osmanlı latife yazarlarından birisinin yazdıklarına göre bir gece Sultan Selim devlet işlerini düşündüğü için uyuyamadı. Mâbeynden[251] çıkarak halvete (hareme) girdi. Kız kardeşlerinin odalarının önünden geçerken bir ses duydu. Kulak verdiğinde kız kardeşlerinin ablalarının odasına toplanmış, evlenme konusunda birbirleriyle sohbet ettiklerini işitti. Ablaları onlara şöyle diyordu:

– Keşke Allah Teâlâ bizi de erkek olarak yaratsaydı da babamızdan sonra erkek kardeşlerimiz gibi bizi de katletselerdi. İşte o zaman bu zilleti çekmekten kurtulurduk. Şu yaşadığımız da hayat mıdır?! Sanki ağabeyimiz; "İslâm'da ruhbanlık yoktur" hadisinden habersiz. Zira haberdar olsaydı, kendisi eşleriyle aynı yatağa yatarken bizi de azıcık olsa düşünürdü.

Hazinedar Usta'dan nakledildiğine göre; "Sabah erkenden hâcebaşı (harem ağası) bana padişahın kendi eliyle yazılı bir kâğıt verdi ve sultanın kız kardeşleri içinde en büyük olanına ulaştırmamı istedi. Kâğıdı alıp şehzade hanımın odasına girdim. Gördüm ki sabah namazını kılıyor. Namazı bitirinceye değin bekledim. Âdet üzere padişahın hatt-ı hümâyûnunu öperek alnına koydu. Sonra zarftan çıkarıp hattına baktı. Söğüt gibi titredi ve kendinden geçerek yere düştü. Cariyeler gelerek onu uyandırmaya çalıştılar. Bu arada gözüm yere düşmüş olan kâğıda takıldı. Gördüm ki orada şu birkaç kelime yazılmıştı: 'Bacım! Selim bâliğ olduğu günden beri "İslâm'da ruhbanlık yoktur" hadisini biliyordu. Ama sizlerin (kadınların) da erkek kardeşleriniz gibi kendi heveslerinize tâbi olduğunuzu bilmiyordu. Müjdeler olsun! Sadrazama buyurdum ki sizi kocaya versin. Şimdi bütün şehzade hanımları çağırarak onlara de ki; devletimizin necip hizmetkârlarından olan herhangi bir şahsı istiyorlarsa, ismini deftere yazsınlar. Bunu hâcebaşı (harem ağası) aracılığıyla sadrazama gönderiniz.' Sonra bu meselenin içyüzünü hâcebaşından ve diğerlerinden duydum ve böylesine bir tesadüfün vukua gelmesinden dolayı hayret ettim." Bitti.

Şimdi tekrar konuya dönelim. Bu emrin verilmesinin ardından padişah avlanmak için ata bindi ve sekiz gün boyunca av mekânında kalarak şehre dönmedi. Devlet erkânı da şehzade hanımların izdivaç işleriyle meşgul oldu.

---

251 Mâbeyn, sarayın selamlık ve harem kısımları arasında bulunan ve devlet işleri görüşülen bir bölümünü teşkil etmekteydi. Bkz. Ali Akyıldız. "Mâbeyn-i Hümâyun", *TDV İA*, 27. c., Ankara, 2003, s. 283-286.

Ayın 8'inde dîvân toplantısı oldu. Bosna Beylerbeyi Yunus Paşa çok sayıda hizmetkâr ve maiyetiyle birlikte geldi ve aynı gün içinde saray vezirleriyle görüştü.

Ayın 9'unda dîvân toplantısı oldu. Yunus Paşa çok sayıda pahalı kumaş ve kap çeşitlerini peşkeş çekerek dîvâna getirdi. Tam arz edileceği sırada hünkâr hazretleri dîvândan çekip gitti. Biçare Yunus Paşa peşkeşleri dîvânda emanet koyarak bin türlü korku ile, adamları da yüz bin türlü hüzün ve endişe ile dîvândan çıktılar. Bu tarz bir muameleye maruz kalmak, gerçekten de dîvân görevlileri ve adı geçen paşa için utanç ve tasa sebebi oldu.

Ayın 10'unda[252] dîvân toplantısı oldu. Hiç kimseye huzurda kabul edilme şerefini vermediler. Fakat devlet erkânı ve ileri gelenlerin kışlık libas ve bahşişlerini ayrıca olarak kanun mucibince hediye etmiş oldular. Yunus Paşa ve oğullarının peşkeşleri dîvânda bekliyor olmasına rağmen padişah onlara iltifat göstermedi.

Ayın 11'inde dîvân toplantısı oldu. Öncelikle Yunus Paşa'nın dokuz Frenk kölesinden, her çeşitten dokuz adet olmak suretiyle Bursa ürünü olan kaliteli ipek kumaşlardan, dokuz adet büyük, dokuz adet orta boy ve dokuz adet küçük gümüş kaplardan ibaret peşkeşleri sunuldu. Yunus Paşa'nın ardından onun küçük oğlunun peşkeşleri padişahın huzuruna takdim edildi. Onun peşkeşleri de babasının peşkeşleri gibi düzenlenmiş, ama her çeşit hediyeden sadece üç adet[253] koyulmuştu. Baba ve oğul dîvân ehlinin hepsinden önce el öperek, hiç beklemeden kendi evlerine gittiler. Sonra devlet erkânı kabul şerefi bularak, hediye şeklinde aldıkları kışlık libas ve bahşişlerin karşılığında el öptüler.

Ayın 12'sinde tertip üzere dîvân toplantısı oldu. Diyarbakır'a gitmiş olan ulufeciler ağasının yolculuk esnasında hastalanıp kaldığına[254] dair haber ulaştı. Bu yüzden garip yiğitler ağası Mehmed Bey ulufeciler ağası görevine atanarak, ulufecilere ulaşmak için çabucak yola çıktı. İran'a gönderilmiş olan casuslar gelerek şu haberleri getirdiler: "Kızılbaş ümerasından Dev Ali Sultan Çukur-Saad'a gitmiş ve Acem tüccarlarından birkaç kafile de Rum'a doğru yola çıkmıştır. Şamhalzadelerden olan Menûçihr ayaklanarak Gürcistan'ı baştan başa ele geçirmiş ve Gürcistan'ın eski şamhalı olan Gurgura kaçarak Şah İsmail'e sığınmıştır. Şah

252 Kaynağın yazma nüshasında ve baskısında yanlış olarak "ayın 9'unda" diye yer almaktadır.

253 *Ruzname*'ye göre "ikişer peşkeş". Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 473.

254 Ruzname'ye göre: "Diyarbakır'a ulufeciler ile irsal olunan İshak Ağa'nın yolda giderken hasta olup İznikmid'de kaldığı...". Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 473.

İsmail ve Çayan Sultan Tebriz'de kışlak yapacaklarmış." Hâlid Bey de devlet sarayına arzuhâl göndererek affedilmesini diledi.

Ayın 16'sında tertip üzere dîvân toplantısı yapıldı. Arabacıbaşı, Voynuk hâkimi oldu ve saraçlardan biri de onun yerine atandı.

Ayın 18'inde dîvân toplantısı oldu. Bolu hâkimi Mehmed Bey 530 bin akçe yani 8.798 tümen nakit para ile Rumeli beylerbeyiliğine tayin edildi.

Ayın 20'sinde dîvân toplantısı oldu. Yunus Paşa gelerek el öptü. Sinan Paşa da dîvâna geldi.

Ayın 21'inde arpa ambarı emini Üveys Bey garip yiğitlerin sol bölüğünün ağası oldu ve sefer için gerekli olduğu kadar araba hazır etmesi konusunda kendisine emir verildi.

Ayın 24'ünde ambar müstevfîsi (arpa yazıcısı) Nasuh Çelebi arpa ambarı emini görevine tayin edildi.

Aynı ayın son gününde dîvân toplantısı oldu. Sadrazam Ahmed Paşa'nın sağlığı iyi olmadığı için teşrif edemedi.

921 yılı Zilhicce ayının (06.01-04.02.1516) olayları

Ayın ilk gününde alışılmış tertip üzere dîvân toplantısı yapıldı. Venedik konsolosu hünkâr hazretlerine dilekçe vererek, kazaskerden şikâyette bulunmuştu. Hünkâr hazretleri dîvâna gelince, onun şikâyetini nurlu şeriata aykırı bularak sinirlendi ve dîvânda ona yüz kırbaç vurulmasını emretti. Kapıcılar kethüdası olan Şeyh Mehmed, konsolosun kâğıdını (şikâyet dilekçesini) arz ettiği gerekçesiyle azledildi ve onun yerine kapıcı Behram Bey atandı. Bolu yönetimi Silistre'nin eski hâkimi olan Kasım Bey'e, Silistre yönetimi Avlonya'nın[255] eski hâkimi Mustafa Bey'e, Avlonya yönetimi ise İsa Bey'in oğlu Mehmed Bey'e verildi. Dündar Hüsam Bey arpa ambarı müstevfîsi (arpa kâtibi) makamına tayin edildi. Çiftçilikle uğraşan ahaliden padişahın ordusunun hayvanları için kâfi miktarda arpa satın alınması emredildi.[256]

Bugünden itibaren bayram gününe değin hünkâr hazretleri devlet erkânına huzurda kabul edilme şerefine kavuşma izni vermedi. Ayın 9'unda eski kanun ve alışıldık tertip gereğince devlet erkânına, ricale, hizmetkârlara ve orduya kurbanlıklar gönderildi.

Ayın 10'unda Kurban Bayramı oldu. İleri gelenler, devlet erkânı, hizmetkârlar ve askerler dîvânda hazır bulunarak, eski kanun gereğince

255 Arnavutluk'un Adriyatik Denizi kıyısında yer alan bir şehir.

256 Ruzname'de arpanın satın alınmasından değil, avârız vergisi şeklinde toplanmasından söz edilmektedir. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 473.

bayramlaşma merasimini icra ettiler. Dîvân görevlileri el öpme şerefine ulaştılar. Aynı gün İsfahanlı bir tüccar, Ehl-i Sünnet büyüklerinden olan Mevlânâ Hoca Emin İsfahânî'nin[257] dilekçesini takdim etti. Söz konusu dilekçenin sureti aşağıda aynen aktarılmaktadır.

Hoca İsfahânî'nin (Fazlullah b. Rûzbihân Huncî) manzum mektubunun sureti

O (Allah Teâlâ), bütün lütuf mülkünün kapılarını açandır
Ve kalb-i selim sahibi olan herkese sonsuz nimet verendir.
Özellikle ey mübarek çehreli ulak,
Niyazım muzaffer padişahadır.
Söyle: Ey cümle âlem padişahı!
Bugün mertlikte müsellem olan sensin.
Sen dünyada dinin temelini kuvvetlendirdin,
Sen Mustafa'nın şeriatını tekrar yükselttin.
Senin himmetin ile din yeniden güç buldu,
Cihan senin minnet yükünün altında kaldı.
Eğer bugün şeriat mülkü müstakim ise,
Bu, Sultan Selim'in devleti sayesinde mümkün olmuştur.
Fars ve Türk senin korkundan tir tir titriyor,
Çünkü sen Kızılbörk'ün tacını başından yere düşürdün.
Sen onun tacını başından yere düşürdün, ey muzaffer!
Şimdi de mertlikle onun başını bedeninden yere düşür!
Kızılbörk bir engerek yılanı gibidir,
Onun başını ezmeyince yok olmayacaktır.
Şerefli vasıfların sayesinde bugün,
Tanrı'nın ve Muhammed'in halifesi sensin.
Sen hiç reva görür müsün ki bir kibirli mülhid ve vahşi,
Muhammed'in sahabilerine küfretmiş olsun?!
Sen onu yiğitçe parçalamaz mısın?!
Onun kafasını koparmaz mısın?!
Böyle birisi sağ salim kalırsa,
Kıyamette senin eteğine yapışırlar.
Peygambere dair haberlerden şöyle duydum ki,

257 Fazlullah b. Ruzbihan Huncî İsfahanî, Akkoyunlu Sultan Yakub'un saray tarihçisi olmuş, Şah İsmail'in hâkimiyete yükselişinden sonra muhalif olduğu için Şeybânîler hanedanına sığınmıştır. Hayatı ve vekayinamesi hakkında bkz. Derya Örs. *Fazlullâh b. Rûzbihân Huncî ve Târîh-i Âlem-Ârây-i Eminî'si*. Doktora Tezi. Ankara Üniv. SBE, 1999.

Rum'da Zülkarneyn adlı bir kayser vardı.
Zülkarneyn'in kalbine doğdu ki,
Fars mülkünü Rum'a katsın.
O, iki asır boyunca cihanda padişah oldu,
Doğudan batıya değin onun hükmü yürüdü.
Ey dinin hamisi, putları kır,
Fars mülkünü Rum tahtına kat!
Şöyle ki doğuyu ve batıyı saadet ile
Fethetsin İslâm Zülkarneyni.
Sahabilerin aktardıkları haberlerden birini
Bir yazar kendi yazısında şöyle aktarır:
Peygamberin zamanından sonra İslâm'da
Dindar bir Zülkarneyn daha olacak.
İşte bu dinperver ve fatih sensin,
Cihana vadedilmiş olan Zülkarneyn sensin.
Gel de yeryüzünden ızdırabı kaldır,
Öldür artık şu yılanı ve hazineye eriş!
Benim muradım ne hazine ne de mal değil,
Maksat Zülcelâl'in (Allah'ın) rıza hazinesine erişmektir.
Zülkarneyn iki asır boyunca mutlu olduysa,
Sen de yüz asır ömür ve hüküm süresin.
İlâhî, reisimiz pir olsun,
Zülkarneyn gibi cihangir olsun.
Onun adaletiyle dünya aydınlansın,
Ey Emin, âmin söyle mahşer gününe değin.[258]

Fazlullah b. Rûzbihân Huncî'nin hâlinin şerhi

Ravzatü's-Safeviyye[259] adlı tarih eserinin müellifi 926 (1520) yılının vefat olaylarını zikrederken şöyle yazar:

"Hoca Mevlânâ İsfahânî, Sünnî mezhebinde mutaassıp birisiydi. İskender gibi şanlı olan hakanın (Şah İsmal'in) zuhuru zamanında Herat'a gitmiş ve ondan sonra Şeybek Han Horasan'ı istila edince Mevlânâ da bu hanın hizmetine girmişti. O, Ehl-i Beyt'e adavet ettiği için han her zaman onu kınıyordu. Mezkûr yılın Cemâziyelevvel ayının

258 Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 416-417. Huncî'nin edebî mahlası Emin veya Eminî idi.

259 Aşağıda aktarılan bilgiler aslında *Ahsenü't-Tevârîh*'ten (II. c., s. 1120) alıntılanmıştır. Fakat adı geçen kaynakta bu pasaja 927 / 1521 yılı olayları içinde yer verilmiştir.

5'inde (23.04.1520)[260] Buhara'da vefat etti. *Târîh-i Âlemârâ-yı Emînî* onun eserlerindendir." Bitti.

Ara söz: Adı geçen şahsın (Fazlullah b. Rûzbihân Huncî'nin) yukarıda sunulmuş olan dilekçesine benzeyen, Çağatayca yazılmış ve Feridun Bey Münşeâtı'nda aktarılmış olan bir kasidesi daha vardır ki Sultan Selim'in sarayına gönderilmiştir. Bu kasidenin hangi tarihte takdim edildiğine ilişkin bir bilgi olmadığı için burada ilave olarak söz konusu kasideyi aynen yazmayı uygun bulduk.

Hoca İsfahânî'nin kasidesinin sureti

Berây-ı Hızır-sûy-ı Hazret-i İskender-i Sânî,
Niyâz-ı bende-i û Hoca Mollâ-yı Sıfahânî.
Ey hilâfet serîrinin şâhı,
Vey adâlet sipihrinin mâhı.
Ey Süleymân-sıfât ü Îsâ-dem,
Vey nebî-haslet ü velî-makdem.
Ey sehâ mülkide sipehsâlâr,
Vey şecâat memâlikide medâr.
Ey Sikender-sipâh ü Hızır-ilhâm,
Vey Mesîhâ-dem ü Kelîm-kelâm.
Ey diyânet cihânığa sultân,
Şâh bin şâh ü Hüsrev-i devrân.
Ey yüzin âftâb-ı evc-i celâl,
Âlem ehli kaşında zerre-misâl.
Tâ zuhûr eyledin bu âlem ara,
Tüşti zevk ü sürûr âdem ara.
Çaldın, ey şeh, cihânda kös-i nüvîd,
Yetti din ehliğe sedâ-yı berîd.
Hüsrev-i dîn-penâh Şâh Selîm,
Sedef-i dehr içinde dürr-i yetîm.
Tapdı Hak yolıda tarîk-i hüdâ,
Haledallâhü mülkehü ebedâ.
Ehl-i İslâm'nı hidâyet kıl,
Turuk-ı şer'ini himâyet kıl.
Böyle kim adl ü dâd var sana,

260 Yukarıda belirttiğimiz üzere bu olay aslında 927 senesinde vuku bulmuştur ve belirtilen günü Miladi takvime dönüştürdüğümüzde 13.04.1521 tarihine tekabül eder.

Yâr bolsun çehâr-yâr sana.
Bil ki dîn ehliğe amân sensin,
Mehdî-i âhirü'z-zamân sensin.
Bar adl ü sehân içün hayrân,
Yüz tümen Hâtem ile Nûşirevân.
Böyle kim sana yâr feth ü zafer,
Kudret-i Hakk'dır, ne fi'l-i beşer.
Men demen kim zamâne şahisin,
Belki sen kudret-i İlâhî'sin.
Sana, ey şâh, arz-ı hâlim bar,
Arz eter imdi kim mecâlim bar.
Lütf eyle menin murâdıma yet,
Dâd-hâhın men, imdi dâdıma yet.
Bar idi meskenim Horâsân'da,
Mülk-i Hârizm birle bolganda.
Gördim erse besî belâ-yı vatan,
Boldum ol mülkidin celâ-yı vatan.
Dîn sarayını küfr yıktı tamâm,
Küfr, dîn mesnedide tuttı makam.
Bidat ü fısk tuttı âlemni,
Fısk hakdın ayırdı âdemni.
Hânedânlar barısı boldı harâb,
Kalmadı şer' içinde âb ile tâb.
Bağrımı küfr otı kebâb etti,
Dîn-i İslâm'nı harâb etti.
Bende-i Sünnî-i pâk-mezheb misin?
Peyrev-i ilm-i dîn ü mekteb misin?
Anın içün bu bidat ehlidin,
Mana yetti cefâ vü tîğ-i kîn.
Mana tüşmedi bu belâ yalguz,
Mihnet ü cevr ü ibtilâ yalguz.
Kim ki Sünnî idi cefâ gördi,
Bidat ehlidin ibtilâ gördi.
Sendin ümmîd-vârdır âlem,
Lütfığa muntazırdır benî Âdem.
Rişte-i küfrini çeküb üzgil,
Lîk İslâm elini tez tüzgil.
İntizâr çeker Horâsânlık,

Kıl Horâsân'da dakı sultânlık.
Bar müştak hep sanadır ehl-i Irâk,
Öyle kim câna ten erür müştâk.
Mâverâünnehir'de şâh ü gedâ,
Kıladurlar sana müdâm duâ.
Ki senin devletin füzûn bolgay,
Düşmenin zâr ü ser-nigûn bolgay.
Devlet ü nusret ile azm eyle,
Küfr def'in kılurnı hazm eyle.
Kurtar İslâm ehlini gamdın,
Mihnet ü bidat ile mâtemdin.
Lütf etüb hastaluğa dermân kıl,
Hayr içün zârlarga ihsân kıl.
Ki cihânın nüvîdi sendindir,
Dîn elinin ümîdi sendindir.
Hâce-i hasta kim odur mahzûn,
Bağrı pür-hûn, eşkidir gülgûn.
Yığlaban vasfunı kılar dâim,
Tengri'din devletin diler dâim.
Ki vücûdın tapub hayât-ı ebed,
Küfr ü bidat elini kılgay red.
Taht-ı nusret sana müdâm olsun,
Devletin dakı müstedâm olsun! [261]

Şimdi tekrar konuya dönelim. 921 yılı Zilhicce ayının 14'ünde dîvân toplantısı oldu. İzinsiz bir şekilde Diyarbakır ordusunu terk ettikleri için zincire vurularak huzura getirilmeleri hakkında ferman verilmiş olan Şadi Bey, Süleyman Bey, Faik Bey, Karaca Paşa ve Mahmud Bey'in Behram Ağa tarafından getirilerek hazır bekletilmekte olduklarını arz ettiler. Huzura çağırılıp azarlandıktan sonra, hapsedilmeleri emredildi. Hepsi Kule Kapısı'ndaki Nâib Damı diye bilinen zindana gönderildi. Bozdoğan Çavuş onları götürerek hapse attı. Cephanenin develerini listeye alıp hazır etmeleri için etraftaki vilayetlere kullar gönderildi.

261 Bu şiirin baskıda eksik olan kısımları yazma nüshanın yardımıyla tamamlanmıştır. Şiirin metni ve değerlendirilmesi için ayrıca bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 417-418; Gülşen Seyhan Alışık. "Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî'nin Yaşamı ve Yavuz Sultan Selim Han'a Yazdığı Türkçe Manzum Yakarışı", *Ankara Üniv. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, Ankara, 2005, s. 70-87.

Ayın 15'i gecesinde tam bir ay tutulması meydana geldi. Müneccimler bunu Arap sultanlarından birinin kahrolacağı ve devletinin de yıkılacağı şeklinde yorumladılar.

Ayın 16'sında dîvân toplantısı oldu. Padişah, Ubeyd Han Özbek'e cevabi mektup yazılmasını emretti.

Ayın 17'sinde bir hatt-ı hümâyûn getirdiler. Orada tüfekdarbaşının bin tüfekdar ile birlikte şehirden çıkması emredilmişti.[262]

Ayın 18'inde sipahi oğlanlar ağasının da bin süvari ile Kara Amid'e gitmesi emredildi.

Ayın 19'unda dîvân toplantısı oldu. Ubeyd Han'ın elçisine geri dönüş izni verdiler. Şahinciler müstevfîsinin (şahinciler kâtibinin) de elçiyle beraber Türkistan'a gitmesine karar verildi. Ayrıca Şirvanşah'ın elçisine de izin verildi ve bir grup kul, onu o zamanlar Gürcistan hududu olan Bayburt'a ulaştırma konusunda görevlendirildiler. Onlar orada onu Gürcistan yöneticilerine teslim edecek, Gürcüler de sağ salim Şirvan'a ulaştıracaklardı. Ubeyd Han'a ve Şirvanşah'a gönderilen cevabî mektupları Türkçe yazdılar ve bunları sağ salim adreslerine ulaştırdılar. Her iki mektubun tercümesi aşağıda sunulmuştur.

Sultan Selim'in Ubeyd Han Özbek'e gönderdiği mektubun tercümesi

"Emîrliğin melcei olan yüce cenap, izzet zenginliğine, devlet kubbesine, yüksek makama sahip bulunan, saadet kazanan, soylu bir aileye mensup, melik zatı, melek sıfatı ve felek azametini taşıyan, milletlerin ileri gelenlerini yöneten, en uzak devletlere ulaşan, dindarlığın haşmetli bayraklarını gökyüzüne çeken, parlak azamet sancaklarını ululuk ve yücelik zirvesine yükselten, emniyet ve güvenliği yayan, adalet ve ihsanı yaygınlaştıran, tarif, tavsif ve beyandan müstağni olan, Allah Teâlâ'nın çeşitli lütuf ve atıfetlerine erişen, devletin ve dinin celali, kardeşim mertebesindeki Ubeyd Han!

Şiir
Onu dost edinenler şerefli bir makama erişmiştir,
Düşmanlık edenler ise rezil rüsva olmuştur.

Kutsî gülistanın hoş şamaması ve cennet bahçesinin çiçek demeti misali misk kokan, muhabbet sergileyen ve sevgiyle dolup taşan, belagat

262 Haydar Çelebi Ruznamesi'ne (Tercüman Yay., s. 172) göre onlar Kara Amid'e (Diyarbakır'a) gönderilmişlerdi.

ve fesahat içeren, ruh gözünün nuru ve fütuh bahçesinin çiçeği olan, ezelî hikmetten haber veren, ebedî ittihada dayanan, samimiyet direklerini pekiştiren, ihlas ve sadakat temellerini sağlamlaştıran mektubunuz, seyyidlerin seyyidi, izzet ve saadete mensubu, güzel huyları şahsında barındıran Seyyid Muhammed Berke – Allah onu selametiyle rızıklandırsın – vasıtasıyla ulaştığında, bol bol izzet ve ikram ile karşılandı.

Ben ona dedim: ehlen, sehlen ve merhaba,
Hayırla gönderilmiş olan güzel mektup geldi.

Sefalı sayfaları dostluk yazısıyla kaleme alınmış ve anlatılmış olan, yakışır istiareler ve birlik beraberlik vurgusu yapan ibareleri muhtevi mektubunuza çok çok vefalı dualar ve binlerce şifalı selamlar ile karşılık verildi, oradaki kelimelerin mazmununda saklı bulunan hususlar ve düzenlenmiş olan ibarelerin mertebe ve terkipleri anlaşıldı, değerli istiareleriniz açığa kavuştu, Müslümanlar ile serseri Kızılbaşlar arasındaki vakalara ilişkin olayları ve maceraları anlatan arı duru lafızlarınız ve tertemiz manalarınız tafsilatlı bir şekilde aydınlandı, belli oldu.

Gerçekten, itibar sahibi olan İslâm sultanlarına lazım ve vaciptir, belki de kesin bir farzdır ki her defasında İlâhî kanunlar ve Nebevî şeriat din ve devlet düşmanlarının, mülk ve millet muannitlerinin zulmünün karanlığında kaldığında, kılıç darbesi ve süngü vuruşuyla fitne ve fesat perdesini yırtsınlar ve Nebevî şeriatın parlak yıldızlarının cihanı nur ile doldurması için cevir ve haksızlık ateşini bilenmiş kılıcın hamlesiyle söndürsünler. Böylece emîrliğin muktezası ve diyanetin gereği yerine getirilmiş olur.

Dahası, yüce düşüncenize malum olsun ki Tanrı'nın inayeti İslâm'ın cennet misali bahçesinin eyyâmının çimenini murada erme çiçekleri ile süsleyerek, burasını gök renkli gülistanı kıskandıracak seviyeye ulaştırması sayesinde müteaddit mevzilerde din düşmanları üzerinde topyekûn fetihler kazanılmış, "Andolsun, Allah birçok yerde size yardım etmiştir"[263] ayetinden kaynaklanan nusret ve zafer rüzgârları esmeye başlamış, düşmanlar ise "Onlar yaptıklarının cezasını tatmışlardır. Onlara elem dolu bir azap vardır"[264] ve "Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur"[265] ayetlerinde belirtilen durumla karşılaşmışlardır. Neticede Diyarbakır, Kürdistan

263 Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe suresi, 25. ayet.
264 Kur'ân-ı Kerîm, Haşr suresi, 15. ayet.
265 Kur'ân-ı Kerîm, En'âm suresi, 45. ayet.

ve o yörede bulunan kaleler, tepeler ve dağlar kurtarılarak memleketlerimiz sırasına katılmışlardır. O diyarın ahalisi koruma altına alınarak yataklarında güven içinde uyumakta ve evlerinde rahat bir şekilde yaşamaktadırlar. "Hamd, bizi buna eriştiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidayete ermiş olamazdık."[266]

Sonunda bu vaziyet karşısında onun (Şah İsmail'in) takati kalmadı. O, miskin bir şekilde peş peşe elçiler göndererek, değişik yalvarış ve yakarışlar, çeşitli alçalmalar ile ricalarda bulundu, "Sizin uygun göreceğiniz her türlü şartlar dâhilinde barış yapmaya hazırım" diye haber gönderdi. Lakin onun kötü huyu, zevale uğrayacak kabiliyete sahip değildir.

Mısra
Çünkü pas, yıkamakla beyaz olmaz.

Onun aşırı derecede hiddetli ve başıboş, bir hayli rezil ve yeğni birisi olduğuna kanaat getirdiğimden dolayı, "Kötüleri onurlandırsanız bile yine de size asi olurlar" mısraı gereğince asla tavırlarına ve sözlerine iltifat göstermedim ve ona karşı eski tavrımı korudum.

Şimdi de padişahlara özgü yüce himmetime şunu vacip ve lazım bildim ki fitne ve fesadı yok edip ortadan kaldırma yönünde harekete geçerek, inşallah keskin kılıçla yeryüzünü onların pis vücutlarından arındırayım, onların mevcudiyet yazılarını dünyanın defterinden tamamen sileyim ve nihayet onların hâli, "Zulüm kılıcını çeken sonunda aynı kılıçla öldürülür" kelâmında ifade edildiği şekilde olsun. Onların emellerinin neticesi, "Kin eken mihnet biçer" deyiminde belirtildiği tarzda olacaktır ve kendileri de sanki hiç var olmamışlar gibi yok olup gideceklerdir. Sonuçta dünya insanlığı bu kötü huylu taifenin şerrinden ve fitnesinden kurtulacaktır.

Böylece yüce cenabınızın da o havalideki saygın emîrlerle haberleşerek ve meşveret ederek, bir ittifak hâlinde fitne ve fesat maddesini tamamen bertaraf etmeniz ve mümkün olan her bir vakitte onların nam ve nişanlarının yok olmasına sebebiyet verecek eylemlerde bulunmanız gerekmektedir. Bundan böyle her zaman muhabbet ve sevgi kapılarını dostça mektuplaşma anahtarlarıyla açınız ve ittihadın güzel cümlelerini kalemin hareketli "elif" harfi ve divitin sağlam "nun" harfiyle pekiştiriniz.[267] Meydana gelen ahval ve ortaya çıkan haberleri de iki taraftan yazışmalar yapmak, mesajlar iletmek ve muhterem elçiler göndermek suretiyle birbirimize armağanlar

266 Kur'ân-ı Kerîm, A'râf suresi, 43. ayet.

267 Bu cümlede elif harfi kaleme ve nun harfi divite benzetilmektedir.

sunma ve hediyeleşmeden geri durmayalım; ta ki dostluğun pekişmesine neden olan sevgi ve ittihat ipinin her iki ucu sağlamlaşsın ve aramızdaki birlik ve kardeşliğin temeli günden güne güçlensin.

Bahse konu Seyyid Muhammed – Allah onu selametiyle rızıklandırsın – elçilik şartlarını mükemmel bir biçimde tamamlayarak sınırsız inayetimize ve sonsuz saygımıza mazhar oldu ve iznimizi alarak o tarafa (Mâverâünnehir'e) doğru yola çıktı. Kesin hüküm sahibi olan Allah'ın hatırı için Subhânî inayet, Rabbânî yardım ve Samedânî destek daima sizinle olsun!" Bitti.[268]

Sultan Selim'in Şirvanşah'a mektubunun tercümesi

"Emîrliğin melcei olan yüce cenap, izzetin zirvesinde bulunan, yüksek makam sahibi, devlet yöneten, adaleti kendisine ilke edinen, hükûmet elbisesini giyen, parlak devlet bayraklarını diken, yüksek rütbe taşıyan, azamet ve ululuk kadehlerinden olan en büyük kadehi dolduran, Kerim olan Melik'in (Allah'ın) lütfuna mazhar olan Şeyh İbrahim Bey! Yüceliğin devamlı, gece ve gündüzlerin hayırlı olsun!

Dahası, yüksek düşüncenize malum olsun ki şimdilerde fesahat kutusunun incisi, söz burcunun güneşi ve "Cam fanus içindeki bir kandil"[269] ayetinin nurlar aynası misali güzel anlatımlı, fesahat içeren, ihlas belirten, bağlılık beyan eden, dostluk sütunlarını pekiştiren ve ittihat temellerini sağlamlaştıran, şeref ve şan sahiplerinin öncüsü Hacı Mahmud – Allah onu selametiyle rızıklandırsın – aracılığıyla göndermiş olduğunuz mektubunuz ulaştı ve onun muhabbeti artıran mazmunu üzerine mükemmel bilgi elde ettik. Gerçekten, sizin diyanetinizin çokluğundan ve sadakatinizin bolluğundan, bu kabilden olan parlak tutumlar ve apaçık tavırlarınızdan dolayı daima yükseliş içinde olmanızı dilemekteyiz.

Hâlihazırda serseri Kızılbaş miskin bir durumda peş peşe elçiler göndermek suretiyle değişik şekillerde yalvarıp yakararak ve muhtelif tarzda alçalarak ricalarda bulundu, "Sizin istediğiniz şartlarla sulh yapalım" diyerek barışmamızı iltimas etti. Lakin onun kötü huyu, zevale uğrayacak kabiliyete sahip olmadığından ve "Onlar, kıyamet gününde amelleri için bir terazi kurmayacağımız kimselerdir"[270] ayetinde bu gibi kişilerin kastedildiği bilindiğinden dolayı onun eski hâlinde ısrar edeceği, küfür ve dalalette kararlı olacağı bellidir. Benim düşünceme göre onların işinin ve

268 Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 415-416.

269 Kur'ân-ı Kerîm, Nûr suresi, 35. ayet.

270 Kur'ân-ı Kerîm, Kehf suresi, 104. ayet.

hâlinin neticesi yine de "Onlar, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşerî ve ahlaki bütün ilişkileri) koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir"[271] ayetinde belirtildiği gibi olacaktır. Hâlihazırda diğer yerlerin ahvalini yüksek maksadımızın tabağından bertaraf etmişiz ve padişah olarak yüce himmetimiz, kötü amel sahibi olan o taifenin (Kızılbaşların) bozuk vücudunu keskin kılıcın ucuyla dünya defterinden silerek, dünyayı ve insanlığı onun (Şah İsmail'in) şerrinden kurtarmaya yönelmiştir. İşte bu yüzden, Allah Teâlâ'nın inayeti ve güzel tevfiki ile onların vücut evini yeryüzünden tamamen söküp atmak ve dünya sayfasından onların belirgin hattını yok etmek üzere o tarafa doğru sefere çıkmaktan ve himmet dizginimizi tekrar o istikamete doğrultmaktan vazgeçmiş değiliz.

Sizin de sadakat yolunda yürüyerek, o taraflarda bulunan saygın emîrlerle mektuplaşma ve haberleşme aracılığıyla meşveret etmeniz, fitne ve fesadı ortadan kaldırmak için sebepler hazırlamanız gerekmektedir. Ayrıca o taraftan peş peşe dostluk içeren mektuplar ve muhterem elçiler göndermek suretiyle bize sırlarınızı ve fikirlerinizi armağan ve hediye etmekten, zahirî davranışlarınız konusunda bilgi vermekten içtinap etmeyiniz; ta ki dostluk bahçeleri ittihat çiçekleriyle her daim münevver olsun. Yukarıda adı geçmiş olan Hacı Mahmud – Allah onu selametiyle rızıklandırsın – elçilik görevini yerine getirerek, bizim tarafımızdan mükemmel derecede saygı gördü ve kendisine geri dönüş izni verildikten sonra emîrliğin melcei olan tarafınıza doğru yola çıktı. Peygamber ve onun şanlı soyu hatırına her zaman makamınızın ve ihtişamınızın yüceliği ve parlaklığı en üstün seviyede olsun!" Bitti.[272]

Ubeyd Han'ın elçisine 20 bin akçe yani 332 tümen para ve bir top değerli kumaş hediye etiler. Tatar hanına, Kırım ve Kıpçak yolundan Türkistan sınırına kadar elçinin ihtiyaçları karşılanarak sağ salim oraya ulaştırılması buyruldu. Şirvanşah'ın elçisine de 7 bin akçe yani 114 tümen ve 2 bin dinar bahşiş verilerek bir top hil'at hediye edildi ve her iki elçiye resmen eşlik edilmiş oldu.

Ayın 22'sinde dîvân toplantısı oldu. Anadolu beylerbeyinin bütün emîrler ve askerlerle beraber Nevruz Bayramı (Nevruz-ı Sultanî) gününde Kırşehir'de hazır bulunarak sefere amade olması, Karaman emîrlerinin de orada hazır bulunması ve Rumeli ordusunun da Sivas'a toplanması konusunda hatt-ı hümâyûn verildi. Aynı gün Diyarbakır'dan ulak gelerek, Kara Han Ustaçlu'nun iki bin süvariyle birlikte

271 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 27. ayet.

272 Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 445-446.

Mardin Kalesi'ne giriş yaptığı ve şahın da Bağdat semtine hareket ettiği haberini getirdi.

Ayın 23'ünde dîvân toplantısı oldu. Ancak hünkâr, paşalara kırgın olduğu için onları huzurda kabul edilme şerefinden mahrum bıraktı. Dimetoka'da hapiste tutulan Kızılbaş elçisinin çabucak getirilmesine ilişkin bir hatt-ı hümâyûn verildi.

Ayın 25'inde dîvân toplantısı oldu. Hünkâr hazretlerinin canı sıkkın olduğundan ileri gelenlerden kimse huzura alınmadı.

Ayın 29'unda tertip üzere dîvân toplantısı oldu. Kızılbaş elçisinin muarazasından dolayı bir hayli ızdırap vaki oldu.

Geçen iki yılın olaylarının ve siyasi uygulamalarının özeti ve değerlendirilmesi

Şah İsmail Çaldıran'da yenilgiye uğradıktan sonra onun cihangirlik azmini büsbütün ümitsizlik sardı. Artık, eğlenceyi savaşa ve elinde gül renkli mey bulundurmayı kan saçan kılıç sallamaya tercih ediyordu. Bu yüzden memleket işlerini düzenli bir şekilde yönetmekten vazgeçti. Her tarafta reaya, devlet idarecilerine karşı itaatsizlik göstermeye başladı. Özellikle de Horasan memleketi sahipsizlik yüzünden bir hayli karıştı. Safevî devlet erkânı durumu ıslah etme teşebbüsünde bulunarak, meşveretin ardından o sıralarda iki yaşında bulunan Şehzade Tahmasb Mirza'yı Horasan valisi olarak atamayı, Emîr Han Türkman'ı da ona atabey tayin etmeyi uygun gördü.

Bu nedenle Simnan hududundan Amuye (Amuderya) Irmağı'na kadar uzanan bu geniş vilayetin yönetimini söz konusu şehzadenin ismine yazdılar. Emîr Han akıllı, yiğit, dünya görmüş ve tecrübeli bir adam olduğu için bu memleketi iyi bir şekilde yönetmeyi başardı. Şaha gelince, o da artık Şiî mezhebini kabul ettirmek için eskisi gibi şiddete başvurmayarak, bundan böyle hiç kimseye mezhebini terk etmek ve mezhep değişmek konusunda baskı yapılmaması, dîvânî muamelelerde ve şerî muhakemelerde bütün tebaaların eşit görülmesi, hiçbir kimsenin hukukunun çiğnenmemesi hakkında vilayetlere emirnameler gönderdi.

Muhammed Han'ın ardından Diyarbakır valiliğine atanmış bulunan Kara Han Ustaçlu'ya, hareket hâlinde olan sultan ordusuna karşı zaman zaman saldırılarda bulunması, taciz etmesi ve sultanın ordusu varmadan önce yol üzerindeki su ve erzak temin edebileceği bütün noktaları yakıp tahrip etmesi konusunda talimat verildi. Nur Ali Halife Rumlu da Aykutoğlu Muhammed ile beraber Sivas havalisini yağmalama için görevlendirildi. Altın seven ve dünyaperest bir adam olan Alaüddevle

Dulkadir'e[273] değerli hediyeler göndererek, onu yol üzerindeki bazı şehirlerde bulunan Osmanlı zahirelerini yağmalamaya teşvik ettiler. Mısır Sultanı Melik-i Eşref Kansu Gavri için diğer değerli hediyelere ek olarak iki yüz tane Gürcü ve Türkmen köle ve cariye göndererek müttefik olmayı teklif ettiler ve Osmanlıların önüne geçmek için ondan yardım istediler.[274] Öte yandan da Sultan Selim'in sarayına elçilerle hediyeler ve mektuplar göndererek barış antlaşması yapmayı rica ettiler.

Diğer taraftan Sultan Selim de altın harcamak suretiyle Şah İsmail'in siyasi faaliyetleri hakkında dikkatlice araştırtıp bilgi toplamaktaydı. Böylece Safevî Devleti sarayında herhangi bir uygulamanın yapılması yönünde karar alındığında, bu karar daha icra edilmeden Sultan Selim ondan haberdar oluyordu. Osmanlı sınır emîrleri istihbarat işlerini o kadar mükemmel yürütüyorlardı ki her gün İran'dan casuslar gelerek sahih haberler ulaştırıyordu. Osmanlı casuslarının çoğu Şah İsmail'in casuslarıydı ve Osmanlılar altın gücüyle bunları kandırarak kendi saflarına çekmişlerdi. Lakin buna rağmen onların sadakatine güvenmez ve asıl hareketlerini onlardan saklarlardı. Sahih bilgiler yerine yanlış haberler üreterek yayarlardı ki casuslar bu haberleri Safevî sarayına ulaştırsınlar.

Casusların yanı sıra Osmanlılar; Şirvan, Gilan, Mazenderan hükümdarlarını ve ekseriyeti görünürde Şiî mezhebini kabullenmiş bulunan İran'ın Sünnî büyüklerinin çoğunu kendi taraflarına çekerek, mükemmel bilgiler alıyorlardı. Orduya komuta etmek ve savaş planı kurmakta dünyanın meşhur kumandanlarından olan Sultan Selim Çaldıran Seferi sırasında anladı ki zahirde dost gibi görünen, aslında ise düşman olan Alaüddevle Dulkadir'i ortadan kaldırmadan, Diyarbakır'ı, Kürdistan'ı ve Ermenistan'ı istila etmeden ve ordunun sevk edilmesi için kullanılan güzergâhın güvenliğini temin etmeden, doğrudan doğruya düşman memleketinin kalbine yönelmek, 700 mil yol katetmiş olan askeri bir de 300 mil boyunca düşman memleketi içine sokmak ne kadar tehlikeli bir iş ve ne kadar büyük bir hata idi. Böylece o, kendi hatalarını düzeltmeye mecbur kaldı. Öncelikle Fırat vadisinde bulunan Kemah, Erzincan ve Bayburt gibi kale ve şehirleri istila ederek,

273 Muhammed Arif sadece Şah İsmail'e karşı değil, Osmanlı'ya karşı savaşmış olan diğer hükümdarlar aleyhine de tavır sergilemekte, fırsatını buldukça onları aşağılamaktadır. Türk tarihinde kendine özgü rolü olan deneyimli devlet adamlarından Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey de yazarın bu yaklaşımından kendi nasibini almıştır.

274 Çaldıran Savaşı sonrasında Safevîler, Dulkadiroğulları ve Memlûkler arasında müttefiklik görüşmeleri üzerine Venedik kaynakları da bilgi vermekteler. Bkz. *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, s. 103.

taarruza geçmek suretiyle Gümüşhane ve Şarkî Karahisar semtinden Trabzon vilayetine yol açtı. Bu yolun güvenliğinden emin olduktan ve bu işi bitirdikten sonra ansızın Alaüddevle Dulkadir'in üzerine asker gönderdi. Mısır sultanı haberdar olmadan önce Dulkadir Beyliği öylesine perişan edilip çökertildi ki seksen bin aileden oluşan bu oymaktan hiç kimse herhangi bir yerde toplanarak yeniden bir beylik kurmayı başaramadı. [Sultan Selim], Alaüddevle'nin kafasını Mısır sultanına göndererek onu da tehdit etti. Ayrıca bir şiddet göstererek, fesat çıkaranları ele geçirip katletti; böylece ordunun itaat dizginini kendi eline aldı. Orduda öylesine bir disiplin kuruldu ki bir gün sırf imtihan olsun diye orduyu iki fırkaya ayırarak, onlara birbirleriyle savaşmalarını emretti. Sonunda bu tatbikat ateşle oynamaya ve kurşun sıkmaya kadar vardı. Bir grup askerin helak olarak toprağa düştüğünü gören komutanlar bin türlü meşakkat ile askerleri birbirinden ayırdılar. Şaşırtıcıdır ki [Sultan Selim'in] bu durum karşısında kılı bile kıpırdamadı ve askerlerin birbirlerini öldürmelerini gülerek seyretti.

Heşt Behişt adlı tarih kitabının yazarı olan İdris Bitlisî eskiden Bayındırlı (Akkoyunlu) Devleti'nin muteber ricalinden idi ve Kürt aşiret ve kabileleri arasında meşhur ve muhterem birisiydi. [Sultan Selim] onu imtiyaz fermanları, hil'atler ve nakit paralarla birlikte Kürdistan'a göndererek, Kırmanç kavminden olan Zil, Mil ve diğerleri gibi 25 Kürt aşiretinin reislerini Osmanlı tâbiiyeti ve himayesi altına aldı. Trabzon hâkimi Mustafa Paşa'yı (Bıyıklı Çavuş) ise Nur Ali Halife Rumlu'yu defetmek için görevlendirdi. O, Çemişgezek'te Nur Ali'yi ve onun yoldaşlarını katletti.

Bunun ardından [Sultan Selim] asker göndererek, İran'ın kadim vilayetlerinden olan birçok yeri, özellikle de eski tarih kitaplarında Kara Hamid şeklinde geçen ve bugün Diyarbakır diye bilinen meşhur Kara Amid şehrini zapt etti. O havalide İranlıların elinde Mardin, Siverek, Siirt, Harput ve Madençayı haricinde hiçbir yer kalmadı. Diğer taraftan da İran'ın etrafında bulunup, ora ile sınır komşusu olan Ubeyd Han Özbek, Şirvanşah Şeyh İbrahim ve diğer bağımsız emîrleri Safevî saltanatına karşı düşmanlığa tahrik etti. Ayrıca sert bir yasak getirerek, İran'dan hiçbir kimsenin Osmanlı toprağına kabul edilmeksizin geri çevrilmesini, İran'dan Osmanlı memleketlerine gelmiş olan herkesin malı zapt edildikten sonra öldürülmesini, Osmanlı reayasından da hiçbir kimsenin İran toprağına gitmemesini ve eğer giderlerse de öldürülmelerini buyurdu.

Kısacası, her iki tarafın faaliyet ve fikirleri bu minval üzere iken M. 1515 yılına denk gelen H. 921 yılı sona erdi.

922 yılının (05.02.1516-23.01.1517) olayları

922 yılı Muharremü'l-harâm ayının (05.02-05.03.1516) olayları

Mezkûr ayın 1'inde Dîvân-ı Âli'nin sıradan bir toplantısı oldu. Hünkâr hazretleri yıl tebriki âdetini yerine getirerek, bütün hizmetkârların Muharremiyye bahşişlerini verdikten sonra yine devlet adamlarına iltifat göstermedi ve eski âdete aykırı olarak dîvân toplantısını daha erken bir vakitte bitirdi. Böylece kendi iltifatsızlığını açığa vurmuş oldu.

Ayın 5'inde, Şah İsmail'in Diyarbakır semtine gelmesi hâlinde Mîrâhûr Mehmed Bey'in (Bıyıklı Çavuş) yanına yeterli sayıda savaşçı alarak Amid Kalesi'ni koruması, ordunun diğer kısmının da Şah İsmail'in arkasına geçerek Çukur-Saad'a girip yağmalamaları ve onun ricat güzergâhını tahrip etmelerine dair ferman gönderildi.

Ayın 7'sinde şeyhülislâm cenaplarına 750 tümen bahşiş ve bir adet samur kürkü hil'at olarak lütfedildi.[275]

Ayın 19'unda Nizameddin acil bir şekilde Diyarbakır'dan geldi.

Ayın 20'sinde dîvân toplantısı oldu. Nizameddin'in tahkikatı doğrultusunda Diyarbakır'ın ahvali arz edildi.

Ayın 21'inde hünkâr hazretleri avlanmak amacıyla izzet ve iftihar ile Yanbolu semtine yöneldi. Padişahın maiyetinde Hoca Efendi, mîralem, mîrâhûr, kapı ağası ve av görevlilerinden başka kimse yoktu. Aynı gün padişahın maiyeti Hamzabeyli köyünde durdu ve Nizameddin hususunda görüşme yapılması için paşalar da bu köye geldiler.

Ayın 22'sinde Hamzabeyli köyünde dîvân toplantısı oldu. Nizameddin'in memuriyetine ilişkin meseleler müzakere edildi. Gerekli olan her bir karar alındı ve paşalar şehre geri döndüler.

Ayın 23'ünde hünkâr hazretleri ava çıktı ve yedi sekiz gün boyunca av mekânında vakit geçirdiler. Aynı gün paşalar ve diğer ileri gelenler ise şehirde dîvân toplantısı yaptılar. Çabucak Nizameddin'in meselesini hallederek, kendisini Diyarbakır'a geri gönderdiler.

Ayın 28'inde garip yiğitler kethüdası Diyarbakır'a doğru yola çıktı.

922 yılı Saferü'l-muzaffer ayının (06.03-03.04.1516) olayları

Mezkûr ayın ilk gününde hünkâr hazretleri her türden olan çok sayıda kuş ve hayvanları avlamış olsa da tekrar şehre dönmedi.

275 Ayın 7'si olayları Ruzname'ye şu şekilde anlatılmaktadır: "Şirvan elçisine icazet verilip, Müftü Ali Çelebi'ye beş yüz frenkî bir samur kürk verildi." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 474.

Ayın 7'sinde tertip üzere dîvân toplantısı oldu. Gelibolu emini Davud Bey dîvânda hazır bulunarak, padişahın emriyle dövüldü. Bu, Türklerin yasasına muvafık bir dövülme şekliydi. Şöyle ki suçluyu yüzüstü yatırdıktan sonra iki kişi onun kafası ve bacakları üzerinde oturur, ardından da poposunu kırbaçlarlardı.

Ayın 10'unda Bayburt hâkiminden ulak gelerek, Dev Ali Sultan'ın Gürcistan'a saldırdığı, Menûçihr Şamhal'ı bozguna uğratarak kovduğunu ve ahalinin yarısının Dev Ali Sultan'a itaat gösterdiğini, diğer yarısının ise Kızıl Ahmed oğlunun[276] yanına giderek ona tâbiiyet arz ettiğini haber verdi.

Ayın 13'ünde hünkâr hazretleri avdan dönerek, saltanat sarayına teşrif etti ve onun bu av seferi yirmi beş gün sürdü.

Ayın 14'ünde tertip üzere dîvân toplantısı oldu. Vezirler ve dîvân erbabı huzurda kabul edilme şerefine ulaştılar. Şark tarafına sefer düzenleme kararına varıldı ve askerî mühimmat ile sefer araç gereçlerinin hazırlanması konusunda vezirlere talimat verildi. Barış antlaşması yapılması ricasıyla gelmekte olan Macaristan elçisine çapar (ulak) gönderilerek, yolda oyalanmaksızın hızlıca gelmesi istendi.[277] Rumeli beyberbeyine kesin bir buyruk gönderilerek, ordusuyla beraber gerekli ihtiyaçları da yanlarına alıp çabucak Bayburt semtine gitmeleri emredildi.

Ayın 15'inde dîvân toplantısı oldu. Mağrib (Fas) padişahının elçisi gelerek, mektup ve hediyeler getirip peşkeş çekti. Mağrib padişahı ihlas ve ubudiyet arz etmiş, hünkâr hazretlerinden himaye dilemiş ve kendisine yardım için asker gönderilmesini istemişti. Sultan Süleyman hazretlerinin Edirne'ye gelerek Rumeli'yi düşman hücumundan muhafaza etmesi emredildi. Ayrıca yeniçeri ağasına hiç vakit kaybetmeksizin denizi geçerek Yenişehir'e[278] doğru hareket etmesi emredildi. Rumeli beylerbeyine de Gelibolu geçidinden geçerek Biga şehri kenarında ordugâh kurması buyruldu. Hünkâr hazretlerinin Kütahya yolundan Karaman vilayetine gideceği belirlendi. En yüksek rütbelisinden en aşağı derecelisine kadar bütün hizmetkârların (kapı halkının) bu seferde padişaha eşlik etmek üzere sultan sarayında hazır bulunmaları konusunda ferman verildi.

Gürcistan Şamhalı Menûçihr, Gürcistan'ın tamamının yönetiminin kendisine verilmesini istemek için kendi emîrlerinden Besâne adlı

276 Ruzname'ye göre Kızıl Ahmed oğlu Mirza Bey. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 475. Bu şahıs, Candaroğulları hanedanından olup, Osmanlı hizmetinde bulunmaktaydı.

277 Metnin bu kısmı baskıda eksik olup, elyazması nüshaya (s. 328) bakılarak çevrilmiştir.

278 Ruzname'ye göre Eskişehir. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 475.

birisini Bayburt hâkimi Kızıl Ahmed oğlunun aracılığıyla saraya göndermişti. Bu yüzden o tarafa sefer düzenlemek zaruri bir hâl aldı.

Ayın 16'sında Çemişgezek Emîri Mir Hüseyin Bey tarafından Yusuf Ağa adlı birisi elçiliğe geldi ve peşkeş getirdi. Barış antlaşması yapılması amacıyla ikinci kez[279] Macaristan elçisi geldi.

Ayın 19'unda Çemişgezek Emîri Mir Hüseyin Bey'in elçisi peşkeş çekerek el öptü.

Ayın 20'sinde Abdülkerim Efendizade[280] mahbesten kurtuldu.

Ayın 21'inde dîvân toplantısı oldu. Harput Kalesi'nin fethinin müjdesini arz ettiler.

Not: Harput şehrinin kadim ismi Kârpert yani "taş kale" idi. Arap tarih kitaplarında Hısn-ı Ziyâd diye isimlendirilmiştir. Mamûretü'l-Aziz vilayetinin merkezidir. Bu şehir dağ başında bulunmaktadır ve 25 bin kişilik bir nüfusa sahiptir. Büyük cami ve mescitleri, mükemmel ve düzenli kütüphaneleri vardır. Mamûretü'l-Aziz vilayetinin merkezi olduğundan vilayet halkının eliyle burada hükûmet dairesi, telgrafhane, askerî kışla, hastane, darülaceze, Frenk üslubunda çok düzenli bir ipek dokumacılığı atölyesi yapılmıştır. Ahalisi çoğunluk itibarıyla okuma yazması olan insanlardır. Bu vilayetin ticaret ve ziraati, ahalisini gerçekten de medeniyetin yüksek derecesine ulaştırmıştır. Bitti.

Ayrıca yazmışlardı ki Şah İsmail yanına kırk günlük azık alarak Sultaniye semtine hareket etmiştir.

Ayın 25'inde, Frenk'in ünlü hükümdarlarından olan İspanya hükümdarının öldüğü ve yerine tahta Feravşe adlı birisinin geçtiği haberi geldi.[281]

Ayın 26'sında Amid şehrinin kadısı Ahmed Çelebi ve aynı şehrin kethüdası Şah Hüseyin Ağa çağrıldıkları için geldiler.

Ayın 28'inde Heykalzade geldi ve dil (esir) getirdi. Hünkâr hazretleri avda olduğundan dolayı, adı geçen şahıs av mekânına yollandı.

Ayın 29'unda dîvân toplantısı oldu. Karar verildi ki Sadrazam Ahmed Paşa, Rumeli kazaskeri, Anadolu leşker veziri (defterdarı) ve

279 Ruzname'ye göre üçüncü kez. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 475.

280 Ruzname'ye göre Abdülkerimzade Efendi. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 475.

281 Burada öldüğü ifade edilen İspanya kralının ismi Aragonlu II. Ferdinand'dır. Onun yerini kızı tarafından torunu olan ve Şarlken adıyla bilinen Karl (Carlos) almıştır. Babası tarafından Habsburglar hanedanına mensup olan Şarlken 1519 yılında eş zamanlı olarak Alman tahtına da çıkmak suretiyle Kutsal Roma İmparatorluğu'nun başına geçmiş ve kendi çağına göre Hristiyan dünyasının en büyük hükümdarı konumuna yükselerek, 1555 yılına kadar hüküm sürmüştür. Bkz. *Otaçağ-Yeniçağ Avrupa Tarihi*. Ed. Levent Kayapınar ve Erhan Afyoncu. Eskişehir: Anadolu Üniv. Yay., 2012, s. 80, 81, 114.

tuğrakeş[282] Edirne'de kalarak memleket işlerini yönetsinler, azil ve tayinleri icra etsinler, şehzade de dîvân işlerine nezaret etsin, Rumeli ordusunun ünlü yiğitlerinden beş bin savaşçı seçilerek hızlıca padişahın ordusuna yollansın.[283] Ayrıca sekbanbaşının yeniçeri ağası yerine İslâmbol'da kalması, daha önce orduya gönderilmiş olan bin yeniçeriye ilaveten üç bin yeniçerinin daha gönderilmesi buyruldu. Karara alınmış olan şartlar doğrultusunda Macaristan Hükûmeti'yle barış antlaşması yapılması hakkında şerefli ferman verildi.

922 yılı Rebîülevvel ayının (04.04-03.05.1516) olayları

Söz konusu ayın ilk gününde tertip üzere dîvân toplantısı oldu. Mağrib padişahına cevap yazarak, elçisine izin verdiler ve Mağrib padişahına yardım etmesi konusunda Akdeniz'in derya beyine (donanma kumandanına) emir verdiler. Macaristan elçisi dîvânda hazır bulundu ve mütareke şartları müzakere edildi. Paşalar bu hususu tekrar arz ettiler. Sultan sarayında onun (elçinin) geri dönüşü için hizmetkârların hazırlıklar yapması emredildi. Canik-Sinop yönetimi çakırcıbaşına[284] verildi. Şahincibaşı[285] da onun yerine çakırcıbaşı tayin edildi. Lütfü Ağa'ya da bir yerin yönetiminin verilmesi buyruldu ve böylece kapıcıbaşı makamı boşaldı.

Ayın 4'ünde Macaristan'la mütarekename mühürlendi, imzalandı ve izin verildi (onaylandı).

Ayın 5'inde dîvân toplantısı yapıldı. Eğriboz[286] Adası'nın yönetimini 200 bin akçe yani 3320 tümen mukabilinde Lütfü Ağa'ya verdiler. Kapıcılar (bevvâbân)[287] kethüdası Şeyh Mehmed kapıcıbaşı tayin edildi. Davud Bey'in azatlılarından olan ve elçilik göreviyle Mısır'a gönderilmiş bulunan Hasan Bey'e de kapıcılar kethüdası mansıbı lütfedildi. Macaristan hükümdarının vefatı münasebetiyle o memleketin

---

282 Padişahın tuğrasını resmî evraka çeken memur tuğrakeş diye isimlendirilmekteydi.

283 Ruzname'ye göre; "Rumeli askerinden on iki sancakbeyi beş bin güzide er cümle Rumeli'nden intihâb olunmak emrolundu". Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 475.

284 Çakırcıbaşı, Osmanlı av teşkilatında en yüksek rütbeli görevliydi. Bkz. Abdülkadir Özcan. "Çakırcıbaşı", *TDV İA*, 8. c., İstanbul, 1993, s. 189-190.

285 Şahincibaşı, Osmanlı av teşkilatında bir makamın ismi olup, rütbe bakımından şikâr ağaları içinde çakırcıbaşının altında, atmacacıbaşının üstünde bir statüye sahipti. Bkz. Abdülkadir Özcan. "Şahincibaşı", *TDV İA*, 38. c., İstanbul, 2010, s. 277-278.

286 Eserin metninde Garibun diye yazılmış, Ruzname'ye bakılarak (Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 475) tarafımızca tashih edilmiştir.

287 Eserin baskısında yanlışlıkla naipler (nevvâbân) diye yazılmışsa da, Tahran nüshasına (s. 332) ve Ruzname'ye bakılarak (Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 475) düzeltme yapılmıştır.

elçileri dîvâna davet edilerek muahede yenilendi ve içlerinden iki kişinin Kemal Bey ile birlikte Macaristan'a gitmesine, diğer birisinin ise İslâmbol'da kalmasına karar verildi.

Ayın 6'sında saltanat araç gereçleri İslâmbol semtine gönderilerek, sefere çıkılmış oldu.

Ayın 7'sinde hünkâr hazretleri izzet ve saadet ile Edirne şehrinden çıkarak, Şark seferi niyetiyle İslâmbol'a yöneldi. Yol esnasında Şehsüvaroğlu Ali Bey'den bir ulak gelerek, Şah İsmail'in serdarı olan Kara Han'ın birkaç menzil geri çekildiği ve meydanı boş bıraktığı haberini getirdi.

Ayın 8'inde yeniden Şehsüvaroğlu'ndan ulak geldi ve Mısır sultanının maiyetinin Halep'e gelişinin muhtemel olduğu haberini getirdi. Zira o (Mısır sultanı), Osmanlı Devleti aleyhine Kızılbaş ile ittifak yapmıştı.

Ayın 14'ünde Bigados'a geldiler ve dîvân toplantısı yaptılar. Aşağıdaki kararlar alındı: Şehzade hazretleri kendi veziriyle (defterdarı ile) birlikte Edirne'ye gelerek Rumeli işlerine nezaret etsin; Bosna hâkimi Mustafa Paşa, şehzade huzurunda sadrazam görevini yerine getirsin; Küstendil hâkimi Davud Paşa oğlu da Bosna'ya giderek orada Mustafa Paşa'ya vekâlet etsin ve oradaki sınırın muhafazasıyla meşgul olsun; Şehzadenin lalası, padişahın maiyetinde sefere çıksın ve saltanat ailesinin üyeleri arasında yapılacak haberleşmede aracı olsun; Akdeniz'in derya beyi (donanma kumandanı) İslâmbol boğazlarını muhafaza etsin; Karaçiler (Çingeneler) başı Hüsrev Bey de İznikmid limanında gemiler yapsın; Sûfî Bali, Rumeli kazaskeri, Anadolu leşker veziri[288] de şehzadenin hizmetinde kalarak memleket işlerine katkı sağlasınlar. Bütün ordunun padişahın maiyetinde Kızılbaş Seferi'ne çıkması ve Sadrazam Ahmed Paşa tarafından da Halep beylerbeyine dostluk mektubu yazılması buyruldu.

Ayın 15'inde bazı mülahazalar göz önünde bulundurularak, dün alınan bütün kararların yerine getirilmesi ertelendi. Sadece Halep beylerbeyine mektup yazıldı ve mühürlendi.

Ayın 16'sında Despina Köprüsü'ne vardılar. İslâmbol'un ahalisi, mollaları ve diğer ileri gelenler hünkâr hazretlerini karşılayarak, onu padişah odasına götürdüler.

Ayın 17'sinde dîvân toplantısı oldu. Sadrazamın mektubunu Yeniçeri[289] Memioğlu Ahmed Paşa aracılığıyla Halep'e gönderdiler.

Ayın 18'inde buyruk üzerine Piri Paşa, dîvâna getirilmiş olan leşker veziri (defterdar) ile birlikte sultan sarayına giderek hazineyi kontrol etti.

---

288 Ruzname'ye göre: Rumeli defterdarı. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 476.

289 Ruzname'ye göre: Yenicelü oğlu. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 476.

Ayın 22'sine kadar hünkâr hazretleri şerefli vakitlerini sultan sarayında geçirdiler. Mezkûr günde (ayın 22'sinde) dîvân toplantısı oldu. Diyarbakır'dan Şeytan lakaplı Kara Murad Çavuş çapar (ulak) olarak saraya gelip, ulufecibaşı Mehmed Çelebi ve Çerkez Hüseyin Bey'in birkaç yüz kişiyle birlikte karakolda (nöbette) oldukları esnada Şah İsmail'in beylerbeyi (emîrü'l-ümera) Kara Han'ın onlara karşı ansızın saldırıda bulunduğu, her iki serdarın kendi adamlarıyla beraber şehit oldukları ve Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın da kendi adamlarıyla birlikte Diyarbakır Kalesi'ne kapanarak yardım beklediği konusunda haber getirdi.

Açıklama (Kızılbaşların Diyarbakır üzerine hamlesine dair)

Ravzatü's-Safeviyye[290] isimli kitabın yazarı bu olayı aşağıdaki şekilde aktarır:

"Diyarbakır'ın istilasından haberdar olan Kara Han, oranın ahalisini yanlış yoldan doğru istikamete döndürmek amacıyla bir grup yiğitle beraber o tarafa yöneldi. Oranın hududuna yetiştiğinde şehir halkı Rûmîler (Osmanlılar) ile birlikte şehir kapısından çıkarak, ok atmaya ve kılıç sallamaya başladılar ve gazilerin (Kızılbaşların) kaleye girmelerine izin vermediler. Han onların desteğinden umudunu keserek, vilayetin etrafını ele geçirdi, yolları zapt etti ve şehre bir batman bile yükün girmesine fırsat vermedi. Bıyıklı Çavuş çaresiz kalarak, beş bin süvariyi gazilere karşı savaşa gönderdi. Kara Han zamanın yiğitlerinden oluşan bir grup ve hiddet yüklü bir ordu ile birlikte hışımla Rûmîlerin üzerine hamle etti ve onların işini istediği gibi halletti. Tek bir kişiyi bile sağ bırakmadı. Han bu cemaati katlettikten sonra muzaffer ve galip bir şekilde atının dizginini döndürerek kendi ordugâhına doğru koşturdu." Bitti.

Osmanlı tarihinde de şöyle yazmaktadır:

"Dört yüz süvariyle birlikte karakolda (nöbette) olan ulufecibaşı Mehmed Çelebi ve Çerkez Hüseyin Bey öğle vakti Mardin Kapısı bağlarında dolaşıyorlardı. Tam o sırada Diyarbakır Beylerbeyi Kara Han ansızın onlara saldırarak Mehmed Çelebi'yi ve Hüseyin Bey'i üç yüz iki kişiyle birlikte kılıçtan geçirdi ve ardından Diyarbakır'ı kuşattı. Mehmed Paşa duruma vâkıf olunca, saraya bir arzuhâl ile haber verdi ve yardım istedi." Bitti.

Hünkâr hazretleri bu kederli haberi duyunca, gazap ateşi onu sardı. Kazaskerleri içeriye almaksızın, paşaları dîvâna çağırdı.[291] Diyarbakır

290 Aşağıda aktarılan bilgiler aslında *Ahsenü't-Tevârîh*'ten (II. c., s. 1097-1098) alıntılanmıştır.

291 Ruzname'ye göre söz konusu dîvân toplantısı ayın 23'ünde gerçekleştirilmiştir. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 476.

beylerbeyinin arzuhâlini Sadrazam Ahmed Paşa'nın suratına çarptı, çokça küfretti ve vezirin kafasına birkaç yumruk vurdu. Hatta vezirin sarığı başından yere düştü, tülbendi, takkesi ve külahı birbirinden ayrılarak her biri bir tarafa savruldu. Padişahın buyruğu üzerine kapı ağası, Sadrazam Ahmed Paşa ile Vezir Piri Paşa'nın ellerini bağladı ve Kapıcıbaşı Mehmed Ağa bir grup yeniçerinin eşliğinde bu iki veziri böylesine bir zillet ve hakaret ile Yedikule'ye götürerek zindana attı. Padişahın mührünü Hersekzade'den (Ahmed Paşa) alarak her ikisini memuriyetten ve hizmetten azlettiler.

Sinan Paşa huzurdan yalnız başına çıkarak dîvâna geldi ve buyurdu ki hünkâr hazretleri Yunus Paşa'yı benim yerime üçüncü vezir olarak atamıştır. Bu yüzden kapıcılar kethüdası, adı geçen vezire vezaret müjdesini vermek ve saraya davet etmek için bir çapar (ulak) gönderdi. Derya beyi (donanma kumandanı) Sinan Paşa da onun yerine Rumeli beylerbeyiliğine tayin edildi. Aşağıdaki konularda hüküm verildi: Yunus Paşa orduyu Beylerbeyi Sinan Paşa'ya teslim etmeyinceye ve sefere gidecek ve huzurda kalacak emîrlerle sefer konusunda meşveret edip de ordunun hareket planını belirlemeyinceye kadar yeni makamına gelmesin; İkinci Vezir Sinan Paşa,[292] sultanın naibi olarak ordunun serdarlığını kendi üstesine alarak Diyarbakır'a gitsin; eski tedbirler gereğince Rumeli, Anadolu ve Karaman beylerbeyileri ve bütün emîrler kendilerinin belirli askerleri ve azıklar ile, yeniçeri ağası da 3 bin okçu (tîr-endâz)[293] yeniçeri ile, ayrıca hızlı at koşturan gulamlar (kapı kulları), maiyet tüfekçileri (tüfengdârân-ı rikâbî) birliği, baltacılar (teberdârân) sınıfı, 895 yaya (piyade), 750 müsellem,[294] hazine paraları ve mallarıyla birlikte sefere hazır olsunlar. Sadrazam Ahmed Paşa'nın mektubuyla Mısır'a gönderilmiş olan Memi Çelebizade Ahmed Paşa bu memuriyetinden azledildi ve onu geri döndürmek için ardından çapar (ulak) gönderildi. İşler böylesine karasız bir durumda iken, yolun bir kısmını katetmiş bulunan Serdar Sinan Paşa'nın da getirilmesi için ardından ulak gönderildi. Tekrar dîvân toplantısı oldu. Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa da orada hazır bulundu. Kapı ağasına derya beyi mansıbı havale edildi. Piri Paşa'nın yeri yani ikinci vezir makamı leşker veziri (defterdar) olan Hüsam Bey'e verildi.

---

292 Aslında Sinan Paşa eskiden üçüncü vezir iken bu tarihte birinci vezir yani sadrazam tayin edilmiştir. Bu yüzden kendisinin burada ikinci vezir diye tanımlanması yanlıştır.

293 Ruzname'ye göre tüfekçi. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 476.

294 Ruzname'ye göre 757 müsellem. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 476.

Garip bir olay

Bundan önce Sinan Paşa Rumeli beylerbeyi mansıbına ulaşınca gelip dîvânda oturdu. Bu yüzden âdet olduğu üzere ikinci dereceli dîvân görevlileri onun elini öperek tebrik ettiler ve Hüsam Bey de aynı şekilde davrandı. Bu olayın üzerinden bir saat bile geçmeden tabbâhhâne (mutfak) emini gelerek, Hüsam Bey'e ikinci vezir tayin edildiğinin müjdesini verdi. Ardından geleneğe göre adı geçen beylerbeyinin (Sinan Paşa'nın) de ikinci vezir olarak onun elini öpüp tebrik etmesi gerekti ve o da son derece saygı ve minnet ile onun elini öperek tebrik etti. Böylece zamanın nasıl da değişken bir özellik taşıdığı basiret ve itibar sahiplerine apaçık bir şekilde belli oldu. Evet!

Yüzüğünü bir kez döndürmen yeter ki,
Cihanda bir yöneticinin durumu değişsin.

Sonra bütün dîvân görevlileri el öptüler. Gazi Sinan Paşa da sadrazamlık makamına oturdu. Ağa Hüseyin[295] Hoca kapı ağası tayin edildi. Bugün dîvân toplantısı gün batımına kadar sürdü ve aynı gün adı geçen gazi, hünkâr hazretlerinden paşaların taksiratını affetmesini istedi. Onun bu ricası üzerine her ikisi de affedilerek lütfa mazhar oldular. Hünkâr, dizdar ağaya,[296] paşaları hapisten çıkarmasını buyurdu. Ayrıca Diyarbakır'dan izinsiz olarak gelmelerinin karşılığında Edirne'de hapsedilmiş olan eski Beylerbeyi Şadi Paşa'nın, Sivas hâkimi Faik Bey'in, Kayseri hâkimi Süleyman Bey'in, Karaca Paşa'nın ve Ahmed Çelebi'nin de affedilmesi ve suçlarının görmezden gelinmesi rica edildi ve hünkâr hazretleri onları da affetti. Adı geçen şahısların tahliyesiyle ilgili Edirne kadısı ve darugasına (subaşısına) padişah fermanı hazırlanarak Bozdoğan Çavuş aracılığıyla gönderildi. Eflak/Valahya, Boğdan/Moldova ve Sakız Adası gibi yerlerin hâkimlerinden elçiler gelerek, daha önceden belirlenmiş olan vergilerini Hazine-i Âmire'ye teslim ettiler.

Ayın 24'ünde dîvân toplantısı oldu. Padişah ferman verdi ki şehzade hazretleri kendi yönetim mahalli olan Saruhan'da güzel bir şekilde ikamet etsin, Kasım Bey Acemî de Kemer'de[297] layıkıyla gemiler inşa etmekle meşgul olsun, Cafer Ağa ise kendisine verilmiş olan deryabeyilik (donanma kumandanlığı) vazifesine başlayarak, etraftaki limanlara gemiler göndersin.

295 Ruzname'ye göre Hasan. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 477.

296 Ruzname'ye göre: Kuleler dizdarı Kemal Ağa. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 477.

297 Çanakkale'nin Biga ilçesine bağlı Kemer söz konusudur.

Ayın 25'inde bin türlü izzet, ikram, ihtiram ve şan ile padişahın fetih ayetli bayraklarını taşıyan grup, şahenşahın (şahlar şahının) sefere mahsus nakkarehanesi ile birlikte Şark Seferi için Üsküdar beldesine geçtiler. Sözünü ettiğimiz yiğit veziri (Sinan Paşa'yı) uğurlamış olan devlet erkânı geri dönerek yeniden dîvâna geldiler. Hünkâr hazretleri eğlenmek için ata bindi ve Hüseyin Paşa'yı çağırarak ona bazı işlerin ne durumda olduğunu sordu.

Mezkûr ayın son gününde hünkâr hazretleri kayığa binerek şevket ve kudret ile denizi geçti ve mübarek adımlarıyla saltanat sarayını müşerref ve müzeyyen kıldı. İleri gelenler, dîvân erkânı, halvet görevlileri ve diğer kişiler de padişahın ardı sıra İslâmbol'a geçiş yaptılar.

922 yılı Rebîülâhir ayının (04.05-01.06.1516) olayları

Bu ayın ilk gününde dîvân toplantısı oldu. Kazaskerleri huzura çağırmadılar. Hüseyin Paşa'yı da huzura davet etmediler.[298] Kürtlerin namlı emîrlerinden olan Bitlis Emîri Şerefhan Bey, Hasankeyf Emîri Halil Bey Eyyûbî, Mevlânâ İdris Bitlisî ve Atak beyinin adamları el öperek kendi peşkeşlerini takdim ettiler.

Bu ayın 20'sinde bu kayıtların müellifi olan saray görevlisi Haydar Çelebi, Serdar ve Sadrazam Sinan Paşa'nın maiyetinde Akşehir'e dâhil oldu. Kara Hamid'den çaparlar (ulaklar) gelerek, Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Kara Han ile savaşıp onu öldürdüğü, ordusunu ise yenilgiye uğrattığı haberini getirdiler. Beylerbeyinin arzuhâlinin mealinden malum oldu ki bu savaşta Şah İsmail'in emîrlerinden on sekiz ve askerlerinden de beş altı bin kişi kılıçtan geçirilmiştir. Bizim ordumuzdan ise 200 Karamanlı, 130 Anadolu askeri, 150 Kürdistanlı ve az sayıda da yeniçeri öldürülmüştü. Serdar paşa, ulaklara bahşiş ve hil'atler vererek, onları hızlı bir şekilde padişahın sarayına yolladı.

[Kızılbaşların Rûmîler karşısında Diyarbakır'da yenilgiye uğramalarının anlatımı]

Açıklama: Bu olayın ayrıntılarını *Ravzatü's-Safeviyye*[299] yazarı şu şekilde kaleme almıştır:

"Birkaç gün sonra Bıyıklı Çavuş'un yaklaşık 24 bin süvari ve piyade toplayarak Amid'den çıktığı haberi geldi. Bu yüzden Kara Han kendi ordugâhından ayrılarak Bıyıklı Çavuş'un yani Beylerbeyi Mehmed

298 Ruzname'ye göre Hüseyin Paşa daha sonra davet edildi. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 477.

299 Aşağıda aktarılan bilgiler aslında *Ahsenü't-Tevârîh*'ten (II. c., 1098-1099) alıntılanmıştır.

Paşa'nın üzerine doğru yöneldi ve Mardin civarındaki Koruk'ta kamp kurdu. O sırada Kara Han çabucak savaşa girmeyi ve yeniden yeryüzünü düşmanların kanıyla gül rengine boyamayı düşündü. Kudurmuş[300] Sultan Kaçar da onu bu işe teşvik ederek şöyle dedi:

– Safevî hanedanının düşmanlarına bundan daha fazla mühlet vermemek ve onların vücutlarının duvarlarında kılıç ve hançer darbesiyle delikler açmak gerekir.

Ancak bu esnada İskender misali şanlı hakanın (Şah İsmail'in) huzurundan bir korucu gelerek, şah tarafından takviye ulaşıncaya kadar savaşa girmemeleri konusunda bir buyruk getirdi. Diğerleri de savaşa girme konusunda acele etmeyi doğru bulmuyor ve "Takviye gelip ulaşıncaya kadar beklemek gerekir" diyorlardı. Lakin Kara Han, Kudurmuş'un fikrini daha doğru buldu. Ertesi gün o, kendisinin felek gibi yürüyen atına binerek bayraklarını dalgalandırdı, sağ ve sol kanatları gereğince tertip etti. Diğer taraftan Bıyıklı Çavuş sağ ve sol kanatları becerikli adamlarla pekiştirdi, ordunun önüne darbzen ve frenkî topları yüklenmiş olan arabalar yerleştirdi, develeri ise ordunun gerisine aldı.

Mahşer gecesini andıran o sahrada her iki ordunun safları tertip edildikten sonra ilk önce gaziler (Kızılbaşlar) kılıçlarını çekerek, mızraklarını düşmanlara doğrultarak Rûmîlerin üzerine doğru at koşturdular, onların sol ve sağ kanatlarını yerlerinden kıpırdatarak merkeze doğru geri çekilmeye zorladılar. Rûmîler, kaçış yolları kapalı olduğundan çaresiz kalarak savaşa başladılar. Söylendiğine göre o gün gazilerin kılıç darbeleri önünde Rûmîler atlarını bırakarak birbirinin omuzuna ayak basmak suretiyle kaçışmaktaydılar.

Şiir
Keskin kılıcın heybetinden yaprak gibi titrediler,
Savaşçılar sarardılar safran telleri gibi.
Yıldırımlar nedeniyle yeryüzü ateş tapınağının içine benzedi,
Ve sarsıntıdan dolayı felçli hastaların suratına dönüştü zaman.

Becerikli gaziler (Kızılbaşlar) keskin kılıç darbesiyle gençlerin canını delerek hayat harmanlarını yokluk (ölüm) rüzgârına savuruyorlardı. Kılıcın dili canın kulağına "Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır"[301] ayetini okuyor ve ok elçisi "Herkes ölümü tadacaktır"[302]

300 Farsça baskıda yanlışlıkla Kavurmuş diye yazılmıştır.

301 Kur'ân-ı Kerîm, Rahman suresi, 26. ayet.

302 Kur'ân-ı Kerîm, Ankebût" suresi, 47. ayet ve Enbiyâ suresi, 36. ayet.

mesajını yakına ve uzağa ulaştırıyordu. Nice nice cesetler birbirinin üzerine düşerek yığın oluşturmuş ve süvarilerin hareket etmeye mecali, piyadelerin de yürümeye yeri kalmamıştı.

Şiir
Savaş meydanında o kadar ceset vardı ki,
Ecelin geçmek için mecali kalmamıştı.

Sancakbeyiler paşaya şöyle dediler:

– Bizim ordumuz altüst oldu. Artık iş işten geçmiştir. "Karşısında dayanılmayan şeylerden kaçmak müminlerin geleneğidir" kelâmının manasına riayet etmemiz gerekmektedir.

Bıyıklı Çavuş ise bu sözleri kabul etmeyerek, askerlerini heveslendirdi ve savaşa tahrik etti. Bir daha fitne ve şer dolu Rûmîler, erkek aslanlara benzeyen gazilere (Kızılbaşlara) hamle ettiler. Gaziler onları tekrar merkeze doğru geri çekilmeye zorladılar. Az kalsın Bıyıklı Çavuş atının dizginini savaş meydanından kaçış vadisine doğru döndürecekti. Kara Han cesaret göstererek, atını Rûmîlerin merkezine doğru sürdü. Lakin kazara bir tüfek ateşi onun hayatının kökünün kopmasına neden oldu. Gazilerin yüreği paramparça oldu. Rûmîler harekete geçtiler. Kızılbaşlar firar etmeye karar verdiler. Bıyıklı Çavuş bu haberi Sultan Selim'e ulaştırmak için bir ulak gönderdi ve Diyarbakır'ın tamamını ele geçirdi." Bitti.

Bu olay konusunda Osmanlı tarihlerinin vermiş oldukları bilgi şu şekildedir:

"Kara Han Diyarbakır'ın zaptı haberini alınca, kendi birliğini de yanına alarak Diyarbakır'ın üzerine geldi. Lakin orada muzaffer askerlerin güçlü bir şekilde direndiğini görünce meyus oldu, orayı muhasara altına aldı ve bu durumu şahın sarayına iletti. Bu korkunç haber üzerine şah sarayı da istila edilmiş olan memleketleri geri almak amacıyla Bağdat, Hille,[303] Sultaniye, Kelhur,[304] Çukur-Saad, Kâşân ve Kazvin askerlerini o memleketlerin emîrleri ile birlikte Diyarbakır ordusuna katılmak üzere görevlendirdi. Sözünü ettiğimiz emîrler kendi askerleriyle beraber Kara Han'ın ordusuna katılınca, Kara Han Ustaçlu ve Kudurmuş Kaçar takviye alarak muhasarayı daha da şiddetli bir şekilde sürdürdüler.

303 Hille, Irak'ta Kerbela'dan güneydoğu yönünde, Fırat Nehri'nin sol kıyısında, kadim Babil şehrinin harabeleri civarında bulunan bir şehirdir.

304 Bir Kürt topluluğunun adı olan Kelhur, aynı zamanda Bağdat ile Kirmanşah arasındaki bir bölgenin ismiydi. Bkz. Hasan-ı Rumlu. *A Chronicle of the Early Safavids Being the Ahsanu't-Tawârîkh*. Tome II. Translated by Charles Norman Seddon. Baroda: Oriental Institute, 1934, p. 257.

Muhasaranın şiddetinden bıkıp usanan ahali Mehmed Paşa'yı muhasaranın şiddetine son vermeye zorladı. Serdar ve diğer emîrler ahalinin baskıları karşısında dayanamayarak, Allah'a tevekkül etmek suretiyle top ve tüfekle şehirden çıktılar ve Mardin Kapısı bahçelerinin önünde düşmanı meydan muharebesi yapmaya davet ettiler. Kara Han, komutası altında on iki binden fazla savaşçı bulunmayan Mehmed Paşa'dan bu cüreti görünce, kendisinin yirmi bin kişiden oluşan ordusunun kalabalık oluşuna güvenerek onun üzerine yürüdü. İki ordu yüz yüze gelince, cenk ve cidâl, harp ve kıtâl ateşi asumana yükseldi. Çok çalışıp çabaladıktan sonra sipehsâlâr (ordu kumandanı) Kara Han öldürüldü ve şah ordusu yenilgiye uğrayarak dağıldı. Sultanın askerleri muzaffer ve galip oldular."[305] Bitti.

Perşembe gününe denk gelen bu ayın 28'inde hünkâr hazretleri – Allah onu yüceltsin ve korusun – Piri Paşa'ya yönelik merhamet ve lütuf göstererek, sofra ve hizmetkârlarına harcamak üzere ona 200 bin akçe yani 3320 tümen meblağında maaş bağlayıp, kendisini mutlak bir şekilde ödüllendirdi ve adı geçen paşa da el öperek, bu maaşı hak edebilmek için padişahın payitahtta bulunmadığı zamanlarda İslâmbol'u muhafaza etme görevinin kendisine verilmesini rica etti. Onun bu ricası son derece beğeni alarak kabul edildi.

922 yılı Cemâziyelevvel ayının (02.06-01.07.1516) olayları

İran ve Mısır'dan Bâb-ı Âli'ye ulaşmış olan sahih haberlere göre Şah İsmail Mısır sultanının sarayına çok sayıda hediyeler göndererek, Mısır'ın Asya'daki memleketleri üzerinden Osmanlı ordusuna geçiş yolu verilmemesini rica etmiş ve bu işin karşılığında her yıl Mısır hazinesine belli bir meblağda para takdim etmeyi kabullenmişti. Mısır sultanı da şahın bu teklifini kabul ederek, şu taahhütlerde bulunmuştu: Öncelikle Osmanlı sultanına ısrarla barış teklif edecek, kabul görmezse o zaman onunla savaşacak ve Diyarbakır ile Dulkadir memleketini Osmanlı sultanından alırsa orayı hiçbir iddiaya bakmaksızın Mısır memleketleri sırasına katacaktır. Onlar bu konuda muahede yapmış ve bu antlaşmanın belgelerini de kendi aralarında mübadele etmişlerdi.

Hünkâr hazretleri bu korkunç haberi duyunca, meşveret meclisi tertip etti. Müzakere sonucunda çoğunluk itibarıyla şöyle bir karara

305 Bu savaş Mardin ilinin Kızıltepe ve Derik ilçeleriyle Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesi arasında yer alan Dede Kargın ovasında vuku bulmuştur. Bkz. Ahmet Taşğın. "Safevî – Osmanlı Savaşından İtibaren Dinî Söylemin Siyasal Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Dede Kargın Örneği", *Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 49, Ankara, 2009, s. 210-211.

varıldı: İlk önce devlet ricalinden iki kişiyi dostluk mektubu ve hediyelerle birlikte Mısır sultanına göndererek, ona Osmanlı ordusunun harekâtı konusunda bilgi versinler, ondan Mısır'a bağlı topraklardan geçiş izni istesinler ve tam bir dikkat ile Mısır sarayındaki davranış ve hareketleri izleyip inceledikten sonra geri dönsünler; hünkâr hazretleri de Şark ordusuna teşrif ederek komutasını bizzat üstlensin.

Bu karar doğrultusunda Cemâziyelevvel ayının 3'ü Çarşamba gününde Rumeli Kazaskeri Zeyrekzade Nureddin Efendi birinci elçi (sefir-i evvel), Karaca Ahmed Paşa da ikinci elçi (sefir-i düvvüm) tayin edilerek, Mısır memleketine doğru yola çıktılar.

Mezkûr ayın 4'ü Perşembe gününde hünkâr hazretleri haşmet, ikbal, saadet ve şevket ile İslâmbol'dan hareket etti ve denizi geçerek, sahildeki Üsküdar şehrinde kurulmuş olan otağına geldi.

Mahsusen bir arz: Bu seferi de bir şahıs günü gününe kaleme almış ve onun bu kayıtları da daha önce tercüme ettiğimiz kayıtlar gibi Feridun Bey Münşeâtı'nda yer almıştır.[306] Sırf saygıdeğer okuyucuların bilgi kapsamını genişletmek adına bu iki günlükteki kayıtları birbirine karıştırıp bir tek günlük hâlinde tercüme etmeyi ve buraya aktarmayı uygun bulduk. Bitti.

[Sultan Selim'in Mısır'a doğru hareketi]
Üsküdar'dan Mısır'a değin padişahın ordusunun sefer menzillerinin açıklanması

Ayın 5'i Cuma gününde Üsküdar'da kalındı. Ayın 6'sı Cumartesi gününde Maltepe, ayın 7'si Pazar gününde Tekfur Çayırı, ayın 8'i Pazartesi gününde Gelbüze (Gebze), ayın 9'u Salı gününde Hereke, ayın 10'u Çarşamba gününde Çınarlı dere, ayın 11'i Perşembe günü Sitare Köprüsü menzillerine varıldı. Ayın 12'si Cuma gününde Derbend-i Kazıklu[307] etekleri, ayın 13'ü Cumartesi gününde İznik civarındaki Dikilitaş, ayın 14'ü Pazar gününde Yenişehir,[308] ayın 15'i Pazartesi gününde Akbıyık, ayın 16'sı Salı gününde Zincirlikuyu, ayın 17'si

306 Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 450-458.

307 Derbend-i Kazıklu veya Kazıklı Derbendi mevkii günümüzdeki Kocaeli'nin Gölcük ilçesine bağlı Şirinköy mahallesidir. Bkz. Onur Kamiloğlu. "Kazıklı Hacı Hamza bin İvaz Kervansarayı ve Kocaeli Kervan Yolları", *II. Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, III. c., Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., 2016, s. 1878-1879.

308 Farsça baskıda yanlışlıkla Nîkî-şehir diye yer almaktadır. Tahran nüshasına (s. 349) bakılarak tarafımızca tashih edilmiştir.

Çarşamba gününde İnönü ve ayın 18'i Perşembe gününde Kızılkaya'da konaklanıldı.

Ayın 19'u Cuma gününde Kütahya Ovası, ayın 20'sinde Cumartesi gününde Altuntaş civarındaki Südgin,[309] ayın 21'i Pazar gününde İret köyü, ayın 22'si Pazartesi gününde Karahisar-ı Sahip,[310] ayın 23'ü Salı gününde Kuruçay, ayın 24'ü Çarşamba gününde Elsiyi Kalud[311] civarında, ayın 25'i Perşembe gününde Akşehir'de konaklanıldı. Bu menzilde iken Diyarbakır Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından gönderilmiş olan Kara Han'ın ve Şah İsmail'in diğer serdarlarının kesik başları ulaştı. Bu fetih ve zafer nedeniyle çerağlar yakıldı, ateş oyunu yapıldı, sevinç ve mutluluk gösterileri düzenlendi.

Ayın 26'sı Cuma gününde Argıt Hanı, ayın 27'si Cumartesi günü Ilgun (Ilgın) civarı, ayın 28'i Pazar gününde Demâga-i Zengi (Zengi Dağ Burnu),[312] ayın 29'u Pazartesi gününde Gelemiç Yurdu ve Cemâziyelevvel ayının son günde Konya Ovası padişah ordusunun çadırlarının kurulduğu yer oldu. Bu menzilde iken Kara Han'ın ve diğer Kızılbaş emîrlerinin kesik başlarını değerli hediyeler eşliğinde silahdar-ı hassa Hasan Bey'in sefaretiyle birlikte Mısır sultanının sarayına gönderdiler. Bu defa Mısır sultanına yazılmış olan Arapça mektup çok saygı ve ihtiram içermekte idi. Bu mektubun suretini aşağıda sunuyoruz:

[Sultan Selim'in Kansu Gavri'ye mektubu]

"Bismillahirrahmanirrahim.

Biz yalnız Allah'tan yardım diliyoruz. Kulunu şereflendiren, onun ordusuna zafer bahşeden, onu sultan olma yolunda destekleyen, küfrü ve karanlığı bertaraf etmek için kılıcının parlaklığını güneş ve ay gibi münevver kılan, kötüleri kahredici azaplara uğratan ve iyilere bol bol nimetler veren Allah'a hamdolsun! Kim O'nun itaat ipine tutunursa O'nun desteğini kazanır ve O'nun işaret ettiği yoldan her kim yürürse amacına ulaşır, "Onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır"[313] zümresinden olur. Ayrıca izinden yürüdüğümüz ve ışığıyla bize

309 Menzilname'ye göre Südügin. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 450.

310 Afyonkarahisar'ın eski ismi.

311 Menzilname'ye göre İsaklu. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 450.

312 Bu menzil, kaynaklarda Kara Zengi ve Sulu Zengi isimleriyle de anılmakta olup, Ilgın menziline 26 mil ve Gelemiç menziline 12 mil mesafede bulunmaktaydı. Bkz. Cemal Çetin. "İşlevleri ve Özellikleri Bakımdan Konya Menzilleri (XVII-X-VIII. Yüzyıllar)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 21, Konya, 2007, s. 324.

313 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 62. ayet.

yol gösteren Hz. Muhammed'e salavat ve selam olsun! Allah, peygamber olarak onu göndermek suretiyle müminlerin üzerine minnet koymuştur. "O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir."[314] Onun (Peygamber Efendimizin) dini koruyup kollayan, İslâm'ı ve Müslümanları destekleyen sahabilerine de selam olsun! "İşte onlar Rab'lerinden [gelen] bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır."[315]

Şimdi ise saf niyetimizin habercisi olan bu şerefli yazıyı ve temiz düşüncelerimizi yansıtan bu latif mektubu öylesine yüce, ulu, değerli, azametli, kâmil ve erdemli hazrete gönderiyoruz ki o, bütün iyi huyları kendinde toplamıştır. O, iki muhterem haremin (Mekke ve Medine'nin) hamisi, İslâm ve Müslümanların destekçisi, Emirü'l-müminin'in (Abbâsî halifesinin) yardımcısıdır. Onun şerefli düşünceleri sevindiricidir, mutluluğunun sebepleri boldur, elleri şükreder, faziletleri anılır, izzeti sağlam bir temele dayanır, nimetinin elbisesi yenilenir, haşmetinin yelkenleri yükselir, devletinin ışınları parlar.

Biz, Kemah'ı fethedip oradan ayrıldıktan sonra kış mevsimi gelip ulaştığından ve havalar soğuduğundan bu kış dinlenmeye karar verdik. Bunun üzerine başkentimize geri döndük ve ilkbahar gelip çiçekler açıncaya ve soğuk havalar son buluncaya kadar orada kaldık. Daha sonra muvahhitlerin sözünü mülhidler üzerinde üstün kılmak, muttakilerin kalplerini sağlamlaştırmak, imanı yaygınlaştırmak, Müslümanların yüzünü güldürmek ve müşriklerin yüzünü "O gün nice yüzler de vardır ki toz toprak içindedirler. Onları bir siyahlık bürür. İşte onlar, kâfirlerdir, günaha dalanlardır"[316] ayetlerinde belirtildiği şekle sokmak için ordumuzu hazırlayarak denizi geçtik ve Şark diyarına doğru yola çıktık. Aksaray beldesine vardığımızda, ilginç bir gelişme yaşandı. Diyarbakır beylerbeyi tarafından bize şöyle bir haber ulaştı: Amidü'l-Mahrûse (Diyarbakır), Harput vs. kaleler ve dağlar tarafımızdan fethedildikten sonra rezil İsmail yirmi bin veya belki daha fazla asker toplayarak, bunlara askerlerinin en öncüsü ve akranlarının en üstünü olan, Kara Han diye ün kazanan emîrini komutan tayin etti. Onunla birlikte Bağdat, Hille, Sultaniye, Kelhur, Çukur-Saad, Kâşân, Kazvin ve Hemedan emîrlerini de gönderdi. Fakat mezkûr beylerbeyimiz muzaffer ordumuzun bazı emîrleriyle birlikte saldırıya geçti ve onlara göz açtırmadı. O taife onları görünce merkez kuvvetlerini, sağ ve sol kanatlarını oluşturarak

314 Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe suresi, 33. ayet.

315 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 5. ayet.

316 Kur'ân-ı Kerîm, Abese suresi, 40-42. ayetler.

kendi saflarını kurdu. Her iki ordu birbirine yaklaştı. Çok şiddetli bir çarpışma vuku buldu. Sonunda "Nihayet biz inananları, düşmanlarına karşı destekledik. Böylece üstün geldiler"[317] ayetinde belirtildiği şekilde Allah muvahhitlere yardım etti ve açık bir şekilde zafer rüzgârı esmeye başladı. Düşmanın saflarını dağıttılar ve onları ağır bir şekilde yenilgiye uğrattılar. Bu, Allah'ın zalimlere nasıl davrandığının bir göstergesidir. Onların çok az bir kısmı sağ kaldı. Aileleri esir edildi. "Onlar için elem dolu bir azap da vardır."[318] "Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."[319]

Allah Teâlâ'nın lütfuyla emîrlerimiz tarafından elde edilmiş olan bu peş peşe zaferlerin ve kat kat artan saadetin haberleri bize ulaşınca, şerefli gönlünüzü sevindirmek adına bunu sizin yüce meclisinize iletmeyi gerekli bulduk. Bu amaçla has mukarreblerimizden (yakın adamlarımızdan) olan büyük Emîr Hasan'ı – güvenlik içinde olsun – Kara Han'ın kafasıyla birlikte size gönderiyoruz ve onun aracılığıyla gül kokusundan daha güzel olan selamlarımızı size iletiyoruz. Lütuf sahibi olan cenabınızın ona (elçiye) ikram, izzet ve ihtiram göstereceğinizi umut ediyoruz. Allah Teâlâ sizi bahtiyar etsin! En iyi dileklerimi size sunuyorum.

922 yılının Cemâziyelevvel (1516 yılının Haziran) ayının sonlarında Konya Yurdu'nda yazıldı." Bitti.[320]

922 yılı Cemâziyelâhir ayının (02.07-30.07.1516) olayları

Bu ayın başlangıcında, Çarşamba gününde Konya Ovası'nda kalındı. Ayın 2'si Perşembe gününde de orada kalındı. Ayın 3'ü Cuma gününde yine orada kaldılar. Ayın 4'ü Cumartesi gününde Kırk Pınar'da,[321] ayın 5'i Pazar gününde Karacadağ'ın Pınarbaşı'nda,[322] ayın 6'sı Pazartesi gününde çok uzak bir menzil olan Karaca Pınar'da,[323] ayın 7'si Salı gününde Hortu Köprüsü'nde,[324] ayın 8'i Çarşamba gününde

317 Kur'ân-ı Kerîm, Saf suresi, 14. ayet.

318 Kur'ân-ı Kerîm, Tegâbün Suresi, 5. ayet.

319 Kur'ân-ı Kerim, En'âm suresi, 45. ayet.

320 Mektubun asıl metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 419-421.

321 Burası Kara Pınar ve Binarîoğlu menzili olarak da bilinmekte ve Konya şehrine 16 mil mesafede bulunmakta idi. Bkz. C. Çetin, *a.g.m.*, s. 326.

322 Söz konusu menzil, Kırk Pınar'dan 12 mil uzaklıkta bulunmaktaydı. Bkz. C. Çetin, *a.g.m.*, s. 326.

323 Konya'nın Karapınar ilçesi.

324 Hortu, günümüzde Konya'ya bağlı Ereğli ilçesinin Sazgeçit beldesidir.

Cezire-i Nekkarezen'de[325] konaklanıldı. Ayın 9'u Perşembe gününde de orada kaldılar.

Ayın 10'u Cuma gününde Niğde'de, ayın 11'i Cumartesi gününde Bastana'da,[326] ayın 12'si Pazar gününde Karahisar-ı Develü'de,[327] ayın 13'ü Pazartesi gününde Boğaz Köprüsü'nde,[328] ayın 14'ü Salı gününde Kayseri Ovası'nda, ayın 15'i Çarşamba gününde Sarımsaklu'da, ayın 16'sı Perşembe gününde Zamantı tevabiinden Zave yurdunda[329] konaklanıldı.

Ayın 17'si Cuma gününde Zamantı-suyuna, ayın 18'i Cumartesi gününde Şıhne Kayası'na, ayın 19'u Pazar gününde Sarıs'a (Sarız'a), ayın 20'si Pazartesi gününde Otlu Pınar'a, ayın 21'i Salı gününde Yatsı Öyük'e,[330] ayın 22'si Çarşamba gününde Elbistan kasabası kenarına gelindi. Padişahın maiyeti oraya (Elbistan civarına) varmadan önce muhterem serdar, saygın kumandan (sipehsâlâr) ve vezir-i azam olan Gazi Sinan Paşa bütün orduyla beraber orada kamp kurmuş ve hünkârın – şevket ve kudreti ziyade olsun – mübarek kademlerinin gelişini beklemişti. Padişahın gelişi herkese mutluluk verdi. Muzaffer askerler kendi sevimli padişahlarını ve âdil

325 Burasının günümüzde Niğde'nin Bor ilçesinin Seslikaya köyü çevresi olduğu düşünülmektedir. Bkz. Nevzat Topal. "Tarihî Süreçte Niğde Çevresinin Lojistik Durumu ve İkmal Yolları", *VIII. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi Bildiriler Kitabı*, Niğde: Ömer Halisdemir Üniv. Yay., 2019, s. 216.

326 Niğde Merkez'e bağlı Değirmenli köyünün eski ismidir. Bkz. Ayşegül Hüseyniklioğlu ve Handan Arslan. "XVI. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Niğde Kazası Yerleşme Merkezlerinin Tespiti", *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2, Elazığ, 2009, s. 308.

327 Develi Karahisar veya Karahisar-ı Develü, Kayseri'ye bağlı bugünkü Yeşilhisar ilçesidir. Bkz. Süleyman Demirci ve Kâzım Kartal. "1833/34 (H. 1249) Tarihli Kayseri Sancağı, Karahisar-i Develi (Yeşilhisar) ve Talas Kazası Müslim Nüfus Defteri İncelemesi", *History Studies*, Cilt: 6, Sayı: 4, Samsun, 2014, s. 1-29.

328 Eserin Tahran baskısında (s. 177) yanlışlıkla Burgaz Köprüsü şeklinde yazılmışsa da, Tahran yazma nüshasına (s. 356) ve Menzilname'ye (Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 450) bakılarak Boğaz Köprüsü şeklinde tashih edilmiştir. Boğazköprü, günümüzde Kayseri ilinin Kocasinan ilçesine bağlı bir mahalledir.

329 Eserin baskısında yanlışlıkla "Yurtzade" diye yer almaktaysa da, yazma nüshaya (s. 357) ve Menzilname'ye (Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 450) dayanarak Yurt-ı Zave (Zave yurdu) şeklinde tashih etmiş bulunuyoruz.

330 Yatsı Öyük veya Yassıhöyük, günümüzde Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesine bağlı Tanır mahallesinin yaklaşık 4 km güneyinde bulunmaktadır. Bkz. Erkan Konyar. "Kahramanmaraş 2009 Yılı Yüzey Araştırması", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II. c., Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2011, s. 265.

şahenşahlarını son derece sevgi ve sevinçle karşılayarak mutluluk gösterisi yaptılar. Dönemin Sahipkıran'ının ve zamanın İskender'inin fetih ayetli bayraklarına eşlik eden Kur'ân hafızları "Fetih" suresini okuyarak padişahın otağına kadar geldiler. Tazim ve tekrim merasimini yerine getirdikten sonra izin fermanını beklemek üzere kendi çadırlarına gittiler. Sultan otağından çıkarak ordu safları arasından geçti, ordu önündeki emîrlerin tek tek hâlini hatırını sordu ve bütün nökerleri (hizmetkârları) padişah selamı ile onurlandırdı. Ardından da dinlenmeleri için onlara izin verdi.

Ayın 23'ü Perşembe gününde orada kaldılar. Bugün tertip üzere dîvân toplantısı oldu. Emîrler, padişahın gelişini tebrik etmek için onun elini öperek peşkeş çektiler ve her biri kendi rütbesine uygun bir şekilde hil'at alıp merhamet gördü. Ispanakçızade Hayreddin Çavuş[331] doğudan gelerek iki dil (esir) getirdi. Ayrıca Mısır'dan casuslar gelerek, Mısır sultanının Halep seferi için hazırlıklar yaptığı, İran'la barış yapmak amacıyla Mekke ve Medine seyyidlerini ve ulemasını kendisiyle getirmek istediğini, lakin onların bu işte arabulucu olmayı kabullenmediklerini haber verdiler. Ayrıca [Mısır sultanı] Malatya hâkimine sert bir emir göndererek, Osmanlı Devleti ordusunun yolunu kesmesini ve onlardan hiçbir kimsenin kendi toprakları üzerinden İran toprağına geçmesine fırsat verilmemesini emretmişti. Halep Emîrü'l-Ümerası Hayır Bey de sultanı (Mısır sultanını) karşılamak için Mısır'a doğru gitmiş ve sadrazamın mektubunu Halep'e getirmiş olan Çavuş İskender Bey'i orada bekletmişti ki sultanın gelişinden sonra sadaretten gelen mektuba cevap yazarak onunla geri göndersin.

Ayın 24'ü Cuma gününde Söğütlü Burnu'nda konakladılar. Kara Han'ın kesik başını Mısır sultanına götürmüş olan Silahdar Hasan Bey bu menzilde Mısır emîrlerinden olan Yusuf Kaytan Bey[332] eşliğinde mektup ve hediyelerle beraber orduya geri geldi. Hasan Bey, Mısır sultanının savaş hayaline kapıldığını ve bu amaçla Halep'e doğru yola çıktığını hünkâra arz etti ve Mısır sultanının onlar aracılığıyla göndermiş olduğu mektubu takdim ettiler.

331 Bu şahıs, Muhammed Arif Ispanakçı Paşazade'nin atalarındandır. Fakat Ruzname'ye göre Ispanakçı Çavuş oğlunun doğudan gelerek dil getirmesi olayı 922 yılı Cemâziyelevvel ayının 12'sinde padişah Kayseri'de iken vuku bulmuştur. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 478.

332 Bazı araştırmacılar Kaytan yerine Kabtan / Kaptan diye okumayı öneriyorlar. Bkz. Celia J. Kerslake. "The Correspondence Between Selim I and Kansuh al-Gawri", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Br. 30, Sarajevo, 1980, p. 227. Atıfta bulunduğumuz bu makalede (pp. 219-234) Sultan Selim ile Kansu Gavri arasındaki yazışmaların içeriği ve tarihlendirilmesi üzerine dikkate değer görüşler beyan edilmiştir.

Mısır sultanının Osmanlı sultanına cevabî mektubu

"Bismillahirrahmanirrahim.

Allah Teâlâ'ya hamdolsun! Resul-i Ekrem'e selam olsun! Allah büyük, bilgin, çalışkan, âdil, kefil, kâmil, güçlü, muzaffer bir sultan olan, [ülkesine] düzen veren, [insanların] imdadına yetişen, [onlara] yardım edip arka çıkan, meliklerin ve sultanların sevimlisi, gazilerin ve mücahitlerin destekçisi olan sultanın yüce dergâhının nimetini artırsın!

Ey İslâm'ın ve Müslümanların koruyucusu, eşi benzeri bulunmayan Allah'ın teyidi sayesinde desteklenen, galibiyet ve fetih sahibi Sultan Selim Şah! Şeref ve erdem sahiplerinin öncüsü olan Silahdar Hasan Bey'in – kadir kıymeti artsın – eliyle göndermiş olduğunuz yüce mektup ve mülhid Kızılbaş taifesi arasında melikü'l-ümera olan melun Kara Han'ın başı en uğurlu bir zamanda ve en güzel bir mekânda gelip ulaştı. Biz bu şanlı mektubu okuduk ve emîrü'l-ümeranız olan Diyarbakır Valisi Bıyıklı Mehmed Paşa ile zalimler ve fasıklar serdarı (Kara Han) arasında Mardin Kalesi civarında vuku bulmuş olan savaşın teferruatına aşina olduk. Allah'ın yardımıyla İslâm ordusu tarafından fetih ve zaferin elde edilmesi, intikam sahibi ve kahhar olan Allah'ın katından aşağılık düşmanların üzerine felaket ve belanın inmesi, sayılarının kalabalık olmasına rağmen ordularının dağılması konusunda haberdar olduk ve onlar İslâm ve itikattan yoksun oldukları için bu haberler bizi çok çok sevindirdi. Bu sevinçten dolayı pazarları farklı kumaş çeşitleri ve dibalarla[333] süsledik, eğlence ve neşe kapılarını açtık, son derece rahatladık, devletinizin yükselişi ve dünya ile ahirette zafer bayraklarınızın dalgalanması için memleketimizde bol bol dualar okuttuk.

Bize yollamış olduğunuz adı geçen elçiyle birlikte sizin şerefli huzurunuza ve yüce meclisinize en özel ve en yakın adamlarımızdan olan Cemaleddin Yusuf Kaytan'ı gönderiyoruz ki sağ salim gidip gelsin. Onunla beraber sizin için Hint diyarı melikinin bize gönderdiği iki filden birini ve bazı Mısır ürünlerini yolladık. Yüksek cenabınızın bunları bizden kabul edeceğini umuyoruz. Zira özür iyi kimseler nezdinde makbul olur. Ayrıca Kahire'deki bazı mühim işlerimiz için gereken tahtaların satın alınması ve bu işin ustası olan marangozların buraya getirilmesi amacıyla elçimize belli meblağda dirhemler verdik. Bu yüzden nezaket göstererek bu işle ilgileneceğinizi umuyorum.

Sizinle bizim aramızda (iki devlet arasında) büyük babalarınızın ve saygıdeğer atalarınızın – Allah Teâlâ onların delillerini aydınlatsın ve

333 Diba; altın ve gümüş işlemeli bir ipek kumaş türüdür.

kıyamet gününe değin onların mezarlarını nurlandırsın – zamanından kalan kadim bir muhabbet ve müstakim bir dostluk vardır. Sıradan insanların yaptıkları bu durumu değiştiremez. Aksine, celal ve ikram sahibi olan Allah'ın kereminden bu ilişkilerimiz her geçen gün daha da artmaktadır. Allah her daim sizi korusun ve yardım etsin. Selam ve hürmetlerimi sunuyorum." Bitti.[334]

Cemâziyelâhir ayının 25'i Cumartesi gününde Ağaç Hanı menzilinde kısa bir dîvân toplantısı oldu. Elçi Mısır sultanının hediyelerini takdim etti. Bunların arasında cüsseli bir fil de vardı. Aynı gece Mısır sultanına cevap yazarak, bahsi geçen elçiyle gönderdiler.

Sultan Selim'in Mısır sultanına cevabî mektubu

"Bismillahirrahmanirrahim.

İslâm'ın sınırlarını kesin gücümüzle sağlamlaştıran ve insanların kalbini şiddetli kuvvetimizle pekiştiren Allah'a hamdolsun! O'nun sayesindedir ki başarı kazanmak için uzak yerlerden delegasyonlar (heyetler) bize geliyor ve biz de seleflerimizin yolunu ve haleflerimizin şerefini göz önünde bulundurarak, müminlerin başarıya ulaşması ve Müslümanların işlerinin iyi gitmesi için tam gücümüzle çaba gösteriyoruz. O'nun tevfiki sayesinde başarılı oluyoruz. Ve O'nun ümmi elçisi olan, Hâşimî soyundan gelen Peygamberimiz Muhammed'e salavat ve selam olsun! Onun (Peygamber Efendimizin) doğru şeriatı Nuh'un gemisi gibidir, oraya binen kurtulur, oradan uzak duran ise boğulur. O (Peygamber Efendimiz), güvenilir, sözünün eri, şefaat eden, kol kanat geren ve sevgisi bol bir şahsiyettir. Onun (Peygamber Efendimizin) kendi nefislerini öldürerek hidayete ermiş, taklidin sahillerinden tahkikin enginlerine varmış olan soyuna ve sahabilerine de selam olsun!

Dahası biz bu latif mektubu öylesine yüce, bilgin, çalışkan, kâmil, âdil, inançlı, şerefli, değerli, azametli ve hayırsever bir hazrete gönderiyoruz ki o, bütün güzel huyları kendinde toplamıştır. O, iki muhterem haremin (Mekke ve Medine'nin) hamisi, İslâm ve Müslümanların destekçisi, Emirü'l-müminin'in (Abbâsî halifesinin) yardımcısı olan babam Sultan Gavri'dir. Allah Teâlâ onu şereflendirsin ve ona yardım etsin, onun iktidarını kuvvetlendirsin, onu muradına erdirsin, vaktini sevinç içinde geçirmesini ve ahvalinin iyi olmasını sağlasın, faaliyetlerini başarıya ulaştırsın, onun dostlarını yükseltsin, düşmanlarını ise alçaltsın! Ona samimi selamlarımızı ve dualarımızı sunuyoruz.

---

334 Mektubun asıl metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 421-422.

Sayfaları inciler gemisine benzeyen şerefli mektubunuz yakın ve güvenilir adamlarınızdan muhterem ve şerefli Cemaleddin Yusuf el-Kaytan'ın – Allah onu selametiyle rızıklandırsın – eliyle bize ulaştırılarak açıldı ve okundu. Mektupta belirtilmiş olan taleplerinizi inceledik, onları kabul ettik ve yerine getirilmesi için elimizden geldiğince çaba gösterdik. Kapatmanın anahtarları kolaylaştırmanın elinde olduğu için bu taleplerinizi umursamamış olmamız mümkün değildi. Zira mühim işlerin tamamlanması yolunda çaba sarf etmek, ahlakın güzelliğinin göstergesidir. Ayrıca istekleri yerine getirmek ve taleplere olumlu karşılık vermek meşhur ahlakımızda ve ünlü huyumuzda kendine yer edinmiştir. Bu nedenle geçen yıldan kalmış olan bütün tahtaların Kaytan'ınıza teslim edilmesi yönünde yüce bir ferman verdik.

Lakin marangozların gönderilmesiyle ilgili talebinize gelince, bunu yerine getirmemiz mümkün olmadı. "Özür, iyi kimseler nezdinde makbul olur" kelamında denildiği gibi bizim de bu bağlamda mühim gerekçe ve mazeretimiz vardır. Şöyle ki geçenlerde doğru düşüncemizden yola çıkarak, Hristiyanlarla savaşmak için yüz adet büyük gemi inşa etmeye karar verdik. Marangozlar bu işin tamamlanması için görevlendirildiklerinden dolayı onları huzurunuza gönderemiyoruz. Lütfen bu hususu kendi yüksek makamınıza karşı asla bir kayıtsızlık olarak algılamayınız.

Bahsettiğiniz diğer hususa gelince, Hint diyarı hükümdarının size göndermiş olduğu dört tane cüsseli filin sadece ikisi yüce dergâhınıza ulaşmış ve siz de bunlardan birini hediye olarak bize yollamışsınız. Bu hediyenizi memnuniyetle kabul ettik ve böylesine heybetli bir canlıyı yaratan Allah'ın şanını övdük. "Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!"[335]

Şimdi de bu mektubumuzu zikri geçen Kaytan'a vererek, kendisini emniyetli ve lütfumuza mazhar olmuş bir şekilde geri gönderiyoruz. Onun çabaları takdire şayandı. Allah Teâla yâr ve yardımcınız olsun inşallah."[336]

Ara söz: Yusuf Kaytan Bey, Mısır'ın deneyimli emîrlerinden biri olduğu için Mısır sultanı özellikle onu elçi olarak göndermişti ki Osmanlı sultanının planları, Osmanlı ordusunun durumu ve gücü hakkında bilgi edinsin. Ancak Sultan Selim, Kansu Gavri'nin planları üzerine tam bilgi sahibi olduğundan Yusuf Kaytan Bey'in devlet adamlarının çadırlarından başka bir yeri görerek bir şeyler anlamasına fırsat vermedi.

335 Kur'ân-ı Kerîm, Mü'minûn suresi, 14. ayet.

336 Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 422-423.

Fakat bu titizliğe rağmen yine de belli oldu ki eğer Mısır sultanı Rum sultanına kendi toprağından geçmek için izin vermezse, Rum sultanı Mısır sultanının tehditkâr sözlerine itibar etmeyecek ve ona karşı koyacaktır. Bu yüzden Yusuf Kaytan Bey, Osmanlı ordugâhından bir iki fersah uzaklaştıktan sonra ağırlıklarını hizmetkârlarına (nökerlere) vererek, kendisi iki süvari asker (cündî) ile birlikte gece gündüz demeden hızlıca yol almak suretiyle Mısır sultanının huzuruna vararak ahvali ona arz etti. Mısır sultanı da çabucak Biga Muhammed Bey'i elçilik göreviyle Osmanlı sultanının ordusuna gönderdi. Ayrıca Şah İsmail'e bir mektup yazarak, onu Osmanlı sultanının hasmane harekâtı konusunda uyarıp yardım istedi. Lakin onun elçisi İran'a varmazdan önce kader sayfaları üzerinde yazılı olan hususlar ortaya çıktı ve buna ilaveten 275 yıllık Çerâkese / Çerkezler (Memlûkler) Devleti bu oyunu kaybetmiş oldu. Bu ibretlik hadisenin ayrıntıları hem bu yılın hem de 923 (1517) yılının olayları içinde anlatılacaktır. Bitti.

Şimdi asıl konuya geri dönelim. Mezkûr yılın Cemâziyelâhir ayının 25'i Cumartesi gününde padişahın ordusu Ağaç Hanı adlı mahalde konakladı. Ayın 26'sı Pazar gününde Mısır sultanına bağlı memleketlerden olan Sultan-suyu, ayın 27'si Pazartesi gününde Mısır'a bağlı bir yer olan Malatya sahrası konak yeri oldu. Ayın 28'i Salı gününde aynı sahrada kaldılar. Malatya şehrinin hâkimi ve ileri gelenleri padişahın ordusunu karşılamaya geldiler. Hünkâr hazretleri onlara lütuf göstererek bahşiş ve hil'atler verdi. Hâkim şunları arz etti:

– Mısır sultanının bize "Osmanlı ordusunun benim devletimin toprağına ayak basmasına izin vermiyorum" diye buyurduğu emirnamesi ulaştı. Ben bu hususu daha padişahın gelişinden önce serdâr-ı ekreme arz ettiğim gibi şimdi de padişahın huzurunda arz ediyorum. Artık ferman sizin yüce dergâhınıza mahsustur.

Bu nedenle hünkâr hazretleri ayın 29'u Çarşamba gününde oradan göç ederek Dokuma çimeninde[337] konakladılar ve dîvân toplantısı yaptılar. Casuslar Mısır sultanının Halep'e ulaştığı ve bu tarafa doğru gelme kararlılığı içinde olduğu haberini getirdiler. Onun hareket etmezden önce veya hareket sırasında elçi göndereceği anlaşıldı. Birkaç gün bu sahrada kalınmasına karar verildi. İslâmbol'dan Malatya'ya kadar 47 menzildir.

337 Malatya civarındaki Tohma Çayı vadisi kastedilmiş olmalıdır. Bkz. İsmail Hâmi Danişmend. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. II. c. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971, s. 26.

922 yılı Recebü'l-müreccеb ayının (31.07-29.08.1516) olayları

Ayın 1'i Perşembe gününde aynı yerde kalındı. Ayın 2'si Cuma günü yine orada kalındı. Casuslar Mısır sultanının Halep'ten harekete geçerek Ayıntab'a yöneldiği haberini getirdiler. Ayın 3'ü Cumartesi gününde yine aynı yerde kalındı. Mısır sultanının casusunu tutuklayarak sorguya çektikten sonra askerî kanunlar gereğince katlettiler. Pazar gününde[338] casus geldi ve Mısır sultanının seri bir şekilde İran'a elçi göndererek Şah İsmail'den yardım istediği haberini getirdi. Aynı gün Mısır emîrlerinden olan Kayıtbay Muhammed Bey hızlıca elçilik göreviyle gelerek Mısır sultanı tarafından bir mektup getirdi ve kendi efendisinin selamını ilettikten sonra şunları arz etti:

– Eğer sultan hazretleri bu savaşı İran memleketlerinden bazılarını ele geçirmek için yapıyorsa, o zaman hangi şehirleri ve hangi memleketi istediğini bildirsin. Zira Şah İsmail barış ve huzur için Azerbaycan memleketinin tamamını feda eder. En iyisi şudur ki siz de bununla yetinerek dostluk ve barış elinizi Şah İsmail'e doğru uzatınız, ardından da düşkün kâfirlere karşı cihat ve gaza yapmakla uğraşınız, ticaret yolunu açınız, Şark ticaretini ve oradan yapılan geliş gidişleri engellemeyiniz.

Mısır sultanının mektubunun özet bir şekilde tercümesi[339]

Sultan Selim'in lakapları sıralandıktan sonra:

"Şanlı mektubunuz elçimiz aracılığıyla bize ulaştı. Onu tam bir saygıyla okuyarak, oradaki selam ve dualardan haberdar olduk ve muhtevası hakkında bilgi edindik. Mülhid Kızılbaşları ortadan kaldırmak için Şark diyarına doğru yola çıkmış olduğunuz anlaşıldı. Kahire'de kendi dîvân emîrlerimizle müşavere ederek, doğru bir düşünce ve parlak bir fikir ile topluca şöyle bir karar aldık ki ordu ile birlikte o tarafa yönelelim ve sizin ikiniz (Sultan Selim ve Şah İsmail) arasında barışı sağlayalım. Çünkü Allah Teâlâ buyurmuştur ki; "Barış daha hayırlıdır."[340] Zira barışta çokça menfaat vardır. Fitne ve fesadın ortadan kaldırılması, nahiyelerin ve şehirlerin mamur kılınması, askerin ve halkın

338 922 yılı Receb ayının 3'ü Cumartesi günü olaylarından başlayarak buraya kadar uzanan kısım eserin baskısında (s. 182) eksik bir biçimde yer almışsa da, Tahran yazma nüshasına (s. 369) dayanılarak tercüme edilmiştir.

339 Muhammed Arif bu başlık altında Mısır sultanının Arapça mektubunu Farsçaya özet bir şekilde aktarmış, bundan önce ise mektubun Arapça metnine yer vermiştir. Biz mektubu Farsça çeviri üzerinden Türkçeye tercüme ettik.

340 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ suresi, 128. ayet.

âsûde olması bu gibi menfaatler arasındadır. Böylece biz de Şam ve Halep taraflarına doğru yola çıkmış olduk.

Sizin güzel hasletleriniz ve yaygın lütuflarınızdan ricamız, elbette ki o vilayete gitmek konusunda acele etmemeniz yönündedir. Çünkü o memleketin ahalisinin çoğunluğu Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'tendirler, hayırlı ulemanın çoğu o diyardadır ve eski zamanlarda onlara Cengizoğulları, Timuroğulları gibi melunlar, gelip geçmiş mülhidler ve diğer zalim fırkalar örneğinde pek çok hadiseler yüz göstermiştir. İşte bu kavim (Kızılbaşlar) de söz konusu fırkalardan biridir. Allah onların hepsine lanet eylesin! Biz, o diyardan gelmiş olan çok sayıda hacıdan duymuşuz ki sizinle savaştan kaçtıktan sonra rezil İsmail bundan böyle hiçbir vakit size karşı yüz yüze savaşmayacağına dair kendisi şahsen bir karar almıştır. Şimdi o, eşkıyalar gibi muhtelif çeteler hâlinde dağlara ve tepelere tırmanacak, Akkoyunlu Hasan Bey'in Sultan Ebû Said Küregen'e yaptığını size yapmaya çalışacaktır. Allah'a yemin ederim ki onun düşüncesinde, ömründe ve emrinde ne hayır ne de bereket vardır ve sizin bu seferiniz, mallara hasar gelmesinden ve reayanın ölmesinden başka hiçbir fayda getirmeyecektir. Kur'ânî deliller de bunu göstermektedir. Allah Teâlâ'ya hamdolsun ki [Şah İsmail] engerek yılanına benzeyen kılıcınızın zehrini tekrar tekrar içmiştir ve gece gündüz sizinle savaştan kaçmaktadır. Siz onun şehir ve kalelerinin ekseriyetini almışsınız, onun pek saygın diyar ve mekânlarını tahrip etmişsiniz; doğrusu ırz ve namusları iki paralık olmuştur. Onlar kendi kale ve memleketlerini kaybetmişlerdir, gözlerinde ne bir cesaret belirtisi ne de bir ufuk genişliği okunmaktadır.

Bugün biz, iki kutsal mekânın (Mekke ve Medine'nin) hizmetkârlarından (Huddâmü'l-Haremeyn) ve Sefâ ile Merve'nin bakıcılarından (Nuzzârü's-Sefâ ve'l-Merveteyn) olduğumuz için ahalinin rahat yaşamasını sağlamak adına sizin aranızda barış yapmamız münasiptir. Ayrıca sizin, Rodos'un ve diğer yerlerin fethi gibi bundan daha önemli pek çok işleriniz vardır. Hatta duymuşum ki yüz adet dağ görünümlü gemiyi cihat yapmak üzere izzet ve başarı ile denizde hazır etmişsiniz. Allah bilir ki sizin o kaleyi (Rodos'u) almak için harekete geçmeniz bu işten daha önemlidir. Muhammed Biga'yı şanlı dergâhınıza barış şartlarını görüşmek için yolladık. Bu önerimize kulak vermenizi ve kabul etmenizi rica ediyorum. İsteğimiz bundan ibarettir. Ve's-selâm ve'l-ikrâm."[341]

Ara söz: Bu mektubu Sultan Selim'in huzurunda okuduklarında ve Mısır sultanının yukarıda zikredilmiş olan mesajlarını padişahın

341 Mektubun asıl metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 423-424.

huzurunda tekraren dile getirdiklerinde, Sultan [Selim] hazretlerinin hâli değişti ve şöyle buyurdu:

– Ben, Erdebiloğlu ile memleket savaşı değil, din savaşı yapıyorum. Eğer benim maksadım memleketin fethi olsaydı, o zaman Frenk memleketi uzak bir diyar olan virane İran harabelerinden daha yakın ve daha mamur olduğu için oraya asker sevk ederdim ve yüzlerce fersah sürecek olan bu seferin bunca meşakkat ve zorluğuna asla katlanmazdım. Benim son sözüm de ilk sözümün aynısıdır. Erdebiloğlu mülhidlik yolundan dönerek tövbe etmeli, yüz binlerce Müslüman'ın kanının akmasına, nice mescitlerin, meşhurlara ait makberlerin, mamur şehirlerin yıkılmasına ve binlerce kadının, kızın ve erkek çocuğun namusunun çiğnenmesine sebep teşkil eden, surette Müslüman, aslında ise gâvur olan sapkın mollaları benim dergâhıma göndermeli ve Bayındırlı (Akkoyunlu) memleketleriyle yetinerek, diğer vilayetleri istila etme isteğinden vazgeçmelidir. Eğer bunları yapmazsa, aramızda barış olmayacaktır ve hayatta olduğum sürece onunla savaşacağım, İran'ın ticaret yolunu kapalı tutarak, asla açmayacağım. Eğer onu ortadan kaldırmaya benim ömrüm yetmezse, benim vasiyetim üzerine haleflerim de ona ve onun evlatlarına rahatlık vermeyeceklerdir. Şimdi Mısır sultanına münasip bir cevap yazarak, ona götürmesi için Biga'ya veriniz ve Zeyrekzade Rükneddin Efendi ile Karaca Ahmed Paşa Mısır'dan gelinceye kadar Mısırlılara karşı düşmanca davranmayınız. Belki sultan (Kansu Gavri) bu arabuluculuk işinden vazgeçer. Yok eğer bu hadsiz davranışını sürdürürse ve Çerkezlere özgü bir şekilde ısrarcı olursa, o zaman hareketimin yönünü adavet içinde Mısır tarafına döndürerek onunla savaşmak zorunda kalacağım. Çünkü zındığın hamisi, himaye ettiği kimseden daha fazla zındık olur.

Padişahın bu sert buyruğuna binaen devlet adamları, tercümesini aşağıda sunmuş olduğumuz mektubu Türkçe yazdılar ve Biga Muhammed Bey'e vererek, onu aynı yılın Receb ayının 5'i Pazartesi gününde hızlıca Mısır ordusuna geri gönderdiler.

Sultan Selim'in mektubunun tercümesi

"Bismillahirrahmanirrahim.

"Andolsun, *Zikir*'den (*Tevrat*'tan) sonra *Zebûr*'da da, 'Yere muhakkak benim iyi kullarım vâris olacaktır' diye yazmıştık"[342] ayetinde belirtildiği üzere, bizi yeryüzüne vâris kılan ve bize iyi kulları arasında yer

342 Kur'ân-ı Kerîm, Enbiyâ suresi, 105. ayet.

veren Allah'a hamdolsun! Allah'ın müminlere bir hediyesi olan, izinden yürüdüğümüz ve kendi nurlarıyla bize yol gösteren Muhammed'e, onun soyuna ve sahabilerine salavat ve selam olsun!

Dahası, yüksek makamınızdan gönderilen şerefli mektubunuz geldi. Şerefli satırlarda yazılı olan hususlar okundu ve belli oldu ki gelip gidenlerin ve tüccarların Rum (Osmanlı) toprağına girmeleri yasaklandığı günden beri bizim yüksek katımızda öngörülmediği bir şekilde bazı sorular şerefli zihninizi meşgul etmiştir. İşte bu nedenle bizim şerefli makamımız hakkında kötü düşüncelere kapılmışsınız. Cihanı süsleyen düşünceniz karşısında gizli değildir ki melun Kızılbaşlar üzerine yapmış olduğumuz seferdeki maksadımız yalnız ve yalnız İlâhî kanunları ve Peygamber'in şeriatını din ve devlet düşmanlarının zulmünün karanlığından çekip çıkarmak ve dünyayı Peygamber'in şeriatıyla aydınlatmaktı. Bizim şerefli aklımıza asla diyar zapt etmek ve herhangi bir memlekete tamah etmek gibi fikirler gelmemiştir. Zira onların topluluğu dağılınca ve planları bozulunca, bu kadarıyla yetindik. Bu tokat sayesinde akılları başlarına gelir diye düşündük ve daha fazla onlara dokunmadık. Sonra duyduk ki asla akılları başlarına gelmemiştir ve eski hâllerini sürdürmekte kararlıdırlar. Bu yüzden padişahlık izzetim harekete geçti ve aynı gün onların pis vücutlarını keskin kılıçla yeryüzünden yok etmeye karar verdim. Onların bu tarafla alakalarını kırmak ve bu taraftan destek almalarını tamamen engellemek için Şark yollarını kapattım. Böylece onların gelip gidenlerini ve tüccarını engelledik ve o taraftan gelen herkesi iyice araştırdıktan sonra tutukladık. Böyle olunca onlar karadan Halep yoluyla ve denizden de İskenderiye tarafından gelmeye başladılar. Bu sebepten sırf bu batı yollarını da onların yüzüne kapatmak için mübarek hükmümüz doğrultusunda Arap, Acem ve Türk ayrımı yapılmaksızın elinde Şark malları bulunan herkesin Şark malları zapt edildi ve kendilerinden de kefalet alındı. Zira bu kabilden olan şahısların ahvali şüphe doğurmaktaydı. Ancak elinde Şark malları bulunmayan kimselere karşı müdahil olunmadı, onlara karşı baskı uygulanmadı ve onlar kendi hâllerinde kalarak ticaretlerine devam ettiler.

Allah bilir ve bana "Şahit olarak Allah yeter"[343] ki İslâm sultanlarından olan hiçbir kimsenin ne şahsına zarar vermek ne de memleketine tamah etmek gibi bir niyetim vardı ve şimdi de yoktur. Benim maksadım sadece şeriatın emrini yerine getirmektir. Kuşaktan kuşağa intikal eden eski dostluk sebebiyle sizinle olan münasebetim baba evlat ilişkisi derecesine ulaşmıştır. Haremeyn'in de hürmetini gözetmekteyiz. Hâl böyle

343 Kur'ân-ı Kerîm, Fetih suresi, 28. ayet.

iken, aramızda tasaya sebebiyet verecek herhangi bir olay meydana gelmemiş, bizim yüksek makamımızdan size karşı adavete ve toprak iddiasına dayanan herhangi bir vaziyet ortaya çıkmamıştır. Bilgin âlimlerin âlimi, takvalı fazılların fazılı, fazilet ve sağlam bilgi kaynağı Mevlânâ Rükneddin – Allah faziletini artırsın – ile saygın emîrlerin iftiharı, yüksek mevki ve ihtiram sahibi büyüklerin destekçisi, Allah'ın lütfuna mazhar olan Ahmed'in – Allah şanını artırsın – sefareti bu anlamda âdil bir şahiddir. Zira sizin şerefli mektubunuz bize ulaşmazdan önce, o dinsiz fesatçının küfür ve dalaletinin izlerini yeryüzünden yok etme niyetiyle Şark diyarına yöneldiğimizde, sırf dostluk bağlarını harekete geçirmek, ittihat temellerini sağlamlaştırmak ve saygın babamızın (Kansu Gavri'nin) – Allah onun mülkünü devamlı kılsın – ve Haremeynü'ş-Şerîfeyn'de duaları makbul olan müminlerin hayırlı dualarını almak için, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz şahısları elçi tayin ederek o tarafa gönderdik. Allah bilir ki bizim tarafımızda size yönelik sevgiden başka bir şey yoktur ve bundan sonra da [bizden size karşı] kötülük ihtimali olmayacaktır. Lakin eğer siz şeriat gereği bize vacip olduğu üzere dinimizin düşmanlarını ortadan kaldırmamıza rıza göstermez ve karşı koymaya çalışırsanız, o zaman Rabbanî takdirin perdesi arkasında saklı bulunan her ne ise meydana gelecektir. "O gün buyruk, yalnız Allah'ın olacaktır."[344]

Gemilerin durumunu da anlatmıştık. Zatıâlinize malum olduğu üzere bizim yüce makamımız deniz tarafında düşkün kâfirlere karşı her zaman gaza ve cihat yapmıştır ve yapmaktadır. Bu yüzden denizi koruma altında tutmak için her daim gemilerimiz hazır ve amadedir. Hâl böyle iken aramızda muhabbete aykırı bir şey vuku bulmamıştır. Umarız bundan sonra da aramızda soğukluğa (dargınlığa) sebebiyet verecek herhangi bir durum meydana gelmez. Mektuplar ve muhterem elçiler göndermekten geri durmayalım ki her geçen saat aramızdaki uzlaşma ve sadakatin direkleri daha da sağlamlaşsın ve her geçen gün dostluğumuzun temeli pekişsin."[345]

Mısır elçisi gittikten sonra sultanın (Yavuz Selim'in) casusları gelerek şu bilgiyi verdiler:

– Mısır sultanı toplarla ve cündî diye bilinen elli bin donanımlı Çerkez ve Arap süvarisi ile iki menzil yolu tek seferde katederek, karşımıza çıkıp savaşmak azmiyle bizim orduya doğru geliyor.

Bu yüzden Receb ayının 5'i Pazartesi gününe denk gelen aynı gün umumi meşveret meclisi kuruldu. Rumeli, Anadolu ve Karaman emîrleri

344 Kur'ân-ı Kerîm, İnfitâr suresi, 19. ayet.

345 Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 424-425.

orada hazır bulunarak istişare ettiler. Şah İsmail'e karşı savaşmak azmiyle İran'a yönelmeleri hâlinde Mısır sultanının onların geri dönüş (ricat) yolunu kapatarak kendilerini abluka altına alacaklarını bildikleri için öncelikle Mısır sultanının şerrini defetme ve ardından İran üzerine yürüme kararı almaya mecbur kaldılar. Ordunun durduğu yer askerî harekât açısından müsait olmadığından orduyu harekete geçirmek suretiyle askerî harekât için müsait olan bir mevki elde etmeye karar verdiler.

Ayın 6'sı Salı gününde Samanlu Yurdu'nda[346] konakladılar. Mısır cündîlerinden bazıları kaçarak bu menzilde bizim ordumuza katıldılar.

Ayın 7'si Çarşamba gününde Şamlu Yurdu'nda ve ayın 8'i Perşembe gününde Zeliha (Züleyha) Yurdu'nda konakladılar. Ayın 9'u Cuma gününde Sobadere'de konaklanması gerekirken, orada durmayarak, iki menzil yolu aynı günde katedip Sürki'de[347] konakladılar. Bu menzilde iken ordunun sefer harekâtına düzen vererek, asker sevki sanatına muvafık bir şekilde askerleri ve topları savaşa hazır hâlde ileri gönderdiler, yükleri ise ordunun peşinden yolladılar.

Ayın 10'u Cumartesi gününde padişahın ordusu çok uzun ve zorlu bir yer olan Tucandere'den[348] bin türlü eziyet ve meşakkat ile geçti ve söz konusu derenin ağzında bulunan harabe bir kervansaray yakınlarında konakladı. Bu menzilde iken Ramazanoğullarından Mahmud Bey Mısırlıların ordusundan kaçarak bizim ordumuza geldi ve Sultan [Selim] hazretlerine şunları arz etti:

– Mısır sultanı sizin şerefli vücudunuza suikast için birkaç kişi belirlemiştir. Onlar da bu iğrenç ve namertçe işi kabullenerek buraya gelmektedirler ve yarın padişahın ordusuna katılacaklardır. Sultanın (Kansu Gavri'nin) bu namertçe davranışı kıyamete değin bir bednamlık sebebi olacağı için bunu kabullenemedim ve size haber vermeye geldim. Bunun karşılığında kimseden bir temennim yoktur.

Hünkâr hazretleri o yiğitten bu sözleri duyunca, memnuniyetini dile getirdikten sonra; "Bu, Rabbimin bana bir lütfudur.[349] Allah Teâlâ benim öldürülmemi istemediğinden ihbar ve ihtar etmeniz için sizi buraya sevk

346 Günümüzde Malatya'nın Yeşilyurt ilçesine bağlı Samanlı mahallesi vardır.

347 Burada ismi geçen Sürki/Sürke, Malatya'nın Doğanşehir ilçesine bağlı Sürgü mahallesidir.

348 Tucandere/Tucakdere Boğazı muhtemelen Malatya'nın Doğanşehir ilçesi ile Adıyaman'ın Koçali bucağı arasında ve Buzdağı kütlesindedir. Buna Malatya dağları da denilir. Bu silsilede, 2533 metre yüksekliğinde Ulubaba tepesinin de yer aldığı Tucak Dağı vardır. Bkz. Adnan Eskikurt. "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Kocaman Üniv. SBE Dergisi*, Sayı: 33, Muğla, 2014, s. 29.

349 Kur'ân-ı Kerîm, Neml suresi, 40. ayet.

etti" diye buyurdu. Aynı gün zırhların bulunduğu yükleri açarak askerlere dağıttılar. Askerler de bunları giyerek demire gark oldular.

Ayın 11'i Pazar gününde padişahın ordusu aynı yerde kalmaya mecbur oldu. Aynı gün Behesni[350] Kalesi'nin anahtarını getirdiler. Daha önce ifade edildiği üzere Anadolu Kazaskeri Mevlânâ Zeyrekzade Nureddin ve Karaca Ahmed Paşa, sultanın İslâmbol'dan hareketinin ilk gününde Mısır'a elçi olarak gitmişlerdi ve Mısır sultanı onları hapsederek, Haremeyn'e gitmelerine izin vermemişti. Lakin padişahın (Sultan Selim'in) ordusunun harekete geçmesinden haberdar olunca onları mahbesten çıkarmış ve kendisiyle beraber Şam'a kadar getirmişti. Orada ise onların gitmesine izin vermişti. İşte aynı gün içinde bunlar da padişahın ordusuna katıldılar. Onlarla beraber Mısır'ın namlı emîrlerinden Moğol Bey adlı birisi ve birkaç Mısırlı mansıp sahibi de elçilik göreviyle gelmişlerdi.

Sefaret heyeti el öpmek için padişahın otağına dâhil olmak istediğinde, âdet üzere kendi silahlarını kapıcıbaşına teslim ettiler. Padişahın otağının kapısına geldiklerinde silahdar ağası ve silahdarlar, sefirin ve onun huzura alınacak arkadaşlarının üzerinde arama yaptılar. Sefirin arkadaşlarının elbiselerinin altından cep tabancaları ve hançerler bulundu. Onlara hareket etme fırsatı vermeden ellerini kollarını bağlayarak huzura götürdüler. Sorguya çekildiklerinde, Mısır sultanı tarafından hünkâr hazretlerini katletmekle görevlendirildiklerini ikrar ve itiraf ettiler. Bu yüzden, Allah'ın gölgesi olan hazret (Sultan Selim) onların katledilmesini buyurdu. Ancak Yunus Paşa, sultanın ayaklarına kapanarak affedilmeleri ricasında bulundu. Bu nedenle sultan hazretleri onların sakallarının, bıyıklarının ve kaşlarının tıraş edilmesini, murdar koyunun karın perdesinin ters bir şekilde onların başına koyulmasını, onların uyuz eşeklere ters bir şekilde bindirilmelerini ve Mısır sultanına yazılacak olan azarlama mektubunun bu namertlere verilerek Mısır ordusuna geri gönderilmelerini emretti. Bu mektupta Mısırlılara savaş ilan edilmiş oluyordu. Aynı gün Türkçe olarak kaleme alınmış olan azarlama mektubunu anlattığımız şekilde o namertlere vererek, onları bir grup süvari eşliğinde ordudan iki menzil uzaklaştırıp, Mısır ordusuna doğru yolladılar.

Sultan Selim'in azarlama mektubunun tercümesi

"Kansu Gavri! Allah senin şanını ıslah etsin! Cihanın boyun eğdiği yüce fermanım ve itaat edilmesi gereken hükm-i şerîfim sana

350 Bugünkü Adıyaman'ın Besni ilçesi. Bkz. Mustafa Alican. "Ortaçağ'da Behesni (Besni)", *Mustafa Kemal Üniv. SBE Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 27, Antakya, 2014, s. 69-82.

ulaştığında bilesin ki namertçe düzenbazlık ve hile yolunu izleyerek, bazı şahıslarla anlaşmış ve onlara aşağılık bir iş yapmayı buyurarak, bu tarafa göndermiş olsan da, amaçlamış olduğun fitne ve fesat Allah'ın yardımıyla ortaya çıkmış ve malumumuz olmuştur. Böyle akılsızca davranışlar, mertlik ve üstünlük hevesine kapılanların, yiğitlik ve önderlik sevdasına düşenlerin, akıldan, sağduyudan, saltanattan ve hilafetten dem vuranların değil, elsiz ayaksızların (beceriksizlerin), namertlerin ve şuursuzların işidir.

Böylece biz o şahısları ele geçirerek sorguya çektik ve görevleri konusunda tam bilgiye ulaştıktan sonra onları geri gönderdik ki burada gördüklerini, işittiklerini, araştırıp gözledikleri doğrultuda gerçek durumu sana haber versinler. Zira Allah'ın inayeti sayesinde ne kimsenin düzenbazlığından ve hilesinden korkumuz, ne de kimseden gizli saklı bir işimiz vardır. Bizim en büyük amacımız Şark tarafında parlak şeriatı ihya etmektir. Böyle bir durumda sen, kötü inanca sahip o müfsidi, o dinsiz mülhidi[351] koruyup kollamak üzere bazı uygunsuz fiiliyat girişiminde bulunmuşsun. Bu minval ile belli oldu ki sen onlardan daha tehlikeliymişsin. Böylece seferimizin yönünü sana döndürmek zatıalilerimize farz oldu. Biz de Allah'a tevekkül ederek, kalabalık askerlerimiz ve zaferin habercisi olan fetih âyetli bayraklarımızla sana karşı savaş azmiyle yola koyulduk.

Menzilleri katederek ve merhaleleri geride bırakarak, yönetimin altında bulunan memleketlere duhul eyledik. Malatya'yı, Darende'yi, Divriği'yi ve Şarköy'ü bütün etrafıyla, oralara bağlı bulunan yerler, nahiyeler, araziler, dağlar ve tepelerle birlikte zapt ettik ve kendi korunaklı memleketlerimiz (memâlik-i mahrûse) sırasına kattık. Bugün Receb ayının 11'inde saadet ve azamet ile Tucandere Boğazı adlı mevkie inmiş ve burada oturmuşuz. Şimdi ordumuzdaki kalabalık nüfusun zahmetinden dünyanın canı sıkılmış ve bol bol silahlarımızın müsademesinden havanın nefesi daralmıştır. Böylece eğer sende bir zerre hamiyet, bir damla fütüvvet ve bir parça erkeklik varsa ve eğer genellikle kalbinde cesaret bulunuyorsa, o zaman korku köşesinde gizlenmemen, bütün yardımcıların ve yandaşlarınla birlikte gafletten uyanman, başını kılıç ve balta darbesinden saklamaman, kendi dileğini yerine getirmek için kolay olacağını düşündüğün bir şekilde çaba sarf etmekten geri durmaman ve belirlediğin bir mevkie gelerek orada bizim ordumuzu karşılaman gerekmektedir. Böylece kaderin perdesi arkasında saklı bulunan her ne varsa, inşallah, ortaya çıkmış olacaktır.

351 Şah İsmail kastedilmektedir.

922 yılının Receb ayının ortalarında Tucandere Boğazı yurdunda yazıldı."[352]

Ayın 12'si Pazartesi gününde Tucandere Boğazı'ndan harekete geçerek, Göksu yurdu menziline indiler. Aynı gün Şehsüvaroğlu Ali Bey tarafından paşalar geldiler ve Behesni Kalesi'nin muhafazası için garip yiğitlerden otuz[353] kişinin garnizon (sahlov) olarak oraya gitmesi emredildi. Şehsüvaroğlu ile Karaman beylerbeyine birer istimâletnâme yazılarak garip yiğitlerle birlikte Behesni Kalesi'ne garnizon için yeterli sayıda asker göndermeleri buyruldu.

Ayın 13'ü Salı gününde aynı yerde kaldılar. Bugün çok çaba sarf ederek, topları, arabaları, yükleri ve azıkları bu zorlu ve çetin geçitten bin türlü zahmet ve meşakkat ile o tarafa geçirdiler. Ayın 14'ünde aynı yerde kaldılar. Ayın 15'i Perşembe gününde yine aynı yerde kaldılar. Yunus Paşa'nın önden gitmesi, yükleri ve ağrlıkları Rumeli askerinin takip etmesi ve Anadolu askerinin ise padişahla birlikte hareket etmesi yönünde emir verildi.

Ayın 16'sı Cuma gününde Beşgeçit'te nam-ı diğer Fark Geçit'te[354] konaklanıldı. Hünkâr hazretleri askerlerle birlikte ata bininceye kadar çadırların toparlanmaması buyruldu.

Ayın 17'si Cumartesi gününde Şar-suyu, ayın 18'i Pazar gününde Araban-suyu, ayın 19'u Pazartesi gününde Merziman veya Merzüban-suyu[355] konak yeri oldu. Bu menzilde Ayıntab hâkimi Yunus Bey gelerek itaatini bildirdi ve Ayıntab Kalesi'nin anahtarını padişahın huzurunda teslim etti.

Ayın 20'si Salı gününde hünkâr hazretleri Bedirkendi'nde[356] konakladı. Ayın 21'i Çarşamba gününde ata binerek bin türlü haşmet ve azamet ile Ayıntab şehri kenarına indiler. Ayın 22'si Perşembe gününde orada kalarak, Dîvân-ı Âli'de meşveret meclisi yaptılar. Bu meclise emîrler, ileri gelenler ve mansıp sahipleri katıldılar. Meclisteki müzakereler sabahtan akşama kadar devam etti. Savaş için tedbir alarak, nasıl savaşacakları üzerine hep birlikte düşünüp taşındılar ve her bir mansıp sahibinin teklifini görüşerek karar verdiler. İslâmbol'dan Ayıntab'a kadar altmış bir menzil katetmişlerdi.

---

352 Mektubun asıl metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 426-427.

353 Farsça baskıda 30 sayısı eksiktir. Tahran yazma nüshasına (s. 386) bakarak buraya ekledik.

354 Bu yerin ismi Menzilname'de Beşgeçit, Ruzname'de ise Kırkgeçit diye yer almaktadır. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 451, 479.

355 Gaziantep'teki Merziman Deresi kastedilmektedir.

356 Bugünkü Gaziantep'e bağlı Bedirkent.

Ayın 23'ü Cuma gününde Süzkun'da[357] konaklanıldı. Ordunun üç günlük helvası, ekmeği, yiyecek vs. ihtiyaçları dağıtıldı. Ayın 24'ü Cumartesi gününde Tel-Habeş'te[358] ordugâh kurdular. Mısır ordusunun gelişi muhtemel olduğu için atların üzerinden eyerlerin kaldırılmaması, askerlerin de savaşa hazır ve amade olmaları emredildi. Mısır ordusuyla yarın karşı karşıya gelineceği artık belliydi. Gece vakti de muhafaza (keşik) ve karakol (karavul) görevini yerine getirerek, ordugâhı gece baskınından korudular.

[Sultan Selim'in Kansu Gavri ile savaşı]

Ayın 25'i Pazar gününde ordu harekete geçerek, Hz. Davud Aleyhisselam'ın nurlu kabrinin süslemiş olduğu Mercidâbık[359] sahrasına geldi. Askerler kendileri için münasip mevki ele geçirerek, Osmanlı savaş kurallarına uygun bir biçimde saflar kurdular. Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa Anadolu askeriyle birlikte sağ kanatta, Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa Rumeli savaşçılarıyla beraber sol kanatta ve hünkâr hazretleri de merkezde (kalpte) yer aldılar. Yeniçeri askeri merkezde saf çekerek, ön saf yere yattığında ok atacaklardı. Siperler kazdılar, topları, arabaları ve zemberekleri de gerekli noktalara yerleştirdiler.

O taraftan ise Mısır sultanı da demir giysili askeriyle birlikte sağ ve sol kanat saflarını [kendi emîrleri arasında] taksim etti. Sağ kanat komutanlığını Şam Melikü'l-ümerası Canberdi Gazâlî'ye, sol kanat komutanlığını da Halep Melikü'l-ümerası Hayır Bey'e verdi. Kendisi ise merkezde yer aldı. Topları, zemberekleri ve savaş develerini de münasip yerlere tayin etti.

Kuşluk vakti olunca her iki ordu birbirinin karşısına dikildi. İlk önce savaş azmiyle ileri atılarak muharebeyi başlatan Mısırlılar oldu. Mısırlıların hamlelerinin çoğu sağ kanada ve Şehsüvaroğlu Ali Bey ile Diyarbakır Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın birliklerine karşı yönelmişti. Sanki Şah İsmail'in ve Kara Han'ın ordularının intikamını onlardan almak istiyorlardı. Zaman zaman askerlere moral ve destek vermek için Sinan Paşa sağ kanada, Yunus Paşa da sol kanada katılmak zorunda kalıyor, "Dilaverler gerek, erlik demidir; hamiyet vakti, serverlik demidir" diyerek askerleri savaşa teşvik ve tahrik ediyor, askerlere yeni bir güç ve sınırsız bir şevk veriyorlardı.

---

357 Muhtemelen bugün Gaziantep'e bağlı Oğuzeli ilçesinin Sazgın mahallesidir.

358 Bugünkü ismiyle Kilis'in Yavuzlu köyü.

359 Dâbık, günümüzde Suriye'nin Halep iline bağlı Azez ilçesinde bir kasabadır. Mercidâbık ise bu kasaba civarındaki bir çölün ismidir.

Her iki taraftan toplar ejderha misali kendi ağızlarından bir fevvâre gibi ateş püskürüyor, gülleleri sanki tükürük gibi savaşçıların başlarına serpiyorlardı. Kulaklar topların ve tüfeklerin gök gürültüsüne benzer sesinden sağırlaşıyor, gözler atların toynaklarından çıkan toz topraktan ve barut dumanından körleşiyordu. Baba oğuldan, kardeş kardeşten habersiz olmuştu. Bu durum ikindi vaktine kadar devam etti. Mercidâbık toprağı maktullerin kanından lale rengine boyandı, yer yer cesetlerden tepeler oluştu. İkindi vaktinden azıcık geçince galibiyet ve zafer rüzgârı Osmanlı ordusu tarafından esmeye başladı. Mısırlılar yenilgiye uğradılar. Bu kargaşada Osmanlı mansıp sahiplerinden birisi Mısır sultanını ölü olarak ele geçirip başını bedeninden ayırdı ve getirip Sultan [Selim'in] atının ayakları altına attı.

Hünkâr hazretleri 80 yaşındaki o ihtiyar hükümdarın kesik başını görünce çok ağladı ve öfkelenerek, bu hükümdarın kafasını kestiği gerekçesiyle söz konusu mansıp sahibinin öldürülmesini emretti. Zira sultanlara karşı hakaret edilmesi, medeniyet kanunlarına aykırıdır ve bir reaya oğlu için çok büyük bir cesarettir. Lakin vezirler ve emîrler sultanın ayaklarına kapanarak, onu idamdan kurtardılar. Buna rağmen onun müebbet bir şekilde dîvân mansıbından azledilmesi ve aynı gün içinde ordudan ihraç edilmesi konusunda buyruk verildi. Ardından söz konusu hükümdarın (Kansu Gavri'nin) cesedini arayarak, hiçbir yerinde yaralama izi olmadığını gördüler. Araştırmadan sonra belli oldu ki güllenin (top mermisinin) oluşturduğu hava dalgası onu attan yere vurmuş ve o sırada kalp damarlarından birisi patlayarak onun ölümüne sebep olmuştur. Bunun üzerine cesedini kafasıyla birlikte bir yere koydular ki haşir neşrin ardından onu Halep'e götürerek orada defnetsinler. Lakin cündîler bir fırsat bularak, o hükümdarın cesedini oradan alıp kendileriyle beraber götürdüler.

Yine bu savaşta Mısır Çerkezlerinin emîrlerinden olan büyük Emîr Sûdûn Acemî, Şam Melikü'l-ümerası Sibay, Trablusşam'ın[360] naibi Canberdi, Safed[361] hâkimi Turbay, Humus[362] naibi Pir Budak'ın oğlu Arslan Bey, ordu emîrlerinden Baybars, Südûn, Kansu, Emîr-i Âhûr Akbay Tavil, Hâcib-i Sânî (ikinci hâcib) Tumanbay, kırk erlik birlik komutanlarından (kırkbaşılardan) Emîr Sedûd, Korkmaz, Emîr Kanyad, Canıbek, Akbay, Mamay, Canberdi, Taştimür, hazinedar Tumanbay Ahmediyye, Turabay Yusufî, Ürkmez Seyfî, Barsbay, on erlik birlik

360 Lübnan'ın kuzeybatısında, Akdeniz sahilinde bir şehir.

361 Günümüzde İsrail'in kuzeyinde bir şehir.

362 Suriye'de Şam ve Halep arasında bulunan bir şehir.

komutanlarından (onbaşılardan) Emîr Kansu, Emîr Baraş (veya Yaraş), Moğolbay, Erdiş, Sibay, Mısırbay, Berdi Bey, Kâşifü'ş-Şarkiyye ve bu gibi diğerlerinden ibaret elli altmış kişi daha kırkbaşı, onbaşı ve saray hizmetkârı makamına sahip iken harp meydanında katledildiler.

Kılıç artıkları da takip edildiler. Ölüler haricinde Çerkezlerden iki bin kadar adam da esir edildi. Esaretten ve katledilmekten kurtulmuş olanlar ise hiçbir yerde durmaksızın Mısır'a gittiler, orada divitdâr-ı kebîr (büyük divitdar)[363] mansıbına sahip olan Tumanbay'ı saltanat tahtına oturtarak ona biat ettiler ve savaşa hazırlanmaya başladılar. Bunların ayrıntıları yeri geldiğinde arz edilmiş olacaktır.

Ayın 26'sı Pazartesi gününde Davud Peygamber Aleyhisselam'ın mezarı civarında dünyanın sığınağı olan padişah (Sultan Selim) hazretleri devlet ve saadet ile çadır kurdurarak saltanat tahtına oturdu. Her bir Çerkez esirinin kafasının vurulmasını emretti. Yaklaşık iki bin kişi katledildi. Padişahın ordugâhı ganimetlerle dolup taştı. Muzaffer askerlerin her biri ganimetlerden kendisine bir pay alarak sevindiler ve gerçek yardımcı olan Hazrete (Allah'a) şükrettiler, devlet düşmanlarının kahrolmasını, saltanat sahiplerinin (Osmanlıların) zafer kazanmasını Allah'ın dergâhından dilediler. Hünkârın emri üzerine çukurlar kazdılar ve her iki taraftan olan maktulleri kendi elbiseleri ile birlikte bu çukurlara gömdüler.

Ayın 27'si Salı gününde padişahın ordusu savaş meydanından hareket ederek, Haylan[364] konağına geldi. Anadolu leşker veziri (defterdarı) olan Dizdarzade Mehmed Çelebi'nin önden Halep'e giderek Çerkezlere ve dîvâna mahsus her şeyi zapt etmesi ve dîvân kitapçığına dayanarak bir yıllık vergileri, avârız[365] ve cizyeyi[366] ahaliden toplaması konusunda emir verildi.

Ayın 28'i Çarşamba gününde aynı konakta kalındı. Dîvân toplantısı yapıldı. Meşveretin ardından Şarkî Karahisar'ın mirlivası ve hâkimi olan Yularkısdı oğlu İskender Bey'in Halep'e giderek Halep Melikü'l-ümerası Hayır Bey'i padişahın huzuruna getirmesine ve maktul sultanın (Kansu Gavri'nin) cesedinin Çerkezler tarafından götürülerek nereye gömüldüğünün araştırılmasına karar verildi. Aynı gün Rumeli ve Anadolu yiğitleriyle birlikte firarileri takip eden Yunus Paşa gelerek,

363 Memlûklerde üst düzey devlet makamları arasında yer almaktaydı. Bkz. Asri Çubukçu. "Devâtdâr", *TDV İA*, 9. c., İstanbul, 1994, s. 221-222.

364 Halep'in kuzeyinde bir köy.

365 Osmanlı Devleti'nde savaş ve doğal afetler gibi olağanüstü durumlarda toplanan geçici bir vergiydi.

366 Gayrimüslimlerden alınan vergi.

Halep Melikü'l-ümerası Hayır Bey'i ve Alaüddevle'nin akrabalarından olan Abdürrezzak Bey Dulkadir'i[367] tutuklayıp, elleri kolları bağlı bir şekilde padişahın huzuruna getirdi. Hayır Bey cesur ve akıllı bir adam olduğu için hünkâr hazretleri Köstendil'in[368] idaresini ona lütfetti. Ancak, kendi idaresine verilmiş olan bu yere bir naip gönderecek, kendisi ise sefer sırasında padişahın hizmetinde bulunacaktı. Ayrıca bu şanlı fethin sevinçli haberlerinin mektuplar ve hükümler aracılığıyla hükümdarlara ve hâkimlere duyurulması emredildi.

Ayın 29'u Perşembe gününde hünkâr hazretleri zaferi kendine ilke edinmiş olan ordusunun eşliğinde bu konaktan göç ederek, izzet ve iftihar ile Halep kenarında Gün Meydanı[369] diye bilinen meydandaki Mısır sultanının sarayının avlusunda kurulmuş olan sultanlık çadırına indi.

Mezkûr ayın son günü olan Cuma gününde Halebü'ş-Şehbâ (Halep) şehrine duhul eylediler ve Cuma namazını Câmi-i Kebîr'de (Ulu Cami) kıldılar. Aynı gün hatip hutbede hünkâr hazretlerinin ismini "Sultanü'l-berreyn ve Hakanü'l-bahreyn, Hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerîfeyn" (iki karanın sultanı, iki denizin hakanı, Mekke ve Medine'nin hizmetkârı) diye andı. Sultan hazretleri Mısır sultanlarına mahsus Hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerîfeyn unvanından çok hoşlanarak, hatibe hil'at verdi ve onu o zamanın parasıyla 50 bin kuruşla – 1500 tümene eşittir – ödüllendirdi.

Not: Halep, Şam'ın kuzeydoğusunda ve bu şehre 200 km uzakta bulunmaktadır. Burası Osmanlı'nın Asya memleketlerinin zengin şehirlerinden biri olup, 500 bin nüfusu barındırmaktaydı. H. 1238 / M. 1822 yılında çok güçlü bir deprem bu şehri tahrip etti. Bugün her milletten ve her mezhepten olan 125 bin nüfusa sahiptir ve Fırat vilayetinin merkezidir. Dinî, dünyevi ve medeni binalar ile ileri gelenlerin evleri bu memlekete ziynet bahşetmektedir. Ayrıca burada askerî kışlalar, hastane, darülfünun, ikinci ve üçüncü dereceli mektepler, yetimhane ve hükûmet dairesi mevcuttur. Bu şehrin kadim ismi Pere veya Tedmür-i Cedîd'dir. H. 15 (636) yılında[370] Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh tarafından fethedilmiştir. Bitti.

---

367 Bu şahıs, Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey'in kardeşiydi. Bkz. Samet Alıç. "Abdurrezzak Bey", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, I. c., Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniv. Yay., 2016, s. 23-24.

368 Bugünkü Bulgaristan'ın batısında bir şehir.

369 Ruzname'ye göre Gökmeydan. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 480.

370 Diğer bilgilere göre ise Halep'in Müslümanlar tarafından fethi H. 16 (637) yılında gerçekleşmiştir. Bkz. Tâlib Yâzîcî. "Halep", *TDV İA*, 15. c., İstanbul, 1997, s. 240.

922 yılı Şabânü'l-muazzam ayının (30.08-27.09.1516) olayları

Bu ayın 17'sine değin Halep şehrinde kaldılar. Bu ayın ilk gününde Halep'in idaresi Karaca Paşa diye bilinen Ahmed Paşa'ya, oranın kadılık görevi ise Çömlekçizade lakaplı Kemal Çelebi'ye verildi. Oradan vergi toplamak için de Rumeli'nin eski zuamâ (zeamet sahipleri) müstevfîsi olan Abdülkerim Bey tayin edildi. Maraş'ın[371] ve eskiden beri Ramazanoğulları hanedanına mahsus olan diğer yerlerin idaresi Ramazanoğlu Mahmud Bey'e lütfedildi. Eskiden beri Halep yöresinde, onun etrafında ve vilayetinde yönetim, emîrlik ve tımar (tiyul) sahibi olan Türkmen ve Kürt emîrleri vardı. Eskilerde olduğu gibi bunların yönetim, emîrlik ve tımarları (tiyulları) yine de lütuf gösterilerek kendilerine bırakıldı. Bu şehirde ve bu vilayete tâbi olan diğer şehirlerde [Memlûk] dîvânına ait ne kadar nakit para, eşya vs. nefis mallar var ise, âdet üzere [Osmanlı] dîvânı için zapt edilmiş oldu ve bunlar toplandığında büyük bir meblağ hâsıl oldu. Kaleleri korumak için muhafızlar belirlendi. Ahaliden toplanan vergilerin hacmi bir hayli düşürüldü ve insanlar örfî avârızın çoğundan muaf tutuldular. Örfî idare işlerinde düzenlemeler yapıldı. Ferman verildi ki bu memleketi de diğer Osmanlı vilayetleri gibi bu devletin kanunlarına tâbi bilerek o şekilde yönetsinler ve Halep'e bağlı nahiyelerin idaresi emîrler arasında taksim edildi.

Ayın 14'ünde gerek âli (dinî) ilimlerin ve gerekse de âlet (dünyevi) ilimlerin âlimleri arasında en önde gelen Kemalpaşazade Anadolu kazaskeri mansıbına yükseltildi. Ayıntab'ın eski hâkimi olan Yunus Bey'e Florina'nın[372] idaresi lütfedildi.

Ayın 17'sinde hünkâr hazretleri izzet ve iftihar ile Halep'ten harekete geçerek, ordû-yı hümâyûn eşliğinde Şam'a yöneldi. Ayın 18'i Pazartesi gününde Hân-ı Tuman,[373] ayın 19'u Salı gününde Hz. İshak Peygamber Aleyhisselam'ın nurlu kabrinin bulunduğu Halep-i Köhne (Eski Halep) konak yeri oldu. Bu menzilde iken kendilerini Haremullah ziyaretçileri olarak tanıtan, aslında ise ahaliyi kışkırtmakla görevli olan birçok Çerkez ve Arap cündîleri tutuklanarak katledildiler.

Ayın 20'si Çarşamba gününde Sultan Öyüğü'ne, ayın 21'i Perşembe gününde Meşhed[374] adlı mevkie, ayın 22'si Cuma gününde Hama şehri civarına indiler. Şehrin ahalisi ve ileri gelenleri onları karşılayarak, iltifata mazhar oldular. Oradaki bir burcun başında Mazca-i Hazret-i İmam

371 Aslında Maraş, Ramazanoğullarına değil, Dulkadiroğullarına mahsustu.

372 Yunanistan'ın Makedonya vilayetinde bir kasaba.

373 Halep'in 15 km güneybatısında bir köy.

374 Ruzname'ye göre Kara Meşhed. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 480.

Zeynelabidin (Hz. İmam Zeynelabidin mezarı) diye bilinen bir makam vardır. Hünkâr hazretleri oraya giderek ziyaret ettiler ve:

– Ehl-i Beyt'i Kerbela'dan Şam'a getirdiklerinde galiba bir gece bu burçta tutmuşlardır ve zaman ilerledikçe cahillik nedeniyle burası bu isimle anılır olmuştur. Oysaki o büyük şahsiyetin kabrinin Medine'de olduğu ispat edilmiştir, diye buyurdular.

Ziyaretin ardından Cuma namazını da bu şehirde kılarak, yeniden ordugâha geri döndüler. Bu şehrin idaresini Güzelci (Güzelce) Paşa'ya verdiler.

Not: Hama, Şamat'ta müstahkem bir şehirdir. Âsî Irmağı kıyısında ve Dımaşk-ı Şam'ın 180 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Yedi bin nüfus barındırmaktadır. Çok büyük mescitleri, kervansarayları ve güzel görünümlü pazarları vardır. Şehrin etrafı taştan bir sur ile çevrelenmiştir. Hükûmet dairesi ise ayrıca bir kalenin içindedir. Bu şehirde şal, çuha, koton ve ipek üreten çeşitli tekstil atölyeleri bulunmaktadır ve Frenk ticaret mallarının depo yerlerinden biri olarak görülmektedir. Bir zamanlar burası Eyyûbî Devleti'nin şubelerinden birisinin emîrlik merkeziydi. Bu şehri Yunanlılar Epifanya, Romalılar ise Amat diye isimlendirmişlerdir. Bitti.

Ayın 23'ü Cumartesi gününde Benî İsrail'den olan Karun'un yerin altına girdiği[375] Restan'da[376] konaklanıldı. Ayın 24'ü Pazar gününde Humus şehri civarına indiler. Bu şehrin ahalisi padişahın ordusunu bir fersah mesafeden karşıladı.

Not: Humus, Şamat'ta Âsî Irmağı kıyısında ve Şam'ın 136 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. 35 bin nüfusu vardır. Hama'da olduğu gibi burada da çeşitli ipek ve pamuk kumaşlar dokurlar. Sabunu meşhur ve makbuldür. Ticaret yeri ve sancak merkezidir. İkinci ve üçüncü dereceli mektepleri vs. kültürel binaları vardır. Halep depremi sırasında bu şehir de tahrip olmuştur. Bu kadar hasar almasına rağmen burada hâlâ büyük mabetler vs. kadim eserler mevcuttur. Bitti.

Ayın 25'i Pazartesi gününde ordunun menzili Aynü'l-Kasab oldu. Ayın 26'sı Salı gününde Kara nam-ı diğer Kara Kurak,[377] ayın 27'si Çarşamba gününde Nebk[378] köyü, ayın 28'i Perşembe gününde Kutayfe[379] ve ayın 29'u Cuma gününde Kusayra konak yeri oldu.

---

375 Menazilname: "Karun'un yere geçtiği." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 451.

376 Suriye'nin Humus ilinde bir ilçe merkezidir ve Hama ile Humus arasında bulunmaktadır.

377 Bugün Suriye'nin Rif Dımaşk ilinin Nebk ilçesine bağlı Kara (Qarah) kasabası.

378 Metinde yanlışlıkla Nik; Ruzname'de Betik; Menzilname'de ise Betük şeklinde yazılmıştır. Aslında ise Nebk olmalıdır.

379 Suriye'nin Rif Dımaşk ilinde bir ilçe merkezi olup, başkent Şam'ın yaklaşık 40 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır.

Şabânü'l-muazzam ayının son günü olan Cumartesi gününde büyük evliyaların meskeni, ulu peygamberlerin medfeni, insanların efendisi olan hazretin (Hz. Muhammed'in) övdüğü bir mekân yani cennet misali Dımaşk-ı Şam – Allah orayı ve bütün İslâm memleketlerini afetlerden ve belalardan korusun – padişahın ordusunun konak yeri oldu. Padişahın maiyeti ordugâha ulaşmazdan önce bu meşhur şehrin uleması, salihleri, seyyidleri, ileri gelenleri, zenginleri ve fakirleri, gençleri ve yaşlıları padişahın maiyetini bin türlü tazim ve tekrim ile karşılayarak, hünkâr hazretlerinin çeşitli lütuf ve şefkatlerine mazhar oldular ve aman buldular. Padişahın maiyeti de izzet ve saadet ile ordugâha geldi. Sultanın otağı ordugâhın ortasında bulunan Mastaba-yı Sultan adlı tepenin üzerine kuruldu. İslâm'ın sığınağı olan yüce şahenşah hazretleri şehre girmeyerek, ordu içinde ve kendi muzaffer askerlerinin arasında konakladı. Halep'ten Şam'a kadar 13 menzil, İslâmbol'dan Şam'a 78 menzildir.

922 yılı Ramazânü'l-mübarek ayının (28.09-27.10.1516) olayları

Ayın ilk günü olan Pazar gününde aynı yerde kalındı. Ayın 2'si Pazartesi gününde yine orada kalındı. Dîvân toplantısı oldu. Bu memlekette yürürlükte olan eski bozuk âdetleri ve sıra dışı kanunları büsbütün yasakladılar. Bu âdetlerin çoğu Emevîlerin saltanatı zamanından o günlere kadar ahali arasında farklı isimlerle yaygın olup, diyanetle ilgiliydi. Mesela Hz. Nuh'un tufandan kurtuluşunun Aşura gününde gerçekleştiği düşüncesiyle o günü bayram olarak kutluyorlardı. O gün kadınlar sürme sürer ve süslenirlerdi. Tayin edilmiş vergilerden, avârızdan ve haraçtan da önemli bir meblağ ahaliye bağışlandı. Eski zamandan şimdiye kadar var olan her bir hayır eserinin sicil defterlerinden yola çıkılarak belirlenmesi ve harap hâldeki her bir vakıf eserinin mevkufattan veya hazineden karşılanmak suretiyle tamir edilip yenilenmesine dair ferman çıkarıldı. Büyük şeyhlerden Muhyiddin Arabî hazretlerinin, bilginlerin delillerine göre Salihiye'deki[380] Müzeyle'de bulunan kabri ortaya çıkarılarak, mutaassıplara rağmen sultanın hassa hazinesinden karşılanmak suretiyle üzerine yüksek bir bina inşa edilmesi ve oraya vakıflar bağışlanması buyruldu. Her bir nahiyeyi yönetmek için deneyimli ve gözü tok hâkimler atandı ve her biri için ayrı ayrı düstûrü'l-amel (yönetmelik) verildi.

Ayın 3'ü Salı gününde Gazze ve Beytü'l-Mukaddes'in idaresini İsa Bey oğluna, Safed'in idaresini ise Müstansıroğlu'na lütfettiler.

380 Kasiyun Dağı eteklerinde bulunan Salihiye günümüzde Şam şehrinin bir mahallesidir.

Ayın 4'ü Çarşamba gününde dîvân toplantısı oldu. Ordugâhta bulunan Anadolu ve Rumeli askerlerinin teftişi yapıldı ve bugünkü dîvâna kazaskerler haricinde bütün vezirler ve ordu emîrleri katıldılar.

Ayın 5'i Perşembe gününde hünkâr hazretleri ordugâhtan şehre teşrif ettiler ve Kayıtbay Hamamı'nda yıkanarak, yeniden ordugâha döndüler.

Ayın 6'sı Cuma gününde Cuma namazı kılınacağı ve selamlama yapılacağı bildirildi. Bütün askerler silahlı ve teçhizatlı bir şekilde padişahın ordusundan Emeviyye Camii'ne kadar saf çekerek, şahenşah hazretlerinin mübarek kademlerinin gelişini beklemeye başladılar. Hünkâr hazretleri de vezirler ve devlet erkânıyla beraber ata binmiş bir hâlde söz konusu camiye teşrif ederek Cuma namazını kıldılar. Hatip hutbede Arap memleketlerini fetheden hazretin şanlı ismini, tıpkı Halep hatibinin yaptığı gibi, Sultanü'l-berreyn ve Hakanü'l-bahreyn, Hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerîfeyn diye kahramanlık içeren unvanlarla andı. Hünkâr hazretleri Hâdimü'l-Haremeyn unvanını geleceğe doğrultulmuş bir ayna misali hayırlı bir fal olarak telakki edip, hatibe hükümdarlara layık bahşiş ve hil'at verdi, ona çokça emlak bağışlamak suretiyle ailesinin maişetinin de karşılanmasını buyurdu. Namazın ardından Osman hattıyla yazılı olan *Musḥaf-ı Şerîf*'i ziyaret ederek fal açtı ve iyi geldi. Oradan çıkarak, Hz İsa'nın âhir zamanda üzerine ineceği beyaz minareyi ziyaret etmeye gitti. Diğer peygamberlerin mezarlarını da ziyaret ettikten sonra ordû-yı hümâyûna geri döndü.

Şam'daki saltanat sarayının tamire ihtiyacı olduğundan hünkâr hazretleri mecburen on bir gün boyunca ordugâhta ikamet etti. Ayın 12'si Perşembe gününde söz konusu saray tamir görüp de şahane bir şekilde döşendikten sonra ordugâhtan saraya göç ederek, orada ikamet etmeye başladı ve Ramazan ayının sonuna kadar ibadetle, enbiya ve evliya mezarlarını ziyaretle, ulema ve salihlerle sohbetle ve devlet işlerinin çözümüyle meşgul olarak, bahşiş ve ihsan kapılarını fakirlerin, zayıfların ve muhtaçların yüzüne açtı, ahalinin her bir sınıfının hoşnut ve asayiş içinde olması için büyük çaba gösterdi.

Not: Şam'ın eski adı Dımaşk'tır. Burası Şamat'ın başkenti (darülmülkü) olmuştur ve bugün de Suriye vilayetinin merkezidir. Bu şehir Berede Irmağı kıyısında ve İslâmbol'dan güneydoğu yönünde 1100 km uzakta bulunmaktadır. 120 bin nüfusu barındırmaktadır. İçten ve dıştan iki sıra taş hisar şehri çevrelemektedir. Buradaki hükûmet dairesi müstahkem bir yer olup, birkaç adım ötesinde bir çeşme akmaktadır. Bu şehirde 60'dan fazla büyük cami, medreseler, tekkeler, zaviyeler ve 200'den fazla

hamam, kahvaneler vs. mevcuttur. Askerî kışlalar, çok iyi durumdaki hastaneler, darülfünun, ikinci ve üçüncü dereceli mektepler vs. dinî, kültürel ve dîvânî binalar şehre ziynet bahşetmektedirler. İsa Aleyhisselam'ın zuhurundan önce puthane ve İslâmiyet'ten önce kilise olan Emeviyye Camii dünyanın kadim eserlerinden ve meşhur mabetlerinden biridir. Zira bu caminin uzunluğu 550, eni ise 150 adımdır, mermer ve rengârenk somaki[381] sütunlara dayanmaktadır ve kubbesinden 600 bin kandil asılmaktadır ki Ramazan gecelerinde bunların 12 binini ışıklandırmaktadırlar. Ehl-i Sünnet'in dört mezhebi için burada dört tane mihrap bulunmaktadır. Bu caminin vasfı üzerine *Mirâtü'l-Envâr* diye bilinen özel bir kitap yazılmıştır. Bu şehirde ipek ve pamuk dokumacılığı atölyeleri ve çeşitli silah üretimi atölyeleri mevcuttur. Burası bir ticaret yeridir ve zamanımızın Babil'i olduğunu söyleyebiliriz. Zira bu şehirde dünyadaki dillerin çoğu konuşulmaktadır. Burada ahali ve misafirlerin itibar gösterip ziyaret ettiği 40'tan fazla mezarlık vardır. Bitti.

922 yılının Şevvâli'l-mükerrem ayının (28.10-25.11.1516) olayları

Ayın ilk günü olan Pazartesi gününde Şam sarayının meydanında umumi selamlama töreni yapıldı. Devletin erkânı, ileri gelenleri ve ricali kendi rütbelerine uygun bir şekilde el öptüler. Bayramlaşmanın ardından hünkâr hazretleri Osmanlı Devleti'nin geleneksel teşrifatına göre Emeviyye Camii'ni kendi mübarek kademleriyle müşerref kılarak Bayram namazını kıldı, sonra yine de teşrifatla saraya geri döndü. Aynı gün, gazaba uğramış ve azledilmiş olan Kayseri hâkimi Süleyman Bey, padişahın affına mazhar oldu ve Kayseri'nin idaresi yeniden kendisine lütfedildi.

Ayın 15'ine kadar hünkâr hazretleri ordunun ve ülkenin işleriyle ve siyasi meselelerle uğraştı. Dîvân-ı Âli'nin kararına binaen mezkûr ayın 15'i Pazartesi gününde Mısır'a özel bir sefir gönderilerek, Tumanbay itaate davet edildi. Aynı gün dîvânda Anadolu leşker veziri Zehrimar Kasım Bey, Beylerbeyi Zeynel Paşa ile kavga etti; birbirlerine haddi aşan sözler söylediler. Padişah buyruğunca her ikisi huzura getirilerek birbirleriyle yüzleştirildiler. Her ikisinin askerî idare işlerinde suçlu oldukları ortaya çıkınca, ikisi de azledildi. Müstevfî İskender Çelebi[382] leşker veziri (defterdar), Mora'nın eski hâkimi Mustafa Paşa da beylerbeyi[383] tayin edildi.

381 Somaki; kızıl ve yeşil renkli bir mermer türüdür.

382 Menzilname'ye göre Muhasebeci İskender Çelebi. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 452.

383 Ruzname'ye göre Anadolu beylerbeyi. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 481.

Ayın 20'sinde Yunanistan'dan ibaret olan Mora'nın idaresi 600 bin akçe yani 9960 tümen ile eski Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa'ya lütfedildi.

Ayın 22'si Pazartesi gününde Şam'a öyle bir kar yağdı ki o memlekette böylesi çok az görülür.

Ayın 25'i Perşembe gününde hünkâr hazretleri avlanmak maksadıyla ata binerek, Sadrazam Sinan Paşa ile Mevlânâ İdris Bitlisî'yi ava davet etti. Gürültüden uzak olan bu avın maksadı meşverette bulunmak ve devletin gelecek davranışlarını belirlemekti. Çünkü ordû-yı hümâyûnun yine de Mısırlıları takip edeceği veya bu fetihlerle yetinerek buradan İran'a yöneleceği o güne kadar daha belli değildi.

Ayın 26'sı Cuma gününde Menûçihr adlı Gürcistan şamhalı bir grup Gürcistan emîrleriyle birlikte gelerek saraya vardı. Hünkâr hazretleri bugün de Cuma namazını Emeviyye Camii'nde kıldı. Sonra enbiya ve evliya mezarlarını ziyaret için bazı yerlere teşrif etti.

Ayın 27'si Cumartesi gününde 80 bin akçe yani 1328 tümen ile İskender Çelebi leşker vezirine naip[384] olarak atandı. Mevlânâ İdris Bitlisî ile Nizameddin'in memuriyetlerine ilişkin hususlar kaleme alındı.

Ayın 28'i Pazar gününde Cebel-i Lübnan hâkimi Haneşoğlu av şahinleri (doğanlar) ve av köpekleri getirdi. Kapı ağasının bunları teslim alması emredildi. Bugün paşalar huzurdan dargın hâlde çıktılar. Aydın-ili hâkimi Mustafa Paşa oğlu Mehmed Bey vefat etti. Padişahın emriyle onu Şeyh Muhyiddin el-Arabî'nin kabri civarında bir rahmet sandukasına emanet ettiler.

922 yılının Zilkadetü'l-haram ayının (26.11-25.12.1516) olayları

Ayın ilk günü olan Salı gününde Gazze hâkimi İsa Bey'in yanından casus gelerek, Mısırlıların durumunu ve savaş hazırlığı içinde olduklarını arz etti. Ayın 2'si Çarşamba gününde hünkâr hazretleri devlet erkânıyla birlikte avlanmak için ata bindi ve gün batımında geri döndüler. Perşembe gününde yine de avlanmak için vezirlerle birlikte ata binerek, ertesi günün gün batımı vaktinde şehre geri geldiler.

Ayın 4'ü Cuma gününde Aydın-ili'nin idaresi 480 bin[385] akçe yani 7967 tümen ile İçel hâkimi Bali Bey'e lütfedildi. İçel'in idaresi de 350 bin akçe yani 5810 tümen ile çakırcıbaşına[386] verildi. Çakırcıbaşı ile şahincibaşının maaşları yeterli olmadığı için günlük maaşları 80 akçeye yani 13280

384 Ruzname'ye göre defterdar. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 481.

385 Ruzname'ye göre 482 bin. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 481.

386 Ruzname'ye göre Kızıl Ahmedli oğullarına. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 481.

dinara çıkarıldı. Dîvânda istişare yapıldıktan sonra Sinan Paşa komutasında Gazze tarafına asker gönderilmesi konusunda karar alındı.

Ayın 5'i Cumartesi gününde sefer hazırlıkları tamamlandı. Padişahın hassa hazinesinden Sinan Paşa'ya duruma göre hünkâr hazretlerinin adından hil'at ve bahşiş olarak sunsun diye yeterince nakit para, sandukhaneden hil'atler, kılıçlar vs. değerli eşyalar verildi. Uneyze[387] reisi İbn Said'e istimâlet için gönderilmiş olan Hoca Kasım Şirvânî aynı gün geri geldi. İbn Said yine kendisi gelmemiş, peşkeş olarak iki at göndermişti.

Ayın 6'sı Pazar gününde sadrazam ve sipehsâlâr-ı ekrem olan Sinan Paşa muzaffer ordu ve sultana mahsus tuğ, sancak ve davulla Gazze tarafına yöneldi.

Beyit
Bu resm-i ceyşle destûr-ı a'zam,
Erişti Gazze'ye çün bahr-i erkam.
Sipeh kesrette çün benzerdi remle,
Pür oldu deşt-i Gazze berr ü yemle.
Değip her bir server bir alaya,
Salıp şam ü seher her sû talâya.[388]
Çü derya ki hurûşân gehî hâmûş,
Çü dîde cânib-i Mısr'a tutar gûş.

Ayın 8'i Salı gününde dîvân toplantısı oldu. Ulaşan haberlere binaen hünkâr hazretlerinin geride kalan askeriyle beraber kendi serdâr-ı ekremini müteakiben Mısır'a yönelmesi gerekli bulundu. Bu yüzden sefer için lazım olan, tehlikelerle dolu bu yolculuğun zorluk ve meşakkatlerini kolaylaştıracak tedbirler alındı, sultanın ordusunun su ve erzak ihtiyacı ve araç gereçleri her konakta gerekli olduğu kadar biriktirilsin (depolansın) ve koruma altına alınsın diye serdâr-ı ekremin peşinden gönderildi.

Ayın 11'i Cuma gününde dîvân toplantısı oldu. Toplamı bugünün parasıyla 18 bine eşit olan Selim'in altın sikkelerinden 2 bin flori yani 3600 tümen bahşiş olarak Şehsüvaroğlu Ali Bey'e lütfedildi. Ayın 12'si Cumartesi gününde topçubaşı toplar ve arabalarla şehirden çıkarak, şehrin dışında kamp kurdu.[389]

---

387 Günümüzde Suudi Arabistan'ın Kasım vilayetinde bir şehir olup, başkent Riyad'dan 350 km kuzeybatıda bulunmaktadır.

388 Aslı talâyi olup, öncü birlik, keşif birliği demektir.

389 Ruzname'ye göre bu olay da ayın 11'inde vuku buldu. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 482.

Ayın 15'i Salı gününde yine dîvân toplantısı oldu. Menteşe'nin idaresi Hamid-ili'nin eski hâkimi Hüseyin Bey'e, Hamid-ili'nin idaresi de Karesi'nin eski hâkimi Hüseyin Bey'e verildi. Gürcistan Şamhalı Menûçihr Han, Gurgura'nın tasallutu ve Şah İsmail'in de ona yardımda bulunması yüzünden şamhallıktan elini çekerek padişahın (Sultan Selim'in) dergâhına iltica etmişti. O, padişahın hükmü ve teşrifat ile Gürcistan şamhalı tayin edildi. Kürdistan emîrlerine değerli hil'atler ile istimâletnâmeler gönderildi. Bayburt, Erzincan, Tercan, Kemah, Aşkale ve diğer yerler Mirza'ya[390] lütfedildi ve Kürt emîrleriyle birlikte Menûçihr Han'a yardımda bulunması buyruldu.

Ayın 18'i Cuma gününde Cuma namazını Emeviyye Camii'nde kılarak, saltanat sarayına geri döndüler. Bugün İslâmbol'dan çapar (ulak) gelerek, tersanede yapılmakta olan 100 adet geminin tamamlandığı ve bunların sefer için her türlü araç gereçle donatıldığı konusunda haber getirdi. Ayrıca Macaristan Hükûmeti ile mütareke yenilenmiş ve onların elçisine geri dönme izni verilmişti. Bunların yanı sıra sultan sarayı kapıcılarının odası yanmış ve ikinci depremde harap olan binaların tamir ve onarımına başlanmıştı.

Padişahın Şam'dan Mısır'a doğru seferinin başlaması

922 yılı Zilkade ayının 20'si Pazar gününde hünkâr hazretleri izzet, saadet ve iftihar ile Şam'dan hareket ederek, zafere yoldaş olan kademleriyle ordugâha mutluluk ve bereket bahşetti. Bugün Diyarbakır'dan çapar (ulak) geldi. Malum oldu ki bizim zamanımızda harap olmuş bulunan, etrafında yüz hanenin meskûn olduğu ve Mardin'in altı fersah kuzeydoğusunda yer alan Savur Kalesi ve hâlihazırda Diyarbakır'ın iki fersah kuzeybatısında bulunan Cermük Kalesi zor kullanılmak suretiyle alınmıştır. Şah İsmail Tebriz havalisinde imiş ve ihtiyaten Bağdat civarına ordu göndermiş imiş. Aynı gün Uneyze şeyhi olan Saidoğlu Râşid Bey kendi oğluyla birlikte padişahın ordusuna geldi. Bunlara hâlisa[391] durumundaki iki köyün mülkiyeti lütfedildi ve kendilerine türlü türlü itibar edilerek geri dönmelerine izin verildi.

Ayın 21'i Pazartesi gününde Mastaba'da, ayın 22'si Salı gününde Hân-ı Büruç'ta, ayın 23'ü Sa'sâ'da[392] konaklanıldı.[393] Bugün Gürcistan

390 Bu şahıs, Candaroğulları ailesinden Kızıl Ahmed oğlu Mirza Mehmed Bey'dir.

391 Hâlisa; İran ve Hindistan'da gelirleri saraya ait yeni fethedilmiş topraklara verilen ad. Bkz. Saiyid Athar Abbas Rizvî. "Hâlisa", *TDV İA*, 15. c., İstanbul, 1997, s. 344-345.

392 Sa'sâ, Suriye'de bir kasabadır. Otomobil yoluyla Dımaşk'tan 44 km güneybatıda yer almaktadır.

393 Ruzname'ye göre bu olay ayın 22'sinde gerçekleşmiştir. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 482. Genelde Mısır Seferi sırasındaki konak yerleri ile ilgili Menzilname ve

Şamhalı Menûçihr'in hükümdarlık ve Mirza Mehmed Bey'in beylerbeyilik hükümleri ve onların işlerine ilişkin diğer hükümler ve mühimmat hazırlanıp kendilerine verilerek Gürcistan semtine gönderildiler.

Ayın 24'ü Perşembe gününde padişahın otağını Kuneytire[394] civarında kurdular. Eski zamandan beri Kuneytire mevâlîsi olan Ahmed ve Mehmed adlı iki kardeş, hünkâr hazretlerini karşıladılar ve elini öptüler. Onlara hil'at ve hükümler verildi. Bu menzilde çokça yağmur yağdığından buraya geliş esnasında ordu ehli kil ve çamur yüzünden bir hayli meşakkat ve eziyete düştü.

Ayın 25'i Cuma gününde Yakub Aleyhisselam'ın köprüsü padişahın ordusuna konak yeri oldu. Bugünkü yol Kenan vadisinden geçtiği için yol esnasında Hz. Yusuf'un kuyusuna bakıldı ve kapıcıbaşı Behram Ağa'nın ensesine tokat atıldı. Bu menzilde vezirler ve Hayır Bey tarafından Canberdi Gazâlî'ye ve Mısır gulamlarına (kölemenlerine, memlûklerine) mektuplar, ayrıca padişah tarafından da Tumanbay'a istimâletnâme yazarak onları itaate davet ettiler ve Çerkezlerden olan Murad adlı bir ulakla Mısır'a gönderdiler. Murad Mısır'a gelip mektupları takdim ettiğinde, Tumanbay mektubu ve elçiyi önemsemeyerek, isyan ve taşkınlık yapmakta ısrar etti. Buna ilaveten muratsız kalan Murad'ı öldürmek suretiyle adavetini gösterdi ve husumeti yinelemiş oldu. O, Şamat'ın (Suriye'nin) idaresini Çerkez emîrleri arasında taksim etti. Meğer daha öncesinde Canberdi Gazâlî'yi genel kumandan (serdâr-ı küll) tayin etmiş, İskenderiye hâkimi Hudaverdibay'ı, Hama'nın eski hâkimi Kayıtbay'ı, Safed'in eski hâkimi Yahşibay'ı, Gazze hâkimi Devletbay'ı, Safed Beylerbeyi Turabay'ı, Şam Hâcibi Santıbay'ı, sultanın divitdarı Mısırbay'ı, Kudüs naibi Alaybay'ı, kırk erlik ve on erlik birliklerin ve hassa askerlerinin bir grubunu, sultanın kölelerinden (gulamlarından) 2500 kişiyi, emîrlerin kölelerinden 1500 kişiyi, hunhar Araplardan 3 bin kişiyi ve diğerlerini, toplamda 7 bin donanımlı süvariyi ona vererek, alelacele Gazze semtine göndermiş imiş. Amaçları Sinan Paşa maiyetinde Gazze'ye gönderilmiş olan şahane Rumeli ordusuna ansızın saldırmak, belki bu yolla bir başarı kazanmaktı.

Ayın 26'sı Cumartesi gününde Safed Gölü'nün[395] sahilinde, Safed ile karşı karşıya bulunan Meymene mevkiinde konaklanıldı. Hz.

Ruzname arasında zaman zaman bir günlük farklılıkların olduğunu gözlemliyoruz. Muhammed Arif, bazen Menzilname'nin bazen de Ruzname'nin bilgilerini tercih etmektedir.

394 Kuneytire, Suriye'de İsrail sınırına yakın bir bölgede kasaba olup, Sa'sâ'dan 29 km güneybatıda bulunmaktadır.

395 Bir başka ismi Taberiye Gölü'dür.

Şuayb'ın mübarek kabrini ziyaret ettiler. Bu menzilde şiddetli ve korkunç bir deprem oldu. Lakin hiçbir hasar oluşmadı.

Ayın 27'si Pazar gününde orada kalındı. Ayın 28'i Pazartesi gününde Kişon vadisinden geçerek, Aynü't-Tüccâr'da otağ kurdular.

Ayın 29'u Salı gününde Hân-ı Lecûn konak yeri oldu. Bu menzilde iken 24 saat boyunca yağmur yağdı. Yolların bozukluğu, kil ve çamur yüzünden yük hayvanlarının çoğu öldü. Bu nedenle ayın son günü olan Çarşamba gününde de orada kaldılar.

922 yılı Zilhiccetü'l-haram ayının (26.12.1516-23.01.1517) olayları

Mezkûr ayın başlangıcı olan Perşembe gününde padişahın ordusu Kakun'da[396] konakladı. Bugün Sinan Paşa'nın veziri Hasan ve adı geçen paşanın akrabalarından olan Mehmed Bey gelerek, paşa ile birlikte Gazze tarafına gönderilmiş olan şahane Rumeli askerlerinin zafer haberi ile beraber düşmanın baş aşağı sancaklarını, kesik başları ve zincirlenmiş esirleri getirdiler. Bu savaşın ayrıntıları aşağıda zikredildiği şekildedir.

Canberdi Gazâlî'nin Sinan Paşa ile savaşının tafsilatı

Mezkûr yılın Zilkade ayının 27'si Pazar gününde Sabah namazı kılındıktan sonra Osmanlı ordusu[397] Hân-ı Yunus'un[398] bulunduğu Şeria menzilinden hareket ederek, geçip gitmek için çetin bir vadiye giriş yaptığında Canberdi Gazâlî ansızın pusudan çıkarak, önden ve arkadan Osmanlı ordusunun geçiş ve ricat yolunu kapatmak suretiyle savaşa başladı. Osmanlı askerleri (asâkir-i sultânî) de düşmana tam bir şiddetle karşılık verdiler ve söz konusu vadiyi savaşarak geçtiler. Ardından münasip bir yer ele geçirerek, savaş saflarını kurdular. Sabahtan ikindi vaktine kadar onlara karşı savaştılar. Sonunda Canberdi Gazâlî'yi ağır bir yenilgiye uğratarak Çerkezleri takip ettiler, cündîlerin ve Arapların çoğunu öldürerek mallarını ve eşyalarını yağmaladılar. Ayrıca bir kısım emîrlerini de esir ederek öldürdüler.

Bu savaşta Gazze hâkimi Devletbay, İskenderiye hâkimi Hudaverdibay, kırk erlik ve on erlik birliklerin komutanlarından ve hassa askerlerinden 20 kişi, cündîlerden ve Araplardan 583 kişi öldürüldü. Osmanlı

396 Filistin'de Tulkarm şehrinden 6 km kuzeybatıda bir köydür.

397 Ruzname'ye göre Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı askerlerinin sayısı 4 bin idi. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 482.

398 Veya Han Yunus. Filistin'de, Gazze şeridinin güneyinde bir şehirdir.

padişahının askerleri (asâkir-i şâhâne) savunma taktiğinde savaşmışlardı ve Rumeli ordusundan 196 kişi öldürülmüştü. Ancak etrafa dağılmış olan Çerkez firarileri bu savaşın neticesini gerçeğe aykırı olacak şekilde insanlara anlattılar ve "Biz, Sinan Paşa'yı yendik, onu perişan ettik ve o, öylesine firar etti ki ne kadar arasak da bulamıyoruz" dediler. Bu yanlış habere binaen Gazze, Remle, Kayri ve diğer Kudüs beldelerinin ahalisi, Sinan Paşa'nın kendi ordusundan ayırarak gerekli noktalara yerleştirdiği garnizonların üzerine ansızın saldırarak, onlara karşı savaşmaya başladılar, muhtelif mevkilere dağılmış olan 400 Osmanlı askerinden toplam 30 kişiyi öldürdüler, diğerlerini ise ayrı ayrı gruplar hâlinde şehirlerden kovdular ve Osmanlı ordusunun gerisinde bıraktığı azıkları yağmaladılar.

Bu arada Osmanlı ordusunun zafer haberi onlara ulaşınca, ele geçirmiş oldukları azıkları depolara bırakarak kaçtılar. Sinan Paşa bu haydutlukla ilgili haberleri duyduğunda yeteri sayıda askeri geriye doğru göndererek, eşkıyaların amellerinin cezasını verdi ve Remle'ye saldırılmasını emretti. Geçiş yolları güvensiz olduğundan bu haberler altı günden sonra [padişahın bulunduğu] büyük orduya ulaştı. Bitti.

Bu zafer müjdesine binaen toplardan zafer atışlarının yapılması ve sevinç gösterilerinde bulunulması emredildi. Cuma gününde padişahın ordusu Celcûliye[399] mevkiinde konakladı. Ayın 3'ü Cumartesi gününde Remle[400] konak yeri oldu. Sipehsâlâr Sinan Paşa'nın Gazze'den göndermiş olduğu kesik başlar, zincirlenmiş esirler ve düşmanın baş aşağı sancakları yolculuk sırasında padişahın huzuruna getirildi. Hünkâr hazretleri de Sinan Paşa'yı çok överek, ona aferin dedi. Aynı gün Kuds-i Şerîf yolunu görerek haber getirsin diye Yunus Paşa'yı gönderdiler.

Ayın 4'ü Pazar gününde aynı yerde (Remle'de) kalındı. Gün batımı vaktinde Yunus Paşa Kudüs yolunu görerek geldi.

Ayın 5'i Pazartesi gününde yine orada kalındı. Aynı gün dindar hünkâr hazretlerinin Beytü'l-Mukaddes'i ziyarete gitmesine karar verildi. Hüsam Paşa, huzur münşîsi, dîvân münşîleri, yeniçerilerden bin tüfekçi, beş yüz sipahi gulam, beş yüz tüfekdar gulam, kâtipler, kazaskerler ve Şehsüvaroğlu Ali Bey de padişaha eşlik edeceklerdi. Ayrıca dün vefat etmiş olan Mahmud b. Hasan Ali Bey'in naaşının Şehsüvaroğlu Ali Bey tarafından defin için Beytü'l-Mukaddes'e götürülmesi, Yunus Paşa'nın ise sağ ve sol ulufeci ağaları ve emîrlerle birlikte ordugâhta kalması emredildi. Aynı gün bu zafer müjdesinin karşılığında adı geçen sipehsâlârın akrabalarından olan Mehmed Bey'e 170 bin akçe yani 2828 tümen mülkî maaş lütfedildi.

---

399 Günümüzde İsrail'de, Tel-Aviv'in yaklaşık 20 km doğusunda bir köy.

400 Günümüzde İsrail'de, Tel-Aviv'in yaklaşık 20 km güneydoğusunda bir şehir.

Ayın 6'sı Salı gecesinde dindar hünkâr hazretleri izzet ve iftihar ile Remle'den yola çıktı ve aynı günün ikindi vaktinde Beytü'l-Mukaddes'e vardılar. Gece istirahat ettiler. Sabah namazını Mescid-i Aksâ'da kıldılar. Her milletten olan fakir ve miskinleri çeşitli hayrat ve sadakalarla defaatle müstağni ettiler. Ulema ve şeyhleri bahşişler ve ihsan ile sevinç denizine gark ettiler. Akşam namazını da Mescid-i Aksâ'da kıldılar. Yatsı namazını kılmak için Sahratullah Kubbesi'nin altında hazır bulundular. O gece her iki camiyi rengârenk meşale ve kandillerle süsleyerek, hünkâr hazretlerinin gelişinin şerefine çeşitli teşrifat yerine getirdiler.

Ertesi gün yani ayın 7'si Çarşamba günü sabahında bütün mukaddes mekân ve mezarları ziyaret ettiler ve öğleden sonra Remle tarafına geri dönerek, Keyvân (Satürn) gibi şevketli orduya vardılar.

Not: Kuds-i Şerîf'in kadim ismi Urşelim'dir. Filistin toprağında ve Lut Denizi[401] ile Akdeniz arasında bulunmaktadır. Bu şehri taşlık bir zemin üzerinde inşa etmiş ve her birisi bir tepenin başında bulunan dört mahalleye ayırmışlardır. Birincisi Yahudilerin mahallesi olan Sayhûn mahallesidir. İkincisi Ermenilerin mahallesi olan Tûtiyâ mahallesidir. Üçüncüsü Frenklerin ve Rumların mahallesi olan Vâfirâ mahallesidir. Dördüncüsü ise Müslümanların mahallesi olan Moria mahallesidir. Bu mukaddes şehirde 15 bin insan yaşamaktadır ve burada büyük cami ve mabetler, darülaceze, mektepler, askerî kışla, devlet ve millet hastaneleri bulunmaktadır. Pek çok Benî İsrail peygamberleri, Yahudi, Hristiyan ve İslâm meşhurları bu toprağa defnedilmişlerdir ve burası her milletin ziyaret yeridir. Bitti.

Ayın 8'i Perşembe gününde Südud köyünde konakladılar. Bu menzilde şiddetli yağmur yağdı, her taraftan nehirler akmaya başladı. Bu yörenin ahalisi susuzluktan şikâyet ederek, "Osmanlı ordusu geldi, göletlerimizin suyu bitti" diyorlardı. Rabbanî merhamet onların şikâyet eden ağzını bu vakitsiz yağmurla kapattı. Göletler suyla dolduktan sonra su ile dolmayan çukur kalmadı.

Ayın 9'u Cuma gününde uzak mesafeleri katettikten ve çok zorluklar çektikten sonra Gazze kasabasına vardılar. Sadrazam ve Sipehsâlâr-ı ekrem Sinan Paşa maiyetindeki ordu emîrleriyle birlikte muhterem padişahı son derece tazim ve saygı ile karşılayıp elini öptüler. Kullarına nevaziş gösteren padişah da vezir ve emîrlerini lütuf denizine gark etti ve askerin hâlini sordu. Sonra kendi otağına dâhil oldu.

Ayın 10'u Cumartesi gününde Kurban Bayramı idi. Gazze kasabasında kalarak Bayram namazı kıldılar ve Osmanlıların eski geleneği

401 Lut Denizi; Lut Gölü veya Ölüdeniz olarak da bilinmektedir.

doğrultusunda bayramlaşma töreni icra ederek el öptüler. Ardından kurban kestiler. Bu yıl hacc-ı ekber vuku buldu. Zira Cuma günü Arife gününe denk geldi. Bugün şiddetli yağmur yağdığı için hünkâr hazretleri Bayram namazını otağ-ı hümâyunda kıldı. Sultanın imamı olan Hasan Çelebi imamet ve hitabet hizmetini yerine getirerek hil'at giydi.

Not: Gazze, Şamat'ın tarihî şehirlerinden biridir ve Akdeniz sahilinde vakidir. Bugün 5 bin nüfusu barındırmaktadır. Burada dinî ve dünyevi mekânlar, kadim kale, ikinci ve üçüncü dereceli mektepler bulunmaktadır. Bitti.

Ayın 11'i Pazar gününde orada kaldılar. Dîvân-ı Âli toplantısı oldu. Bugün bütün ordu emîrleri huzura çıkma şerefine kavuşarak el öptüler.

Ayın 12'si Pazartesi gününde de orada kaldılar. Dîvân toplantısı oldu. Ayın 13'ü Salı gününde yine orada kaldılar. O gün Silahdarbaşı Behram Ağa'yı Karesi'ye hâkim olarak atadılar. Süleyman Ağa'yı da silahdarbaşı makamına yükselttiler. Bazı mansıplarda değiştirmeler oldu. Bugün padişah orduyu Sinan Paşa'nın komutasına vererek, gece yarısı ziyaret niyetiyle Halilü'r-Rahman'a yöneldi. Bu seferde Yunus Paşa, Hüseyin Paşa, yeniçeri ağası bin tüfekçi yeniçeri ile birlikte, sipahi yiğitler ağası ve silahdarbaşı bin sipahi ve gulam ile birlikte padişahın maiyetine katıldılar.

Ayın 14'ü Çarşamba gününde sabah erkenden hünkâr hazretleri Halilü'r-Rahman'a vardı, ahali tarafından son derece hoşnutlukla karşılandı. Ziyaretin, hayrat ve hasenatın ardından ikindi vaktine doğru geri döndü. Yolculuk esnasında kar, yağmur, boran ve karanlığa giriftar oldular. Allah'a hamd olsun ki güven içinde ve sağ salim bir şekilde sabaha karşı kendi ordularına katıldılar.

Ayın 15'i Perşembe gününde aynı yerde kaldılar. Mısır seferi amacıyla dîvân ve meşveret toplantısı yapıldı. Uzunca meşveret ve müzakerelerin ardından padişah tatlı dili ile şöyle beyan etti:

– Muhafaza altındaki Mısır'ı fethetmek, Simurg (Anka) kuşunu avlamaya benzemektedir ve oranın kalesini ele geçirmek, Hüma kuşunu avlamak gibi bir şeydir. Lakin "*Hidayet hüdhüdü hâdî olursa, irem Simurg'a bin vadi olursa*" beytinde anlatıldığı gibi bu konuda ben ne ordunun kalabalık oluşuna ne de askerin kudret ve kuvvetine değil, Tanrı'nın inayetine güveniyorum.

Bu yüzden Serdâr-ı ekrem ve Sipehsâlâr-ı azam Sinan Paşa'yı düzenli bir askerî fırka ile ordunun öncüsü tayin ederek, onu Hayır Bey ile birlikte Mısır'a yolladılar.

Ayın 16'sı Cuma gününde de hünkâr hazretleri izzet ve ikbal ile kendi vezirlerinin ardından büyük ordu ile beraber harekete geçerek, uzak

mesafeleri katettikten sonra Hân-ı Yunus'tan Şam yönüne doğru üç fersah mesafede bulunan Deyr adlı yerde konaklamaya karar verdiler. Aynı gece padişah, Hüseyin Paşa'ya sinirlendi ve kapıcılar kethüdasını cellat ile birlikte ona gönderdi. Onlar da kendi çadırında onun boğazına ip salarak boğdular ve oracıkta da defnettiler. Bu vezirin suçu, sultanı her zaman Mısır seferinden menetmiş olmasıydı. Defter veziri (defterdar) onun mallarını, eşyalarını, binek ve yük hayvanlarını ve erzaklarını orduda satışa çıkardı ve satıştan toplanan meblağı hazineye teslim etti.

Ayın 17'si Cumartesi gününde Hân-ı Yunus'u arkada bırakarak, suyu az olan Ra'feh[402] adlı yerde konakladılar.

Ayın 18'i Pazar gününde Ariş[403] mevkiinde konakladılar. İlerideki menzilde su olmayacağından dolayı yolculuk esnasında yanlarına yeterince su aldılar.

Ayın 19'u Salı günü hava karardığında asla suyun bulunmadığı ve iki berid (posta) menzili mesafesinde yer alan Kabrü'l-Mesâî'ye indiler. Bu konakta Araplar ordunun çobanlarından bir sürü koyun çaldılar. Silahdar/tüfekdar kethüdası kendi birliğiyle beraber hızlı bir şekilde onları takip etmek üzere görevlendirildi. Askerlerin her birine bin akçe yani 16 tümen ve 6 bin [dinar] bahşiş verildi.

Ayın 20'si Salı gününde Ümmü'l-Hasan menziline inilmeksizin ilerleyerek, üç berid (posta) menzili mesafesinde bulunan, suyu az ve çok uzak bir yer olan Birü'l-Abd'a[404] indiler.

Ayın 21'i Çarşamba gününde iki menzil mesafede bulunan ve suyu bol olan Hutbetü'l-Ma'mûre köyüne indiler. Bu menziller Arap memleketlerinden olmalarına ve su ile ottan mahrum bulunmalarına, taşlı ve kumsal sahralardan oluşmalarına rağmen hünkâr hazretlerinin saadetli kademlerinin uğuru sayesinde ordû-yı hümâyûn buraya vardığı günden itibaren feyizli ve bereketli yağmurlar yağdı, her taraftan kanallar ve nehirler akmaya başladı ve kumsalların ve taşlı çöllerin ortasında bitkiler boy gösterdiler. Böylece kuru ve boş toprak yaylaktaki çayırlıklara benzedi ve rengârenk çiçeklerle süslenmiş oldu. Bu nedenle bu diyarın semum misali havası itidal buldu. Ordu ehli susuzluk ve sıcaklık yüzünden eziyet ve meşakkate giriftar olmadı. Dikkatli kimseler Allah Teâlâ'nın bu nimetini fetih ve zaferin müjdecisi olarak gördüler ve birbirlerine müjde verdiler.

Ayın 22'si Perşembe gününde Birü'd-Dîvdâr'da konakladılar. Kuyular Araplar tarafından gömüldükleri için yeterli miktarda su alarak,

402 Günümüzde Gazze şeridi ile Mısır'ın sınırında Refah adlı bir şehir bulunmaktadır.

403 Mısır'daki Sina Yarımadası'nın kuzeyinde, Akdeniz sahilinde bir şehir.

404 Sina Yarımadası'nın kuzeyinde, Ariş'ten 80 km batıda yer alan bir şehir.

dört berid (posta) mesafede bulunan Hubb-ı Ukûle'ye kadar ilerlediler ve iki köprüden geçerek konakladılar. Burası çok kumsal bir yer olduğundan dolayı bu konakta bir damla bile su yoktu.

Ayın 23'ü Cuma gününde iki berid (posta) yol katederek, Nil kenarında bulunan Salihiye[405] kasabasına ulaştılar ve orada kalarak çölden uzaklaştılar.

Ayın 24'ü Cumartesi gününde Maü'l-Hazân'da ordugâh kurdular. Bu menzilin suları Nil Irmağı'ndan akıp gelerek dolan kuyudan alınıyordu.

Ayın 25'i Pazar gününde üç berid mesafe katettikten ve akşamın karanlığında Araplarla savaştıktan sonra suyu Nil'den gelen Berrü't-Tebîs kasabasında konaklanıldı. Bu menzilde Bakara Araplarının reisi gelerek itaat gösterdi ve biat etti. Lakin Araplar orduyu arkadan basarak, ordu ehlinin çokça malını yağmaladılar.

Ayın 26'sı Pazartesi gününde aynı yerde kalındı ve orduya düzen verildi. Ayın 27'si Salı gününde Haneki kasabasına iki menzil mesafede bulunan bir konakta ordugâh kuruldu. Sadece sekiz saat yol alınabildi. Zira Araplar sağdan ve soldan, arkadan ve önden ordu ehline karşı peş peşe saldırılarda bulunuyor, yağmalıyor ve kaçıyorlardı. Sırf bu saldırı belasını defetmek için Sinan Paşa, Hayır Bey, Dulkadiroğlu Ali Bey ve Ramazanoğlu Mehmed Bey münasip bir yerde pusu kurarak, ansızın Araplara saldırdılar ve bir grubunu öldürüp bir kısmını da esir alarak, her birkaç adımdan sonra birini öldürdüler. Bu tedbir Hayır Bey'in fikri olduğu için hünkâr hazretleri hassa atlarından olan bir baş atı ona hediye etti.

Ayın 28'i Çarşamba gününde Kahire-i Mısır'ın karşısında ve bir buçuk berid mesafede bulunan Birketü'l-Hacc'a ulaştılar. Ancak orayı Araplar kuşatmışlardı ve orduya su vermek istemiyorlardı. Sinan Paşa birkaç top arabası sevk ederek onlara ateş açtı ve çok geçmeden bir kısmı öldürüldü ve yaralandı. Geriye kalanları ise kaçıp dağıldılar. Bu yüzden ordu çadır kurarak rahatlamıştı ki karakollar gelip Arap ordusunun vardığı haberini getirdiler. Ordu çadırlardan çıkarak saf kurdu. Hünkâr hazretleri de ata binerek ordunun ortasına teşrif etti ve düşmanın gelişini beklemeye başladılar. Arap ordusu geri döndüğü için orduya istirahat verildi.

Ayın 29'u Perşembe gününde Kahire yakınlarında, Sultan Kayıtbay'ın mezarı civarında konaklanıldı. Şam'dan Kahire'ye kadar 26 ve İslâmbol'dan Kahire'ye kadar 104 menzildir. Bugün Ridâniye mevkiinde Mısır sultanı ile savaşmak gerekti.

405 Nil deltasının doğusundadır.

Kahire'deki savaş durumunun anlatımı

İki tarafın savaş düzenini anlayabilmek için öncelikle Kahire şehrinin bulunduğu savaş meydanının topografik durumunu, ardından ise bu olayın diğer ayrıntılarını değerli okuyuculara arz etmemiz daha doğru olacaktır. Meşhur Kahire şehri öyle bir noktada bulunmaktadır ki doğudan Mukattab (Mukattam) Dağı, batıdan Nil Irmağı, güney ve kuzeyden de kullanılmayan (boş) düz zemin ve Nil yatağıyla çevrelenmiştir. Tumanbay'ın hükmüyle şehir etrafında derin bir hendek kazılmış, tahkimat ve takviye işleri yapılmış, yer yer toplar ve humbaralar yerleştirilerek tabyalar kurulmuş ve mevziler sağlamlaştırılmıştı. Tumanbay'ın ordusu 20 ilâ 25 bin süvariden, piyadeden, topçudan ve tüfekçiden ibaretti. Bunların 15 bini Çerkezlerden, Araplardan, Kürtlerden ve Dulkadir Türklerinden oluşan süvariler (cündîler) idi. Geriye kalanı ise Arap piyadeler ile Frenk taifelerinin topçu ve tüfekçilerinden müteşekkildi.

Mısırlıların savaş düzeni şöyleydi: Öncelikle müdafaa pozisyonunda savaşacak, savaş esnasında süvarileri istihkâmlardan çıkararak Osmanlı ordusunu arkadan vuracaklardı. Taarruz savaşı yapmaya mecbur olan Osmanlılar ise arkalarını Mukattab Dağı'na yaslayarak, sağ ve sol kanatları tertip ettiler, toplar ve humbaraları münasip yerlere yerleştirerek tabya kurdular ve kolay geçilen cephelerden saldırmak için hücum birlikleri tayin ettiler. Sağ kanadın komutasını Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya, sol kanadın komutasını Rumeli Beylerbeyi Küçük Sinan Paşa'ya, hücum birliklerinin komutasını Hayır Bey'e, Şehsüvaroğlu Ali Bey'e, Ramazanoğlu Mahmud Bey'e ve Ayıntab'ın eski hâkimi Yunus Bey'e verdiler. Arka birliğin komutasını Yunus Paşa'ya, merkezin komutasını ise Sadrazam ve Serdâr-ı ekrem Sinan Paşa'ya havale ettiler. Hünkâr hazretleri de başkomutanlığı üstlenerek, yedek kuvvetleri gerekli noktalarda bulundurmuş oldu.

Yeniçeriler yüksek noktalarda toprak siperler yaparak saf kurdular ve savaş arabalarını Mısırlıların hücum birliklerinin geçiş yolları üzerinde yerleştirerek savaşa başladılar. O zamanlar diğer memleketlerin topçularından daha üstün olan Osmanlı topçuları ateş açmaya başladılar ve iki saat içinde düşmanın top ve humbaralarını Frenk topçu ve tüfekçileriyle birlikte mahvettiler. İki tarafın askerleri birbirlerine yaklaştığında, kan içici kılıcın ve can alıcı mızrağın hükmü geçmeye başladı. Atların tırnakları altından yukarıya doğru yükselen toz toprak, barut dumanına karışarak, güneş meşalesinin nurunun zerrelerine geçit vermedi. Yoğun bir karanlık etrafı sardı. Türk ve Tacik, Arap ile

aynı renkte görünmeye başladı. Kullandıkları dil ve sesler haricinde iki taraf arasında bir fark yoktu. Osmanlı ordusu "Allah Allah" diyordu. Mısırlılar ise "Allahümme ensurnâ" (Allahım, bize zafer bahşet!) diye sesleniyorlardı.

Kısacası, bu savaş sabah erkenden ikindi vaktine kadar sürdü. Bu süre zarfında birkaç kez Osmanlılar Mısırlıları ve Mısırlılar Osmanlıları yendiler. Lakin kesin olarak hiçbir taraf diğerine galip gelemedi. İkindi vaktinden yarım saat geçince Mısırlılar toplanıp, aynı anda Osmanlı ordusunun kalbine (merkezine) ümitsizce bir hamlede bulunarak, kesip doğramaya başladılar. Az kalsın Mısırlılar galip geleceklerdi. Hünkâr hazretleri Bali Ağa'yı sipahi yiğitler topluluğuyla birlikte merkeze yardıma gönderdi ve oradakilerin kalbine yeni bir güç verdi. Yardıma gidenler oraya ulaştığında Mısırlıların merkez ordusunu tıpkı Rüstem gibi karşılayarak, on dakika içinde kesin bir yenilgiye uğrattılar. Ama maalesef bu esnada zehirli bir mızrak, yiğitlerin başı olan Sipehsâlâr-ı azam Sinan Paşa'nın göğsüne ve zehirli bir ok da vücudunun yan tarafına saplandı. Kendisi hünkâr hazretlerinin kucağında ahirete yollandı.

Tarihçilere göre Tumanbay, Sadrazam Sinan Paşa'yı Osmanlı ordusunun önünde görünce, onun hünkâr hazretleri olduğunu zannederek, atını ona doğru koşturmak suretiyle o namlı serdarın göğsüne zehirli bir mızrak vurdu. O sırada Çerkez emîrlerinden biri de bir ok attı. Bu ok da o yiğit vezirin vücudunun yan tarafına saplandı ve o an attan yere düşerek can çekişmeye başladı. Hüküm Allah Teâlâ'ya mahsustur. Bu musibet esnasında herkesi büyük bir ızdırap ve hayret ile sınırsız bir üzüntü ve sıkıntı sardı. Hatta Sultan [Selim] hazretleri, o namlı sipehsâlâr can çekişirken onun yanına gelerek, başını kendi dizi üzerine aldı, ona kendi mübarek eliyle tatlı şerbet içirdi ve gözyaşı akıtarak:

– Sinan can! Selim senin varlığının sürmesini isterdi ki akıllı tedbirlerin ve Rüstem misali (kahramanca) hareketlerin sonucunda birkaç bin Mısır'a sahip olsun. Devlet ve millet sadece bir Mısır'ın karşılığında senin gibi binlerce Mısır azizi feda olduğu için kıyamete kadar yakınacaktır, dedi.

Bu arada o kahraman gazi, gözünü açarak şunları söyledi:

– Hamdolsun Allah'a! Düşman kahroldu. Bu savaşta yüzünün akıyla ve iyi bir nam ile can teslim etmek Sinan için bir şereftir. Siz elinizi benden çekerek düşmanı takip ediniz ki...

Derken hünkâr hazretleri onun vefat ettiğini gördü ve bedaheten şu beyti mübarek diline getirdi:

Eğerçi Mısr alındı, devlet-i Firavun da mahvoldu,
Velî gitti elimden Yusuf-ı Mısr-ı şecaat hem.[406]

Fakat kendisi bu namlı serdarın başının üstünde daha fazla duramazdı. Ordu emîrleri; "Cihanın sığınağı olan padişah sağ olsun!" diyerek birbirlerine taziyede bulundular ve birbirlerini teselli ettiler. Yunus Paşa düşmanı takip etmekte iken diğer emîrler de ona katıldılar ve öylesine savaştılar ki Çerkezler Devleti'nin tesis edilişinin başından o zamana kadar Mısır cündîleri böylesine şiddetli bir düşman görmemişlerdi. Mısırlıları mahvedip dağıttıktan sonra Osmanlılar onların ordugâhını bastılar ve çok sayıda ganimet ele geçirdiler. Ordugâhın ardından şehre geldiler ve Çerkezler Devleti emîrlerinin ve ileri gelenlerinin evlerine girerek, ellerine geçen her şeyi yağmaladılar. Ganimet olarak ele geçirilen eşya ve malların çokluğundan ordu çadırlarında oturmaya yer kalmadı. Torbaların ağırlığından ordu efradı şikâyet eder oldu. Bize fetih kapılarını açan Allah'a hamdolsun!

Bu kanlı ve çetin savaşta bizden Serdâr-ı ekrem Sinan Paşa, Hazinedarbaşı Ali Ağa, Ramazanoğlu Mahmud Bey ve eskiden Ayıntab hâkimi olmuş Florina hâkimi Yunus Bey şehit oldular. Çerkezlerden ise Emîr-i silah Ürkmez, Emîr-i meclis Yahşibay, Mîrâhûr-ı kebîr (büyük emîr-i âhûr) Enesbay, Hâcibü'l-huccâb (baş hâcip)[407] Tuladabay, Emîrü'l-ümera Asatbay, Canpolad Binbaşı, Tire Emîri Yusuf Nâsırî Necmî, Hayır Bey el-Mimar, Divitdâr-ı kebîr (büyük divitdar) Allân, Kaysû[408] Kuğlu, Sedûn Dîvdâr Ulubey, Kansu Ebû Sina, İrek,[409] Kansu Kürt,[410] Özmek,[411] kırk erlik ve on erlik birliklerin emîrlerinin ve hassa askerlerinin bir kısmı öldürüldüler.

Mezkûr ayın son günü olan Cuma gününde Ridâniye'de kalındı. Yukarıdaki bilgilere ek olarak bizden 3209 kişi, Mısırlılardan da 5412 kişi bu savaşta öldürüldü. Yüce hünkâr hazretleri Sinan Paşa ve Ali Ağa haricinde bütün Müslüman maktullerin cenaze namazının kılınmasını buyurdu. Sırf hatırlamak için muharebe meydanında Çerkezleri ayrı, Osmanlıları ayrı defnettiler. Bunun yanı sıra Sinan Paşa, Ali Ağa ve bu

406 Bu beyit Ruzname'de şu şekilde geçmektedir: "*Eğerçi Mısr fetholdu ve lakin; Kim öldü Yusuf-ı Mısr-ı şecaat.*" Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 485.

407 Baş hâcip, Memlûk Devleti'nde teşrifat, ordu ve mahkeme alanlarında mühim yetkilere sahip bulunan üst düzey devlet görevlisiydi. Bkz. Aydın Taneri. "Hâcib", *TDV İA*, 14. c., İstanbul, 1996, s. 508-511.

408 Ruzname'ye göre Kansû. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 485.

409 Ruzname'ye göre Ebrek. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 485.

410 Ruzname'ye göre Kansû Kavurd. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 485.

411 Ruzname'ye göre Özermek. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 485.

iki büyük şahsiyetin maktul gulamları (hizmetkârları, köleleri) için Şeyh Timurtaş Halife Zaviyesi'nde medfen hazırlanması buyruldu. Cenaze namazının ardından onları Rahman'ın rahmetine teslim ederek sandukaya emanet bıraktılar. Hünkâr hazretleri de onların cenaze namazında hazır bulundu. Aynı gün Ezher Camii'nde hutbeyi Arap memleketleri fatihinin (Sultan Selim'in) adına okudular.

923 yılının (24.01.1517-12.01.1518) olayları

Muharremü'l-haram ayının (24.01-22.02.1517) olayları

Mezkûr ayın başlangıcı olan Cumartesi gününde yine Ridâniye'de kalındı ve dîvân toplantısı yapıldı. Şehir ahalisi için resmî amanname yazılarak, şehrin zapt edilmesi için memur gönderildi. Said hâkimi İbn Ömer gelerek iltica etti ve aman buldu (affedildi). O, diğer emîrler için de resmî amanname almış oldu.

Not: Resmî amanname, devlet adına yazılan, vezirlerce mühürlenen ve sultanlarca onaylanan bir vesikadır.

Bu savaşta mertlik göstererek kelle veya esir getirmiş olan her bir yiğidin adı deftere kaydedildi. Gece vakti ordugâhı mumlar, kandiller ve meşalelerle öylesine aydınlattılar ki uzaktan gören her bir yabancı gökyüzündeki yıldızların yeryüzüne düşerek parladığını zannederdi.

Ayın 2'si Pazar gününde yine aynı yerde kalındı ve dîvân toplantısı yapıldı. Merhum Sultan Gavri'nin oğlu ordugâha gelerek itaatini arz etti, kendisine saygı gösterilerek aman verildi ve hil'at lütfedildi. Tumanbay'ın emîr-i kebîrini tutuklayarak eli kolu bağlı bir şekilde huzura getirdiler. O da ihtiram ve aman buldu.

Ayın 3'ü Pazartesi gününde yine aynı yerde kalındı ve dîvân toplantısı yapıldı. Gerekli tedbirler alındıktan sonra Ridâniye'den göç ederek, şehri seyretmek amacıyla Kahire'nin ortasından geçip, Bulak'ta bulunan Cezire-i Sultanî mevkiinde otağ kurdular. Muzaffer ordu saflar çekerek, askerî bir disiplinle şehre giriş yaptı. Şehir ahalisi padişahın ordusunu son derece sevinç ve sürur ile "Allah'ın iradesi ile güven içinde Mısır'a girin"[412] diyerek karşıladılar. Bu meşhur şehrin olağanüstü cami ve evlerini, şaşırtıcı kilise ve binalarını seyrederek ordugâha vardılar.

[Kahire'de şehir savaşı]

Ayın 4'ü Salı gününde orada kalındı ve dîvân toplantısı oldu. Çarşamba günü gece yarısında Guriga adlı bir cündî orduya gelerek,

412 Kur'ân-ı Kerîm, Yusuf suresi, 99. ayet.

Tumanbay'ın 7 bin cündî ve diğerleriyle beraber, Kahire şehrinin ahalisinin de desteğiyle şehre giriş yaptığı, yollar üzerinde hendekler kazdırdığı ve siperler yaptırdığı, Osmanlı garnizonuna karşı savaşa başladığı haberini getirdi. Gece olduğu için orduyu harekete geçirmeyi uygun bulmadılar. Bu meselenin çözümünü yarına bıraktılar. Lakin geçitleri kontrol altına aldılar ki cündîlerden ibaret ordu şehre daha fazla yayılamasın.[413]

Ayın 5'i Çarşamba günü sabahleyin Yunus Paşa bir yoldan, yeniçeri ağası da başka bir yoldan Kahire şehrine giriş yaparak, iki namaz (öğle ve ikindi namazları) arasındaki vakte kadar savaştılar. Lakin bir sonuç elde edemeyerek geri döndüler. Dışarıdan şehre giriş yeri olan her bir geçidin üzerine toplar, zemberekler, tüfekçiler ve okçular yerleştirerek şehrin etrafını kuşattılar ve şehir ehline eğer muhaliflerden ayrılmazlar, isyana devam ederlerse katledileceklerine dair padişahın hükmü gönderildi.

Ayın 6'sı Perşembe gününde Yunus Paşa tuğsuz ve sancaksız, fakat davul ve nakkare ile birlikte, ayrıca yeniçeri ağası, Hocazade ve Mîralem Ferhad Ağa her birisi bir taraftan (bir yoldan) şehre duhul eylediklerinde mahallelerdeki her sokakta önlerinde toprak siper ve barikat buldular. Bunları tahrip ederek iki namaz arasındaki vakte kadar savaştılar. Bu sırada hünkâr hazretleri önünde sadece bir tuğ ve beyaz bir sancak ile savaş mevkiine teşrif etti. Kendisi Davudî zırhın üzerinden kırmızı ipek bir cüppe giymişti. Askerler onun önünde kendilerini siper etmek suretiyle savaşarak kale önlerine kadar ilerlediler. Bugünkü savaş geceden iki saat geçinceye kadar sürdü ve büyük bir savaş vuku buldu. Yine de bir sonuç elde edemediler ve neticeyi yarınki savaşa bıraktılar.[414]

Ayın 7'si Cuma gününde sabahleyin hücum emri verildi. Süvari ve piyade askerler şiddetli bir şekilde ileri atıldılar, önlerine çıkan her şeyi mahvedip katlederek kale ile Sultan Hasan Camii arasında bulunan Rumeyle Meydanı'na ulaştılar. Ahali aman istedi. Sultan hazretleri de onlara aman verdi ve askerlerden herhangi bir kimsenin ahaliye taarruzda bulunmasını sert bir şekilde yasakladı. Bugünkü savaş çok ağır oldu. Zira cündîler sadece yüz yüze savaşmadılar, aynı zamanda çatıların üzerinden taş ve kerpiç atmak suretiyle karşılık verdiler.

413 Menzilname'ye göre o gece Kahire'de gerçekleşen çarpışmalar sırasında şehirde bulunan Osmanlı askerlerinin tamamı öldürülmüştü. Maktuller arasında Çakırcıbaşı Mahmud Ağa ve "nice ekâbir kimesneler" dahi vardı. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 453.

414 Menzilname'nin verdiği bilgiye göre bu savaş sırasında Yunus Paşa yaralanmıştı. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 453.

Tüfekçiler ve yeniçeri yiğitleri onları havada kuş avlarcasına avlayarak zillet toprağı üzerine düşürdüler. Emîrler, ağalar ve diğer yiğitler bu savaşta gerçekten sadakatin ve fedakârlığın gereğini yerine getirdiler. Bu şehir savaşında 4913 cündî ve Arap katledildi.[415] Bazı sokaklarda maktullerin cesetleri yüzünden muzaffer askerlerin engelsiz bir şekilde hareket etmesini sağlayacak geçit yolu kapandı.

İkindi vaktinde Çerkezlerin ordusu tamamen mağlup oldu ve bozuldu. Ahalinin kendisinden yüz çevirerek Sultan Selim'e itaat ettiğini gören Tumanbay yedi kişiyle birlikte şehirden çıkarak kaçtı. Ancak bizden de çok sayıda insan öldürülmüş ve yaralanmıştı. Şehir alındıktan ve düşman bozulduktan sonra muzaffer hünkâr hazretleri ordû-yı hümâyûna geri döndü ve istirahatin ardından gece vakti dışarı çıkarak, otağının önünde tahta oturdu. Sayıları 400'den fazla olan Çerkez esirlerin meşale ışığında boyunlarının vurulması emredildi. Arap emîrlerine şu muhtevaya sahip buyruklar gönderilmesi emredildi: "Mısır ülkesinde Çerkezlerin varlığına fırsat vermeyerek onları öldürünüz! Onları saklayan herkes onların yerine öldürülmüş olacaktır." O gün fetret ve karışıklık nedeniyle Cuma namazı kılınamadı. Şehirde ele geçirilmiş olan her bir adamımız öldürülmüştü. Aynı gün padişahın ordugâhında kalem ehli ve kadılardan başka kimse kalmamış, herkes şehir savaşına katılmak üzere görevlendirilmişti. Hatta Hazine-i Hassa'yı, azık depolarını ve ordu çadırlarını bile kadılar ve kalem ehli kendi uşakları (nökerleri) ve bazı hizmetkârlar ile birlikte muhafaza etmişlerdi.

Ayın 8'i Cumartesi gününde genel affın (afv-ı umumi) ardından her biri bir köşede saklanarak ahaliyi kandırmak suretiyle karışıklığa teşvik eden Çerkezlerden 1500 kişi ele geçirildi ve ordugâha gönderildi. Onlar hakkında da ölüm hükmü verildi.

Ayın 9'u Pazar gününde maktullerin timsah ve balıklara yem edilmek üzere Nil Irmağı'na atılması emredildi.

Ayın 10'u Pazartesi gününde aynı yerde kaldılar ve dinlendiler. Bugün muzaffer askerler elbiselerini yıkadılar ve kendilerini savaşların kirinden arındırdılar.

Ayın 11'i Salı gününde dîvân toplantısı oldu. Yaralanmış olan Yunus Paşa'yı dîvâna getirdiler. Umumi meşveret ve istişarenin ardından Küçük Sinan Paşa'yı Şehit Hâdim Sinan Paşa'nın yerine sadrazam, onun yerine Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'yı ikinci vezir (vezir-i sânî), onun da yerine Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı Rumeli beylerbeyi,

415 Ruzname'ye göre: "Dört bin miktarı cündî ve Arap can cehenneme ısmarlayıp..." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 486.

onun da yerine Mîralem Ferhad Ağa'yı Anadolu beylerbeyi olarak atadılar. Hoca oğlu Mehmed Bey'e paşa unvanı vererek maktul Hüseyin Paşa'nın yerine nişancı / tevkîî olarak tayin ettiler.[416] Bu savaşlarda mertçe savaşmış, şecaat ve cesaret göstermiş olan diğer emîrler, zeamet sahipleri, kullar, gulamlar ve yiğitler de emîrlik ve hâkimlik payeleri, hil'atler, bahşişler, sorguçlar, çelenkler aldılar ve terakki buldular.

Ayın 12'si Çarşamba gününde de dîvân toplantısı oldu. Tıpkı kaza ve kader gibi gerçekleşen fermanın gereğince, Sultanoğlu[417] için ispiyonculuk eden üç fesatçıyı vücutlarının kuşak tarafından ikiye böldüler. Dîvân toplantısının ardından yeni vezirler huzura çıkma şerefine kavuşarak olayları arz ettiler. Tahkik ve teftiş için etrafa ve çevreye keşif birliği gönderilmesi suretiyle Tumanbay'ın saklandığı yerin belirlenmesine karar verildi.

Ayın 13'ü Perşembe gününde dinlendiler. Ayın 14'ü Cuma gününde Mısr-ı Kahire camilerinde bütün hatipler Arap memleketlerinin fatihi, sultanü'l-berreyn ve hakanü'l-bahreyn, hâdimü'l-haremeyni'ş-şerîfeyn, Gazi Sultan Selim Han b. Gazi Bayezid Han b. Gazi Fatih Mehmed Han adına hutbe okudular. Allah onun mülkünü ve saltanatını âhirü'z-zamana ve intihâ-yı devrâna değin devamlı kılsın! Âmin Ya Rabbim! Hatipler değerli hil'atler giydiler. Sayılarının toplamı [ebcet hesabıyla] 923'e denk gelen "Fâtih-i memleketü'l-Arab" ifadesinin, bu büyük fethin tarihi olduğu belirlendi.

Ayın 15'i Cumartesi gününde dinlendiler. Ayın 16'sı Pazar gününde Kahire Savaşı'ndan beri kaçmış, bu birkaç gün içinde çöllerde başıboş ve şaşkın hâlde dolaşmış ve sığınacak bir yer bulamamış olan Canberdi Gazâlî, padişahın huzuruna (hâk-ı pâyine) bir arzuhâl göndererek, taksiratının affını rica etti ve hayatta olduğu sürece Osmanlı

416 Menzilname'ye göre: "Merhum Hâdim Sinan Paşa yerine Sinan Paşa vezir-i azam oldu. Onun yerine Rumeli Beylerbeyisi Sinan Paşa vezir olup, merhum Hüseyin Paşa yerine Nişancı Hoca oğlu Mehmed Bey vezir oldu ve Anadolu Beylerbeyisi Mustafa Paşa Rumeli beylerbeyisi olup, Emîr-i alem Ferhad Ağa Anadolu beylerbeyisi oldu." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 453. Ruzname'ye göre: "Yunus Paşa'ya vezir-i azamlık ve Nişancı Mehmed Paşa'ya ve Rumeli Beylerbeyisi Sinan Paşa'ya (küçüğe) ve sâbıkā Anadolu beylerbeyisi olan Zeynel Paşa'ya vezâret verilip, Anadolu Beylerbeyisi Mustafa Paşa Rumeli beylerbeyisi olup, Emîr-i alem Ferhad Ağa'ya Anadolu beylerbeyiliği sadaka olundu." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 486. Sadrazam makamına Yunus Paşa'nın atanmasıyla ilgili Ruzname'de yer alan bilgiler gerçeği yansıtmaktadır.

417 Menzilname'ye göre Şehzade Ahmed'in oğlu kastedilmektedir. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 453.

Devleti'ne sadakatle hizmet edeceğine ant içti. Bu yüzden Hünkâr hazretleri de onu affederek özrünü kabul etti ve onun için resmî bir amanname gönderdi.

Ayın 17'si Pazartesi gününde Behnesaviye[418] Kadısı Mevlânâ Abdüsselam, Tumanbay'ın yanından gelerek af ve aman diledi. Bu yüzden resmî amanname yazıldı. Üst düzey devlet adamları ve Hayır Bey de ayrıca olarak mektuplar yazıp huzura takdim ettiler. Bunlar incelendikten sonra beğenildi ve aynı kadıya amanname vererek Tumanbay'a gönderdiler. Aynı gün paşalar kaleye giderek, kuşatma altındaki Çerkezlere Mısır'da kalmamaları şartıyla aman verdiler. Onlar da kaleden çıkarak hizmet etmeyi ve Rumeli'de yaşamayı kabullendiler.

Ayın 18'i Salı gününde Kapıcıbaşı Behram Ağa mîralem olarak atandı. Canberdi Gazâlî de resmî amannameye binaen saklandığı yerden çıkarak orduya geldi ve itaat gösterdi.

Ayın 19'u Çarşamba gününde dîvân toplantısı oldu. Hünkâr hazretleri kalede kuşatma altında bulunan Çerkezler hususunda Sinan Paşa ile Mehmed Paşa'ya sinirlendi, ikinci görüşme sırasında onların enselerine tokat atmalarını emretti ve azarladı.

Ayın 20'si Perşembe gününde istirahat ettiler. Ayın 21'i Cuma gününde Mekke-i Mükerreme şerifi, Medine-i Münevvere muhafızı, Yenbu ve Cidde hâkimi için birer fetihname yazılarak saraya davet edilmeleri emredildi.

Ayın 22'si Cumartesi gününde vezirler ve dîvân görevlileri dîvâna gittiler. Lakin kabul edilmediler. Yalnız Canberdi huzura alınma şerefine kavuşarak el öptü.

[Sultanın meşruiyetinin Abbasî halifesi tarafından teyit edilmesi]

Ayın 23'ü Pazar gününde yüce hünkâr ve muazzam şahenşah hazretleri saadet ve ikbal ile ata binerek, tuğ, sancak, nakkare, hizmetkârlar ve maiyet ile birlikte Kahire Kalesi tarafına dizgin doğrultmuş oldu. Din ve devlet duacılarının, devlet erkânının, saltanat kullarının, yeniçerilerden, silahdarlardan, hassa gulamlarından, sipahilerden ve vilayet birliklerinden oluşan muzaffer askerlerin tamamı kendilerine mahsus değerli elbiseler giyerek, düzenli bir şekilde gelip selam verdiler ve padişaha eşlik ederek, son derece edeple yola koyuldular. Kaleye vardıklarında Arap memleketlerinin fatihi olan hazret (Sultan Selim) kendi

418 Mısır'da bir bölgenin ismidir.

cesaretli kademiyle Hz. Yusuf'un taht yeri olan makama çıkarak, o hazretin (Hz. Yusuf'un) tahtına saadet ve bereket ile cülus etti. Daha önceden orada hazır bekletilen bütün Mısır âlimlerinin, seyyidlerinin, ileri gelenlerinin ve eşrafının huzurunda Abbâsîlerin on altıncı halifesi[419] el-Mütevekkil Alellah âdet gereğince hilafet hukukundan hünkâr hazretleri lehine feragat ederek kendisi de ona biat etti. Doğal olarak diğerleri de biat ederek el öptüler ve kendi rütbelerine uygun bir şekilde hil'atler giyerek, bahşiş ve ikram ile ödüllendirildiler.

Ayın 24'ü Pazartesi gününde aynı yerde kaldılar. Ayın 25'i Salı gününde de yine aynı yerde kaldılar. Ayın 26'sı Çarşamba gününde yine orada kaldılar. Ayın 27'si Perşembe gününde de orada kaldılar.

Ayın 28'i Cuma gününde hünkâr hazretleri Cuma namazını Osmanlı Devleti'nin geleneğine uygun bir şekilde Sultan Hasan Camii'nde kılarak, fakirlere ve miskinlere çokça sadakalar dağıttı.

Ayın 29'u Cumartesi gününde Hoca Muslihiddin aracılığıyla Canberdi Gazâlî'ye bin flori yani 1800 tümen nakit para ve iki adet değerli hil'at, onunla birlikte iltica ederek aman bulmuş olan diğer Çerkez emîrlerine de kendi hâllerine ve şanlarına uygun bir şekilde şahane hil'atler ve bahşişler lütfedildi.

923 yılı Safer ayının (23.02-23.03.1517) olayları

Ayın başlangıcı olan Pazar gününde dîvân toplantısı oldu. Fakat dîvân ehli huzurda kabul edilme şerefine kavuşamadı.

Ayın 2'si Pazartesi gününden ayın 6'sına kadar kayıt altına alınmaya değer bir vukuat meydana gelmedi.

Ayın 6'sı Cuma gününde dindar hünkâr hazretleri âdet üzere Cuma namazını Ezher Camii'nde kıldı, ardından da fakirlere, zayıflara ve ihtiyaç sahiplerine şahane sadakalar dağıttı.

Ayın 7'si Cumartesi gününde dinlendiler. Ayın 8'i Pazar gününde sadrazam ile ikinci vezirin (vezir-i sânî) azarlanmasının müsebbipleri olan, Kahire Kalesi'nde kuşatma altında bulunanlarla ilgili karar verildi. Bu karara göre onların emîrleri maiyet içinde kalacak, diğerleri ise muhafaza altında İskenderiye'ye gönderilecekti. Aynı gün ekseriyet itibarıyla mahpuslardan oluşan bu insanları, çoğu bağlanmış olarak, Bölük Ağası (ağâ-yı deste)[420] Musa Bey'in komutası altında oraya yolladılar.

---

419 Bu sayı sadece Mısır Abbâsî halifelerini ifade etmektedir.

420 Ruzname'ye göre sol bölük ağası. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 487.

Ayın 9'u Pazartesi günü vukuatsız geçti. Ayın 10'u Salı gününde yine Tumanbay tarafından adı geçen kadı gelip konuşarak, tekrar aman hükmü talebinde bulundu ve bu iş için devletin güvenilir adamlarından birinin gönderilmesini rica etti.

Ayın 11'i Çarşamba gününde dîvân toplantısı oldu. Müşaverenin ardından Tumanbay'ı getirmek için devlet tarafından güvenilir bir kişinin resmî bir amanname ile birlikte gönderilmesi kararına varıldı. Bu nedenle Ehl-i Sünnet'in dört mezhebinin kadıları yani Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî kadıları padişahın huzuruna giderek,[421] fikir alış verişinde bulunduktan sonra hünkâr hazretlerinden şerî ve resmî aman almak suretiyle bir amanname yazdılar, yemin ettiler ve mühürlediler.

Ayın 12'si Perşembe gününde Mısır Abbâsîlerinin on altıncı halifesi el-Mütevekkil Alellah'ın güvenilir adamlarından olan Mevlânâ Muhyiddin, dört mezhep kadıları, eski Tımar Defterdarı (müstevfî-i sâbık-ı tiyûlât) Mustafa Çelebi birkaç sipahi ile birlikte amanname vermek ve Tumanbay'ı getirmek üzere görevlendirildiler ve Kadı Abdüssamed ile beraber gönderildiler. Halifenin ve Hayır Bey'in de adından ayrıca mektup gönderilmiş oldu.

Ayın 13'ü Cuma gününde hünkâr hazretleri Cuma namazını Sultan Hasan Camii'nde[422] kılarak, ihtiyaç sahiplerine şahane sadakalar lütfetti.

Ayın 14'ü Çarşamba gününde dîvân toplantısı oldu. Lakin dîvân ehli huzurda kabul edilme şerefine kavuşamadı. Saidoğullarının hâkimi olan Emîr Ali b. Ömer gelerek el öptü.

Ayın 15'i Pazar günü vukuatsız geçti. Ayın 16'sı Pazartesi günü de aynı şekilde geçti. Ayın 17'si Salı günü de aynı şekilde geçti.

Ayın 18'i Çarşamba gününün başlarında Nevruz Bayramı (Nevrûz-ı Sultânî) idi. Umumi dîvân toplantısı oldu. İleri gelenler, devlet erkânı, askerler ve hizmetkârlar teşrifat kitapçığına uygun bir şekilde Nevruz bahşişlerini alarak, gereğince dua ve senada bulundular.

Ayın 19'u Perşembe gününde Saidoğullarının hâkimi olan Emîr Ali'nin adamları gelerek, amannameyi götürmüş olan halifenin güvenilir adamlarının, dört mezhep kadılarının, Mustafa Bey'in ve sipahilerin Tumanbay tarafından tamamen öldürüldüğü haberini getirdiler. Aynı

421 Ruzname'ye göre bunlarla beraber Abbâsî halifesi de padişahın huzuruna gelmişti. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 487.

422 Memlûk Sultanı Hasan b. Muhammed b. Kalavun tarafından 1356 yılında Kahire'de yapımına başlanmış külliyede bulunan camiden söz edilmektedir. Bkz. Engin Beksaç. "Sultan Hasan Külliyesi", *TDV İA*, 37. c., İstanbul, 2009, s. 505-506.

gün şimdiki Bulgaristan'da bulunan Sofya'nın idaresi 400 bin akçe yani 6640 tümen maaş ile Canberdi Gazâlî'ye lütfedildi. Saidoğullarının hükümranlığı ve serdarlığı da önceden olduğu gibi Emîr Ali b. Ömer'e havale edildi. Onun kardeşi Emîr Ömer ise kaleye hapsedilmiş oldu.

Ayın 20'si Cuma gününde hünkâr hazretleri Cuma namazını Ezher Camii'nde kıldı ve yine de sadaka, bahşiş ve hediye dağıtmak suretiyle fakirleri ve ihtiyaç sahiplerini ihsan ve sevinç denizine gark etti.

Ayın 21'i Cumartesi gününde düşman avcısı olan hünkâr hazretleri izzet ve iftihar ile Tumanbay'a karşı savaşmak üzere zafer ayetli Osmanlı bayrağını yükselterek, Mısır'dan çıkıp harekete geçti ve şevket ile Birketü'l-Habeş menziline indi. Yunus Paşa hastalandığından dolayı Anadolu Kazaskeri Kemalpaşazade Efendi ve Dizdarzade ile birlikte yeterli miktarda garnizonla beraber Mısır kalesinde kaldılar. Bundan böyle dîvân toplantısının yapılmaması ve devlet işlerinin durumun gereğine göre Mehmed Paşa Tevkîî aracılığıyla arz edilmesi ve verilen her bir hükmün yerine getirilmesi kararına varıldı. Bu kararı duyan askerler memnuniyetsizlik izhar ettiler. Bu yüzden de söz konusu kararın daimi değil, geçici olduğuna dair kati bir hüküm verildi. Aynı gün ordunun bir kısmı Canberdi Gazâlî'ye verildi ve isyana kalkışmış olan çöl Araplarına saldırması emredildi.

Ayın 22'si Pazar gününde aynı yerde kaldılar. Ayın 23'ü gecesi Mehmed Paşa Tevkîî karakolların başkaldırısı yüzünden dışarı çıktı, Menteşe hâkimi Hüseyin Bey'in ve Beyşehir Alaybeyi Sayaoğlu Üveys Bey'in uyuduklarını gördü.

Ayın 23'ü Pazartesi gününde uyuyanların ahvalini padişaha arz etti. Onların her birine sultan otağı önünde yüz çubuk vurulması emredildi. Aynı gün beylerbeyiler askeri teftiş ederek, mevcut ordu miktarı konusunda hünkâr hazretlerini bilgilendirdiler.

Ayın 24'ü Salı gününde asi Arapların Ridâniye'de toplandıkları haberi geldi. Emîr-i âhûr Ahmed Ağa'nın ordunun bir kısmıyla birlikte onları defetmeye gitmesi emredildi. O da ayın 25'i gecesinde hızlı bir şekilde Ridâniye'ye yöneldi.

Ayın 25'i Çarşamba gününde Sinan Paşa'nın bir köprü üzerinde asi Araplara karşı pusuya yatarak çoğunu öldürdüğü, bir kısmını Nil Irmağı'na döktüğü ve bazılarını da esir ettiği belli oldu. Bugün Mehmed Paşa Tevkîî maiyette hazır bulunan bütün orduyu, Anadolu ve Rumeli askerlerini kontrol ederek, savaşacak durumda olanları ve olmayanları birbirinden ayırdı ve mevcut miktarı ortaya çıkararak rapor etti.

Ayın 26'sı dîvân toplantısı oldu. Canberdi Gazâlî Bey'e bir adet çatma kaftan ve 15 bin akçe yani 249 tümen, Hayır Bey'e ise 20 bin

akçe yani 332 tümen nal-baha[423] olarak verildi. Aydın hâkimi Bali Bey, Sofya hâkimi Canberdi Gazâlî ve hanın büyük oğlu (?) asi Arapları cezalandırmak üzere Hanek tarafına gönderildiler.

Ayın 27'si Cuma gününde Cuma namazını ordugâhta kıldılar. Ayın 28'i Cumartesi günü aynı yerde kalınarak vukuatsız geçti.

Ayın 29'u Pazar gününde Yunus Paşa'nın gönlünü rahatlatmak için Sinan Paşa, hünkâr hazretlerinin huzurunda Emîr Hayreddin'in oğlundan sebepsiz yere söz ederek, onu garazkâr, din ve devlet karşısında hain bir adam diye tanımladı. Bu yüzden o biçare yiğidi suçsuz yere kazığa vurdular (idam ettiler).

Ayın sonu olan Pazartesi gününde Birketü'l-Ceyş'de dîvân toplantısı oldu. Mehmed Paşa Tevkîî iki kez huzura giderek, çok mühim olan bazı hususları padişaha arz etti. Bu hususlardan biri Emîr Hayreddin'in oğlunun haksız yere kazığa vurulmasıydı. Rumeli, Anadolu ve Karaman beylerbeyileri ile diğer büyük emîrler de huzurda kabul edilme şerefine kavuştular. Canberdi Gazâlî ile birlikte gitmiş olan Aydın hâkimi Bali Bey de gelerek kabul şerefine ulaştı. Meşveretin ardından ordunun Nil'in her iki sahiliyle hareket ederek asi Arapları cezalandırması kararına varıldı. Aynı günün ikindi vaktinde Sinan Paşa vezaretten azledildi ve yerine Zeynel Paşa getirildi.[424]

923 yılı Rebîülevvel ayının (24.03-22.04.1517) olayları

Ayın başlangıcı olan Salı gününde Rumeli'nin muzaffer askerleri kendi beylerbeyilerinin komutası altında bu sahilden yani Birketü'l-Habeş'ten Nil'in batı sahiline geçtiler. Henüz hassa askerleri olan yeniçeriler Nil'i geçmemişlerdi ki Tumanbay Rumeli ordusunun karşısına dikilerek savaşa başladı. Sabahtan bir saat geçince başlayan savaş ikindi vakti yaklaşıncaya değin sürdü. Galip ve mağlup malum olmadı. Ancak yeniçeriler Hoca Efendi ve yeniçeri kethüdası ile birlikte gemilere ve kayıklara binerek ırmağı geçtiler ve Rumeli ordusuna ulaşarak

423 Nal-baha, genelde bir yeri fethetmiş olan bir orduya, yağmalama yapmaması için o yörenin halkı tarafından verilen meblağdır. Bunun yanı sıra bir ordunun sefer masrafını karşılamak için yapılan ödemeler de nal-baha diye isimlendirilmekteydi. Buradaki örnekte ikinci anlamda kullanıldığını düşünüyoruz. Bkz. Erdoğan Merçil. "Na'l-baha ve Kullanışına Dair Örnekler", *TTK Belleten Dergisi*, Cilt: LX, Sayı: 227, Ankara, 1996, s. 21-32.

424 Bu olayla ilgili Muhammed Arif, Menzilname'deki tarihlendirmeyi esas almıştır. Ruzname'ye göre ise bahsi geçen hadiseler 923 yılının Rebiülevvel ayının 1'inde vuku bulmuştur. Krş. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 454, 488.

savaşa girdiler. Bir saat bile geçmeden Tumanbay'ın Çerkezlerden ve Araplardan oluşan, 40 bin kişiyi aşan ordusu hezimete uğrayarak dağılıp kaçtılar.

Ayın 2'si Çarşamba gecesi kâfi miktarda azık, askerî mühimmat ve hayvanları Nil'den geçirdiler. Ayın 2'si Çarşamba gününde hünkâr hazretleri galibiyet ve zafer ile Nil Irmağı'nı geçerek, Kahire'nin karşısında bulunan Cize'ye indi. Anadolu beylerbeyi kendi ordusu ve Sofya hâkimi Canberdi Gazâlî ile birlikte doğu sahilinde kaldılar. Bütün askerler Kahire'den çıkarak kale önünde ordugâh kurdular. Tumanbay'ın Garbiye havalisine kaçtığı haberi gelince, Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa kendi ordusuyla birlikte ve 500 yeniçeri eşliğinde onu takip etmekle görevlendirildi. Padişahın buyruğu mucibince Anadolu ordusu da kendi emîrleriyle birlikte Nil'i geçerek sultanın ordusuna katıldı.

Perşembe gecesinde de hünkâr hazretleri hassa askerleri ve saray görevlileriyle birlikte kendi ordusunun peşinden hareket etmek suretiyle düşman üzerine yöneldi. Ayın 3'ü Perşembe günü kuşluk vaktinde Rumeli beylerbeyi, Tumanbay'a yetişerek ağır bir savaş verdi. Henüz hünkâr hazretleri oraya varmazdan önce Tumanbay yenilgiye uğradı ve Buhayre[425] tarafına kaçtı. Donanımlı sipahi süvarileri onları takip ederek çoğunu öldürdüler ve bir kısmı da Nil Irmağı'nda Firavun misali boğuldular. Lakin Tumanbay yine kaçış yolunu bularak, kendisini takip edenlerin elinden kurtuldu. Bu yüzden hünkâr hazretleri Nil Irmağı sahilinde bulunan münasip bir yerde ordugâh kurarak orada durdu. Rumeli ve Anadolu beylerbeyileri ile Şehsüvaroğlu Ali askerlerden kâfi miktarda yiğit, deneyimli ve bahadır süvariler seçerek Tumanbay'ı takip etmek suretiyle hızlı bir şekilde Buhayre tarafına yöneldiler. Bugün Çerkez emîrlerinin bir kısmı esir edilerek, padişahın hükmü üzerine öldürüldüler. Bunların arasında Kahire Kalesi naibi Binbaşı Tulabay, Timur Rezdekeş,[426] Hazinedar Titi Bey, Şam naibi Ürkmez, Hâcibü'l-huccâb Enes de vardı.

Ayın 4'ü Cuma sabahında dîvân toplantısı oldu. Vezzân Muslihiddin bazı silahdarlarla birlikte Tumanbay'dan bir haber getirmek üzere takipçilerin peşinden gönderildi. Bugün bir kısım Çerkezlerin boyunlarının vurulması hükmedildi. Bunlar Tumanbay'ın galip gelmesi

425 Günümüzde Mısır'ın kuzeyinde, Kahire ile İskenderiye arasında merkezi Demenhur şehri olan bir vilayet.

426 Ruzname'ye göre Zerdekeş. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 488. Rebiülevvel ayının ilk günlerindeki olayların anlatımında Haydar Çelebi'nin kronolojisi Muhammed Arif'in tarihlendirmesinden bir gün öndedir.

hâlinde ona katılarak savaşa girmek niyetiyle elbiseleri altında silahlar saklamış köşe bucağa gizlenmiş kişilerdi.

Ayın 5'i Cumartesi gününde sultanın ordusu bu menzilden göç ederek, Nil sahilindeki Ümmü'd-Dinar menziline indi. Bugün de takibe gitmiş olan emîrlerden bir haber gelmedi ve Muslihiddin de aramaların ardından habersiz geri döndü. Bu yüzden Tumanbay'dan ve onu takip eden emîrlerden bir haber getirmek üzere Kapıcıbaşı Mehmed Ağa ve Garip Yiğitler Ağası Sinan Ağa bir grup yiğitle birlikte karadan, Nil beyi olan Hâmidoğlu da gemilerle ırmaktan gönderildiler.

Ayın 6'sı Pazar gününde Rabbanî tevfikatın ve sultanın bahtının yâr olması sayesinde Tumanbay'ın tutuklandığı haberi geldi. Bu saadetli günde askerlerin ve padişahın kalbinde bol bol sevinç ve mutluluk hâsıl oldu. Bütün ordu ehli hünkâr hazretlerini ve gazi sultanı tebrik ederek, sevinçlerini gösterdiler ve Allah'ın dergâhına şükrettiler. Malum oldu ki takipçiler Tumanbay'ı yakaladıklarında o, Çöl vilayetinin ve Mağrib sahrasının sınırındaki Meshûn[427] adlı küçük bir kasaba civarında bulunan Buhayre mevkiinde Nil'i geçerek Mağrib'e iltica hazırlığı içinde imiş. Şehsüvaroğlu Ali Bey ve takipte olan diğer emîrler onu bu hâlde görünce, hiç vakit kaybetmeksizin yetişerek adamlarını öldürdüler. O ise kılıcın korkusundan kendisini Nil'e attı ve hayret girdabında boğulmakta iken boynuna bir ip atarak onu oradan çıkardılar. Onu saygıyla katıra bindirerek yola çıktılar. Aynı gün İhtiyar Bey Anadolu kethüdası makamına atanmış oldu.

Ayın 7'si Pazartesi gününde takipçi emîrler Tumanbay'ı getirerek, dîvâna dâhil oldular. Memnuniyet davullarının vurulması ve sevinç gösterisinde bulunulması emredildi. Dîvânda Mehmed Paşa ve diğer emîrler ve ağalar el öperek tebrik ettiler. Tumanbay'ı kapıcılar kethüdasının çadırına hapsettiler. Ona sultanın kendi takımından bir yorgan ve bir yastık göndererek saygı gösterdiler.

Ayın 8'i Salı gününde Ferhad Paşa kendi birliğiyle beraber bazı yerlerde bulunan asi Arapları cezalandırmaya gitti.

Ayın 9'u Çarşamba gününde yani April (Nisan) ayının 1'inde Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa, kendi birliğiyle beraber, asileri cezalandırmak göreviyle Menûkiye Adası'na hareket etti.

Ayın 10'u Perşembe gününde padişahın ordusu Ümmü'd-Dinar'dan göç ederek, Bulak'ın karşısında bulunan Cize'ye geri döndü.

---

427 Ruzname'ye göre Meshûr. Yine aynı eserde bu haberin ayın 7'sinde alındığı zikredilmektedir. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 488-489.

Ayın 11'i Cuma gününde Cuma namazı kılındıktan sonra Saidoğullarının hâkimi Emîr Ali b. Ömer'e kendi memleketine dönme izni verildi. Onun yönetimi altında bulunan topraklar yedi idari birime ayrılarak, her biri için bir kadı atanmış oldu.

Ayın 12'si Cumartesi gününde Beylerbeyi Mustafa Paşa asileri öldürdükten, yağmaladıktan ve cezalandırdıktan ve Menûkiye Adası'nda asayişi sağladıktan sonra deri döndü.

Ayın 13'ü Pazar gününde hünkâr hazretleri ordû-yı hümâyûn ile birlikte Mısır tarafına geçerek, timsah avını izlemek amacıyla Buhayre sahilinde konakladı. Bazı leşleri sağlam iplere bağlayarak göle attılar. Timsahlar onları alıp götürmek için ortaya çıktıklarında, gemilerdeki avcılar leşleri sahile çekerek iplerin uçlarını sahildekilere verdiler ve onlar da bu cüsseli ve acayip hayvanları (timsahları) dışarıya çekerek öldürdüler.

Not: Timsah, Farsçada "neheng" diye isimlendirilmektedir. Bu hayvan, zülmaîşeyn (amfibi) hayvanlardan sayılmaktadır. Zira kurbağa gibi bu da hem suda hem de karada yaşıyor. Görünüm itibarıyla varanus kertenkelesine benziyor. Kafası büyük ve çeneleri uzundur. Hayvanların çoğunun aksine olarak bunun üst çenesi hareketli, alt çenesi ise hareketsizdir. Balık gibi dilsizdir ve yüzden fazla çivi gibi dişi vardır. Uzunluğu on ilâ yüz ayak olup, kuturu (çapı) ise galiba mandanın kuturundan daha fazladır. Sırtı ve dört tane el ayağının dışı çok sert, iri ve uzun pullarla kaplanmıştır. Bu yüzden mızrak, kılıç ve her ok ona tesir etmez. Karnı ise aksine çok ince olup, küçük bir darbeden zarar görür. Bu hayvan etçil olduğundan münasip yerlerde ele geçirdiği her bir hayvanı avlayarak derhâl suya girip yer. İnsandan korkmasına rağmen çok çaresiz ve aç olduğunda münasip bir yerde insanı görünce bir ağaç parçası gibi hissiz ve hareketsiz bir şekilde uyuduğu hâlde süt emen bir bebek misali ağlamaya başlar. Eğer bir şahıs bilmeden onun yanına giderse yerinden sıçrayarak bu kişiyi ağzına alır. 120 gün boyunca güneşin sıcağı altında yumurtadan çıkarak kurbağa, yengeç, tarak[428] vs. yiyerek büyür. Bu hayvanın dişleri düzensiz ve bazıları da eğri olduğu için avın etinin parçaları daima onun dişleri arasında kalır ve bu durum ona eziyet verir. O da sudan çıkarak ağzını açıp bağırır. O an onun sesini duyan uzun gagalı kuşlardan biri gelir ve ağzına girerek, kokuşmuş et parçalarını onun dişleri arasından alıp yer. Hiçbir şey kalmayınca da uçup diğerine gider ve o da bunlara hiçbir zarar vermeksizin yeniden avlanmaya yönelir. Bu hayvanın sudaki en güçlü hayvan olduğunu

428 Yassı solungaçlılardan, kabukları yuvarlak, yelpaze biçiminde bir yumuşakça (Pecten). Bkz. TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, https://sozluk.gov.tr (E.T. 27.06.2021).

zannetmeyiniz! Hayır, bunların komşusu olan yılanlar vardır ki bunlarla savaşarak galip gelir ve bunları yutarlar. Yarattıklarıyla akılları hayrete düşüren ve kudretiyle anlayışları âciz bırakan Allah'ı tesbih ederim.

Ayın 14'ü Pazartesi gününde silahdarbaşı suç işlediği için onun ensesine tokat vurdular ve azlettiler. Hünkâr hazretleri de saadet, başarı ve iftihar ile bu menzilden göç ederek, azamet ile Mısır'ın Bulak'ına indi.

Ayın 15'i Salı gününde orada kaldılar. Bugün Mardin Kalesi'nin fethi haberini getirdiler.

Not: Mardin, Diyarbakır'dan 12 fersah güneyde bulunan bir şehirdir. Burada 15 bin insan yaşamaktadır ki bunların üçte biri Müslüman, diğerleri ise Süryani'dir. Bu şehrin bütün evleri siyah taştan yontulmuştur ve her biri bir kale gibidir. Bir kayanın üzerinde kalesi bulunmaktadır ki burasını bugün bile fethetmek gerçekten zordur. Kalede yağmur suyuyla dolan bir su deposu mevcuttur. Bu şehrin ahalisi genel olarak güzel görünümlü, beyaz tenli, davranışı hoş, tertipli insanlardır, lakin çoğunluk itibarıyla ismetsizdirler.[429]

Aynı gün yani ayın 15'inde hünkâr hazretleri Sabâ yeli gibi koşan atına binerek, ehrâmları (piramitleri) seyretmek için Cize tarafına gitti.

Not: Ehrâm, Mısır'da kocaman binaların ismidir. Bunlar yedi harikanın biridirler. Son ibareye göre ise dünyanın sekiz harikasından biri sayılmaktadırlar. Bu ehrâmları Mısır'ın kadim firavunları kendilerine medfen yapmışlardır ve bu medfenlere defnedilmişlerdir. Bunların altı tanesi Cize ile Fustat arasında bulunmakta ve yetmiş mil uzanan düzensiz bir istikamet boyunca münferit bir şekilde yer almaktadırlar. Bunların tamamı dörtgendir ve dört tarafının her biri dört istikametten birine eşittir. Yani güney tarafı güneye, kuzey tarafı kuzeye, doğu tarafı doğuya ve batı tarafı da batıya eşittir. Bu binaları büyük ve yontulmuş taşlardan yapmış ve bazılarının üzerine suret ve resimlerden oluşan ve kutsal işaretleri içeren hiyeroglif yazısıyla tarihî konuları çizmiş ve nakşetmişlerdir. Firavunlardan olup da Sofos lakabıyla anılan Khiyapuş'un (Kheops) ehrâmının temelinin tüm taraflarının uzunluğu 224 metre, temelinden zirvesine kadar yüksekliği ise 152 metredir. Onun zirvesinde birkaç oda yapmış ve çok gösterişli ve ağır bir kabrin suretini 30 adım karelik bir satıh üzerine yerleştirmişlerdir. 18. sülale firavunlarından olan Kueup'un ehrâmının temelinin tüm taraflarının uzunluğu 233 metre, yüksekliği ise 152 metredir. Yine firavunlardan olan Şifram'ın ehrâmının temelinin tüm taraflarının uzunluğu 216 metre, yüksekliği ise 133 metredir. Tarihçilerin babası (ebü'l-müverrihîn) Herodot,

429 Yazarın Mardin ahalisine karşı bu ön yargılı yaklaşımı asla tasvip edilemez.

Firavun Khiyapuş'un ehrâmının inşaatında her üç ayda 100 bin işçinin çalıştığını yazar. Daha sonra onları kendi işlerinin başına geri gönderir ve onların yerine 100 bin diğer kişiyi [inşaata] alırlardı. Ehrâmın taşlarını getirmek amacıyla on yıl içinde sadece Arabistan Yarımadası'ndan Mısır'a kadar taştan yontulmuş olan bir yol inşa etmişlerdi. İşi bitirdikten sonra ise söz konusu yontulmuş taşları birer birer yoldan sökerek getirmiş ve yirmi yıl müddetinde ehrâmı tamamlamışlardı. Adı geçen tarihçinin açıklamalarına bakılırsa, bu yapay dağı inşa etmek için 595 milyon işçi istihdam edilmiştir.[430] İşçiler için soğan ve turp satın alınmasına harcanmış olan meblağ ehrâmın üzerine hakkedilmiştir ve [bu rakam] her bir şuur sahibinin aklını hayrete düşürmektedir. Me'mûn Abbâsî Mısır'a gittiğinde bu ehrâmlardan birinin açılmasını ve içinde ne olduğuna bakılmasını emretti. Üstatlar toplanarak bin türlü meşakkatle kazıdılar ve zebercetten olan bir darlığın içinde meskûkât şeklinde bin adet altın buldular ki bunların her biri 40 dirhem yani 36 miskal 16 nohut ağırlığındaydı. Söz konusu altının fiyatının, ehrâmı açmak için harcanan meblağa tekabül etmesi ilginç tesadüflerdendir. Bitti.

Ayın 16'sı Çarşamba gününde dîvân toplantısı oldu. Meşveretin ardından Yunus Paşa'nın Mısır'a emîr olarak atanması uygun görüldü. Hünkâr hazretleri, silahdarların reisi olan Süleyman Ağa'ya kızarak onu azletti ve ona yüz çubuk vurulmasını emretti.

Ayın 17'si Perşembe gününde Sis'in idaresi yeniçeriler kethüdası olan Kara Mustafa'ya lütfedildi. Sağ Ulufeciler Başı Üveys Bey silahdarların başı, Sol Ulufeciler Başı Sinan Bey sağ ulufecilerin başı, Sağ Garip Yiğitler Başı Mahmud Bey sol ulufecilerin başı, Sol Garip Yiğitler Başı Musa Bey sağ garip yiğitlerin başı, Hoca Muslihiddin ise sol garip yiğitlerin başı olarak atandı.

Ayın 18'i Cuma gününde namaz kılındıktan sonra Yunus Paşa'nın Mısır'a emîr tayin edilmesi hakkında hüküm verildi. Bu yüzden, adı geçen şahıs bu görevi üstlenerek el öptü. Florina'nın idaresini İsa oğlu Hasan Bey'e verdiler. Kemalpaşazade ise gazaba uğrayarak Anadolu kazaskerliğinden azledildi.

Ayın 19'u Cumartesi gününde Ubeyd Han, Şirvanşah, Gilan ve Mazenderan emîri ve Rüstemdar meliki için Farsça fetihnameler yazılması emredildi.

Ara söz: Bu fetihnameler aynı üslupta yazıldığı ve bütün bu mektupların arasında İdris Bitlisî tarafından yazılmış ve Şirvanşah'a gönderilmiş olan mektup daha kapsayıcı ve faydalı olarak görüldüğü için

430 Bunun çok abartılı bir rakam olduğu kanaatindeyiz.

Mısır'ın istilasının sebeplerinin neler oldukları anlaşılsın diye söz konusu fetihnamenin suretini Feridun Bey Münşeâtı'ndan aynen alarak aşağıda aktarıyorum.[431]

Sultan Selim'in Şirvanşah'a göndermiş olduğu Mısır Fetihnamesi

"Emîrlik payesini, izzet derecesini, yüksek makamı, devlet yönetimini, adalet kazanımını ve ihtiram mensubiyetini elinde bulunduran yüce cenap, ululuk ve vakar, izzet ve iftihar sahibi, temiz bir soydan gelen, insaf elbisesini dokuyan, perhizkârlık dallarını yaygınlaştıran, kendi mübarek hasebi ve güzel nesebi sayesinde akıl ve edep sahiplerinin efendisi olan, Melikü'r-Rahim'in (Allah) çeşitli lütuflarıyla kuşatılmış bulunan Şirvanşah Şeyh İbrahim'e – yüceliği devamlı olsun, gündüzleri ve geceleri hoş geçsin – padişahın nur bahşeden inayetinden kaynaklanan bol bol selamlar ve sınırsız dualar olsun!

Güneş misali ışıklı kalbinize malum olduğu üzere, Rahmani hilafet tahtına oturmanın en uzak maksadı ve en yüksek hedefi, İslâm dinini kuvvetlendirmekten, zulmün izlerini yok etmekten, küfrü ve ilhadı ortadan kaldırmaktan ibaret olduğu için her zaman yüce himmetimizi mülk ve mala düzen vermeye, istek ve dileklerimize ulaşmaya doğru yönlendirmeden önce, hilafet makamına sahip hanedanımızın geleneksel âdeti doğrultusunda zamanın imamlarının ve ulemasının fetvalarını aldık. Bu nedenle Kızılbaş mülhidlere karşı gaza yapmayı kâfirlere karşı cihat etmekten daha öncelikli ve daha mühim biliyorduk ve onların umumi fesadını bertaraf etmenin, bütün İslâm âleminin yararına olacağı kanaatindeydik. Allah Teâlâ'nın yardımıyla ve onun güzel teyidi sayesinde mülk merkezi (dârü'l-mülk) olan Tebriz civarında ilhadı çok ve fesadı apaçık olan bu kavmin reisi olan sapkın şah yenilgiye uğratıldı. Asıl hedefimiz, o iğrenç taifenin kötü varlığını yeryüzünden silerek yok etmekti. Lakin ordumuzun kalabalığı ve muzaffer askerlerimizin sayısının çokluğundan dolayı o diyarın imkânları o yıl orada kalmamızı ve kışlak yapmamızı mümkün kılmadı. Zaruret yüzünden sınıra doğru geri dönmemiz gerekti. Muzaffer bayraklarımızla yeni bir sefere başlamak niyetiyle o kış mevsiminde mülkümüzün (devletimizin) sınırında kışlak yaptık; ilkbaharın başında ise ilhadı bol olan o taifeye karşı cihadı yenilemek için sefere çıktık.

İran'ın muazzam kalelerinden olan Kemah Kalesi'ni o fesatçı topluluğun elinden bir günde ve bir tek şahane hamle ile çekip aldık.

431 Söz konusu fetihnamenin asıl metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 437-444.

Erzincan'ı, Bayburt'u ve Ermeniyye memleketlerinin büyük bir kısmını fethettik. Bu sefer esnasında, haddini aşmayı ve ihaneti kendine huy edinmiş olan Alaüddevle Dulkadir'in isyan ettiği ve dönek çıktığı haberi bize ulaştı. Şöyle ki o, zındıklık ve ilhad yolunu tutmuş, umumi fesat çıkaran Kızılbaşlarla uzlaşmış, yol kesmek ve beldelerimize saldırmak için çaba sarf etmişti. Bu yüzden, "Kâfirlerden (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın ve sizde bir sertlik bulsunlar"[432] ayetinin işaret ettiği doğru yolun gereğine amel ederek, Kemah'tan çıkıp Dulkadirler üzerine yöneldik. Allah Teâlâ'nın desteği ve yardımıyla bu iş muzaffer kullarımızın bir tek hamlesiyle son buldu. Onun (Alaüddevle Bey'in) oğulları, askerleri ve bağlılarının sayısı elli binden fazla olduğu hâlde tamamen bozguna uğratıldılar. İleri gelenleri öldürüldüler. Onun memleketleri, kaleleri ve tebaası tamamen zatıalilerimizin hizmetkârlarına bağlanmış oldular.

Fetihle biten bu harekâtın ardından uzun bir sefere çıkma fırsatı bulunmadığı için askerlerin güç toplaması ve istirahat etmesi amacıyla bir müddet hilafet merkezine (dârü'l-hilâfe) geri döndük ve o kış mevsiminde bazı kullarımıza Diyarbakır memleketinin belde ve kalelerini ve genel olarak Kürdistan vilayetini fethetmeyi emrettik. Allah'ın yardımıyla Diyarbakır'ın bütün hisar ve beldeleri, özellikle de "Şehirler içinde benzeri kurulmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e"[433] benzeyen korunaklı Amid şehri bütün Kürdistan mülkleri ve memleketleri ile birlikte, Çemişgezek'ten Bağdat ve Tebriz hududuna değin bizim hükmümüz ve itaatimiz altına girerek, saf itikat ve samimi bağlılık ile din ve devlet yolunda güzel hizmetler yerine getirdiler.

İlkbahar mevsiminin başında hilafet ve iktidar tahtının bulunduğu yerden (İstanbul'dan) çıkarak, İslâm'ın dayanağı olan askerlerden oluşan birliklerle beraber harekete geçtik ve İran memleketlerine İslâm bayraklarını dikmek ve Kızılbaş zındıkları hayat meydanından kaldırmak azmiyle sefere çıktık. İkbal çadırlarımız Dulkadir diyarının nahiyelerinde kurulduğunda belli oldu ki Mısır Sultanı Kansu Gavri eski ve yeni İsmailî mülhidlerin kandırmacası ve dalaletiyle büyük bir ordu toplamış, şevket ve kuvvetle mülhidlere yardım etmek için sınıra doğru yola çıkmıştır. Haremeyn-i Şerîfeyn hizmetkârlığının ve İslâm sembollerinin koruyuculuğunun övünç ve iftiharını taşımasına, bizim hanedanımızın ona samimiyet ve birlik beraberlik göstermesine rağmen o, eski antlaşmalardan vazgeçerek, sıradan rezil bir eşkıya gibi davrandı.

---

432 Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe suresi, 123. ayet.

433 Kur'ân-ı Kerîm, Fecr suresi, 7-8. âyetler.

"Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendir (birbirlerinin benzeridir). Kötülüğü emredip, iyiliği yasaklarlar"[434] ayetinde belirtildiği üzere o, yanlış yola ve tehlikeli tarike sapmış oldu. Elbette ki Müslümanlığın taassup ve hamiyeti ve sultanlığın kahramanlık kudreti gereğince, "Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et, onlara karşı sert davran!"[435] ayetinin apaçık deliline göre öncelikli olarak cihada engel olacak hususların ortadan kaldırılması ve "Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların"[436] can damarının kesilmesi, akıl ve nakil kanunları açısından çok mühim işler olduğundan dolayı dünyayı gezip dolaşan atımızın dizginini Malatya hududundan Halep'e doğru yönlendirdik.

Bu sefer ve harekât sırasında hiçbir yerde beklemeksizin ve yıldırım gibi koşan atımızı durdurmaksızın ilerledik. Allah'ın yardımıyla Malatya ve Halep arasındaki Divriği, Kâhta, Kalatü'r-Rum, Birecik ve Ayıntab gibi sağlam hisar ve kalelerin tamamı kısa bir süre içinde muzaffer ordumuzun eline geçti. Receb ayının 25'inde (24.08.1516) Halep civarında bulunan, Davud Aleyhisselam'ın makamının yer aldığı Mercidâbık adlı mevkide muzaffer ordumuz düşmanlar ve eşkıyalarla karşılaştı. Onlarla birbirimize yaklaşarak saf çektik ve yüz yüze durduk. Böylece birisi haklılığı, diğeri ise bâtılı temsil eden iki sultan karşı karşıya geldi ve aralıkta savaş ateşi yükselerek gökyüzüne ulaştı. Hükümdarların çekişmesi ve savaşı sırasında ecelin eli o sapkının yakasına ulaşmış oldu. Top ve tüfek mermilerinin sesi ve savaş meydanı aslanlarının narası gökyüzüne ulaştığı esnada büyük bir dehşet ve korkuya kapılmış ve güçlü ordumuzun hücumu karşısında kalbini hüzün sarmış olan Kansu Gavri, kulağının dibine hızlı bir taşın isabet etmesi sonucunda birdenbire kendini kaybederek bayıldı ve bilinçsiz şekilde atın belinden bir hazan yaprağı gibi helak toprağı üzerine düştü. Her ne kadar lezzetli şerbet ve buhurlarla onun kalbini kuvvetlendirmeye ve beyinsiz başına bir ilaç bulmaya çalıştılarsa da faydası olmadı. Bu, ölümünden sonra Söhrab'a ilaç verilmesine benziyordu.[437]

Bu durumda onun Şam ve Trablus melikü'l-ümerası gibi büyük emîrleri ve ulu serdarları her yerde ve her tarafta savaşı sürdürüyorlardı.

---

434 Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe suresi, 67. ayet.

435 Kur'ân-ı Kerîm, Tahrîm suresi, 9. ayet.

436 Kur'ân-ı Kerîm, Mâide suresi, 33. ayet.

437 Eski İran'ın efsanevi kahramanlarından olan Söhrab'a ölümünden sonra ilaç verilmesi çabası ile ilgili olan bu rivayet için bkz. Ebülfazl Hatibî. "Menşe-i zarbü'l-mesel-i Nûşdârû ba'd ez merg-i Söhrâb", *Ferheng-nevisî*, No. 3, Behmen-i 1389, s. 252-255.

Onların çoğu acımasız ölüm kılıcı sayesinde yiğitlik meydanında muratlarına erişemeden toprak üzerine düştüler. Bazıları ise dayanamayarak firar yolu ile bahtsızlık tarafına yöneldiler. Lakin kılıçların parıltısının sıcaklığı, mevsimsel yaz sıcaklarının üzerine eklenmişti ve ateş saçan kılıç ile kıvılcım çıkaran mızrağın alevleri yiğitlerin elinden o bedbahtların korkuya kapılmış olan başlarına yağıyordu. Meşakkatle dolu o savaş meydanından Halep şehrine kadar uzanan bir konak mesafede birkaç bin susuz süvari, aslan avcısı olan yiğitlerimizle karşılaştılar ve ölüm şerbetine son derece susamış olduklarından su yudumlamak arzusuyla mücahitlerin suvarılmış (keskin) kılıçları karşısında can verdiler. Bazıları Halep'e ulaşmış olsalar da, şehir halkı necat ve kurtuluş kapılarını onların yüzüne kapayarak, hepsini hayat elbisesinden mahrum bıraktı ve o kâfir soylu Çerkezlerin murdar cesetlerini kendi çöplüklerine, köpek ve kedi leşlerinin yanına attılar. Galibiyetli askerlerimiz şehir kapısına ulaştıklarında, o mülkün sakinleri hilafetimizin (Osmanlı Devleti'nin) gölgesinin oraya da yayılmasını arzu ederek, muzaffer ordumuzun atlarının tozunu umut ve intizar dolu gözlerine sürdüler ve derhâl mülkün, malın ve o kahrolmuş sultan (Kansu Gavri) ile onun mağlup askerleri tarafından kale ve şehirde emanet bırakılan dopdolu hazinelerin anahtarlarını dergâhımızın hizmetkârlarının ellerine teslim ettiler. Devlet hazinemize (Hazine-i Âmire) o kadar sınırsız sayıda nakit paralar, ürünler, emtialar ve nefis eşyalar dâhil oldu ki muhasebecilerin parmakları ve zabıtların kalemleri onların miktarını hesaplarken ve sayısını yazarken binde birinin bile üstesinden gelemezler. Muzaffer ordumuzun neferlerinin tamamı ve kahraman askerlerimizin hepsi değerli servetlere ulaştılar.

Halep diyarının kalesi ve şehri, etraftaki vilayetler ve yüksek surlara sahip kalelerle birlikte ele geçirildi. Kulağımıza ulaştı ki kılıç artığı olan bahtı dönmüş Çerkezlerin kalıntıları Şam'ın Dımaşk şehrine (Dımaşk-ı Şam) varmışlardır ve hâlâ kendi sultanlık kanunlarını ve şeytani kurallarını yaymak iddiasıyla kendi âdetlerine göre bir başka köleye sultan ismi takmak ve Mısır ile Şam'da gayrimeşru saltanatlarını düzene koymak istiyorlar. Ayrıca onlar Arz-ı Mukaddes'in reayasını, âcizlerini ve sakinlerini kendi zalimane tavırlarıyla kontrol altında tutmaya ve mazlumların mallarına ve miraslarına haksızca el koymaya çalışıyorlardı. Müslümanların hâlini ıslah etmek ve fesatçıları bertaraf etmek için zaruret yüzünden Şam mülküne doğru yöneldik, Allah'ın yardımı ve tevfikiyle bir kez daha o kahrolmuş Çerkezler topluluğu uğursuz Benâtü'n-n'aş yıldızları gibi perişan oldu. Şam Kalesi ve o cennet misali

diyar öyle bir şekilde hizmetkârlarımızın eline geçti ki zamanın oğullarının akılları bu savaş usulüne hayran kaldı. Orada iken Haremeyn-i Şerîfeyn'e mübarek mahmil gönderilmesi yönünde kutlu bir buyruk verdik. Şahane âdete ve yüce himmet yolunun kurallarına uygun bir biçimde naiplerden ve visal Kâbe'sinin cemaline müştak olan diğer kimselerden ibaret herkes azık ve kervan araç gereçlerinin hazırlanmasına çaba sarf ettiler.

Tesadüf eseri o esnada kulağımıza ulaştı ki Şam ve Halep bölgelerinden kaçarak giden Çerkezlerin bazı kalıntıları ve olup bitenleri duyan diğer bazıları birbirleriyle ittifak ederek, Kansu Gavri'nin harekete geçmesinin ardından Mısır'ın eyaletinin yönetimine atanmış olan Tumanbay'ı saltanata yükseltmiş ve bu vakitte kudretli devletimizin zuhurunun da önceki zamanlarda olduğu gibi biteceği zannına kapılarak fitne ve fesat yapmaya başlamış, "İnkâr ve nifak bakımından daha ileri olan Bedevîler"[438] [şeklinde anılan] mekruh bir güruhu yollara salmış ve Hicaz yolunu Arap eşkıyaların aracılığıyla tehlikeli bir hâle getirmişlerdir. Biz ise, "Biz, bir elçi göndermedikçe azap edici değiliz"[439] [ayetinin işaret ettiği] sağlam yolunu kendimize rehber edinerek, şefkatli bir şekilde nasihat etmek suretiyle şahane mürüvvet ve merhamet sergilemek yolunu izledik. Tumanbay'ın adına bir ferman (nişan) yazdırarak şunları belirttik ki; "Allah Teâlâ İslâm kanunlarının nizam ve düzenini ve Beytü'l-Haram'ın mahmillerinin tertip ve teçhizini bizim padişahane himmetimize zimmetlediğinden ve bütün faaliyetimiz İslâm saflarının intizamına yöneldiğinden dolayı şeriat hükümlerine ve aklî delillere binaen o taifenin (Çerkezlerin) küçüğünden büyüğüne kadar sözümüzü dinleme ve itaat gösterme yolunu izlemeleri gerekli ve lüzumludur. Herhangi bir dinî ve dünyevi dileğiniz varsa dergâhımızdan dileyiniz." Böylece iltifatlı bir mektup ile bir elçiyi o hayırsızların tarafına gönderdik. "Biz bir memleketi helâk etmek istediğimizde, onun refah içinde yaşayan şımarık elebaşılarına [itaati] emrederiz de onlar orada kötülük işlerler. Böylece o memleket hakkındaki hükmümüz gerçekleşir"[440] [ayetinin] sağlam hükmüne ve kaçınılmaz kazasına göre sanki o taifenin kulakları sağır ve gözleri kör oldu ve onlar nasihat götürmüş olan o elçiyi birkaç mücahitle birlikte katlettiler. Bu kâfirane davranışın akıbetinin vahametini görmezden ve bilmezden geldiler:

438 Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe suresi, 97. ayet.

439 Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ suresi, 17. ayet.

440 Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ suresi, 16. ayet.

Felekten kaza inince,
Bütün zeyrekler kör ve sağır oldular.

Bu yüzden zaman ehlinin gözlerine ibret olan şahane gayretimiz, tufanla dalgalanan bir deniz gibi çalkantıya geldi ve dünyanın boyun eğdiği fermanımız, timsah gibi parçalayıcı askerlerimizi ve Behram gibi intikamcı ordumuzu harekete geçirdi. Onlar Arap ve Acem kelimelerinin ittifak oluşturamadığı gibi bizim muzaffer ordumuzun da Remle kumsalının ve Kutaybe sahrasının merhalelerini geçmesinin imkânsız olduğunu düşünüyor ve kendilerince bu işin mümkün olmayacağını zannediyorlardı:

Söyleme ki Mısır çölünün geçilmesi kolaydır,
Çünkü o çölün kumları bela dağlarıdır.

Buna rağmen, "Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter"[441] [ayetinin] gereğince bu iddiamıza ulaşmak yönünde tehlikeyle dolu o vadide şevketli bir dağ gibi adımlarımızı yere sağlam bastık ve köşe bucaktaki askerlerimizin toplanmasını beklemeksizin, cihanın sığınağı olan dergâhımızın has kullarıyla birlikte himmet kademimizi öne atarak yola koyulduk. Öncelikle muzaffer askerlerimizin sipehsâlârı olan merhum Sinan Paşa'yı dağ gibi bir birlikle beraber Gazze ve Remle tarafına gönderdik. Onların ardından kendimiz de göç ederek harekete geçtik. Tesadüf eseri o kahrolmuş taife de kendilerinin seçkin ordu emîrlerini, namlı komutanlarından olan Canberdi Gazâlî önderliğinde, bir grup Çerkez ve Arap ile beraber Gazze'ye yolladılar. İki ordu Gazze havalisinde karşılaşıp çarpışmaya başladılar. Her iki taraf gayret gösterdi ve mertlik sergiledi. Ancak Allah Teâlâ'nın yardımı ve din büyüklerinin himmetleri mücahitlerimizden yana olduğu için o köleler ve Araplar topluluğunu darmadağın ettiler ve bir anda serdarlarının kafaları mücahitlerimizin terki bağından asılmış oldu. Canberdi Gazâlî bin türlü hile ve aldatmaca ile, daha önce muzaffer ordumuzu korkutmaya çalıştıkları susuz çöle kaçmak zorunda kaldı. Adamlarının çoğu ise o sahrada helak oldular. "Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır."[442] Sinan Paşa düşman ordusunun ölülerinin kalıntılarının icabına baktı ve Gazze şehrinden susuz ve otsuz çöle hareket etti.

Güzel tesadüflerden biri şuydu ki Allah'ın tevfiki ve mesut bahtın uğuru sayesinde o sahra ve çölün tamamına semanın bereketi ve

441 Kur'ân-ı Kerîm, Talâk suresi, 3. ayet.
442 Kur'ân-ı Kerîm, Fâtır suresi, 43. ayet.

asumanın feyzinden peş peşe rahmet yağmuru yağdı. Öyle ki yıllarca ve asırlarca üzerinden su akacağı düşünülmeyen ve zannedilmeyen yerlerden korkunç seller akmaya başladı. Böylece askerler ve hayvanlar için su yükü almak ihtiyacı kalmadı. Mısır diyarının sınırını teşkil eden Kutaybe ve Salihiye'den geçtikten sonra Çerkezler topluluğunun Mısır (Kahire) şehri ve hisarı civarında hendek kazdıkları, çokça top ve tüfek yerleştirdikleri, kendi ordularını büyütmek için cündîleri, şehirlileri, Arapları, Acemleri, Mağriblileri ve zencileri orduya alma endişesine düştükleri, yaklaşık on iki bin silahlı ve zırhlı süvari ve sayısız piyade (yaya) ile Mısır'ın yukarı tarafında hazır bulundukları haberi geldi.

Elbette ki kullarının Rabbi olan [Allah]'tan yardım dileyerek, Zilhicce ayının 21'inde (15.01.1517) muzaffer askerlerimizin saflarını tertip ettik ve Birketü'l-Cemah yolundan ve Mukattab (Mukattam) Dağı tarafından ilkbahar seli gibi, Allah'ın kahretmiş olduğu o topluluğun hayret vadisine indik. Savaşın başında her iki taraftan karşılıklı olarak top ve tüfek atışları yapıldı. Şaşırtıcı husus şudur ki bize karşı iki yüz top [mermisi] atılsa da, muzaffer askerlerimizden hiçbirisinin ayağına bir taş bile değmedi. Oysaki muzaffer ordumuz tarafından atılan hiçbir top ve tüfek [mermisi] boşa gitmiyor, düşmanın saflarını bozuyordu. Kuşluk vaktinden öğleye kadar savaş bu şekilde sürdü ve defalarca savunma ve saldırı hayata geçirdik. Öncelikle düşman süvarileri cahilce bir gayret gösterdiler ve kendi sultanlarını kararlılık sergilemeye ve çaba sarf etmeye heveslendirdiler. Her ne kadar şehir ahalisi ve bedeviler vadi içinde karınca ve çekirge gibi muzaffer ordumuza saldırsalar da, kendi niyetlerine ulaşamaksızın helak olmaktan başka bir neticeye varamadılar. Düşmanların mukavemet göstermeye takati kalmayınca, sokak ve pazar tarafından kaçıp gitmeye başlayarak, Birketü'l-Habeş semtine ve Said yoluna kaçtılar.

Gece vakti ordumuzun istirahati için Mısır (Kahire) civarında, İmaret-i Âdiliyye sahrasında konakladık. Emîrlerimizin ve devlet erkânımızın bazıları devletimizin muhaliflerini takip ettiler ve Çerkezlerden çok kişi, mücahitlerimizin acımasız kılıçlarıyla helak toprağı üzerine düştüler. Gaziler topluluğu üç gün boyunca öylesine büyük bir şehirde cündîleri ve şüpheli Çerkezleri aradılar ve cündîlerin mallarından ibaret sayısız ganimetler yağmaladılar. Üç gün sonra yerimizi değişerek Nil Irmağı'na yakın bir yere, eski Mısır'ın ortasına ve Bulak'a indik. Çerkezlerin emîrlerinin ve askerlerinin ailelerini ve mallarını ele geçirdiğimizden dolayı Tumanbay ile birlikte bir tarafa kaçmış olanlar cahilce gayret ve hamiyet yüzünden acemice ve perişan bir hâlde gece vakti gaflet sırasında muzaffer orduya saldırma düşüncesine kapıldılar.

Gece ortasında ansızın gayb âleminin ilham edenleri bu düzenbazlık ve hile konusunda bize haber verdiler. Tembih ve teyakkuzun ardından onların düzenbazlığı bâtıl oldu. O düşman topluluğu üzgün bir şekilde Mısır şehrinin (Kahire'nin) içine gittiler. Yaklaşık yedi bin donanımlı Çerkez şehre girdi ve şehir sokaklarını iyice sağlamlaştırarak şehri savunmaya hazırlandılar. Onlar şehirlileri ve yabancıları (garipleri) da kendilerine kattılar. Üç gün boyunca sabah erkenden akşama kadar her iki taraf birbirine karşı savaş verdi. Üçüncü gün şahsen ikbal atını altıma alarak bindim ve kalenin altındaki Rumeyle meydanının Sultan Kalavun Camii tarafından girişinde sultanlar savaşı vuku buldu. Yeniçeriler topluluğunun piyade ve süvari yiğitleri ellerinde ateş saçan tüfekleriyle sokaklara daldılar. Bütün sokak ve pazarlarda cesetler birbirinin üzerine düşerek, sanki bir merdiven oluşturdular. Kusurla dolu kasırların üzerine zafer bayraklarımız dikildi. Sultanın (Tumanbay'ın) ve onun yardımcılarının isimlerini duydukları her bir mahfil ve mahalleye mertçe hamle ettiler ve oralara yiğitçe ayak bastılar. Sonunda düşmanların sığınmış oldukları bazı büyük mesken ve evleri tamamen kahır ateşiyle yaktılar. Kalpleri delen oklar onların gözlerini birbirine diktiler. Nihayet Mısır sultanının ve Çerkezlerin direnmeye gücü kalmadı ve onlar sokak sokak kaçmaya başladılar. Mısır sultanı yedi kişiyle birlikte Eski Mısır (Mısr-ı Atîk) tarafına firar etti ve orada da gemi ile Nil'i geçerek Said tarafına kaçtı. Yanında bulunan bütün emîrler ve savaşçılar, onlara yardım eden Mısırlılar ve civardan destek için gelen insanlar da dâhil hepsi birden gazilerin düşmanları yok eden kılıçlarına giriftar oldular. Bu büyük çarpışma sırasında Mısır'ın sokak ve pazarlarının ortasında elli binden fazla insan öldürülerek perişan oldu ve büyük emîrlerden, mansıp ve makam sahiplerinden olan dokuz yüz kişi de tutsak edildi. Şehrin içinden dışına kan ırmakları aktı. Öyle ki Nil Nehri maktullerin kanlarının seline benziyordu. Böylece İlâhî kahır, düşmanların Firavun kökenli ordusunu mücahitlerin kılıç deryası içinde gark etti.

Düşmanın Firavun kavmi kılıç denizine gark olmuş,
Kahredici devletim Kahire'yi kahretmiş.

"Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."[443] Lakin Tumanbay küçük bir grupla beraber Said memleketine firar etti ve yalvarıp yakarmaya başlayarak, devlet erkânımızdan bazılarını aracı kılmak suretiyle kendisine aman

443 Kur'ân-ı Kerîm, En'âm suresi, 45. ayet.

verilmesini ve ihsanda bulunulmasını diledi. Bu yüzden, Murtaza'nın (Hz. Ali) "Düşman üzerinde zafer kazandığında affetmeyi ve bağışlamayı zaferinin şükranesi olarak gör!" diye buyurduğu hikmetli hükmüne binaen Mısır Sultanı Tumanbay'ı şahane merhametimizle şereflendirdik ve ona aman mektubu gönderdik. Fakat yine de her bir muratsızlık ve bahtsızlık köşesinden onun etrafına toplanmış olan kılıç artığı bir topluluk ve zalim şeytanlar oyun çevirmeye ve hile yapmaya başladılar ki bir bahane ile bir araya gelerek hainlik bayrağını yüceltsinler ve eğer bize karşı mukavemet göstermeye güçleri yetmezse de o zaman Kızılbaş mülhidlerin yanına Acem diyarına gitsinler.

Mısır'ın eski kadılarını ve dergâhımızın bazı kullarını Çerkezlerin gönlünü almak ve onlara aman mektubumuzu tebliğ etmek üzere gönderdik. Lakin onlar sahip oldukları hain düşüncelerinden, elçiliğe göndermiş olduğumuz kullarımızın tamamını ve Mısır'ın bazı kadılarını katlettiler. Ardından bulundukları yerden kalkarak bu tarafa doğru geldiler ki Nil'in batı tarafından doğu tarafına geçsinler. Tesadüf eseri, o kahrolmuş taifenin ırmağı geçtiği gün üç bin kişiden oluşan yeniçeriler topluluğu gezip dolaşmaya çıkmıştı. Böylece muhalifler topluluğu, muzaffer emîrlerimiz ve askerlerimiz ile karşılaştılar ve aralarında savaş vuku buldu. Onlar kuvvet ve şevkete sahip olmadıklarından dolayı firar ettiler ve o gecenin başlangıcından itibaren hızlı bir şekilde İskenderiye'ye kaçmaya başladılar. Aynı geceden başlayarak, cihanın boyun eğdiği emrimize binaen muzaffer ordumuzun emîrlerinden ve askerlerinden ibaret bir topluluk onları defetmek amacıyla hızlıca harekete geçti. Şöyle ki bu haber gece yarısı nurlu kalbimize ulaşınca, öncelikle derhâl muzaffer emîr ve askerlerimizin bir kısmını onların peşinden hızlıca gitmeleri için yolladık ve ardından kendimiz de şahsen aynı gece hazırlıklarımızı yaparak, sabah şafaklarıyla birlikte ikbal sancaklarını yükseltip yola koyulduk.

Kuşluk vakti o bedbaht kavim öyle zannetti ki kendilerini takip ederek yaklaşmakta olan ordu sadece emîrlerimizden ve askerlerimizden oluşmaktadır. Bu yüzden onlar direniş göstermek için durarak, mücadele etmek ve savaşmak iddiasında bulundular ve bu yönde çaba göstermeye başladılar. Ansızın zafer ayetli bayraklarımız apaçık güneş misali onların hayretli gözleri önünde parladı ve etrafı aydınlatan bu güneşin parıltısı onların bahtının gözünü kamaştırdı ve şaşırttı. Bu nedenle onlar daha fazla dayanamayarak, firar etmekten başka bir çare bulamadılar ve zaferi kendine ilke edinmiş olan ordumuzun karşısında talihsizce yüz çevirerek, Mısır'ın batı vilayeti olan Buhayre tarafından

Mağrib ülkesine doğru firar etmek iddiasını gerçekleştirmek için acele ettiler. Şehsüvaroğlu Ali Bey, Bali Bey, Halep naibi Hayır Bey ve bu arifede ahit ve aman almak suretiyle dergâhımızın kulları sırasına girmiş bulunan Canberdi Gazâlî gibi büyük emîrlerimiz, Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya eşlik ederek Tumanbay'ı ve onun adamlarını takip ettiler ve Mağrib çölü ve sahrasının sınırında bulunan Buhayre vilayetinde onlara ulaştılar. Neticede [Tumanbay'ın] büyük emîrlerinden ve kılıç artıklarından olan dört yüz kişiyi tutukladılar, onun emîrlerinin ve askerinin geriye kalanını ise yok ederek, o cehennemliklerin başlarını mızrakların ucuna taktılar, Tumanbay'ı da sağ salim ve tutsak olarak sultanlar meskeni olan huzurumuza getirdiler.

Yine de hüküm verdik ki Çerkezler taifesinin büyükleri ve küçükleri, hazır bulunanları ve bulunmayanları hepsi kılıçtan geçirilsinler ve onlardan büyük ve küçük hiç kimse yeryüzünde sağ kalmasın, sadece annelerinin karnında bulunan çocuklar doğum anına dek mühlet bulsunlar. Böylece, "Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!"[444] duasının anlamı zahir ve aşikâr oldu. Aksâ-yı Sevâkin,[445] Cizân,[446] Kâlîkût ve Yemen'e kadar Hicaz ve Haremeyn-i Şerîfeyn memleketlerinin tamamı, Habeş ve Zengîbâr hududu ile Mağrib'in müntehasına değin Mısır diyarı ve Şam memleketine bağlı yerler yüksek makamımızın hizmetkârlarının tasarrufuna ve Behram gibi intikamcı kullarımızın hükmü altına geçti. Hem bu büyük nimet karşılığında şükretmek, hem de İslâmiyet'i kuvvetlendirmek ve İran memleketlerinden zulmü, ilhâdı ve günahları bertaraf etmek için daha önce yapmış olduğumuz işleri devam ettirmek üzere yeniden yüksek bir gaye ile İskender gibi Acem diyarına doğru harekete geçme kararına vardık. Muhkem ve mübarek bir hüküm verdik ki Arap memleketlerinden Acem'e ulaşımı sağlamak ve Meşrik ile Mağrib memleketlerini saadetli Rum diyarına bağlamak için Fırat Irmağı üzerinde, Bire[447] Kalesi yakınında yeryüzü bilginlerinin sağlam fikri gibi dayanıklı bir köprü yapsınlar ve bu vakitlerde refah ve istirahat döşeğinde bulunmuş olan Rum memleketlerinin tüm ordusu Arap, Türk ve Kürt askerlerinin tamamıyla birlikte padişahın ordugâhına katılsınlar.

444 Kur'ân-ı Kerîm, Nûh suresi, 26. ayet.

445 Sevâkin veya Suakin, Sudan'ın Kızıldeniz sahilinde, Port-Sudan'dan güneyde bulunan bir şehirdir.

446 Günümüzde Suudi Arabistan'ın kuzeybatısında, Kızıldeniz kıyısında bir liman kenti.

447 Günümüzde Şanlıurfa'nın Birecik ilçesi.

Allah Teâlâ'nın yardımıyla dört ay içinde azametli maiyetimiz sekiz savaşta galip geldi ve devletimizin dostlarına ve hazretimizin sadık adamlarına bunun müjdesini ulaştırmamız gerektiği için bu konuda mübarek hükmümüzü verdik. İnşallah, bu mektubumuz size ulaştığında şükür ve senâ merasimini yerine getirerek, çeşitli sevinç ve mutluluk gösterileri yapınız ve mübarek fetihnameyi kötü inançlı ve kötü düşünceli düşmanlara rağmen mahfillerde, meclislerde ve cami minberlerinde şahitlerin önünde okutunuz. Beğenilen vakitlerde ve makbul saatlerde kudretli devletimizin devamı ve parlak saltanatımızın dayanıklılığı için dua ediniz.

Daha sonra nurlu kalbimize ve güneş gibi ışıklı hatırımıza apaçık ve belli olduğu üzere yüce hilafet hanedanımıza olan fıtrî muhabbetinizin bağlılığı ve irsî dostluğunuzun sadakati, bütün Acem melik ve sultanlarının tamamında olduğundan daha fazladır. Mübarek himmetimizin teveccühü ve gizli saklı niyetimizin sebatı, aramızdaki bütün ilişkilerin ve yüksek seviyeli arkadaşlığın ve bağlılığın günden güne artması ve pekişmesi üzerinedir. Basiret ehli nezdinde gizli değildir ki İran memleketlerinin her birinde Müslümanların din bayraklarını yükseltmeye niyetlenmiş sultanlık dualarımız ve zamanın zındık ve mülhidlerinin defedilerek ortadan kaldırılmasına, onların sapkın şahının zulüm ve fesadının temelinin yıkılmasına yönelik yüce himmetlerimiz hükme (karara) bağlanmıştır. Her ne kadar bu işler dünya sakinlerinin yararına ve emniyet halısının döşenmesine yönelmiş olsalar da, hakikatte tam hedefimiz, bütün Acem meliklerine ve özellikle de cenabınızın kadim hanedanına ve saygın ailesine karşı uyguladıkları kötü davranışlar ve yaptıkları anlamsız vakalar mukabilinde dalalet pozisyonunda bulunan o kavimlerden intikam almaktır.

Cenabınız, bütün melik ve hâkimlerin en önemlisi ve o memleketin ve İslâm'ın hükümdarlarının en dindarısınız. Elbette, cenabınızın hükûmet ve hükümdarlık rütbesine layık, yönetim ve iyi düşüncesinin derecesine uygun olan şudur ki Allah Teâlâ'nın yardımıyla o taraftaki insanları ve beldeleri düzene koymak ve ıslah etmek maksadıyla sefere çıkmak üzere olduğumuz bugünden itibaren her zaman ümitvar olarak, ilhâdı zahir olan o taifeye karşı gaza ve cihadın gereğini yerine getirme konusundaki içtihat vazifelerini esirgemeden üstlenesiniz, o taraflarda din ve devletin faydası, mülk ve milletin düzeni için önemli bulduğunuz hususları günden güne bize bildiresiniz, elçi ve mektupların geliş gidişi aracılığıyla bahis ve meseleleri arz edesiniz. O taraflarda siz pek çok mevzulardan haberdar olduğunuz için bu zaruri işlerin tekrar tekrar bize arz edilmesinde ihmalkâr davranmanız caiz değildir. Asıl maksadımız da muhabbetin

temelini pekiştirmek ve sevgi sütunlarını sağlamlaştırmak olduğundan dostluk sayfaları üzerine bundan daha fazlası yazılmadı.

Daima her iki tarafın (Osmanlı ve Şirvanşahların) düşmanlarının şevketsiz güruhu mağlup ve kahrolsun! Bağışlayan Melik'in (Allah) hatırına dostlarımızın işleri mahşer gününe değin muratlarına uygun bir biçimde ve sevinç içinde ilerlesin! Bu [mektup] Latif olan Melik'in (Allah) izni ile bizim şerefli emrimiz üzerine Hicret-i Nebeviyye'nin 923 senesinin Rebîülevvel ayının 21'i Pazartesi gününde Lâ ilâhe illallâh ve Lâ havle velâ kuvvete illah ve billah şeklinde hamd, dua ve sena edilerek, Mısır'ın saltanat ve hilafet merkezinde tertip edildi." Bitti.

Şirvanşah'ın Sultan Selim'e cevabı

"Hamdolsun Allah'a ki kuluna Kitab'ı indirdi."[448] Melekler ordusunun yardım ettiği padişah, karanın ve denizin sultanı, izzet ve galibiyet sahibi, ülke alan, memleketleri fetheden, cihanın sığınağı olan ve muradına erişen şahenşah (şahlar şahı), hakan-ı a'zam (ulu hakan), muazzam hünkâr, ümmetler üzerinde hüküm sahibi, Rum, Arap ve Acem meliklerinin önderi, Acem'in işini kılıçla halleden ve Arap'tan Kürdistan'a değin Kahire'yi (Memlûk Devleti'ni) zapt eden padişahlar padişahı, sultanların büyük melcei, gazilerin ve mücahitlerin başbuğu, suyun ve karanın kahramanı, İslâm'ın ve Müslümanların destekçisi, kullarına sınırsız nimetler veren Allah'ın katından yardım alan, Osmanlı hanedanının iftiharı olan Ebü'l-Muzaffer Sultan Selim Han'ın – Allah'ım! Düşmanlara karşı onu kuvvetlendirdiğin gibi onun devletini de kuvvetlendir! Onun ömrünü uzun eyle, yerde ve gökte onu yükselt! – feleğe benzer bargâhından bu iyiliksever bendeye (Şirvanşah'a) gönderilmiş olan mutluluk ve güven dolu mektubun dîbâçesi ile saadetli ve bahtiyar hitabın başlangıcı, saatlerin en güzelinde ve vakitlerin en iyisinde bize erişme saadetine kavuştu ve aramızdaki ittihada ve büsbütün şereflenmemize yol açtı. Son derece iftihar ve sevinç yüzünden başımız pek yüksek zirveye kadar yükseldi ve saadetimizin tacı, güneşe eşit olma iddiasında bulundu. Böylece akranımız arasında desteğimiz arttı, mutlu ve hoşnut olduk.

[Mektubunuzun] zaferle dolu muhtevasını idrak ettikten sonra gülistandaki ağaç dalları üzerine konmuş olan bülbüller misali cami minberlerine kalkmış bulunan güzel sesli hatiplere şahitler huzurunda okuttuk.

448 Kur'ân-ı Kerîm, Kehf suresi, 1. ayet.

Şirvan, Şeki,[449] Kumuk, Dağ ve Çöl Kaytak[450] vilayetlerinin hepsi o muazzam padişahın ve şahlar şahının (Sultan Selim'in) – Allah onu hıfzetsin ve onun dünyayı fethetmesini sürdürsün – cihangirlik haberinden dolayı sevindiler ve ihlasın usulü ile bağlılığın kuralı ne ise, onu yerine getirerek Allah'a şükrettiler. Nasıl şükretmeyelim ki Çaldıran Zaferi'nden ve Amasya'ya döndükten sonra oradan harekete geçerek Kemah'ı almışsınız, Alaüddevle Dulkadir'i ortadan kaldırarak onun memleketini zapt etmişsiniz ve mülkünü Şehsüvaroğlu Ali Bey'e vermişsiniz, oradan saadetli tahtınıza dönerek o diyarın düzenini sağlamışsınız, düşkün kâfirlerden ibaret haraç verenlerinizle antlaşmalarınızı yenilemişsiniz, yeniden Malatya'ya doğru sefere çıkmışsınız, oradan izzet, ikbal, saadet ve azamet ile Gavri ile savaşmaya gitmişsiniz, Allah'ın yardımıyla onu mağlup ve perişan etmişsiniz, himmet kademiyle Halep'ten Dımaşk'a ilerlemişsiniz, orada azıcık kalarak o kadar memleketleri zapt etmişsiniz, türlü türlü kudret ve şevketle kalabalık bir ordu eşliğinde sahraları ve çölleri katederek Mısr-ı Kahire'ye ulaşmışsınız, Tumanbay'ı ve tâbilerini yok etmişsiniz ve Arabistan'ın tamamını ele geçirerek Rum memleketlerine katmışsınız. Filipus'un oğlu İskender haricinde diğer sultanların hiçbirisi bu tür bir maharet göstermeyi başaramamıştır.

Tanrı'dan dileğim şudur ki,
Dünya fatihi ve nâmdâr olasın.

Bilhassa cihanın medarı olan Hünkâr, Haremeyn-i Şerîfeyn'in – Allah oraların şerefini ve şanını artırsın – bereketleriyle feyzlenmek suretiyle o kutsal mekânlara hizmetler yapmak kabiliyetine ve şerefine ulaşmıştır. Oysaki geçmiş sultanların çoğu böyle bir hizmeti yapabilmenin düşüncesi ve endişesi içinde bu fani dünyadan göç etmişlerdir ve ekseriyeti bu saadete erişememiş, bundan mahrum ve nasipsiz kalmışlardır. Böylece bu saadet, Allah'ın öylesine bir hediyesi ve nimetidir ki onun karşılığında edilen şükürle diğer nimetler mukabilinde edilen şükrü karşılaştırmak bile mümkün değildir; nasıl ki Mekke-i Mükerreme ile diğer mukaddes yerleri karşılaştırmak imkânsızdır. Eğer Hak Sübhânehu ve Teâlâ bir kişiyi bu devlete layık ve bu saadete münasip görmüşse, hiç kuşku yok ki dünyada ve ahirette o şahıs Allah'ın rahmetine erişecektir. Ziraat alanlarından yoksun bir bölgenin sakinleri olan o feyizli diyarın

449 Şeki, Azerbaycan'ın kuzeyinde bir şehirdir.

450 Burada ismi anılan Kumuk ve Kaytak vilayetlerinin toprakları günümüzde Dağıstan sınırları içindedir.

fukarasına ne kadar şefkat ve merhamet gösterirseniz, onun karşılığında yüz kat daha fazlasını elde etmiş bulunursunuz ve dünyada bütün İslâm sultanlarının şahlar şahı (şâhenşâh) olursunuz. Herkesin, dilekleri yerine getiren ve muradına ermiş bulunan cenabınıza itaat etmekten ve fermanınıza boyun eğmekten başka bir çaresi kalmamıştır. Ayrıca diğer hâkimler çok kuvvetli bir bağlılıkla felek gibi ihtişamlı eşiğinize yakarış elini sürerek, lütuf ve ihsan yüzünüzü onlardan çevirmeyeceğinizi, merhamet kapılarını itaatkârların yüzüne açacağınızı ve bağlılarınıza şefkat göstermek için adımlar atacağınızı ümit etmektedirler. Mültecileri (size sığınanları) umutsuz bırakmayınız; çünkü böylesine fetihlerin şükrü, nihayetsiz bir lütuf ve sınırsız bir ihsandır.

Böylesine küstahça açıklamalar yapmamızın sebebi şudur ki Acem hükümdarı [makamında] bulunan ve pek cömert bir padişah olan Şah İsmail Safevî, Sultan'ın (Sultan Selim'in) şanlı mektubunun gelişinden haberdar olunca bize bildirdi ki bu iyiliksever hizmetkâr (Şirvanşah) sizin aranızda barış konusunda arabulucu olsun. Lakin devletsever (sadık) kulunuz (Şirvanşah) bu teklifi geri çevirdi. Bu arada onun (Şah İsmail'in) verdiği bilgiye binaen duydum ki o, size elçi göndererek ihlas ve bağlılığını belirtmeye hazırlanıyor. Eğer onun elçisi, eşiğinizi öpüp yüz sürmek üzere geldiğinde onun affedilme dileğini ve özrünü kabul buyurmazsanız, o zaman yine bu kulunuzu arabulucu yapmak isteyeceği muhakkaktır. Eğer bu kez de kabul etmezsem, bu, büyük bir karışıklığa yol açacaktır ve eğer bu işi üstlenirsem, başarılı olamayacağımdan dolayı büyük bir utanca kapılacağımdan korkuyorum.

Bu konuda Hünkâr'ın sonsuz inayetine dayanarak, ret veya kabul edileceğine bakmaksızın sınırsız yalvarışlar ediyorum. Bu ubudiyet mektubumu getirecek olan Hoca Muhammed Bâkûyî, Beytullahü'l-Haram'ın ziyareti azmiyle yola koyulmuştur ve benim ona olan itimadım tamdır. Dünyanın sığınağı olan dergâhınızın görevlilerine birkaç kelimeyi daha sözlü olarak arz etmesi konusunda kendisine talimat vermişim ki sizin tarafınızdan hangi şekilde işaret verilirse o şekilde de davranmış olayım. Bendenizi kendi muhlisleriniz ve sipehsâlârlarınız (komutanlarınız) cümlesinden hesap ediniz, beni fermanınızı yerine getiren ve canını feda eden birisi olarak biliniz. Bundan daha fazla ne diyeyim ki?! Hâkim sizsiniz." Bitti.[451]

---

451 Mektubun asıl metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 444-445. Bu yıllarda Şirvanşah II. İbrahim'in Osmanlı Devleti ile karşılıklı ilişkileri için bkz. Şahin Fərzəliyev. *Azərbaycan və Osmanlı imperiyası (XV-XVI əsrlər)*. Bakı: Azərnəşr, 1995, s. 72-77.

Ayın 20'si Pazar gününde dîvân toplantısı oldu. Bu taraftan iki kez elçi gönderilse de, her defasında Tumanbay onları öldürmüş ve bilhassa elçilerle beraber aralıkta barış yapmak üzere gitmiş bulunan dört mezhebin kadılarını katletmişti. Bu yüzden maktullerin vârisleri olan kan sahipleri (intikam hakkı bulunan şahıslar) örf ve şeriat huzurunda kan ve hesaplaşma talebinde bulundular. Bununla beraber Araplar ve aşiretler onun tutuklanmasına aldırış etmeksizin her tarafta kargaşa ve karışıklık çıkarıyorlardı. Kahire ahalisi de Mısır, Suriye ve Hicaz ülkelerinin saltanatının yeniden ona (Tumanbay'a) havale edileceği hayaliyle bizim ummâlımıza (tahsildarlarımıza) itibar etmiyorlardı. Bu nedenle şeriat ve örfe binaen, adı geçen şahsın (Tumanbay'ın) katli gerekli bulundu. Bu yüzden hünkâr hazretleri buyurdular ki adı geçen sultanı Kahire şehir merkezinde vaki Bâb-ı Züveyle meydanında dara çeksinler (assınlar) ve üç gün boyunca darağacında sallandırarak teşhir etsinler ki inkârcılar onun katlinden emin olsunlar.

Ayın 21'i Pazartesi gününde o memleketsiz padişah (Tumanbay) hakkında mübarek hüküm icra edildi ve Mısır Çerkezlerinin 133 yıllık devleti tamamen son buldu. Bu fetihler mukabilinde verilen bir hüküm üzerine Kahire şehrini süsleyerek, gece vaktinde bile çerağlarla aydınlattılar ve ateşle gösteriler (âteş-bâzî) yaptılar.

Ara söz (Memlûkler Devleti)

Mısır'daki Eyyûbîyye Kürtlerinin[452] yedinci padişahı olan Melik-i Salih Necmeddin Eyyûbî kendi saltanatı zamanında Türk kavminden çok sayıda köle satın aldı ve onları eğittikten sonra onlardan oluşan bir ordu oluşturarak Frenk Haçlılarıyla savaştı. Bu cesur kavim ve bu kahraman ordu, fıtrî gayret ve şecaatinin semeresinden dolayı her bir savaşta düşmana galip geldi ve Eyyûbîyye taife meliklerinin mercii konumuna geldi. Bu nedenle günden güne onların sayısı, mansıbı ve iktidarı artış gösterdi. Sonunda Mısır ülkesinde Memlûklerden (Kölemenlerden) oluşan hâkim bir millet teşkil edildi. Adı geçen padişah 647/1249 yılında vefat ettiğinde onun oğlu Melik-i Muazzam Turanşah'ı Mısır saltanatına yükselttiler. Ancak onun [Memlûklere karşı] olumsuz yaklaşımı ve kötü davranışı Memlûklerin ondan incinmesine neden oldu. Saltanatının üçüncü ayında onlar (Memlûkler) ayaklanarak onu öldürdüler ve

452 Eyyûbîlerin ataları Yemen Araplarından olup, VIII. yüzyıl ortalarında Hilafet tarafından Basra'dan Azerbaycan'a göç ettirilmişlerdir. Burada Kürtlerle karışıp Kürtleşen bu aile XI. yüzyılın sonlarında Selçuklu hizmetine girmiş ve zamanla Türkleşmiştir. Bkz. Ramazan Şeşen. "Eyyûbîler", *TDV İA*, 12. c., İstanbul, 1995, s. 20.

meşveretin ardından merhum Melik-i Sâlih'ten çocuk doğurmuş olan Şecerüddür adlı cariyeyi Mısır saltanatına seçerek kendisine biat ettiler. Ayrıca Memlûklerden olan ve savaşçı bir kişiliğe sahip bulunan çeşnigir İzzeddin Aybek'i başkomutan (serdâr-ı küll) olarak tayin ettiler.

Bu kadın (Şecerüddür), Melik-i Sâlih'ten Melik-i Mansur Halil adlı bir çocuk sahibi olduğundan ve bu çocuk da daha babasının hayatı sırasında vefat ettiğinden dolayı kendisine Meliketü'l-Müslimîn ve Validetü'l-Melikü'l-Mansur Halil lakabını aldı. Yaklaşık üç ay boyunca camilerin minberlerinde, Darbhane-i Âmire'de (devlet darphanesinde) ve Firavunlar memleketinin Dârü't-Tevkî'sinde (inşa dîvânında) mezkûr lakap geçerli oldu. Lakin zaman müsaade etmedi ki Kleopatra Ptoleme'nin tahtında Şecerüddür gibi bir cariye oturarak Mısır ülkesine hükümdarlık etsin. Zira o zamanlarda Haçlılar (Ehl-i Salîb) o havaliye musallat olarak, Müslümanlara bir an olsun rahatlık vermiyorlardı. Bununla beraber Şamat'taki (Suriye) Eyyûbîyye emîrleri de adı geçen kadının saltanatına razı olmayıp, bu işte temkin göstermiyorlardı. Bu sebepten, Mısır Devleti'nin ileri gelenleri (a'yân ü erkân) meşveretin ardından Şecerüddür'ü tahttan indirmeye ve o sıralarda Haçlıların istila etmiş oldukları Dimyat'ı geri almak ve kurtarmak için büyük çaba sarf eden İzzeddin Aybek'i tahtta oturtmaya karar verdiler ve bu kararlarını yerine getirdiler. Onlar İzzeddin Aybek'e Melikü'l-Muizz unvanı verdiler, Şecerüddür'ü de ona nikâhladılar. Gerçi bir müddet sonra onu da tahttan indirerek, bir süreliğine adı geçen şahsın atabey olması suretiyle Melik-i Eşref Musa'yı Mısır'ın saltanat tahtına oturttular. Fakat çok geçmeden Muizzeddin Aybek, Musa'yı da taraftarlarıyla birlikte ortadan kaldırarak, Eyyûbîlerin 81 yıllık saltanatına son verdi ve bu memlekette Bahrî Memlûkler hükûmetinin temelini attı.

Evet, sultanlar arasında herhangi bir sultan eğer hâkim milletin imtiyazlarını kısıtlar ve mahkûm milletin kudretini artırırsa, hâkimiyetin bu sultanın sülalesinden o mahkûm millete intikal edeceği, onun kaç yıllık hanedanının ise son bulup çökeceği apaçıktır. Mısır Eyyûbîlerinin çöküşünden sonra, aşağıdaki tablolardan[453] da görüldüğü üzere Bahrî Memlûklerden olan 26 kişi 137 yıl boyunca bu memlekette (Mısır'da), Şamat'ta ve Anadolu'nun bazı vilayetlerinde saltanat icra etmişlerdir. Bunların isimleri ve cülus tarihleri aşağıdaki tablolarda olduğu gibidir.

453 Eserin Tahran yazma nüshasında (s. 490-494) Memlûk sultanları hakkında bilgilere tablo şeklinde yer verilmiştir.

Memlûkler Devleti

Cülus tarihi (Hicri/Miladi)	Meliklerin isimleri	Olaylar
647/1249	el-Melikü'l-Muizzeddin Çeşnigir	Bedreddin Lülü'nün kızını kendi nikâhına almak istediği için Şecerüddür'ün emri üzerine hamamda öldürüldü.
655/1257	el-Melikü'l-Mansur Nureddin	Memlûklerden olan Kutuz, kendi efendisinin 15 yaşındaki oğlunu saltanattan indirerek kendisi cülus etti.
657/1258	el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin	Şam'ın Salihiye adlı yerinde Baybars Bundukdar onu av takibi sırasında öldürdü.
676/1277	el-Melikü'z-Zahir Rükneddin Baybars	Şam'da vefat etti. Onu orada herkesten habersiz bir şekilde defnederek Mısır'a gittiler ve oğlunu babasının yerine tahtta oturttular.
678/1279	el-Melikü's-Said Nâsıreddin Muhammed Berke Han Ebi'l-Meâlî b. Baybars	Emîrler toplanarak onu saltanattan indirdiler ve yerine 7 yaşındaki kardeşini oturttular.
678/1279	el-Melikü'l-Âdil Bedreddin Sulamış b. Baybars	5 ay sonra bunu da tahttan indirerek yerine serdar Kalavun'u oturttular.
678/1279	el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun en-Necmî el-Elfî	Akke Kalesi'ni Frenklerden geri almak için oraya doğru yolda iken vefat etti.
689/1290	el-Melikü'l-Eşref Selâhaddin Halil b. Kalavun	Mısır emîrlerinin bazıları ayaklanarak, 693 yılının Muharrem ayının başında onu öldürdüler.
693/1293	el-Melikü'l-Kahir Bâbdârâ	Bir günlük saltanatının ardından bunu da indirdiler.
693/1293	el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun es-Sâlihî (ilk defa)	8 günlük saltanatın ardından kaleye hapsedildi.
693/1293	el-Melikü'l-Âdil Zeyneddin Ketboğa el-Mansurî	Emîrler Avca Nehri'nde* ayaklanarak bunu da tahttan indirdiler.
696/1296	el-Melikü'l-Mansur Hüsameddin Laçin el-Mansurî	Mısır emîrleri ayaklanarak onu öldürdüler.
698/1298	el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun es-Sâlihî (ikinci defa)	Emîrler ona musallat oldukları için saltanatı terk etti.

* Günümüzde İsrail'de bulunan, Akdeniz'e akan ve Yarkon diye isimlendirilen bir nehirdir.

708/1308	el-Melik-i Muzaffer Baybars ed-Devâdâr el-Çeşnigir	Şam'ın emîrleri ve askerleri Mısır'a gelerek onu tahttan indirdiler.
709/1309	el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun es-Sâlihî (üçüncü defa)	Bu padişahın zamanında Mısır, Şamat, Bağdat, Irak, Diyarbakır, Musul ve Küçük Asya ahalisi bu saltanata bağlılıklarını bildirdiler.
741/1340	el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Ebû Bekr b. Nâsır	Kavsûn Nâsırî bunu tahttan indirdi ve onu Kus'ta** öldürdüler.
742/1341	el-Melikü'l-Eşref Alaaddin Küçük b. Nâsır	Melikü'n-Nâsır, biraderinin kanının intikamı için Kus hâkimini öldürdü ve Eşref'i de saltanattan indirdi.
742/1341	el-Melikü'n-Nâsır Şihabeddin Ahmed b. Nâsır	Şam askeri ayaklanarak bunu saltanattan indirdi ve biraderini sultan yaptılar.
743/1343	el-Melikü's-Sâlih İmadeddin İsmail b. Nâsır	Bu sultan hiçbir gaile olmaksızın vefat etti ve yerine kardeşi tahta geçti.
746/1345	el-Melikü'l-Kâmil Zeyneddin Şaban b. Nâsır	Mısır ve Şam emîrleri ittifak ederek onu tahttan indirdiler ve kardeşini onun yerine oturttular.
747/1346	el-Melikü'l-Muzaffer Zeyneddin Emîr-i Hac Gazanfer b. Nâsır	Emîrler toplanarak bu biçareyi öldürdüler ve yerine kardeşini oturttular.
748/1347	el-Melikü'n-Nâsır Nâsıreddin Hasan b. Nâsır	Emîrler bunu da tahttan indirerek kardeşi Salih'i saltanata yükselttiler.
752/1351	el-Melikü's-Salih Celâleddin b. Nâsır	Kendi eceliyle vefat etti.
755/1354	el-Melikü'n-Nâsır Nâsıreddin Hasan b. Nâsır	Kendi medresesinin minaresinden düşerek öldü.
762/1360	el-Melikü'l-Mansur Muhammed b. Hacı Gazanfer	Bu sultanı da tahttan indirdiler.
764/1363	el-Melikü'l-Eşref Şaban b. Hüseyin b. Muhammed b. Kalavun	Emîrler toplanarak bu padişahı öldürdüler.
778/1376	el-Melikü'l-Mansur Ali b. Eşref	Çerkez emîrleri bu padişahı öldürdüler.
783/1381	el-Melikü's-Salih el-Eşref Hacı b. Eşref	Çerkez köleler (gulamlar) bu padişahı Türk emîrleriyle birlikte öldürerek, onların Eyyûbiyye sultanlarına karşı yaptıkları nankörlüğün telafisini yaptılar.

** Kus; Mısır'da, Nil Irmağı'nın doğusunda bulunan bir şehir.

Evet, velinimetine ihanet eden her bir şahıs, hiç kuşkusuz, bu ihanetin cezasını diğerinin elinden bulacaktır. Eğer hain şahsın kendisi bu dünyada [cezasını] bulmasa da, onun evladı ve ahfadı kendi babalarının ve dedelerinin cezasını çekeceklerdir.

Mısır'ın Çerkez sultanlarına gelince, bunlar 9 kişi olmuş ve onların saltanat müddeti de 138 yıl sürmüştür. Onların isimleri ve cülus tarihleri de aşağıdaki tabloda kaleme alınmıştır.[454]

Çerkez sultanları	**Saltanat (cülus) yılları**
Melik-i Zahir Berkuk	783/1382
Melik-i Nâsır Ferec b. Melik-i Tâhir	801/1398
Melik-i Mansur b. Abdülaziz	808/1405
Melik-i Eşref Seyfeddin Barsbay	... .
Melik-i Zahir Seyfeddin Çakmak	841/1437
Melik-i Eşref Kayıtbay	... .
Melik Nâsıreddin Muhammed	901/1495
Melik-i Eşref Kansu Gavri	906/1500
Melik Tumanbay	Cülusu 922/1516; katli 923/1517

Metinde arz edildiği üzere bu saltanat listesi de Tumanbay'ın ve hâkim milletten olan emîrlerin katli ile son buldu ve Mısır, Şamat, Hicaz ülkeleri ve bu devletin diğer memleketleri Osmanlı Devleti'nin eline geçti. Gerçekte bu devletin çöküşünün sebebi Sultan Eşref Kansu Gavri'nin siyasetteki hatası oldu ve hiç kuşkusuz, eğer adı geçen sultan (Kansu Gavri), Sultan Selim'in askerî harekâtına engel olmasaydı, böylesine çabuk bir şekilde Osmanlılar Mısır ülkesini istila etmeye girişmezlerdi.

Şimdi sadede gelelim: Ayın 22'si Salı gününde hünkâr hazretleri saadet ve ikbal ile Ümmü'l-Kıyas adasına teşrif etti. Hoca Efendi, Çelebi Efendi, Abbâsî halifesi ve diğer seçkin kişiler (havâs), eğlence (tarab) ehli ile birlikte padişahın maiyetinde bulunmaktaydılar. Orada iken eğlence meclisi düzenlendi. Aynı gün Vezir Mehmed Paşa ve Rumeli Kazaskeri Nureddin Efendi Zeyrekzade, kusuru bulunan bazı kimseleri ve kimi şahısları memleketten ihraç ettiler. Çünkü bunların Mısır'da kalması fesada sebebiyet verecekti.

Ayın 23'ü Çarşamba günü vukuatsız geçti. Ayın 24'ü Perşembe gününde fesat çıkardığı için harice kaçmış olan Kör Şadi Bey'i tutuklayıp

454 Burada sunulmuş olan Çerkez hanedanı sultanlarının isimlerinde ve saltanat yıllarında eksiklerin olduğu görülmektedir. Krş. Yılmaz Öztuna. *Devletler ve Hânedanlar*. I. c. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2005, s. 345-354.

getirdiler. Cuma gecesinde ateşbazlar gelerek, sultanın otağının önünde çeşitli becerilerini sergilediler.

Ayın 25'i Cuma gününden ayın 29'u Salı gününe değin muzaffer askerlere İslâmiyet çerçevesinde eğlenmek için izin verildi. Hünkâr hazretleri de mezkûr adada istirahat ederek eğlenmeye ve sohbete meşgul oldu.

923 yılı Rebîülâhir ayının (23.04-21.05.1517) olayları

Ayın başlangıcı olan Çarşamba gününden ayın 4'ü Cumartesi gününe kadar geçen ayın son günlerinde olduğu gibi askerler ordugâhta, hünkâr hazretleri ise Ümmü'l-Kıyas adasında eğlenmek ve şenlenmekle meşgul oldular.

Ayın 4'ü Cumartesi gününde padişah hazretleri Ümmü'l-Kıyas'tan göç ederek ordû-yı hümâyûna teşrif etti ve dîvân toplantısı yaptı. Sadaretten azledilen Sinan Paşa, Mora yönetimine atanmakla ödüllendirildi ve memleketten ihraç edilenlerle birlikte gemiye binerek İslâmbol'a gitmesi buyruldu.

Ayın 5'i Pazar gününde padişah, Mehmed Paşa ile Zeynel Paşa'ya emretti ki padişahın maiyeti ve muzaffer ordu için iyi bir konak yeri hazırlasınlar ve bu konaktan göç edilsin. Paşalar da gezip dolaşarak sultanın otağını, halvet görevlilerinin ve has hizmetkârların çadırlarını Ravza'da ,[455] ordu ehlinin çadırlarını da otağın karşısındaki adada kurmayı uygun buldular. Gazaba uğramış olan Anadolu Kazaskeri Kemalpaşazade aynı gün sultan tarafından affedildi.

Ayın 6'sı Pazartesi gününde hünkâr hazretleri davul ve sancak ile bu konaktan göç etti ve gemiye binerek, davul vurdura vurdura Nil Irmağı üzerinden Ravza'ya teşrif etti. Hemen ateş renkli ipek bir gölgelikte istirahat etti. Hoca Efendi'nin has hizmetkârlarla birlikte Ümmü'l-Kıyas adasında kalması ve dîvân günlerinde gemiye binmek suretiyle dîvâna gelmeleri emredildi.

Ayın 7'si Salı gününden 26'sı Pazar gününe kadar kayda değer herhangi bir vukuat gerçekleşmedi. Ayın 26'sı Pazar gününde Karaman müstevfîsi olmuş ve daha önce müstevfîlikten istifa etmiş bulunan Kadı lakaplı Mehmed Çelebi Karaman'da mal toplamak görevini yerine getirdikten sonra geldi ve bu hizmeti karşılığında nişancılık mansıbına atandı. Haber ulaştı ki yeni yapılmış olan savaş gemilerinin tamamı sağ salim bir şekilde İslâmbol'dan İskenderiye'ye gelerek limana giriş yapmışlardır.

455 Kahire'nin batısında, Nil Irmağı'nda bir ada.

Ayın 27'si Pazartesi gününden ayın sonu olan Perşembe gününe değin kayda değer herhangi bir vukuat gerçekleşmedi.

923 yılı Cemâziyelevvel ayının (22.05-20.06.1517) olayları

Ayın başlangıcı olan Cuma gününde hünkâr hazretleri Cuma namazını Ümmü'l-Kıyas Camii'nde kıldı.

Ayın 2'si Cumartesi gününden 5'i Salı gününe kadar şahenşahın (şahlar şahının) İskenderiye seferine hazırlıklar yaptılar.

Ayın 5'i Salı gününde [sultanın] hassa atlarından yeterince miktarını karadan İskenderiye tarafına gönderdiler.

Ayın 6'sı Çarşamba gününün ikindi vaktinde, savaş gemileriyle birlikte İskenderiye'ye ulaşmış bulunan Akdeniz gemileri serdarı Cafer Bey karadan Ümmü'l-Kıyas'a gelerek kabul edildi ve el öperek hil'at giydi. Onun da padişahın maiyetinde İskenderiye'ye gitmesine karar verildi.

Ayın 7'si Perşembe gününde sipahi yiğitleri bölüğünden yüz süvari ve hassa silahdarlardan ibaret iki yüz süvari ile birlikte Bali Bey ve silahdarbaşı karadan giderek, hünkâr hazretleri ise her iki sahile temaşa etmek için gemiye binerek, Nil Irmağı'yla İskenderiye'ye yöneldiler. Vezirlerden Nişancı Mehmed Paşa, münşîlerden Haydar Çelebi ve yeniçeri ağası beş yüz tüfekçi yeniçeri ile birlikte ve Emîr-i âhûr Ahmed Ağa ile Mevlânâ Hoca Halimî gemilere binerek, padişahın maiyetinde hareket ettiler. Geceyi Zerrine Zaviyesi'nde geçirdiler.

Ayın 8'i Cuma gününde Nakle'de,[456] ayın 9'u Cumartesi gününde Füvve'de,[457] ayın 10'u Pazar gününde Reşid'de[458] konakladılar. Bugün ikindi vaktinde sultanın gemisi limana ulaştığında, bu şehrin burcundan âdet üzere selamlama ve karşılama amacıyla top attılar. Gemiler de buna karşılık verdiler. Hünkâr hazretleri sahile ayak basarak şehre giriş yaptı ve hamama gitti. Reşid'de ata binerek Akdeniz sahiliyle İskenderiye'ye yöneldiler.

Not: Reşid, İskenderiye'nin 50 km kuzeydoğusunda, Nil'in kollarından birinin üzerinde bulunan bir şehirdir. 20 bin kişilik bir nüfusu barındırmaktadır. Bu şehir H. 257 / M. 870 yılında Abbâsî halifeleri tarafından kurulmuştur. Bu nedenle İslâmî şehirlerden biri olarak sayılmaktadır.

456 Kahire'den otomobil yoluyla 128 km kuzeybatıda, Nil Nehri kıyısında bulunan bir kent.

457 Kahire'den otomobil yoluyla yaklaşık 180 km kuzeybatıda, Nil Nehri kıyısında bir şehir

458 Nil Irmağı deltasında, Füvve'den otomobil yoluyla 34 km kuzeybatıda bulunan bir şehir.

Ayın 11'i Pazartesi günü Haziran'ın başıydı. Ayın 12'si Salı günü ikindi vaktinde sıhhat, afiyet ve azamet ile devlet sarayına vararak indiler. Padişaha refakat edenler de İskenderiye şehrindeki münasip yerlerde konakladılar. Saltanatın veliahdı tarafından gemilerle gelmiş bulunan kapıcıbaşı[459] el öptü.

Not: İskenderiye; Aşağı Mısır'da, Mareotis Gölü ile Akdeniz arasındaki bir yarımada üzerinde bulunan bir şehirdir. Filipus'un oğlu İskender'in emriyle inşa edildi. İslâmiyet öncesinde burada yaklaşık bir milyon insan yaşıyordu. Bazı sıkıntılar nedeniyle buranın ahalisi 50 bine indi. Ancak merhum Mehmed Ali Paşa'nın[460] zamanında yüzünü bayındırlığa doğru çevirdi. Şimdi 500 bin insanı barındırmaktadır. Büyük devlet ve millet binaları, 1001 sütuna sahip cami, geniş pazar ve meydanlar, caddeler bu şehre ziynet bahşetmektedirler. Bitti.

Ayın 13'ü Çarşamba gününde [sultan] ata binerek deniz sahiline teşrif etti ve sahilde kayığa binerek temaşa etmek amacıyla gemilere doğru kürek çektiler. [Sultan] gemilerin tamamını teker teker muayene ve müşahede ederek, durumlarının iyi olması ve sağlam bir hâlde bulunmalarından dolayı hoşnutluğunu ve memnuniyetini izhar etti. Özellikle de gemilere yerleştirilmiş olan büyük menzildar toplardan dolayı sevincini belli etti, övünçler söyleyip aferin dedi, gemi görevlilerini ve deniz askerlerini iltifat denizine gark etti, onlara sonsuz bahşişler edip ihsan yaptı, sonra yine kayıkla sahile geldi ve saraya döndüler. Bu sırada gemilerden ve kaleden top atışları yaparak sevinçlerini belli ettiler. Ayın 14'ü Perşembe gününde orada kaldılar.

Ayın 15'i Cuma gününde hünkâr hazretleri Câmi-i Garbî'de selamlama yaptı ve Cuma namazını kıldı. Hz. Resul'ün (s.a.v.) makamını, Cenab-ı Emirü'l-mü'minin (Hz. Ali) Aleyhisselam'ın atının ayağının bastığı yeri, fetih sırasında kendisini kale burcundan şehrin içine atan Amr b. Âs'ın düştüğü yeri, Ebü'l-Kıyas'ın[461] ve Şeyh Şâzilî'nin[462] makamını ziyaret etti ve Sinan Paşa'nın akrabalarından olan İbrahim Bey'e emretti ki Sinan Paşa'yı beklemeksizin, Mısır'dan ihraç edilmeleri

459 Ruzname'ye göre Koçi Bey. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 490.

460 Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan (ö. 1849) söz edilmektedir.

461 Ruzname'ye göre Ebü'l-Abbas. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 490. Bu kişi, Şâzelî şeyhlerinden Ebû Abbas Mürsî (1219-1287) olabilir. Bkz. Mustafa Kara. "Mürsî", *TDV İA*, 32. c., İstanbul, 2006, s. 55-56.

462 Ruzname'ye göre Yakut Şâzelî. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 490. Bu şahıs da Ebû Abbas Mürsî'nin halifelerinden olan Yakut el-Arşî olmalıdır. Bkz. Ahmet Murat Özel. "Şâzeliyye", *TDV İA*, 38. c., İstanbul, 2010, s. 387.

için kendi denetimi altında İskenderiye'ye getirmiş olduğu kişileri yine aynı şekilde deniz üzerinden İslâmbol'a götürsün.

Ayın 16'sı Cumartesi günü ikindi vaktinden sonra hünkâr hazretleri saba yeli gibi koşan atına binerek Reşid'e yöneldi. Ayın 17'si Pazar gününde sefer hâlinde bulundular.

Ayın 19'u Salı günü kuşluk vaktinde Füvve'ye yetişerek konakladılar. Hünkâr hazretleri, Nil'in doğu sahilinde bulunan bu şehirde Ceziretü'z-Zeheb'e giderek, temaşa etmek ve Nil'den balık avlamak için Ceziretü'z-Zeheb'in meşhur bahçesine indi ve kendi mübarek eliyle çokça balık avladı.

Ayın 20'si Çarşamba günü ve ayın 21'i Perşembe gününde yolculuk yaptılar. Ayın 22'si Cuma gününde ikindi vaktinde şahenşah hazretleri Mısır'a vararak, saadet ve azamet ile Ravza'ya giriş yaptı. Gemiler serdarı Cafer Bey'i padişahın huzuruna getirdiler. Bu güzel fethin anısına Ümmü'l-Kıyas'ta yüce bir kasır inşa edilmesi buyruldu. Ayın 23'ü Cumartesi gününde mühendisler kasrın mevkiini belirleyerek planlama yaptılar.

Ayın 24'ü Pazar gününde dîvân toplantısı oldu. Kitapçığa uygun bir şekilde asker sayımı yapılması, emîrlerin nökerlerinin dikkatlice sayılması ve ordu mevcudunun miktarının arz edilmesi konusunda karar verildi. Aynı gün Kıbrıs Adası'nın vergisinin teslim alınması için Silahdarlar Kethüdası Ali Bey birkaç silahdar eşliğinde dört kayıkla beraber adı geçen adaya gönderildi. Said hâkimi olan Ömer oğlu Ali Bey'in biraderzadesi (yeğeni)[463] Emîr Ömer, hünkârın gazabından kurtuldu.

Ayın 25'i Pazartesi gününde dinlendiler. Ayın 26'sı Salı gününde Yazıcı Ali Bey, Saruhan vilayetine alay beyi olarak atandı. Adı geçen vilayetin eski alay beyi Arâyend[464] oğlu İskender Bey de 240 bin akçe yani 4084 tümen maaş ile Akşehir hâkimi tayin edildi. Şahenşah hazretlerinin divitdarı mansıbı 130 bin akçe yani 2184 tümen ile Peripeyker Cafer Çelebi'ye lütfedildi.

Ayın 27'si Çarşamba gününde ve ayın 28'i Perşembe gününde dinlendiler. Ayın 29'u Cuma gününde münâdîler (tellallar) Nil Nehri'nde suyun arttığını muhtelif taraflarda ahaliye müjdelediler.

Ayın sonu olan Cumartesi gününde Seydi Bey'e ulufe yerine 70 bin akçe yani 1160 tümen tiyul (zeamet) lütfedildi.[465]

---

463 Ruzname'ye göre "karındaşı". Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 490.

464 Menzilname'ye göre Arânîd. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 454.

465 Ruzname'ye göre bu olay Cemâziyelâhir ayının ilk gününde gerçekleşmiştir. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 490.

923 yılı Cemâziyelâhir ayının (21.06-19.07.1517) olayları

Ayın başlangıcı olan Pazar gününde bundan böyle kazaskerlerin dîvânî öğle yemeği sofralarının ayrı olarak açılması emredildi.[466]

Ayın 2'si Pazartesi gününde dîvân toplantısı oldu. Meşveretin ardından emîr-i hac mansıbını Seydi Bey'e havale ettiler ve kendisine Şam hacılarını Mekke-i Mükerreme'ye götürme görevini verdiler.

Ayın 3'ü Salı gününde Ravza'da dîvân toplantısı yapıldı. Bütün ordu emîrleri dîvâna davet edilerek, ordû-yı hümâyûnun geri dönüş tedbirlerini müzakere ve meşveret ettiler.

Ayın 4'ü Çarşamba gününde dîvân toplantısı oldu. Müzakerenin ardından dört bin yeniçerinin deniz üzerinden gemilerle Beyrut'a gitmesine karar verildi. Diğer ordu ehli ise karadan Şam'a gidecek, gemiler ise kışı Kıbrıs Adası'nda geçireceklerdi. Aynı gün Rumeli askerinin sayımı yapıldı. Harekete hazır olunması emredildi.

Ayın 5'i Perşembe gününde Anadolu askerinin sayımı yapıldı ve onlara da geri dönüş haberi verildi.

Ayın 6'sı Cuma gününde gulamlardan, topçulardan, bostancılardan vd. ibaret dîvânî hassa askerlerinin (kapı halkının) sayımı yapıldı. Onlara da hazır olmaları emri verildi.

Ayın 7'si Cumartesi gününde hünkâr hazretleri gezinti ve temaşa amacıyla Kansu Gavri'nin Bulak'tan aşağıda yer alan kasrına giderek, belesân (balsam) ağacını ve ondan nasıl [balsam] üretildiğini müşahede ettikten sonra gece yarısında Ravza'ya geri döndü.

Ayın 8'i Pazar gününde dinlendiler. Ayın 9'u Pazartesi gününde dîvân toplantısı oldu. Gemiler serdarı Cafer Bey dîvânda hazır bulundu. Meşveretin ardından karar verildi ki gemiler hiçbir yerde beklemeksizin doğrudan İslâmbol'a gitsinler. Behram Bey'e emîr-i hac hil'ati gönderildi. Hersekzade Ahmed Paşa ile gelmiş olan emîrlere de hil'atler verildi. Adı geçen vezire de geri dönüş izni çıktı.

Ayın 10'u Salı gününde, ayın 11'i Çarşamba gününde ve Temmuz'un 1'ine denk gelen[467] ayın 12'si Perşembe gününde dinlendiler. Ayın 13'ü Cuma gününde Mekke-i Mükerreme şerifi Şerif Berekât'ın oğlu Ebû Nümeyy orduya geldi. Halvet görevlilerinin ileri gelenleri ile bazı emîrlerin onu karşılaması emredildi. Ayın 14'ü Cumartesi gününde ve ayın 15'i Pazar gününde dinlendiler.

---

466 Ruzname: "Bu günde kazaskerlere dahi başka sini ile yemek gelmek emrolundu." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 490.

467 Menzilname'ye göre Temmuz ayının başı, Cemâziyelâhir ayının 11'ine tekabül etmekteydi. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 454-455.

Ayın 16'sı Pazartesi gününde Ebû Nümeyy, şerifin elçisi olan Arrâr b. Amîd ile birlikte çeşitli peşkeşler getirerek dîvâna geldi ve dîvânhâneyi kendi nurunun parlaklığıyla münevver kıldı. Yüce emre binaen o, Sadrazam Yunus Paşa ile Rumeli kazaskeri arasındaki kürsüye oturdu. Arrâr b. Amîd de ortadaki kürsüye oturdu. Sonra tertip üzere dîvân toplantısı oldu. Adı geçen şerif, hünkâr hazretleri ile görüşme şerefiyle müşerref olarak peşkeşler çekti. Bu teşrifat bittikten sonra bölük ağalarıyla birlikte ihtişamlı bir törenle kendileri için belirlenmiş olan menzile döndüler. Adı geçen şerifin mutfağı için her gün otuz koyun, belli miktarda pirinç, yağ, şeker, kahve ve nakit para verilmesi emredildi.[468]

Ayın 17'si Salı gününden ayın 21'i Cumartesi gününe değin [hünkâr hazretleri] dinlendiler. Adamları ise sefer hazırlıklarıyla meşgul oldular ve toparlandılar. Ab ayının[469] 1'ine denk gelen ayın 22'si Pazar gününde dîvân toplantısı oldu. Şerif Ebû Nümeyy dîvânda hazır bulundu. Onun babası için hil'at ve Mekke-i Mükerreme emîrliği ahitnamesi hazırlanmıştı. Şerifzade el öpme merasimini icra ettikten sonra bunları kendisine teslim ettiler.

Ayın 23'ü Pazartesi gününde ve ayın 24'ü Salı gününde dinlendiler. Ayın 25'i Çarşamba gününde savaş gemileri yelkenlerini açarak, Cafer'in nezareti altında İslâmbol'a doğru yola çıktılar.

Ayın 26'sı Perşembe gününde ve ayın 27'si Cuma gününde hünkâr hazretlerinin huzurunda bendbâzlar ve kâsebâzlar çeşitli beceriler ve oyunlar göstererek bahşişler aldılar. Ayın 28'i Cumartesi gününde ve ayın 29'u Pazar gününde dinlendiler.

923 yılı Recebü'l-müreccb ayının (20.07-18.08.1517) olayları

Ayın başlangıcı olan Pazartesi gününde dîvân toplantısı oldu. Çapar (ulak) gelerek, İslâmbol depreminde yaşanan tüm yıkımın onarıldığı haberini getirdi.

Ayın 2'si Salı gününde Hersekzade Ahmed Paşa'nın Dulkadir memleketinde bulunan Kızılçöl yaylağında vefat ettiği haberi ulaştı. Bu yüzden muzaffer askerlerin başkomutanlığı (sipehsâlârî-i küll)[470] mansıbını Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya havale ettiler.

---

468 Menzilname: "Mekke-i Mükerreme sultanının oğlu gelip el öptü ve Hüdâvendigâr (Hünkâr) hazretleri, babasının beyliğini mukarrer tutup ahitname ihsan olundu." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 455.

469 Yahudi takviminin Av ayından söz edilmektedir. Miladi takvimine göre bu ayın bir kısmı Temmuz, diğer günleri ise Ağustos ayına denk gelmektedir..

470 Ruzname'ye göre seraskerlik. Bkz. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 491.

Not: Bu tedbirli vezir (Hersekzade Ahmed Paşa), Osmanlı Devleti vezirleri cümlesindendir ve Hersek/Hersogovin ve Karadağ hükümdarı Prens Stefan'ın oğludur. H. 867 / M. 1462 yılında Fatih Sultan Mehmed Bosna'yı fethettiğinde Hersek'i zapt etmeye yöneldi. Hersek hükümdarı Prens Stefan ona karşı savaşa giriştiği takdirde memleketini ve hayatını kaybedeceğini anladığı için kendisinin yegâne oğlunun elini tutarak sultanın huzuruna geldi ve memleketinin yarısını ona bağışladığını belirterek, oğlunu da rehine olarak kendi payitahtına götürmesini istedi. Sultan bu yaşlı adamın ricasını kabullendi ve bu prensi getirerek, kabiliyet elde etmek suretiyle emîrler arasına dâhil edilmesi için saltanat sarayında onun ihtimam ile terbiye edilmesini emretti. Sultan Bayezid-i Veli'nin cülusu sırasında o, Anadolu beylerbeyi idi. Adı geçen sultanın cülusunun başlarında vuku bulmuş olan karışıklıklar esnasında iyi bir şekilde hizmet gösterdi ve bu hizmet karşılığında sultan hanedanıyla akraba olmak şerefine kavuştu. H. 892 / M. 1487 yılında Mısırlılara karşı savaşan ordunun kumandanı görevinde iken askerin rehavet ve cesaretsizliğini görünce, küçük bir kuvvetle beraber kendisi de savaş meydanına atıldı ve çok ağır bir savaşın ardından yaralanarak Mısırlılara esir düştü. Bir yıl sonra barış antlaşması yapıldığında Mısır'dan İslâmbol'a gelerek sadaret mansıbına atandı. Bir yıl sonra sadaretten azledildi ve deniz kaptanlığı görevine getirildi. Bu memuriyeti sırasında da İnebahtı Kalesi'ni ve Yunanlıların diğer kale ve şehirlerini fethetti. H. 909 / M. 1503 yılında yeniden sadaret mansıbıyla şereflendirildi ve üç yıl sonra yine azledilerek kaptanlığa atandı. H. 917 / M. 1511 yılında üçüncü defa sadrazam oldu. Sultan II. Bayezid'in saltanatının sonlarında dâhilî gaileler devletin kuvvetine büyük bir zarar verdiğinden bu kez gerektiği gibi hizmet yapamadı. Bu nedenle yeniçeriler isyana cesaret ederek başkaldırdılar ve bu veziri öldürmek istediler. O ise saklandı. Asiler onun evini yağmaladılar. H. 918 / M. 1512 yılında Sultan Selim cülus edince, bu veziri dördüncü defa sadarete tayin etti. İran Seferi'nde ve Çaldıran Savaşı'nda sadaretin yükümlülüklerini gerektiğinden iki kat fazla yerine getirmek suretiyle çeşitli ikramlara mazhar olmasına rağmen ordu içinde baş gösteren düzensizlik ve itaatsizlik vaziyeti bu vezirin gevşekliğiyle izah edildi ve kendisi sadaretten azledildi. Ardından Bursa'nın yönetimini bu vezire havale ettiler. Mısır Seferi sırasında sipehsâlâr (ordu kumandanı) unvanıyla sultanın maiyetinde bulundu. H. 923 yılının Cemâziyelâhir ayında hastalandı. Bu yüzden hava değişikliği için Bursa'ya gitmesine izin verildi. Arz edildiği üzere söz konusu yılın Receb ayında Dulkadir vilayetinin Kızılçöl yaylağında vefat etti. Bu yaşlı vezirin dört sadaret müddeti yedi yıl ve artı birkaç gün sürdü. Bitti.

Ayın 3'ü Çarşamba gününde dîvân toplantısı oldu ve ordû-yı hümâyûnun geri dönüşüyle ilgili gereken tedbirler görüşüldü.

Ayın 4'ü Perşembe gününde ve ayın 5'i Cuma gününde dinlendiler. Veliaht hazretlerinden çapar (ulak) geldi.

Ayın 6'sı Cumartesi gününde dîvân toplantısı oldu. Şehzadenin mektuplarından anlaşıldı ki Boğdan hâkimi vefat etmiş ve yerine Stefan Bey geçmiştir. Ayrıca Macaristan tarafından elçi gelmiş ve âdet üzere hapsedilmiştir.

Ayın 7'si Pazar gününde Kırım ve Kıpçak hanı tarafından elçi geldi ve dîvân toplantısı oldu. Aynı gün Diyarbakır'dan ulak geldi ve Şark serdarının mektubundan anlaşıldı ki Şah İsmail'in namlı emîrlerinden olan Çayan Sultan o tarafa yönelmiştir. Bu yüzden merhum Ahmed Paşa ile beraber Anadolu'ya doğru yola çıkmış olan emîrlere mübarek hüküm gönderildi ki Halep havalisinde ordugâh kurarak, ikinci bir emre kadar orada beklesinler. Şehsüvaroğlu Ali Bey ile Ramazanoğlu Mahmud Bey'e kendi birlikleri ile beraber sefere hazırlanmaları emredildi.

Ayın 8'i Pazartesi gününde Mağrib'in en uzak köşesinde bulunan Fas ve Merakeş memleketlerinin sultanı tarafından elçi geldi. Söz konusu sultan, fütuhatı tebrik ederek ihlasını arz etti ve birlik beraberlik mesajı verdi. Bu, padişahın hoşuna gitti ve söz konusu sultanın mektubuna cevap yazılarak, elçisine bahşiş ve hil'at verildi. Ayrıca söz konusu sultana ulaştırması için elçiye münasip hediyeler vererek kendisini uğurladılar.

Ayın 9'u Salı gününden ayın 15'i Pazartesi gününe değin kayda değer bir hadise vuku bulmadı. Ancak ayın 15'i Pazartesi gününde hünkâr hazretleri Kahire şehrine yönelerek, Ferhad Paşa'nın oturduğu ve Birketü'n-Nil'e hâkim bir konumda bulunan evi kendi kademleriyle müşerref kıldı.

Ayın 16'sı Salı gününden ayın 21'i Pazar gününe değin dinlendiler ve kayda değer herhangi bir vukuat gerçekleşmedi. Ayın 21'i veliaht hazretlerinin arzına binaen kesin bir şekilde yazıldı ki Mesih Bey, Vidin[471] şehrinden çıkarak akın (çapavul) yapmakla meşgul olsun.[472]

Ayın 22'si Pazartesi gününde ziraat işleri için Nil Irmağı'ndan kanalların açılması hükmedildi. Bütün askerler, vezirler ve emîrler ordudan ve şehirden çıktılar. Hünkâr hazretleri de sadece la'l renkli bir sancak[473] ve nakkarehane ile birlikte oraya teşrif etti. Nil Irmağı'ndan kanallar açıldı. Bugün insanların tamamı sevinip memnun oldular.

---

471 Bulgaristan'ın kuzeybatısında, Tuna Irmağı kıyısında bir şehir.

472 Ruzname: "Mesih Bey'e Vidin sancağında durmak emroldu". Bkz. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 491.

473 Ruzname'ye göre bir kızıl bayraklı alem. Bkz. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 491.

Ayın 23'ü Salı gününden ayın son günü olan Salı gününe kadar kayda değer bir vukuat baş göstermedi. Yalnız ayın 25'i Perşembe gününde, bazı mahrem konuları arz etmek için gelmiş bulunan veliaht hazretlerinin solakbaşısına dönüş izni verildi ve o, deniz üzerinden İslâmbol'a doğru yola çıktı.

923 yılı Şabânü'l-muazzam ayının (19.08-16.09.1517) olayları

Ayın başlangıcı olan Çarşamba gününde ve ayın 2'si Perşembe gününde dinlendiler. Ayın 3'ü Cuma gününde hünkâr hazretleri Cuma namazını âdet üzere Ezher Camii'nde kıldı.

Ayın 4'ü Cumartesi gününde dîvân toplantısı oldu. Konuşmaların ardından daim hazır bulunan ordunun her bir süvarisinin günlük maaşına 2 akçe yani 332 dinar ve her bir piyadenin de günlük maaşına 1 akçe yani 166 dinar eklenmesine karar verildi.

Ayın 5'i Pazar gününde Silahdarbaşı Üveys Ağa, duhânîbaşının ensesine öylesine sert bir tokat attı ki kafasından duman çıktı.

Ayın 6'sı Pazartesi gününde dinlendiler. Ayın 7'si Salı gününde dîvân toplantısı oldu. Duhânî ve silahdarbaşını bilmukabele mahkemeye çektiler. Duhânînin suçlu bulunduğunu ortaya çıkararak arz ettiler.

Ayın 8'i Çarşamba gününde dinlendiler. Ayın 9'u Perşembe gününde duhânînin maaşını geçici olarak kestiler. Ayın 10'u Cuma gününde hünkâr hazretleri Cuma namazını yine Ezher Camii'nde kıldı.

Ayın 11'i Cumartesi gününde Süleyman Reis el öptü. Venedik elçisi, Boğdan hâkimi Stefan'ın veziri ve Mağrib'deki Cerbe[474] sultanının elçisi peşkeş çekerek el öptüler. Onlara cevaplar yazılması ve elçilere geri dönüş izni verilmesi emredildi. Aynı gün Hayır Bey dîvânda hazır bulunarak hil'at giydi. Mısır yönetiminin fermanı ona lütfedildi ve kendisi paşa unvanına layık görüldü. Veliaht hazretlerine cevaben padişahın hükmü yazıldı ve ulakla gönderildi ki Mesih Bey Vidin'de, Mihaloğlu Mehmed Bey Hersek'te ve Hüseyin Bey İnebahtı'da kalsınlar ve eğer komşulardan düşmanca hareketler vuku bulursa, o zaman vakit kaybetmeksizin çapulcuların[475] başında onlara saldırsınlar.[476] Aynı gün Halep'ten ulak geldi. Malum oldu ki Bayburt hâkimi Mirza Bey, Şah İsmail tarafından tayin edilmiş bulunan Gürcistan hâkimi Gurgura ile savaşmış ve şehit düşmüş, İspir hâkimi de bu savaşta öldürülmüştür.

474 Cerbe, Tunus'ta bir adadır.

475 Ruzname'ye göre akıncıların. Bkz. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 491.

476 Bu paragrafta buraya kadar anlatılan olaylar, Ruzname'ye göre ayın 10'unda vuku bulmuştur. Bkz. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 491.

Açıklama: 921 (1515) yılında bazı aznavurlar (Gürcü soyluları) Bayburt hâkiminin yanına gelerek, Gurgura'nın yönetiminden şikâyet ettiler ve Osmanlı Devleti'nin yardımıyla şamhalzadelerden olan Menûçihr adlı birisinin Gürcistan'a hâkim tayin edilmesi ricasında bulundular. Bayburt hâkimi aznavurların ricasını Osmanlı sarayına arz etti. Onların dileğinin yerine getirilmesi emredildi. Bayburt hâkimi de kendi birliğiyle beraber Gürcistan'a yöneldi. Gurgura'dan memnun olmayan Gürcüler Osmanlı ordusuyla ittifak ederek, Gurgura'ya karşı savaştılar ve bu savaş sonucunda onu memleketten kovarak, Menûçihr'i Gürcistan'ın yönetimine getirdiler.

Bu sırada Sultan Selim Han ve onun devlet adamları İran ve Macaristan elçilerinin işleriyle uğraşıyorlardı. Şah İsmail de Mısır saltanatıyla ittifakından dolayı son derece tatmin olmuş durumdaydı[477] ve Sultan Selim'in çabucak Menûçihr'in yardımına koşamayacağını biliyordu. Bu yüzden, Gurgura kendisine sığındığında [Şah İsmail] Gürcistan'ı istila etmek için onu maşa olarak kullanmaya karar verdi ve Dev Sultan Rumlu'yu, Çirkin Hasan Tekelü'yü, Narin Bey Kaçar'ı, Kazak Bey Rumlu'yu ve Hasan Bey Çota'yı yeterince sayıda askerle beraber Gürcistan'ı istila etmek üzere görevlendirdi. Onlar da Gurgura ile birlikte 922 yılının Muharrem (1516 yılının Şubat) ayında İrevan (Revan) ve Şuregil[478] yolundan Akşehir'e[479] yöneldiler ve ansızın gelen bir bela gibi şehrin etrafını sardılar. Menûçihr barış yapmak suretiyle onları başından uzaklaştırmak istedi. Lakin Gurgura onun dile getirmek istediği haraçtan daha fazla bir meblağda vergi ödeyeceği vaadinde bulunmuştu. Menûçihr baktı ki bunların istediği meblağı ödeyemeyecektir, bu yüzden savaşa başladı. Lakin hiçbir sonuç elde edemedi ve fevri olarak Bayburt'a gitti. Kızılbaş ordusu Gurgura'nın taraftarlarının yardımıyla Gürcistan'ı öyle bir hâle getirdiler ki vasfı mümkün değildir. Bu nedenle Gurgura hâkimiyette istikrar ve istiklal buldu. Menûçihr de Bayburt hâkimi aracılığıyla, Gürcistan emîrlerinden olan Besâne adlı birisini Osmanlı Devleti sarayına gönderdi.

---

477 Çaldıran Savaşı ardından Safevî – Memlûk müttefiklik görüşmeleri için bkz. Mübariz Ağalarlı. "XVI. Yüzyılın Başlarında Safevi Devletiyle Memlük Devleti Arasında Siyasi İlişkilere Genel Bir Bakış", *Uşak Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Yıl: 2, Uşak, 2010, s. 124-135.

478 Şimdiki Türkiye – Ermenistan sınırında, Kars-Arpaçayı boyunda yer alan ve Gümrü şehri çevresiyle Kars'ın Arpaçay ilçesinin Kızılçakçak ve Başgedikler yörelerini kapsayan tarihî bir bölgedir. Bkz. Fahrettin Kırzıoğlu. *Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi*. Ankara: TTK, 1993, s. 102.

479 Buradaki Akşehir, bugünkü Gürcistan'ın güneyindeki Akhalkalaki (Ahılkelek) şehridir. Bkz. F. Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s. 453.

Bu yüzden Sultan Selim, Şah İsmail'in barış için göndermiş olduğu elçileri hapsederek, İran ve Gürcistan üzerine sefere çıkma kararı aldı, barış ricasıyla elçi göndermiş bulunan Macaristan Hükûmeti ile barış yaptı ve Gazi Sinan Paşa'nın komutası altında Şark ordusunu harekete geçirdi. Mısır Hükûmeti'nin İran'la ittifakı açığa kavuşunca, o kudretli sultan da İslâmbol'dan harekete geçerek, kendi ordusuna katıldı ve Sultan Kansu Gavri'nin hareketi üzerine Mısırlılarla savaşmaya mecbur kalarak, Şah İsmail'in cezalandırılmasını ertelemiş oldu.

Menûçihr Gürcistan emîrleriyle birlikte Şam'da Selim'in karargâhına sığındığında, sultan da Gürcistan'ın hâkimiyetini hil'at ve ferman ile birlikte Menûçihr'e verdi ve Bayburt hâkiminin idare alanını genişleterek, onu Gürcistan'ın yönetim işleriyle sürekli olarak ilgilenmekle görevlendirdi. Bayburt'a ulaşan Mirza Bey asker topladı ve Menûçihr ile birlikte Gürcistan'a yöneldi. O taraftan İran'a haraç ödeyen Gurgura da Dev Sultan'dan yardım istedi. Dev Sultan da Gurgura'ya yardım için asker gönderdi ve öte yandan Sultan Selim'in Mısırlılar tarafından yenilgiye uğratıldığı ve öldürüldüğü söylentisini çıkardı. Bu haberden dolayı Menûçihr'in taraftarları ondan yüz çevirerek Gurgura'ya katıldılar. Bayburt hâkimi Mirza Bey ise Osmanlı ordusu ve Menûçihr, ayrıca İspir, Keskim, Tortum, Erzincan, Tercan ve Kiğı hâkimleriyle beraber üç bin askerle birlikte Gürcistan'ın ortasında kaldılar. Gurgura'nın ordusu Kızılbaşlarla birlikte onların etrafını sardılar. Menûçihr Han'ı, Mirza Bey'i ve İspir hâkimini iki bin kişiyle birlikte kılıç ve balta ile öldürdüler. Ordunun geri kalanı bin türlü acı ve perişanlık ile galiplerin elinden kurtularak vatanlarına gittiler ve olup bitenleri sultana arz ettiler. Bitti.

Ayın 12'si Pazar gününde dîvân toplantısı oldu. Paşalar orduya giderek, muzaffer askerler arasından Mısır'da kalması gereken garnizonu (sahlov) seçtiler. Onların sayısı şu şekildedir: Rumeli ordusundan bin kişi, Anadolu ordusundan bin kişi, hassa gulamlarından bin kişi, yeniçerilerden bin kişi ve yeterli sayıda topçu, tüfekçi ve zenburçu (zemberekçi). Bunların toplamı beş bin kişiden ibaretti. Anadolu ordusunun komutanlığı Sivas hâkimi Faik Bey'e, Rumeli ordusunun komutanlığı Tırhala hâkimi Sinan Bey'e, hassa gulamlarının komutanlığı Çeşnigirbaşı Mustafa'ya havale edildi.

Ayın 13'ü Pazartesi gününde Hayır Paşa'yı geleneksel teşrifatla götürerek, Kahire'de hükûmet kürsüsüne oturttular.

Ayın 14'ü Salı gününde dîvân toplantısı oldu. Mısır ülkesinin yönetilmesi için bir düstûrü'l-amel yazarak, askerî ve kişverî (sivil) memurları belirlediler.

Ayın 15'i Çarşamba gününde dîvân toplantısı oldu. Mısır ülkesinde kalması gereken emîrler seçildi.

Ayın 16'sı Perşembe gününde dîvân toplantısı oldu. Tekrar dîvân ehli Mısır işleriyle uğraştılar.

Ayın 17'si Cuma gününde dinlendiler. Hünkâr hazretleri Cuma namazını âdet üzere Sultan Hasan Camii'nde kıldı.

Ayın 18'inde dîvân toplantısı oldu. Hayır Paşa ile beraber Mısır'da kalmaları için seçilmiş olan emîrler el öperek hil'at giydiler.

Ayın 19'u Pazar gününden Eylül/September'in başlangıcı olan ayın 23'ü Perşembe gününe değin ordu ehlinin tamamı sefer hazırlıklarıyla uğraştılar. Aynı gün a'lâ hazret şahenşah şevket ve ikbal ile davul ve sancak eşliğinde Matariye Sarayı'na taşındı. Ordunun yolculuğu sırasında konaklarda askerin kalabalığı yüzünden disiplin bozulmasın ve herkesin maaşı ve yiyeceği rahatça verilsin diye bütün ordu ehlinin yedi kısma ayrılması, her bir kısmın komutasını namlı vezirlerden birinin üstlenmesi ve bu birliklerin bir günlük ara ile birbirlerini takip etmeleri yönünde karar verildi.

Ayın 24'ü Cuma gününde hünkâr hazretleri öfkeli bir şekilde Matariye'de[480] at arabasına binerek, hiçbir kimseye iltifat göstermedi ve Haneki'de konakladı.

Ayın 25'i Cumartesi gününde [hünkâr hazretleri] yine arabaya oturdu ve gün doğumu vaktinde özel hazırlanmış geçitler aracılığıyla Bilbeys'ten[481] geçerek yola koyuldu. Aniden [padişah] Sadrazam Yunus Paşa'ya sinirlendi ve solaklar kethüdası birkaç solakla birlikte giderek, o yiğit gaziyi ve o tedbirli veziri şehit ettiler. Sonra kapıcılardan birisine o suçsuz vezirin başını bedeninden ayırmasını emretti. Gazabının şiddeti yüzünden üç gün boyunca o kesik başı mızrağın ucuna takılı bir şekilde beraberinde götürmelerini buyurdu; Katiye'ye[482] vardıklarında ise defnedilmesi konusunda hüküm verdi.[483]

Ayın 26'sı Pazar gününde Hatâmire'de,[484] ayın 27'si Pazartesi gününde Salihiye'de konaklanıldı. Bu menzilde kapıcı gönderilerek, Rumeli askeriyle beraber arkada olan Zeynel Paşa'nın gelmesi istendi.

480 Kahire şehrinin doğusunda bir semt.

481 Kahire'den kuzeydoğuda bir şehir.

482 Katiyye veya Birü'l-Katiyye, Sina Yarımadası'nın kuzeybatısında yer almaktadır.

483 Menzilname'ye göre Yunus Paşa, ayın 26'sında Hatâmire konağı civarında iken yol üstünde katledilmişti. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 455.

484 Ruzname: Hattare. Diğer bazı kaynaklarda bu yerin ismi Hattâriyye diye anılmaktadır. Bkz. Selâhattin Tansel. "Silahşor'un Feth-name-i Diyar-ı Arab Adlı Eseri", *Tarih Vesikaları*, Yeni Seri, Cilt: I, Sayı: 3(18), İstanbul, 1961, s. 431.

Ayın 28'i Salı gününde aynı yerde kalındı. Ayın 29'u Çarşamba gününde iki uzun ırmak üzerindeki menzilleri atlatarak ve merhaleleri katederek, ırmakları ve bataklıkları geçerek, köprü başında bulunan Hubb-ı Ukûle'de konakladılar.

923 yılı Ramazânü'l-mübarek ayının (17.09-16.10.1517) olayları

Ayın başlangıcı olan Perşembe gününde Katiye adlı küçük kasabada, ayın 2'si Cuma gününde Birü'l-Abd adlı küçük kasabada konaklanıldı. Bu menzilde merhum Yunus Paşa'nın veziri[485] olan Şeyhî Bey'in malları zapt edildi ve onlara el koyularak kapıcılara teslim edildi.

Ayın 3'ü Cumartesi günü sabah erkenden Ümmü'l-Hasan konağında inerek, ikindi vaktinden sonra harekete geçtiler.

Ayın 4'ü Çarşamba gününde Ariş kasabasında konaklanıldı. Bu konağa gelmeden önce Gazze hâkimi İsa Bey oğlu Mehmed Bey, hünkâr hazretlerini karşıladı.

Ayın 5'i Pazartesi gününde Ra'feh Burnu'na, ayın 6'sı Salı gününde Hüseyin Paşa Tevkîî'nin maktel ve medfeni olan Deyr köyü civarına indiler.

Ayın 7'si Çarşamba gününde İmam İdris Şâfiî'nin doğum yeri olan Gazze kasabası civarında konaklanıldı. Önden gitmiş olan Mehmed Paşa Tevkîî, yeniçeriler ağası, leşker veziri (defterdar) Mehmed Çelebi ve halvet görevlilerinin çoğu bu menzilde hünkâr hazretlerini karşıladılar.

Ayın 8'i Perşembe gününde Gazze kasabasında kaldılar. Bugün dîvân toplantısı oldu ve Diyarbakır'dan ulak gelerek, Kürt emîrlerinden İmadiye ve Süveydân hâkimi, Bayezid Bey ve Gazi Kıran Yusuf Bey'in[486] Şah İsmail'e biat edip Kızılbaş'a tâbi olduklarını ve Kazvin'deki Taht-ı Süleyman'da bulunan şahın da oradan Ucan'a[487] doğru yola çıkmak istediğini haber verdi.[488] Yeniçeriler ağasının tekrar önden hareket etmesi emredildi.

---

485 Ruzname'ye göre kethüdası. Bkz. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 492.

486 Biradost aşiretinden olan bu şahıs, Kızılbaşlara karşı giriştiği bir savaşta galip gelerek Safevî ordusuna bir hayli zayiat verdirdiği için Gazi Kıran lakabı almıştır. Bkz. F. Kırzıoğlu. *Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi*, s. 147.

487 Ucan, Tebriz'in yaklaşık 50 km güneydoğusunda bulunan bir kentti. Ruzname'de ise Ucan yerine "o cânibe" diye yazılmıştır. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 492.

488 Diyarbakır'dan gelen ulağın getirmiş olduğu haberlerle ilgili Ruzname'deki ek bilgiler: "Çayan Sultan ile sekiz bin er olup, bazı beylerle niyeti Bağdat cânibine olduğun ilam eyledi." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 492.

Ayın 9'u Cuma gününde aynı yerde kaldılar. Kuds-i Şerîf, Gazze ve Safed beylerbeyiliği Canberdi Gazâlî Bey'e lütfedildi.[489] Leşker vezirleri ve leşker-nüvisler (defterdarlar) hazine ve defterhane ile birlikte bugün yola çıkarak önden gittiler.

Ayın 10'u Cumartesi gününde Sedûd mevkiinde konaklanıldı. Canberdi Gazâlî Bey'in emîrlik fermanı verildi ve o da el öperek hil'at giydi.

Ayın 11'i Pazar gününde Remle kasabası civarında konaklanıldı. Hassa yüklerinin yüklenmesi ve nakli için yüz katar deve Anadolu'dan ve yüz katar da Rumeli'den, Dulkadir ve Ramazanoğlu memleketinden, yüz katar da Karaman vilayetinden[490] toplanması emredildi.

Ayın 12'si Pazartesi gününde Celcûliye yakınlarındaki Avca konağında, ayın 13'ü Salı gününde Kakan diye bilinen mevkide konaklanıldı. Yolculuk esnasında Arap ümerasından birkaç kişi hünkâr hazretlerini karşılayarak peşkeş çektiler ve el öpmek istediyseler de muvaffak olamadılar.

Ayın 14'ü Çarşamba gününde Lecûn hanında ve ayın 15'i Perşembe gününde Kişon vadisindeki Uyûnü't-tüccâr'da konakladılar. Hünkâr hazretleri Emîr-i âhûr Ahmed Ağa'ya sinirlendi ve [padişahın] buyruğu üzerine kapıcılar gidip onun tuğunu kırarak çadırının iplerini kestiler. Kendisi emîr-i âhûr makamından azledildi ve ordudan kovuldu.

Ayın 16'sı Cuma gününde Mîne'ye vardılar. Ayın 17'si Cumartesi günü orada kaldılar. Hünkâr hazretleri ziyaret niyetiyle Hz. Şuayb Aleyhisselam'ın mübarek mezarına giderek, o mükerrem peygamberin türbesini ziyaret etti. Anadolu beylerbeyi o vilayetin askeriyle birlikte gelerek, hiç beklemeksizin ilerideki konağa doğru hareket ettiler.

Ayın 18'i Pazar gününde Yakub Köprüsü (Cisr-i Yakub) menziline vardılar. Bu menzilde asi Araplar dîvâna mahsus koyun sürülerine saldırarak, yeniçeri çobanlarla bir hayli savaştılar. Çobanlardan bir kişi öldürülürken, Araplardan ise birkaç kişi katledildi ve birkaçı da yaralandı. Sonunda maksatlarına erişemeden kaçtılar.

Ayın 19'u Pazartesi gününde Kuneytire'de konaklanıldı. Bu menzilde Haneşoğlu'nun veziri Kürt Mahmud gelerek altı baş at peşkeş çekti. Karşılamaya kendisi gelemediği için mazur görülmesini istemişti. Özrü kabul edildi ve gelmekten muaf kılındı.[491]

---

489 Ruzname'ye göre bu olay da ayın 8'inde vuku bulmuştur. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 492.

490 Ruzname'ye göre; "yüz katar deve Anadolu'dan ve yüz katar Karaman'dan ve iki yüz katar deve Rum vilayetinden ve Dulkadir ve Ramazanoğlu vilayetlerinden..." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 492.

491 Ruzname'ye göre; "Kendinin gelmesi mukarrer oldu." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 492.

Salı gününde Sa'sâ mevkiinde konakladılar. Ali Çelebi Diyarbakır'dan geldi. Kızılbaş'tan bir kişiyi dil olarak getirdi ve malum oldu ki şah kışlak yapmak için İsfahan havalisindedir.

Ayın 21'i Çarşamba gününde hünkâr hazretleri – zaferi izzetlensin – muzaffer ordusuyla beraber Dımaşk-ı Şam civarında, Salahiye'de bulunan, "içlerinden ırmaklar akan cennetlere"[492] benzeyen Merc-i Âmir'de ahalinin, ulemanın, salih kimselerin, seyyidlerin, ileri gelenlerin ve eşrafın çeşitli tazimleri ile karşılanarak kutlu otağına indi. Aynı gün [padişah] ordunun kışlak azığı için Şamat'tan 23 bin çuval arpa tedarik edilmesi, Mısır'da depolanmış bulunan 30 bin erdeb buğday ve bir o kadar da baklanın[493] gemiyle Beyrut'a nakli konusunda hâkimlere gönderilmek üzere emirnameler yazılmasını buyurdu.

Not: 1 erdeb; 2 harvâr, 8 batman ve 213 miskal-ı şâhî ağırlığındadır.

Silahdarlar kethüdası 50 gulam (kul) ile birlikte bunların yüklenmesi ve gönderilmesi için Mısır tarafına, Yiğit Ahmed Ağa'nın oğlu Mahmud Bey ise gurebâ zümresiyle beraber geminin tedarik edilerek yollanması için Trablusşam tarafına gönderildiler.

Ayın 22'si Perşembe gününde aynı yerde kaldılar. Rumeli askeri gelip ulaştı. Ayın 23'ü Cuma gününde hünkâr hazretleri geleneksel teşrifat ile Emeviyye Camii'nde Cuma namazı kıldı.

Ayın 24'ü Cumartesi gününde dîvân toplantısı oldu. Meşveretin ve müzakerenin ardından ordû-yı hümâyûnun Şamat'ta kışlamasına karar verildi. Ayın 25'i Pazar gününde istirahat ettiler.

Ayın 26'sı Pazartesi gününde İskenderiye yönetimi Evrenozade İskender Bey'e, Küstendil yönetimi Yiğit İsa oğlu Mahmud Bey'e, Sofya yönetimi Müstansır oğlu Ali Bey'e, Tırhala yönetimi ise Şam'ın eski hâkimi Yahşi Bey'in oğlu Ahmed Bey'e lütfedildi. Ayrıca Rumeli beylerbeyiliği Avlonya'nın eski hâkimi Şadi Bey'e havale edildi. Rumeli'nin bütün emîrlerine, mansıp sahiplerine ve ordu efradına terakki, hil'at ve bahşiş lütfedildi. Hayır Paşa tarafından ulak gelerek, Mısır hacılarının karadan ve denizden Hicaz'a doğru yola çıktıklarını arz etti. Bu yüzden padişah Şam'dan da mübarek mahmilin hacılarla beraber gönderilmesini buyurdu. Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın varlıklı sipahilerle birlikte İslâmbol'a giderek, oradan yeni tayin edilmiş olan hâkimlerle

492 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ suresi, 122. ayet.

493 Ruzname'de bunlara ek olarak Mısır'dan gönderilmiş olan azıkların listesinde "kırk bin erdeb arpa" da zikredilmektedir. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 493. Hububat ölçümünde kullanılan erdeb veya irdeb adlı hacim ölçüsü için bkz. Cengiz Kallek. "İrdeb", *TDV İA*, 22. c., İstanbul, 2000, s. 440-442.

vatanlarına yollanmaları, o memleketin fukara sipahilerinin[494] ise Silistre hâkimi Mustafa Bey'in maiyetiyle beraber kışı orduda geçirmeleri, lakin genel olarak Anadolu Beylerbeyi Ferhad Bey'e tâbi olmaları emredildi. Ayrıca kışlak için katırhaneden 700 baş yük atı ve katırı Hama ve Humus'a, küçük tayları Sultan Öyüğü'ne, binilmeye yarar tayları ise İslâmbol'daki tavîle-i hassaya (hassa ahır) ve şütürhanenin bazı develerini de Çukurova'ya göndererek yem ihtiyacını hafifletmeleri emredildi.

Ayın 27'si Salı gününde Anadolu'nun varlıklı sipahilerinin[495] kendi vilayetlerine gitmeleri emredildi. Yiğit İsa oğlu Mehmed Bey emîr-i hac olarak atandı. Piri Paşa'yı dergâha (huzura) davet etmek için mahsusen bir kapıcıyı İslâmbol'a gönderdiler. Adı geçen vezirin İslâmbol'daki görevlerini ise Rumeli Beylerbeyi Şadi Bey üstlendi. Yanya hâkimi Hüsrev Bey, Rumeli ve Anadolu askerlerinden oluşan ve Halep'te bulunan kuvveti kendi memleketlerine ulaştırmakla görevlendirildi. Karaman beylerbeyine ise kendi birliğiyle beraber ikinci bir emre muntazır olarak Halep'te ikamet etmesine ilişkin mübarek hüküm gönderildi. Diyarbakır beylerbeyinden ulak gelerek bir arzuhâl getirdi ve malum oldu ki şah (İsmail) Marağa'ya[496] gelmiştir. Anadolu emîrlerine, mansıp sahiplerine ve ordu efradına da kendi derecelerine uygun olarak terakki, hil'at ve bahşiş lütfedildi.

Ayın 28'i Çarşamba gününde şahenşah hazretleri izzet ve saadet ile avlanmak için ata bindi. Canberdi Gazâlî Bey'e yeterli sayıda hassa gulamlar vererek, onu arpa ve saman toplamak üzere görevlendirdiler.

Ayın 29'u Perşembe gününde Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa ordudan göç ederek önden gitti.

Ayın sonu olan Cuma gününde dünyanın sığınağı olan padişah hazretleri Cuma namazını Emeviyye Camii'nde kıldı. Emîr-i hac Mehmed Bey âdet üzere kendi sancağını mezkûr camiye getirerek münâdîler (tellallar) aracılığıyla yerli ve yabancı hacıların sefere hazır olmalarını duyurdu.

923 yılı Şevvâli'l-mükerrem ayının (17.10-14.11.1517) olayları

Ayın başlangıcı olan Cumartesi gününde hünkâr hazretleri bayramlaşma merasimini kendi çadırında icra etti. Bayram namazını Emeviyye

494 Ruzname'de varlıklı ve fukara sipahi ayrımı yapılmaksızın "Rumeli'nin zaifü'l-hâl (hali zayıf olan) sipahileri" zikredilmekte ve bunların Mustafa Bey ile beraber kışlak yapmalarından söz edilmektedir. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 493.

495 Menzilname ve Ruzname'de genellikle Anadolu askerine yola çıkma izni verildiğinden söz edilmektedir. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 455, 493.

496 Günümüzde İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinde bir şehir.

Camii'nde kıldılar. "Bayram yeni elbise giyenler için değildir, bayram ancak azaptan emin olanlar içindir" deyimi gereğince, yani müellifin:

Yeni elbise giymek bayram değildir,
Azaptan eğer bir kimse necat bulursa, bayramı o yapar,

dediği gibi, siyah elbise giyerek, güzel elbiseye ve süse asla itina göstermediler. Anadolu Kazaskeri Mevlânâ Nureddin Zeyrekzade, *Fusûsü'l-Hikem*, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, *Müsâmirât* vs. gibi kitapların yazarı olan Muhyiddin el-Arabî hazretlerinin medfun olduğu yere giderek, inşa edilmesi buyrulan mescit ve merkadin planlamasını yaptı ve teyemmünen temelinin toprağından bir miktar kazıdı.

Ayın 2'si Pazar gününde evliya mezarlarını ziyaret niyetiyle ata bindiler. Ayın 3'ü Pazartesi gününde istirahat ettiler.

Ayın 4'ü Salı gününde Haneşoğlu'nun evlatlarından olan Mansur adlı bir çocuk gelerek el öptü. Öğleden sonra Hoca Efendi'nin biraderi Hasan Çelebi fena âleminden beka âlemine göç etti ve Salihiye'de Şeyh Muhyiddin el-Arabî'nin civarında defnedildi.

Ayın 5'i Çarşamba gününde devlet hazinesini, atölyelerin araç gereçlerini, sikkeleri ve malları yükleyerek Dımaşk şehrine gönderdiler.

Ayın 6'sı Perşembe gününde Cemşid makamına sahip padişah ordudan şehre göç ederek, kendisinin [ilk] gelişi sırasında konakladığı evde tekrar konaklamış oldu.

Ayın 7'si Cuma gününden ayın 10'una değin kendi şahsi işlerini halletmekle uğraştılar.

Ayın 10'u Pazartesi gününde Şah İsmail tarafından "dil" getirdiler. Sorgu sualin ardından şahın Nahçıvan'da kışlak yaparak, ilkbahar başlarında çapulculuk yapmak amacıyla Amasya havalisini basıp yağmalamak niyetinde olduğu anlaşıldı. Bu yüzden savaşa ve sefere hazır olmaları ve ikinci bir emre muntazır olarak kendi yerlerinde kalmaları konusunda Şehsüvaroğlu Ali'ye, Malatya vd. sınırların, Diyarbakır'ın ve Kürdistan'ın emîrlerine kati buyruklar gönderdiler. Aynı gün İran'dan casus gelerek hünkârın kara yoluyla bu tarafa teşrif etmesini duyan şahın, planları suya düştüğünden yeniden Tebriz'e döndüğü ve kışlak yapmak için İsfahan'a gitmek niyetinde olduğu haberini getirdiler.

Ayın 11'i Salı gününde Saadet Giray Han vefat etti. Dîvân ehlinin çoğu hasta olup yatağa düştüklerinden dîvân toplantıları çok az yapılır olmuştu. Ayın 12'si Çarşamba gününden ayın 20'sine değin kayda değer herhangi bir vukuat gerçekleşmedi.[497]

497 Menzilname'ye göre ayın 17'sinde "Küçük Emîr-i âhûr İskender Ağa, emîr-i âhûr-ı kebîr oldu". Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 456.

Ayın 20'si Perşembe gününde hünkâr hazretlerinin muallimi ve arkadaşı olan Mevlânâ Hoca Halimî bu dünyadan öteki dünyaya göç etti. Hünkâr hazretleri ağlayarak, mualliminin cenaze namazında hazır bulundu. Pazarlardaki dükkânları kapatarak, taziye âdetini yerine getirdiler ve o fazıl ve müttaki kişiyi Şeyh Muhyiddin el-Arabî'nin civarında medfun olan biraderinin yanında Rahman'ın rahmet sandukasına emanet olarak bıraktılar.

Ayın 21'i Cuma gününde Kemah hâkimi Karaçınoğlu Ahmed Bey'in oğullarından biri, Gürcü emîrlerinden birisiyle beraber gelerek, bütün Gürcü emîrlerinin itaat ve bağlılık arz ettiklerini ve kendileri için bir reis ve serdar tayin edilmesi ricasında bulunduklarını belirttiler.

Ayın 22'si Cumartesi gününde Mevlânâ Hoca'nın hatmini düzenleyerek, hünkâr hazretlerine taziyeler arz ettiler.

Ayın 23'ü Pazar gününde Zeynel Paşa dîvâna gitti. Lakin hünkâr hazretlerinin şerefli mizacında sıkıntı baş gösterdiği için dîvân toplantısı yapılmadı. Hatta [sultan] dünyanın fâniliği ve insanoğlunun bekasının yokluğu düşüncesiyle Müslümanların kıblesi gibi siyahlar giyerek dîvân toplantısını menetti ve uzlete çekilip ibadetle meşgul oldu. Bu durum ayın 26'sına kadar devam etti.

Ayın 26'sı Çarşamba gününde Diyarbakır'dan ulak geldi ve Beylerbeyi Mehmed Paşa'dan bir arzuhâl getirdi. Arzuhâlde Durmuş Han Şamlu ve Çayan Sultan'ın 12 bin Kızılbaş ile birlikte Musul Kalesi'ne gelerek, Kara Hamid veya Kara Amid'e yani Diyarbakır'a[498] saldırmaya kalkışacakları bildiriliyordu; Dev Ali Sultan ise Çukur-Saad'da bulunmakta olup, Bayburt'a saldırı düzenlemek niyetindedir; Şah da Nahçıvan nahiyelerinde avlanmayla meşgul olarak fırsat kollamaktadır ve Osmanlı memleketlerine saldırmak için bir fırsat bulamazsa, Nahçıvan'da kışlak yapacaktır.[499]

Ayın 27'si Perşembe gününde dîvân toplantısı oldu. Lakin herhangi bir işe karar verilmedi. Ayın 28'i Cuma gününde dinlendiler.

Ayın 29'u Cumartesi gününde dîvân toplantısı oldu. Mehmed Paşa Tevkîî hasta olduğundan Zeynel Paşa dîvâna gitti. Meşveret ve müzakerenin ardından Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın ve Şehsüvaroğlu Ali Bey'in kendi askerleri ve araç gereçleriyle birlikte Diyarbakır'a gitmelerine karar verildi ve tekit edici hüküm yazıldı.

---

498 Eserin baskısında (s. 246) yanlışlıkla Ebiverd diye yazılmış, tarafımızca Tahran yazma nüshasına (s. 530) bakılarak Kara Amid (Diyarbakır) şeklinde tashih edilmiştir.

499 Ruzname'ye göre bu haber üzerine Sultan Selim de dîvânı toplamış, Rum beylerbeyine ve Şehsüvaroğlu Ali Bey'e buyruklar göndererek, düşmana karşı hazır olmalarını emretmişti. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 494.

923 yılı Zilkadetü'l-haram ayının (15.11-14.12.1517) olayları

Ayın başı olan Pazar gününde dîvân toplantısı oldu. Vilayetlerin yönetimlerinde değişiklikler yapıldı ve gerekli hükümler yazılarak gönderildi. Ayın 2'si Pazartesi gününden ayın 10'una değin kayda değer herhangi bir vukuat gerçekleşmedi.

Ayın 10'u Salı gününde dîvân toplantısı oldu. Ulağın Şehsüvaroğlu Ali Bey'den getirdiği arzuhâl incelendi. Yazılanlardan anlaşıldığı üzere Erdebiloğlu (Şah İsmail) sessizliğe çekilmeyi seçmiştir ve savaş için harekete geçme niyetine ve kudretine sahip değildir.

Ayın 11'i Çarşamba gününden ayın 22'sine değin hünkâr hazretleri kederini ortadan kaldırmak ve eğlenmek için her gün ava çıkmak amacıyla ata bindi.

Ayın 22'si Pazar gününde ulak geldi ve veliaht hazretlerinden arzuhâl getirdi. Macaristan'ın antlaşmayı ihlal ederek, sınır beldelerine gönderdiği çapulcuların sınır emîrleriyle savaşmakta oldukları; İzvornik[500] hâkimi Öksüz Hacı Mustafa'nın bu savaşta şehit düştüğü bildiriliyordu.[501] Bu nedenle İzvornik'in yönetimi Çirmen[502] hâkimi Mihaloğlu Mahmud'a lütfedildi.[503]

Ayın 23'ü Pazartesi gününden ayın 29'una değin kayda değer herhangi bir vukuat gerçekleşmedi.

Ayın 29'u Pazar gününde Heykalzade'ye özel bir çavuş gönderildi ve veliaht hazretlerine mübarek hüküm verildi ki kendi lalası olan Sinan Bey'i İslâmbol'a yollayarak, onu orada ikametle görevlendirsin.

923 yılı Zilhiccetü'l-haram ayının (15.12.1517-12.01.1518) olayları

Ayın başı olan Pazartesi gününde dinlendiler.[504] Ayın 2'si Salı gününde dîvân toplantısı oldu. Dîvân ehline kışlık elbiseler hediye edildi.

---

500 Günümüzde Bosna-Hersek'in kuzeydoğusunda, Sırbistan sınırında yer alan Zvornik şehri.

501 Menzilname'ye göre bu haber Zilkade ayının 23'ünde ulaşmıştır. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 456.

502 Yunanistan'ın kuzeydoğusunda, Bulgaristan ve Türkiye sınırlarına yakın bir yerde bulunmaktadır.

503 Menzilname'de Zilkade ayının 22'sinden bahsedilirken aşağıdaki bilgiler aktarılmıştır: "Diyarbakır beylerbeyisi, Kızılbaş'tan bir dil gönderip, Kızılbaş'ın veziri Çayan Bey'in bir miktar asker ile Bağdat'a geldiği haberi malum olup, padişah dahi mûmâileyhe elbette üzerine varip cenk etsin deyü emredip, Şehsüvaroğlu Ali Bey'e ve Karaman Beylerbeyisi Hüsrev Paşa'ya 'ale't-ta'cil yetişsinler deyü hükümler irsâl eylediler." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 456.

504 Ruzname: "Diyarbakır'dan ulak gelip; Şeyhî nâm kimesne gelip han kenarında oturup, Emîr Seyyid hâkim-i Lûrân (aslında Soran) derbend ağzın ve

Hazır bulunanlar teşekkür ederek el öptüler. Ayın 3'ü Çarşamba gününde dinlendiler.

Ayın 4'ü Perşembe gününde Mehmed Paşa Tevkîî'ye buyruk gönderilerek, önceleri Karaman vilayetinde ordu için toplanmış olan ihtiyaçların çabucak yüklenerek padişahın ordusuna nakledilmesi; kendilerinin ise orada daha fazla kalmayarak, becerikli bir kişiyi ihtiyaçların sevki için orada bırakıp padişahın ordusuna geri dönmeleri emredildi. Bu hizmetin karşılığında ona 5 bin kuruş yani 3150 tümen nakit para ve bir top çatma kumaş hediye olarak gönderildi.

Ayın 5'i Cuma gününde namazın ardından dîvân toplantısı oldu. Canberdi Gazâlî'ye buyruk gönderilerek, kendi yerine güvenilir adamlarından birini hükûmet naibi sıfatıyla bırakarak, Kurban Bayramı'nda Şam'da hazır bulunması emredildi.

Ayın 6'sı Fırat üzerinde köprü kurmakla görevlendirilmiş olan Halep hâkimi Karaca Paşa'ya tekit edici bir hüküm gönderilerek yeniden Halep'e gelerek kendi işleriyle meşgul olması buyruldu. Ayın 7'si Pazar gününden ayın 10'una değin kayda değer herhangi bir olay vuku bulmadı.

Ayın 10'u Çarşamba gününde askerler, emîrler ve ileri gelenler arasında kurbanlık için çok sayıda koyun taksim edildi. Hünkâr hazretleri – gölgesi daha da büyük olsun – bayram selamlaşmasından sonra emîrler ve devlet erkânı ile beraber Emeviyye Camii'ne teşrif ettiler ve bayram namazını kıldılar. Bayramın başlangıcından ayın 13'üne değin insanlar bayramlaşmayla meşgul oldular.

Ayın 13'ü Cumartesi gününde dîvân toplantısı oldu. Hayır Paşa'nın arzuhâli incelendi. Müslüman hacıların karadan ve denizden güvenli ve sağ salim bir şekilde Mekke-i Mükerreme'ye varmış oldukları bildiriliyordu. Padişah, Şehsüvaroğlu Ali Bey'in göndermiş olduğu arzuhâle de göz attı. Malum oldu ki her taraftan Çayan Sultan'ın şerrini defetmekle uğraşıyorlar.

Ayın 14'ü Pazar gününde dîvân toplantısı oldu. Mısır hâkimi Hayır Paşa'nın göndermiş olduğu peşkeşler takdim edildi. Ulufecilerin reisi Musa Ağa'nın ve yeniçeriler kethüdası Kasım'ın Mısır'a giderek, orada bulunan dört yüz yeniçeriyi ve bölük halkını getirmeleri, Anadolu askerinden bin kişinin, Rumeli askerinden bin kişinin ve altı yüz yeniçerinin Mısır'da kalması, diğer askerlerden hiç kimsenin orada bırakılmaması, ister hasta ister firari ve isterse de saklanmış olsun, ele

sâir ma'berleri bekletip, beriye geçmeye takati yok idüğin ilam eyledi. Karaman beylerbeyisine hüküm gönderildi ki Fırat'ı geçip, elbette Diyarbakır beylerbeyisine varıp, mülâki ola." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 494.

geçirilen her bir şahsın Mısır'dan çıkarılması, direnen her bir kişinin de öldürülmesi hususunda emir verildi. Ayrıca Salih adlı bir adam casusluk yapmak üzere şah (İsmail'in) ordusuna gönderildi.

Ayın 15'i Pazartesi gününde Nişancı Bey ihtiyaçların ve avârızın toplanması için Karaman, Anadolu ve Rumeli vilayetine gönderildi. Aynı gün adı geçen şahıs kendi memuriyetini icra etmek üzere yola çıktı. Anadolu Defter Veziri (defterdar) Mehmed Çelebi gazaba uğrayarak azledildi ve hapse atıldı, mallarına ise mühür vuruldu.

Ayın 16'sı Salı gününde dîvân toplantısı oldu. Arabistan müstevfîsi (defterdarı) olan ve Çömlekçizade diye bilinen Kemal Çelebi Anadolu defter veziri (defterdarı) olarak atandı. Onun yerine de Kulaksız Mehmed Çelebi Arabistan müstevfîsi (defterdarı) oldu. Onun da yerine Zehrimar Kasım Bey tiyuldârlar müstevfîsi (tımar defterdarı) tayin edildi. Diyarbakır beylerbeyinden ve Süveydân[505] hâkimi Emîr Seyyid Bey'den ulaklar gelerek, padişahın dergâhına arzuhâl getirdiler. Bunların okunması sonucunda belli oldu ki Emîr Seyyid Bey savaşarak Çayan Sultan'ı kendi memleketinden üç dört menzil kovmuş ve onu oradan çıkarmıştır. Bahse konu kahrolası Çayan Sultan Altunköprü'yü geçerek, iki yolun birleştiği bir yerde ordugâh kurmuş ve şah da Karabağ'a gitmiştir. Bu güzel hizmet mukabilinde Seyyid Bey'e hil'at olarak bir top Frenk şîbi gönderildi.[506]

Ayın 17'si Çarşamba gününden ayın 20'sine değin kayda değer herhangi bir vukuat gerçekleşmedi. Ayın 20'si Cumartesi gününde silahdarların bir grupla birlikte gidip Fırat Irmağı üzerinde köprü kurmak için gemiler yapmaları emredildi.[507]

Ayın 21'i Pazar gününde dinlendiler. Ayın 22'si Pazartesi gününde dîvân toplantısı oldu. Ulak olarak Diyarbakır'a gitmiş bulunan Ali Çelebi geldi ve Kızılbaşlardan olan bir korucuyu "dil" olarak getirdi. Onu sorguya çektikten sonra belli oldu ki Çayan Sultan Bağdat'a gitmiştir, şah (İsmail) ise Karabağ'da kendi kara bahtı ile uğraşmaktadır. Aynı gün şah (İsmail'in) ordusu tarafından casus gelerek, o havalinin ahvali konusunda haber verdi. Bu nedenle hünkâr hazretleri Şehsüvaroğlu Ali'ye

505 Ruzname'ye göre Soran. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 495. Soran, bir Kürt aşiretidir.

506 Menzilname: "Diyarbakır Beylerbeyisi Mehmed Paşa'dan (Bıyıklı Çavuş) ulaklar gelip, ol diyarda Kızılbaş-ı melâ'în ile cenk olup münhezim oldukları haberin verdi." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 456.

507 Menzilname'ye göre bu olay, ayın 19'unda gerçekleşmiş ve bu iş için Silahdarbaşı Sinan Ağa görevlendirilmişti. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 456.

iki hil'at göndererek, Diyarbakır beylerbeyine, Şehsüvaroğlu Ali Bey'e ve Kürt emîrlerine tekit edici ve şevk verici buyruklar yolladı. Emredildi ki imansız Çayan'a aman verilmesin, takip edilsin ve eğer ona ulaşırlarsa savaşsınlar, belki sağ salim ele geçirip getirsinler.[508] Çukurova'nın yönetimini Ramazanoğlu Mahmud Bey'e lütfettiler ve Kubad Bey'in elinde sadece Adana'nın yönetimi kaldı.[509] Halep Beylerbeyi Karaca Paşa'ya tekit edici bir buyruk yazılarak yeniden köprü yapanlara katılması, Fırat köprüsünü inşasını çabucak tamamlayarak hazır hâle getirmeleri ve Halep çayırlarında bulunan develeri Şam'a yollamaları emredildi.

Ayın 23'ü Salı gününde dîvân toplantısı oldu. İran civarındaki emîrlere ve Şirvan, Gilan, Mazenderan ve Gürcistan hükümdarlarına tekit edici hükümler gönderilerek, padişahın (Sultan Selim'in) [o tarafa] geleceği konusunda bilgi verildi ve ayrıca sağlam bir şekilde ihtiyaçların tedarik edilmesi emredildi.

Ayın 24'ü Çarşamba gününden ayın 27'sine değin dinlendiler. Bugünlerde hünkâr hazretleri daha çok avlanmak niyetiyle ata bindi. Ayın 27'si Pazar günü av dönüşünde bir gencin kellesini vurdular.

Ayın 27'si Cumartesi gününde padişahın fermanı üzerine Gürcistan'a bağlı olan ...[510] vilayetinin yönetimi Gürcü emîrlerinden, ihlas ve itaat arz etmiş bulunan Kersene (veya Kürsene) adlı birisine verildi. Haneşoğlu yönetimden azledildi. Onun sahip olduğu hâkimiyet, sancak olarak Kılavuz Mehmed Bey'e verildi, maişet için kendisine verilmiş olan köyler ise elinden alınarak, hassa mülkiyeti hâline getirildi. Hükmedildi ki 200 yeniçeri, 50 solak, 30 kapıcı, yeniçeri ağası, sipahi yiğitler bölüğü ve özel görevlilerden emîr-i âhûr ve kapıcıbaşılar, Zeynel Paşa, Canberdi Gazâlî Bey ve Haneşoğlu vilayetinin yeni hâkimi

508 Ruzname'deki ek bilgiye göre Diyarbakır beylerbeyine bin tüfekçi gönderilmişti. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 495.

509 "Mısır seferinde büyük yararlılık gösteren Mahmud Bey, Ridâniye'de yapılan savaşta (28 Zilhicce 922 / 22 Ocak 1517) sol kolda yer aldı ve çarpışmalar sırasında hayatını kaybetti; yerine Kubad Bey getirildi. Fakat az sonra yine Ramazanoğulları'ndan birine (herhâlde Halil Bey'in diğer oğlu Piri Bey'e) Çukurova hâkimliği verildi, bundan dolayı Kubad Bey'in elinde yalnız Adana şehri kaldı." Faruk Sümer. "Ramazanoğulları", *TDV İA*, 34. c., İstanbul, 2007, s. 444. Muhammed Arif'in eserinin baskısında (s. 249) ve yazma nüshasında (s. 536) Kubad Bey yerine yanlışlıkla Fiyat Bey diye yazılmıştır.

510 Bu vilayetin ismi Ruzname'de yer almadığı gibi Muhammed Arif'in eserinin baskısında ve yazma nüshasında da boş bırakılmıştır. Burasının Çoruk Atabekli Yurdu'na veya Gürel'e bağlı olduğu ihtimal dâhilindedir. Bkz. F. Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi*, s. 118, 503.

Mehmed yanlarına dört günlük azık alarak av için hazır olsunlar. Sanki bu tedarik Haneşoğlu'nu avlamak içindi.

Ayın 28'i Pazar gününde avcılar dört günlük av için gerekli tedarik ve hazırlığı yapmakla uğraştılar. Ayın 29'u Pazartesi gününde hünkâr hazretleri şeref ve ikbal ile ava gitmeyi amaç edinerek, yukarıda zikri geçen şahıslarla beraber ata binip, Haneşoğlu'nun memleketine yöneldi. Böylece yıl da sona ermiş oldu.

Geçen iki yıldaki siyasi olayların özeti

Cemşid makamına sahip Şah İsmail, Şeybek Han'ın kafatasını hiçbir vakit gül renkli şaraptan mahrum bırakmaz, daima sarhoş bir şekilde gulamlarla ve güzel vücut biçimine sahip kızlarla sohbetle meşgul olur, yaz mevsimlerinde kendi adamları ve maiyetiyle birlikte yörükler (ilât) gibi o yaylaktan bu yaylağa avlana avlana gider, dağları ve çölleri gezip dolanırdı. Kış mevsimlerinde de İran'ın beldelerinden birinde kışlak yaparak, bir an bile eğlencesinden geri durmaz, yani kendi ömrünün temelini kazımaktan vazgeçmezdi. Ancak memleketin idare işlerini kendi üstlerine almış ve Safevî yönetimi sayesinde her biri servet sahibi olmuş bulunan saltanat ileri gelenleri ve devlet adamları kendi nimetlerinin bekasından dolayı, yeni tesis edilmiş olan bu devletin yapısını her türlü sarsılma ve yok olma tehlikesinden korumuş, manevi ve maddi olarak saldırganları defetmiş ve engelleri ortadan kaldırmış, hatta bağlı bulundukları devletin şeref ve şanını yükseltmek için güçleri yettiğince çaba sarf etmişlerdir. Her ne kadar batıda Osmanlı'nın fatih ordusunun önünü alamamış ve Diyarbakır, Harput ve Musul vilayetlerini kaybetmişlerse de, lakin doğuda Babür Şah'a yardımda bulunarak Muhammed Zaman Mirza'yı mağlup ve perişan etmiş, İran Devleti'nin doğu ve kuzeydoğudaki düşmanlarının gözünü korkutmuşlardı. Ayrıca Dev Sultan'ı Gurgura'ya yardım için göndererek, kendi devletlerinin nüfuzunu Gürcistan'a yaymış; yaşlı ve cahil Kansu Gavri'yi çeşitli vaatlerle kandırarak, kendilerini beğenmiş, kendi hançer ve kılıç darbeleriyle mağrur olmuş Çerkezleri Sultan Selim'in savaş meydanına sürmüş ve bu iki sultanın savaşını beklemeye başlamışlardı.

Mercidâbık'da Osmanlı'nın kan içen ordusunun Çerkezlere galip gelmesi ve bu büyük zaferin meyvesini toplayan Sultan Selim'in Şamat'a yönelmesi, oradan da Mısır ülkesine gitmesi üzerine Safevî devlet adamları Kızılbaş askerlerini üç orduya ayırdılar. Bunlardan birini Çayan[511] Sultan önderliğinde Senendec semtinden o zamanlar Süveydân diye

511 Baskıda (s. 250 vd.) ve yazma metinde (s. 539 vd.) yanlışlıkla Çapan diye yer almaktadır.

bilinen Süleymaniye tarafına sevk ettiler ki Irak ülkesini Osmanlı tehlikesinden korusunlar ve fırsat bulduklarında Musul ve Diyarbakır'ı onların elinden çekip alsınlar. İkinci orduyu Dev Ali Sultan önderliğinde Gürcistan hududunda bulundurdular ki eğer Gürcülerden, Şirvanlılardan ve o tarafın diğer derebeyilerinden hasmane bir hareket vuku bulursa, onları defetmekle meşgul olsunlar.[512] Bundan önce Bolu Kadısı Mevlânâ İsa'yı da o meşhur şahsın (Dev Ali Sultan'ın) yardımıyla yörük ve Türkmen aşiretlerinin kalplerine "şahı-sevenlik" tohumu ekmekle görevlendirmişlerdi. Öte yandan da Anadolu Celâlîlerinin bakiyelerini kandırarak ve onlara malî destek vererek, Amasya'ya bağlı Turhal Kalesi'nde Osmanlı'ya asi olanlar için bir fesat merkezi tesis etmişlerdi. Bununla da yetinmeyerek, Macaristan'a, Lehistan'a (Polonya'ya) ve Sırbistan'a elçiler göndermek suretiyle bunları da Osmanlılara karşı savaşa teşvik etmişlerdi.[513]

Lakin Sultan Selim ve onun yöneticileri, memurları Mısır ülkesinin zaptıyla meşgul olmalarına rağmen bir an bile kendi devletlerinin düşmanlarının hareketlerini gözetlemekten geri durmamış, önceden onları engellemeye ve siyasi tesirlerini etkisiz kılmaya çalışmış, buna da muvaffak olmuşlardı. Zira Tatar ordusu Lehistan karşısında, Arnavutluk ve Boşnak askerleri ile Rumeli serhat yiğitleri Sırbistan ve Macaristan karşısında, Diyarbakır ordusu da Çayan Sultan'a karşı savaş ve yağmayla uğraşmışlardı. Sultan Selim de Mısır, Şam ve Hicaz ülkelerini istila ve zapt etmiş, Şam kışlağındayken Irak-ı Arap, Kürdistan, Erdelan ve Azerbaycan tarafından kendisi, doğu tarafından da Ubeyd Han'ın aracılığıyla Safevî Devleti'ni abluka altına alarak yok etmeye karar vermişti.

İslâmbol'da şimdiki tersanenin yerinde o zamanlar Frenk esirleri için yapılmış olan bir bina vardı. Bu binayı Tersâ-hâne (Hristiyan evi) diye isimlendiriyorlardı ve İslâmbol halkı bunu sadeleştirerek Tersane diye telaffuz ediyorlardı. İşte bu mevkide öyle bir Keştîsâz-hâne (gemi üretim merkezi) yaptılar ki o asırda hiçbir devlette böylesine muhteşem bir gemi üretimi müessesesi yoktu. Böylece bu mahallin eski ismi (Tersane), Osmanlı Devleti Keştîsâz-hânesi'ni ifade etmek için kullanılmaya başladı. Sultanın [İslâmbol'da] bulunmadığı müddette burada yaklaşık 150 adet büyük ve küçük gemi yaptılar ki bunların tamamı 25 bin asker ile onların altı aylık ihtiyaçlarını taşıyabilirdi. Sultan Selim'in söz konusu

512 Safevîlerin üçüncü ordusu ise Horasan'da Özbek sınırını korumakla mükellef idi.

513 Şah İsmail'in Avrupa devletleri ile ilişkilerine ve Osmanlı'ya karşı ittifak arayışlarına dair bkz. Yaqub Mahmudlu. *Azərbaycan diplomatiyası: Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin Avropa ölkələri ilə əlaqələri (XV-XVII yüzilliklər)*. Bakı: Təhsil nəşriyyatı, 2006, s. 170-221.

gemileri yaptırmaktaki maksadı İspanya ve Portekiz devletlerinden Endülüs Müslümanlarının intikamını almak ve Frenklerin Kuzey Afrika bölgesini işgal yollarını kesmekti. Böylece 923 yılı sona ermiş oldu.

H. 924 yılının (13.01.1518-02.01.1519) olayları

Muharremü'l-haram ayının (13.01-11.02.1518) olayları

Ayın 1'i Çarşamba gününden ayın 11'ine kadar hünkâr hazretleri avda bulundular. Cumartesi'ye denk gelen mezkûr günde (ayın 11'inde) ileri gelenlerin ve askerlerin kendilerini karşılamasıyla birlikte Şam diyarına geri dönerek tahtta oturdular. Aynı gün Haneşoğlu'nun firar ettiği ve kendisinin ele geçirilemediği haberi ulaştı.

Bu ayın 9'u Perşembe günü Büyük Çile'nin başlangıcıydı.[514] Ayın 12'si Pazar gününde Piri Paşa Rum'dan geldi ve seferden geldiği için Pazartesi gününde peşkeş çekip el öptü. O, 1 milyon 200 bin akçe yani 19920 tümen maaş ile sadaret mansıbına atandı.

Ayın 13'ü Pazartesi gününde dinlendiler. Ayın 14'ü Salı gününde [Piri Paşa] sadrazam mansıbı için el öptü ve sadaret koltuğuna oturdu.

Ayın 15'i Çarşamba gününde ve ayın 16'sı Perşembe gününde dinlendiler. Ayın 17'si Cuma gününde Emeviyye Camii'nde Cuma selamlaşması icra edildi.

Ayın 18'i Cumartesi gününde dîvân toplantısı oldu. Vezâret hil'ati ile sadaret mührü Piri Paşa için gönderildi.

Ayın 19'u Pazar gününde sadrazam cenapları vezâret hil'atini giyerek, dîvâna gelip el öptü ve sadaret mührünü kullanmaya başladı.

Ayın 20'si Pazartesi gününden ayın 23'üne değin insanlar sefer hazırlıklarıyla uğraştılar. Ayın 23'ü Perşembe gününde sultanın otağını Rum seferine çıkma niyetiyle yarın hareket etmek üzere dışarıda kurdular. Lakin Cuma namazından ve yarınki güne özgü merasimin icrasından dolayı bu iş ertelendi.

Ayın 24'ü Cuma gününde hünkâr hazretleri tarafından Şeyh Muhyiddin el-Arabî'nin Salihiye'deki mezarı üzerinde inşa edilen cami tamama erdi. [Sultan Selim] devlet erkânı ve memleketin ileri gelenleri ile birlikte mezkûr cami-i şerîfe teşrif ederek, açılış merasimini yerine getirdi ve mübarek imamet hizmetini üstüne alarak, Cuma namazında imamlık ve hatiplik yaptı. Aynı gün hünkâr hazretleri muzaffer bir sefer azmiyle Şam'dan çıkarak, otağının kurulmuş olduğu Kabun'da konakladı. Fakat askerler dağınık olduğundan sancak kaldırılmadı ve geri dönüş davulu da vurulmadı.

514 Aslında Büyük Çile kışın ilk kırk gününü içine almaktadır.

Ayın 25'i Cumartesi gününde ve ayın 26'sı Pazar gününde ordu hazırlıklı ve düzenli bir şekilde sefere başladı.

Ayın 27'si Pazartesi gününde padişahın ordusu davul ve sancak ile göç edip Kabun menzilinde konakladı.

Ayın 28'i Salı gününde vezirler dîvânhânede hazır bulunarak, bazı meseleleri müzakere ve müşavere etmeyle meşgul oldular ve etrafa gerekli hükümleri yazdılar. Hünkâr hazretleri de bostanları ve bahçeleri temaşa etmek için ata bindi. Ayın 29'u Çarşamba gününde aynı yerde kaldılar. Ayın 30'u Perşembe gününde de orada kaldılar.

924 yılı Saferü'l-hayr ayının (12.02-12.03.1518) olayları

Ayın başlangıcı olan Cuma gününden ayın 11'ine kadar aynı yerde kaldılar. Cuma gününde şehzade hazretleri tarafından ulak geldi; Sırpların bizim ordumuz karşısında ağır bir yenilgiye uğrayarak dağıldığı ve Vidin hâkimi Mesih Paşa'nın öldüğü, Vidin yönetiminin Hersek'in eski hâkimi olan Davud Paşa oğlu Mustafa Bey'e, Hersek yönetiminin de Ohri'nin[515] eski hâkimi Kasım Bey'e verildiği arz edildi. Bu atamalar onaylandı ve bu taraftan da Ankara'nın eski hâkimi Mahmud Bey'e Bolu yönetimi havale edildi, Ankara yönetimi ise Sinan Paşa oğlu Mehmed Bey'e[516] verildi. Mısır hâkimi Hayır Paşa tarafından da Faik Bey oğlu Mehmed Çelebi gelerek, Mısır saltanatına ve şehzadeliğe iddiada bulunan Düzme Osmanoğlu'nun katli müjdesini getirdi.

Ayın 2'si Cumartesi gününde hazineden bazı eşyaların satıldığı belli oldu ve bu nedenle kapıcılardan, hazinedarlardan ve muhafızlardan bazıları hapsedilerek işkenceye maruz kaldılar. Aynı gün şiddetli rüzgâr esti ve bir hayli devam ederek çadırların çoğunu yıktı. Çadırlar yıkılmasın diye görevli ve nökerler (hizmetkârlar) bir süre onların iplerini tutarak durdular.

Ayın 3'ü Pazar gününde hazinedarlardan 6 kişi ve kapıcılardan da 7 kişi[517] hünkâr hazretlerinin gazabına uğradı. Padişahın hükmü üzerine onları otağın önünde kazığa vurdular. Onları kazığa vurduklarında, hünkâr hazretleri otağdan çıkarak, tuğların altında bir sandalyeye oturup temaşa eyledi.

Ayın 4'ü Pazartesi gününde [Sultan Selim] Şam'ın Mastaba adlı yerinde iken, Şah İsmail'in Bağdat'tan kara yoluyla Şam'a gelmiş olan

515 Günümüzde Kuzey Makedonya'nın güneybatısında bir şehir.

516 Ruzname'ye göre bu şahıs o sıralarda Kengiri (Çankırı) beyi idi. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 496.

517 Menzilname'ye göre 7 hazinedar ve 6 kapıcı. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 456.

Sarı Şeyh isimli elçisini buyruk üzerine son derece saygıyla Şam'dan Mastaba'ya getirdiler.[518]

Ayın 5'i Salı gününde henüz vezirler dîvâna gitmeden önce şahın elçisini teşrifat ile paşaların nezdine getirdiler. Elçi, Mısır ve Şam fethini tebrik etmek ve İran'la barış yapılması ricasında bulunmak üzere görevlendirilmişti. Sual ve cevabın ardından malum oldu ki elçi, Hünkâr ve Valide Sultan'a layık olan hediyeler getirmiştir. Ayrıca hayatta oldukları düşüncesiyle Sinan Paşa ve Yunus Paşa için de hediyeler gönderilmiş, mektup yazılmış ve bu mektupta da onların aracılık yaparak barışın sağlanmasında yardımcı olmaları istenmişti. Hünkâr hazretleri için gönderilmiş olan hediyeler; şahlara layık olan iri taneli inci, misli görülmemiş pahalı firuzeler, güzel hat ile yazılmış, müzehhep ve nadir nüsha kitaplar ve bir miktar lacivert taşı gibi eşi benzeri olmayan armağanlardan ibaretti. [Şah İsmail'in] hünkâr hazretlerine gönderdiği mektupta öncelikle Mısır Seferi'ndeki fütuhatı tebrik etmiş, ardından İran'la barış yapılmasından bahsetmiş ve bu bağlamda hünkâr hazretlerinin atının ayak basmış olduğu İran beldelerinin her birini Osmanlı Devleti'ne peşkeş çekeceğini belirtmişti. Lakin Tebriz şehri İran'ın payitahtı olduğu için orasının merhamet edilerek İran'a bağışlanmasını, Osmanlı ordusunun istila etmiş olduğu diğer İran vilayetlerinin ise, devletin menfaatine muvafık bulunursa, belli bir ücret karşılığında İran Devleti'ne bırakılmasını istemişti.[519]

Ayın 6'sı Çarşamba gününde Erdebiloğlu'nun hile ve kurnazlığından şüphe edildiği için Canberdi Bey ve Silistre hâkimi Rumelili Mustafa Bey aracılığıyla Trablusşam ve Hama hâkimlerine Kar mevkiinde kendi askerleriyle birlikte toplanarak hazır beklemelerine dair tekit edici buyruklar gönderildi.

Ayın 9'u Cumartesi gününde dîvân toplantısı oldu. Haneşoğlu memleketinin yönetimi 500 bin akçe yani 8300 tümen maaşla Korkmazoğlu Çerkez Mehmed Bey'e verildi.

Ayın 10'u Pazar gününde sultanın otağı öncü birlikle beraber yola koyuldu. Ertesi günün başlangıcında biz de (*Rûznâme* yazarı Haydar Çelebi de) Arabistan'dan Rum'a hareket edecektik.

Ayın 11'i Pazartesi gününde hünkâr hazretleri izzet, şevket ve iftihar üzere davul ve sancakla birlikte Şam civarındaki Mastaba'dan

518 Menzilname: "Şam sancağı Canberdi'ye verildi ve Diyarbakır'dan adam gelip, Kızılbaş'tan bir dil geldi." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 456.

519 Menzilname: "Bugün Kızılbaş'tan elçi geldi ve İspirî Çavuş bile geldi ve Bağdat kurbunda bir hisarın beyi tâbi olup bile geldi." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 456.

harekete geçerek Halep'e yöneldi. Aynı gün Bayburt'tan ulak gelerek, Şah İsmail'in Nahçıvan'da olduğu haberini getirdi.

Ayın 12'si Salı gününde uzun mesafeleri katettikten sonra uzak bir menzil olan Kutayfe konağında indiler.[520]

Ayın 13'ü Çarşamba gününde Nebk mevkiinde konakladılar. Ayın 14'ü Perşembe gününde Kara kasabasında ve ayın 15'i Cuma gününde Aynü'l-Kasab'da konakladılar. Halvet görevlileri ve maiyetteki hizmetkârlar yolculuk esnasında düzene özen göstermeyip ileri gittikleri için hünkâr hazretleri sinirlenerek, onları kendi sancaklarıyla birlikte nezdinden kovdu ve önden gitmelerini emretti. Adamlar menzile vararak sultanın otağı önünde dizildiler ve padişahın gelişini beklemeye başladılar. Hünkâr hazretleri de yavaş yavaş arkadan gelerek teşrif etti. Kendisini orada bekleyenler selam davulunu vurdular ve karşılama yaptılar.

Ayın 16'sı Cumartesi gününde Humus'ta konakladılar. Bugün de sultanın öfkesi dinmedi ve aynı şekilde hareket ettiler.

Ayın 17'si Pazar gününde Restan'da konakladılar. Bugün de âdet üzere askerin tamamı davul ve sancakla kendi padişahlarını karşılayarak otağa getirdiler.

Ayın 18'i Pazartesi gününde Hama şehrine vararak hamama gittiler. Ayın 19'u Salı gününde Ümmü'l-Kasab diye de bilinen Meşhed mevkiine ulaşarak konakladılar.

Ayın 20'si Çarşamba gününde Aynü'l-Haşeb menzilinde[521] konakladılar. Bugün yolculuk sırasında Anadolu kazaskeri, Defterdar Kemal Çelebi ile bazı konularda sohbet ettiler ve Karaca Paşa tarafından ulak geldi. Adı geçen şahıs, arzuhâlinde, Fırat Irmağı için yapılan gemilerin tamama ermiş, köprülerin bile kurulmuş olduğunu bildiriyordu. Bu yüzden adı geçen şahsa, saraya dönmesi hususunda buyruk yazıldı.

Ayın 21'i Perşembe gününde Aynü'l-Mübarek menziline ve ayın 22'si Cuma gününde Halep'in Mastaba mevkiine inerek, ikamet ve ikbal kilimini döşediler.

Ayın 23'ü Cumartesi gününde her birisi günlük olarak 70 akçe yani 11620 dinar maaş alan İshak Çelebi, Bozukzade[522] ve şair Nihâlî,[523]

520 Menzilname: "Canberdi gelip mülâki oldu." Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 457.

521 Menzilname'ye göre Sultan Öyüğü konağında. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 457.

522 Ruzname'ye göre Bozonzade. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 497.

523 Şair Nihâlî'nin asıl adı Cafer Çelebi olup, bir müddet Sultan Selim'e musahiplik yapmış, 949 / 1542 yılında vefat etmiştir. Bkz. Yunus Kaplan. "Nihâlî, Cafer

Berdaîzade'nin[524] şiirinin cevabını vermede âciz kaldıkları için günlük maaşlarından 10 akçe yani 1660 dinar kesinti yapıldı ve Berdaî'nin günlük maaşına ilave edilerek, onun günlük maaşı 80 akçe yani 13280 dinar olarak belirlendi.

Ayın 24'ü Pazar gününde Bayburt'un idaresi Nasuh Bey'e, Trabzon'un idaresi Kastamonu'nun eski hâkimi İskender Bey'e ve Kastamonu'nun idaresi Emîr-i âhûr İskender Ağa'ya lütfedildi.

Ayın 25'i Pazartesi gününde yeniçeriler leşker-nüvisi (kâtibi) Tâlîî Çelebi tutuklandı ve Ayasofya Camii mütevellisi Rüstem Çelebi yeniçeriler leşker-nüvisi mansıbına yükseltildi.

Ayın 26'sı Salı gününde Rumeli beylerbeyiliğinden azledilmiş olan Mehmed Bey, Karaca Paşa, Gazaleddin Bey ve Kör ...[525] el öperek peşkeş çektiler.

Ayın 27'si Çarşamba günü ve ayın 28'i Perşembe günü Nevruz'un başında dinlendiler. Ayın 29'unda Cuma namazından sonra dîvân toplantısı oldu. Hünkâr hazretleri Karaca Paşa'yı huzura çağırarak menzillerin durumunu sordu.[526]

924 yılı Rebîülevvel ayının (13.03-11.04.1518) olayları

Ayın başlangıcı olan Cumartesi gününde dîvân toplantısı oldu. Hünkâr hazretleri av maksadıyla dışarı çıkmaya karar verdi. Sultanönü yönetimi Kengiri (Çankırı) hâkimi Mustafa Bey'e, Alanya yönetimi Manavgat'a ilave olarak Hüsrev Bey'e, Ohri yönetimi Emîr-i âhûr Behram Ağa'ya, Sultan Bayezid vakıflarının tevliyeti Hamid Çelebi'ye ve Ayasofya vakıflarının tevliyeti de Muhyiddincük'e lütfedildi.

Ayın 2'si Pazar gününden ayın 9'una değin kayda değer herhangi bir vukuat meydana gelmedi. Ayın 9'u Pazar gününde Diyarbakır'dan ulak gelerek mektup getirdi. Malum oldu ki sefil Şah İsmail

---

Çelebi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ahmet Yesevi Üniv., http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nihali-cafer-celebi (E.T. 26.07.2021).

524 Sultan II. Bayezid dönemi sonlarına ait bir ulema defterinde Berdaîzade'nin zeki ve ehliyetli olduğu ve Bursa'da Reisü'ş-şuara Ahmed Paşa Medresesi'nde 35 akçe ile görev yapmakta olduğu belirtilmiştir. Bkz. *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema Defterleri*. Haz. Ercan Alan ve Abdurrahman Atçıl. Ankara: TÜBA Yay., 2018, s. 83.

525 Gerek baskıda ve gerekse de yazma nüshada bu ismin yeri boş bırakılmıştır. Ruzname'de de bu şahsin gerçek ismi yazılmamıştır. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 497.

526 Ruzname'ye göre ayın 30'unda dîvân toplantısı yapılmıştır. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 497.

Nahçıvan'dadır ve Tebriz'e gitme hazırlığı içindedir. Aynı gün Rezmek, Timur ve Kansu Âdilî adlı Çerkez emîrleri bir tarafa kaçmak için Mısır'da gün yüzüne çıkmaz iken Hayır Paşa'nın arzuhâli sayesinde gelerek el öptüler ve affedildiler.

Ayın 10'u Pazartesi gününde hünkâr hazretleri ava çıkmak niyetiyle ata bindi. Zeynel Paşa, Beylerbeyi Ferhad ve yeniçeriler ağası kendisine eşlik ettiler.

Ayın 19'u Çarşamba gününde bazı yeniçeriler kayboldukları için onların bulunarak muhafaza altında orduya gönderilmeleri konusunda Trablus'a, Hama'ya ve Beyrut'a buyruklar gönderildi.

Ayın 26'sı Çarşamba gününde Şam civarında Haneşoğlu ve Hargûşoğlu ile savaşarak ikisini de öldürmüş olan Canberdi Bey'in veziri onların kesik başlarını yüce tahtın eteğine getirdi.

Ayın 27'si Perşembe gününden ayın son günü olan Pazar gününe değin kayda değer herhangi bir vukuat meydana gelmedi.

924 yılı Rebîülâhir ayının (12.04-10.05.1518) olayları

Ayın başlangıcı olan Pazartesi gününde geçen aydan beri avda olan hünkâr hazretleri hâlâ dönmedi ve bu esnada Antakya'ya teşrif ederek, Habib Neccâr lakabıyla bilinen ve Hz. Ruhullah'ın (Hz. İsa'nın) annesi Hz. Meryem'in sözlüsü olan Yusuf'un kabrini ziyaret etti.

Ayın 5'i Cuma gününde Rumeli beylerbeyinin Eskişehir'den göç ederek İslâmbol tarafına gittiği haberi ulaştı.

Ayın 10'u Çarşamba gününde hünkâr hazretleri yaklaşık bir aylık avın ardından ordû-yı hümâyûna geri döndü.

Ayın 12'si Cuma gününde ok ve yay tedariki için Anadolu beldelerinin kadılarına buyruklar gönderildi.

Ayın 13'ü Cumartesi gününde Haneşoğlu Ali ile Hargûşoğlu Ömer'in kesik başlarını padişahın önüne getirdiler. Canberdi Gazâlî Bey'e değerli hil'atler ve tahsinname (takdir mektubu) gönderildi. Diyarbakır Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya, Şerefeddin Bey Bitlisî'ye,[527] Davud Bey Hîzânî'ye ve Melik Bey'e hitaben istimaletnameler gönderilerek, durumu iyice araştırmaları istendi. Karahisar'a bağlı yerlerin nüfus tahriri ve mümeyyizliği ile görevlendirilmiş bulunan Ali Çelebi, veliaht hazretlerinin hükmü altındaki memleketin müstevfîlik mansıbıyla şereflendirildi. Âzâde şehzadeye Frenk hududunun durumunu teftiş etmekten ve iyice araştırmaktan gafil olmaması hususunda padişah

527 Farsça baskıda (s. 255) yanlışlıkla Tiblisî diye yazmaktadır.

hükmü gönderildi. Avlonya hâkimi Mehmed'e ve o havalideki diğer beldelerin emîr ve kadılarına tekit edici buyruklar yollandı ki İlbasan[528] ve Ohri yörelerinde ortaya çıkmış olan sapkınları ve fesat ehlini cebren ve kahren itaat çerçevesi içine alsınlar.

Ayın 15'i Pazartesi gününde dîvân toplantısı oldu. Halep vilayetinin muhafazası göreviyle istihdam edilsinler diye yiğit gençlere taksim edilmek üzere Halep'in tımar sahibi sipahileri için, 3 milyon akçe yani 49.800 tümen belirlendi.

Ayın 20'si Cumartesi gününde Bolu Kadısı Mevlânâ İsa'nın asılarak idam edilmesi konusunda hüküm verildi. Bu şahsın gazaba uğramasının sebebi, insanları Şah İsmail'e tâbi olmaya davet etmesiydi. Bu işin icrası için görevlendirilen Hüseyin ve İskender isimli kapıcılar adı geçen kadıyı Amasya'ya bağlı Merzifon'da ele geçirerek insanların gözleri önünde astılar.

Ayın 21'i Pazar gününde huzura davet edilmiş olan Çerkez emîrlerinden Evreng Tâşif[529] geldi ve saygıyla karşılanarak yeniden Mısır'a gönderildi ki Hayır Paşa bu adama hâline ve şanına münasip bir geçim imkânı sağlasın.

Ayın 23'ü Salı gününde maktul Haneşoğlu'nun evlatları olan Seydi Ahmed, Mansur ve Mehmed affedilmeleri hususunda ricada bulundular. Onlar için aman hükümleri gönderildi ve kendileri devlet katına davet edildiler.

Ayın 24'ü Çarşamba gününde padişahın otağını Şark diyarı üzerine sefer azmi ve Şah İsmail'e karşı savaş niyetiyle dışarıda kurdular.

Ayın 25'i Perşembe gününde hünkâr hazretleri – zaferi izzetlensin – kahrolmuş şaha karşı savaşmak ve onu cezalandırmak üzere saadet ve ikbal ile Halep'in Mastaba'sından göç ederek, Haylan civarında bulunan Müslimiye menziline indi. Aynı gün Sakız Adası'nın Hristiyan emîrleri tarafından gelmiş olan elçilerin geri dönüşüne izin verildi ve onların iddia etmiş oldukları bir geminin meselesinin çözümü İslâmbol'a varışa kadar ertelendi.

Ayın 26'sı Cuma gününde Samoka Köprüsü menzilinde konakladılar. Bolu hâkimi Mahmud Bey'e tekit edici bir buyruk verilerek, ordunun araç gereçlerini israftan ve saçılıp savrulmadan koruması emredildi.

Ayın 27'si Cumartesi gününde Sultan Gavri ile savaşın yaşandığı Mercidâbık sahrasında konaklayarak orada kaldılar ve dîvân toplantısı yaptılar.

---

528 İlbasan veya Elbasan, Arnavutluk'un orta kesiminde bir şehirdir.

529 Feridun Bey Münşeâtı (I. c., s. 497) ve Tahran nüshası (s. 554): "Üzmek Nâşif".

Ayın 28'i Pazar gününde yine orada kaldılar. Ayın 29'u Pazartesi gününde de orada kaldılar. Aynı gün gemi kaptanı Selman'ın refakatinde çabucak İslâmbol'a gitmeleri konusunda Nasuh Ağa'ya padişahın buyruğu gönderildi ve Zeynel Paşa Rumeli beylerbeyiliğinden azledildi.

924 yılı Cemâziyelevvel ayının (11.05-09.06.1518) olayları

Ayın başlangıcı olan Salı gününden ayın 6'sına değin aynı yerde kaldılar. Ayın başlangıcı olan Salı gününde Piri Paşa cenapları Dîvân-ı Âli'de gayrimüslim olan Tomazzo adlı bir şahıstan 300 bin akçe yani 4980 tümen borç aldı.

Ayın 4'ü Cuma gününde Rumeli beylerbeyiliği 450 bin akçe yani 7470 tümen maaş ile eski Beylerbeyi Mehmed Bey'e verildi. Anadolu beylerbeyine de aynı miktarda maaş tayin edildi. Aynı gün Piri Mehmed Paşa'nın iki bin yeniçeri, hassa maiyette hazır bulunan askerlerin bazıları, Anadolu, Rumeli ve Karaman'ın muvazzaf askerleri ile birlikte Diyarbakır tarafına gitmesine karar verildi. Aynı gün onlar göç ederek Fırat kenarında konakladılar. Padişahın otağının da Kayseri üzerinden İslâmbol'a gönderilmesi buyruldu. Aynı gün Anadolu ve Rumeli'deki tımarlarından vazgeçmiş olan ve Halep'te tımar sahibi olmak isteyen şahıslar için, ellerinde bulunan eski fermanlara bakılarak, her 15 Rum akçesi karşılığında 10 Halep akçesi tımar verilmesine dair Halep hâkimine buyruk gönderildi. Ayrıca veliaht hazretlerine de Ahtaman[530] hâkimi merhum Kasım Bey'in isimlerini yazmış olduğu ulufecilerin hesabını görmesi, onların haklarını vererek evlerine gitmelerine izin vermesi bir buyruk ile bildirildi.

Ayın 5'i Cumartesi gününde aynı yerde kaldılar. Foça[531] Kalesi'nin tamir ve takviye edilmesi ve orada yeteri kadar garnizon bırakılması konusunda hüküm verildi.

Ayın 6'sı Pazar gününde bir akarsu kenarında bulunan Arcak[532] köyünde konakladılar. Yürürlükte olan Akkoyunlu Hasan Padişah kanununa amel edilmesi ve buna aykırı olan en ufak bir harekette dahi bulunulmaması hususunda Diyarbakır'a kesin bir buyruk gönderdiler.

Ayın 7'si Pazartesi gününde Ayıntab civarında konakladılar. Anadolu ve Diyarbakır beylerbeyilerine ve Bayburt hâkimine hitaben gönderilen buyruklarda; İran mallarını ve özellikle de o memleketin ipeğini satın

530 Ahtaman veya İhtiman, Bulgaristan'da, başkent Sofya'dan güneydoğuda bulunan bir şehirdir.

531 Bosna-Hersek'te, başkent Saraybosna'dan güneydoğuda yer alan bir şehir.

532 Menzilname'ye göre Arkapak. Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 457.

almamaları[533] ve Osmanlı toprağına dâhil etmemeleri; ayrıca ne konuşma ne de yazışmada Farsçayı kullanmamaları ve yazı işlerini sırf Türkçe yürütmeleri, ihtiyaç olduğunda ise Arapçadan iktibas edip yararlanmaları ve bundan böyle Farsça dersini okumamaları emrediliyordu.[534]

Ara söz: Diyorlar ki dünyaperest ulemadan birisi, Ebû Hanife'nin namazda Fatiha ve Kur'ân'ın diğer surelerinin Farsça tercümesinin okunmasına dair verdiği müsaadeyi görmezden gelerek, Farsça konuşan her bir kimsenin dininin yarısının yok olacağı üzerine fetva vermişti. Gerekçesi de şuydu ki Farsça Mecûsîlerin dili olmuştur ve şimdi de Kızılbaşların dilidir. Buna binaen de [Farsça] yasaklanmış oldu. Bir şair bunu duyarak bir hiciv yazdı. Şu birkaç beyit de oradan (söz konusu hicivden) alıntılanmıştır:

Verip fetva demiş bir mülhid-i devrân ki her kimse,
Okursa Fârsî imanının nısfı olur ma'dûm.
A deyyûs-i felek, ceddin Acem, sen ki muallimsin,
Demek ki sende yok imandan zerre ya meş'ûm.
Hacâlet çekmedin mi hükm-i "es-Selmânu minnâ"dan,[535]
Ki kıldın halkı ucmağ dilini tahsilden mahrûm.

Bugün de Anadolu'da söylenmekte olan "Her kim okur Fârisî, gider dinin yarısı" şeklindeki meşhur darbımeselin menşei ve konusu güya işte bu fıkra imiş. Bitti.[536]

---

533 Sultan Selim, 1514 ve 1518 yıllarında Safevîlerden ipek ithalatını menetmek amacıyla iki kez ibrişim yasağı getirmiştir. Bu konuda bkz. Zeynep Dede. "XVI. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı Devleti Tarafından Safevîlere Karşı Alınan Bir Tedbir: İbrişim Yasağı", *Studies of Ottoman Domain*, Cilt: 9, Sayı: 16, (2019), s. 93-110; Dilaver Azimli. "Safevî – Osmanlı İlişkilerinde Doğu Anadolu Meselesi (Ekonomik Yönden)", *Uşak Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, Uşak, 2010, s. 109.

534 Ruzname'de bu konuda sadece şu bilgiler verilmiştir: "İbrişim yasağı için ve A'câm kelâmı için müekkid ahkâm-ı şerîfe yazılıp, Diyarbakır ve Rum beylerbeyisine ve Bayburt beyine irsâl olundu". Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 498. Bizce burada "Acemlerin kelâmının" yasaklanmasından kasıt, Acem diyarından yani Safevî ülkesinden Osmanlı topraklarına ideolojik propaganda kitaplarının sokulmasının engellenmesidir. Yoksa Osmanlı'da Farsça eğitimin yasaklanması veya Farsçanın tamamen kullanımdan kaldırılması asla söz konusu değildir. Belli ki Muhammed Arif, Haydar Çelebi Ruznamesi'ndeki bu ifadeyi yanlış anlamıştır.

535 Peygamber Efendimizin bir hadisinde Selman-ı Fârsî'yi kastederek, "Selman bendendir" dediğine işaret edilmiştir.

536 Bu darbımeselin meydana gelmesinin Osmanlı – Safevî ilişkileriyle yakından uzaktan bir alakası yoktur. Nitekim Farsça hiçbir zaman Kızılbaşların dili olmamıştır.

Ayın 8'i Salı gününde aynı yerde kaldılar. Halep vilayetinde ele geçirilen İranlıların hiçbir yerde kalmalarına fırsat verilmeksizin İslâmbol'a gönderilmelerine dair Halep beylerbeyine, padişahın tekit edici buyruğu gönderildi.

Ayın 9'u Çarşamba gününde ordû-yı hümâyûn Diyarbakır'a doğru hareket etti. Padişahın maiyeti ise İslâmbol tarafına yönelerek İncesu yurdunda konakladı. Aynı gün tımar sahipleri defterdarlığı Duhânî Çelebi'ye verildi ve tiyullardan (tımarlardan) 4 bin akçenin yani 66 tümen ve 4 bin dinarın adı geçen şahsın maaşına eklenmesi konusunda Diyarbakır beylerbeyine buyruk gönderildi.

Ayın 10'u Perşembe gününde Pazarcık, ayın 11'i Cuma gününde Maraş Kalesi civarı, ayın 12'si Cumartesi gününde Ceyhan Irmağı'nın üzeri, ayın 13'ü Pazar gününde Fernûş Kalesi konak yeri oldu. Ayın 14'ü Pazartesi gününde de aynı yerde kalındı. Ayın 15'i Salı gününde Tekfur Pınarı ve ayın 16'sı Çarşamba gününde Göksun Ovası konak yeri oldu. Ayın 17'si Perşembe gününde de aynı menzilde kaldılar. Bugün yeniçeriler ağasına icazet hil'ati verilerek, doğrudan İslâmbol'a gitmeleri emredildi. Ayın 28'inde yine aynı yerde kaldılar. Sultanın sefer araç gereçlerinin İslâmbol'a götürülmesi emredildi.

Kısacası, hünkâr hazretleri ayın 29'u Cumartesi gününden itibaren yolculuğa başlayarak, avlana avlana Bursa'ya ulaştı ve orada birkaç gün kaldıktan sonra M. 1518 yılının Juillet ayının 11'ine ve Temmuz ayının 1'ine denk gelen 924 yılının Recebü'l-mürecceb ayının 17'si Pazartesi gününde[537] 25 ay ve 12 gün süren yolculuk ve gaybetten sonra sıhhat ve afiyetle muzaffer ve ganimet ele geçirmiş olarak, geceden iki buçuk saat geçe gemiden inmek suretiyle İslâmbol sahiline ayak basıp saltanat sarayına giriş yaptı. Birkaç gün payitahtta ikamet etti ve yorgunluğunu

---

Safevî padişahları ve Kızılbaşların ana dili Türkçe idi. O. Ergin'e göre söz konusu darbımeselin ortaya çıkışının nedeni, dinî mutaassıplar arasında Farsçaya yönelik olumsuz telâkkidir. Bu durum Hayyam, Örfî hattâ Hafız gibi meyden mahbuptan bahsettikleri için medreselilerce dinsiz sayılan şairlerin bırakmış oldukları tesirden ve bir de Attâr, Sinâî ve Mevlânâ gibi yine medreselilerin bir türlü gidişlerini anlayamadıkları ve sözlerini küfriyat, söyleyenlerle dinleyenleri ise kâfir saydıkları koyu vahdet-i vücutçuların felsefelerinin yüksekliğinden ileri gelir. Bir başka yoruma göre ise bu darbımeseli; "Kim ki okur Farsî, gider deynin yarısı" şeklinde okumak gerekmektedir. Bu okunuşa göre bahse konu darbımesel, "Arapça ve Farsça okumak Osmanlıcayı iyi yazmak isteyenler için lüzumlu bir (deyn) yani borçtur. Farsçayı okuyan bu deynin yani borcun yarısını ödemiş olur" demektir. Bkz. Osman Ergin. *Türkiye Maarif Tarihi*. I-II. c. İstanbul: Eser Matbaası, 1977, s. 154-155.

537 Bu tarih aslında Miladi takvimiyle 1518 yılı Temmuz ayının 26'sına denk geliyor.

çıkarmak için dinlendi. Ardından Edirne'ye gitmek ve şehzade hazretleriyle görüşmek istedi. Ancak mühim bir olay bu yolculuğu birkaç günlüğüne ertelemiş oldu; bahsi geçen olay aşağıda anlatılmaktadır.

[Osmanlı sultanının şerî hilafeti]

Abbâsîlerin 16. halifesi el-Mütevekkil Alellah evladı olmadığı için Sultan Selim hazretlerinden hilafeti kendisinden kabul etmesini rica etti. Bu yüzden hünkâr hazretleri Ayasofya Camii'nde ulemayı, memleket ileri gelenleri ve eşrafını ve devlet erkânını toplayarak, herkesin huzurunda istek ve rıza ile hilafetin sığınağı olan hazretten hilafeti devralma şerefine ulaştı ve adı geçen halife tarafından saygıdeğer sultana herkesin şahitliği ve bilgisi dâhilinde olmak ve ulemanın da tasdikini almak üzere bir istihlâfnâme (halifelik belgesi) verildi.

Ara söz: Bu olayın üzerinden çok geçmeden el-Mütevekkil Alellah vefat etti ve Mısır Abbâsîleri sülalesi son buldu. Bu nedenle hilafet makamı Osmanlı Devleti'nin hanedanına intikal etti. Bazı tarihçilere göre Sultan Selim bu halifenin de zehirlenmesini emretmiştir. Doğrusunu Allah bilir. Bağdat'ta Abbâsî Hilafeti'nin çöküşünden sonra Mısır diyarında ismen (sözde) halifelik etmiş olan şahıslar 16 kişidirler ve isimleri şu şekildedir:

1) Ahmed b. Tahir b. Nâsır Abbâsî; 2) Ebü'l-Abbas; 3) el-Müktefî Billah; 4) el-Vâsık Billah; 5) el-Hâkim Billah; 6) el-Mu'tazıd Billah; 7) el-Mütevekkil Alellah; 8) II. el-Vâsık Billah; 9) Mu'tasım Billah; 10) el-Mansur Billah; 11) el-Müstain Billah; 12) II. el-Mu'tazıd Billah; 13) el-Müstekfî Billah; 14) el-Kasım Biemrillah; 15) el-Müstecid Billah; 16) el-Mütevekkil Alellah. Bitti.[538]

Kısacası, bu mühim işin hayata geçirilmesinden sonra padişah kendi saadetli ayaklarını Saba yeli gibi koşan atının üzengisine koyarak o tarafa (Edirne'ye) yöneldi. Sarze (Sazlıdere?) diye isimlendirilen mevkie ulaştığında, bu muzaffer devletin azade şehzade hazretleri yani saltanatın veliahdı olan Süleyman Şah – çok yaşasın – devlet ve memleketin emîrleri, ileri gelenleri ve eşrafı ile birlikte aslan gibi yürüyen yüce soylu babasını karşılayarak, görüşme esnasında da şehametli babasının muzaffer ayağını öptü. İki karanın sultanı, iki denizin hakanı ve Haremeyn-i Şerîfeyn'in hizmetkârı olan hazret de kendi muhterem oğluna sarılarak alnından öptü. Sanki Güneş ile Ay'ın buluşması

538 "Ara söz" alt başlığı ile sunulan bu bilgiler eserin baskısında yer almamış olup, Tahran yazma nüshasından (s. 561-562) tercüme edilmiştir.

gerçekleşti. Her iki tarafın maiyetinde bulunan görevliler de el öpmek için koşuştular. İki denizin kavuştuğu gibi her iki tarafın adamları birbirine karıştılar. Bayramlaşma yapıldı ve başarılı bir şekilde bitmiş olan sefer için tebrikler söylendi. Kış mevsiminin ve bilhassa Aslan Burcu'nun sıcaklarını Edirne'nin yaylaklarında ve av mekânlarında ve Mamak Pınarı'nın etrafında ve çevresinde, âlimlerin, fazılların, ediplerin ve şairlerin sohbetinde geçirdiler. Sanki uzun seferin zahmetlerini bu şekilde telafi ettiler.

Ara söz:[539] Bugünlerde Şirvanşah tarafından Hacı Mahmud Bâkûyî elçilik göreviyle Edirne'ye gelerek, bahsi geçen şah tarafından mektup ve hediyeler getirdi ve ikram ile karşılandı. Birkaç gün sonra ise kendisine saygın bir şekilde geri dönüş için izin verdiler. Hünkâr hazretleri tarafından Şirvanşah'a gönderilen cevabî mektubun tercümesi aşağıdaki şekildedir.

Sultan Selim'in cevabî mektubunun tercümesi

"Yüce cenap, emîrliğin melcei, izzetin zirvesinde bulunan, yüksek makam sahibi, devlet yöneten, adaleti kendisine ilke edinen, cömertlik elbisesini giyen, parlak devlet bayraklarını diken, yüksek rütbe taşıyan, azamet ve ululuk kadehlerinden olan en büyük kadehi dolduran, kerim olan Melik'in (Allah'ın) lütfuna mazhar olan Şeyh İbrahim Bey! Yüceliğiniz devamlı olsun, gündüzleriniz ve geceleriniz hoş geçsin!

Nurlu inayetten kaynaklanan bol bol selamlar ve sınırsız dualar okunduktan sonra yüksek düşüncenize malum olsun ki hâlihazırda fesahat kutusunun incisi, söz burcunun güneşi ve "Cam fanus içindeki bir kandil"[540] ayetinin nurlar aynası olan, belagatle zengin, fesahat içeren, ihlas belirten, bağlılık beyan eden, dostluk sütunlarını pekiştiren ve ittihat temellerini sağlamlaştıran, şeref ve şan sahiplerinin öncüsü Hacı Mahmud – Allah onu selametiyle rızıklandırsın – aracılığıyla göndermiş olduğunuz mektubunuz ulaştı ve muhabbeti artıran satırları okunarak, mufassal bir şekilde anlaşıldı. Gerçekten, sizin diyanetinizin çokluğundan ve sadakatinizin bolluğundan, bu kabilden olan parlak tutumlar ve apaçık tavırlarınızdan dolayı daima yükseliş içinde olmanızı dilemekteyiz.

Şimdilerde serseri Kızılbaş miskin bir durumda peş peşe elçiler göndererek, değişik şekillerde yalvarıp yakarmak ve muhtelif tarzlarda

539 Bu ara söz ve ardından yer alan Sultan Selim ile Şirvanşah arasındaki Farsça yazışmaların metni eserin baskısında yer almamış olup, Tahran yazma nüshasına (s. 563-569) dayanılarak tercüme edilmiştir.

540 Kur'ân-ı Kerîm, Nûr suresi, 35. ayet.

alçalmak suretiyle; "Sizin istediğiniz şartlarla barış yapalım" dedi. Lakin onun kötü huyu zevale uğrayacak kabiliyete sahip değildir. Eski hâlinde ısrar edeceği, küfür ve dalalette kararlı olacağını iyi biliyorum. Onun davranışları, "Onlar, kıyamet gününde amelleri için bir terazi kurmayacağımız kimselerdir"[541] ayetiyle örtüşmektedir ve "Onlar, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşerî ve ahlâki bütün ilişkileri) koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir"[542] ayetinde bu gibi kişilerin hâli anlatılmaktadır. Diğer tarafların durumu istediğimiz şekilde bir düzene sahip olduğundan dolayı yüce şahane himmetimize vacip ve lazım oldu ki o kötü tabiatlı taifenin bozuk vücudunu keskin kılıcın ucuyla dünya defterinden silerek, dünyayı onun (Şah İsmail'in) şerrinden kurtaralım. İşte bu yüzden, Allah Teâlâ'nın inayeti ve güzel tevfiki ile onların vücut evini yeryüzünden tamamen söküp atmak, dünya sayfasından onların belirgin hattını yok etmek üzere o tarafa doğru sefere çıkmaktan ve himmet dizginimizi tekrar o istikamete doğrultmaktan vazgeçmiş değiliz.

Sizin de sadakat yolunda yürüyerek, Kızılbaş Ocağı'nın etrafında bulunan saygın İslâm emîrleriyle mektuplaşma ve haberleşme aracılığıyla meşveret etmeniz, fitne ve fesadı ortadan kaldırmak için sebepler hazırlamanız gerekmektedir. Ayrıca o taraftan peş peşe dostluk ihtiva eden mektuplar ve muhterem elçiler göndermek suretiyle bize o taraftaki tavırları, fikirleri ve sırları armağan ve hediye etmekten içtinap etmeyiniz; ta ki dostluk bahçeleri ittihat çiçekleriyle her daim müzeyyen ve münevver olsun. Yukarıda adı geçmiş olan Hacı Mahmud – Allah ona ömür versin – elçilik görevini yerine getirerek, bizim tarafımızdan mükemmel derecede saygı gördü ve kendisine geri dönüş izni verildikten sonra emîrliğin melcei olan tarafınıza doğru yola çıktı. Peygamber ve onun şanlı soyu hatırına her zaman makamınızın ve ihtişamınızın yüceliği ve parlaklığı en üstün seviyede olsun!" Bitti.[543]

Açıklama: Bu mektuplar mübadelesinin zamanı *Rûznâme*'den belli olmasa da, hepsinin bu yıl içinde yazılarak gönderildiği malum olduğundan dolayı konunun anlaşılması açısından bunların dağınık bir şekilde yazılmasındansa tamamının aynı yerde aktarılmasının daha faydalı olacağı düşüncesiyle diğer iki mektubun da müteakiben verilmesi uygun görüldü.

541 Kur'ân-ı Kerîm, Kehf suresi, 104. ayet.

542 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 27. ayet.

543 Mektubun metninin aslı için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 445-446.

Şirvanşah'ın cevabî mektubunun sureti

"Şanı yüce olan sultan, bahtiyar hakan, büyük padişah, muazzam şahlar şahı, cihangir hükümdar, eşi benzeri olmayan hünkâr, iman ehlinin koruyucusu, Müslümanların melcei, denizin ve karanın hâkimi, izzet ve zafer bayraklarının sahibi, fakirlerin yardımcısı, zayıfların hamisi, zamanın meliklerinin en âdili, düşmanları kıran sultanların en yiğidi, Allah'ın ipine sımsıkı tutunan Sultan Selim Şah'ın – Allah ona yardım etsin, ömrü ve zaferleri devamlı olsun – cihanı gören gözlerin göz bebeği ve hakikat ehlinin bahçesinin gülü misali saadetli fermanı Hacı Hoca Mahmud Bâkûyî aracılığıyla gönderilerek, inen bir vahiy gibi nazil olma şerefi buldu ve sefere çıkma niyetiniz hakkında anlattıklarınızın tamamı malum oldu ve anlaşıldı. Lakin muzaffer askerlerin sayısının çokluğu karşısında azıkların az oluşundan endişe ettiğinizi buyurmuşsunuz ve adı geçen şahsa (Hacı Hoca Mahmud Bâkûyî'ye) gücümüz yettiği kadar harcama yapmamızı kendi dilinizle söylemişsiniz. "Tatlı canım sana feda olsun!" diyenler ne olursa olsun kusur işlemezler. Ancak;

Süleyman karıncaya misafir olursa,
Yılların yiyeceği bir gecede tüketilir.

Eğer diğer ahvalimizi sorarsanız, bahse konu şahıs (Şah İsmail) korkunun şiddetinden barış umuduyla kendi vilayetinin havalisinde tam bir tereddüt içinde gezip dolaşmaktadır. Eğer onun elçisini ümitsizlik içinde geri gönderirseniz, bu muhlislerinizin durumunun nasıl olacağını tahmin bile edemiyorum. Bunu anlatmadaki maksadımız korkudan kaynaklanmış olmayıp, halkın ahvalinden duyduğum endişe ile alakalıdır.

Beyit
Dünyadaki büyük oklar bile yaydan çıksa,
Allah istemedikçe bir damarı bile koparamazlar.

Ey İslâm'ın koruyucusu! Dünyanın bütün hâlleri öğle vaktindeki güneş gibi nurlu kalbinize zahir ve aşikârdır. Böyle olduğu hâlde bizim hâlimiz sizden nasıl saklı kalabilir ki?! Her iki Gilan'ın (Cîlâneyn)

melikleri,[544] Mazenderan, Kuhistan[545] ve Sicistan[546] hâkimleri, Kürt emîrleri ve Gürcistan melikleri çoğunluk itibarıyla sizin karşınızda muti olup fermanınıza boyun eğmektedirler. Her birinin korkusu, askerinizin ve şevketli ordunuzun sayısının çokluğundan ve ülkeyi fethettikten sonra burada kalmayarak süratle geri döneceğinizden kaynaklanmaktadır. Eğer böyle olmazsa;

Şahlık tahtında ayakların yere sağlam bir şekilde bastığı sürece,
Dünyanın tamamı sana tâbi olup itaat eder.

Vakit kaybetmeksizin atınız için üç adet murassa kalkan ve uğur getiren süslü bir örtü gönderdik. Bu hediyemizi kabul edeceğinizi ve çabucak güzel bir cevap yollayacağınızı umut ediyoruz. Çünkü intizar içindeyiz. Muradınıza eresiniz ve felek size yar olsun!"[547]

Şirvanşah'ın mektubuna Sultan Selim'in yazdığı cevabın sureti

"Yüce cenap, emîrliğin melcei, izzet zengini, yüksek makam sahibi, devlet yöneten, adaleti kendisine ilke edinen, cömertlik elbisesini giyen, parlak devlet bayraklarını diken, yüksek rütbe taşıyan, azamet ve ululuk kadehlerinden olan en büyük kadehi dolduran, Kerim olan Melik'in (Allah'ın) lütfuna mazhar olan Şeyh İbrahim Bey! Yüceliğiniz devamlı olsun, gündüzleriniz ve geceleriniz hoş geçsin! Nurlu inayetimizden kaynaklanan bol bol selamlarımızı ve sınırsız dualarımızı size gönderiyoruz.

Daha sonra yüksek düşüncenize malum olsun ki hâlihazırda satırlarındaki ayrı ayrı kelimelerin güzelliği ve belagatli ifadelerin çeşitliliği ile dikkat çeken türlü türlü muhabbet ve güzel itikat, sınıf sınıf iyi niyet ve mükemmel dostluk beyan eden, ihlas yüklü, bağlılık bildiren mektubunuz, şeref sahipleri arasında özel bir konuma sahip bulunan Seydi Mahmud – Allah ona ömür versin – aracılığıyla en güzel bir vakitte ve en

544 O dönemde Gilan eyaleti, Sefidrud (Kızılüzen) Irmağı sınır olmak üzere Biye-piş ve Biye-pes diye iki emîrliğe ayrılmıştı. Biye-piş emîrlerinin merkezi Lahican, Biye-pes hâkimlerinin de başkenti Reşt şehriydi. Bkz. İ. P. Petruşevskiy, "XV əsrdə Azərbaycan dövlətləri", s. 104.

545 Kuhistan kelimesinin manası "dağlık ülke" demek olup, Horasan vilayetinin bir bölgesiydi. Meşhed'den güneydeki toprakları, Turşiz'i ve onun etraf yerlerini kapsamaktaydı. Bkz. Hasan-ı Rumlu, *A Chronicle of the Early Safavids*, vol. 2, p. 249.

546 Sicistan veya Sistan, Horasan'dan güneyde bulunan tarihî bir vilayettir.

547 Mektubun metninin aslı için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 446-447.

iyi bir şekilde ulaştı. Kardeşlik seması onun muhabbet yüklü anlamının yıldızlarıyla süslendi, onun ibarelerinin ufkundan samimiyet sabahının müjdesi tebarüz edip ışık saçtı ve satırlarının okunuşundan diyanet ve doğruluğun gereği olan yıldızlar parlamaya başladı. Peygamber Efendimizin şerefli şeriatına riayet etmenin mucibi ve Muhammedî dinin muktezası olan hususlar onun engin sadakat içeren mahiyetinden belli oldu. Gerçekten de bu mana, ezelî dostluk duygusunun coşmasına ve ebedî uzlaşma silsilesinin harekete geçmesine vesile oldu. Bahtiyar şahsınızın ıtırlı gönlüne gizli ve saklı kalmasın ki her zaman niyetimizin okları fitne ve fesadın yok edilmesi yönünde atılmakta ve himmetimiz büyük ölçüde hakikat ehlinin gönüllerinin tatmin edilmesi doğrultusunda sarf edilip saçılmaktadır. Elbette ki o dinsiz müfsidin ve o kötü huylu mülhidin tavır ve fikirlerini azametin sığınağı olan tahtımıza peş peşe ulaştırmanızı, sadakat bahçelerini satırların dallarıyla süslemenizi, iki taraf arasında dostluğun günden güne pekişmesini ve muhabbetin temellerinin saatler ilerledikçe sağlamlaşmasını umut ediyoruz. Kullarının Rabbi olan Allah'ın hatırına devletiniz ve yüceliğiniz daimî ve ebedî olsun!"[548]

Kısacası, hünkâr hazretleri gezip dolaşmasına ve avlanmasına rağmen memleketin ahvalini ayrıntılı bir şekilde takipten bir an olsun vazgeçmedi. Peş peşe hâkimlere buyruklar ve vilayetlere rûznâmenigâr (rûznâmeci) göndererek, Anadolu ve Rumeli ahalisinin kandırılarak doğru yoldan saptırılması amacıyla Şah İsmail'in buralara yollamış olduğu müfsitlerin ele geçirilmesi ve aman verilmeksizin cezaya çarptırılması, İranlılarla alışveriş yapan her bir tüccarın mallarının zapt edilmesi, kadılardan, âmillerden (vergi memurlarından) ve diğer devlet görevlilerinden oluşan herhangi bir sınıf içinde şeriata ve kanuna aykırı bir davranış görülmüş ve görülmekte ise, teftiş ve tahkikin ardından rûznâmecilerin durumu devletin en üst katına arz etmeleri hususunda kesin uyarılarda bulundu. Bu buyruklar vilayetlere ulaşınca, büyük tüccarlardan olan birkaç ünlü tüccar, İranlılarla alışveriş yaptıkları bahanesiyle eziyete, azarlamaya, eleştiriye ve azaba maruz kaldı.

Lakin rûznâmeciler vilayetlerden dönünce belli oldu ki müstevfîler ve vergi memurları muhtelif bahanelerle reayanın ödediği yasal vergileri artırmış ve hepsi seferde olan tımar sahiplerinin vekillerinden tımar amelinin tefavütü adıyla bir meblağ almışlardır. Siyasi yöneticiler tarafından zenginler haksız bir şekilde boş yere para cezasına çarptırılmış, kadılar da leventlerle (denizcilerle) işbirliği yaparak sahil beldelerini yağmalamışlardı. Kalp rikkatinin ne olduğunu bilmeyen hünkâr hazretleri

548 Mektubun metninin aslı için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 447.

bu haberleri duyunca üzülüp perişan oldu, ihtiyarsızca gözlerinden merhamet ve teessüf yaşları akmaya başladı. Buyurdu ki:

– Bütün bu belaların müsebbibi Erdebiloğlu'dur.[549] Eğer o, mezhebi değiştirmemiş, Müslümanların malını, ırzını ve canını tehlikeye atmamış, insanlığın şartlarının, şerafetinin ve izzetinin ne olduğunu bilmiş olsaydı, Selim'in onunla ne işi olurdu ki?! Eğer öyle olmasaydı, ne diye biz uzun müddet boyunca çölleri gezip dolaşarak, mamur memleketlerimizi Müslüman görünümlü dinsizlerden, devlet ve millet hainlerinden oluşan bir topluluğun eline bırakmak zorunda kalırdık ki onlar da bizim burada bulunmayışımızı ve Erdebiloğlu'nun sapkınlığını fırsat olarak görüp de Allah'ın bize emanet ettiği insanların başına bu belaları getirmek suretiyle memleketi viran ve ahaliyi fakir ve perişan bir hâle getirmiş olsunlar?!

Bu yüzden vilayetlere kati buyruklar göndererek, bu kabilden olan şahısları tamamen görevden ve memuriyetten azletti ve çoğunu gözden düşürdü ve katletti, birikmiş olan mallarını ve mamur emlakini ise Dîvân-ı Âli yararına zapt ve müsadere ettirdi.

Deniz kuvvetleri kumandanı (serdâr-ı deryâ) olan Cafer Bey kadılarla işbirliği yapmış ve leventler karışıklık çıkarmaya başlamışlardı. Şeyhülislâmın fetva kapısına, bu kabilden olan kadılara üç yıl boyunca hiçbir kazada memuriyet verilmemesi, hizmetten mahrum edilmeleri ve hak eden bazılarının da kendi kadılık mahallerinde asılarak cezaya çarptırılmaları buyruldu.

Şah İsmail'in hareketlerinin aslı açıkça ortaya çıktığı için elçisi olan Sarı Şeyh'in acilen tutuklanması uygun görüldü ve adı geçen elçiyi saygın bir şekilde hapsetmeleri konusunda İslâmbol muhafızı Sinan Paşa ile Yedikule kûtvâli (kale komutanı) Kemal Ağa'ya padişahın buyruğu gönderildi. Eyyûbî ve Memlûk sultanlarının ferman ile Türkmen ve Arap emîrlerine lütfettikleri her bir imtiyaz doğrultusunda mezkûr fermanlar gereğince bahse konu emîrlerin bu imtiyazlara, emlake vs. sahip bulunması hususunda Halep beylerbeyine tekit edici buyruk gönderildi. Ayrıca vilayetlere de buyruklar yollandı ki eski zamandan beri muhtelif yerlerde hâfirlik hizmetini yerine getiren bazı Arap emîrleri yine de bu hizmet ve memuriyetlerini hayata geçirsinler ve onların hafâret vergisi almalarına engel olunmasın.

Not: Hafâret; himaye etmek, korumak ve emniyet altına almak anlamını taşır. Hafâret vergisine gelince, Arap ve Kürt aşiretleri tüccarları,

549 Sultan Selim'in kendi ülkesindeki yolsuzlukların ve mezalimin müsebbibi olarak Şah İsmail'i işaret etmesi çok tuhaftır.

ziyarete gidenleri ve diğer yolcuları sağ salim ve güvenli bir şekilde kendi hudutlarından alarak diğer hududa kadar götürür ve bunun karşılığında bu tüccar veya ziyaretçilerden küçük bir meblağ alırlardı. Bu yüzden de muhafız şahsa hâfir, muhafaza altındaki şahsa hafîr ve alınan ücrete de hafâret vergisi (hakk-ı hafâret) derlerdi. Bu [kural] 1264 (1847-1848) yılına kadar Osmanlı Devleti'nin Arap ve Kürt memleketlerinde yürürlükte olmuştur. Ancak bahsi geçen tarihte merhum Sultan Abdülmecid Han'ın hükmü üzerine yasaklanmıştır. Hicaz Araplarının surresi hafâretten farklı bir şeydir. Bitti.

Cemaleddin adlı müfsidin kötülüğünün, fesadının ve vücudunun ortadan kaldırılması hakkında Canberdi Bey'e, Trablus hâkimine ve Mehmed Bey'e kati buyruklar gönderildi.

924 yılının Zilhiccetü'l-şerife ayının 17'sinde (20.11.1518) Sadrazam Piri Paşa, Kızılbaş ordusuyla savaşarak, onları ağır bir yenilgiye uğrattı ve Bağdat'a bağlı olan, Fırat'ın güney kıyısında bulunan Âne ve Hît kalelerini İranlıların elinden aldı. Ardından oralara garnizon bırakarak, Cezire üzerinden Edirne'ye geldi.

Bu yıl Şah İsmail itaatten çıkmış olan Mazenderan Valisi Ağa Muhammed Rûzefzûn'un üzerine Durmuş Han Şamlu'yu bir ordu ile göndererek, onun yeniden boyun eğmesini ve tâbi olmasını sağladı. Bu yüzden Mazenderan'ın diğer hâkimleri de peşkeşlerle birlikte Şah İsmail'in ordusuna gelerek lütfa mazhar oldular ve ardından memleketlerine avdet eylediler.

Yine bu yılda Şah İsmail Tebriz'de kışlak yaptı. Sultan Selim'in İran'a geleceğine dair umudunu kaybeden Şirvanşah Şeyh İbrahim kendi makamını korumak için siyasi anlamda Şah İsmail'e yaltaklanmaya başladı ve Tebriz'de Şah İsmail'in huzuruna gelerek ahdini ve yeminini yeniledi. Reşt hâkimi Emîre Dimâc da Şah İsmail'in huzuruna gelerek Muzaffer Sultan lakabını aldı. Gürcistan emîrlerinin itaatsizliğinden ve serkeşliğinden bıkmış usanmış olan Gürcistan hükümdarı Melik Gurgura yardım dilemek için Şah İsmail'in sarayına geldi ve Şah İsmail de kendisine eşlik etmesi için Dev Sultan'ı bir orduyla beraber Gürcistan'a gönderdi. Dev Sultan da ağır savaşların ardından birkaç kaleyi serkeş emîrlerin elinden alarak Gurgura'nın adamlarına teslim etti.

H. 925 yılının (03.01-22.12.1519) olayları

Bu yıl Celâlîler Amasya'ya bağlı Turhal[550] Kalesi'nde başkaldırarak, Anadolu'da yağmalama ve yakıp yıkma faaliyetlerine başladılar.

550 Günümüzde Turhal, Tokat'a bağlı bir ilçedir.

Hangi köşede Celâlîler, arsızlar, işsizler ve eşkıyalar vardıysa, ortaya çıkıp bunlara katılmak suretiyle ihtilal ve karışıklık çemberini genişlettiler. Valiler, hâkimler ve diğerleri bunların şerrini başlarından defedemediler ve devlet sarayına arz ederek yardım istediler. Karaman beylerbeyine, askeriyle birlikte harekete geçerek asilerin bastırılıp yok edilmeleri buyruldu. Karaman beylerbeyi 25 bin kişilik bir ordu ile onların üzerine gittiyse de ağır bir yenilgiye uğrayarak geri çekildi. Topları da Celâlîlerin eline geçti. Sonunda Şehsüvaroğlu Ali Bey Anadolu'dan ve Ferhad Paşa da Rumeli'den onların ortadan kaldırılması için görevlendirildiler. Ferhad Paşa denizi geçerek Seyyid Gazi kasabasına ulaştı. Aslan avcısı Şehsüvaroğlu Ali Bey kâfirlerden beter olan o mülhidlerle savaşarak, çoğunu kan içici kılıcına yem etti ve Celâleddin Celâlî Haydarî'nin kafasını bedeninden ayırıp, fetihname ile birlikte Ferhad Paşa'ya yolladı. Hünkâr hazretleri Edirne'den İslâmbol'a geldiği gün Celâlîlerin bozguna uğratıldığının müjdesini aldı. Birkaç gün sonra o imansızın kesik başını da şanı yüce sultanın sarayına ulaştırdılar. Buna binaen [sultanın] yükselmiş olan gazap ateşi söndü ve kendisi de sakinleşti.

Bu yıl Şah İsmail bir taraftan perde arkasında Osmanlı Celâlîlerine malî destekte ve silah yardımında bulunuyor, diğer taraftan da barıştan ve huzurdan söz ediyordu. O, İbrahim Sultan Musullu'yu Garcistan[551] vilayetini basmaya gönderdi. O bölgenin hâkimi olan Emîr Şah Muhammed Seyfelmülûk, Şah İsmail'in ordusunun gelişinden haberdar olunca kalelerin birine sığındı ve İbrahim Sultan'ın yanına bir adam göndererek, Garcistan vilayetinin kendisine bırakılmasını istedi. İbrahim Sultan ulağı öldürdü. Üç gün sonra kaleye saldırdılar. Emîr Şah Seyfelmülûk, direniş göstermeye gücü yetmediği için bir grup adamıyla beraber Meymene[552] tarafına kaçtı. İbrahim Sultan o kaleyi yıkarak Herat'a yöneldi.

H. 926 yılının (23.12.1519-11.12.1520) olayları

Bu yıl hünkâr hazretleri Rodos kâfirlerine karşı gaza niyetiyle dağ görünümlü gemilerin ve ejderhayı andıran topların hazırlanması, diğer savaş mühimmatının ve sefer araç gereçlerinin depolanması ve gemiler için Arap kürekçilerin hazır bulundurulması konusunda emir verdi.

551 Şimdiki Afganistan'da, Murgab Irmağı'nın yukarı boylarında, Herat'la Meymene arasında yer alan tarihî bir bölge.

552 Günümüz Afganistan'ında, Herat'la Belh arasında bir şehir.

Beyit
Gelip cem oldu A'râb ü kürekçi
Rodos'u gör ne bekler imdi bekçi.
Yarağ esbâbı çün oldu mükemmel
Sefer tedbiri[553] *gör oldu mübeddel.*
Meğer düştü sefer bir özge mülke
Ki destûr oldu yine ehl-i fülke.
Değildir ol gaza ana müyesser
Süleyman'ın zamanıdır mukarrer.[554]
Nasip ehline eder[555] *er eğer geç*
Nasibin kimse yemez kimsenin hiç.

[Sultan Selim'in İran'la savaşmak için hazırlanması ve ansızın ölmesi]

Bu esnada Sultan Selim Han'ın sarayına Irak, Azerbaycan ve Kürdistan beldelerinden sürekli arzuhâller gönderiliyor ve Şah İsmail ile Kızılbaşlar tarafından yapılan zulmün artarak, reayadan hiç kimsenin kendi malından, ırzından ve canından emin olamadığı bir seviyeye ulaştığı, hatta insanların erkek ve kız çocuklarından azıcık güzel olanların Kızılbaşların şehvet ateşini söndürmeye âlet edildiği konusunda şikâyet ediliyordu.[556] Bu yüzden olağanüstü dîvân toplantısı yapıldı ve büyük mollalar, ulu salihler ve diğer saltanat erkânı ve devlet ileri gelenleri ile istişare edildi. Dîvân heyetinin tamamı Şah İsmail'in işini bitirmeyi akli ve nakli, örfi ve şerî açılardan Rodos'un sağlam kalesinin fethinden daha önemli ve daha öncelikli bularak fetva verdiler. Hünkâr hazretleri de gerçekten o sıralarda devletin menfaatine muvafık olmayan bu istek ve niyetten ister istemez vazgeçerek, naçar bir hâlde yeniden dârü'l-hilâfe (hilafet merkezi) Edirne'ye yöneldi ve sefer araç gereçleri ile savaş mühimmatının tedariki ile uğraştılar. Hazret-i Fahr-i Risâlet'in

553 Ruzname: "takdiri". Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 499.

554 Bu beyitte, Sultan Selim'in Rodos Seferi için hazırlıklar yapmasına rağmen ismi geçen adanın fethinin Kanuni Sultan Süleyman döneminde müyesser olduğuna işaret edilmiştir.

555 Ruzname: "erer". Bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 499.

556 R. Caferîyân'ın açıklaması: "Bu haberlerin ve malumatın doğru olup olmadığı belli değildir. Osmanlıların Safevîlere karşı düşmanlığı iyi bilindiğinden dolayı bu tür yanlış haberlerin uydurulmuş olması pek tabiidir." (*İnkılâbü'l-İslâm*, s. 262). Ayrıca Muhammed Arif'in sunduğu bu bilgiler Haydar Çelebi Ruznamesi'nde yer almamaktadır.

(Peygamber Efendimizin) hicretinin 926 yılının Şabânü'l-muazzam ayının 21'inde (06.08.1520) İslâmbol'dan göç ederek, Edirne'ye doğru yola koyuldu.

Buyurdu çıkdı rûy-ı deşte otak
Salıp elden serîr ü suffe vü tak.
Edip seyr inmeden şehr ü mahalle
Kona göçe erişdi şol mahalle.
Ki etmişti peder birle kıtâli
Berâ-yı tac ü taht edip cidâli.

Bu esnada onun iki omzu arasında sağ tarafa daha yakın olmak suretiyle inci tanesi gibi bir kabarcık çıkarak, günden güne büyüdü ve genişledi. Neticede o kudretli sultanın sağlık durumu büsbütün bozuldu. Muallim-i evvel[557] ve Muallim-i sânî[558] gibi becerikli tabipler bu devasız derdi çaresizce tedavi etmeye çalıştılarsa da bir faydası olmadı. Hastalığı 51 gün içinde sürmüş oldu. Bu süre zarfında yara büyüdü; öyle ki iç organları görünür oldu. Günden güne hastalık şiddetlendi. Sonunda evliyavari bir hayat sürmüş olan babasına karşı taht ve taç kavgası vermiş olduğu Çorlu mevkiine ulaştığında, daha fazla hareket etmeye mecali kalmadı. Naçar bir şekilde ikamet etmeye karar verdi. Eski musahibi Ferhad Paşa da onun hizmetinde hazır bulunuyordu. Sultanın güzel ahlak sahibi olan zatının cevherini hastalık sardığından ve memleketteki fesat maddelerini ortadan kaldırmak için vücudunda kuvvet ve kudret kalmadığından yüce bir ferman ile birlikte Edirne'ye bir ulak göndermek suretiyle ileri gelenlerden ve devlet erkânından Sadrazam Piri Paşa'yı ve Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı çağırdı. Vasiyet ettikten sonra Allah Teâlâ'nın habibinin hicretinin 926 yılının Şevval ayının 9'u (22.09.1520) seher vaktinde "Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!"[559] fermanına lebbeyk dedi. Hüküm, Yüce ve Ulu Allah'ındır.

Gözün yumdu cihan kavgalarından
Feragat eyledi sevdalarından.

---

557 Muallim-i evvel (İlk öğretmen), Büyük İskender'in hocası olan Antik Yunan filozofu Aristo'nun (M.Ö. 384-322) İslâm kaynaklarındaki lakabıdır. Bkz. Mahmut Kaya. "Aristo", *TDV İA*, 3. c., İstanbul, 1991, s. 376.

558 Muallim-i sânî (İkinci öğretmen), Türk kökenli meşhur İslâm filozofu Fârâbî'nin (872-950) lakabıdır. Bkz. Mahmut Kaya. "Fârâbî", *TDV İA*, 12. c., İstanbul, 1995, s. 147.

559 Kur'ân-ı Kerîm, Fecr suresi, 28. ayet.

Meşhur bir rivayet vardır ki şöyle derler: Sultan Selim'in hastalığı şiddetlenince, babasının hizmetkârlarından olan bir şahsı huzuruna çağırarak ona sordu:

– Sen, babamın yanındayken kendisi benim hakkımda her ne söylemişse, hiç çekinmeden anlat!

O şahıs ilk başta söylemek istemedi. Lakin sultan ısrar edince şunları arz etti:

– Kendisine verilmiş zehrin tesirinden sonra haykırıyordu ve o ihtiyarın iç organları parça parça leğene dökülüyordu. Sordu ki içimden parçalanarak çıkan bu şeyler nedir? Dediler ki ciğerdir. Ah çekti ve dedi ki; "Selim! Selim! Tanrı'dan dileğim şudur ki sen de ciğerini benim kendi ciğerimi gördüğüm gibi görmeyince canını Ezrail'e teslim etmeyesin!"

Bu sözleri duyan sultan ağlayıp sızladı, tövbe etti ve babasına rahmet okudu. İki büyük ayna istedi. Getirdiler. Yarasının açılmasını buyurdu ve o iki aynadan birini önde, diğerini de arkaya yerleştirdiler. Baktı ve dedi:

– Kaldırınız! Gördüm. Bu derdin zahmetini daha fazla çekmeyeceğim. Babamın evliyaullahtan biri olduğunu ve dualarının kabul gördüğünü biliyorum. Vefat etmem bir saati bile bulmaz.

Ardından o şahsa hatırı sayılır bir meblağ vermelerini buyurdu ve bir saat bile geçmeden vefat etti. İşte bu, üzerinde düşünmeye değer bir olaydır.

O, vefat ettikten sonra Piri Paşa onun ölümünü saklayarak, Saruhan'a ulak gönderdi ve o vilayete hâkim olan devletin veliahdı Sultan Süleyman'ı saltanata davet etti. Bu habere binaen adı geçen sultan (Süleyman) hızlı bir şekilde İslâmbol'a gelerek tahta oturdu. Devlet adamları, İlâhî bir gazap olan padişahın (Sultan Selim'in) cansız bedenini İslâmbol'a getirerek, kendisinin İslâmbol'da yaptırmış olduğu caminin yan tarafındaki türbede defnettiler.

Daha önce arz edildiği üzere Sultan Selim H. 875 yılında (30.06.1470-19.06.1471) Velî lakabıyla bilinen Sultan Bayezid'in oğlu olarak dünyaya geldi. 43 yaşında iken 918 yılının Safer ayının 17'sinde (04.05.1512) babasını saltanattan indirmiş olan yeniçeriler tarafından Osmanlı Devleti'nin saltanat tahtına oturtuldu. 8 yıl, 7 ay ve 21 gün saltanat sürdükten sonra 51 yaşında iken vefat etti. O, Osmanlı tahtına cülus etmiş bulunan dokuzuncu sultan idi. Uzun boylu, sağlıklı ve kuvvetli birisiydi. Kemerinden ayaklarına kadar olan kısmı yukarı kısmına nazaran kısa idi. Yanakları kırmızıydı. Gözleri büyük, kaşları kılla dolu ve bıyıkları kahverengiydi.

Osmanlı sultanları arasında sakalını tıraş eden ilk sultandır. Bununla ilgili hikmetli bir fıkra anlatılmaktadır. Diyorlar ki bir gün [Sultan Selim] kendisi hakkında halkın ne konuştuğunu anlamak için kılık değiştirerek, İslâmbol'u gezip dolaşıyordu. Derken birkaç kişinin şerbethanede oturup sohbet ettiğini gördü. Ahaliden birisi bir askere dedi:

– Görünen şu ki yeni padişahımızın davranışı kötü değildir ve Dîvân-ı Âli'de kendisi şahsen büyük ve küçük işlerle (bütün işlerle) ilgilenmektedir.

Cevabında asker şöyle söyledi:

– Evet, biz de onu işinin ehli bildiğimiz için diğer kardeşleri arasından seçip padişah yaptık. Lakin korkarım ki menfaatperest devlet adamlarımız bu padişahın da sakalına tarak uydururlar.

"Sakalına tarak uydurmak", Batı Türkleri arasında yaygın olan bir darbımeseldir. Eğer birisinin iradesinin dizgininin diğerlerince ele geçirildiğini söylemek isterlerse, "Sakalına tarak uydurdular" derler. Kısacası, askerden bu sözü duyan sultan saltanat sarayına dönerek, berberi çağırır ve sakalını kestirir. Aynı gün ilan eder ki sırf vezirlerden ve saray adamlarından hiçbir kimse benim sakalıma tarak uydurmasın diye sakalımı kestirdim.

Çok kan dökücü birisi olduğundan dolayı Yavuz lakabıyla anıldı. Buna rağmen erdemli bir fakih, mükemmel bir mütekellim, belagatli bir şair ve eşsiz bir münşî idi. Arapçayı, Farsçayı, Türkçeyi ve Yunancayı çok iyi bilirdi. Üç dilde (Arapça, Farsça ve Türkçe) akıcı şiirler söyler ve belagatli eserler yazardı. Dünyada savaş, av, kitap okuma, ilmî sohbetler etme ve karşılıklı şiir söylemeden başka hiçbir şeyi sevmezdi. Ne şarap içer, ne şehvete köle ne de eğlenceye dost olurdu. Bahşiş ve ihsanı yerli yerinde ve hizmet mukabilinde verir, hizmeti olmayan hiçbir kimseyi mansıp ve nimetle ödüllendirmezdi. Lakin suçlular konusunda şiddete başvururdu. Malum olduğu üzere Haydariyye katliamı sırasında 40 bin, Mısır katliamı sırasında 50 bin, Celâlîlerin katliamı sırasında ise yaklaşık 30 bin kişi bu padişahın emriyle öldürülmüştür. Yapmış olduğu dört sultanlar savaşında, Macaristan, Diyarbakır ve Gürcistan sınırlarındaki savaşlarda ve özellikle de Dulkadirli, Cebel-i Lübnan ve Gazze savaşlarında da her iki taraftan öldürülmüş olanların ve seferleri esnasında yolculuğun zorluk ve meşakkati yüzünden hayata veda edenlerin sayısı ise 100 bin kişiden fazladır. Böylece bütün bu maktullerin ve vefat edenlerin toplamı yaklaşık 250 bin kişiden ibarettir.[560]

560 Bu rakam, elbette ki abartıdan başka bir şey değildir.

Herhangi bir emîri veya veziri sadrazamlık mansıbıyla ödüllendirip şereflendirdiğinde, aynı gün içinde o biçare vasiyetnamesini yazarak evladına ya da akrabalarına verirdi. Zira o günden itibaren kendisini ölülerden birisi olarak görürdü. Hatta o zamanın şairleri sultanın bu tavrını konu edinerek şiirlerde dile getirmişlerdir. Hepsinden daha iyisi sultanın kendisine mahsus olan [beyittir] ki aşağıda zikredilmiştir:

Vezir olsun 'adüv Sultan Selim'e
Ki sen de eresin fevz-i 'azîme.

Kin ve gazap duygusu af, merhamet ve aman duygusuna galip gelirdi. İzzetinefsini ve kendi düşüncesinin istibdadını sevse de, devlet adamlarıyla meşveret etmeksizin hiçbir işe karar vermezdi. Saltanatı müddetinde dört kez sultanlar savaşı yapmıştır. Bunların ilki babasına, ikincisi biraderine, üçüncüsü Şah İsmail'e ve dördüncüsü Sultan Kansu Gavri'ye karşı gerçekleşmiştir. Safevî Devleti'nden Bayezid, Muş, Bitlis, Siirt, Musul, Erbil, Süleymaniye, Hît, 'Âne, Mardin, Siverek, Cizre, Altunköprü, Diyarbakır, Hani, Hizan, Ergani, Harput bakır madeni, Kiğı, Palu, Bayburt, Erzincan, Kemah gibi yerleri ve 25 Kürt aşiretini, Dulkadirlilerden Malatya, Sis, Maraş, Birecik, Elbistan, Kars-ı Dulkadriyye, Darende, Divriği, Ayıntab, Antakya, Adana ve Tarsus'u, Mısır sultanlarından bütün Halep ve Şamat vilayetlerini, Mısır ve Hicaz ülkelerini, Filistin toprağını alarak, Osmanlıların aslî memleketlerine katmıştır. İki müstakil hükûmete ve bir sözde hilafete (hilâfet-i ismî) son vermiştir ki bunlardan birincisi Mısır Saltanatı, diğeri Dulkadir Hükûmeti, üçüncüsü ise Mısır Abbâsîlerinin hilafetiydi. Rodos Adası şövalyelerinden, Kıbrıs, Sakız, Eflak, Boğdan, Sırbistan vs. yerlerden haraç alırdı. Kırım ve Kıpçak memleketlerinin hanlığı bu devletin (Osmanlıların) himayesi altındaydı.

[Sultan Selim], Sultanü'r-Rum ve'l-Arab ve Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn lakabını Osmanlı Devleti'nin saltanat elkabına ilave etmişti. Bu padişahın saltanatının sonunda Osmanlı reayasının nüfusu yaklaşık 80 milyona ulaşmıştı.[561]

Tarih kitaplarında yazıldığı üzere bir gün hünkâr hazretleri memleketin gelecekteki durumunu düşünürken aklına şu geldi: Osmanlı

561 Dönemin şartlarına göre bu nüfus sayısının abartılı olduğu görülmektedir. Zira araştırmalara göre XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin toplam nüfusu %60 oranında artarak, aynı asrın sonunda en iyi ihtimalle 30-35 milyon teşkil etmiştir. Bkz. Numan Elibol. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", *Süleyman Demirel Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, İsparta, 2007, s. 144.

memleketlerinde yaşayan ve İslâm nüfusuna nazaran daha kalabalık olan değişik milletler ve gayrimüslim kavimler vardır; bunlar Avrupa'ya yakın olduklarından eğer Osmanlı Devleti'nin kuvvet ve kudretine azıcık zarar gelirse, hiç kuşkusuz, bu gayrimüslim kavimler ayaklanarak, Osmanlı Devleti'nin itaat ve bağlılığından çıkmış ve istiklal bayrağını yükseltmiş olacaklardır. Nihayet düşünüp taşındıktan sonra devletinin menfaati için şu kanaate vardı: Bir an önce Anadolu'nun, Rumeli'nin, Arabistan'ın, Kırım'ın ve Kıpçak'ın İslâm ordularını Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Albanya (Arnavutluk), Hırvatistan ve Bosna-Hersek diyarlarına toplamalı, buralarda İslâm dinini kabullenmeyen Hristiyan veya Yahudiler katledilmeli ve ayrıca Osmanlı memleketlerinde Türkçe dışında herhangi bir dilde konuşulması yasaklanmalı. O, bu konuyu şeyhülislâma açarak fetva istedi. Ancak şeyhülislâm böyle bir fetvayı vermekten kaçınarak dedi ki; "İslâm halifesinin ehl-i zimmeti (zimmîleri)[562] zorla Müslümanlaştırması, nurlu şeriatımıza aykırıdır." Her ne kadar sultan ısrarcı olsa da şeyhülislâm kabul etmedi. Şeyhülislâmın fetva vermediğini gören sultan, seçkin adamlardan oluşan bir meclis düzenleyerek bu hususta onlarla istişare etti. Sonunda Hristiyanların büyük emîrlerine mansıplar, tımarlar, imtiyazlar vs. vermek suretiyle kendi saflarına çekmeye ve buna karşılık zimmîlerin imtiyazlarının kısıtlanmasına karar verildi. Fakat bu tedbir, zarardan başka hiçbir fayda vermedi.[563]

12 bin yeniçeri ve 250 bin atlı sipahi bu devletten yevmiye ve maaş alırdı. Bu kudretli sultan ne zaman istese, savaş meydanında 300 top arabası hazır bulunurdu. Limanlarda 150 adet donanımlı gemi onun fermanına muntazır idi. Ne vakit istese, "kapı halkı" diye isimlendirilen askerler, vezirler ve hâkimlerle vilayetlerin askerleri de dâhil 1 milyon silahlı asker birkaç meydanda hazır bulunurdu. İslâmbol'da büyük bir cami, bir medrese ve kendisi için bir türbe yaptırmıştı. Şam'da ise Muhyiddin Arabî'nin kabrini çöplüğün altından ortaya çıkararak, onun üzerinde çok muhteşem bir cami, hângâh ve türbe inşa ettirmişti.

562 Bir İslâm devletinde yönetime tâbi olarak kurallara uyan, vergi ödeyen ve devletin himayesi altında bulunan gayrimüslim nüfus.

563 Bu paragrafta yer alan hikâye, eserin baskısında mevcut olmayıp, Tahran yazma nüshasına (s. 585-586) dayanılarak tercüme edilmiştir. Sultan Selim'in İstanbul'daki Hristiyanların öldürülmesi ve kiliselerin de ellerinden alınmasına yönelik emir verdiği ve daha sonra din adamlarının telkinleriyle bu kararından vazgeçtiğiyle ilgili diğer rivayetler de vardır. Bkz. Selâhattin Tansel. *Yavuz Sultan Selim*. Ankara: TTK, 2016, s. 314.

Habîbü's-Siyer'de yazıldığı üzere Şah İsmail, Sultan Selim'in vefat haberini duyunca şu beyti söylemiştir:

Bu mükâfat dünyasında yeterince tecrübe ettik ki,
Her kim Ali nesli ile düşmanlık ederse mahvolur.[564]

Sultan Süleyman miras olarak kendisine kalan tahta cülus ettiğinde, Yedikule'de ve diğer yerlerde tutuklu bulunan İran elçilerini hapisten çıkararak, kendilerine yeterince hil'at ve bahşiş verdi ve onlara eşlik etmeleri için mihmandar tayin ederek, sınır başına ulaşıncaya kadar ihtiyaçlarının fazlasıyla ödenmesini emretti.

564 Bu beyit gerçekten de adı geçen eserde yer almaktadır. Bkz. Hândmîr, *Habibü's-Siyer*, IV. c., s. 570.

ŞAH İSMAİL'İN ÖMRÜNÜN GERİ KALAN KISMININ ÖZETİ

Bahsi geçen 926 (1520) yılında Ubeyd Han Özbek, Türkistan ordusuyla birlikte Herat'a yöneldi ve bu şehri kuşattı. Fakat Şah İsmail'in askerleri ve şehirdeki yöneticisi ciddi bir müdafaa sergileyerek, çok sayıda Özbek askerini öldürdüler. Bunun üzerine Ubeyd Han şehrin fethinden umudunu keserek Buhara'ya döndü.[565]

Gurgura'dan sonra Gürcistan hükümdarı olan Levend Han, Şah İsmail'e karşı çıkarak isyan etti ve adamlarının bir bölümünü Şeki vilayetini basmaya gönderdi. Bu yüzden Şah İsmail, Dev Sultan Rumlu'yu Gürcistan'a yolladı. Dev Sultan Gürcistan'a gidince, Gürcistan hükümdarı âciz ve hakir görünümüne büründü. Bu nedenle Dev Sultan o memleketten geri döndü. Bu yıl kış mevsiminde Şah İsmail Nahçıvan'da kışlak yaptı.

Şah İsmail'in ordusunda bulunan Ağa Muhammed Rûzefzûn Mazenderan'a kaçarak itaatsizlik bayrağını yükseltti. Şah İsmail, Emîr Abdülkerim'i onun peşinden gönderdi. İki ordunun savaşının ardından Ağa Muhammed Rûzefzûn yenilerek kalelerden birine sığındı ve kendisini savunmaya başladı. Bu sırada Şah İsmail, Çuha[566] Sultan Tekelü'yü Irak ve Kürdistan askeriyle birlikte o kalenin üzerine gönderdi. Bir hafta içinde o kaleyi ele geçirdiler ve Mazenderan eyaletini Emîr Abdülkerim'e verdiler.

Mısır'ın Çerkez emîrlerinden olan, fethin ardından Sultan Selim'den aman dilemiş bulunan ve neticede affedilmekle beraber Şamat yönetimini de almış olan Canberdi Gazâlî, Sultan Selim'in vefatı haberini alınca isyan bayrağını çekti. Şah İsmail bu vakayı duyunca çabucak asker topladı ve Horasan ordusunu da çağırdı ki bu kargaşa içinde Osmanlı toprağına sefer düzenleyerek öcünü alsın. Böylece Azerbaycan'a yöneldi. Ferhad Paşa çok sayıda askerle birlikte Canberdi ile savaşarak onu perişan

565 Özbek hanlarından Ubeyd Han 27 Mayıs – 8 Haziran 1521 tarihleri arasında Herat'ı muhasara altına almışsa da, Horasan'ın Kızılbaş beylerbeyi ve Şehzade Tahmasb'ın lalası olan Emîr Han Musullu'nun direnişini kıramayarak geri dönmüştü. Bkz. N. Musalı, *Şah İsmayılın hakimiyyəti*, s. 227.

566 Eserin baskısında yanlışlıkla Cevher diye yazılmıştır.

etti. Şah İsmail'in kendi tarafına çekmiş olduğu Şehsüvaroğlu Ali'yi de Ferhad Paşa hazırlıklı bir şekilde öldürünce, Şah İsmail intikam almaktan umudunu keserek, ister istemez bu hayalinden geri durdu.

H. 927 yılının (12.12.1520-30.11.1521) olayları

Bu yıl Şah İsmail Tebriz'de kışlak yaptı. Veliahdı olan Şah Tahmasb, Emîr Han'ın eşliğinde babasının ayağını öpmek üzere Horasan'dan Şah İsmail'in sarayına geldi.

Şah İsmail'in askerleri Musul hududunda Musul hâkimi Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey'le savaşarak yenildiler. Esir edilen Kızılbaş emîrlerinden birini Sultan Süleyman'ın sarayına yolladılar.

[Safevî topraklarının] sınırdaki ve sınıra yakın yerlerindeki köyler ve kaleler, köprüler ve ana yollar Osmanlı hücumlarından bu yana yıkık vaziyette kalmışlardı. Lakin Sultan Selim'in vefatı ve Osmanlıların Macaristan'la savaşa hazırlanmaları haberinin ulaşması üzerine Şah İsmail'in saray adamlarının kalbinde Osmanlıların saldırmayacağına dair bir his hâsıl olunca, ahalisi perişan durumda olan yıkık nahiye ve köyler Durmuş Han Şamlu'nun çabaları ve devletin altınları sayesinde onarıldılar.

Yine bu yılda Yavuz Sultan Selim'in oğlu Kanuni Sultan Süleyman, o zamanlarda Macaristan'ın himayesi altında bulunan Sırbistan'ın üzerine asker sevk ederek, ağır savaşların ardından Ramazan ayının 26'sında (30.08.1521) bugün bile dünyanın metîn ve sağlam kalelerinden biri olarak görülen Belgrad Kalesi'ni fethetti. Bu sefer esnasında Terkas, Dimitrofça, Topanik, Pariç, Kaluçe, Kamaniçe ve Deznik gibi yerler Osmanlıların eline geçti.

H. 928 yılının (01.12.1521-19.11.1522) olayları

Bu yılın Cemâziyelevvel ayının 28'i (25.04.1522) Çarşamba gecesinde[567] Şah İsmail'in devletinde vekâlet ve dîvân vezirliği (vezâret-i dîvân) mansıbını taşıyan ve yüce himmete, kibir ve gurura sahip büyük vezirlerden olan Mirza Şah Hüseyin, mehter (seyis) Şahkulu'nun eliyle öldürüldü ve mehter Şahkulu Şirvan'a kaçtı. Şirvan Padişahı Şeyhşah (İbrahim) onu

567 Tarihlerde bir uyumsuzluk vardır. Şöyle ki bahsi geçen Miladi tarih Çarşambaya değil, Cuma gününe tekabül etmektedir. Dönemin kaynaklarına göre bahse konu olay 929 senesi Cemâziyelevvel ayının 28'i Çarşamba gününde (15 Nisan 1523) gerçekleşmiştir. Bkz. Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, IV. c., s. 596; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, II. c., s. 1128

tutukladı ve Şah İsmail'in huzuruna yolladı. Şah İsmail onu Mirza Şah Hüseyin'in gulamlarına teslim etti ve onlar da onu katlettiler.

Aynı yılda Kanuni Sultan Süleyman, Rodos Adası'nı fethetmek amacıyla yanına 300 parça gemi ve 110 bin asker alarak söz konusu adaya doğru hareket etti.

H. 929 yılının (20.11.1522-09.11.1523) olayları

Bu yılın Safer ayının 5'inde (24.12.1522) Sultan Süleyman beş aylık kuşatmanın ardından aman vermek suretiyle Rodos Adası'nın kalesini fethetti[568] ve bu haber Şah İsmail'e ulaştı. O, bu fethi tebrik edip kutlamak ve Sultan Selim'in vefatından dolayı taziyelerini sunmak üzere ulemadan Taceddin Hasan Halife'yi sefaret göreviyle Sultan Süleyman'ın sarayına yolladı. Şah İsmail'in, adı geçen şahıs tarafından Sultan Süleyman'ın huzurunda takdim edilmiş olan mektubunun sureti Feridun Bey Münşeâtı'ndan alınarak buraya yazılmıştır.

Şah İsmail'in Sultan Süleyman'a mektubu

"Kendisinden yardım dilenecek kimse Allah'tır. Adalet, saltanat, insaf, hilafet, haşmet, şevket, zafer, şan ve azamet sahibi olan Sultan Süleyman! Allah Teâlâ hakanlar arasında senin saltanatının gölgesini devamlı kılsın, senin orduna yardımcı olsun, din düşmanlarının kökünü kurutsun, müşriklerin soyunu mahvetsin, küfrün ve kâfirlerin minberlerini yıksın, insanlara ecir verilecek olan kıyamet gününe değin İslâm askerlerini ve Müslümanların ordularını muzaffer eylesin!

Daha sonra kabulünün güzel kokuları cennet bahçelerinin misk ıtrını ünsiyet meclisi sakinlerinin burnuna ulaştıran bir dua ve gönül âleminin bahçesinden Rahmanî nefesin yellerinin husulünü başlatarak kudsî çimende goncalar açtıran bir sena, Cemşid makamına, İskender mevkiine, Süleyman mekânına, Dârâ tavrına sahip bulunan, mücahit kisrâların öncüsü ve saltanat sahibi kayserlerin başı olan hakan hazretlerinin cennete benzer meclisine armağan ve behişt misali mahfiline hediye olsun!

Pek temiz kalbin gözlemlediği ve çok nefis fikrin keşfettiği şudur ki, "Sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım" kelâmında işaret edildiği gibi varlık âleminin gizemleri arasında insan türünden daha müstesna bir türün var oluşu olağan ve mümkün değildir. O (insan) ise kendi ulu şanı ve yüksek mevkii ile "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk

568 Rodos'un fethi 1 Safer 929 / 20 Aralık 1522 tarihinde tamamlanmıştır. Bkz. Machiel Kiel. "Rodos", *TDV İA*, 35. c., İstanbul, 2008, s. 156.

etsinler diye yarattım"[569] ayet-i kerimesinin hükmü doğrultusunda âlemlerin Rabbine bir ibadet vesilesi ve iyiyi kötüyü ayırt edici şeriata ve sağlam dine itaat vasıtasıdır. "Allah [mü'minlerin] hepsine de en güzel olanı (cenneti) vadetmiştir. Ama mücahitleri büyük bir mükâfat ile cihattan geri kalanlara üstün kılmıştır"[570] ayeti gereğince cihadın fazileti aşikâr, malum, apaçık ve besbellidir.

Şüphesiz ve muhakkaktır ki Sübhanî yardımların ve Rabbanî inayetin sayesinde gayb hicabı arkasından çehresini açıp da ortaya çıkan ve gizemli âlemin definelerinden baş gösterip de meydana gelen İslâm'ın küfür ve hidayetin dalalet üzerindeki her bir fetih ve zaferi, bilhassa "gözlerin görmediği, kulakların duymadığı ve insanın hayal etmediği" şeklinde nitelendirilen, eski zamanlarda ve geçmiş yıllarda ve asırlarda eşine benzerine rastlanmayan, basiret sahiplerinin doğruyu gören gözlerinin görmediği, itibar ehli olan bilgelerin iyi duyan kulağının işitmediği ve isabetli fikirlere sahip olan aydınların kalplerine ulaşmayan bir fetih, elbette ki yeri ve göğü yaradan Allah'ın hoşnutluğuna ve bütün peygamberlerin ve hidayet eden imamların, tüm evliyaların ve ermişler zümresinin – onlara selam ve dua olsun – ruhlarının sevincine sebebiyet verecektir. "Onlar Allah'ın nimetine sevinirler"[571] ve "Kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan geri döndüler ve Allah'ın rızasına uydular" [572] ayetlerine binaen bu büyük ve önemli nimetin, bu güzel ve aziz saadetin müjdesi; İslâmiyet'in hamisi olan, putperestlerin kökünü kesen, nimeti bol cennetlerin en yüksek seviyelerine ulaşmış bulunan, "Allah'a arınmış (selim) bir kalp ile gelen"[573] cennet-mekân hakanın (Sultan Selim'in) – Allah onun atalarının derecelerini yükseltsin ve haleflerinin itibarının mertebelerini ebedî kılsın – yüce hazretlerinin vefatından dolayı üzüntü içinde bulunan gönülleri sevindirmiştir.

Bu olayı Kurban Bayramı'ndan daha üstün ve insanî sevinçlerin en değerlisi bilerek, hanedanımızın eskiden beri güvendiği halifelerden olan ve büyük âlimlerin öncüsü durumundaki saadet sahibi Taceddin Hasan Halife'yi bu ulu fütuhatı tebrik etmek üzere ikbal kıblesine ve dilekler ve istekler Kâbe'sinin harîminin mahremine (Sultan Süleyman'a) doğru yolluyoruz. Kıyamet gününe değin dostluğumuzun huzurunu tekit ve itikadımızın sıdkını teyit ederek, ebedî dualarımızı size gönderiyoruz."[574]

---

569 Kur'ân-ı Kerîm, Zâriyât suresi, 56. ayet.

570 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ suresi, 95. ayet.

571 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân suresi, 171. ayet.

572 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân suresi, 174. ayet.

573 Kur'ân-ı Kerîm, Şu'arâ suresi, 89. ayet.

574 Mektubun Farsça asıl metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 525-526.

Sultan Süleyman'ın Şah İsmail'e cevabî mektubu

"Emîrlik ve hükûmet sahibi olan cenap İsmail b. Şeyh Haydar es-Safevî! Allah Teâlâ seni yüceltsin!

Sultanın ülke fethine dair şerefli mektubunuz ve hakanın dünyayı süslemesine ilişkin parlak tuğranız, devlet ve saadet sabahının şafaklarının parıltısı ile fetih ve zafer bayraklarının bir parçası şeklinde müşahede edildi. Beyan ediyoruz ki İslâm dininin besbelli açıklamasına ve insanların efendisi Hz. Muhammed'in – en güzel dua ve selam onun olsun – şeriatının yoluna göre, "Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selamla karşılık verin"[575] ayeti gereğince ve "Selamın cevabı verildiği gibi mektubun cevabının da verilmesi gerekmektedir" kelamı uyarınca da mektubun cevabını vermek, dua ve selama karşılıkta bulunmak, vâcibat cümlesinden ve farizalar kabilindendir.

Bu esnada hayırlı hasletlere ve muhteşem kanatlara sahip olan rüzgâr misali bir kuş, yani dostluk içeren ve sadakat üslubu taşıyan, başlangıcından itibaren ihlas ile başlayan, niyet ve bağlılığınızın halis güzellikleriyle süslenmiş bulunan mektubunuz en has ve güvenilir adamlarınızdan olan, izzet ve temkin sahiplerinin seçkini Taceddin Hasan Halife – şanı artsın – aracılığıyla iyi bir saatte ve güzel bir vakitte, bütün dünya züvvarlarınca tavaf edilen ve bütün ümmetlerden ziyaretçilerin kıblegâhı olan Kâbe misali ulu ve ikbal kıblesi gibi yüce dergâhımıza ulaştı. Mektubunuzun izzetle dolu muhtevasında saklı bulunan, saltanat tahtına cülusumuzu, kaleler ve memleket fethetmemizi tebrik etmeniz ve özellikle de milletlere hükmeden, uzakta bulunan devletlere yol bulan, İslâmiyet'in ve Müslümanların ilkelerini yaygınlaştıran, sapkınlığın ve kötülüğün eserlerini yok eden, melek tabiatına sahip, memleketlerin hamisi, mülk fetheden, nimeti bol cennetlerin en yüksek seviyelerinin sakini, "Allah'a arınmış bir kalp ile gelen"[576] şeklinde nitelendirilen cennette mesken edinmiş yüce sultan hazretlerinin ve cennetmekân hakanın – Allah onu mağfiretiyle kuşatsın ve onu cennetinde kendi dilediği yerle ödüllendirsin – vefatından dolayı taziyelerinizi sunmanız gibi güzel kelimelerinizin neticeleri başından sonuna kadar pek şerefli ve yüce zatımızın kulağına ulaştı.

Mısra
Şeref ve şan sahibi Allah daima işitendir.

---

575 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ suresi, 86. ayet.

576 Kur'ân-ı Kerîm, Şu'arâ suresi, 89. ayet.

Bu sözleriniz iyi karşılandı ve güzel bir şekilde kabul gördü. Adı geçen elçiniz, "Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz"[577] ayeti gereğince sefaret görevinin şartlarını güzel bir biçimde yerine getirerek, yüce icazet doğrultusunda geri dönme saadetine kavuştu ve o tarafa doğru uğurlandı. Tevfik Alah'tandır. Tanrı kullarının en hayırlısı olan Muhammed'in ve onun şanlı neslinin hatırına Hak Teâlâ her zaman cenabınızın hükûmet evininin binasının sütunlarını baştan başa şeriata riayet ve din hükümlerine göre davranma deliliyle Kıyamet gününe değin ebedî olarak müzeyyen ve müşerref kılsın!

930 senesi Muharremü'l-Harâm ayının 14'ünde (23.11.1523) yazıldı."[578]

H. 930 yılının (10.11.1523-28.10.1524) olayları

Bu yıl Şah İsmail Şeki tarafına hareket etti ve o hudutta av yaptıktan sonra Surhab'a[579] yönelerek, Sayın Gediği'ne[580] indi. Orada iken sağlığı bozuldu ve Receb ayının 19'u (23.05.1524) Pazartesi gecesinde verem hastalığından dolayı vefat etti. O fitne ateşinin korunu Erdebil'e götürerek, ceddi Şeyh Safiyeddin'in civarında toprağa verdiler.

Daha önce arz edildiği üzere bu padişah 892 (1487) veya 893 (1488) yılında doğdu. Ömrünün 14. veya 15. yılında, 907 (1501) senesinde Tebriz'de tahta oturarak saltanatını ilan etti ve 23 yıl hüküm sürdükten sonra, sözünü ettiğimiz H. 930 (1524) yılında 38 yaşında iken vefat etti. Bu padişahın vefat tarihi hakkında şöyle demişlerdir:

Dünyanın sığınağı olan Şah İsmail,
Güneş gibi nikap içine girerek cihanı terk etti.
Onun vefatının tarihi zıll (gölge) oldu,
Gölge, Güneş'in tarihi oldu.[581]

Dört erkek evladı vardı: ilki Şah Tahmasb, ikincisi Sam Mirza, üçüncüsü Elkas Mirza, dördüncüsü ise Ebü'l-Feth Behram Mirza idi. Kız evlatları da 5 kişiydi: ilki Hanış Hanım, ikincisi Perihan Hanım, üçüncüsü Mehinbanu Sultan, dördüncüsü Firengiz ve beşincisi Şah Zeynep Hanım. Genellikle bilgili birisiydi. Bazen Hatâî mahlasıyla

577 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 83. ayet.

578 Mektubun Farsça asıl metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 526-527.

579 Şirvan'da bir kale.

580 Erdebil'den Tebriz'e doğru giden yol üzerinde, Serab şehri civarında bir mevki.

581 Zıll (gölge) kelimesinin ebcet hesabıyla karşılığı, Şah İsmail'in vefat yılı olan 930 tarihine işaret etmektedir.

şiirler de söylerdi. Şiirlerinin çoğu Türkmânî Türkçesinde[582] olup, bedîî sanatlar açısından sadedir. Gilanat'ta büyüdüğü için Gilekçeyi de iyi bilirdi. Lakin çoğunlukla Türkmânî Türkçesinde konuşurdu. Kılıç vurmada, mızrak oynatmada ve at binmede eşsizdi. Şah İsmail'in kahramanlığı, cesareti ve yiğitliği Türkler arasında yaygın bir şekilde dillendirilmektedir. Av yapmayı ve özellikle de aslan ve kaplan avını severdi. Aslan haberi getirecek herkese külah, at ve eyer, kaplan haberi getirecek herkese de sadece eyersiz at vereceğini duyurmuştu.[583] Sadece bu tarz hayvanları avlamaya gider ve kılıçla hamle ederek onları öldürürdü. Meşhur bir söyleme göre düşmanının ve avının işini bir vuruşta bitirir, rakibini ikinci vuruşa muhtaç etmezdi. Hatta Çaldıran Savaşı'nda Malkoçoğlu'nun kafasını ve sağ elini tek vuruşta bedeninden ayırmıştı. Bunu gören Sultan Selim bile; "İşte Haydarî (Hz. Ali'ye özgü) vuruş budur" söyleyerek onu övmüştü.

Ancak maalesef çok hunhar ve gaddar birisiydi. Eziyet ve azap icat etmede Cengiz ve Timur ile meslektaş idi. Adamı diri diri kebap etmek, birkaç kişinin yardımıyla iki ağacı yay gibi germek suretiyle birbirine yaklaştırarak adamın elini ayağını bu ağaçlara bağlamak ve daha sonra ağaçları aniden salıvermek suretiyle adamı boydan boya iki parçaya bölmek, adamı diri diri kazanda kaynatmak, insanı yüksek bir yerden baş aşağıya asarak boynuna ağır bir taş bağlamak suretiyle kafasını koparmak, adamı hayasından asmak; işte bunların tamamı Şah İsmail'in icadıdır. Şiî İmamiyye mezhebine revaç vermesine rağmen şarabı su yerine içerdi. Meclisinin nedimleri her zaman güzel kadınlar ve yakışıklı oğlanlar olurdu. Muharrem'de sadece Âşûrâ gününde taziye meclisi kurar ve vaizlerden birisi Hüseyin Vaiz Kâşifî'nin[584] *Ravzatü'ş-Şühedâ* isimli kitabını minberden okurdu. Dinleyenler de ağlayıp sızlarlardı. Bu kitap Farsça olduğu için emîrlerin ve hatta askerlerin çoğu Türk ve bilgisiz olduklarından dolayı bunu anlamazlardı.

Merhum Celâleddin Mirza, *Nâme-i Hüsrevân* adlı eserinin üçüncü cildinde şöyle yazar: "Şah İsmail'in katılmış olduğu taziye meclisinde Şamlu boyunun büyük emîrlerinden birisi de bulunmakta olup ağlıyordu. Şah ona neden ağladığını sordu. Cevabında arz etti ki ben sizin

582 Bu tabirle Azerbaycan Türkçesinden söz edilmektedir.

583 Şah İsmail'in av merakı ile ilgili bkz. Qiyas Şükürov. "Safevîlerde Av Geleneğinin Oluşumu ve I. Şah İsmail Dönemi Av Merasimleri", *Acta Turcica*, Yıl: 1, Sayı: 1, Ocak 2009, s. 56-71.

584 Aslen Horasanlı (Sebzevarlı) olan ünlü müfessir, mutasavvıf ve şairdir. 860 / 1456 yılında doğmuş ve 910 / 1504-1505 yılında vefat etmiştir. Bkz. Adnan Karaismailoğlu. "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", *TDV İA*, 19. c., İstanbul, 1999, s. 16-18.

Hüseyin'inizden ötürü ağlamıyorum, sizin Hüseyin'inizin ve onun ashabının öldürmüş oldukları bizim Şam'ımızın yiğitlerinden dolayı ağlıyorum. Bu cevabı duyan şah güldü."

Mühim bir tarihî mesele

Türk şairlerinin fazıllarından ve üstatlarından olan, Fuzûlî diye bilinen Molla Muhammed Bağdâdî, Şah İsmail'in işareti üzerine maktel konusunda Türkçe yazmış olduğu, daha sonra ise Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Bağdat hâkimi Mehmed Paşa'nın ismine ithaf ettiği *Hadîkatü's-Su'adâ* adlı kitabının mukaddimesinde şöyle yazar:

"Türkçe dilinde maktel kitabı olmadığından dolayı dünya halkının büyük bir kısmını ve âdemoğulları türünün pek şerefli bir sınıfını teşkil eden Türklerin muhteremleri Âl-i Abâ'nın ve Kerbela şehitlerinin musibet meclisinin sevabından Arap eşrafı ve Acem ulularının yararlandığı şekilde faydalanamıyor, kitap sayfalarının gereksiz satırları gibi meclisin sıralarından hariç ve ahvalin hakikatlerinin tam idrakinden mahrum kalıyorlardı. Bu yüzden bir maktel yazmaya mecbur oldum. Hâlihazırda Arapça dilinde mezkûr olan maktel, Ebû Mihnef'e[585] aittir ve *Mısra-yı Tâvusî*'dir ki Seyyid Raziyeddin Ebü'l-Kasım Ali b. Musa b. Cafer b. Muhammed Tâvusî[586] muteber kitaplardan nakil ve cem etmiştir. Acemlerin dilinde meşhur olan ise *Ravzatü'ş-Şühedâ*'dır ki mütekellimlerin en fesahatlisi Mevlânâ Hüseyin Vaiz tarafından tarihî vs. eserler dikkatlice araştırılarak yazılmıştır. Perişan bir kul olan ben de bu eserde esas itibarıyla *Ravzatü'ş-Şühedâ*'yı örnek aldım ve diğer kitaplardan da ilginç nükteleri mümkün oldukça seçerek buraya ekledim."

Şah İsmail'in muasırı olan ve *Beng ü Bâde* manzumesini yine aynı padişahın ismine tertip ederek orada Şah İsmail ile Sultan Selim'i kasteden bu fazılın [yukarıdaki] mukaddimesinden belli olduğu üzere İslâm kütüphanesinde *Hadîkatü's-Su'adâ* dördüncü maktel kitabı olmuştur ve İslâm uleması da Olcaytu Sultan'ın zamanından önce maktel kitabı yazmakla uğraşmamışlardır. Zira Hüseyin Vaiz bu sultanın muasırı

585 Emevî devri tarihçilerinden olup, 157 / 773-774 yılında vefat etmiştir. Bkz. Selam Başaran. "Ebû Mihnef", *TDV İA*, 10. c., İstanbul, 1994, s. 188-189.

586 M. 1193-1266 yılları arasında yaşamış olan Tâvûsî, Ebû Mihnef'in *Maktel*'inden yararlanmak suretiyle Arapça iki maktel kitabı yazmıştır. Bkz. Mehmed bin Suleymân Bagdâdi Fuzûlî. *Az iszlám szent mártírjainak rózsakertje*. Fordította, a bevezetést és jegyzeteket írta: Adorján Imre. Akaprint Kiadó, 2011, s. 30.

olmuştur.[587] Musibet meclisinin "ravza-hânî", meclise katılanların ise "ravza-hân" diye isimlendirilmeleri de *Ravzatü'ş-Şühedâ* kitabı nedeniyle olmuştur. Çünkü bu meclislerde o kitap okunmaktaydı. Lakin İslâm'da Kerbela şehitlerine yas tutulması âdeti Emevîler zamanından başlamıştır. Zira Ehl-i Sünnet mezhebinin mucidi olan Ebû Hanife Numan Kûfî şöyle diyor: "Emevîler gibi Âşûrâ gününde bayram etmek ve Şiîler gibi aynı günde mahsusen yas meclisi düzenlemek bidattir. Ehl-i Sünnet her ikisinin icrasından içtinap etmelidir. Buna rağmen eğer [bir Sünnî, Kerbela şehitleri için düzenlenen] yas meclisine dâhil olup ağlarsa, sevapsız kalmayacaktır."

Fakat H. 352 (963) yılına değin Şiîler [Kerbela şehitleri için] yas merasimini herkesin gözü önünde yapamıyorlardı ve Âşûrâ gününde bulundukları her yerde seslerinin dışarı gitmeyeceği bir mekâna toplanarak, yas merasimini yerine getiriyorlardı. Lakin zikri geçen yılda Muizzüddevle Büveyhî, Bağdat Şiîlerine buyurdu ki Muharrem ayının 10'unda (08.02.963) kendi dükkânlarını kapatarak, Âl-i Abâ'nın beşincisi olan hazretin (İmam Hüseyin'in) taziyesi ile meşgul olsunlar, kadınlar kendi saç tellerini dağıtarak yüzlerini siyaha boyasınlar, evlerinden çıkarak başlarına ve göğüslerine vursunlar ve elbiselerini yırtsınlar. Adı geçen büyük şahsiyet ayrıca Gadir-i Hum Bayramı'nı da resmîleştirerek, bununla ilgili büyük ve mükemmel bir teşrifat düzenledi.

Taziye sırasında şebih göstermeye gelince, bu âdetin İran'a Batı'dan sirayet ettiğine dair hiçbir kuşkumuz yoktur. Batı ülkeleri hakkında tam bir bilgi sahibi olan şahıslar bilirler ki eski Romalılarda tiyatro ve Yunanlarda olimpiyat bulunmaktaydı. Şöyle ki tiyatro ve olimpiyatlarda insanlar kendi hünerlerini gösterir, eski zamanın veya kendi zamanlarının pehlivanlarını, savaşlarını vs. olaylarını taklit ederlerdi. Bu âdetler onların Hristiyanlığı kabul etmelerine değin kendi varlığını sürdürdü. Hristiyanlığın başlarında bunlar bir müddet terk edilse de, bilginlerden birinin ifadesine göre kavmî âdetlerin terki mezhep ve diyanetin terkinden daha zor bir iş olduğundan ve özellikle de bu tür âdetler her bir ümmetin maddi ve manevi menfaatlerini gözetmeye dayandığından dolayı insanlar yeniden tiyatro ve olimpiyatlar düzenlemeye başladılar. Ahalinin bu teşebbüslerini gören rahipler *Tevrat* ve *İncil*'e başvuru yapmak suretiyle peygamberlere ait hikâyeleri sade dille anlatarak tiyatrolara verdiler ve bu şebihlerin çoğu onların "İbnullah"

587 Bu bilgi yanlıştır. Zira daha önce de belirttiğimiz üzere Hüseyin Vâiz Kâşifî XV. yüzyılın ikinci yarısında ve XVI. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Oysaki Olcaytu Han XIV. yüzyıl başlarında hüküm sürmüştür.

(Tanrı'nın oğlu) dedikleri Mesih'ten bahsediyordu. Avrupa'da Protestanlık yaygınlaştıktan sonra söz konusu hikâyeler terk edildi ve şimdiki tiyatro oyunlarını öne çıkararak geliştirdiler. İran'ın haber sahiplerinin bazılarına göre Kerim Han Zend'in[588] saltanatı zamanında bir iş için Frenk'e bir elçi gönderilir. Frenk'ten geri dönen elçi, Kerim Han'ın huzurunda Frenk tiyatrolarından söz eder. Kerim Han da öncelikle [Kerbela'da şehit düşen] 72 kişinin şebihini yapmalarını buyurur ve bu [gelenek] İran'da yaygınlaşır. Gün geçtikçe haber sahipleri bu hadiseleri anlatan kitaplardan hikâyeler tertip ederek matem katılımcılarına verdiler. Sonunda iş şimdi gördüğümüz dereceye vardı. Bitti.

Sonuç itibarıyla Şah İsmail kendi saltanatı müddetinde beş savaş yaptı: ilki Şirvanşah Ferruh Yesâr'a, ikincisi Elvend Mirza'ya, üçüncüsü Sultan Murad'a, dördüncüsü Şeybek Han'a ve beşincisi Sultan Selim'e karşıdır. Memleketi ise Azerbaycan, Irak-ı Arap, Irak-ı Acem, Horasan, Fars, Kirman ve Guristan idi. Devletinin zuhurunun başlarında Diyarbakır ve Kürdistan'ın yanı sıra Ermenistan'ın bazı yerleri de ona aitti, lakin daha sonra Sultan Selim buraları zapt etti. Bunların haricinde [Şah İsmail] Gürcistan ve Mazenderan'dan da haraç almaktaydı.

Kısacası Sultan Süleyman, Şah İsmail'in vefatını ve Şah Tahmasb'ın cülusunu İslâmbol'da İran'a sefer düzenlemeye karar verdiği bir vakitte duydu ve bu habere güvenmeyerek, doğruluğunu araştırmak üzere Gilan hâkimine bir mektup yazdı. Söz konusu mektubun sureti Feridun Bey Münşeâtı'ndan aynen alıntılanarak aşağıda aktarılmaktadır.[589]

Kanuni Sultan Süleyman'ın mektubunun sureti

"Yüce cenap, emîrlik hamisi, izzet zengini, devlet sahibi, yüksek payeli, adalet sergileyen, kerem gösteren, şan ve vakar, ihtiram ve iftihar maliki, insaf zırhını dokuyan, zulmün dallarını kıran, lütuf ve ihsan ile özgür kimseleri kendine köle eden, zulmü, haksızlığı ve sapkınlığı reddeden, lütufları saklı Melik'in (Allah'ın) büyük ihsanına mazhar olan Gilan hâkimi Hüsameddin! İkbaliniz devamlı ve şanınız fazla olsun! Padişahın nurunun parıltılarının inayetinden meydana gelen bol bol selamlar ve sınırsız dualar sizin olsun!

Güneş gibi aydın ve gerçekten de şühûd aynasına benzeyen nurlu kalbinize malum olsun ki cihanı yöneten ıtırlı gönlümüzde eski günlerden ve geçmiş senelerden itibaren İslâm'ın doğru dinini güçlendirmek

588 Kerim Han Zend 1751-1779 yılları arasında İran hükümdarı olmuştur. Bkz. Yılmaz Karadeniz. *İran Tarihi (1700-1925)*. İstanbul: Selenge Yay., 2012, s. 189-204.

589 Mektubun asıl metni için bkz. Feridun Bey Münşeâtı, I. c., s. 540-541.

ve insanların efendisinin (Hz. Muhammed'in) – ona salavat ve selam olsun – şerefli şeriatını ilerletmek için zafer nakışlarını vuran ve galebeyi kendine ilke edinmiş olan kılıcımızla sapkınlık dolu Erdebiloğlu'nun faydasız vücudunu varlık dairesinden ve dünya sayfası üzerinden söküp atmaya karar vermişiz. Bu yüzden de eski şahane niyetimiz gereğince ve padişahane himmetimizin dileğince, nimet bahşeden izzetli Allah'a tevekkül ve kâinatın efendisinin – en güzel salavat onun olsun – mucizelerine tevessül ederek, uğur, ikbal, izzet ve şan ile deniz misali muzaffer askerlerimizle birlikte o gaddar zındıklar topluluğunun reisini ve o mülhidler ve müfsitler önderini ortadan kaldırmak üzere Şark diyarı üzerine yüksek bir himmete sahip sefere çıkmak niyetindeydik.

Lakin hâlihazırda ağızdan ağıza yayılmak suretiyle peş peşe güvenilir kullarımızdan ve yolculuk yapan kimselerden kulağımıza doğruluk mertebesinde bir haber ulaşmıştır ki, "Her kim zulüm kılıcını çekerse onunla da öldürülür" [kelâmının] hakikat içeren mazmunu gereğince o fitne ve sapkınlık kaynağı ve o dalalet ve fesat yığınağı (Şah İsmail) Allah'ın kahrına uğramış ve habis canını cehennem meleklerine teslim etmiştir. Ben eski zamandan şimdiye kadar dostluk yanlısı cenabınızın hilafetin menzil edindiği dergâhımıza yönelik temiz niyetli ve saf akideli mükemmel muhabbet ve ihlas keyfiyetinizi, tamam sadakat ve bağlılık delilinizi ve dinperverlik yolundaki, Peygamber ümmetinin düşmanlarına muhaliflik yönündeki güzel gayretinizi ve mertliğinizi güvenilir muhlislerden ve muteber mütehassıslardan defalarca kendi kavrayışlı kulaklarımla duymuş ve yüce şan sahibi nurlu gönlümle hissetmişim. Bizim de sadakat makamında bulunan cenabınıza yönelik padişahlara özgü yüce inayetimiz ve hüsrevlere has güzel himmetimiz öylesine sağlamlaşmış ve pekişmiştir ki bizden uzak olmanıza rağmen sizi inayet gözüyle muzaffer devletimizin erkânı sırasında görmüş ve burada olmadığınız hâlde sizi huzurumuzdaymışsınız gibi varsaymışız. İşte bu yüzden Müslümanlık dininin hükümleri doğrultusunda İran memleketlerini kahrolmuş ve kovulmuş olan o şeytani kimsenin (Şah İsmail'in) bağlı ve yandaşlarının vücutlarının pisliklerinden temizlemek ve arındırmak için o tarafa doğru sefere çıkma kararı aldığımızda, dindar cenabınızın da eşsiz himmetine uygun ve münasip, hatta lazım ve vaciptir ki, ne olursa olsun, bizim mübarek kademlerimize güvenip itibar ederek, bu fırsatı iyi değerlendiresiniz, mertliğe, komutanlığa, şan şöhrete ve övgüye layık olan davranış hangisiyse, onu o taraflarda günden güne yerine getiresiniz, "Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et!"[590]

590 Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe suresi, 73. ayet.

ayetine uyumlu bir şekilde, gücünüz yettiği kadarıyla çaba sarf edip gayret gösteresiniz, başardığınız ve uygun bulduğunuz her bir şekilde o mülhid ve zındıkların mülküne ve malına zarar vermek, onların dalalet içindeki yardımcılarını ve ricalini helâk etmek istikametinde son derece uğraş ve tam bir ihtimam sergileyesiniz, günden güne artan ebedî ümmetin yolunda meseleleri ve mühim işleri halletmek için ciddi adımlar atasınız ve tam bir gayret gösteresiniz, bir dakika bile olsun ihmalkârlık etmeyesiniz. Tasavvur edilebilecek her bir şekilde geliş gidiş yolları art arda ve aralıksız olarak elçi ve mektuplarınızdan, konuları ve meseleleri beyan etmenizden mahrum kalmasın. Eğer bunları yaparsanız, inşallah ki zafer ayetli şahane bayraklarımız o nahiyeler üzerinde güneş gibi parladığında, saygıyı hak eden muhterem cenabınız padişahlara özgü güzel inayetimizin çeşitleri ile ödüllendirilecek, şahenşahlara has şanlı ikramımızın değişik türlerinden yararlanacak ve bunlardan zevk alacak, din ve dünya kürsülerindeki büyük mertebelere ve yüce maksatlara erişecek, makam ve şanınız atalarınızınkinden daha fazla olacak, rütbe ve izzetinizi gökyüzüne kadar yükselteceğiz. Bunu böyle biliniz.

Kesin hüküm sahibi olan Allah'ın hatırı için yüce mevkiiniz ve ikbaliniz her zaman zeval ayıbından hıfzedilmiş olsun! 930 yılının Ramazânü'l-mübarek (1524 yılının Temmuz) ayının ortalarında yazıldı." Bitti.

HATİME, MUHAKEME VE NETİCE

Şehamet içinde bulunan bu tür şahısların biyografilerini yazmak ve onların sözlerini ve faaliyetlerini gözler önüne sermekteki maksat, saygıdeğer haleflerin kendi büyük atalarının hareketleri, hayalleri ve siyasetleri üzerine mükemmel bir bilgi elde ederek, muhakeme yoluyla onların zaferlerinin, terakkilerinin, talihsizliklerinin, gerilemelerinin, savaşlarının, çarpışmalarının, hizmetlerinin ve ihanetlerinin sebeplerini anlamalarını sağlamaktan ibarettir. Bizim üzerimize düşen başlıca vazifeler, ahalisi muhtelif kavim ve milletlerden ve değişik din ve fikir sahiplerinden oluşan İran memleketinde Şah İsmail gibi 14 yaşındaki bir gencin bir saltanat tesis etmesinin sebeplerinin ne olduğunu, hangi mecburiyetlerin bu sûfîzadeyi Şiî mezhebini kabullenmeye ve yaygınlaştırmaya ittiğini, Sultan Selim'in Şah İsmail'e karşı savaşmayı neden Frenklerle savaşmaktan daha önemli ve daha faydalı bulduğunu, bu karışıklıktan İran için ve özellikle de Hz. Fahrü'l-Enâm'ın (Peygamber Efendimizin) ümmeti için nasıl bir sonucun doğduğunu garazsız bir biçimde tahkik ve tetkik ederek gereken eleştirileri yapmak ve bunları gerçeğe uygun bir biçimde bu eserin muhterem okuyucularına arz etmektir.

Şah İsmail'in saltanatının sebeplerini araştırmaya teşebbüs ederken, Şah İsmail'in ortaya çıkış tarihinden bir müddet geriye giderek, Selçukluların önemli bir kuvvet ve şevket elde etmiş oldukları M. 1040 yılına denk gelen H. 432 yılından itibaren bu mühim konunun tetkikine başlayalım. Zira Türk taifelerinin İran, Ermenistan, Kürdistan, Irak-ı Arap, Küçük Asya, Halep, Şamat ve hatta Mısır ülkesindeki istila ve intişarının bu tarihten itibaren başladığını söyleyebiliriz.

[Osmanlı Devleti'nin teşekkülü]

İran Selçuklularının yıkılışından ve Hârizmlilerin istiklal elde etmesinden sonra Osmanlılar gibi bazı Türk boyları birtakım engellerden dolayı Hârizmlilere hizmet etmeyi kabullenerek, hâkimiyet ve üstünlük kazandılar. Lakin boyların çoğu Hârizmlilere nökerlik ve hizmeti kabullenmeyerek, Rum (Anadolu), Şam ve Halep Selçuklularının gölgesi altına sığınmak suretiyle hizmetkârlık vazifesini yerine getirdiler ve o hükümdarlar (Selçuklu sultanları) da onlar için yaylak ve kışlak yerleri belirleyerek, onlara hâkimiyet ve nökerlik verdiler.

H. 615 (1218-1219) yılında Cengizliler Türkistan ve İran'a saldırdıklarında, Müslüman Türk boyları Küçük ve Büyük Buhara'dan (Buhara-yı Sagîr ü Kebîr) ve Hârizm'den İran'a ve buradan da Rum'a göç ederek, Azerbaycan, Anadolu, Kürdistan ve hatta Şamat ve Halep gibi geniş memleketleri bürüdüler ve bu havalide yeni bir Türkistan tesis ettiler. Bunların bu diyarları sarmaları o dereceye ulaştı ki bu memleketlerin eski millet ve kavimleri bazı yerlerde tamamen mahvoldular ve bu kavme dönüştüler, bazı yerlere de kendilerinin aslî ve kavmî din, mezhep, dil ve âdetlerini terk edip unutarak, tabiatıyla Türklerin dilini, tarzını ve âdetlerini kabullendiler. Bugün bile Küçük Asya'nın pek çok bölgesinde bunların eserleri baki kalmıştır ve mevcuttur.

İlhanlılar İran'da derebeyliklerin yönetimini ortadan kaldırarak bir saltanat tesis ettiklerinde, güçlü ve büyük birkaç boy da onlarla beraber gelerek, İran'dan Rum memleketlerinin uç yerlerine kadar yayıldılar, buralarda yaylak ve kışlaklar ele geçirerek yerleştiler ve hâkimiyetin gücüyle bu memleketin eski millet ve kavimlerine galip gelerek, Rum (Anadolu) Selçukluları saltanatını çökertmeye çalıştılar. H. 708 (1308-1309) yılında Selçuklu Mesud b. İzzeddin Keykâvus'un ölümü üzerine bu devletin vilayetlerinin her birinde bu boyların birisi istiklal bayrağını yükselterek, bağımsızlıktan söz etmeye başladı ve Selçuklu emîrleri İlhanlıların sarayına gidip, daha önceleri Selçuklu sultanının Sultaniye sarayına ödediği vergileri fazlasıyla ödeyeceklerine söz vererek, karşılığında da emîrlik ve hâkimiyet istediler. Bu memleket kendi saltanat merkezlerinden uzak olduğu, Mısır Devleti ile Bizans İmparatorluğu'nun komşusu durumunda bulunduğu için İlhanlı saltanatı bütün bu muhtelif kavimlere rağmen bu memleketi doğrudan yönetmeyi kendi devlet menfaatlerine uygun görmüyordu ve aynı zamanda Rum diyarında ayrıca bir saltanatın teşkilini de siyasi mülahazalarla doğru bulmuyordu. Bu yüzden [İlhanlılar] Selçuklu emîrlerinin bu taksimatını ve teklifini kabullenerek ferman verdiler.

Bu emîrlerden biri olup, onlara nazaran yeni hicret etmiş olan Osmanlıların yandaşları az idi ve debdebeden, tantanadan, hazineden ve mücevherlerden yoksun bulunmaktaydılar. Bunlar (Osmanlılar) öyle bir memlekete yerleşmişlerdi ki etrafları Hristiyan hükûmetlerle sarılmıştı ve daima onlarla savaşmak zorundaydılar. Bu nedenle bunlar ne İlhanlı sarayına gittiler, ne de İlhanlılar bunlardan baç ve haraç talep ettiler. Başlıca geçim kaynakları çobanlık, ziraat ve ganimet ele geçirmek olan bu küçük emîrlik ve bu az sayılı topluluk, toprak mahsulünden toplanan onda bir vergisi ve yüzde iki oranındaki gümrük hakkı haricinde raiyetten bir dinar bile ek ücret istemeyerek, bu vergileri de cihatta şehit düşmüş

olanların evlatlarının ve eşlerinin geçimine sarf ediyorlardı. Ahaliye de mezhep ve millet ayrımı yapmaksızın âdilce davranıyorlardı. Memur ve nökerlerin hiçbirisi ahalinin incinmesine sebebiyet verecek ufacık bir hareket bile yapma kudretine sahip değillerdi. İşte bu şekilde her zaman cihatla meşgul olarak, Bizans imparatorlarına ait bölgeleri, Bulgaristan'ı, Sırbistan'ı ve Romanya'yı basarak, ganimet ele geçirip yerlerdi.

Ancak diğer emîrler İlhanlıların sarayına baç verdiklerinden ve bununla beraber sefih bir şekilde harcama kapılarını açarak padişahları taklit ettiklerinden dolayı toplamış oldukları yasal vergiler onların harcamalarına yetmiyordu. Böyle olunca, onlar belli bir meblağ karşılığında beldelerin yönetimini mutlak bir şekilde insafsız hâkim ve memurlara havale ediyor, memleket ve reayayı zalimlere satıyorlardı. Bu zalimler de reayaya istediklerini yaparak onları soyuyorlardı. Zulüm görmüş olan reaya böylesine bir saadet içinde bulunan Osmanlı reayasını kıskanıyor ve aralarında savaşmaya ve dövüşmeye kudreti bulunanlar Osmanlı ordusu sıralarına dâhil olarak cihada gidiyorlardı. Lakin cihattan ganimet olarak getirdiklerini emîrlere bağlı hâkimler ellerinden alıyor ve onlar da memurların zulmünden kaçarak, Osmanlı toprağına göç ediyorlardı.

Velhâsıl, [Osmanlı topraklarına] muhaceretin devam etmesi, [burada] servet ve bayındırlığın terakkisi, ahalinin çoğalması ve Osmanlı memleketinin peyderpey genişlemesi diğer emîrlerin Osmanlılara karşı haset ve adavetinin artışına sebep oldu. Sonunda Osmanlılar bu emîrliklerin temelini kazımaya mecbur kaldılar ve Emîr Timur'un istilası zamanına kadar bu emîrleri birer birer söküp atarak, memleketlerini zapt ettiler ve o memleketlerin kadim ahalisini onların elinden kurtardılar. Ancak kendi devletlerini kaybetmiş olan bu emîrliklerin emîrleri rahat oturmayarak, Emîr Timur'a sığındılar ve bu cihangir emîri Yıldırım Bayezid'in başına musallat ederek, Osmanlı Devleti'ne büyük bir zarar verdiler. Yıldırım Bayezid, Emîr Timur'un esiri olunca ondan rica etti ki Türk emîrlerini kendi boyları ve nesilleriyle birlikte Rum'dan göç ettirerek, İran ve Türkistan'a dağıtsın. Emîr Timur da kendi esirinin bu ricasını kabul ederek, onların çoğunu Rum'dan göç ettirdi ve onları dağınık bir şekilde İran ve Arran'a yerleştirdi.

[İranlılar ile Osmanlılar arasında ilk savaş]

Emîr Timur'un vefatından ve onun hanedanının kuvvet ve kudretini kaybetmesinden sonra Azerbaycan'da Karakoyunlular, Diyarbakır'da ise Akkoyunlular istikrar ve istiklal bulmuş oldular. Yine aynı nedenle emîrler ve boylar bu iki devlete bağlanıp tâbi olarak, onları da Osmanlılara

karşı savaşa teşvik ettiler. Ebû Said Küregen üzerinde zafer kazanmış olan Akkoyunlu Hasan Padişah saltanat hükmünde bir iktidara sahip oldu. O, söz konusu emîrlerin ve boyların teşvikiyle bahaneler elde etmek suretiyle Osmanlı memleketlerinden olan Koyunlu Hisar'a ansızın asker sevk ederek orayı ele geçirdi ve Sivas havalisinde yağmacılık yapmaya başladı. Bununla da yetinmeyerek, Fatih Sultan Mehmed'e tehdit yüklü mektup yazarak "Ben, size haraç veren Trabzon'un Grek hükümdarının damadı olduğum için elbette ki ondan haraç almayınız!" diye ihtar etti.

Sultan Fatih İranlılarla siyasi münasebetlere sahip değildi ve o zamanlarda en önemli maksadı kendi memleketini Halep, Şam ve Mısır gibi mamur memleketler hesabına genişletmekten ve Küçük Asya'da da Anadolu Selçuklularının eski memleketlerini ele geçirmekten ibaretti. Asla İran'ı istila etme niyetinde değildi. O, Hasan Padişah'ın kurallara aykırı davranışlarına şaşırarak, onun üzerine asker sevk etmeye mecbur kaldıysa da ihtiyatlı olmayı ihmal etmedi. Zira o zamana kadar İranlılarla savaşmamıştı ve onların savaş, şecaat ve sebat durumundan habersizdi. Ancak o sırada Hasan Padişah, Osmanlılara karşı savaşmayı kendi devlet menfaatlerine uygun bulmayarak, barış elde etmek ve kendi kayınpederi olan Trabzon hükümdarı Jan (İoannes) Komnen'in taksiratının affını istemek için Çemişgezek hâkimi Şeyh Hüseyin'i ve kendi annesi Sara Hatun'u sultanın huzuruna yolladı. Onların gelişini haber alan sultan derhâl Trabzon'a asker sevk ederek bu memleketi zapt etti ve imparatoru da gereken yere gönderdi.[1] Hasan Padişah'ın elçileri sultanın huzuruna geldiklerinde gördüler ki iş işten geçmiştir, dolayısıyla barış anlaşması yaparak geri döndüler.

Üzerinden bir müddet geçmeden Hasan Padişah, Venedik Cumhuriyeti'nin kandırmaca ve teşviki ve Rum'dan kaçmış olan garazkâr emîrlerin tahriki üzerine Karamanoğlu İshak Bey'le, diğer Selçuklu emîrleriyle ve Emîr Timur'dan yardım alarak Küçük Asya'da yeniden hâkimiyet ve beylik elde etmiş olan başkalarıyla ittifak hâlinde Osmanlılara karşı savaşa yöneldi.

Henüz Hasan Padişah harekete geçmeden önce Fatih Sultan Mehmed, Venedik Cumhuriyeti'nin gemilerini perişan etti ve onları barış yapmaya mecbur bıraktı. H. 878 (1473) yılının ilkbaharından itibaren

1 Trabzon'un son imparatoru IV. İonnes değil, onun kardeşi David'dir. Kendisi Trabzon'un fethinden sonra ailesi ile beraber İstanbul'a gönderilmişse de, Akkoyunlu Uzun Hasan ile haberleştiğinden kuşku duyulduğu için 1463 yılının Kasım ayında üç oğluyla birlikte idam edilmiştir. Bkz. Selâhattin Tansel. *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*. Ankara: TTK, 1953, s. 269.

150 bin savaşçıdan ibaret bir orduyu yanına alarak, Karamanoğlu'nu ve fesat kaynağı olan diğer müstakil emîrleri imha etmek amacıyla Karamanlıların memleketine doğru yola koyuldu. Karamanoğlu İshak Bey bu ordunun geldiğini duyunca Hasan Padişah'a iltica etti ve o da aralarındaki anlaşmaya binaen bu ilticayı kabul ederek, veliahdı olan Zeynel Bey'in komutası altında bir ordu hazırlayıp, Osmanlı memleketlerini basmak üzere gönderdi. Akkoyunlu Hasan Padişah'ın kendisi de Azerbaycan, Irak vs. İran memleketlerinin askerlerinden oluşan bir ordu ile beraber oğlunun peşinden yola çıktı.

Zeynel Bey'in ordusu Diyarbakır'dan hareket ederek, Tokat şehrine kadar Osmanlı memleketlerini tahrip etti ve Kayseri üzerinden geçerek Karamanlıların memleketlerine giriş yaptı. İran ordusunun gelişi ve memleketin tahrip edilmesi ile ilgili haberi sultanın kulağına ulaştırdıklarında kendisi şaşkın bir şekilde şöyle dedi:

– Sübhanallah! Malum oldu ki Gürcistan'da kazandığı zaferler Kara Yülük'ün oğlunu mağrur kılmış, Venediklilerin kandırmacası ve Trabzon'un kahrolmuş hâkimi Jan Komnen'in bedbaht kızının teşviki onu bizim gazilerimizle savaşmaya itmiştir. O zafer sahibinin (Hasan Padişah'ın) kendi bahtının nasıl yaver gittiğini bir kere de Rum (Osmanlı) gazileri ile savaşta tecrübe etmesinin hiçbir sakıncası yoktur.

Bu yüzden o, kendi ordusunun öncü birliğini tertip ederek, Has Murad'ın komutası altında Hasan Padişah'ın ordusunu karşılamaya gönderdi. Sultanın kendisi ise büyük bir orduyla beraber onun peşinden hareket etti. Sultanın büyük ordusu gelip yetişmezden önce Has Murad kendi rakibiyle savaşarak yenildi. Firariler büyük orduya katıldılar. Fatih Sultan Mehmed son derece acele ve tam bir sürat ile Erzincan yöresindeki Tercan Ovası'na ulaşarak, Hasan Padişah'ın ordusuyla karşılaştı. Sağ ve sol kanatları tertip ettikten sonra savaşa başladılar. Zeynel Mirza öldürüldü ve Hasan Padişah yenildi. Hasan Padişah'ın ordusundan 40 bin kişi Osmanlılara esir oldu.[2] Fatih Sultan Mehmed de son tertipte Akkoyunlu memleketlerinden olan Şarkî Karahisar'ı, Ermenek'i ve Silifke'yi zapt ederek, Osmanlı memleketlerine kattı. Bu, İranlılarla Osmanlılar arasında gerçekleşmiş olan ilk savaştı ve bu olaylardan daha önce İran'ın Türk aşiretlerinin gönül tarlalarına ekilmiş bulunan adavet tohumu işte bu nedenle filizlenmişti.

2 Dönemin şartlarına göre Akkoyunlu ordusundan bu kadar askerin esir alınması mümkün değildir. Daha önce de belirttiğimiz üzere bu rakamı abartılı buluyoruz. Otlukbeli Savaşı diye de isimlendirilen bahse konu muharebe 11 Ağustos 1473'te vuku bulmuştur.

[İran'ı Osmanlıların elinden korumak için Safevî Devleti'nin kurulması]

Aralarında birliğin olmaması sebebiyle Bayındırlıların devleti topyekûn bir şekilde çöktüğünde, bu devletin emîrleri Bayındırlı memleketlerini 12 hükûmete taksim etmişlerdi. Osmanlıların istila hayalleri konusunda mükemmel bir malumata sahip olan şanlı Kaçar boyu, Ustaçlular, Şamlular, Tekelüler, Varsaklar, Rumlular, Dulkadirler, Karamanlular ve diğerleri mezkûr emîrlerin de Selçuklu emîrleri gibi bir taraftan reayayı soyduklarını (yağmaladıklarını), diğer taraftan da birbirleriyle cebelleşerek memleketi tahrip ettiklerini ve memleketin yönetim işleri bu durumda iken, netice itibarıyla Selçuklu memleketleri gibi İran'ın da Osmanlıların istilasına uğrayacağını gördüler. Düşünüp taşındıktan sonra zaman ve mekân itibarıyla İranlıların hayalinin Bayındırlı hâkimiyetine son vermek ve İran memleketinde yeni bir saltanat teşkil etmek için müsait ve uygun olduğunu anlayarak, bu mühim işin yerine getirilmesi için tam bir çaba, gayret ve ihtimam gösterdiler. Ancak bu boyların hiçbirisi kendi aralarından herhangi bir boyun üstünlüğünü ve efendiliğini kabullenmediği için, onların şeyhzadesi olan, annesi tarafından Bayındırlı hanedanına mensup bulunan, Rum'da, İran'da ve Arran'da atalarının çokça müritleri ve muhlisleri yaşayan, henüz bıyıkları bile terlememiş 14 yaşındaki Şah İsmail'i kendilerine emîr seçerek, düşmanlarının kökünü kazımaya başladılar. İran ahalisi Bayındırlıların zulmünden bıktığı için manevi ve maddi olarak bu ayaklanmacılara yardımda bulundu ve destek verdi. Bu yönde güçleri yettiği kadar çaba sarf ederek, Şeyhzade İsmail Mirza'yı yüce şahlık unvanıyla saltanat merkezi (dârüssaltana) Tebriz'de padişahlık tahtına oturttular.

Eğer bahsi geçen Türk kabileleri birbirlerinin maddi ve manevi gücüne dayanıp güvenmeseydiler ve İran'da bir saltanat tesis etme düşüncesinde bulunmasaydılar, Sultan Selim'in tabirince diyecek olursak sapkın, cahil, güçsüz ve aşiretsiz bir sûfî oğlan muhtelif millet ve kavimlerin yaşadığı İran gibi bir memlekette bu kadar kolay bir şekilde saltanat teşkil edebilir miydi?

[Osmanlıların İran'ı istila etme niyetleri]

Buna rağmen eğer o zaman Fatih Sultan Mehmed hayatta olsaydı veya Sultan II. Bayezid'in yerinde Sultan Selim veya Sultan Süleyman bulunsaydı, hiç kuşku yok ki Safevîlerin taraftarları bu devleti tesis edemezlerdi. Zira Fatih Sultan Mehmed, son zamanlarında hazırladığı plana göre Tuna Nehri ve Venedik Denizi'ni Avrupa memleketleri ile kendisi

arasında sınır olarak kabul etmiş ve Afrika'dan Merakeş (Fas), Cezayir, Tunus, Trablus ve Mısır'ı, Asya'dan Şamat, Halep, Arabistan Yarımadası, İran, Hindistan'ın Müslüman bölgeleri, Türkistan, Deşt-i Kıpçak, Kırım, Çerkezistan, Gürcistan, Ermenistan, Kürdistan ve Irakeyn'i ele geçirmeyi ve yeni baştan bir İslâmiyet âlemi teşkil etmeyi planlamıştı. Hatta kendi saltanatının sonlarında bu emellerini hayata geçirmeye başlayarak, H. 886 (1481) yılında, Yakub Bey b. Hasan Padişah'ın İran hüsrevleri tahtında oturduğu zamanlarda İran'ı istila etmek niyetiyle kuvvetli bir ordu ile birlikte denizi geçerek yola koyuldu. Ancak İzmit'e ulaştığında, bu sultanın hakkında "Rabbine dön!"[3] ayetinin muhkem hükmü ortaya çıktı. O, kendi canını Yaratıcı'ya teslim etti ve bu arzunun gerçekleştirilmesini kendi mirasçısına vasiyet etti.

Lakin kardeşi Cem Sultan'ın çıkarmış olduğu karışıklıklar, dervişlerin tabiatına ve ariflerin mesleğine sahip bulunan Sultan II. Bayezid'i kendi babasının vasiyetini yerine getirmekten alıkoydu. Ama yine de bu memleketi istila etme hayalinden geri çekilmeyerek, bunun için manevi vesilelerin hazırlanmasından vazgeçmedi; kendi kızını Uğurlu Muhammed Bey'e vererek, bazı Bayındırlı emîrlerini kendi damadının padişahlığını kabullenmeye teşvik etti ve onu Osmanlı askeriyle birlikte İran'a yollayarak, Bayındırlı saltanatının tahtına oturmasını sağladı.[4] Meğer bu, siyasi bir hikmet ile yapılmamış mıydı?

Fakat Safevî şahları İran saltanatı üzerinde azıcık istiklal elde ettikten sonra kendilerini hâkimiyete yükseltmiş olan Türk boylarının kökünü kazımaya başlayarak, bu boyların her birini miskin ve dağınık kabileler hâline getirdiler. Hatta şanlı Kaçar boyunu da hile ve fesat ile birkaç kola ayırarak, çoğunu Arran'dan Astarabad'a ve diğer yerlere göç ettirdiler. Söz konusu boyların ahvalinin ayrıntıları tarihî eserlerde kayda geçmiştir. Zira bu boylar o saltanatın istikrarından sonra bütün devlet işlerini ele geçirmişlerdi ve sultanlık makamının sadece ismi kalmıştı. Eğer Büyük Şah Abbas bu hanedanın imdadına yetmeseydi, hiç kuşkusuz Kör Şah Hudabende bu sülalenin son padişahı olacaktı.[5]

---

3 Kur'ân-ı Kerîm, Fecr suresi, 28. ayet.

4 Aslında II. Bayezid'in Tebriz tahtına çıkardığı Akkoyunlu şehzadesi Uğurlu Muhammed Bey'in oğlu Göde Ahmed Bey'dir. Bu şehzade, Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Muhammed ile Fatih'in kızı Gevherhan Sultan'ın evliliğinden doğmuştur. Kendisi daha önce dedesi Fatih'in ve ardından dayısı II. Bayezid'in himayesinde büyümüştür. II. Bayezid'in kızı Aynişah Hatun ile evlendirilmiştir. Bkz. E. Geyik, *Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinde Hanedan Üyelerinin Katli*, s. 186.

5 Safevî Şahı Sultan Muhammed Hudabende 1578-1587 yılları arasında iktidarda bulunmuştur. Onun döneminde Osmanlılar Azerbaycan, Özbekler de Horasan

[Safevî İranı'nda Şiî mezhebinin revaç bulmasının sebebi]

Şiî mezhebinin İran'da yaygınlaşmasının ve revaç bulmasının sebebine gelince, bu konu çok mühim bir mesele olduğu için sadede gelmeden önce İslâmiyet içinde bu mezhebin ortaya çıkışının sebebi hakkında bilgi vermeyi ve itikat açısından bu mezhebin kaç kola ayrıldığını belirtmeyi, ardından da asıl konumuzu arz etmeyi gerekli bulduk.

Tarihî hikmeti bilen âlimler beyan etmişlerdir ki Hz. Fahr-i Risâlet'in (Peygamber Efendimizin) vefatının ardından o hazretin ümmeti, Sakîfetü Benî Sâide'de toplanmış ve hilafet meselesi için meşverette bulunmuşlardı. Siyasi işlerde İslâmiyet iki fırkaya ayrılmış ve bunlar birbirlerini Râfizî ve Nâsıbî diye isimlendirmişlerdi. Râfizîler hilafet meselesini Usûlü'd-din (dinin esasları) içinde bildikleri ve Nâsıbîleri hilafet hukukunu gasbedenler olarak gördükleri hâlde, Nâsıbîler de söz konusu meseleyi (hilafeti) fürûuddin (dinin dalları) arasında yerleştiriyor ve Râfizîleri ümmetin kamuoyuna muhalif kimseler olarak tanıtıyorlardı. Lakin bu iki fırkanın hiçbirisi diğerini zındık, mülhid, kâfir ve mürtet olarak tanımlamıyordu. Bunlar en güzel bir biçimde muaşeret ediyor ve dinî işlerde birbirlerine yardımda bulunuyorlardı. Hiç kuşkusuz ki dinî meselelerde bunlar arasında asla ihtilaf mevcut değildi.

Üçüncü halifenin katliyle beraber karşılıklı bir şekilde küfürleşme, lanet okuma, kavga etme ve cebelleşme kapısı açılınca, her iki taraf siyasi husumeti bir bidat olarak diyanete dâhil ederek, birbirlerini kâfirlik ve mürtetlikle suçladılar. İşte bu husus, İslâmiyet'te Havâric (Hâricîler) isimli üçüncü fırkanın doğuşuna yol açtı. Yürekleri yakan Kerbela vakasının vukuundan sonra ümmetin vicdanında intikam ve telafi fikri meydana geldi. Ehl-i Beyt'in taraftarları ve yandaşları günden güne çoğaldılar ve bunlar Şia diye isimlendirildiler. Bütün bunlara rağmen namaz, oruç, hac, zekât vs. dinî ameller hususunda [bu fırkalar arasında] herhangi bir ihtilaf yoktu. Ancak Hz. Muhammed'in doğru dininin düşmanlarının garazları, İslâm'ın takipçilerini ve taraftarlarını ele geçirerek, onların gücü ve yardımıyla maksat ve emellerine ulaşmaya çalışma yönündeydi.

üzerine başarılı seferler düzenlemiş, neticede Safevîler yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardı. 1587 yılında kendi babası Sultan Muhammed Hudabende'yi tahttan indirerek hâkimiyete yükselen I. Şah Abbas yapmış olduğu reformlarla devleti yeniden güçlendirmiş ve 1629 yılında vefat edinceye değin saltanatını sürdürmüştü. Onun gerçekleştirdiği ıslahatlar sırasında Türk Kızılbaş boylarının devlet yönetimindeki etkisi zayıflatılmıştır. Bkz. Mehmet Dağlar. *Saltanattan İnzivaya: Safevî Hükümdarı Şah Muhammed Hudabende*. İstanbul: Libra Kitap, 2020; Cihat Aydoğmuşoğlu. *Şah Abbas ve Zamanı*. Doktora Tezi. Ankara Üniv. SBE, 2011.

Böylece İslâm dininde tarik ve mezhepler kapısı açılmış oldu. Nâsıbîler tarikinden Mu'tezilî adlı 21 fırka, Râfizîlerden Şiî adlı 20 fırka, Havâric'den muhtelif isimlerle 22 fırka çıktı. Mürcie ismiyle 5 fırka, Neccâriyye ismiyle 3 fırka, Cebriyye ve Müşebbihe ismiyle 2 fırka daha ayrıldı.

Hak din olan İslâmiyet'i o denli karıştırdılar ki, İslâm bilginlerinden birinin daha 900 yıl önce buyurduğu şekilde diyecek olursak, eğer şeriatın sahibi (Hz. Muhammed) veya o hazretin hakiki takipçilerinden biri bugün bu dünyaya (âlem-i şühûd) teşrif etse, bu dinin Allah emri üzerine yaygınlaştırdıkları din olduğunu kabullenmez.[6]

Buradaki asıl maksadımız Şia mezheplerinden bahsetmek olduğu için söz konusu mezheplerin takipçilerinin itikatlarını muhterem okuyuculara aşağıda kısaca arz ediyoruz.

İslâmiyet içinde Mufaddala akımını icat etmiş olan ilk şahıs Abdullah b. Sebe'dir. Yahudi asıllı olan bu şahıs, Osman'ın hilafeti zamanında Medine'den Mısır'a giderek, bir müddet Mısır ahalisini bu halifeye karşı çıkmaya tahrik etmişti. Cenab-ı Emîr Aleyhisselam'ın (Hz. Ali'nin) zahirî hilafeti sırasında ise o hazrete yönelik aşırı derecede yapmacıklı bir muhabbet izhar etmiştir. Günlerin birinde Hz. Ali'nin huzurunda; "Sen Tanrısın" gibi sapkınca bir tabiri dile getirmiş ve o da bunu huzurundan kovarak Medain'e sürmüştür. O hazret (Hz. Ali) şehit olduktan sonra [Abdullah b. Sebe] yeniden kendi sapkınlıklarına devam ederek insanlara; "Ali ölmedi. İbn Mülcem'in öldürdüğü hâşâ şeytan idi. Ali şimdi buluta binerek gökyüzünü gezip dolaşmaktadır. Gök gürültüsü onun sesidir ve yıldırım onun kırbacıdır. Mehdi aslında Ali'dir ve o, âhir zamanda dünyaya geri dönerek dünyanın durumuna çekidüzen verecektir" diyordu. Birtakım safdiller bu cahilin boş sözlerine itimat ve itikat ederek Sebeî oldular ve vefat hâlinde ruhların tenasühüne inandılar.

Bunlardan sonra Şiîlerin arasında Kâmiliyye akımı yaygınlaştı. Bu mezhebin takipçileri şöyle dediler: "İmamet bir nurdur ki bir şahısta nübüvvet (peygamberlik), diğer şahısta ise imamet şeklini alır ve bazen

6 Buradan itibaren Şiî akımları üzerine Muhammed Arif'in vermiş olduğu bilgiler, eserin Tahran baskısında yer almamaktadır. R. Caferîyân eserin bu kısmını baskıya almamasının sebebini şu şekilde izah etmektedir: "Burada yazar üç dört sayfa boyunca Şiî fırkalarından bahsetmiştir. Onun bu anlatımı, *el-Fark Beyne'l-Firak* gibi tamamen Şiîlik karşıtı içeriğe sahip bazı umumi kaynaklarda yer alan asılsız bilgilerin tekrarından ibarettir. Eğer bu anlatımı burada aktarsaydık, o zaman bu konuda açıklamalar da yapmak gerekirdi. Bu nedenle onu nakletmekten vazgeçtik. Buna ilaveten, bahsi geçen anlatımın, kitabın konusunu teşkil eden Şah İsmail ve Sultan Selim'in tarihiyle azıcık bile alakası olmadığından dolayı onu burada aktarmayı gerekli bulmadık." (*İnkılâbü'l-İslâm*, s. 282).

de imamet nübüvvete dönüşür." Diyorlardı ki Hz. Emirü'l-müminin'e (Hz. Ali'ye) biat etmemiş olan her kişi kâfirdir.

Bir fırka da Ulyâiyye adı altında ortaya çıktı. Bu fırkanın takipçileri o hazreti (Hz. Ali'yi) Tanrı bilerek dediler ki Muhammed'i risalet ile görevlendiren Ali'dir. Bunlardan da bir grup Âl-i Abâ'nın uluhiyetine inandılar.

Bir müddet de Mugīriyye fırkası revaç buldu. Bu fırkanın takipçileri iddia ettiler ki Hz. Hak nurdan bir adam görünümündedir, başında nurdan bir taç vardır ve kalbi bir hikmet kaynağıdır. O, insanı yaratmak istediğinde ism-i azam olarak konuştu ve uçtuğunda tacı başından düştü. Kullarının isyanına vâkıf olduğunda öfkelenip terledi ve terinden biri tuzlu, diğeri ise tatlı olmak üzere iki deniz oluştu. Tatlı denize baktığında kendi gölgesini görerek, güneş ve mehtabı insanî bir parçadan (cüzv-i insânîyye) yapmak suretiyle gölgesinin geriye kalanını mahvetti. Daha sonra müminleri tatlı denizden ve dinsizleri tuzlu denizden yarattı. Hz. Fahr-i Kainat'a (Hz. Muhammed'e) biat edenler tatlı sudan yaratılmış olan insanlar idi. Tanrı buyurdu ki benim mahlukatım arasında benim emanetimi Ali Aleyhisselam'dan menedecek kimse hanginizdir? Mahlukatın hiçbirisi bu yükün altına girmeyerek içtinap etti. Sadece insan yani Ömer'in teşviki ile Ebû Bekr bu işi kabul etti. İşte bu taife bu tarz çok sayıda boş ve anlamsız sözler söylerler ki bunları yazmaktan sakındık.

Mansûriyye de Şia fırkalarından biriydi. Bu fırkanın takipçileri peygamberlik döneminin bitmediğine, cennetin Aliyyü'l-Murtaza'nın ismi ile ilişkisine ve onun sebebinden mamur olduğuna, ayrıca cehennemin de Ömer'in ismi ile bağlantılı olduğuna ve ona karşı adavet etmek zorunda bulunduklarına inanıyorlardı. Bu taifenin reisi Ebû Mansur el-İclî idi. O, kendisini Hz. İmam Muhammed Bâkır'ın ashabından biri olarak görür ve daima o hazretin yanına gelip giderdi. O hazret, bu habisin yanlış inancı konusunda bilgi edindiğinde onu kendi yüce huzurundan kovdu. Bahsi geçen kişi (Mansur el-İclî) o hazretin hayatta olduğu süre zarfında bir köşeye saklanarak susmayı tercih etti. Lakin o hazretin vefatından sonra melunluk zaviyesinden dışarı çıkarak, imamet makamının kendi şahsına ait olduğunu ilan etti. Diyordu ki; "Ben gökyüzüne kalkarak kendi mabudumu gördüm ve o, bana buyurdu ki, Ey oğul, yeryüzüne git ve benim tarafımdan imamet tebliğinde bulun! "Onlar gökten bir parçanın (kisf) düştüğünü görseler, birbiri üstüne yığılmış bulutlardır derler"[7] âyetinde buyurulmuş olan "kisf" bana in-

7 Kur'ân-ı Kerîm, Tûr suresi, 44. ayet.

dirilmiştir." Onun bu sözlerini Irak hâkimi Haccâc'a ulaştırdıklarında onu huzuruna getirtti ve soru cevabın ardından kafasının bedeninden ayrılmasını emretti.

Hattâbiyye de Şia fırkalarından biri olarak görülmüştür. Bu fırkanın reisi olan Ebü'l-Hattâb Muhammed b. Ziynet el-Esedî işin başlangıcında Hz. İmam Cafer es-Sadık'ın – Allah'ın selamı olsun ona – huzuruna yol bulmuştu. O hazret bu melunun sapkın itikatlarına vâkıf olunca onu kendi huzurundan kovdu ve kendi ashabına onunla sohbet etmemelerini emretti. Bu cahil diyordu ki cennet bu dünyanın nimetlerinden ve cehennem de onun (bu dünyanın) meşakkatlerinden ibarettir, dünya fani değildir, vahiy son bulmamıştır ve her bir mümine inmeye devam etmektedir. O, vacibatı terk ederek, bütün haramları mubah derecesine ulaştırdı. Hz. Sadık'ın vefatının ardından bu da imameti kendi şahsına tahsis etti ve imamların ulu peygamberlerden ve hatta Cenab-ı Hak'tan üstün olduklarını söyledi. Onun bu tür hezeyanları yayıldığında tutuklandı ve asıldı.

Şia fırkaları arasında Hişâmiyye adlı bir fırka meşhur oldu. Bu fırkanın ilk reisi Hişâm b. Hakem ve ikinci reisi de Hişâm b. Salim el-Cevânikî idiler. Bunların her ikisi Allah'ın cismaniliği konusunda hemfikir olmuşlarsa da, İbnü'l-Hakem ve ashabı bu hususta kendi sapkın düşüncelerini açıklamaya teşebbüs ederek demişlerdir ki Cenab-ı Hak uzunluk, genişlik ve derinlik boyutlarına sahiptir. O'nun uzunluğu, genişliği ve derinliği aynı ölçüdedir ve her bir tarafı kendi karışına binaen 7 karış uzunluğundadır. O, kendine mahsus olan mekân içinde fiilî olarak hareket hâlindedir. Kudreti açısından olmasa da zatı itibarıyla O'nun bir sonu vardır ve O, arş ile temas hâlindedir. Cenab-ı Hak eşyayı yarattıktan sonra [onun özelliklerini] bilir. Tanrı'nın ilmini kadim ve hudûs diye vasfetmek mümkün değildir. O'nun iradesi öylesine bir harekettir ki buna ne aynı ne de gayri diyebilirsin. O'nun kelamı öylesine bir sıfata sahiptir ki buna ne mahluk ve ne de gayrimahluk diyebilirsin. İmamlar masumdurlar ve peygamberler masum değildirler. Lakin İbn Salim derdi ki Allah Teâlâ insan görünümünde olsa da et ve kandan ibaret değildir, buna rağmen O'nun eli, ağzı, gözü, burnu, kulağı vs. vardır.

Şia'nın bir fırkası da Numaniyye diye bilinirdi. Buna Şeytaniyye de demişlerdir. Bunlar Hişâmiyye itikadını kabullenerek derlerdi ki Cenab-ı Hak insan görünümündeyse de bedeni nurdandır.

Yunusiyye diye isimlendirilen bir fırka daha vardır. Onlar derler ki Cenab-ı Hak arşta oturmuştur. Melekler onu görürler ve O, meleklerin üzerinde durmaktadır. Bunların pazarı (propagandası) güçlüdür.

Nusayriyye de Şia'dan sayılmaktadır. Onlar derler ki Cenab-ı Hak, Hz. Emirü'l-müminin'e (Hz. Ali'ye) hulûl etmiştir. Yine derler ki ruhani bir varlığın cismani bedende zuhur ettiği inkâr edilemez. Bu konuda delilleri şudur ki Hz. Cebrail hayrı ve Şeytan şerri temsil etmek suretiyle insan görünümünde zahir olmuşlardır.

Birisi de Cenâhiyye fırkasıydı. Bu mezhebin takipçileri derlerdi ki Allah'ın ruhu Hz. Âdem'de bulunmuş, ondan peygamberler vasıtasıyla Cenab-ı Emîr Aleyhisselam'a (Hz. Ali'ye), o cenaptan da İmam Hasan'a, İmam Hüseyin'e ve Muhammed Hanefiyye'ye ve ondan da mezhebimizin reisi Abdullah b. Muaviye'ye intikal etmiştir; o ise İsfahan dağında saklanmıştır ve lakin gelecekte oradan zuhur ederek dünyayı ıslah edecektir. Bu taife kıyameti inkâr eder ve bütün haramları helal bilirler.

Bir taife de Gurâbiyye adını taşırdı. Onlara göre iki karganın (gurâb) birbirine benzediği şekilde Cenab-ı Emîr Aleyhisselam (Hz. Ali), Cenab-ı Fahr-i Kainat'a (Hz. Muhammed'e) o kadar benziyor ki hiçbir kimse onları birbirinden ayırt edemez. Bu yüzden bunları Gurâbiyye diye isimlendirmişlerdir.

Şia'nın bir fırkası da Zerrâmiyye diye adlandırılır. Bu fırkanın takipçilerine göre imamet mansıbı Cenab-ı Emîr Aleyhisselam'dan (Hz. Ali'den) vasiyet ile muhterem oğlu Muhammed'e, ondan da oğlu Ebû Haşim'e, ondan da Ali b. Abdullah b. Abbas'a, ondan da İbrahim İmam'a ve onun katlinden sonra Ebü'l-Müslim Mervezî'ye intikal etmiştir. Bu asi taife bütün haramları helal bilir.

Şia'nın bir fırkası da Zerrâriyye idi. Bunlar Allah'ın sıfatlarının hudûs olduğuna (sonradan meydana geldiğine) inanarak derlerdi ki Cenab-ı Hak hudûs olan bu sıfatlardan önce hayat sıfatıyla muttasıf idi ve âlim, kadir, duyan ve gören değildi.

Mufavvaza fırkası da Şia fırkalarından biri olarak görülür. Bunların bazıları Cenab-ı Hakk'ın Hz. Resul'ü, Hz. Resul'ün de dünya ve dünyanın haricinde olan her şeyi yarattığı inancındaydılar. Bazıları ise iddia etmişlerdir ki dünyanın yaratılışı Allah tarafından Hz. Aliyyü'l-Murtaza'ya havale edilmiştir.

Şia fırkalarından biri olan Bedâiyye fırkasının takipçileri derlerdi ki Allah Teâlâ işlerin akıbetine vâkıf değildir. O, bir şeyi murat etmez ise o şeyin akıbetinin ne olacağını bilmez. Eğer O, Ömer'in Ebû Bekr'i hilafeti ele geçirmeye teşvik edeceğini bilseydi onu yaratmazdı.

Şia'nın bir fırkası da Benâniyye diye isimlendirilir. Onlar derlerdi ki Cenab-ı Hak insan görünümündedir ve İlâhî zattan başka hiçbir şey baki değildir. Allah'ın kuvvetinin bir parçası Cenab-ı Emîr

Aleyhisselam'a (Hz. Ali'ye) hulul ederek onun mübarek bedeniyle birleşmiştir. O hazret de Hayber kapısını bu kuvvetle yerinden koparmıştır. İlâhî ruh o hazretten sonra Muhammed el-Hanefiyye'ye ve ondan sonra da birkaç vasıta ile mezhebimizin reisi olan Benân'a intikal etmiştir. Söz konusu Benân, Hz. İmam Muhammed Bâkır Aleyhisselam'ın saadetli zamanında yaşamış ve o hazrete bir mektup göndererek, o hazreti kendi habis inancını kabullenmeye davet etmiştir. Hak imamı olan cenap (Muhammed Bâkır) o melunun mektubunu okuduğunda çok şaşırmış ve mektubu getiren şahsa bunu geri götürmesini buyurmuştur. O adam da bunu geri götürdüğünde çatlamış ve böylece bu inancın bâtıl olduğu ortaya çıkmıştır. Bir müddet sonra Benân da tutuklanarak bednâm olmuş ve asılarak idam edilmiştir.

Şia fırkalarından biri de Bâtıniyye fırkasıdır. Bunlar şimdi de varlar. Bu mezhebin takipçilerine göre Cenab-ı Hak ne mevcuttur ve ne de mâdûmdur, ne âlimdir ve ne de cahildir ve bu gibi diğer sözler söylüyorlar. Allah'ın bütün sıfatlarına karşı şüphe duyarlar ve derler ki Hak Teâlâ fiilen tam olan aklı kendi emriyle meydana getirdi ve akıl vasıtasıyla da fiilen nâkıs olan nefsi yarattı. Nefis, noksandan kemâle erebilme arzusuyla aklın kemâline ihtiyaç duydu ve hareket etmeye mecbur kaldı. Alete muhtaç olduğunu anlayınca gök cisimlerini icat etti ve mevâlid-i selâse (hayvan, bitki ve madenlerden ibaret üç âlem) de mezkûr cisimlerden meydana geldi. Bunlar ruhların tenasühüne ve hulûle inanırlar. Bu bâtıl akide kadim Mecusiyye inançlarının bakiyelerinden olup, H. 483 / M. 1090 yılında Hasan b. Ali es-Sabbâh tarafından yenilenmiştir. Söz konusu mülhidler kendi akıllarınca Kur'ân'ın bâtınî manalarını ahzederek, zahirî anlamlarını terk etmiş ve bunların hükümsüz olduğuna karar vermişlerdir. Bu nedenle Bâtıniyye diye isimlendirilmişlerdir. Hasan'dan önce bu taifenin reisi Hamdân b. Karmata idi ve ona nispet vermek suretiyle bunlara Karâmita (Karmatîler) de demişlerdir. Ayrıca Hz. İmam Cafer es-Sadık Aleyhisselam'ın büyük oğlu İsmail'i imam olarak kabullendikleri için bunlar İsmailî diye meşhur olmuşlardır. Haramları ve mahremleri kendileri için mubah gördüklerinden dolayı Haramiyye diye de bilinirler. İmamların 7, peygamberlerin 7, asumanın ve yerin, cennetin ve cehennemin vs. 7 olduğuna itikat ettikleri için bunları Seb'aiyye (Yedilik taraftarları) lakabıyla anmışlardır. Bir müddet Babek Hürremî'ye[8] tâbi olduklarından dolayı ona nispetle

8 Babek, 816-837 yılları arasında Abbasîlerin Hilafetine karşı Azerbaycan'da baş göstermiş olan Hürremîler hareketinin önderliğini yapmış, sonunda yenilerek esir edilmiş ve 838 yılında öldürülmüştür.

Babekiyye ismiyle ve Babek'in zamanında kırmızı elbise giydiklerinden dolayı da Muhammeriyye (Kırmızılar) adıyla dünyada fesat çıkarmışlardır. Söz konusu mülhidler, insanları saptırmak için bazı küfür sözler dile getirmişlerdir. Mesela demişlerdir ki neden bedenden sperm çıkınca gusletmek gereksin ki?! Hâlbuki idrar spermden daha çok necistir ve onun bedenden çıkışından sonra gusletmek gerekmemektedir. Herhangi bir kimse İslâm dinini ilelebet terk ederek onların sırasına katılırsa, "falanca kurtuldu" derler ve bu tür şahıslara bütün haramları helal kılarlar. Derler ki abdest imam muhabbetinden, namaz bizim tarikimizin gayrından (dışından), nehy-i münker Resul-i Nâtık'tan, uykuda cenabet olma sırrı namahreme ifşa etmekten, gusül ahitleri yenilemekten, zekât mezhebimize özgü kelimelerle nefsin arınmasından, Kâbe ve Sefâ Peygamber, Merve ise Ali kapısından, lebbeyk söylemek muhataba icabet etmekten ve imamları tavaf etmenin muhabbetinden, cennet şeriat yükümlülüklerinden istirahat etmekten, cehennem ise söz konusu yükümlülüklerin meşakkatine katlanmaktan ibarettir.

Şia fırkalarından biri de Zeydiyye'dir. Bu mezhebin takipçileri kendilerini Zeyd b. Ali b. Hasan b. Aliyyü'l-Murtaza'ya – Allah'ın selamı olsun ona – mensup olarak görürler. Aslında Zeyd, Mu'tezilîlerin reisi olan Vâsıl b. Atâ'nın öğrencilerinden olmuşsa da hiçbir zaman bu büyük şahsiyeti Râfizîlik ve İtizâl ile ilişkilendirmek mümkün değildir. Mu'tezilîlerin çoğunluğuna göre Hişâm b. Abdülmelik Emevî Kûfe'ye saldırdığı sırada bu imamzadeye kin güden bazı kimseler onu haksız ve yersiz bir şekilde Râfizîlik ve mülhidlikle itham etmişlerdir. Bugün bu mezhep Yemen ülkesinde yaygındır ve o bölgenin resmî mezheplerinden biri olarak görülmektedir. Zeydîler Ehl-i Sünnet'in dört imamını tasdik ederek, kendi mezheplerini beşinci mezhep saymaktalar. Muaviye hariç, Hz. Resul'ün (s.a.v.) ashabından hiçbirisine dil uzatmazlar ve "Ölmüş birisini taklit etmeye (onun peşinden gitmeye) ve ona kendi hacetini arz etmeye nazaran diri olan adamı taklit etmek ve ona kendi hacetini arz etmek daha iyi ve daha hayırlıdır" derler. Zeydiyye seyyidlerinden olan Mehdi adlı bir kişi *Bahr-i Zahhâr* adlı bir kitap telif ederek bu mezhebin adabını ve itikadını anlatmıştır. Bu Mehdi, H. 940 / M. 1533 yılında Yemen'de imam olan Şerefeddin Yahya'nın babasıdır.

Şia fırkalarından biri de İmamiyye fırkasıdır. Bu mezhebin takipçileri de imamların sayısını tayin etme konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları Hüseyin'den sonra, bir grup ise İmam Cafer es-Sadık'tan sonra, bazıları da İmam Rıza Aleyhisselam'dan sonra imametin son bulduğu kanısındadırlar. Çoğunluğu ise 12 imamın olduğunu

kabullenmişlerse de Hüseyin, İmam Zeynelabidin ve İmam Muhammed Bâkır Aleyhisselam'dan sonra İmam Cafer es-Sadık Aleyhisselam'ın diğer imamlardan daha fazıl ve âlim, hatta en fazıl ve en âlim olduğuna itikat getirmişlerdir.[9]

Diğer mezhepler gibi Şiî mezhepleri de Irak'ta ortaya çıkmış, tedricen İran'da yaygınlaşmış ve taraftarlarının sayısını artırmışlardı. Şah İsmail'in zuhuru sırasında her türlü Şiî mezheplerin takipçileri, özellikle de Zeydiyye, İsmailiyye ve Nusayriyye mezheplerinin takipçileri ve hak mezhep olan İsnâaşeriyye'nin taraftarları İran memleketinde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ten daha fazlaydılar.[10] Ayrıca İran'ın, Anadolu'nun ve Rumeli'nin Sünnî mezheplerinin takipçilerinin çoğu da irfânî tarikatlardan herhangi birinin mensubuydular. Hatta Osmanlıların yeniçeri ordusu da genellikle Bektaşîlerden oluşmaktaydı ve malum olduğu üzere Nakşibendîler haricinde bütün irfânî tarikatların takipçileri ve müritlerinin her biri imamlardan – Allah'ın selamı olsun onlara – birinin peşinden giderler ve Cenab-ı Emîr'i (Hz. Ali'yi) – Allah'ın selamı olsun ona – pirlerin piri (pîr-i pîrân) bilirler.

Şah İsmail'in emîrleri İslâm havzasının kalbinde teşkil etmiş oldukları devletin istikrar ve sürekliliğinden emin değillerdi. Onlar ahalinin çeşitli mezhep ve tariklere bağlılığı gibi bu elverişsiz durumu görünce anladılar ki bu durumun böyle sürüp gitmesi, İran'ın düşman tarafından ve özellikle de Osmanlılar tarafından istilasını kolaylaştıracaktır. Bu nedenle bütün bu mezhep ve tarikleri birleştirme ihtiyacını hissederek, yukarıda bir bölümünü arz ettiğimiz üzere meşveret ve tefekkürün ardından İmamiyye-i İsnâaşeriyye mezhebinin devletin resmî mezhebi olmasına karar vermeyi uygun buldular. Böylece hem ahaliyi ayrışmadan kurtaracak, hem de Ehl-i Beyt muhibbi olan Anadolu, Rumeli ve yeniçeri halkının çoğunu kendi taraflarına çekmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin kuvvetine büyük bir zarar vereceklerdi. Bu yüzden son derece sürat ve tam bir ihtimam ile insanların iftiharı olan hazretin (Peygamber Efendimizin) Ehl-i Beyt'inin hak mezhebini yaygınlaştırmak için çalışarak, İran ahalisinin her türlü mezhep ve tariklerini bir noktada topladılar ve bu tedbir sayesinde Osmanlıların ve Özbeklerin istilası

9 Şiî fırkalarının anlatıldığı bu kısım, eserin baskısında yer almamış ve İran Milli Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshanın 624-636. sayfalarından tercüme edilmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki eserde bahsi geçen fırkaların çoğu İmamiyye/İsnâaşeriyye Şiîleri tarafından da tasvip edilmemektedir.

10 R. Caferîyân, Şah İsmail'in ortaya çıkışı sırasında Şiîlerin İran halkı içinde çoğunluğu oluşturdukları hakkında bu görüşlere katılmıyor (*İnkılâbü'l-İslâm*, s. 282).

önünde öylesine bir set çektiler ki o gün bugündür Ehl-i Sünnet'in emîrlerinden ve hükümdarlarından hiçbirisi bu memlekette istiklal bularak kendi saltanat minderini döşeyemedi.

Eğer birisi bu eserin yazarına Safevî şahlarının gerçekten Şiî mezhebine inanıp inanmadığını ve bu mezhebin yolundan gidip gitmediğini sorarsa, o zaman siyah elbise giymiş kalem tam bir utangaçlıkla cevap verir ki Şah Tahmasb ve Şah Sultan Hüseyin dışında onların hiçbirisi hakiki Müslüman olmamış ve kendi atalarına mensup bulunan Haydariyye tarikatı haricinde İslâm'a ait diğer bir tarikata sahip bulunmamışlardır.[11]

[Sultan Selim'in Safevîlere karşı düşmanlığının asıl sebebi]

Sultan Selim'in Şah İsmail'e karşı adavet ve muharebelerinin hakiki sebeplerine gelince, belli olduğu üzere Sultan Selim, Osmanlı Devleti'nin istilaları devrinde taht ve taca sahip olan azimli ve yiğit sultanlardan biriydi. Şehzadelik zamanından ve Trabzon hâkimi bulunduğu dönemden beri bu kudretli sultanın en önemli emeli ve en mühim maksadı, İslâm âleminin başından (üzerinden) yok olmuş hilafet binasını teşkil ve tesis etmeye yönelik, dedesi Fatih Sultan Mehmed'in kendi hayalinde çizdiği ve lakin hayata geçirmeye muvaffak olamadığı siyasi projesini gerçekleştirmek ve dünya tarihinin sayfaları üzerinde kendisinden iyi bir nam bırakmaktı. O, saltanatı ele geçirince gerekli ıslahatları yaptıktan sonra Tuna Nehri ve Venedik Denizi'ni komşu devletlerin de tasdikiyle kendisinin Avrupa'daki memleketlerinin sınırı olarak belirlemeyi, Dulkadiroğulları, Ramazanoğulları vs. memleketler gibi Küçük Asya'nın derebeyi ve emîrlerinin baki kalmış memleketlerinin zaptının ardından Şamat'ı, Arabistan Yarımadası'nı, Mısır'ı, Trablus'u, Tunus'u, Cezayir'i, Merakeş'i (Fas'ı), Kürdistan'ı, Ermenistan'ı, Gürcistan'ı ve Irak-ı Arap'ı istila ederek, Türkistan'a ve Hindistan'ın Müslüman bölgelerine asker sevk etmek suretiyle bu iki geniş iklimin de derebeyilerini yok edip ortadan kaldırmayı, 300 milyon[12] Müslüman nüfusun yardımıyla putperest âlemi ve Hristiyan dünyası

11 R. Caferîyân, Şah Tahmasb (1524-1576) ve Şah Sultan Hüseyin'in (1694-1722) diğer Safevî şahlarına nazaran daha dindar olduklarını kabullenmekle beraber bu hanedanın diğer hükümdarlarının Müslüman olmadığı gibi asılsız görüşe katılmadığını belirtmiştir (*İnkılâbü'l-İslâm*, s. 283).

12 Sultan Selim zamanında 300 milyonluk bir Müslüman nüfustan söz edilemez. Zira 1500 yılında dünyanın toplam nüfusunun 425 milyon insandan müteşekkil olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Colin McEvedy & Richard Jones. *Atlas of World Population History*. London: Penguin Books Ltd. & Allen Lane, 1978, p. 349.

karşısında şevketli bir İslâm âlemi tesis ve teşkil ederek, İslâmiyet'in gücünü iki kat artırmayı kafasına koymuştu.

Bu sıralarda Şah İsmail İran memleketinde istila bayrağını yükseltti ve fevkalade bir süratle Bayındırlı derebeyilerini ortadan kaldırarak taht ve taç sahibi oldu. Buna ilaveten Şiî mezhebini yaygınlaştırmak için manevi olarak saltanatın ihtiyarının dizginini âlim görünümlü cühelanın taassubuna bıraktı ve İslâm tarlasında resmen nifak tohumu ekti. Böyle olunca Sultan Selim onu kendi planları önünde çok güçlü ve mühim bir mânia olarak gördü. Onun (Şah İsmail'in) devlet binası istihkâm ve istikrar bulmadan önce bu binayı temelli yıkmak için Sultan Selim her bir tedbiri hayata geçirdi ve nihayetinde kendi babasını saltanattan indirerek atalarının tahtına oturdu. Ancak amcası Cem Sultan'ın Frenk'e iltıcası, babasının Fatih Sultan Mehmed tarafından biriktirilmiş olan maddi ve manevi kudret ve kuvveti kullanma konusunda gevşekçe ve yumuşak davranması, uyuşturucu ve şarap bağımlısı olan biraderlerinin kargaşa çıkarması, menfaatperest vezirlerin olup bitenlere kayıtsız kalması yüzünden devletin vücudunda açılan yaralar onu bu yönde ıslah ve tamir yapmaya zorladı. Bu ıslahatı başardıktan, ülke ve ordu işlerini düzene soktuktan sonra ise mezhep adı altında istila bayrağını yükselterek İran'a doğru yola çıktı ve Şah İsmail Safevî'ye savaş ilan etti.

Diyorlar ki bir gün Sultan Selim'in meclisinde Emevî, Abbâsî ve Fatımî halifelerinin, Endülüs Emevîlerinin ve diğer hanedanların meşhur hükümdarlarının davranışları üzerine söz açıldı ve bunların olumlu ve olumsuz yönleri hakkında bir sohbet geçti. Vücudunun hamurunda merhamet ve şefkat cevherinden bir zerre bile bulunmayan o kudretli sultan; Moğolların yaptıkları katliamlar, Haçlıların vahşice hareketleri ve Endülüs Müslümanlarının kederli ahvali zikredildiğinde sütten ayrı kalmış bir bebek misali ağlamaya ve gözyaşı akıtmaya başlayarak, yarım saat boyunca hüngür hüngür ağladı. Daha sonra ise yüzünü hâzıruna doğrultarak şöyle dedi:

– Vallahi ve billahi, derebeyileri ortadan kaldırırken Selim'in maksadı İslâmiyet'in kuvvetini tek bir noktada toplamak, Peygamber Efendimizin doğru dinini diğer dinlerin takipçilerinin zararından kurtarmak, İslâmiyet'in şevketini Ömer b. Abdülaziz'in[13] hilafeti zamanında olduğu mertebeye ulaştırmak, İslâm memleketlerini her anlamda âsûde ve mamur kılmak, İslâm düşmanlarını zelil ve kahretmektir. İşte bu kadar! Fakat maalesef İslâm âleminin iki seçkin noktasında iki mânia ortaya çıkarak, ümmetin cühelasını ittihat necatının çerçevesine dâhil

13 717-720 yıllarında iktidarda bulunmuş olan Emevî hükümdarıdır.

olmaktan alıkoymuştur ve hâlâ da alıkoymaktadır. Bu iki mâniadan biri İran'da Şiî mezhebinin revaç bulmasını sağlayan Şah İsmail'dir, diğeri ise Arabistan Yarımadası'nda ve bilhassa Yemen diyarında Zeydiyye mezhebini yaygınlaştırmış olan Şerefeddin'dir. İşte bunlar nifak ve ayrılık tohumunu muhtelif Müslümanların gönül tarlasına ekmiş ve büyük bir fesada sebebiyet vermişlerdir. Bu iki mezhep var olduğu müddetçe İslâm ümmetinin ittifakı imkânsız olacak ve bu ittifaksızlık durumunda da İslâm dinini düşmanların zararından korumak mümkün olmayacaktır. Böylece Ehl-i Sünnet'in tamamı için dinî bir yükümlülük ve farzdır ki Mustafa'nın mukaddes ağacını bu zararlı böceklerden temizleyerek, o mübarek ağacı iç arıza ve hastalıklardan koruyarak, taze ve hürrem kalmasını sağlasınlar.

Hakikatü't-Tevârîh yazarı bu olayı beyan ettikten sonra Sultan Selim'in vasiyetnamesinde şunların kayda geçtiğini yazar:

"Ey oğul! Sana ve senin evlatlarına vasiyet ediyorum ki bizimle komşu olan Frenk devletlerini tedip ve tenkil ettikten sonra Tuna Nehri'ni ve Venedik Denizi'ni Rumeli, Bosna ve Hırvatistan memleketleri için sınır hattı olarak kabul ediniz ve bunun daha ötesinde Frenk toprağına ayak basmayınız! Zira vakit israfı ile kuvvet ve kudret kaybı dışında bunun İslâm Devleti açısından hiçbir faydası olmayacaktır. Büyük çaba sarf ederek, Rumeli memleketinde Müslüman nüfusun günden güne artmasını ve o diyarın gayrimüslim milletlerinin nüfusunun azalmasını, böylece tedricen Hristiyanlığın varlığının o topraklardan silinmesini sağlayacak şartlar hazırlayınız! Akdeniz'deki diğer adaları da elbette Frenklerin elinden alarak onları Sebte Körfezi'nden[14] çıkarınız!

Ben zahmetlere katlanarak Trablusgarp sınırına değin Şamat'ı ve Mısır ülkesini fethettim, Trablusgarp, Tunus, Cezayir ve Fas-Merakeş'in ele geçirilmesi için fetih ve zafer yolunu açtım ve bunun önündeki engeli kaldırdım. Hangi yolla olursa olsun, bu memleketleri şuursuz Arap zorbalarının elinden almak suretiyle Sebte Körfezi'ne ulaşarak, Akdeniz'in kuzey sahillerini bu tarafa bağlayınız!

Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda da kısa bir zamanda Ermenistan'ın, Kürdistan'ın ve Irak-ı Arap'ın geri kalan kısımlarını Kızılbaşların elinden kurtarınız! Kurnâ'da bir tersane inşa ederek çokça deniz ve nehir gemileri yaptırınız! Mısır gemileriyle birlikte Kızıldeniz ve Umman Denizi taraflarından Yemen ülkesinin doğu, güney ve

14 Sebte, Fas'ın kuzeyinde, Cebelitârık Boğazı'nın Akdeniz'e açılan kesiminde İspanya hâkimiyetinde bir şehirdir. Bkz. İsmail Ceran. "Sebte", *TDV İA*, 36. c., İstanbul, 2009, s. 258-260.

batı sahillerini ve İran'ın güney kıyılarını ta ki Hindistan sahillerine varıncaya kadar basarak düşman elinden alınız! Kuzeyden başlayarak Deşt-i Kıpçak üzerinden akıp da Azak Denizi'ne dökülen Don Irmağı ile kuzeyden güneye doğru akarak Hazar Denizi'ne birleşen Volga Irmağı'nı bir kanal aracılığıyla birbirine bağlayınız ve bu güzergâhı gemi yolculukları için elverişli bir hâle getiriniz! Elbette Kırım hanlarını bu iki ırmağı birbirine bağlamaya gayret göstermeye zorlayınız. Zira bu olay gerçekleşirse, o zaman gemiler rahatlıkla Karadeniz'den Azak Denizi'ne, oradan Don Irmağı'na, oradan kanala, oradan Volga Irmağı'na ve oradan da Hazar Denizi'ne açılarak, bu denizin sahillerinde bulunan memleketleri kolay bir şekilde fetheder ve İran ile Türkistan'ın zaptı için gereken kolaylıkları da sağlar.

Şirvan, Türkistan ve hatta Hindistan hükümdarlarını gözden kaçırmayarak, onlarla haberleşme, elçi gönderme ve mektuplaşma kapısını açık tutunuz! Türklerin ve Özbeklerin orduları Kızılbaş ordusuna nazaran düzensiz olduğu ve toplara sahip bulunmadıkları için Türkistan'a top döküm ustaları, topçu, tüfek ustası ve yeniçerilerden ibaret askerî eğitimciler göndermek suretiyle onları güçlendiriniz ve doğu tarafından Kızılbaşlara musallat ederek, bir an bile Erdebiloğlu Devleti'ne rahatlık vermeyiniz!"[15]

Kısacası, bu iki büyük padişahın müstebit hareketleri ve cihangirlik hayalleri her iki devletin fetih kuvvetini ve kudretini hakiki maksatları haricinde sarf etmesine ve İslâm dünyası içinde büyük bir husumete yol açarak, İslâm âleminin perişanlığına ve hasar görmesine, zillet ve hakarete uğramasına sebebiyet verdi. Şöyle ki Osmanlılar ve Turanlılar[16] Safevîleri yok etmekten, Mekke Şerifleri, Osmanlılar ve diğer Sünnî Arap emîrleri de Zeydîlerin kanını akıtmaktan, Safevîler ve Zeydîler de müdahaleden, çarpışmadan ve saldırılardan vazgeçmeyerek, Hz. Muhammed ümmetinin muhterem nüfusundan yüz binlerce kişinin öldürülmesine, esir edilmesine ve perişan olmasına sebebiyet verdiler ve birbirlerinin sürekli terakkisini engellediler.

15 Yavuz Sultan Selim'in vasiyetnamesi olduğu iddia edilen belgenin içeriği şaibelidir. Bu metin daha çok Şark Meselesi'nin ortaya çıktığı bir dönemde, bu durumdan kaynaklanan endişelerden yola çıkılarak hazırlanmış gibi görünüyor. Sanki XIX. yüzyıldan geriye bakılarak tarihten dersler çıkarılıyor, bu süre zarfında neyin yapılması ve neyin yapılmaması gerektiği konusunda sonuçlara varılıyor ve elde edilen kanaatler Yavuz Sultan Selim'in dilinden aktarılmak suretiyle bu hükümdarın ne kadar da bilge ve ileriyi gören bir şahsiyet olduğuna vurgu yapılmak isteniyor.

16 Turanlılar adıyla Orta Asya (Türkistan) Türkleri kastedilmektedir.

Özellikle de Araplara nazaran medeni olan İranlılar ve Osmanlılar birbirlerinin devlet, millet ve reayasına yönelik öylesine mezalim ve baskıları reva gördüler ki vahşi yamyamların bile kendi düşmanlarına bunları reva görmediklerini söyleyebiliriz. Zira Osmanlılar ne zaman Frenk devletlerinin yıkıcı saldırılarını püskürtmekle meşgul olsalar, Safevîler galiba Frenk devletlerinin tahriki üzerine Kızılbaş askerleriyle birlikte muhafazadan mahrum kalmış olan Anadolu diyarına yönelerek o toprakları basıp yakar ve o zamanın hamiyetli tarihçilerinin kaleminin utanç yüzünden tarih sayfalarına kaydedemeyeceği bir biçimde küçüklere, büyüklere, erkeklere, kadınlara ve hatta bu şühûd âleminin aydınlığını henüz idrak etmemiş bulunan bebeklere karşı öylesine vahşice muameleler reva görerek cesetlerini de iftiharla mızraklarının ucunda teşhir ederlerdi.[17]

Bu ürkütücü haber Osmanlıların kulağına ulaşınca, onlar da [Avrupa'daki] düşmanlarına galip gelmiş kendi fetih ve zaferlerinin meyvesini toplamakla meşgul iken, mağlup düşmanla mütareke yapmaya mecbur kalarak İran'a yönelirlerdi. Osmanlıların Frenk'ten döndüğü ve kendilerine doğru harekete geçtiği haberini alan Safevîler de Osmanlıların yolu üzerindeki yerleşim yerlerini tahrip ve viran ederek, İran'ın merkezine doğru kaçarlardı ve orada çapulcu birlikler oluşturarak, diğer yollar üzerinden Osmanlıların sınır memleketlerini basar ve yakarlardı. Osmanlılar da önlerine çıkan her şeyden intikam alarak, Kızılbaşlardan daha beter vahşilik yaparlardı. O taraftan Türkistanlılar, Osmanlıların tahriki üzerine Safevî Devleti'ni bir an bile rahat bırakmaz, bu memleketi basıp yakar, biçare reayayı öldürür veya esir eder, özgür Müslümanları köle gibi satarlardı.[18]

Bu düşmanlıklar neticesinde Safevî Devleti'nin eline ne geçtiği sorusuna gelince, onlar Irak-ı Arap'ı, Kürdistan ve Ermenistan diyarlarını ve Gürcistan'ın yarısını Osmanlılara, Hârizm ülkesini ve Türkmen çölünü Yâdigârîler hanedanına, Garcistan'ı, Afganistan'ı

17 R. Caferîyân, askerî güç açısından Osmanlı karşısında zayıf kalan Safevîlerin bu iki devlet arasında imzalanmış olan barış antlaşmalarının bozulmasından yana olmadığını ve sulhun ihlalinde Safevî topraklarına zaman zaman saldırılar düzenleyen Osmanlı Devleti'nin başlıca olarak sorumluluk taşıdığını belirtmektedir. Yine aynı yazar, Osmanlı aleyhine Safevîlerin Avrupa devletleriyle müttefiklik ilişkileri tesis ettiği iddialarına cevap verirken, bu münasebetlerin sözden öteye gitmediğini ve Safevîlerle Avrupalılar arasında fiilî bir ittifakın gerçekleşmediğini savunmaktadır (*İnkılâbü'l-İslâm*, s. 286).

18 Safevîlerle Osmanlılar ve Şeybânîler arasındaki savaşlarda en çok sade halkın zarar gördüğü hakkında yazarın tespitlerine katılmamak mümkün değildir.

ve sonunda kendilerinin bütün saltanatlarını Gilzâîlere verdiler. Osmanlılara gelince, onların devletinin zayıflığı ve güç kaybı arttı ve bu yüzden günden güne memleketleri azaldı ve azalmaktadır. İslâm âlemine baktığımızda ise, 275 milyon Müslüman nüfus mecburen İngiliz, Çin, Fransa, Rus, Hollanda ve Avusturya devletlerinin, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ emîrliklerinin itaati altına girdi. Gördüğümüz üzere humbara devrinden beri nice canlar yakmış olan ve her an patlamaya yakın Şark Meselesi de bundan sonra İslâm âleminin başına musallat oldu ve bunun etkileri daha sürecektir. Belki gaipten bir el çıkıp gelerek bir iş yaparsa bu gidişatı durdurabilir.

Böylece bu kitap, Melikü'l-Vehhâb'ın (Bağışlayan Allah'ın) lütfu sayesinde tarih, siyer ve ifade yolundaki ricalin en zayıfı durumunda bulunan, vatanında Ispanakçı Paşazade diye bilinen mütercim Muhammed Arif b. Hacı Muhammed Şerif'in – Allah onu ve ana-babasını bağışlasın, onlara ve ona iyilik eylesin – gayretleriyle 1307 yılının Ramazan ayının 18'inde (08.05.1890) yazılmaya başladı ve izzetli ve şerefli Peygamber Efendimizin hicretinin 1308 yılının Muharremü'l-haram ayının 5'inde (21.08.1890) hilafet merkezi (dârü'l-hilâfe) olan Tahran'da – Allah orayı afetlerden ve kötü olaylardan hıfzetsin; âmin Ya Rabbim! – tamamlandı. Allah'ın salat ve selamı efendimiz Muhammed'e, soyuna ve sahabilerine olsun![19]

Bu nüshanın tahrir ve istinsahı, kulların en hakiri Âşûrî Muhammed b. Hacı Muhammed Kulu el-Kazvinî – Allah onu ve ana-babasını affetsin – tarafından izzetli ve şerefli Peygamber Efendimizin hicretinin 1309 yılının Muharremü'l-haram ayının 15'inde (21.08.1891) hilafet merkezi (dârü'l-hilâfe) olan Tahran'a – Allah orayı kötü olaylardan korusun; âmin Ya Rabbim! – bağlı Şemîrân'ın köylerinden olan Dîzâşûb köyünde yapıldı.[20]

---

19 Şiîlerin genelde Peygamber'e ve onun soyuna selam ve salavat zikrettikleri hâlde Muhammed Arif'in burada sahabilerin de ismini anması R. Caferîyân'ın dikkatinden kaçmamış ve o, Erzurumlu yazarın gerçekte Sünnî eğilimlere sahip bulunmasına rağmen muhtemelen takiyye yapmak suretiyle kendini Şiîymiş gibi gösterdiğini belirtmiştir (*İnkılâbü'l-İslâm*, s. 288). Fakat bizce bu durumda takiyyeden söz edilemez. Eğer öyle olsaydı, o zaman yazar, eserin bu kısmında sahabileri hiç anmazdı.

20 Tahran nüshasının ketebesine göre söz konusu elyazmasının istinsahı, kendi memleketinde Âşûrî diye meşhur olan Muhammed b. Hacı Muhammed Kulu Kazvînî tarafından 1307 yılının Zilhicce ayının 1'inde başlamış ve 1308 yılının Muharrem ayının 21'inde tamamlanmıştır.

GENEL DİZİN

A
Abbâsî 27, 125, 279, 284, 322-324, 350, 352, 385, 398, 425, 429
Abdal Bey Dede 99, 111, 123, 124
Abdi Bey Şamlu 218
Abdullah (yeniçeri) 144
Abdullah b. Muaviye 424
Abdullah b. Sebe 421
Abdurrahman Câmî 20
Abdülhamid II 20
Abdülkerim Bey 300
Abdülkerim Efendizade 267
Abdülkerimzade 205, 219
Abdüllatif Hüseynî el-Kazvînî 32
Abdülmecid Han 392
Abdülvehhâb 243
Abdürrezzak Bey Dulkadir 299
Acazade 247
Acem 115, 146, 154, 163, 195, 250, 290, 337, 338, 340-345, 383, 408
acemi oğlanları 228
Acısu 198
Adana 372, 398
Adapazar 41
Âdem (a.s.) 163, 424
Afganistan 100, 120, 131, 393, 432
Afrika 419
Afşar 98, 189, 190
Ağaç Hanı 284, 286
Ağa Hüseyin Hoca 272
Ağa Muhammed Rûzefzûn 392, 401
Ağzıvar Bey 191
Ahemenişler 154
Ahmed (elçi) 291
Ahmed (Kuneytireli) 308
Ahmed Ağa 205, 325, 352, 364
Ahmed b. Sultan Bayezid 133, 137, 138, 140, 143
Ahmed b. Tahir 385
Ahmed Bey (Atak emîri) 227
Ahmed Bey (mîrâhûr) 197
Ahmed Bey (Tercan hâkimi) 169
Ahmed Bey Dulkadiroğlu 117
Ahmed Bey Kapıcıbaşı 203
Ahmed Bey Karaçınoğlu 368
Ahmed Bey Yahşioğlu 247, 365
Ahmed Çavuş 245
Ahmed Çelebi 161, 238, 248, 267, 272
Ahmed el-A'râbî 87
Ahmed Kunkurat 122
Ahmed Memioğlu 269, 271
Ahmed Midhat Efendi 19, 21
Ahmed Paşa 247, 251, 267, 269, 271, 358
Ahmed Paşa Dukakinoğlu 161, 166, 183, 197, 205, 208, 219
Ahmed Paşa Hersekzade 180, 183, 205, 232-237, 239, 271, 355-357
Ahmed Rıfat Efendi 41, 61
Ahmed Sultan 122
Ahmed Şükrü Efendi 21
Ahmedcan 171
Ahmedcan Ağa 157
Ahmet Taşğın 57
Ahsenü't-Tevârih 33, 34, 91, 144, 183, 210, 225, 238, 253, 270, 273
Ahtaman 382
Ahvâl-i Madam Lavalt-i Fransevî 21
Aişe 202
Akbay 297
Akbay Tavil 297
Akbıyık 277
Akça Koca 153
Akçay 182
akçe 37, 161, 166, 234-240, 247, 251, 261, 268, 276, 305, 310, 313, 325, 354, 359, 375-382, 384
Akdağ 182
Akdeniz 208, 268, 269, 311, 312, 352, 353, 430
Akke 348
Akkoyunlu 13, 29, 30, 36, 51-55, 74-79, 84, 88, 89, 92, 94, 96, 117, 126, 140, 153, 157, 171, 174, 178, 179, 206, 218, 219, 240, 252, 264, 288, 289, 382, 415-419
Aksaray 279
Aksâ-yı Sevâkin 341
Akşehir 273, 278, 354, 360
Alaaddin 137, 140
Aladağ 178
Alanya 232, 247, 379
Alaüddevle Bey Dulkadiroğlu 37, 96, 114-117, 175, 219-224, 241, 244, 262-264, 299, 333, 344
Alaüddevle Simnânî 68
Alaybay 308
alaybeyi 325
Albanya 135, 399
Alemşah Begüm 76, 89
Alevî 54-56, 79, 130
Alexander 135
Âl-i Abâ 408, 409, 422
Ali Ağa 317
Ali b. Abdullah b. Abbas 424
Ali b. Abdülkerim 142
Ali b. Ebû Tâlib 50, 56, 66, 69, 82, 86-88, 176, 181, 202, 210, 212, 353, 400, 407, 421-427
Ali Bey Bayındırlı 92-94
Ali Bey Müstansıroğlu 365
Ali Bey Ömeroğlu 354
Ali Bey (silahdar kethüdası) 354
Ali Bey Şehsüvaroğlu 175, 178, 179, 183, 184, 190-192, 222, 224, 232, 238, 240, 269, 295, 296, 306, 310, 314, 315, 327, 328, 341, 344, 358, 367-372, 393, 402
Ali Çelebi 365, 371, 380
Ali el-Haydarî 79
Ali Haneşoğlu 380
Ali Paşa 144
Âli Paşa Pazarı 235
Aliyyü'l-Murtaza 212, 422, 424, 426
Allân 317
Alman 267
Alparslan 50
Altın Orda 71
Altunköprü 371, 398
Altuntaş 278
Amâlika topluluğu 58
Amasya 134, 137, 138, 189, 205-208, 219, 228, 230, 236, 344, 367, 374, 381, 392
Amat 301
Amerika 21
Amid 236-240, 248, 265, 273, 279, 333
Amr b. Âs 353
Amuderya 21, 186, 215, 262
Anadolu 13-15, 37, 52-56, 69, 74, 79, 86, 97, 127, 130, 137-144, 153, 159-162, 166-168, 173, 174, 179, 183, 189, 191, 194, 196, 205, 227, 229, 237, 247, 261, 267, 269, 271, 273, 291-300, 303-305, 315, 320, 321, 325-328, 331, 347, 351, 355, 357, 358, 361, 364, 366, 367, 370, 371, 374, 378, 380-383, 390-393, 399, 413-416, 427, 430, 432
Andre 234
Âne 392, 398
Ankara 72, 73, 207, 222, 247, 376
Antakya 380, 398
Antalya 128
arabacıbaşı 251
Araban-suyu 295
Arabgir 236, 245
Arabistan 331, 371, 377, 399, 419, 428, 430
Arabşah Bey 247
Arap 26, 41, 53, 98, 100, 125, 128, 160, 227, 246, 247, 257, 267, 290, 291, 300, 303, 308, 309, 313-315, 318, 320, 322, 325-328, 336-338, 341, 343, 346, 364, 391-393, 408, 431, 432

Arapça 14, 15, 17, 21, 27, 40, 57, 82, 104, 160, 278, 287, 384, 397, 408
Aras 94, 174, 204
Arâyend 354
Arcak 382
Argıt Hanı 278
Aristo 395
Ariş 313, 363
Arnavutluk 135, 179, 251, 374, 381, 399
arpa emîni 170, 251
arpa kâtibi 251
arpalık 248
arpa yazıcısı 251
Arran 90, 96, 415, 418, 419
Arrâr b. Amîd 356
Arslan Bey 297
Arz-ı Mukaddes 335
Asatbay 317
Ashâb-ı Kirâm 207
Ashâb-ı Suffe 203
Âsî Irmağı 301
Aspoza 138
Astara 97, 105
Astarabad 122, 199, 419
Asya 13, 92, 182, 183, 227, 239, 276, 299, 419
Aşere-i Mübeşşere 198, 203
Âşık Çelebi 230
Aşkale 307
Âşûrî Muhammed b. Hacı Muhammed Kulu el-Kazvinî 18, 19, 20, 22, 26, 433
Atak 227, 273
Augustus 167
avârız 298
Avca 348, 364
Avlonya 251, 365, 381
Avrupa 13, 15, 21, 25, 40, 46, 51, 60, 110, 135, 141, 183, 399, 410, 418, 428, 432
Avrupalı 104, 110, 225
Avusturya 433
Ayasofya 159, 379, 385
Ayba Sultan 89-91, 94, 96
Aydın 127, 305, 326
Âyetullah Maraşî Kütüphanesi 18
Ayıntab 287, 295, 300, 315, 317, 334, 382, 398
Ayna Pazarı 133
Aynişah Hatun 419
Aynü'l-Haşeb 378
Aynü'l-Kasab 301, 378
Aynü'l-Mübarek 378
Aynü't-Tüccâr 309
azab 203
Azak Denizi 431
Azerbaycan 13, 50, 52, 65, 67, 72-78, 81, 82, 88-92, 96-101, 105, 111, 122, 173, 191, 195, 200, 203, 206, 218, 287, 344, 346, 366, 374, 394, 401, 407, 410, 414-417, 419, 425
Azerbaycanlı 68, 71, 74
aznavur 360

B

Baba Hayrullah 96
Babek Hürremî 425
Babekiyye 426
Bâb-ı Âlî 276
Bâb-ı Züveyle 346
Bâbil 150
Babinger 43
Babür 31, 131, 209, 210, 211, 216, 373
Babürlü 191
Bacque-Grammont 52
Badıncan Sultan Rumlu 123, 209
Bağdat 15, 19-21, 53, 77, 96, 105, 117, 191, 219, 227, 262, 275, 279, 307, 333, 349, 363, 369, 371, 376, 377, 385, 392, 408, 409
Bağlan 120
Bahçe Kapısı 224
Bahrî Memlûkler 347
Bahr-i Zahhâr 426
Bahtiyar Sultan 121
Bakara Arapları 314
Bakü 98
Bali Ağa 316
Bali Bey 248, 305, 326, 341, 352
Bali Çeşnigir 224
Bali Voyvoda 174
Balyemez 229, 230
Bârik Bey Pornâk 100, 116, 117, 219
Barsbay 297
Basiret gazetesi 22
Basra 346
Basra Körfezi 13
Bastana 281
Batı 409
Batılı 51
Bâtıniyye 425
Batı Türkleri 397
Battal Gazi 37, 159
Baybars 297
Bayburt 169, 174, 205, 236, 240, 257, 263, 266, 267, 307, 333, 359-361, 368, 378, 379, 382, 383, 398
Bayezid Bey 363
Bayezid Çelebi 248
Bayezid II 29, 42, 45, 46, 55, 59, 79, 80, 83, 93-95, 102-107, 110-115, 124-127, 131-136, 140, 141, 153, 154, 163, 180, 226, 235, 240-242, 321, 357, 379, 396, 418, 419
Bayezid (yer adı) 178, 398
Bayındırlı 29, 79, 85, 89, 92-96, 99, 102, 103, 107, 108, 113, 126, 127, 155, 264, 289, 418, 419, 429
Bayraklıoğlu 240
Bayram Ağa 243
Bayram Bey Karamanlı 123, 131, 211, 218
Bayramiyye 69, 73
Baysungur 88-90, 218
Bedahşan 120, 186
Bedâiyye 424
Bedeviler 336
Bedirkendi 295
Bedir Savaşı 203
Bediüzzaman Mirza 37, 100, 199, 203, 228
Bedreddin Lülü 348
Behesni 293, 295
Behnesaviye 322
Behram Ağa 229, 246, 248, 256, 308, 312, 322, 379
Behram Bey 161, 197, 198, 205, 251, 355
Behram Mirza 32, 406
Behram Şirvanşah 98
Bektaşî 86, 128, 226, 427
Belgrad 402
Belh 100, 131, 199, 209, 211
Benâniyye 424
Beng ü Bâde 44, 408
Beni İsrail 150, 301, 311
Berdaîzade 379
Berde 191
Berdi Bey 298
Berede Irmağı 303
Berlin Anıtlaşması 20
Berrü't-Tebîs 314
Besâne 266, 360
Beşgeçit 295
Beşiktaş 153
Beyrut 40, 355, 365, 380
Beyşehir 192, 325
Beytullah 345
Beytü'l-Haram 336
Beytü'l-Mukaddes 302, 310, 311
Bıyıklı Çavuş 183, 184, 205, 225, 232, 236-240, 246, 247, 264, 265, 270, 273-275, 278, 283, 371
Bibi Fatıma 67
Biga 241, 247, 266
Bigados 269
Biga Muhammed Bey 286, 288, 289
Bihruze Hanım 192, 230, 239
Bilbeys 362
binbaşı 327
Biradost 363
Birecik 334, 341, 398
Birketü'l-Cemah 338
Birketü'l-Ceyş 326
Birketü'l-Habeş 325, 326, 338
Birketü'l-Hac 314
Birketü'n-Nil 358
Birüd-Divdâr 313
Birü'l-Abd 313, 363
Bistam 122
Bitlis 236, 273, 398
Bizans 72, 159, 160, 414, 415
Boğaz 134
Boğaz Köprüsü 281
Boğdan 272, 358, 359, 398
Bolgay 124
Bolu 236, 245, 251, 374, 376, 381
Bosna 144, 232, 234, 236, 237, 247, 250, 269, 357, 369, 382, 399, 430
Bostancı Ali 197
Boşnak 247, 374
Bozdoğan Çavuş 256, 272
Bozoklu Celal 55, 130
Bozukzade 378
bölük ağası 323
Budak Sultan 124
Buhara 119, 120, 124, 147, 210, 254, 401, 414

Buhayre 327, 328, 329, 340, 341
Buhtunnasr 150
Bulak 318, 328, 330, 338, 355
Bulgaristan 191, 299, 325, 369, 382, 399, 415, 433
Bursa 137, 138, 157, 159, 226, 231, 240, 247, 250, 357, 379, 384
Bursalı Mehmed Tahir 43
Büleydetü'l-Gazi 159

C
Cafer Ağa 272
Cafer Bey 352, 354-356, 391
Cafer es-Sadık 86, 423, 425-427
Caferî 103
Cafer Safevî 34, 75, 76
Câmi-i Garbî 353
Câmi-i Kebîr 239, 299
Campaigning on the Oxus and the Fall of Khiva 21
Canberdi 297
Canberdi Gazâlî 296, 308, 309, 321-327, 337, 341, 364, 366, 370, 372, 377, 378, 380, 392, 401
Candaroğulları 240, 266, 307
Canıbek 297
Canıbek Sultan (Altın Orda hanı) 71
Canıbek Sultan Özbek 209-211, 233
Canik 268
Canpolad Binbaşı 317
Can Vefa Mirza 122, 123
Cebbehâne-i Âmire 167
Cebel-i Lübnan 305, 397
Cebriyye 421
Celaleddin Mirza 34, 61, 407
Celâlî 55, 56, 88, 129-133, 138-140, 143, 168, 374, 393, 397
Celâliyye-Devvâniyye 101
Celâlü'l-Hak 55
Celcûliye 310, 364
Cemaleddin 392
Cemaleddin Mutahhar Hillî 67, 103
Cemaleddin Tebrîzî 66
Cem Sultan 104, 135, 180, 419, 429
Cemşid 79, 83, 85, 114, 115, 144, 154, 241, 367, 373, 403
Cenâhiyye 424
Ceneviz 179
Cengiz Han 52, 108, 124, 216, 407
Cengizoğulları 69, 288, 414
Cerbe 359
Cermük 307
Ceyhan 384
Ceyhun 13, 121, 186, 209, 235
Cezayir 419, 428, 430
Cezire-i Nekkarezen 281
Cezire-i Sultanî 318
Cezîretü'z-Zeheb 354
Cidde 322
Cihangir Mirza 218
Cihânnümâ 20, 40, 61, 67
Cihanşah 73-76, 111, 198
Cisr-i Yakub 364
Cizân 341
Cize 327, 328, 330
Cizre 92, 392, 398
cizye 298
Coğrafya-yı Âlem-i İslâm 24
Coğrafya-yı Hartum ve Sudan 19
Cuci 124
Cûkîler 128
Cüneyd Bağdâdî 66
Cüneyd Safevî 34, 63, 73-76, 111

Ç
Çağatay 216
Çağatayca 254
çakırcıbaşı 268, 305
Çaldıran 13, 30, 33, 36, 37, 40, 42, 46, 50, 57, 88, 116, 124, 125, 145, 179-183, 186-189, 193-197, 218, 223, 262, 263, 344, 357, 360, 407
çarhçı 139, 184
Çârvâr-ı Güzîn 199
Çatalca 233
çavuş 85, 224, 228, 229, 369
çavuşbaşı 15, 160, 233, 247
Çavuş İskender Bey 282
Çavuş Kasım Bey 247
Çayan Sultan Ustaçlu 123, 184, 218, 235, 251, 358, 363, 368-374
Çay-suyu 168
Çelâviler 106
Çelebi Efendi 350
Çelebi Hüsameddin 162
Çemişgezek 225, 236, 264, 267, 333, 416
Çenizlik 157
Çerkez 54, 75, 125, 286, 289, 291, 297, 298, 300, 308-310, 315-317, 320-323, 327, 335-341, 346, 349, 350, 373, 380, 381, 401
Çerkez Hüseyin Bey 270
Çerkezistan 419
Çeşnigirbaşı Mustafa 361
Çınarlı dere 277
Çin 78, 121, 433
Çingene 21, 269
Çinî Kalesi 222, 224
Çirkin Hasan Tekelü 360
Çirmen 369
Çoban Köprüsü 37, 174, 204
Çorlu 125, 233, 395
Çömlekçizade Kemal Çelebi 300, 371
Çuha Sultan Tekelü 401
Çukurova 366, 372
Çukur-Saad 97, 98, 250, 265, 275, 279, 368

D
Dağıstan 78, 82, 344
Dahhâk 154, 163
Dalmaçya 234
Damgan 121, 122
Dârâ 107, 154, 170, 241, 403
Dârâb 154, 163
Darbhane-i Âmire 347
Darende 294, 398
daruga 104, 118, 119, 246
Dârülfünûn Medresesi 162
Dârü'l-İrşâd 71
Dârü't-Tercüme 15, 16, 17, 19, 28
Dârü't-Tercüme-i Hassa-i Hümâyûnî 60
Dârü't-Tevkî 347
Davud (a.s.) 296, 298, 334
Davud Bey 266, 268
Davud Bey Hîzânî 380
Davud Paşa 269, 376
Debistân-ı Mezâhib 44, 101
Dede Kargın ovası 276
defterdar 198, 205, 206, 226, 228, 232, 247, 267, 269, 271, 298, 304, 305, 313, 363, 364, 371, 378
Deli Durak 144
Demâga-i Zengi 278
Derbend 82, 117
Derbend-i Âhenîn 209
Derbend-i Kazıklu 277
Dergüzin 90, 188, 189, 191
Derviş Ali Bey 247
deryabeyi 271, 272
Despina Köprüsü 153, 269
Deşt-i Kıpçak 119, 121, 146, 222, 225, 227, 419, 431
Dev Ali Sultan Rumlu 123, 233, 235, 266, 360, 361, 368, 373, 374, 392, 401
Dev Durak 144
Devletbay 308, 309
Devletşah Semerkandî 43, 61, 71
Devlet Şeyh 124
Deylem 115
Deyleman 97
Deyr 313, 363
Deyrü'l-Kamer 40
Deznik 402
Dımaşk 73, 301-303, 335, 344, 365, 367
Dicle 239
Dikilitaş 277
Dil 224
Dimetoka 134, 245, 262
Dimitroféa 402
Dimyat 347
dinar 101, 161, 200, 235, 261, 306, 313, 359, 378, 379, 384, 414
Dîvân-ı Âli 199, 209, 227, 229, 265, 295, 304, 312, 397
Dîvân-ı Hümâyûn 35, 36, 85, 145
divitdar 298, 308, 317, 354
Divriği 294, 334, 398
Diyarbakır 15, 33, 37, 47, 74, 75, 92, 93, 96, 100, 102, 116, 140, 141, 144, 145, 158, 168, 182-184, 196, 218, 222-227, 232, 234, 236-240, 242, 246-250, 256-258, 261-265, 270-279, 283, 296, 307, 330, 333, 349, 358, 363-369, 371-374, 377-384, 397, 398, 410, 415, 417
Dîzâşûb 433
dizdar ağa 272
Dizdarzade 325
Doktor İbrahim Efendi 40, 61
Don Irmağı 431
Dört Halife 69

Dr. Debay 21
Duhânî 359, 384
Dulkadir 74, 96, 98, 110, 114, 117, 144, 189, 221-224, 232, 244, 264, 276, 315, 333, 356, 357, 364, 397, 398, 418
Dulkadiroğulları 114, 221, 244, 263, 300, 428
Durmuş Han Şamlu 32, 183, 184, 368, 392, 402
Dündar Hüsam Bey 251
Düzme Osmanoğlu 376

E
Eberkuh 100
Ebû Abdullah Hafif 66
Ebû Bekr 69, 202, 422, 424
Ebû Esved Ahmed ed-Dîneverî 66
Ebû Eyyûb Ensârî 104, 153, 226, 228
Ebû Hanife 125, 383, 409
Ebû Haşim 424
Ebû Mansur el-İclî 422
Ebû Mihnef 408
Ebû Muhammed el-Kasım Hamza 63, 87
Ebû Necib Abdülkahir 66
Ebû Nümeyy 355, 356
Ebû Said İlhanlı 69, 174
Ebû Said Sultan 211
Ebû Said Timurlu 76, 288, 416
Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh 299
Ebü'l-Abbas 353, 385
Ebülfeth Bayındır 100
Ebü'l-Hattâb Muhammed b. Ziynet el-Esedî 423
Ebülhayr Han 124
Ebü'l-Kasım Hamza 87
Ebü'l-Kıyas 353
Ebü'l-Müslim Mervezî 424
Edirne 14, 37, 125, 144, 146, 153, 205, 226, 231-239, 266, 268, 269, 272, 385, 386, 392-395
Efdalü'l-Mülk Gulam Hüseyin Kirmânî 24
Efendiyev O. 50
Eflak 144, 235, 236, 272, 398
Efrasiyab 154
Eğriboz 268
Ehl-i Beyt 62, 103, 253, 301, 420, 427
Ehl-i Sünnet 53, 103, 106, 117, 125, 158, 164, 199, 201-203, 207, 252, 288, 304, 324, 409, 426-428, 430
Elbistan 221, 281, 398
Eleşkirt 178
el-İnsan dergisi 21
Elkas 193, 406
el-Meâsır ve'l-Âsâr 17
Elsiyi Kalud 278
Elvend Mirza 96, 98, 105, 107, 126, 218, 410
Emevî 103, 108, 159, 302, 408, 409, 429
Emeviyye Camii 303-307, 365-367, 370, 375
Emineddin Cebrail 63, 66
Emîr Abdülbaki 184, 188, 189, 191
Emîr Abdülgaffar 206
Emîr Abdülkerim 401
Emîr Ali b. Ömer 324, 325, 329
Emîr Baraş 298
Emîr Celaleddin Muhammed Astarâbâdî 218
Emîr Çoban 69, 70, 174
Emire Dimâc 392
Emîr Gıyas 106
Emîr Han Türkman 233, 235, 262, 401, 402
Emîr Hayreddin 326
emîr-i âhûr 197, 205, 226, 265, 297, 317, 325, 352, 364, 367, 372, 379
emîr-i alem 197, 226, 265, 319, 321, 322
emîr-i hac 355, 366
emîr-i kebîr 318
emîr-i meclis 317
emîr-i silah 317
Emîr Kansu 298
Emîr Kanyad 297
Emîr Muhammed b. Yusuf 209, 210
Emîr Ömer 325, 354
Emîr Sedûd 297
Emîr Sultan Rumlu 33
Emîr Timur 52, 59, 71, 72, 108, 127, 142, 167, 176, 179, 199, 407, 415, 416
Emirü'l-müminin 279, 284, 353, 422, 424
emîrü'l-ümerâ 69, 174, 209, 218, 270, 283, 317
Emîr Zünnûn 100
Emmâme 24
Endhûd 131
Endican 121
Endülüs 375, 429
Enes 327
Enesbay 317
Engürüs 225
Enûşirevân 98, 255
Enzeli 24
Epifanya 301
Erbil 398
Ercüvan 97
Erdebil 63-65, 71, 73-75, 78, 90, 91, 97, 101, 126, 128, 406
Erdebiloğlu 52, 127, 143, 144, 178, 195, 196, 230, 235, 238, 289, 369, 377, 391, 411, 431
Erdebil Tekkesi 75, 89
Erdelan 374
Erdiş 298
Ergani 398
Erki-suyu 205
Ermenek 417
Ermeni 311
Ermenistan 46, 263, 360, 410, 419, 428, 430, 432
Ermeniyye 333
Erzincan 37, 38, 93, 97, 99, 130, 139, 140, 145, 157, 166, 168, 170, 171, 174, 178, 225, 240, 263, 307, 333, 361, 398, 417
Erzurum 14-16, 56, 170, 174, 182, 433
Esad Efendi 22
Eskişehir 380
Esra Doğan Turay 57
Esrârnâme 43, 61, 68, 69
eşikağası-başı 209
Eşkânî 167
Eşref Rûmî 157
Evreng Tâşif 381
Eyüp 226
Eyyûbî 301, 346, 347, 349, 391
Ezher Camii 318, 323, 325, 359

F
Fabius Buvatal 24
Faik Bey 133, 141, 168, 231, 246, 256, 272, 361, 376
Fârâbî 395
Fars 53, 78, 90, 96, 107, 125, 160, 252, 253, 410
Farsça 13, 14, 17-20, 22-27, 31, 34, 36, 40-46, 57, 62, 70, 82, 87, 104, 131, 157, 159, 162, 166, 176, 206, 209, 228, 287, 329, 331, 383, 384, 386, 397, 407
Fars Körfezi 24
Fâryâb 131
Fas 266, 358, 419, 428, 430
Fâtımî 429
Fatih 29, 53, 59, 93, 134, 153, 162, 174, 179, 226, 235, 240, 321, 357, 416-419, 428, 429
Fazlullah b. Rûzbihân Huncî 33, 37, 81, 252-254
Feravşe 267
Ferdinand II 267
Ferhad Ağa 197, 319, 321
Ferhad Bey 366
Ferhad Paşa 184, 328, 358, 393, 395, 401, 402
Ferideddin Attâr 43, 61, 68, 69, 384
Feridun 154, 163, 241
Feridun Bey Münşeâtı 35-39, 61, 79, 93, 114, 126, 145, 254, 277, 332, 403, 410
Fernûş 384
ferrâş 83, 148, 180, 248
Ferruh Ağa 228
Ferruhşad Bey 157, 169, 171, 178
Ferruh Yesâr 77, 89, 97, 98, 107, 233, 410
Ferruhzad 98
Feth Ali Şah 34
Feyyâz Müşaşaî 117
Fırat 13, 133, 168-170, 263, 281, 299, 341, 370-372, 378, 382, 392
Filipus 344, 353
Filistin 309, 311, 398
Firavun 58, 150, 154, 174, 211, 215, 317, 327, 330, 331, 339, 347
Firdevsî 79, 154
Firengiz 406
Firuzkûh 100, 105
Firuzşah Zerrinkülah 63
flori 179, 241, 246, 306, 323
Florina 300, 317, 331
Foça 382
fodula 161

Fransa 433
Fransız 21
Fransız Devrimi 45, 110
Frenk 30, 104, 110, 135, 226, 227, 234, 236, 239, 250, 267, 289, 301, 311, 315, 346, 348, 371, 374, 375, 380, 410, 413, 429, 430, 432
Fulad Oğlan 124
Fustat 330
Fusûsü'l-Hikem 68, 367
Fuzûlî 44, 61, 408
Fütûhât-ı Mekkiyye 367
Fütûhât-ı Şâhî 45
Füvve 352, 354

G
Gaffârî 32, 33, 63, 64
Galata 226
Garbiye 327
Garcistan 120, 393, 432
garip yiğitler 245, 250, 265, 328, 331
gayrimüslim 199, 382, 399
Gazaleddin Bey 379
Gazi Bey 98
Gazi Kıran Yusuf Bey 363
Gazneli 51
Gazze 302, 305-312, 337, 363, 364, 397
Gedik Ahmed Paşa 37, 179, 180, 231
Gedik Hanı 166
Gelbüze (Gebze) 277
Gelemiç Yurdu 278
Gelibolu 208, 245, 266
Gence 89, 97, 191
General Wood 18
Germiyan 129, 144
Gevherhan Sultan 93, 419
Gevher Sultan 77
Gıcdüvân 211
Gilan 67, 101, 263, 331, 372, 388, 389, 410
Gilanat 100, 101, 107, 407
Gilekçe 407
Gilzâî 433
Golden P. 51
Göde Ahmed 93-96, 218, 419
Gökboza (Gebze) 153
Gökçe-Deniz 97
Gökmeydan 299
Göksun 384
Gregory Ebü'l-Ferec 98
Grek 416
gulambaşı (kullar ağası) 247
Gurâbiyye 424
gurebâ 160, 161
Gurgura 250, 307, 359-361, 373, 392
Guristan 120, 410
gülbang 88
Gülhandan 105
Gülhane Fermanı 25
Gülistan 98
Gülistan (Saltanat) Kütüphanesi 20, 23
Gülşen-i Râz 68
Gümüşhane 264
Gürcistan 77, 81, 126, 175, 200, 204, 232, 250, 257, 266, 305-308, 359-361, 372-374, 389, 392, 397, 401, 410, 417, 419, 428, 432
Gürcü 65, 93, 95, 96, 257, 263, 360, 368, 372, 374
Güzelci (Güzelce) Paşa 301

H
Habeş 341
Habib Neccâr 380
Habîbü's-Siyer 31, 61, 400
Habil 163
Habsburg 267
Haccâc 108, 111, 423
hâcebaşı (harem ağası) 249
hacesaray 239
Hacı Bayındır 89, 90
Hacı Bayram-ı Veli 69, 73
Hacı İzzet Paşa Camii 170
Hacı Mahmud Bâkûyî 27, 260, 261, 386, 387, 388
Hacı Muhammed Şerif 14, 433
Hacı Rüstem 197, 198
hâcib 157, 297, 308
hâcibü'l-huccâb 317, 327
Haçik 227
Haçlı 346, 347, 429
Hadîkatü's-Su'adâ 44, 61, 408
Hâdim Ali Paşa 130, 166
Hâdim Bey 117
hafâret 391
Hafız Muhammed 39
Hafız Mustafa Paşa Ispanakçızade 15
Hafız Şirâzî 384
hafiyye-nüvis 232
Hakîkatü't-Tevârih 42-45, 61, 102, 131, 198, 430
Hâkim Billah 385
Halep 21, 37, 117, 221, 225, 244, 269, 282, 286-290, 296-303, 334-336, 341, 344, 358, 359, 366, 370, 372, 378, 381-384, 391, 398, 413-416, 419
Halep-i Köhne 300
Halhal 97
Hâlid Bey 42, 198, 251
Hâlid b. Velid 111
Halifetü'l-Hulefâ 117
Halifezade Şüca 231
Halil Akkoyunlu 77, 218
Halil Bey Eyyûbî 273
Halil Bey Ramazanoğlu 372
Halil Sultan Dulkadir 184
Halil Şirvanşah 75, 77, 98
Halilü'r-Rahman 312
hâlisa 307
Halkalı Pınar 233
Hama 300, 301, 308, 366-378, 380
Hâmân 211
Hamdân b. Karmata 425
Hamdullah Müstevfî Kazvînî 70
Hamid Çelebi 379
Hamid-ili 307
Hâmid Kayserî 69
Hâmidoğlu 328
Hamza 160
Hamza Akkoyunlu 218
Hamza Bahadır Han 121
Hamzabeyli 265
Hamza Halife 208
Hamza Sarıgörez 142
Hamza Sultan 238
Hanbelî 324
Hândmîr 31
Hanefî 17, 53, 66, 101, 324
Hanek 326
Haneki 314, 362
Haneşoğlu 305, 364, 367, 372-377, 380, 381
Hân-ı Büruç 307
Hân-ı Lecûn 309
Hanış Hanım 406
Hân-ı Tuman 300
Hân-ı Yunus 309, 313
Hani 398
Haramiyye 425
Haremeyn 136, 290, 291, 293, 333, 336, 341, 344, 385
Haremullah 300
Hargûşoğlu Ömer 380
Hârizm 21, 22, 104, 121, 147, 167, 255, 432
Hârizmli 104, 413
Harput 37, 92, 116, 264, 267, 279, 373, 398
Hartum 19, 21
Hasan Ağa 191
Hasan Ali Tarhan 94
Hasan b. Ali 424
Hasan Bey Çota 360
Hasan Bey (elçi) 241
Hasan Bey İsa oğlu 331
Hasan Bey (kethüda) 219, 268
Hasan Bey Rumlu 33, 144
Hasan b. Muhammed b. Kalavun 324
Hasan b. Ömer 142
Hasan Can 39
Hasan Çelebi 312, 367
Hasan (elçi) 280
Hasan el-Hüseynî 34
Hasan Halife 55, 128, 129
Hasankeyf 218, 273
Hasan Padişah Camii 188, 198, 199
Hasan Paşa 183, 190, 191, 196, 236
Hasan Sabbâh 425
Hasan (vezir) 309
Hasköy 234
Has Murad 417
Hâşimî 284
Hatâî 49, 406
Hatâmire 362
Hâtem 255
Hâtırât 17
Hatice Begüm 74
Hattâbiyye 423
Hattâriyye 362
Havâdis gazetesi 18, 21
Havar 100

Havâric 420, 421
Havza 134
Hayber 82, 86
Haydar Çelebi 15, 36-39, 145, 197, 247, 273, 327, 352, 377
Haydar Çelebi Ruznamesi 161, 162, 166, 169, 199, 204, 257, 383, 394
Haydar-ı Sânî 88
Haydarî 165
Haydariyye 55, 56, 79, 85, 86, 88, 92, 102, 104, 142, 143, 397, 428
Haydar Safevî 29, 55, 59, 63, 76-82, 87-89, 107, 111, 128, 129, 405
Hayır Bey 244-246, 282, 296-299, 308, 312, 314, 315, 322, 324, 325, 341, 359
Hayır Bey el-Mimar 317
Hayır Paşa 361, 362, 365, 370, 376, 380, 381
Haylan 298, 381
Hayrât-ı Hisân 41
Hayreddin Çavuş 15, 237, 282
Hayreddin Hoca 227
Hayyam 384
Hazar Denizi 89, 147, 182, 431
hazinedar 297, 327, 376
hazinedarbaşı 317
Hazinedar Usta 249
Hazine-i Âmire 94, 246, 272, 335
Hazine-i Hassa 179, 320
Hazra 76
Hemdem Paşa 37, 38, 171
Hemedan 105, 145, 191, 279
Herald gazetesi 21
Herat 20, 31, 32, 45, 53, 120, 122, 124, 125, 131, 191, 253, 393, 401
Hereke 153, 277
Herodot 330
Hersek 232, 234, 240, 247, 357, 359, 376, 399
Heşt Behişt 104, 264
Heykalzade 267, 369
Hezâre 120
Hristiyan 58, 149, 267, 285, 311, 374, 381, 399, 409, 414, 428, 430
Hırvat 234
Hırvatistan 234, 399, 430
Hısn-ı Ziyâd 267
Hıtay 78
Hızı 78
Hızır 191
Hızır Ağa Ustaçlu 188
Hızır Bey 126
Hicaz 73, 122, 336, 341, 346, 350, 365, 374, 392, 398
Hille 275, 279
Hindistan 44, 94, 109, 128, 132, 140, 307, 419, 428, 431
Hint 283, 285
Hisar-ı Şâdmân 120, 209, 210, 212
Hişâm b. Abdülmelik 159, 426
Hişâm b. Hakem 423
Hişâm b. Salim el-Cevâniki 423
Hişâmiyye 423
Hît 392, 398
Hive 21
Hive Seyahatnamesi 16, 21, 22
Hizan 398
Hoca Ali Safevî 69, 72, 73
Hoca Efendi 248, 265, 326, 350, 351, 367
Hoca Habibullah Sâvecî 32
Hocahasan-ı Mâzî 96
Hoca Hümâmeddin Muhammed 31
Hoca Kasım Şirvânî 306
Hoca Muhammed 123
Hoca Muhammed Bâkûyî 345
Hoca Muslihiddin 323
Hoca Nasir Tûsî 103
Hoca oğlu Mehmed Bey 321
Hocaoğlu Mehmed Çelebi 205
Hoca Sâdeddin 39, 40, 61
Hocazade 319
Hollanda 433
honsâlâr 198
Horasan 13, 20, 21, 31, 34, 40, 53, 68, 71, 100-102, 118, 121, 125, 131, 191, 203, 206, 209, 211, 218, 233, 235, 253-256, 262, 374, 401, 402, 407, 410, 419
Hortu Köprüsü 280
Hoy 25, 90, 178, 179, 182, 190, 194, 197
Hubb-ı Ukûle 314, 363
Hudaverdibay 308, 309
Hulâsa ez Rûznâme-i Vakit ve Tercümân-ı Hakikat 18
Hulâsa-i Rûznâmecât-ı İslâmbol 17
Hulefâ Bey 184, 191
Hulefâ-yı Râşidîn 155
humus 88, 129
Humus 297, 301, 366, 378
Hurşid Bahadır 208, 217
Hurşidîler 117
Hurûf-ı Kûfî 25
Hutbetü'l-Ma'mûre 313
Huveyze 117
Hûzân 208
Hümâyûn 31
Hürremabad 117
Hüsam Bey 198, 247, 271, 272
Hüsameddin 410
Hüsam Paşa 310
Hüseyin Ağa 238
Hüseyin b. Ali 86, 408, 409, 424, 426, 427
Hüseyin Bey 138, 139, 232, 307, 325, 359
Hüseyin Bey Alihanî 90, 91
Hüseyin Bey Şamlu 99, 123, 188, 191, 209
Hüseyin Çelâvî 100, 105
Hüseyin (kapıcı) 381
Hüseyin Paşa 273, 312, 313, 321, 363
Hüseyin Vaiz Kâşifî 407, 408
Hüseyn-i Kürd 160
Hüsn ü Âniyyet 21
Hüsrev Bey 194, 269, 366, 379
Hüsrev Paşa 356, 368, 369
Hüsrev Paşa Camii 239
Hüsrev Perviz 107

I
Ilgın 278
Irak 67, 81, 89, 101, 106, 107, 111, 116, 122, 209, 256, 349, 427
Irakeyn 77, 89, 90, 92, 419
Irak-ı Acem 89, 96, 100, 102, 105, 410
Irak-ı Arap 21, 100, 102, 116, 117, 219, 374, 410, 413, 428, 430, 432
Isparta 41

İ
İbe Hoca 124
İbn Battuta 128
İbn Mülcem 421
İbn Ömer 318
İbn Said 306
İbrahim Bey 353
İbrahim Bey Karamanoğlu 240
İbrahim Emînî 45
İbrahim II Şirvanşah 27, 233, 260, 264, 332, 345, 386, 389, 392, 402
İbrahim I Şirvanşah 77, 98
İbrahim İmam 424
İbrahim Safevî 63, 73
İbrahim Sultan Musullu 393
İçel 305
İdris Bitlisî 103, 104, 241, 246, 264, 273, 305, 331
İdris Şâfiî 363
İhtiyar Bey 328
İkonomiyum 161
İlbasan 381
İlhanlı 47, 67, 69, 70, 174, 414, 415
İlti Oğlan 124
İmadiye 363
İmam Begavî 162
İmamiyye 52, 79, 103, 407, 426, 427
İmamkulu Mirza 50
İmam Rıza 426
İmaret-i Âdiliyye 338
İncil 409
İnebahtı 104, 357, 359
İngiliz 18, 433
İngilizce 21
İnönü 278
İran Büyük İslâm Ansiklopedisi Merkezi 44
İran İslâmî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi 18, 19, 23, 44
İranlı 13, 15, 16, 20, 26, 41, 45, 62, 101, 104, 108, 109, 141, 170, 174, 190, 200-203, 211, 264, 384, 390, 392, 415-418, 432
İran Milli Kütüphanesi 16, 18, 20-25
İrek 317
İrem 333
İret köyü 278
İrevan (Revan) 98, 204, 360
İsa (a.s.) 254, 303, 304, 380
İsa Bey 232, 234, 251, 302, 305, 363
İsaklu 278

İsfahan 16, 25-27, 32, 39, 61, 62, 77, 89, 96, 106, 176, 208, 217, 252, 365, 367, 424
İsfahan Umumi Kütüphanesi 19-23, 26
İsferencan 64
İshak Ağa 247, 248, 250
İshak (a.s.) 300
İshak Bey 160
İshak Bey Karamanoğlu 416, 417
İshak Çelebi 378
İshak Paşa 134
İskender 114, 154, 183, 185, 187, 188, 220, 238, 241, 253, 282, 344, 353, 395, 403
İskender Ağa 367, 379
İskender Bey 241, 298, 354, 379
İskender Bey Evrenosoğlu 232, 247, 365
İskender Bey Münşî 72
İskender Çelebi 248, 304, 305
İskenderiye 290, 308, 309, 351-353, 365
İskender (kapıcı) 381
İskender Paşa 167, 208, 226, 229, 230
İskit 170
İslâmbol 46, 95, 104, 114, 118, 130, 134-138, 141, 142, 167, 180, 203, 224-226, 230-236, 239, 268, 269, 273, 276, 277, 286, 293, 295, 302, 303, 307, 314, 351, 354-359, 361, 365, 366, 369, 374, 380-384, 391, 393, 395-399, 410
İslâmbol Denizi 160
İsmail b. Cafer 425
İsmail Bey Tevkîî 42, 43, 61
İsmailiyye 101, 333, 425, 427
İsnâaşeriyye 55, 101, 102, 427
İspanya 267
İspir 240, 359, 361
İspirî Çavuş 377
İsrail 150, 297, 301, 308, 310, 348
İstahr 78, 89
İstanbul 18, 20, 21, 36, 40-42, 46, 153
İttilâ'ât-ı Fenniyye Râci' be Bağdâd 19
İvaz el-Havâs 63, 64
İzmir 127, 159, 161
İznik 37, 157, 159, 162, 277
İznikmid (İzmit) 37, 153, 157, 250, 269
İzvornik 369
İzzeddin Aybek 347

J
Jan (İoannes) Komnen 416, 417

K
Kabakçı-suyu 233
Kâbe 120, 165, 336, 405, 426
Kabil (Hz. Âdem'in oğlu) 163
Kâbil (şehir) 216
Kabrü'l-Mesâî 313
Kabun 375, 376
Kaçar 15, 20, 34, 35, 50, 51, 60, 98, 189, 418, 419
kadı 202, 228, 231, 239, 248, 324, 374, 380, 381, 390, 391
Kadı Abdülkerim 231
Kadı Abdüssamed 324
Kadı Ahmed Kummî 72
Kadı Burhaneddin 167, 222
Kadı İshak 208
Kadı Mansur 124
Kadı Muhammed 100, 118
Kadı Nasrullah Zeytûnî 103
Kadı Ömer 104
Kadı Vahideddin Ömer el-Bekrî 66
Kafkas dağları 13, 182
Kafkasya 204
Kahire 37, 40, 283, 287, 314, 315, 318-324, 327, 338, 339, 343-346, 358, 361
Kâhta 334
Kain 233
Kakan 364
Kakun 309
Kalatü'r-Rum 334
Kalavun 348
Kâlîkût 341
Kalmuk 121
Kalmukistan 119
Kaluçe 402
Kamaniçe 402
Kamber 105
Kamber Bey 123
Kâmiliyye 421
Kamran Mirza 191
Kâmûsü'l-A'lâm 42, 43, 61
Kandahar 100, 191, 216
Kansu 297
Kansu Âdilî 380
Kansu Ebû Sina 317
Kansu Gavri 57, 124, 140, 144, 244, 263, 278, 284, 285, 289-293, 296-298, 318, 333-336, 344, 350, 355, 361, 373, 381, 398
Kansu Irmağı 78
Kansu Kürt 317
kapı ağası 265, 271, 305
kapıcı 206, 229, 230, 251, 362-366, 372, 376, 381
kapıcıbaşı 15, 27, 38, 171, 197, 203, 205, 229, 230, 234, 246-248, 268, 271, 293, 308, 322, 328, 353, 372
kapıcılar kethüdası 248, 251, 268, 271, 313, 328
kapı hallkı 399
Kar 377
Kara 301, 378
Kara Amid 257, 264, 368
Kara Ayna 182
Karabağ 97, 189, 371
Kara Bali Çelebi 248
Karaboğdan 225
Karaca Ahmed Paşa 166, 184, 246, 256, 272, 277, 289, 293, 300, 370, 372, 378, 379
Karacadağ 91, 98, 280
Karaca Pınar 280
Karaçınoğlu 197
Karaçi 269
Karadağ 357, 433
Karadeniz 179, 227, 431
Karagöz Paşa 130
Kara Hamid 264, 273, 368
Kara Han Ustaçlu 33, 47, 218, 236, 238, 239, 261, 262, 269, 270, 273-283, 296
Karahisar 174, 205, 206, 380
Karahisar-ı Develü 281
Karahisar-ı Sahip 278
Karakoyunlu 51, 52, 73, 74, 76, 111
Kara Kurak 301
Karaman 15, 37, 38, 130, 144, 160, 161, 171, 179, 194, 236, 247, 261, 266, 271, 291, 295, 326, 351, 356, 364, 366, 368-371, 382, 393
Karamanlı 74, 162, 273, 417, 418
Karamanlı Mehmed Paşa 134
Karamanoğulları 179
Kara Murad Çavuş 270
Kara Mustafa 331
Kara Piri Tavaçı 89, 90
Kara Yülük Osman 218, 417
Karesi 192, 232, 307, 312
Kârkiyâ Mirza Ali 91, 92, 97
Karmatîler 425
Kârpert 267
Kars-ı Dulkadriyye 221, 222, 398
Karşı 33, 210
Karun 301
Kasım Bey 251, 376, 382
Kasım Bey Acemî 272
Kasım Bey b. Cihangir Bey 100
Kasım Bey Çavuş 246
Kasım Biemrillah 385
Kasım Çelebi 227, 231
Kasım (kethüda) 370
Kastamonu 240, 379
Kâşân 100, 275, 279
Kaşgar 22, 121
Kâşifü'ş-Şarkiyye 298
Kâtib Çelebi 20, 40, 61, 67
Katiye 362, 363
Kavâid-i İslâm 103
Kavak 233
Kavsûn Nâsırî 349
Kayalık 232
Kayıtbay 308
Kayıtbay Hamamı 303
Kayıtbay Muhammed 287
Kayıtbay Sultan 314, 350
Kayri 310
Kayseri 37, 114-116, 127, 143, 173, 177, 222, 224, 232, 246, 247, 272, 281, 282, 304, 382, 417
Kaysû 317
Kaytak 344
Kazak Bey Rumlu 360
Kazak Sultan 236
kazasker 191, 205, 225-229, 239, 246, 251, 267, 269, 270, 273, 277, 293, 300, 303, 310, 325, 331, 351, 355, 356, 367, 378
Kaz Çayırı 133, 138
Kâzerun 105
Kazıklı Beli 157
Kazvin 32, 33, 275, 279, 363
Keban-Ergani 15

Kefe 95
Kelhur 275, 279
Kelhuran 65
Kemah 33, 37, 46, 157, 168, 169, 219, 220, 221, 222, 223, 231, 263, 279, 307, 332, 333, 344, 368, 398
Kemal Ağa 272, 391
Kemal Bey 269
Kemal Çelebi 378
Kemâleddin Hüseyin Bey 243
Kemâleddin Sevincek (Süyünç) Bahadır Han 121
Kemalpaşazade 88, 142, 231, 300, 325, 331, 351
Kemer 272
kemer-beste 88, 92, 128, 158, 162
Kenan 308
keneş 204
Kengiri (Çankırı) 376, 379
Kerbela 34, 44, 301, 408, 409, 420
Kergân 91
Kerim Han Zend 410
Kersene (Kürsene) 372
Keskim 361
Keşf-i Cedîdî der Amerika 21
Keştîsâz-hâne 374
kethüda 161, 168, 198, 219, 232, 238, 239, 245, 248, 265, 267, 326, 328, 354, 362, 365, 370
Keyfiyyet-i Fenniye vü Târihiyye-i Meşrûbâtü'l-Külliyye 21
Keyfiyyet-i Îmârât-ı Saltanatî-i Devlet-i Rus 18
Keyhüsrev 107, 116, 154
Keyhüsrev-i İsfendiyar 44
Keyvan (Satürn) 186
Khiyapuş (Kheops) 330
Kıbrıs 354, 355, 398
Kılavuz Mehmed Bey 372, 373
Kılıç 154, 168
Kıpçak 121, 233, 236, 237, 261, 358, 398, 399
Kırım 146, 194, 222, 225, 227, 233, 236, 237, 261, 358, 398, 399, 419, 431
kırkbaşı 297, 298
Kırk Pınar 280
Kırmanç 264
Kırşehir 232, 246, 261
Kızıl Ahmed 236, 240, 266, 267, 305, 307
Kızılbaş 13, 14, 33, 55, 77, 78, 87-89, 111, 116, 117, 122-124, 142, 158, 162, 165, 168, 169, 172-180, 185-194, 197-199, 203-211, 215, 219-223, 225, 229, 233, 236-240, 258, 260-262, 269, 270, 273-275, 278, 283, 287-290, 332, 333, 340, 360-363, 365, 368-371, 373, 377, 383, 386, 387, 392, 394, 401, 402, 420, 430-432
Kızılbörk 252
Kızılçöl 356, 357
Kızıldeniz 430
Kızılırmak 167
Kızılkaya 278
Kız Kulesi 160
Kiğı 205, 361, 398
kilercibaşı 228
Kilis Kalesi 234, 236
Kirman 71, 90, 92, 96, 100, 101, 410
Kirmâne 169
Kişon 309, 364
Kitabçe-i İnhisar-ı Duhâniyyât 25
Kitâb-ı Kenzü'l-Mefâtih 25
Kiyâlar 100
Kleopatra Ptoleme 347
Kocaeli 153
Koçi Bey 205, 247, 248
konsolos 251
Konstantiniye 157, 159, 224
Konya 37, 130, 161, 162, 278, 280
Korkmaz 297
Korkmazoğlu Çerkez Mehmed Bey 377
Korkud (Osmanlı şehzadesi) 127, 133, 134, 143, 247
Koron 104
korucu 184, 274
korucubaşı 184, 188, 191
Kosova 191
Kotur 25
Koyunlu Hisar 416
Kozan 88
Kör Şadi Bey 350
Kör Şah Hudabende 419
Kör Şahruh 117
Kösedağ 178
Köse Hamza Bey 191
Köstendil 35, 299
Kubad 101
Kubad Bey 372
Kudurmuş Sultan 218, 274, 275
Kudüs 37, 73, 150, 308, 310, 364
Kueup 330
Kûfe 426
Kuğlu 317
Kuhistan 389
Kulaksız Mehmed Çelebi 371
Kule Kapısı 256
Kulu Bey 114
Kum 18, 131
Kumuk 344
Kunduz 120
Kuneytire 308, 364
Kur'ân-ı Kerîm 47, 64, 154, 155, 162, 164, 201-203, 212, 282, 383, 425
Kurnâ 430
Kurnal 76
Kuruçay 278
kuruş 370
Kus 349
Kusar 76
Kusayra 301
Kutaybe 337, 338
Kutayfe 301, 378
Kutbeddin 63, 65
Kutbeddin Ebherî 66
Kutbeddin Haydar Zâvei 79
Kutuz 348
kûtvâl 205, 220, 221, 223, 391
Kuzey Afrika 375
Kuzı Bere Begüm 124
Küçük Ahmed 247
Küçük Ahmed Bey 241
Küçük Ahmed Çavuş 240, 246
Küçük Asya 46, 67, 71, 74, 76, 86, 129, 349, 413, 414, 416, 428
Küçük Sinan Paşa 320
Küçüm Han 211
Kürdistan 25, 95, 100, 102, 200, 241, 258, 263, 264, 273, 307, 333, 343, 367, 374, 394, 401, 410, 413, 414, 419, 428, 430, 432
Kür (Kura) Irmağı 89
Kürrâsetü'l-Ma'î 24
Kürt 100, 104, 241, 264, 273, 275, 300, 307, 315, 341, 346, 363, 371, 372, 389, 391, 392, 398
Kürt Mahmud 364
Küstendil 269, 365
Kütahya 130, 266, 278

L

Lahican 91, 92, 97, 389
lala 123, 188, 191, 209, 227, 231, 235, 269, 369
Lala Şahin Paşa 235
Larende 162, 245, 247
Latin 26
Lazistan 46, 75, 126, 174
Lecûn 364
Lehistan 135, 374
Leon 160
leşker-nüvis 364, 379
leşker veziri 206, 219, 226, 230, 267, 269, 271, 298, 304, 305, 363, 364
Levâsân 24
Levend Han 401
levent 390, 391
Londra 21
Los-Angeles Üniversitesi 20
Lucius 167
Luristan 100, 117
Lut Denizi 311
Lübbü't-Tevârîh 32
Lübnan 40, 297
Lügat-i Târihiyye 41, 61
Lütfü Ağa 268
Lütfü Bey 160, 248

M

Maarif Nezâreti 41
Macar 232
Macaristan 237, 266-269, 307, 358-361, 369, 374, 397, 402
Mac Gahan 21
Madençayı 264
Mağrib 266, 268, 328, 338, 341, 358, 359
Mahmud Ağa (çakırcıbaşı) 319
Mahmud Bey 174, 256, 331, 365, 376, 381
Mahmud Bey Mihaloğlu 369
Mahmud Bey Ramazanoğlu 227, 292, 300, 315, 317, 358, 372
Mahmud b. Hasan Ali Bey 310
Mahmud II 227
Mahmudî köyü 122, 123
Mahmud Şebüsterî 68

Makedonya 376
Maksud Bey 89
Mâkû 182
Malatya 133, 138, 235, 282, 286, 294, 334, 344, 367, 398
Mâlikî 324
Malkoçoğlu 50, 184, 185, 191, 407
Maltepe 153, 277
Mama Hatun Kervansarayı 174
Mamak 236, 237
Mamak Pınarı 235, 386
Mamay 297
Mamûretü'l-Aziz 267
Mâmûşî 124
Manavgat 379
Mansur Bey 117
Mansur Billah 385
Mansur el-İclî 422
Mansur Haneşoğlu 367, 381
Mansûriyye 422
Marağa 366
Maraş 221, 300, 384, 398
Maraşiyye seyyidleri 100
Mardin 37, 92, 238, 239, 262, 264, 274, 283, 307, 330, 398
Mardin Kapısı 270, 276
Mareotis Gölü 353
Marmara Denizi 137, 153
Mastaba 307, 376-378, 381
Mastaba-yı Sultan 302
Matariye 362
Maü'l-Hazân 314
Mâverâünnehir 131, 209, 256, 260
Mazaka 222
Mazenderan 100, 101, 105, 106, 263, 331, 372, 389, 392, 401, 410
Mecûsî 44, 59, 101, 383, 425
Medain 421
Medine 82, 203, 279, 282, 284, 288, 299, 301, 322, 421
Mehdi Sâhibü'z-Zaman 421
Mehdi (Zeydiyye seyyidlerinden) 426
Mehinbanu Sultan 406
Mehmed Ağa 328
Mehmed Ali Paşa 353
Mehmed Âtıf Bey 22
Mehmed (Avlonya hâkimi) 381
Mehmed b. Bayezid 95
Mehmed Bey 392
Mehmed Bey (arpa emîni) 170
Mehmed Bey b. Ferruhşad Bey 153, 157, 158, 171, 172
Mehmed Bey b. Mustafa Paşa 305
Mehmed Bey (Bolu hâkimi) 251
Mehmed Bey b. Sinan Paşa 232, 376
Mehmed Bey (garip yiğitler ağası) 250
Mehmed Bey Gulam 146, 152
Mehmed Bey İsa Bey oğlu 251, 363
Mehmed Bey (kapıcıbaşı) 197
Mehmed Bey (Karahisar hâkimi) 247
Mehmed Bey (Karesi hâkimi) 192
Mehmed Bey (Larende hâkimi) 245
Mehmed Bey (Mahmud Bey'in kardeşi) 174
Mehmed Bey Mihaloğlu 359
Mehmed Bey (Nişancı Hoca oğlu) 321
Mehmed Bey Ramazanoğlu 236, 314
Mehmed Bey (Rumeli beylerbeyi) 379, 382
Mehmed Bey (sefir) 208, 216, 217
Mehmed Bey (Sinan Paşa'nın akrabası) 309, 310
Mehmed Bey (Yahya Paşa'nın oğlu) 402
Mehmed Çavuş Balaban 109
Mehmed Çelebi 247, 248, 270, 351, 363, 371, 376
Mehmed Çelebi Dizdarzade 232, 298
Mehmed Emin Efendi 41
Mehmed Haneşoğlu 381
Mehmed Hilmî Efendi 41
Mehmed (Kuneytireli) 308
Mehmed Paşa 238, 239, 240, 270, 274, 276, 296, 322, 328, 351, 368, 380, 408
Mehmed Paşa Tevkîî 325, 326, 363, 368, 370
Mehmed Reşid Efendi 41
Mehmed Zihnî Efendi 41
Mekke 279, 282, 284, 288, 299, 322, 344, 355, 356, 370, 431
Melik Arslan 221
Melik Bey 380
Melik-i Eşref Musa 347
Melik-i Eşref Seyfeddin Barsbay 350
Melik-i Mansur b. Abdülaziz 350
Melik-i Mansur Halil 347
Melik-i Muzaffer Baybars ed-Devâdâr el-Çeşnigir 349
Melik-i Nâsır Ferec 350
Melik-i Salih Necmeddin Eyyûbî 346, 347
Melik-i Tâhir 350
Melik-i Zâhir Berkuk 350
Melik-i Zâhir Seyfeddin Çakmak 350
Melik Mansur Bey Pürnek 78
Melik Milli Kütüphanesi 22
Melik Nâsıreddin Muhammed 350
Melikü'l-Âdil Bedreddin Sulamış 348
Melikü'l-Âdil Zeyneddin Ketboğa 348
Melikü'l-Eşref Alaaddin Küçük 349
Melikü'l-Eşref Selâhaddin Halil 348
Melikü'l-Eşref Şaban 349
Melikü'l-Kahir Bâbdârâ 348
Melikü'l-Kâmil Zeyneddin Şaban 349
Melikü'l-Mansur Ali 349
Melikü'l-Mansur Hüsameddin Laçin 348
Melikü'l-Mansur Muhammed 349
Melikü'l-Mansur Nureddin 348
Melikü'l-Mansur Seyfeddin Ebû Bekr 349
Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun 348
Melikü'l-Muizzeddin Çeşnigir 348
Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin 348
Melikü'l-Muzaffer Zeyneddin Emîr-i Hac Gazanfer 349
melikü'l-ümerâ 296-299, 334
Melikü'n-Nâsır Muhammed 348, 349
Melikü'n-Nâsır Nâsıreddin Hasan 349
Melikü'n-Nâsır Şihabeddin Ahmed 349
Melikü's-Salih Celaleddin 349
Melikü's-Salih el-Eşref Hacı 349
Melikü's-Sâlih İmadeddin İsmail 349
Memlûk 13, 15, 28, 30, 36-39, 47, 54, 114, 124, 125, 133, 173, 244, 263, 286, 298, 300, 317, 324, 343, 346-348, 360, 391
Me'mûn Abbâsî 331
Mengli Giray Han 194, 222, 225
Menteşe 127, 128, 129, 144, 307, 325
Menteşe Sultan Ustaçlu 187
Menûçihr Şamhal 250, 266, 305, 307, 308, 360, 361
Menûçihr Şirvanşah 98
Menûkiye 328, 329
Menzilnâme 39
Merakeş 358, 419, 428, 430
Meram 161
Merc-i Âmir 365
Mercidâbık 296, 297, 334, 373, 381
Merend 190, 198
Meriç Nehri 235
Merv 122, 123, 124
Merve 288, 426
Meryem 380
Merzifon 381
Merziman 295
merzübân 216
Mescid-i Aksâ 311
Meshûn 328
Mesih 410
Mesih Bey 358, 359
Mesih Paşa 376
Mesih Paşazade 192
Mesleme b. Abdülmelik 159
Mesnevi-i Manevi 43, 68
Mesud Bidgülî 100
Mesud b. İzzeddin Keykâvus 414
Mesud Mirza Kaçar 16
Meşâhir-i İslâm 41, 61
Meşâhirü'n-Nisâ 41, 61
Meşhed 122, 300, 378
Meşkin 91
Meşrik 341
Mevlânâ Abdüsselam 322

Mevlânâ Celâleddin Rûmî 43, 68, 162, 384
Mevlânâ Hoca Emin İsfahânî 252
Mevlânâ Hoca Halimî 352, 368
Mevlânâ İsa 374, 381
Mevlânâ Muhyiddin 324
Mevlânâ Mürşid-i Acem 162
Mevlânâ Nureddin 237
Mevlânâ Şükrullah Muğanî 208
Mevleviyye 162
Meymene 131, 308, 393
Mezdek b. Bâmdâd 101
Mezdekî 101
Mısır 18, 27, 30, 37-41, 54, 57, 110, 125, 135, 140, 144, 169, 194, 219-222, 241, 244, 245, 263, 264, 268-271, 276-278, 282-293, 296-299, 304-308, 312-325, 327-343, 346-350, 353, 354, 357-362, 365, 370-377, 380, 381, 385, 397, 398, 401, 413-416, 419, 421, 428, 430
Mısırbay 298, 308
Mısra-yı Tâvusî 408
Mihaloğlu 184, 185
Mihrdâd Eşkânî 167
Mil 264
Mîne 364
Mir Abdullah Lale Azerbaycanî 218
Mirâtü'l-Envâr 304
Mirâtü'l-Menâm-ı Nâsırî 24
Mîrhând 31
Mir Hüseyin Bey 267
Mir Hüseyin Meybüdî 106
Mir Hüseyin Yezdî 106
Mirkâtü'z-Zamân fî Ahvâl-i Selâtîn-i Âl-i Osmân 17, 23
Mirza Bey Cünâbedî 34, 61, 144
Mirza Çapuk 175
Mirza Mehmed Bey 236, 240, 266, 307, 308, 359, 361
Mirza Rıza b. Ali Cerrah Sâvecî 22, 23
Mirza Sultan Ali 190
Mirza Şah Hüseyin İsfahânî 218, 402, 403
Misbâhi'ş-Sârî 40, 61
Modon 104
Moğol 70, 120, 121, 167, 429
Moğolca 115, 118
Moğol Hanım 122, 123, 124
Moğolistan 119
Moldova 272
Molla Arap 142
mongolay 185
Mora 104, 127, 144, 191, 204, 304, 305, 351
Moria 311
Moskov 231, 232
Muaviye 426
Mufaddala 421
Mufavvaza 424
Mugîriyye 422
Muğan 90, 191
Muhada'ât-ı Siyasiyye-i Yek Zen: Mâr ü Zîbâ 21
Muhammed (s.a.v.) 62, 86, 94, 108, 112, 145, 146, 150, 154, 155, 162-165, 172, 181, 214, 244, 252, 279, 284, 290, 302, 405, 406, 411, 420-424, 431, 433
Muhammed (şahın elçisi) 112
Muhammed Ağa 131, 209
Muhammed Ali Kayserî Âştiyânî 23
Muhammed Bâkır 86, 422, 425, 427
Muhammed b. Ammûyetü'l-Bekrî 66
Muhammed Berke Han 348
Muhammed Bey Aykutoğlu 225, 262
Muhammed el-Hafız 47, 63, 64
Muhammed Hanefiyye 424, 425
Muhammed Han Ustaçlu 116, 117, 140, 141, 144, 145, 168, 170, 182-186, 188-190, 196, 218, 262
Muhammed Hasan Han İtimâdüssaltana 16, 17, 20, 23, 28, 35, 41, 60, 61, 121
Muhammed Hudabende 67, 198, 419
Muhammedî Mirza 96
Muhammed Kerre 100, 106
Muhammed Keykubad 98
Muhammed Mağribî 68
Muhammed Rıza b. Ali Cerrah Sâvecî 23
Muhammed Varsak 220
Muhammed Zaman Mirza 373
Muhammeriyye 426
Muhyiddincük 379
Muhyiddin İbnü'l-Arabî 68, 302, 305, 367, 368, 375, 399
Muizzeddin Aybek 347
Muizzüddevle Büveyhî 409
Mukattab Dağı 315, 338
Muntazam-ı Nâsırî 119
Murad Ağa 219
Murad b. Ahmed (Osmanlı şehzadesi) 138-141, 143
Murad Bey Akkoyunlu 96, 97, 100, 105, 113, 127, 140, 218, 219, 410
Murad Bey Bayındır 100
Murad Bey Cihanşahlu 105
Murad Bey (silahdarlar ağası) 197
Murad b. Süleyman (Osmanlı şehzadesi) 237
Murad Çelebi 247
Murad Çerkez 308
Murad I 235
Murad III 35
Murad Sultan 238
Murad (vezir) 237
Murtaza (Hz. Ali) 158, 340
Musa Ağa 370
Musa (a.s.) 58
Musa Bey 161, 323, 331
Musa el-Kâzım 63, 86, 87
Mushaf-ı Şerif 303
Muslihiddin Sadi 66
Mustafa Bey 174, 251, 324, 366, 376, 379
Mustafa Çelebi 324
Mustafa (Hz. Muhammed) 158, 195, 252, 430
Mustafa (Osmanlı şehzadesi) 137, 140
Mustafa Paşa 134, 135, 204, 205, 237, 247, 269, 304, 305, 315, 320, 321, 327, 328, 329, 341, 365, 366, 395
Musul 349, 368, 373, 374, 398, 402
Muş 398
Mu'tasım Billah 385
Mu'tazıd Billah 385
Mu'tezilî 421, 426
Muvâzene-i Mâliyye-i Devlet-i Rus der sâl-ı 1288 24
Muzaffer Sultan 392
Mübarek Giray 236, 237
müderris 205
Müeyyedzade 205
müfessir 162, 407
Müftü Ali Çelebi 265
Müktefî Billah 385
mümeyyiz 380
Mümşâd Dîneverî 66
münâdî 354, 366
müneccim 180, 257
Münşeâtü's-Selâtîn 45
münşî 36, 135, 145, 176, 234, 241, 246, 310, 352
Mürcie 421
Müsâmirât 367
müsellem 271
Müslimiye 381
Müstain Billah 385
Müstansıroğlu 302
Müstecid Billah 385
Müstekfî Billah 385
müstevfî 22, 228, 247, 251, 257, 300, 304, 351, 371, 380, 390
Müşebbihe 421
müşrif 161
Mütevekkil Alellah 27, 323, 324, 385
Müzeyle 302

N

Nahçıvan 98, 204, 367, 368, 378, 380, 401
Nahır Burnu 115
Nâib Damı 256
nâibüssaltana 194
nakibü'l-eşrâf 191
Nakle 352
Nakşibendî 427
Nâme-i Hüsrevân 34, 407
Narin Bey Kaçar 360
Nâsıbî 420, 421
Nâsıreddin Bey Dulkadiroğlu 221
Nâsıreddin Şah 15-25, 28, 29, 35, 56, 59-61
Nasrullah Felsefî 13
Nasrullah Sâlihî 15, 17, 20
Nasuh Ağa 382
Nasuh Bey 247, 379

Nasuh Çelebi 251
Nebk 301, 378
Neccâriyye 421
Necef 191
Necmeddin Mesud 118, 208
Necm-i Sânî 33, 37, 48, 118, 123, 131, 208-211, 215, 217, 218
Nekûderî 120
New York 21
Niğde 247, 248, 281
Nihâlî 378
Nikomedya 153
Nil 314, 315, 320, 325-328, 338-340, 351-354, 358
Nimetullâhiyye 101
Nişabur 43
nişancı 35, 205, 224, 241, 246, 321, 351
Nişancı Bey 371
Nişancı Mehmed Paşa 321, 352
Nizameddin 231, 265, 305
nöker 27, 160, 169, 177, 205, 282, 286, 320, 354, 376, 413, 415
Nuh (a.s.) 284, 302
Numan Bey 198
Numaniyye 423
Nur Ali Halife Rumlu 33, 47, 133, 138, 139, 140, 168, 183, 184, 225, 262, 264
Nusayriyye 79, 424, 427

O
Odun Kapısı 153
Oğuz 167
Ohri 376, 379, 381
Okçu Yusuf Bey 232
Olcaytu 47, 67, 69, 174, 408
onbaşı 298
on iki imam 103
Orestia 234
Orhan Gazi 153, 157
Orta Asya 33, 102, 121, 208, 210, 215, 431
Osman 303, 421
Osman Gazi 159
Osmanlı Bankası 24
Osmanlı Müellifleri 43
Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri 43
Osmanlı Türkçesi 15, 17, 19-22, 36, 174, 178
Otlukbeli 174, 417
Otlu Pınar 281

Ö
Öksüz Hacı Mustafa 369
Ömer 202, 422, 424
Ömer b. Abdülaziz 103, 429
Ömer Çelebi 248
Örfî 384
Özbek 123, 124, 173, 208-211, 215-218, 233, 374, 401, 419, 427
Özbekistan 121, 210, 211
Özmek 317

P
Palu 398
Pariç 402
Pazarcık 384
Pere 299
Perihan Hanım 406
Peripeyker Cafer Çelebi 354
Petruşevskiy İ.P. 50
Peygamber 30, 59, 155, 160, 164, 199, 252, 253, 261, 279, 284, 290, 387, 390, 395, 411, 413, 420, 426, 427, 429, 433
Pınarbaşı 280
Pir Budak 297
Pire Sinan 129
Piri Bey Kaçar 209
Piri Bey Ramazanoğlu 372
Piri Mehmed Paşa 382
Piri Paşa 197, 205, 219, 224, 229, 231, 233, 235, 237, 246, 247, 269, 271, 276, 366, 375, 382, 392, 395, 396
Piri Paşazade 175
Pişdâdî 79
piyadebaşı 228, 229
Polad Sultan 210
Polonya 374
Pontus 167
Portekiz 375
Prens Stefan 357
Protestanlık 410
putperest 58, 114, 404, 428
Pürzerrin (Prizren) 191
Pythodoris 167

Q
Qiyas Şükürov 57

R
Ra'feh 313, 363
Râfizî 201, 215, 217, 420, 421, 426
Rakka 15
Ramazanoğlu 225, 237, 300, 364, 428
Ramazanoğulları 364, 372
Râşid Bey Saidoğlu 307
Ravza 351, 354, 355
Ravzatü's-Safeviyye 33, 34, 61, 64, 67, 75, 91, 144, 183, 220, 225, 238, 253, 270, 273
Ravzatü'ş-Şühedâ 407, 408, 409
Râziyye 86
reisü'l-küttâb 35, 224, 246, 247
Remle 310, 311, 337, 364
Rengin 64
Restan 301, 378
Resul Caferiyân 16, 26, 27, 28, 33, 54, 57
Resulullah 103, 108, 119, 353, 424
Reşen 200
Reşid 352, 354
Reşt 91, 389, 392
Rey 121
Rezmek 380
Ridâniye 314, 317, 318, 325, 372
Rodos 135, 288, 393, 394, 398, 403
Roma 135, 167, 222, 267
Romalı 168, 239, 301, 409
Romanya 399, 415, 433
Rum 72, 73, 85, 91, 95, 97, 103, 106, 107, 110-115, 127-133, 140, 162, 167-169, 175, 178, 179, 182, 186-189, 200, 201, 204, 213, 220, 225, 235, 250, 253, 286, 290, 341, 343, 344, 364, 375, 377, 382, 383, 413-418
Rumahiye 191
Rumeli 35, 143, 159-162, 166, 174, 175, 179, 180, 183, 190, 191, 194, 196, 198, 205, 221, 223, 230, 232, 236, 246, 248, 251, 261, 266-271, 272, 277, 291, 295-300, 303, 308-310, 315, 320-322, 325-328, 341, 355, 356, 361, 362, 364-366, 370, 371, 374, 379, 380, 382, 390, 393, 395, 399, 427, 430
Rumelili Mustafa Bey 377
Rumeyle 319, 339
Rûmî 130, 141, 159, 184-188, 220, 221, 225, 270, 273-275
Rum kâfirleri 159
Rumlar 72, 311
Rumlu 33, 98, 110, 189, 418
Rum sûfileri 111
Rus 19, 21, 24, 50, 232, 433
Rusya 19, 21
Rûzbihân Farsî 66
rûznâmeci 247, 248, 390
Rükneddin Baybars 348
Rükneddin Sücâsî 66
Rümûz-ı Hamza 160
Rüstem Ağa 247, 248
Rüstem Bey Akkoyunlu 89-94, 160, 218
Rüstem Çelebi 379
Rüstemdar 105, 331
Rüstem (Şehname kahramanı) 316

S
Saadet Giray Han 236, 367
sadâret 117, 118, 134, 179, 218, 233-235, 282, 351, 357, 375
Sâdeddin Kazvînî 67
sadrazam 117, 127, 130, 134, 183, 207, 208, 222-224, 227-234, 249, 251, 267-273, 305, 306, 311, 315, 316, 320-323, 356, 357, 362, 375, 392, 395
Sadreddin Konevî 162
Sadreddin Safevî 69, 71-73, 76
Safed 297, 302, 308, 364
Safiyeddin Erdebîlî 34, 40, 43, 44, 47, 63, 66-72, 76, 86, 406
sahabe 154, 158, 162, 165, 199, 202, 252, 253, 279, 284, 290, 433
Sahibabad 188
Sâhibü'l-Gâr fî'l-Merv 21
sahipkıran 59, 145, 282
sahlov 27, 140, 169, 193, 205, 295, 361
Sahratullah Kubbesi 311
Said 318, 338, 339, 354
Saidoğulları 324, 325, 329
Sakallı 178
Sakız Adası 272, 381, 398

Sakîfetü Benî Sâide 420
Salahiye 365
Salih b. Kutbeddin 66
Salih (casus) 371
Salihiye 302, 314, 338, 348, 362, 367, 375
Salur 167
Samanlu Yurdu 292
Sam Mirza 191, 406
Samoka Köprüsü 381
Santıbay 308
Sara Hatun 416
Sarıgörez 239, 240
Sarımsaklu 281
Sarı Pire Ustaçlu 184, 185, 186, 188, 191
Sarı Şeyh 377, 391
Sarız 115, 281
Saruhan 354, 396
Sarze 385
Sa'sâ 307, 365
Sâsânî 75, 98, 101, 107
Satılmış Bey 105
Savur 307
Sayaoğlu Üveys Bey 325
Sayhûn 311
Sayın Gediği 406
Sazlıdere 385
Seb'aiyye 86, 425
Sebast 167
Sebei 421
Sebte Körfezi 430
Sedûd 364
Sedûn Dîvdâr Ulubey 317
Sefâ 288, 426
Sehend Dağı 200
sekbanbaşı 228, 229, 268
Selahaddin Reşid 63, 64, 66
Selahaddin Zerkûb 162
Selanik 144
Selçuklu 50, 52, 162, 222, 346, 413-418
Selimeddin Mehdi Bahadır 121
Selim II 235
Selman 382
Selman-ı Fârsî 383
Semendire 35, 144, 240
Semerkant 120, 147, 209, 211, 216, 222
Senendec 373
Serdar Bey 191
serdâr-ı deryâ 391
serdâr-ı küll 159, 308
Seydi Ahmed 381
Seydi Bey 234, 354, 355
Seydi Mahmud 389
Seyhun 121, 186
Seyyid Bey 371
Seyyid Burhaneddin Muhakkik Tirmizî 162
Seyyid Celal 55, 129
Seyyid Gazi 159, 393
Seyyid İbrahim 76, 78
Seyyid Kasım el-Envâr 43, 71
Seyyid Kasım Safevî 75
Seyyid Muhammed Berke 258, 260
Seyyid Muhammed b. Fellah 117
Seyyid Muhammed Kemûne 184, 188, 191
Seyyid Nimetullâh-ı Veli 43, 71
Seyyid Raziyeddin Ebü'l-Kasım Ali b. Musa b. Cafer b. Muhammed Tâvusî 408
Seyyid Şerif Allâme 118
Seyyid Şerif Şîrâzî 118, 184, 188, 189, 191
Seyyid Taceddin Âvecî 67
Seyyid Yahya Kazvînî 32, 63
Sezar 222
Sezaria-Urabia 222
Sıddıka Sultânîfer 24
Sırbistan 233, 374, 398, 399, 402, 415, 433
Sırderya 186
Sırp 144, 376
Sibay 297, 298
Sicistan 389
Siirt 92, 264, 398
silahdar 160, 278, 293, 313, 322, 327, 331, 352, 354, 365, 371
silahdarbaşı 248, 312, 330, 352, 359, 371
Silahdar Hasan Bey 278, 282, 283
Silifke 417
Silistre 191, 251, 366, 377
Silivri Kapısı 226
Simâk-i Râmih 151
Simnan 100, 235
Sinâî 384
Sinan Ağa 197, 328, 371
Sinan Bey 227, 231, 331, 361, 369
Sinan Çelebi 248
Sinan Paşa 138, 139, 153, 183-186, 194, 196, 221-224, 229-237, 251, 271-273, 281, 296, 305-317, 320-322, 325, 326, 337, 351, 353, 361, 376, 377, 391
Sinop 268
sipehsâlâr 154, 254, 276, 281, 306, 310-312, 316, 337, 345, 356, 357
Sis 221, 331, 398
Sitare Köprüsü 277
Sivas 37, 42, 130, 133, 141, 161, 166-168, 173, 177, 221, 223, 231, 246, 247, 261, 262, 272, 361, 416
Siverek 264, 398
Smith 51
Sobadere 292
Sofos 330
Sofya 191, 325-327, 365
Sokullu Mehmed Paşa 35
solak 206, 362, 372
solakbaşı 359
Söğütlü Burnu 282
Söhrab 334
Stefan Bey 358, 359
St. Petersburg 21
Sudan 19, 21
Sûdûn Acemî 297
Sufi Bali 269
Sufioğlu 202, 207
Sultan Ahmed Bey 227
Sultan Ali Bey Çakirlü 97
Sultan Ali Bey Yegen oğlu 191
Sultan Ali Mirza Afşar 188
Sultan Ali Safevî 33, 76, 78, 89-91
Sultan Halil 218
Sultan Hasan Camii 319, 323, 324, 362
Sultan Hüseyin Mirza 100, 206
Sultaniye 67, 68, 267, 275, 279, 414
Sultan Kalavun Camii 339
Sultanoğlu 321
Sultanönü 379
Sultan Öyüğü 300, 366, 378
Sultan Tepesi 182
Sultan Veled 162
Surhab 198, 406
Suriye 40, 52, 74, 82, 297, 301, 303, 307, 308, 346, 347
surre 392
Suudi Arabistan 306, 341
Südgin 278
Südud 311
Südûn 297
Süha 145
Süheyl 119, 120
Sühreverdiyye 66, 102, 127, 128
Süleyman Ağa 312, 331
Süleyman (a.s.) 93, 95, 150, 162, 163, 254, 388, 403
Süleyman Bey 191, 246, 247, 256, 272, 304
Süleyman Bey Bijen 77, 78, 81
Süleyman Bey Dulkadiroğlu 221
Süleyman Bey (silahdarbaşı) 247
Süleymaniye 374, 398
Süleyman (Osmanlı sultanı) 137, 194, 207, 222, 223, 226, 237, 266, 385, 394, 396, 400-405, 408, 410, 418
Süleyman Paşa 157
Süleyman Reis 359
Sümer F. 51
Sünni 17, 27, 28, 32, 55, 56, 66, 69, 88, 101, 102, 106, 110, 111, 126, 195, 202, 207, 236, 238, 253, 255, 263, 409, 431, 433
Sürki 292
Süryani 98, 330
Süveydân 363, 371, 373
Süzkun 296

Ş

Şadi Bey 256, 365, 366
Şadi Paşa 183, 190, 219, 236, 246, 272
Şâfîî 101, 201, 324
Şah Abbas I 34, 50, 419, 420
Şah Hüseyin Ağa 248, 267
şahı-seven 374
şahinci 257
şahincibaşı 268, 305
Şahkulu Ağa Boynöker 175, 176, 177
Şahkulu (seyis) 402
Şahkulu Tekelü 55, 129, 130, 133, 143, 166
Şah Muhammed Seyfelmülûk 393
Şah Sultan Hüseyin 428
Şah Tahmasb 235, 262, 402, 406, 410, 428
Şah Taki el-Hüseynî 106

Şah Zeynep Hanım 406
Şam 15, 37, 85, 97, 125, 140, 169, 288, 293, 296-305, 307, 308, 313, 314, 327, 334-336, 341, 348, 349, 355, 361, 365, 370, 372-377, 380, 399, 408, 413, 416
Şamahı 97, 98
Şamat 74, 301, 303, 308, 312, 347-350, 365, 398, 401, 413, 414, 419, 428, 430
Şamlu 98, 110, 189, 191, 407, 418
Şamlu Yurdu 292
Şâpûr 222
Şark diyarı 149, 172, 195
Şarkî Karahisar 133, 206, 241, 264, 298, 417
Şark Meselesi 42, 49, 431, 433
Şarköy 294
Şarlken 267
Şar-suyu 295
Şebüster 160
Şecerüddür 347, 348
Şehabeddin Bey 161
Şehid Behiştî Üniversitesi 26
Şehinşah (Osmanlı şehzadesi) 133
Şehname 79, 154
Şehr-i Sebz 121
Şeki 344, 401
Şemîrân 433
Şemseddin Geylânî 99
Şemseddin Sami 42, 43, 61
Şemseddin Zekeriya 99
Şemsi Bey 205, 230
şerbetdarbaşı 228
Şerefeddin Bey Bitlisî 380
Şerefeddin Yahya 426, 430
Şerefhan Bey 273
Şeref Han Bitlisî 70
Şerh-i Irak-ı Arab 20
Şeria 309
Şerif Berekât 355
Şerur 98
Şeyban 124
Şeybânî 13, 30, 31, 47, 53, 102, 217, 432
Şeybek Han 27, 35, 53, 102, 104, 118-125, 132, 140, 147, 151, 152, 193, 199, 208, 253, 373, 410
Şeyh Ahmed 178, 179
Şeyh Ahmed Zaviyesi 205
Şeyhayn 155, 202
Şeyh Fazlullah 88, 142
Şeyh Hasan aşireti 139
Şeyh Hüseyin 416
Şeyhî 369
Şeyhî Bey 363
Şeyh Kerimeddin 162
Şeyh Mehmed 251, 268
Şeyh Şâzilî 353
Şeyh Timurtaş Halife Zaviyesi 318
şeyhülislâm 39, 125, 265, 391, 399
Şeyhüm Mirza 210
Şeytaniyye 423
Şıhne Kayası 281
Şia 420-426
şîb 236, 240, 371
Şibirgan 131
Şifram 330
Şihabeddin Şîrâzî 66
Şiî 17, 27, 28, 30, 32, 42, 47, 52-55, 67, 69, 79, 87, 101-106, 117, 122, 126, 163, 201, 202, 262, 263, 407, 409, 413, 420, 421, 427-430, 433
Şiraz 66, 67, 92, 101, 105, 106, 192, 219
Şirvan 76, 77, 81, 89, 233, 236, 257, 263, 265, 344, 372, 374, 402, 406, 431
Şirvanat 75, 77, 78, 89, 98, 117
Şirvanşah 13, 27, 75, 77, 78, 81, 82, 89, 97, 98, 107, 233, 257, 260, 261, 264, 331, 332, 343, 345, 386, 388, 389, 392, 410
Şuayb (a.s.) 309, 364
Şuregil 360
Şüca Bey 160, 233
Şükûhü's-Sâdât-ı A'râbî 26

T
tabbâhhâne emîni 272
Taberistan 101
Taberseran 78
Tabes 53, 106
Tâbiîn 207
Taceddin Bey 138, 139
Taceddin Hasan Halife 403, 404, 405
Tacik 315
Tacikistan 120
Tacizade Cafer Çelebi 37, 153, 192, 205, 229, 230, 239
Tâcü't-Tevârîh 39, 40, 61
Taçlı Hanım 192
Tahir b. Nâsır Abbâsî 385
Tahmasb Safevî 32, 33, 75, 87, 170, 191, 233, 401
Tahran 13-18, 22-27, 35, 41, 56, 57, 433
Tahte'ş-Şecere 203
Taht-ı Süleyman 363
Tâlîî Çelebi 379
Tâlîn 204
Târîh-i Âlemârâ-yı Eminî 254
Târîh-i Cihânârâ 32, 33
Târîh-i Hüsrevân 34, 61
Târîh-i Kâime-i Bank 21
Târîh-i Karaçiyân 21
Târîh-i Kaşgar 22
Târîh-i Muntazam-ı Nâsırî 35, 121
Tarik gazetesi 20
Tarom 97, 111
Tarsus 398
Taşeli 174
Taşkent 121, 216
Taştimür 297
Tatar 70, 261, 374
tavîle-i hassa 366
Tebriz 13, 39, 47, 73, 89, 95-99, 102, 107, 130, 145, 170, 182, 188, 189, 192, 195-200, 203, 204, 207, 216, 218, 228, 233, 238, 244, 251, 307, 332, 333, 367, 377, 380, 392, 402, 406, 418, 419
Tedmür-i Cedîd 299
Teke aşireti 129
Teke-ili 128
Tekelü 133, 189, 418
Teke Rumlu 129
Teke Türkmenleri 128
Teke Yakalu 129
Tekfur Çayırı 224, 277
Tekfur Dağı 125
Tekfur Pınarı 384
Tel-Habeş 296
Tercan 169, 307, 361, 417
Tercüme-i Artikli ki Bâis-i Ta'tîl-i Rûznâme-i Tercümân-ı Hakikat Şüd 18
Tercüme-i Cihânnümâ-yı Hacı Halife Kâtib Çelebi 20
Tercüme-i İmtiyâznâme vü Kanunnâme-i Bank-ı Osmânî 24
Terkas 402
Tersâ-hâne 374
tevkîî 321
tevliyet 199, 379
Tevrat 289, 409
Tezkire 43
Tezkiretü'l-Urefâ 44, 45, 66
Tezkiretü'ş-Şu'arâ 61
Tıhlı 78
tımar 161, 162, 166, 167, 237, 246, 247, 300, 381, 382, 384, 390, 399
tımar defterdarı 324, 371, 384
Tırhala 361, 365
Timur Çerkez 380
Timurlu 13, 31, 37, 43, 52, 74, 76, 100, 206, 228, 288
Timur Rezdekeş 327
Timur Sultan 211
Timur Şeybânî 120, 131, 211
Tire 317
Titi Bey 327
tiyul 166, 167, 237, 248, 300, 354, 384
Tohm-ı Morg-ı Sun'i 21
Tokat 133, 138, 144, 417
Toktay 124
Tomazzo 382
Topanik 402
topçubaşı 306
Tortum 361
Trablus 334, 380, 392, 419, 428
Trablusgarp 430
Trablusşam 297, 365, 377
Trabzon 104, 125, 126, 134, 144, 168, 169, 174, 175, 179, 225, 235, 237, 240, 264, 379, 416, 417, 428
Tucandere 292, 294, 295
tuğrakeş 268
Tulabay 327
Tuladabay 317
Tumanbay 298, 304, 308, 315-328, 336-341, 344, 346, 350
Tumanbay Ahmediyye 297
Tumanbay (hâcib-i sânî) 297
Tuna 418, 428, 430
Tunus 359, 419, 428, 430
Turabay 308
Turabay Yusufî 297
Tur Ali Bey 191, 218
Turan 71, 84, 94, 132, 208
Turanlı 215, 431
Turanşah 346
Turbay 297
Tur Dağı 184
Turhal 374, 392

Tûtiyâ 311
tüfekdar 160, 257, 310
tüfekdarbaşı 197, 257
tüfekdarlar kethüdası 197, 313
tümen 94, 161, 216, 234-241, 246, 247, 251, 255, 261, 265, 268, 276, 305, 306, 310, 313, 323, 325, 354, 370, 375, 377, 381-384
Türk 13, 15, 33, 34, 41, 50-53, 61, 74, 96, 98, 100, 108, 115, 121, 124-127, 129, 160, 175, 197, 224, 227, 252, 263, 266, 290, 315, 341, 346, 349, 395, 407, 408, 413-420, 431
Türkçe 14-17, 21-27, 32-37, 43, 45, 49, 57, 82, 131, 143, 145, 160, 172, 175, 194, 218, 222, 257, 287, 289, 293, 383, 384, 397, 399, 407, 408
Türkistan 21, 71, 72, 102, 104, 109, 119, 120, 121, 140, 147, 257, 261, 401, 414, 415, 419, 428, 431, 432
Türkiye 13, 14, 43, 51, 162, 360, 369
Türkmânî Türkçesi 407
Türkmen 51, 52, 89, 127, 128, 140, 169, 179, 198, 300, 374, 391
Türkmen çölü 432
Türkmenistan 122

U
Ubeyd Han 47, 120, 122, 124, 131, 147, 208-213, 217, 218, 222, 233, 257, 261, 264, 331, 374, 401
Ucan 179, 363
Uca Sultan Kaçar 218
Uğurlu Muhammed 218, 419
ulufeci 160, 196, 246, 247, 248, 250, 310, 331, 370, 382
ulufecibaşı 270
Ulyâiyye 422
Umman Denizi 430
Uneyze 306, 307
Urfa 218
Urşelim 311
Usta 105
Ustaçlu 98, 184, 189, 191, 418
Uyûnü't-tüccâr 364
Uzun Hasan 74-77, 88, 89, 92, 126, 174, 206, 218, 240, 288, 382, 416, 417, 419

Ü
Ümmü'd-Dinar 328
Ümmü'l-Hasan 313, 363
Ümmü'l-Kasab 378
Ümmü'l-Kıyas 350, 351, 352, 354
Ürgenç 121
Ürkmez 317, 327
Ürkmez Seyfî 297
Üsküdar 85, 153, 232, 236, 273, 277
Üsküdar Boğazı 85
Üsküp 231
Üveys Ağa 359
Üveys Bey 192, 251, 331

V
Vâfirâ 311
vakıf 108, 199, 302, 379
Valahya 272
Valerian 222
Valide Sultan 377
Varsak 98, 189, 220, 221, 418
Vâsık Billah 385
Vâsıl b. Atâ 426
Vaz'-ı Hâliyye-i Vilâyât-ı Haleb ü Bağdad ü İran ü Türkistan 21
Vehbî Efendi 41, 61
vekâlet 402
vekâyi-nigâr 103
vekil 131, 208, 209, 213, 390
vekilüssaltana 191
veliahd 227, 358, 359, 369, 380, 382, 385, 396, 402, 417
Venedik 104, 114, 251, 263, 359, 416, 417
Venedik Denizi 418, 428, 430
vezâret 99, 230, 231, 271, 375, 402
vezir 15, 16, 24, 28, 32, 59, 60, 123, 134, 137, 138, 141, 144, 161, 166, 170, 179, 180, 183, 198, 200, 205, 208, 213, 218, 219, 224-237, 240, 241, 246-250, 266, 271-273, 281, 297, 303, 305, 308-313, 316, 318, 320-323, 350, 352, 355-359, 362-366, 369, 376, 377, 380, 397-399, 402, 408, 429
vezir-i azam 99, 281, 321
Vezzân Mulishiddin 328
Vezzân Muslihiddin 327
Vidin 358, 359, 376
Volga 431
Voynuk 251

Y
Yâdigârîler 432
Yahşibay 308, 317
Yahşi Bey 365
Yahudi 58, 82, 134, 311, 399, 421
Yahya Bey 175
Yahya Paşa 226, 402
Yakub Akkoyunlu 55, 77-79, 83, 85, 88, 92, 96, 105, 126, 218, 419
Yakub (a.s.) 308
Yakub Bey 227
Yakut Şâzelî 353
Yalı 153
Yanbolu 265
Yanya 42, 366
Yar Ahmed Hûzânî 118, 208, 212
Yassıçimen 169
Yatsı Öyük 281
Yazıcı Ali Bey 354
Yebu 322
yed-i beyzâ 58, 166
Yedikule 271, 391, 400
Yegen Bey 191
Yemen 41, 341, 346, 426, 430
yeniçeri ağası 200, 228-230, 266, 268, 271, 312, 319, 352, 372
Yeni Medrese 205
Yenişehir 37, 138, 139, 144, 159, 266, 277
Yezd 16, 53, 62, 100, 106, 246
Yezid 69
Yıldırım Bayezid 71, 142, 157, 222, 415
Yiğit Ahmed 245, 365
Yiğit İsa oğlu Mahmud Bey 365
Yiğit İsa oğlu Mehmed Bey 366
yörük 74, 88, 129, 373, 374
Yularkısdı 298
Yunan 53, 125, 127, 157, 167, 213, 301, 357, 395, 409
Yunanca 397
Yunanistan 127, 191, 204, 300, 305, 369, 399, 433
Yunus Bey 295, 300, 315, 317
Yunusiyye 423
Yunus Paşa 232, 234, 236, 237, 250, 251, 271, 293-296, 298, 310, 312, 315, 317-321, 325, 326, 331, 356, 362, 363, 377
Yusuf Ağa 267
Yusuf (a.s.) 308, 323
Yusuf Bey Akkoyunlu 96
Yusuf Bey Varsak 220
Yusuf (Hz. Meryem'in sözlüsü) 380
Yusuf Kaytan 38, 282, 283, 285, 286
Yusuf Nâsırî Necmî 317
Yusuf Tekelü 235, 236

Z
Zâhid Geylânî 44, 66, 67
Zamantı 281
Zave 281
zeamet 161, 162, 216, 222, 300, 321, 354
Zebûr 289
Zehrimar Kasım Bey 304, 371
Zekeriya Bey 114
Zeliha (Züleyha) Yurdu 292
zenci 338
Zengibâr 341
Zerrâmiyye 424
Zerrâriyye 424
Zerrine Zaviyesi 352
Zeyd b. Ali b. Hasan 426
Zeydiyye 101, 426, 427, 430, 431
Zeyneb Hatun 104
Zeyneddin Mahmud Vâsıfî 125
Zeynelabidin Bey Safevî 209
Zeynelabidin (imam) 86, 301, 427
Zeynel Han Şamlu 123, 233
Zeynel Mirza 174, 417
Zeynel Paşa 38, 171, 194, 296, 304, 305, 321, 326, 351, 362, 368, 372, 380, 382
Zeyrekzade Nureddin 205, 229, 277, 293, 367
Zeyrekzade Rükneddin 289, 291
Zeyve 182
Zıllü's-Sultan 16, 23, 25, 61, 62
Zihnî Efendi 61
Zikr-i Ahvâl-i Hükümrânân-ı Horasan 20
Zil 264
zimmî 27, 399
Zincirlikuyu 277
Zinderûd 217
Zinnûreyn (Osman) 202
Ziyaeddin Sühreverdî 66
Zülkarneyn 253

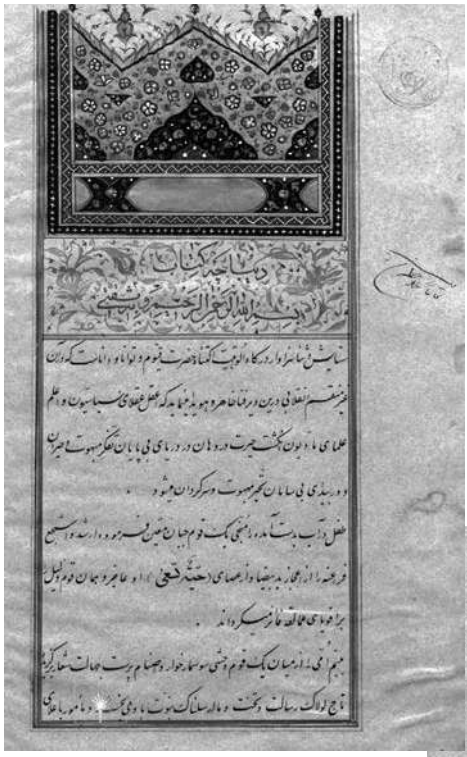

İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm,
İran İslâmî Şûrâ Meclisi Ktp., F/1634, ilk sayfa

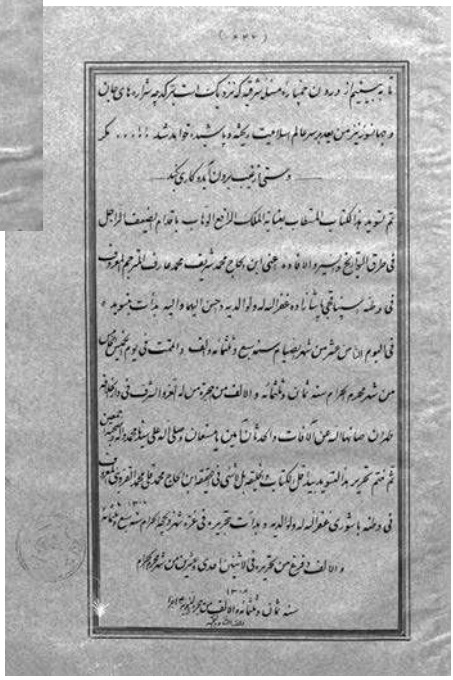

İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm,
İran İslâmî Şûrâ Meclisi Ktp., F/1634, son sayfa